

XX. STOLJEĆE

Biblioteka Jutarnjeg lista
XX. STOLJEĆE

16

PUT K SWANNU

Marcel Proust

Naslov originala: *Du cote de chez Sivann*

Prijevod: Zlatko Crnković

© Zlatko Crnković

© 2004 Mediasat Group, S.A/ International Rights Organization (I.R.O.) KFT.
za ovo izdanje

Printed in Spain

ISBN 953-7160-15-7

ISBN 84-9789-606-8

D.L. B. 30 341-2004

Globus Media d.o.o.
Odranska 1 /1, Zagreb

Knjiga se prodaje isključivo uz primjerak
Jutarnjeg lista. Sva prava pridržana.

MARCEL
PROUST
Put k Swannu

Prijevod Zlatko Crnković

BIBLIOTEKA JUTARNJEG LISTA

GOSPODINU GASTONU CALMETTEU

ovo svjedočanstvo

duboke i nježne hamosti

MARCEL PROUST

PRVI DIO
Combray

I.

Dugo sam vremena lijegao rano. Pokatkad bi mi se oči tako brzo sklapale, čim bi se svijeća ugasila, da nisam imao kad reći sam sebi: »Tonem u san«. Nakon pola sata probudila bi me pomisao da je vrijeme da zaspim; htio sam odložiti knjigu za koju sam mislio da je još držim u ruci, i utrnuti svjetlo; spavajući, neprestano sam razmišljao o onome što sam bio netom pročitao, ali se to razmišljanje kretalo u pomalo neobičnu smjeru; činilo mi se da sam ja sam ono o čemu govori djelo: crkva, kvartet, suparništvo između Franje Prvog i Karla Petog. To bi uvjerenje potrajalo još nekoliko časaka nakon buđenja; nije mi vrijedalo razum, ali mi je zastiralo oči poput mreine i priječilo me da se uvjerim da svijeća više ne gori. Zatim je to uvjerenje bivalo sve mutnije, kao što se nakon metempsihoze¹ zamućuju misli iz prethodnog života; odvajao sam se od sadržaja knjige, nisam se morao baviti njime ako nisam htio; istodobno sam opet progledao i začudio se što je oko mene tama, blaga tama koja mi godi očima, a možda još više duhu, kojeg se doimlje kao nešto bezrazložno, nepojmljivo, kao nešto doista nejasno. Pitao sam se koliko je sati; čuo sam zviždanje vlakova što je dopiralo iz veće ili manje daljine, poput cvrkuta ptice u šumi, ističući udaljenosti i predočujući mu širine pustog polja kojim putnik hita prema idućoj postaji; kratki put kojim putuje ostat će mu urezan u pamet zbog uzbuđenja koje ga obuzima na nepoznatim mjestima, pri neobičnim postupcima, za nedavnog razgovora i opraštanja što ga još

1. Metempsihoza — vjerovanje da se duša nakon nečije smrti seli u neku životinju ili biljku (prema grčkom). Prev.

prate u noćnoj tišini, zbog uživanja u skorašnjem povratku. Nježno sam privijao obraze uz lijepe obraze jastuka, pune i svježe kao što su obrazi u djetinjstvu. Upalio bih žigicu da pogledam na sat. Domalo će ponoć. To je trenutak kad se bolesnik, koji je morao krenuti na put i odsjesti u nekom nepoznatom hotelu, budi od napadaja bolesti i raduje se što ispod vrata zapaža prugu danjeg svjetla. Kakve li sreće, već je jutro! Za koji čas ustat će posluga, moći će pozvoniti i netko će mu priteći u pomoć. Nada u skoro olakšanje ulijeva mu hrabrost da i dalje trpi. Evo, upravo je začuo nečije korake; koraci se primiču, a zatim opet udaljuju. Pruga danjeg svjetla ispod vrata nestaje. Ponoć je; ugasili su plin; posljednji je sluga otišao i sad će trebati svu noć trpjeti bez lijeka.

Ponovo bih usnuo i gdjekad se probudio samo na tren, tek toliko da čujem organsko pucketanje drvenine, da otvorim oči i ugledam kaleidoskop mraka, da pri trenutačnom blijesku svijesti oćutim san, u koji bijaše uronjeno pokušstvo, soba, sve ono čega sam ja bio tek sćućšan djelić i u neosjetljivost kojega ću se uskoro vratiti. Ili bih se pak u snu bez po muke našao u davno iščezlim godinama ranijeg života, pa bi me iznova obuzele dječje strepnje kao što je bojazan da će me stari stric uhvatiti za uvojke, a tog je strahovanja nestalo tek onog dana — tada je započelo novo doba u mom životu — kad su mi odrezali uvojke. U snu sam zaboravio na taj događaj, ali bih ga se sjetio čim bih se probudio izmičući rukama staroga strica. Međutim, prije nego što bih se vratio u svijet snova, iz opreza bih obložio glavu jastukom.

Gdjekad bi mi se od nezgodna položaja bedra u snu rodila neka žena, baš kao što se Eva rodila iz rebra Adamova. Kako je nastala od užitka koji sam okusio, pomislio bih da mi ga ona i pruža. Tijelo mi je u njezinu tijelu osjetilo vlastitu toplinu i poželjelo da se spoji s njom, pa bih se probudio. Uz tu ženu koju sam ostavio prije svega nekoliko trenutaka, činili su mi se svi drugi ljudi daleki; obraz mi je bio još topao od njezinih poljubaca a tijelo umorno od težine njezina stasa. Ako je bila slična nekoj ženi koju sam poznavao u životu, kao što se kadšto događalo, sav bih se predao jednom cilju: daje ponovo pronađem, kao oni koji odlaze na put da vide žuđeni grad svojim očima te zamišljaju da se u zbilji može okusiti draž sna. Uspomena je malo-pomalo blijedjela dok ne bih zaboravio djevojku iz sna.

Kad čovjek spava, on zapravo drži na niti oko sebe sate, poredak godina i svjetova. Čim se probudi, instinktivno im se obraća i u tren oka očitava na kojoj se točki zemlje nalazi, i vrijeme što je proteklo do buđenja: ali se njihov raspored može izmiješati, poremetiti. Ako ga san shrva pred jutro, nakon nesanice, dok je čitao, u položaju znatno različitom od onoga u kojem obično spava, dovoljno je da dignu ruku kako bi se zaltonio od sunca, pa da u prvi mah nakon buđenja ne zna više koje je doba dana, i da pomisli da je tek maloprije legao. Ako zaspi u još neudobnijem i različitiem položaju, primjerice sjedeći u naslonjaču nakon večere, ispremiješani svjetovi potpuno će se pobrkati, čarobni naslonjač odnijet će ga silnom brzinom na put kroz vrijeme i prostor, a u času kad otvori oči, pomislit će da je legao prije više mjeseci u nekom drugom kraju. Ali dovoljno je bilo da mi u vlastitoj postelji san bude dubok i da mi popusti duševna napetost pa da posve smetnem s uma mjesto na kojem sam zaspao; kad bih se usred noći probudio ne znajući više gdje se nalazim, nisam više u prvi mah znao ni tko sam; samo sam imao iskonski osjećaj postojanja kakav možda treperi u dnu životinjskog bića; bio sam goliji od pećinskog čovjeka; a tad bi mi sjećanje — još ne sjećanje na mjesto gdje se nalazim, nego na neka od onih mjesta gdje sam nekad stanovao i gdje sam sve mogao biti — priteklo u pomoć odnekud odozgo da me izvuče iz ništavila iz kojeg se ne bih mogao sam izvući; u hipu bih prevalio stoljeća civilizacije, i tek bi tada mutna, letimična slika petrolejki i košulja s posuvraćenim ovratnikom malo-pomalo iznova složila prvobitne crte moga ja.

Možda je nepokretnost stvari oko nas nametnuta tim stvarima našim uvjerenjem da su to doista one, a ne neke druge, nepokretnošću naše predodžbe o njima. Kad god bih se tako probudio a duh mi se uzalud naprezao ne bih li doznao gdje sam, sve se oko mene vrtjelo u tami, predmeti, krajevi, godine. Tijelo bi mi bilo još odviše ukočeno da se pokrene, pa bi po obliku svog umora nastojalo pogoditi položaj udova i po tome zaključiti na kojoj su strani zid, pojedini komadi pokućstva, te tako rekonstruirati i odrediti prebivalište u kojem se nalazi. Njegovo pamćenje, pamćenje njegovih rebara, koljena, ramena, predočavalo mu je redom više soba u kojima je spavalo, a dotle su se oko njega u mraku kovitali nevidljivi zidovi mijenjajući mjesta

prema obliku zamišljene sobe. Još prije nego što bi mi um, krzmajući na pragu vremena i oblika te povezujući okolnosti, prepoznao stan, ono bi se — moje tijelo — prisjetilo kakav je u svakom od njih krevet, gdje su vrata, kako svjetio pada kroz prozore, gdje je hodnik, a prisjetilo bi se i misli kojom sam se bavio tonući u san, i koja mi se vratila čim sam se probudio. Ukočeni mi je kuk nastojao odrediti svoj položaj pa je, primjerice, zamišljao da sam okrenut prema zidu u velikoj postelji s baldahinom, a istog bih časa rekao sam sebi: »Gle, ipak sam na kraju zaspao iako mama nije došla da me pozdravi« — bio sam na selu kod djeda, koji je umro prije mnogo godina; moje tijelo, bok na kojem sam ležao, ti vjerni čuvari prošlosti koju moj um ne bi nikad smio zaboraviti, podsjećali su me na plamen noćne svjetiljke od češkog kristala u obliku urne obješene lančićima o strop, na kamin od sijenskog mramora u mojoj spavaćoj sobi u Combrayu, kod djeda i bake, iz onih dalekih dana za koje sam u tom času mislio da pripadaju sadašnjosti, i koje točno ne razaznajem, ali ću ih bolje vidjeti uskoro, čim se potpuno razbudim.

Potom bi se javilo sjećanje na neki novi položaj; zid se protezao na drugu stranu: bio sam u svojoj sobi kod gospođe de Saint-Loup, na selu; Bože! već je najmanje deset sati, zacijelo su već povečerali! Mora da sam nakon povratka iz šetnje s gospođom de Saint-Loup previše produljio svoj uobičajeni popodnevni počinak prije nego što se odjenem za večeru. Jer, prošlo je mnogo godina od Combraya kad sam i za najkasnijih povrataka gledao kako sunce na zalasku obasjava rumenilom okno moga prozora. Posve se drukčije živi u Tansonvilleu kod gospođe de Saint-Loup, drukčije uživam izlazeći samo noću, šeući na mjeseci onim istim puteljcima na kojima sam se nekoć igrao na suncu; a sobu, u kojoj sam zaspao umjesto da se odjenem za večeru, vidim izdaleka na povratku osvijetljenu plamenom svjetiljke, jedinim svjetionikom u noći.

Ta vrtoglava i zbrkana sjećanja nisu nikad trajala dulje od nekoliko sekundi; često moja kratkotrajna neizvjesnost o mjestu na kojem se nalazim nije jasno lučila te različite pretpostavke koje su je prouzročile, kao što gledajući konja kako trči ne odvajamo one uzastopne položaje jedne od drugih koje nam pokazuje film. Međutim, iznova bih u duhu ugledao čas jednu, čas drugu od tih soba u kojima

sam stanovao u životu, i na kraju bi mi se za dugog snatrenja nakon spavanja izredale sve pred očima: zimske sobe u kojima sam, kad bih legao, zario glavu u gnijezdo savijeno od najrazlicitijih predmeta, od ugla jastuka, vrha pokrivača, kraja šala, ruba postelje i jednog broja Debats roses¹, koje sam na kraju povezao kao što rade ptice, privijajući se neprestano uz njih; sobe u kojima sam za hladna vremena uživao u osjećanju izdvojenosti od vanjskog svijeta (kao čigra koja gnijezdo vije ispod zemlje, u njenoj toplini) i u kojoj je vatra u kaminu gorjela cijelu noć pa sam spavao kao da sam zaogrnut debelim ogrtačem od toplog i zadimljenog zraka, osvjetljenog bljescima ugaraka što se razgaraju, u svojevrsnom neopipljivom alkovenu, toploj spilji izdubenoj u krilu same sobe, u žarkoj i pokretnoj zoni toplinskih obrisa, provjetrivanj dahovima što su mi osvježavali lice iz ohladnijih kutova, iz dijelova oko prozora ili nešto udaljenijih od ognjišta; sjećao sam se ljetnih soba u kojima sam se rado stapao s mlakom noći, u kojima mjesečina, naslonjena na odškrinute kapke, baca svoje čarobne ljestve do podnožja postelje, u kojima se spava gotovo kao pod vedrim nebom, poput ptice sjenice koju povjetarac njiše na vrhu zrake; katkad bih se prisjetio sobe u stilu Luja XIV. koja bijaše tako vedra da čak ni prve večeri nisam bio u njoj previše nesretan, a stupići koji ovlaš podupiru strop ugibali su se vrlo dražesno pokazujući i određujući mjesto postelji; gdjekad bih se, naprotiv, prisjetio sobice visoka stropa, izgrađene u obliku piramide u visini od dvije etaže i djelomice obložene mahagonijem, u kojoj sam od prvog trenutka bio duševno zatrovan nepoznatim mirisom indijske pirike, osvjedočen o neprijateljstvu ljubičastih zastora i drzovita nehaja ure njihovice što je visoko gore klepetala kao da me i nema; sobe u kojoj je čudnovato i nemilosrdno zrcalo na četverouglastim nogama ukoso zakrčivalo jedan od kutova sobe i u blagu puninu mog uobičajenog vidnog polja urezivalo svoj nepredviđeni položaj; sobe u kojoj je moj um, naprežući se satima da se pokrene, da se vine uvis ne bi li točno predočio sebi oblik sobe i sve do vrha ispunio njezin orijaški lijevale, izdržao mnogo teških noći dok sam ležao izvaljen u postelji, uzdignuta pogleda, načuljenih ušiju, raširenih nosnica i nemirna srca, sve dok navika nije izmijenila

1. Naslov tadašnjih večernjih novina. Prev.

boju zastora, uštkala uru njihalicu, umilostivila ukošeno i okrutno zrcalo, zabašurila, ako ne i posve rastjerala, miris indijske pirike, i znatno snizila prividnu visinu stropa. Navika! onako moćna da štošta vješto sredi ali i vrlo spora, isprva nam ostavlja duh tjedne i tjedne u provizornim prilikama, ali nam je unatoč svemu duh sretan kad je već stekne, jer bez navike, samo svojim vlastitim sredstvima, ne bi bio kadar učiniti stan pogodnim za stanovanje. Dakako da sam bio već posve budan, tijelo mi se po posljednji put prevrnulo a dobri je anđeo izvjesnosti sve oko mene zaustavio, strpao me pod pokrivače, u moju sobu, i u mraku postavio na približno prava mjesta komodu, pisali stol, kamin, prozor što gleda na ulicu i oboja vrata. Ali što mi je vrijedilo što sam sad znao da nisam u prebivalištima, o kojima mi neizvjesnost u trenutku buđenja, ako nije baš predočila jasnu sliku, a ono me bar navela da povjerujem da sam u njima, pa mi se pamćenje pokrenulo; obično više nisam pokušavao odmah ponovo zaspati; najveći bih dio noći proveo prisjećajući se našeg nekadašnjeg života u Combrayu kod stare tetke, u Balbecu, u Parizu, u Doncieresu, u Veneciji, pa i drugdje, prisjećao sam se mjesta i osoba koje sam ondje upoznao, onoga što sam od njih vidio, i što sam o njima čuo.

U Combrayu je moja spavaća soba svakog dana, već rano pred večer, mnogo prije nego što ću leći u postelju i mirno bdjeti, daleko od majke i bake, bivala stalni i bolni predmet mojih misli. Da bi me zabavili nečim onih večeri kad su držali da sam odviše snužden, sjetili su se da mi dadu laternu magiku¹ kojom bi mi prije večere pokrili svjetiljku; tad bi mi ona, po uzoru na prve graditelje i staklarske majstore iz doba gotike, zamjenjivala neprozirnu tamu zidova neopipljivim preljevima, nadnaravnim šarenim priviđenjima, koja su oslikavala legende kao na kakvom treperavom i trenutačnom crkvenom prozoru. Ali time bi moja žalost samo porasla jer je već sama promjena rasvjete dokidala moju naviklost na tu sobu, naviklost kojoj sam imao zahvaliti, uz muku što moram leći u postelju, i to što mi je soba postala podnošljiva. Sad je više nisam mogao prepoznati pa sam bio uznemiren, kao da sam u hotelskoj sobi ili u planinarskoj kući, kamo sam prvi put stigao vlakom.

1. Laterna magica, »čarobna svjetiljka«, sprava za projiciranje uvećanih slika na platno (lat.). Prev.

Golo¹ je isprekidanim koracima svoga konja, s užasnim naumom u srcu, izlazio iz trokutasta šumarka koji je baršunastim tamnim zelenilom zaodjenuo obronak brežuljka, te je prilazio, ljuljajući se na konju, dvorcu sirote Genoveve Brabantske. Dvorac je bio presječen krivuljom, koja je zapravo bila rub jednog od ovalnih stakala smještenih u okvir umetnut u žljebove laterne. Vidio se tek dio dvorca, a ispred njega se sterala tratina na kojoj je snatrla Genoveva, potpasana plavim pojasom. Dvorac i tratina bijahu žuti, ali nisam morao čekati da ih vidim kako bih razaznao njihovu boju, jer mi ju je još prije stakala u okviru jasno predočila zlatnosmeđa milozvučnost imena Brabant. Golo bi načas stao da turobno sasluša reklamne poruke što ih je moja stara tetka čitala naglas i koje je on po svoj prilici dobro razumio prilagođujući svoje držanje, poslušno ali i pomalo dostojanstveno, sadržaju teksta; zatim bi produžio dalje istim onim isprekidanim konjskim koracima. Ništa nije moglo zaustaviti to njegovo polagano jahanje. Kad bih pomaknuo laternu, vidio bih Golova konja kako i dalje napreduje po zastorima na prozoru, kako se nadimlje od njihovih nabora i silazi u njihove udubine. Samo je Golo imao isto tako vrhunaravne sposobnosti kao i njegov konj, svladavao je sve materijalne zapreke, sve predmete koji su mu stajali na putu, služeći se njima kao okosnicom i primajući ih u sebe, bilo daje to kvaka navratima kojoj bi se učas prilagodio i pobjednički isplovio sa svojim crvenim haljetkom ili s blijedim, vječito jednako plemenitim i sjetnim licem, na kojem nije bilo ni traga od zbunjenosti zbog takvog lomljenja hrptenjače.

Dakako da sam nalazio i čari u tim briljantnim projekcijama iz kojih je kanda izbijala merovingijska povijest i koje su mi donosile odbljeske tako davne prošlosti. Ipak, ne mogu iskazati koliko je nelagode u meni izazivao taj upad tajanstva i ljepote u sobu koju sam već bio svu ispunio svojim ja tako te nisam morao svraćati na nju pozornost više nego na sama sebe. Kad je napokon prestao taj opojni utjecaj navike, počele su me opet obuzimati tužne misli i osjećaji. Kvaka na vratima moje sobe razlikovala se za mene od svih drugih kvaka na svijetu po tome što se otvarala kanda sama od sebe, baš kao da je ne moram ni

1. Prema srednjovjekovnoj legendi, upravitelj imanja koji je neopravdano ocrnio svoju gospodaricu, Genovevu Brabantsku. Prev.

okrenuti, toliko sam je nesvjesno pritiskao, a sad je, eto, poslužila Golu kao astralno tijelo. I zato, čim bi pozvonili za večeru, otišao bih brže-bolje u blagovaonicu, u kojoj je velika viseća svjetiljka, koja nije znala za Gola ni za Modrobradog, ali je poznavala moje roditelje i pečenu govedinu, bacala svjetlo svake večeri, pa bih pao u naručje mami, koja mi bijaše još draža zbog nevolja Genoveve Brabantske, a Golovi zločini nagonili bi me da još strože ispitam svoju savjest.

Na žalost, odmah nakon večere morao sam napustiti mamu koja bi ostala razgovarati s ostalima u vrtu, ako je bilo lijepo vrijeme, ili u malom salonu u koji bi se svi povukli ako je bilo loše vrijeme. Svi osim bake koja je smatrala da je »na selu šteta ostati u zatvorenoj prostoriji« i koja je vodila beskrajne razgovore s ocem u one dane kad je padala kiša i kad me otac slao u sobu čitati umjesto da ostanem vani.

— Ovako nikad neće biti snažan ni odlučan — tužno bi rekla baka — a ovom je malom potrebno i te kako mnogo snage i volje. — Otac bi samo slegao ramenima i pogledao na barometar jer je volio meteorologiju, a majka bi ga promatrala raznježeno i smjerno, pazeći da ne podiže buku i da ga ne gleda odviše uporno kako ne bi razotkrila tajnu njegove nadmoći. Ali je zato baka po svakom vremenu, čak i kad je kiša lijevala a Fran^oise trkom nosila u kuću skupocjene pletene naslonjače da ne pokisnu, ostajala u opustjelom vrtu šibanom kišom i zabacivala sijede raskuštrane uvojke ne bi li čelom što bolje upita blagotvornu kišu i vjetar. — Konačno se može disati! — govorila je i trčkarala baka po raskvašenim stazama, koje je, za njen ukus, novi vrtlar odviše simetrično projektirao jer nije imao osjećaja za prirodu, a otac gaje ipak od samog jutra zapitkivao hoće li se vrijeme proljepšati — trčkarala je svojim sitnim, poletnim i naglim koracima, koje su više određivala razna uzbuđenja što ih je u njenoj duši izazivala opijenost nevremenom, vjera u moć higijene, moj glupi odgoj i simetričnost vrtova, negoli njoj nepoznata želja da ne uprlja svoju poput šljive modru suknu blatnim mrljama što su joj dopirale toliko visoko da je to njenoj sobarici uvijek zadavalo brige i dovodilo je u očaj.

Kad bi se baka tako rastrčala po vrtu nakon večere, ipak smo je mogli nečim skloniti da se vrati u kuću — u trenutku kad bi je kružni put njene šetnje kao kukca opet doveo na svjetlo iz malog salona gdje su se za kartaškim stolom točila žestoka pića—stara bi joj tetka doviknula:

— Bathilde! dođi, muž ti pije konjak! — I doista, bockajući je (baka je u obitelji mog oca unijela toliko različit duh da su se svi s njom šalili i zadirkivali je), stara bi tetiča mom djedu, koji nije smio piti žestoka pića, davala koju kapljicu. Tad bi sirota baka ušla u kuću i usrdno zamolila muža da ne pije konjak; on bi se ljutio i ipak ispijao gutljaj, a baka bi se, žalosna i obeshrabrena, vraćala, ali nasmiješena jer je bila tako ponizna srca i blage ćudi da se njena ljubav spram drugih i ono malo koliko je držala do sebe i svojih muka, pretapalo u njenu pogledu u smiješak, u kojem je, nasuprot onom što se obično vidi na licima mnogih ljudi, bilo samo podrugljivosti na svoj račun, a prema svima nama taj je smiješak izražavao želju da nas izljubi, jer nije mogla gledati one koje je voljela a da ih strastveno ne pomiluje pogledom. Te muke koje joj je zadavala stara tetka, taj prizor bakinih uzaludnih molbi i njene unaprijed skršene slabosti kad bi bezuspješno pokušavala lišiti djeda čašice pića — sve su to bile stvari na koje se čovjek s vremenom toliko navikne da ih gleda nasmijan, štoviše, odlučno i veselo pristaje uz mučitelja kako bi sam sebe uvjerio da to i nije nikakvo mučenje; ali mene je tada sve to ispunjalo takvim užasom da bih bio najradije istukao staru tetku. Međutim, čim bih čuo: — Bathilde, dođi, muž ti pije konjak! — po kukavičluku sam već bio odrastao čovjek pa sam se ponašao kako se svi ponašamo kad odrastemo i nađemo se pred patnjom i nepravdom: nisam ih htio gledati; odlazio sam jecajući u potkrovlje, u sobicu pokraj učionice, u kojoj je mirisalo na peruniku, a osjećao se i miris crnog ribizla što je nikao vani između zidnog kamenja i pružao rascvjetanu granu prema poluotvorenom prozoru. Ta je sobica služila jednoj drugoj, posebnoj i vulgarnijoj svrsi, a iz nje je obdan pucao pogled sve do kule u Roussainville-le-Pinu, te mi je često bila utočište, jamačno zato što sam se jedino u njoj smio zaključati i baviti se onim svojim poslovima koji su zahtijevali apsolutnu samoću: čitanje, snatrenje, plakanje i blud. Na žalost, nisam imao pojma da baku za njenih neprestanih šetnji popodne i navečer, mnogo više nego muževa neznatna odstupanja od propisane dijete, žaloste i zabrinjavaju moja slaba volja, krhko zdravlje i neizvjesna budućnost, da o svemu tome razmišlja dok hoda gore-dolje podigavši prema nebu svoje lijepo lice smeđih i naboranih obraza, koji su s godinama postali gotovo sljuzove boje, kao oranica u jesen, i koje bi, kad bi izlazila, zastrla napol

podignutim velom, te na kojima se, bilo zbog hladnoće ili zbog neke tužne misli, uvijek sušila gdjejoja nehotična suza.

Dok bih odlazio uza stube na spavanje, jedina mi je utjeha bila što će mama, kad već budem u postelji, doći da me poljubi. Ali taj je pozdrav bio toliko kratak, ona je zatim toliko brzo odlazila niza stube, da je onaj trenutak kad bih je čuo kako se uspinje i kako se potom hodnikom iza dvostrukih vrata primiče lagano šuškanje njene vrtne haljine od plavog muslina, na kojoj vise rojce od spletene slame, bio za me prepun boli. On je naviještao onaj idući trenutak kad će me ostaviti, kad će opet otići niza stube. Stoga sam na kraju želio da taj pozdrav koji sam toliko volio uslijedi što kasnije, da se produlji ono vrijeme do mamina dolaska. Gdjekad bih već nakon poljupca, kad je otvarala vrata da ode, poželio da je zovnem natrag, da joj kažem: »Poljubi me još jedanput!« ali znao sam da bi se umah naljutila, jer je ustupak koji mi je činila zbog moje snuđenosti i uzbuđenja dolazeći da me poljubi, donoseći mi taj poljubac mira, ljutio oca koji je te obrede smatrao besmislenim, pa je zacijelo prije željela da me pokuša odvignuti od te potrebe, od te navike, nego da mi dopusti da se naučim još i na to da je molim za još jedan poljubac kad je već na pragu. Čim bih pak vidio da sam je rasrdio, izgubio bih sav onaj mir koji mi je donijela čas prije, sagnuvši nad moju postelju svoje voljeno lice, pružajući mi ga kao hostiju za pričest, iz koje će moje usne primiti vjeru u njenu pravu prisutnost i sposobnost da zaspim. Ipak, te večeri kad je mama ostajala tako kratko u mojoj sobi bile su još divne prema onima kad smo na večeri imali goste pa mi nije dolazila pozdraviti me. Ti su se gosti obično svodili na gospodina Swanna, koji je, uz gdjekojeg stranog čovjeka na proputovanju, gotovo jedini dolazio k nama, u Combrayu, ponekad da kao naš susjed večera s nama (što se rjeđe događalo nakon njegove nesretne ženidbe, jer moji roditelji nisu željeli primiti u kuću i njegovu ženu), a ponekad je dolazio nenajavljen, poslije večere. Onih večeri kad ne bismo, sjedeći oko željeznog stola, ispod velikog keste-na pred kućom, začuli iz dna vrta prodorno i kričavo veliko zvonce koje je svojim nepresušnim i ledenim, željeznim klepetom salijetalo, zaglušivalo sve ukućane što su ulazili »bez zvonjenja«, nego dvostruko, bojažljivo titranje oblog i žučkastog zvonca za strance, svi bi se istog časa upitali: »Dolazi netko, tko bi to mogao biti?« iako se znalo da to

može biti samo gospodin Swann; stara bi tetka progovorila glasno, da nas upozori svojim primjerom, glasom za koji se trudila da bude prirodan, i rekla nam neka ne šapućemo; jer nema ničeg uvredljivijeg za osobu koja dolazi i koja to šaputanje shvaća kao da se upravo govori o njoj; tad bi baku poslali u izviđanje, a ona je svagda bila sretna kad bi joj se pružila prilika da još jednom prođe kroz vrt i da usput krišom iščupa koji podupirač za ruže ne bi li im vratila nešto prirodnosti, kao što majka rukom raskuštrava sinu kosu koju je brijač odviše zalizao.

A mi bismo svi ostali dotle čekati vijesti koje će nam baka donijeti o neprijatelju, kao da očekujemo ne znam koliko napadača. Uskoro bi zatim djed rekao: —To je Swannov glas. — I doista, samo smo ga po glasu prepoznavali, u vrtu smo ostavljali slabo svjetlo da ne privučemo komarce, pa smo mu teško mogli razabrati lice kukasta nosa, zelenih očiju ispod visoka čela okružena plavom, gotovo riđom kosom počešljanom a la Bressant¹. Ja bih neopazice otišao javiti posluži da nam donesu voćnih sokova; do toga je bilo posebno stalo baki koja je smatrala pristojnijim daše to ne čini samo u iznimnim prigodama, kad nam dođu gosti. Iako je gospodin Swann bio mnogo mlađi od mog djeda, bio mu je vrlo privržen zato što je djed bio jedan od najboljih prijatelja njegova oca, izvanredna ali osebjuna čovjeka, kojem je često, čini se, dostajala i najmanja sitnica da izgubi volju za nešto ili promijeni tok misli. Svake sam godine višeput slušao djeda kako za stolom prepričava uvijek iste anegdote o tome kako se gospodin Swann stariji držao kad mu je umirala žena uz koju je danonoćno bdio. Moj ga djed nije u to vrijeme dugo vidio pa je dojurio do njega na posjed Swannovih u okolici Combraya, i uspio ga nagovoriti da ne prisustvuje polaganju žene u lijes i izvesti ga načas, onako uplakana, iz pokojničine sobe. Prošetali su se po perivoju u kojem je bilo nešto sunca. Izenada gospodin Swann uhvati mog djeda ispod ruke i uzvikne: — Ah, stari moj prijatelju, kako je lijepo što se možemo prošetati zajedno po ovom krasnom vremenu! Zar nije divno sve ovo drveće, ovaj glog i ovo moje jezero, na kojem mi još nikad niste čestitali? A vi izgledate kao da su vam sve lađe potonule. Osjećate li kako vjetrić pirka? Ah, recite vi što god hoćete, ali život je ipak lijep, dragi moj Amedee! — Odjednom

1. Način češljanja (kratka, uspravna kosa), nazvana tako po glumcu Bressantu (1815. - 1896.). Prev.

se sjeti svoje mrtve žene i, misleći valjda kako bi bilo suviše komplicirano da istražuje kako se u ovakvu trenutku mogao prepustiti radosti, zadovoljio se da kretnjom, koja mu bijaše svojstvena kad god bi mu se u pameti javilo kakvo teško pitanje, prijede rukom preko čela, pa obrisa oči i stakla svoga cvikera. Ipak se nikad nije utješio nakon ženine smrti, a u one dvije godine koliko ju je nadživio, govorio je ponekad mom djedu: — Čudno je kako često mislim na svoju sirotu ženu, ali nikad ne mogu dugo misliti na nju. — »Često ali pomalo, kao onaj siroti stari Swann,« to je postala jedna od omiljenih poštapalica mog djeda, koji ju je izricao u najrazličnijim prigodama. Bio bih još možda zaključio da je Svvanov otac bio pravo čudovište da djed, koga sam smatrao najboljim sucem, čije su mudre izreke bile za me pravorijek sudačke mudrosti i poslije mi često pomagale da oslobodim krivnje ono što sam bio sklon osuditi, nije isto tako često uzvikivao:

— Ma što? Bio je to čovjek zlatna srca!

Mnogo godina, napose prije ženidbe, gospodin Svvan mlađi dolazio je često u posjet u Combray mojoj staroj tetki, djedu i baki, koji nisu ni slutili da on više ne živi u onom društvu s kojim se družila njegova obitelj, nego da mi tako reći inkognito, što mu je omogućavalo prezime Swann, primamo u svoju kuću — potpuno bezazleno, kao poštteni hotelijeri kod kojih, a da i ne znaju, stanuje neki zloglasni razbojnik—jednog od najotmjjenijih članova Jockey-kluba, ponajboljeg prijatelja grofa od Pariza i princa od Walesa, jednog od najomiljenijih članova visokog društva u četvrti Saint-Germain.

Naše neznanje o tom Svvanovu sjajnom mondenom životu potjecalo je očito dijelom iz njegova suzdržljiva i diskretna karaktera, ali i odatle što je tadašnje građanstvo imalo o visokom društvu pomalo hindusku predodžbu smatrajući da se ono sastoji od zatvorenih kasta, u kojima svatko od samog rođenja zauzima ono mjesto koje imaju i njegovi roditelji, i odakle ga nitko, osim u slučaju neke iznimne karijere ili neočekivane ženidbe, ne može izvući i uvesti u neku višu kastu. Gospodin Swann stariji bio je bankovni službenik, pa je i Svvan mlađi morao do kraja života ostati pripadnik te kaste, u kojoj se imutak, kao u kakvoj kategoriji poreznih obveznika, kreće između tog i tog prihoda. Znalo se s kim se družio njegov otac, pa se znalo i s kim se on družiti, s kojim je osobama »u stanju« održavati veze. Ako je

imao i drugih poznanstava, bili su to mladenački odnosi pred kojima su stari obiteljski prijatelji, kakvi su bili moji roditelji, utoliko dobrohotnije zatvarali oči što nas je on, izgubivši roditelje, i dalje redovito posjećivao; ali su po svoj prilici nama nepoznati ljudi s kojima se viđao spadali među one koje se on ne bi usudio pozdraviti da ih je susreo kad je bio s nama u društvu. Da je tko pošto-poto htio odrediti društveni koeficijent koji bi odgovarao samo Swannu osobno, za razliku od svih drugih činovničkih sinova podjednakog imovnog stanja kakvog su bili njegovi roditelji, taj bi njegov koeficijent bio nešto niži zato što se vrlo jednostavno vladao i što je oduvijek imao »čudnu sklonost« za starinske predmete i slike, pa je i stanovao u nekom starom dvorcu, gdje je gomilao zbirke i gdje gaje baka žarko željela posjetiti, ali se taj dvorac nalazio na Orleanskom keju, u četvrti za koju je moja stara tetiča držala da nije dostojna stanovanja. — A razumijete li se vi barem u te stvari? Pitam vas to za vaše dobro, jer će vam inače trgovci podvaliti bilo kakvu mazariju — govorila mu je moja stara tetka. Ona zapravo nije uopće vjerovala u njegovu stručnost i nije imala osobito mišljenje čak ni o intelektualnim sposobnostima čovjeka koji u razgovoru zazire od ozbiljnih tema i previše pazi na točnost, ne samo kad bi nam davao kuhinjske recepte zalazeći u najsitnije pojedinosti, nego čak i onda kad bi bakine sestre povele razgovor o umjetnosti. Kad bi tražile od njega da se izjasni, da iskaže divljenje nekoj slici, on bi gotovo nepristojno šutio, a raspričao bi se o muzeju u kojem se ta slika nalazi, ili o godini kad je naslikana, ili o drugim materijalnim podacima. Ali obično bi se zadovoljavao da nas zabavi pričanjem svaki put nove zgone koju je doživio s ljudima iz sredine koju poznajemo, s ljekarnikom u Combrayu, s našom kuharicom, s našim kočijašem. Dakako da se moja stara tetka smijala tim pričama, iako nije bilo posve jasno smije li se smiješnoj ulozi koju je Swann odigrao u tim događajima ili duhovitosti koju je pokazivao u pripovijedanju: —Moglo bi se reći, gospodine Swann, da ste vi zbilja smiješan svat! — Kako je ona jedina u našoj porodici bila pomalo vulgarna, trudila bi se istaknuti pred stranim osobama, kad bi se povela riječ o Svannu, da bi on mogao, kad bi htio, stanovati i na Haussmannovu bulevaru ili u Aveniji de l'Opera, da je on sin gospodina Svanna koji mu je zacijelo ostavio četiri-pet milijuna franaka, ali da je to naprosto njegov hir. Hir, koji je ona, uostalom, mislila da

je isto tako zabavan i drugima pa bi ga u Parizu, kad bi joj gospodin Swann na Novu godinu donio vrećicu ušćerena kestenja, neizostavno priupitala, ako je bilo i drugih gostiju: — A vi, gospodine Swann, još uvijek stanujete kraj onog vinarskog skladišta da biste bili sigurni da nećete zakasnuti kad putujete vlakom u Lyon? — Pa bi krajičkom oka pogledala preko cvikera ostale goste.

Ali da je tko baki rekao da taj Swann, koji je kao sin staroga Swanna bio potpuno »kvalificiran« da ga primaju u kuću svi »bolji građani«, najugledniji pariški bilježnici i odvjetnici (privilegij koji je on kanda malo zanemario), vodi tako reći u potaji posve drukčiji život, da u Parizu, kad ode od nas rekavši nam da ide spavati, kreće na drugu stranu čim zamakne za ugao, pa odlazi u salon koji nikad nije vidio ni jedan burzovni posrednik ili njegov ortak, staroj bi se tetki to učinilo toliko neobično koliko bi možda nekoj drugoj, naobraženoj gospođi da osobno poznaje Aristeja, o kome bi doznala da će nakon razgovora s njom uroniti u krilo Tetidina kraljevstva, u carstvo uskraćeno očima smrtnika, gdje ga, prema Vergiliju, dočekuju raskriljenih ruku; ili, da ostanemo kod slike koja bi njoj vjerojatnije pala na pamet, jer ju je vidjela naslikanu na našim tanjurcima za kolačiće u Combrayu, daje kod nje na večeri bio Ali-baba koji će, kad ostane sam, ući u podzemnu spilju koja sva blista od neslućena blaga.

Kad nas je jednom u Parizu posjetio poslije večere ispričavajući se što je u fraku, a Franjo i se je nakon njegova odlaska rekla da je od kočijaša čula da je večerao »kod neke princeze« — stara je tetka vedro i podrugljivo pripomenula: — Da, kod neke princeze iz polusvijeta! — sliježući ramenima i ne podižući očiju sa svoga pletiva.

Stara je tetka uopće postupala s njim pomalo s visoka. Kako je vjerovala da njemu naši pozivi svakako laskaju, bilo joj je posve prirodno što on ljeti nikad ne dolazi k nama bez košarice bresaka ili jagoda iz svoga vrta, i što nam sa svakog putovanja u Italiju donosi fotografije likovnih remek-djela.

Gotovo se nimalo nisu ustručavali poslati po njega čim bi zatrebali recept za kakav poseban umak ili salatu od ananasa za svećane večere na koje njega nisu pozivali, držeći da nije dostatno ugledan da ga predstave stranim osobama koje su prvi put dolazile k nama. Katkad bi se poveo razgovor o članovima francuske kraljevske kuće, o »ljudi-

ma koje nećemo nikad upoznati ni vi ni ja, a neće nam to ni faliti, zar ne?» — kao što je govorila stara tetka Swannu, koji je možda u džepu upravo nosio Twickenhamovo pismo; tražili su od njega da gura klavir i okreće stranice kad bi bakina sestra uvečer pjevala, postupajući s tim čovjekom, koji je drugdje bio i te kako tražen, osorno u svojoj bezazle-nosti, kao dijete koje se isto tako neoprezno igra nekom skupocjenom figuricom iz zbirke kao i bilo kakvom jeftinom igračkom. Nedvojbeno je onaj Swann koga su istodobno poznavali mnogi ljudi iz ekskluziv- nih klubova bio posve različit od onoga koga je izmislila moja stara tetiča, i koga bi ona navečer, pošto bi zvonce dva puta neodlučno odjeknulo, prožela i oživila svim onim što je znala o obitelji Swann, onu mutnu i nejasnu osobu koja se, uz bakinu pratnju, ocrtavala na tamnoj pozadini i koju smo prepoznavali samo po glasu. Ali čak i u najbeznačajnijim stvarima u životu, mi nismo čvrsto sazdana cjelina koja je istovjetna za svakoga i koju svatko može, ako želi, upoznati, kao kakav ugovor ili oporuku; naša je društvena ličnost tvorevina tuđih mišljenja. Čak i tako jednostavan čin kao što je »posjet osobi koju poz- najemo« djelomice je intelektualan čin. Tjelesnu pojavu stvorenja koje vidimo ispunjavamo svim podacima koje o njoj znamo, i u cjelokup- nom liku koji sebi predočujemo ti podaci zacijelo zauzimaju najveći dio. Oni na kraju tako savršeno napušu obraze tog lika, tako vjerno i točno ocrtaju liniju nosa, tako se dobro izmiješaju da iznijansiraju zvučnost glasa kao da je ona tek proziran omotač, da svaki put kad vidimo to lice i čujemo taj glas, ponovo otkrivamo i slušamo ono što o njima znamo. Dakako da u onom liku Swanna koga su moji roditelji stvorili u sebi nije zbog njihova neznanja bilo mnogih pojedinosti iz njegova mondenog života, zbog kojih su neke druge osobe, kad su bile s njim u društvu, vidjele da na njegovu licu prevladava otmjenost što se zaustavlja na kukastom nosu kao na svojoj prirodnoj granici, ali zato su moji roditelji mogli na to lice, onako lišeno svoga prestiža, prazno i prostrano, u dnu obescijenjenih očiju, u mutnu i blagu talogu — polusjećanja, poluzaborava—nagomilati dokone sate provedene s njim nakon naših tjednih večera, oko kartaškog stola ili u vrtu, u ono vrijeme kad smo živjeli životom dobrih susjeda na ladanju. Vanjski je omotač našega prijatelja bio toliko pretrpan tim našim znanjem, kao i nekim uspomenu na njegove roditelje, daje taj drugi Swann postao

tako kompletno i živo stvorenje te mi se čini da napuštam jednu osobu i prelazim na drugu, različitu, kad u sjećanju prelazim s onog Swanna koga sam tek poslije dobro upoznao na ovoga prvog Swanna — tog prvog Swanna, u kojem nalazim dražesne zablude svoje mladosti i koji, uostalom, manje nalikuje na onog drugog nego na osobe koje sam poznavao u isto vrijeme, kao da je naš život muzej u kojem svi portreti iz jednog doba imaju isti obiteljski izgled i isti osnovni ton — na onoga prvog Swanna prožetog dokolicom i namirisanog mirisom golemog kestena, košarica s jagodama i lista velike salate.

Međutim, kad je baka jednog dana otišla zamoliti za neku uslugu jednu damu koju je upoznala u *Sacre Coeuru*¹ (a s kojom zbog našeg shvaćanja o kastama nije htjela i dalje održavati odnose, usprkos uzajamnim simpatijama), rekla joj je ta ista gospođa de Villeparisis, koja je pripadala slavnoj porodici Bouillon: — Čini mi se da vi dobro poznajete gospodina Swanna a on je velik prijatelj mojih nećaka de Laumesa. — Baka se vratila iz posjeta oduševljena kućom koja gleda na perivoje i koju joj je gospođa de Villeparisis preporučila daje unajmi, a isto je tako bila ushićena i nekim prslučarom i njegovom kćerkom koji su imali radionicu u dvorištu, pa je svratila k njima da joj na brzinu polupaju suknju koju je bila zaderala na stubištu. Baki su se ti ljudi neobično svidjeli, rekla je da je mala prava perla a da je prslučar izvanredan čovjek, najotmjereniji čovjek koga je ikad srela u životu, jer za nju je otmjerenost bila posve neovisna o društvenu položaju. Oduševljavala se jednim prslučarovim odgovorom i rekla mami: — Ni Madame Sevigne² ne bi to ljepše kazala! — ali je zato o nećaku gospođe de Villeparisis, s kojim se upoznala kod nje, ust vrdila: — Ah, kćeri moja, kako je to prosječan čovjek!

Međutim, spominjanje Swanna u tom razgovoru nije podiglo Swanna u očima stare tetke, nego je samo smanjilo ugled gospođe de Villeparisis. Reklo bi se da je ugled, koji je na temelju bakina uvjerenja u nas uživala gospođa de Villeparisis, njoj nametao dužnost da ne učini ništa čime bi smanjila svoje dostojanstvo, o koje se ogriješila spoznajom da postoji Swann i time što je dopustila svojim rođacima da se druže s njim. — Kako? Ona poznaje Swanna? A tvrdila si da je u

1. Poznata crkva u Parizu, na vrhu Montmartrea. Prev.

2. Markiza de Sevigne (1626. -1696.), autorica glasovitih pisama upućenih kćeri. Prev.

rodu s maršalom MacMahonom! — Čini se da se to mišljenje rodbine o Swannovim poznanstvima još više učvrstilo njegovom ženidbom sa ženom iz najgoreg društva, gotovo kokotom, koju on, uostalom, nikad nije ni pokušao predstaviti nam, nego nam je i dalje dolazio sam u posjete, iako sve rjeđe i rjeđe. Vjerovali su da se on upoznao s njom u onoj, njima nepoznatoj sredini u koju je obično zalazio, pa su držali da po njoj mogu suditi i o toj sredini.

Ali djed je jednom pročitao u novinama da je gospodin Swann jedan od najredovitijih gostiju na nedjeljnim objedima kod vojvode de X... čiji su otac i stric bili ugledni državnici za vladavine Luja-Filipa. Djed je pak bio željan doznati sve, pa i najmanje sitnice, koje su mu mogle pomoći da pronikne u privatni život ljudi kao što je Mole, kao što je vojvoda Pasquier ili vojvoda de Broglie. Bio je ushićen kad je doznao da se Swann druži s ljudima koji su ih poznavali. Stara je tetka, naprotiv, protumačila tu novost u nepovoljnom smislu za Svanna: netko tko teži za društvenim vezama izvan kaste u kojoj je rođen, izvan svoje društvene »klase«, gubi bez pardona pravo da ostane u svojoj klasi. Njoj se činilo da se čovjek na taj način odjednom odriče plodova svih onih lijepih veza s ljudima na visokim položajima koje su dalekovidne obitelji časnog njegovale i čuvale za svoje potomke (stara je tetka čak prekinula vezu sa sinom jednog našeg prijatelja, bilježnika, zato što se oženio jednom plemkinjom i tako se, po njezinu mišljenju, srozao s uvaženog položaja bilježničkog sina na položaj onih avanturista, bivših sobara ili konjušarskih momaka, o kojima se priča da kraljice katkad obuzme prema njima prolazna slabost.) Pokudila je djedovu nakanu da se sutradan navečer, kad Swann dođe k nama na večeru, raspita kod njega o tim njegovim prijateljima koje smo netom bili otkrili. S druge strane, obje bakine sestre, stare frajle koje su bile plemenite naravi kao i ona, ali nisu imale njezina duha, izjavile su da im nije jasno kakvo bi zadovoljstvo njihov svak mogao naći u razgovoru o takvim budalaštinama. Bijahu to osobe uzvišenih težnji koje baš zbog toga nisu bile kadre zanimati se za ono što se zove tračanje, pa čak ni kad je riječ o nekoj povijesnoj zanimljivosti; općenito ih nije interesiralo ništa što nije bilo u neposrednoj vezi s nekim estetskim ili kreposnim predmetom. Ravnodušnost njihova duha prema svemu što se čini da se manje ili više tiče mondenog života bijaše tolika da je njihovo osje-

tilo sluha — koje je na kraju shvatilo da trenutačno ničemu ne služi kad bi za večerom razgovor zadobio frivolan ili samo prizeman ton, bez nade da bi ga te dvije stare gospođice mogle skrenuti na njima drage teme — tada slalo na počinak svoje prijamne organe i prepuštalo ih stvarnom početku atrofije. Ako bi djedu tad zatrebalo da privuče njihovu pozornost, morao bi posegnuti za onim tjelesnim upozorenjima kojima se služe liječnici za duševne bolesti u općenju s bolesno rastresenim pacijentima: udario bi u više navrata oštricom noža po čaši i istodobno ih naglo zovnuo glasom i pogledom, pribjegavajući onim istim žestokim sredstvima koje psihijatri često prenose i u svoje svakidašnje odnose sa zdravim ljudima, bilo iz profesionalne navike, bilo zato što misle da smo svi pomalo ljudi.

Nešto su se više zainteresirale tek uoči onog dana kad nam je Swann imao doći na večeru i kad je njima osobno poslao sanduk vina iz Astija, a tetka se, držeći u rukama najnoviji broj novina *Figuro* gdje su uz naslov jedne slike s Corotove izložbe stajale ove riječi: »Iz zbirke gospodina Charlesa Swanna«, obratila nama ovako: — Jeste li vidjeli daje Swann doživio čast da bude u *Figarou*?— Baka joj je otpovrnula: — Pa ja sam vam uvijek govorila da on ima dobar ukus.

— Dakako da si nam to ti govorila, čim je riječ o nekom drugom mišljenju, a ne o našem — odrusi joj stara tetka, koja je znala da se baka nikad ne slaže s njom, a kako nije bila sigurna da uvijek njoj dajemo za pravo, htjela je od nas izmamiti zajedničku osudu bakinih mišljenja i silom usuglasiti **naša** mišljenja, sa svojima. Ali mi smo svi šutjeli. Kako su pale bakine sestre pokazale namjeru da porazgovaraju sa Svannom o toj vijesti u *Figarou*, stara ih je tetka odvratila od toga. Kad god bi ona kod drugih zapazila neku, pa i najmanju, prednost koje ona nema, uvjerala bi samu sebe da to i nije nikakva prednost, nego nedostatak, pa bi ih žalila, da im ne bi morala zavidjeti. — Mislim da mu ne biste time ugodile, jer znam da bi bar meni bilo vrlo neugodno kad bih vidjela svoje ime ovako uvredljivo otisnuto u novinama, i ne bi mi nimalo polaskalo kad bi mi još tko i govorio o tome. — Uostalom, nije se previše trudila odvratiti sestre moje bake od njihova nauma, jer su one, grozeći se vulgarnosti, toliko daleko dotjerale u vještini da dovrtljivim zaobilaženjem prikriju svaku osobnu aluziju da aluziju često ne bi zapazio ni onaj komu je bila upućena. Što se moje majke

tiče, ona je mislila samo na to kako da nagovori oca da porazgovara sa Swannom, ne o njegovoj ženi nego o kćeri, koju je Swann obožavao i radi koje je navodno na kraju pristao na tu ženidbu. — Mogao bi mu kazati samo jednu riječ, pitati ga kako je ona. — Ali otac se naljutio na nju i rekao joj:

---- Ma ni govora! Sto ti pada na pamet! To bi bilo smiješno.

Ipak, samo je meni Swannov dolazak postao predmet bolnih razmišljanja. Jer onih večeri kad su nam gosti dolazili na večeru, ili samo gospodin Swann, mama me nije posjećivala u sobi. Večerao sam tada prije ostalih i izlazio da sjednem za stol; smio sam ostati sve do osam sati, kad sam se morao popeti na kat. Onaj dragocjeni i krhki poljubac koji mi je mama obično poklanjala kad sam već bio u postelji i tonuo u san, morao sam prenijeti iz blagovaonice u svoju sobu i čuvati ga za sve vrijeme dok sam se razodijevao, da se ne izgubi njegova slast, da se ne raspline i ne ishlapi njegova hlapljiva vrijednost, a upravo sam ga tih večeri, kad bih ga morao primiti opreznije i obzirnije, morao oteti naglo, pred svima, nemajući čak ni vremena ni prisebnosti da unesem u sve što činim onu pozornost manijaka koji se trudi, zatvarajući vrata, da ne misli ni na što drugo kako bi mogao, u času kad mu se vrati bolesna nesigurnost, pobjednički joj suprotstaviti sjećanje na trenutak kad je vrata doista zatvorio.

Svi smo bili u vrtu kad je zvonce dva puta neodlučno zazvonilo. Iako smo znali da je to Swann, upitno smo se zgledali i poslali baku u izviđanje.

— Ne zaboravite mu jasno zahvaliti na vinu, znate i same da je izvrsno i da je sanduk povelik — preporučí djed svojim s vas ti kam a.

— Nemojte sad opet šaputati! — reče stara tetka. — Pomislite samo kako je lijepo doći u kuću u kojoj svi šapuću!

— Ah, evo nam gospodina Swanna! Baš ćemo ga pitati što misli kakvo će sutra biti vrijeme — reče otac. Majka je mislila da bi jedna jedina njezina riječ dostajala da izbriše sve one boli što ih je naša obitelj nanijela Swannu nakon njegove ženidbe. Pošlo joj je za rukom da ga načas odvede na stranu. Ali ja pođoh za njom; nisam je nikako mogao pustiti da se udalji makar i korak od mene, jer mi je neprestano bilo na umu da ću je uskoro morati ostaviti u blagovaonici i popeti se u svoju sobu, bez utjehe, kao svake večeri, da će doći za mnom da me poljubi.

— Molim vas, gospodine Swanne — reče mu majka — pričajte mi malo o svojoj kćeri; sigurna sam da i ona već ima smisla za lijepe predmete kao i njezin otac.

Ali uto im priđe djed i reče:

— Ma hajde, sjedite s nama svima pod verandu! — Majka je stoga morala prekinuti razgovor, ali je iz te prisile uspjela izvući još jednu tankočutnu misao, kao što dobre pjesnike tiranija rime prisiljava da sročie najljepše stihove.

— Porazgovarat ćemo još o njoj kad ostanemo sami — potihio će ona Swannu. — Samo vas jedna majka može shvatiti. Uvjerenam sam da tako misli i njezina majka. — Svi smo posjedali oko željeznog stola. Najradije bih bio da ne moram misliti na tjeskobne sate koje ću večeras proživljavati u svojoj sobi, a da neću moći oka sklopiti; uvjeravao sam sama sebe da oni nisu uopće važni jer ih se sutra ujutro neću više sjećati, nastojao sam misliti na budućnost vjerujući da će te misli biti most kojim ću prijeći preko ponora koji me plaši. Ali mi je duh bio toliko napet od briga, izobličen, kao i pogled koji sam upirao u majku, tako da u njega nije mogao prodrijeti nikakav dojam izvana. Misli su doduše ulazile u nj ali samo pod uvjetom da vani ostave svaki element ljepote, ili makar i smiješnosti, koji bi me mogao dirnuti ili rastresti. Kao što bolesnik, zahvaljujući anestetiku, potpuno svjesno prati operaciju koju na njemu vrše, ali ništa ne osjeća, tako sam i ja mogao u sebi kazivati stihove koje sam volio, ili promatrati djeda kako se trudi razgovarati sa Swannom o voivodi d'Audiffret-Pasauieru, a da me stihovi nisu nimalo uzbuđivali, niti me djedov trud uveseljavao. Uostalom, bijaše to uzaludan trud. Čim bi djed postavio Swannu pitanje o tom govorniku, jedna bi se od bakinih sestara, kojoj je ovo pitanje odjeknulo u ušima kao duboka ali neumjesna šutnja koju valja prekinuti, obratila drugoj riječima:

— Zamisli, Celine, upoznala sam se s jednom švedskom učiteljicom koja mi je iznijela izvanredno zanimljive pojedinosti o zadrugama u skandinavskim zemljama. Bilo bi dobro da nam dođe jednom na večeru.

Sestra Flora joj odgovori:

— Ma naravno, ali nisam ni ja gubila vrijeme. Kod gospodina Vinteuilu upoznala sam jednog starog učenjaka koji dobro poznaje

Maubanta, i kojem je Maubant objasnio do u tančine kako priprema neku ulogu. Nevjerojatno zanimljivo! Nisam ni znala da je on susjed gospodina Vinteuil, a vrlo je ljubazan.

—Nema samo gospodin Vinteuil ljubazne susjede—uzvikne tetka Celine glasom koji je od plašljivosti zazvučao bučno, a zbog promišljene svrhe neprimodno, bacajući na Swanna pogled koji je ona smatrala značajnim. Istodobno je i teta Flora, koja je shvatila da je Celine tim riječima zahvalila Swannu na vinu iz Astija, isto tako pogledala Swanna s izrazom zahvalnosti izmiješane s ironijom, bilo da je jednostavno htjela istaknuti duhovitu dosjetku svoje sestre, bilo daje zavidjela Svannu što ju je nadahnuo, bilo da se nije mogla svladati da mu se ne naruga, jer je držala da se osjeća kao da sjedi na optuženičkoj klupi.

— Mislim da ćemo uspjeti da ga dovedemo k nama na večeru — nastavi Flora. — Kad ga tko navede da priča o Maubantu, ili o gospođi Materna, satima govori bez prestanka.

— To mora biti divno — uzdahne djed, čijem je duhu priroda, na žalost, isto toliko uskratila sposobnost da se živo zanima za švedske zadruge koliko i za Maubantovo spremanje uloga, kao što je zaboravila duhu bakinih sestara udijeliti ono zrnce soli koje je čovjeku potrebno da osjeti slast u pripovijedanju o intimnom životu Molea ili grofa od Pariza.

— Vidite — obrati se Swann mom djedu — ovo što ću vam sad kazati ima više veze s onim što ste me pitali nego što bi se reldo, jer se stanje u mnogo čemu nije baš promijenilo. Jutros sam u Saint-Simonu ponovo pročitao nešto što će vas sigurno zanimati. To je u onom svesku u kojem govori o vremenu kad je bio ambasador u Španjolskoj; nije to baš najbolji dio, teško da je nešto više od dnevnika, ali je u najmanju izvrsno napisan dnevnik, po čemu se već razlikuje od onih dosadnih dnevnih novina koje mislimo da moramo čitati i ujutro i navečer.

—Ja se ne slažem s vama, ima dana kad i te kako uživam u čitanju novina... — presiječe ga tetka Flora u riječi da bi pokazala da je pročitala rečenicu o Svannovu Corotu u Figarou.

— Kad pišu o stvarima ili ljudima koji nas zanimaju! — dopuni je tetka Celine.

— Nemam ništa protiv — začuđeno će Swann. — Ono što ja zamjeram novinama, to je da nas svakog dana upozoravaju na

beznačajne stvari, a svega tri-četiri puta u životu naiđemo na knjige u kojima možemo pročitati nešto bitno. Kad već svakog jutra tako grozničavo trgamo omot s novina, trebalo bi ipak nešto promijeniti i tiskati u njima ne znam ni sam što, recimo... Pascalove Misli!— Ovo posljednje izgovori izrazito ironično, da ne bi djelovalo suviše učeno. —A onda bismo u knjizi s pozlaćenim obrezom koju otvaramo jedan-put u deset godina — nadoda izražavajući onaj prezir spram otmjenih stvari koji gdjekad hine ljudi iz otmjenog društva — pročitali da je grčka kraljica doputovala u Cannes, ili daje princeza de Leon priredila krabuljni ples. Tada bi opet bila uspostavljena prava ravnoteža. —Ali uskoro požali što se upustio da čak i neozbiljno govori o ozbiljnim stvarima pa podrugljivo dometne: — Vodimo zaista lijepe razgovore, nije mi jasno zašto uopće pucamo tako »visoko« — pa se opet obrati djedu i nastavi: — I tako, dakle, Saint-Simon pripovijeda kako se Maulevrier drznuo pružiti ruku njegovim sinovima. To je, znate, onaj isti Maulevrier o kojem je napisao: »Nikad nisam vidio u toj debeloj boci ništa drugo do hirovitost, prostaštvo i glupost.«

— Bile one debele ili ne bile, ima i boca koje sadrže nešto sasvim drugo — živahno će Flora, kojoj je bilo stalo do toga da i ona zahvali Swannu jer je darovano vino iz Astija bilo upućeno njima obadvjema. Celine se nasmija. A Swann, zbunjen, produži:

— »Ne znam je li posrijedi bilo neznanje ili zamka,« kaže Saint-Simon, »ali on se htio rukovati s mojom djecom! Zapazio sam to ipak na vrijetu da se snjivim riječim u tome.«

Djed je bio oduševljen već i onim »neznanje ili zamka«, ali gospođica Celine, u koje je ime Saint-Simon — ime književnika — spriječilo posvemašnju anesteziju slušnih organa, već je negodovala:

— Kako? Vi se tome divite? E, zbilja lijepo! Svaka čast! Ma što to uopće znači? Zar jedan čovjek ne vrijedi koliko i drugi? Pa što onda ako je jedan vojvoda a drugi kočijaš, ako ima pameti i srca? Taj je vaš Saint-Simon zbilja lijepo odgajao djecu ako im je branio da se rukuju sa svim poštenim ljudima. Pa to je jednostavno sramota! I vi se usuđujete navoditi te njegove riječi?

A djed je, sav očajan, uviđao da uz takvu opstrukciju neće moći nagovoriti Swanna da mu pripovijeda zgone koje bi ga mogle zabaviti, pa potiho reče mami:

— Daj me podsjeti na onaj stih koji si me naučila i koji mi pomaže u ovakvim trenucima. Ah, da: »Gospode, koliko ima vrlina koje nas siliš da mrzimo!« Ah, kako mi to godi!

Ja pak nisam odvajao očiju od majke, znao sam, kad svi budu za stolom, da neću smjeti ostati do kraja večere, i da mi mama, da ne naljuti oca, neće dopustiti da je pred svima višeput poljubim, kao što bih smio u svojoj sobi. Stoga sam se u blagovaonici, na samom početku večere, kad sam naslutio da se približava taj čas, zarekao da ću se unaprijed pripremiti za taj poljubac koji će biti vrlo kratak i letimičan, da učinim što god mogu učiniti sam: odabrat ću pogledom mjesto na obrazu u koje ću je poljubiti, pripravit ću se u mislima da bih mogao, zahvaljujući tom početku poljupca u duhu, svu onu minutu koju mi mama dodijeli osjećati njezin obraz na svojim usnama, kao što slikar kojem model pristaje samo na kratko poziranje, pripremi paletu i unaprijed, po sjećanju, po skicama, čini sve ono što može, strogo uzevši, učiniti i bez prisutnosti modela. Međutim, odjednom, još prije nego što su pozvonili za večeru, djed počini nesvjesnu okrutnost rekavši:

— Čini mi se da je mali umoran, morao bi na spavanje. Uostalom, danas ćemo kasno večerati.

A otac, koji se nije tako savjesno, kao baka i majka, držao sklopljenih ugovora, reče:

— Da, hajde, idi na spavanje!

Baš kad sam htio poljubiti mamu, zazvone za večeru i otac nadao:

— Ma hajde sad, ostavi majku na miru, dostaje tog pozdravljanja, ti su vaši izljevi smiješni. Hajde, odlazi gore!

I morao sam otići bez popudbine; morao sam se popeti uza stube »teška srca«, štono riječ; uspinjao sam se teška srca koje me vuklo majci jer mu ona nije poljupcem dala odobrenje da pođe sa mnom. To mrsko stubište, uz koje sam se uvijek tako nužno uspinjao, širilo je oko sebe vonj firnisa koji je na neki način vezao za sebe, upio onu posebnu vrstu boli koja me obuzimala svake večeri, i koja je u tom olfaktivnom obliku bila možda još okrutnija za moju osjetljivost zato što se moj intelekt nije mogao nositi s njom. Kad u snu osjećamo još jaku zubobolju u liku djevojke koju pokušavamo po dvjestoti put izvući iz vode, ili u obliku Moliereova stiha što ga neprekidno u

sebi ponavljamo, osjetit ćemo veliko olakšanje što smo se probudili i što nam se intelekt oslobodio predodžbe jake zubolje prerusene u junaštvo ili metrički ritam. Nešto suprotno od takva olakšanja osjećao sam dok je bol što moram otići u svoju sobu prodirala u mene neusporedivo brže, gotovo u hipu, u isti mah podmuklo i naglo, putem koji je mnogo otrovniji od duševnog prodiranja — udisanjem vonja firnisa svojstvenog tom stubištu. Kad bih već stigao u sobu, morao sam začepiti sve otvore, zatvoriti kapke, iskopati sam sebi grob raspremajući pokrivače, obući s noćnom košuljom zapravo mrtvački pokrov. Ali prije pokopa u željezni krevet koji su mi prenijeli u sobu jer mi je ljeti bilo prevruće u velikoj postelji sa zastorima od ripsa, u meni se nešto pobuni pa nakanih izvesti lukavštinu osuđenika na smrt. Napisah majci pismo u kojem je zamolih da dođe do mene radi nečeg važnog što joj ne mogu priopćiti u pismu. Strepio sam da Francpse, tetkina kuharica, koja je bila dužna voditi brigu o meni dok sam u Combrayu, neće htjeti odnijeti mami moje pisamce. Slutio sam da će se njoj učiniti isto tako nemogućim da majci pred gostima preda takvu poruku, kao što bi se i kazališnom vrataru činilo nemogućim predati pismo glumcu na pozornici. Sto se tiče toga što se smije a što ne smije učiniti, ona se držala bespogovornog, opsežnog, tankočutnog i neumoljivog zakonika koji je propisivao nedokučive ili beskorisne nijanse (zbog čega je bio sličan onim starinskim zakonima koji, uz divljačke propise o pokoljima djece na majčinim prsima, pretjerano tankočutno zabranjuju da se jare kuha u mlijeku svoje matere, ili da se jede bedreni živac životinje). Kad bi tko taj zakonik prosuđivao po nenadanoj tvrdoglavosti s kojom je odbijala izvršiti neke naše naloge, mogao bi pomisliti da zakonik predviđa takvu društvenu složenost i profinjenost kakve joj ništa iz njene okoline ili iz njena života seoske služavke nije moglo utuviti u glavu: stoga je čovjek morao priznati sam sebi da u njoj zacijelo živi neka drevna plemenita i neshvaćena prošlost, kao u onim industrijskim gradovima u kojima stari dvorci svjedoče o negdašnjem dvorskom životu, gdje radnici neke tvornice kemijskih proizvoda rade među nježnim kipovima što prikazuju čudo svetog Teofila ili Aymonova četiri sina. U ovom konkretnom slučaju, član zakonika zbog kojeg nije bilo vjerojatno da bi Franpoise, osim u slučaju požara, uznemirila mamu u Swannovoj nazočnosti radi tako

neznatne ličnosti kao što sam ja, izražavao je samo poštovanje koje je ona osjećala ne samo prema mojoj rodbini — kao i prema mrtvima, svećenicima i kraljevima — nego i prema stranoj osobi koju smo primili u goste, poštovanje koje bi me možda dirnulo u nekoj knjizi, ali bi me svagda razdražilo kad bih iz njenih usta začuo ozbiljan i razdragan glas kojim je o tome govorila, pogotovo večeras kad je sveti karakter što ga je pridavala toj večeri bio razlog zbog kojeg će odbiti da omete svečani obred. Ali da bih popravio svoje izgledе, nisam se skanjivao da slažem i rekнем joj da nipošto nisam ja sam poželio pisati mami, nego da mi je mama na rastanku rekla neka joj nikako ne zaboravim poslati odgovor u vezi s nekim predmetom koji me zamolila da potražim, pa bi se sigurno naljutila kad joj ne bi prenijeli tu poruku. Mislim da mi Fran^oise nije povjerovala jer je, kao i svi primitivci kojima su osjetila razvijenija nego nama, po nekim, za nas nedokučivim znacima, umah spoznala svu istinu koju sam želio prikriti; promatrala je pet minuta omotnicu, kao da će se pregledom papira i izgledom rukopisa dovinuti do naravi sadržaja poruke, ili da će se dosjetiti na koji se član svoga zakonika treba pozvati. Zatim je otišla s pomirenim izrazom na licu koji kao da je govorio: »Nije li prava pokora za roditelje što imaju ovakvo dijete!« Ubrzo se vratila i javila mi da su dolje tek kod sladoleda, da šef posluge ne može u ovom času pred svima uručiti pismo, ali da će pri ispiranju usta uhvatiti zgodnu priliku da joj ga preda. Učas me prođe tjeskoba; sad više nije bilo kao prije, kad sam se rastao s majkom do sutra, jer će je moje pisamce doduše rasrditi (pogotovo što me ta lukavština učinila smiješnim u Swannovim očima), ali će mi u najmanju ruku omogućiti da, nevidljiv i ushićen, uđem u istu prostoriju u kojoj je i ona, progovorim joj na uho o sebi; jer mi se činilo da se u toj zabranjenoj, neprijateljskoj blagovaonici u kojoj su još časak prije toga i sam sladoled — »zrnati«! — i posude za ispiranje usta kanda skrivali pogubne i dozlabora žalosne užitke zato što im se mama odavala daleko od mene, sad preda mnom otvara i, poput sazrela voćnog ploda, razbija ljusku, tako te će poteći i sve do mog opijenog srca doprijeti mamina pažnja, dok bude čitala moje retke. Sad više nisam bio odvojen od nje; zapreke su srušene i opet nas veže nježna nit. Osim toga, to još nije sve: mama će svakako doći!

Mislio sam da bi se Swann, da je pročitao moje pismo i otkrio

njegov cilj, zacijelo narugao tjeskobi koja me maloprije bila obuzela; međutim, naprotiv, kako sam tek poslije doznao, i njega je godine i godine mučila slična tjeskoba i možda me nitko ne bi tako dobro razumio kao on; s tom gaje tjeskobom, koja nas obuzima kad znamo da je voljeno stvorenje na nekoj zabavi na kojoj nas nema, gdje mu se ne možemo pridružiti, upoznala ljubav; ljubav za koju je ta tjeskoba u neku ruku predodređena, koja će je prisvojiti i usavršiti; ali kad nas ta tjeskoba, kao što je bilo sa mnom, spopadne još prije nego što se u našem životu pojavi ljubav, onda ona, neodređena i slobodna, bez utvrđene namjere, luta u iščekivanju, danas u službi jednog a sutra drugog osjećaja, sad u službi sinovske nježnosti, sad u službi prijateljevanja s kolegom. Pa i onu radost koju sam osjetio kad sam stekao prvo takvo iskustvo, kad se Fran^{oise} vratila da mi kaže kako će pismo biti predano, i nju je Swann dobro poznao, tu varljivu radost koju u nama budi neki prijatelj, rođak žene koju volimo, kad ga ugledamo kako stiže pred palaču ili kazalište u kojem je ona na plesu, reduti ili praizvedbi, pa će je on naći, i kad nas taj prijatelj opazi kako vani švrljamo očajnički vrebajući prigodu da joj se obratimo. On nas prepoznaje, prijateljski nam pristupa, pita nas što tu radimo. A kad mu slažemo da imamo nešto hitno priopćiti njegovoj rođakinji ili prijateljici, on nas uvjerava da nema ništa jednostavnije od toga, uvodi nas u predvorje i obećava da će nam je poslati za koji časak. Kako tad volimo — kao što sam i ja u onom trenu volio Francoisu — tog dobrohotnog posrednika koji nam je jednom rečenicom učinio podnošljivom, ljudskom i gotovo bliskom tu neshvatljivu i paklensku svečanost, usred koje smo mislili da nam neprijateljski, nastrani i divni vrtlozi odnose daleko od nas, nasmijavajući je na naš račun, onu koju volimo! Ako je suditi po njemu, po tom njenu rođaku koji nam je pristupio i koji je također posvećen u te okrutne misterije, onda ni drugi uzvanici na toj svečanosti nemaju ničeg demonskog u sebi. Evo, sad i mi ovim neočekivanim prodorom ulazimo u te nedostupne i mučne sate u kojima će ona uživati u nepoznatim nasladama; evo, ovdje pred našim očima iskrsava jedan iz niza trenutaka od kojih se sastoje ti sati, trenutak koji je isto tako stvaran kao i svi drugi, možda čak i važniji za nas zato što je naša draga vezana za nj, predočujemo ga sebi, posjedujemo ga, uplećemo se u njega, gotovo da smo ga i stvorili: trenutak

u kojem će joj reći da smo i mi tu, dolje, u predvorju. Zacijelo ni ostali trenuci svečanosti ne razlikuju se u biti mnogo od ovoga, nema u njima ničeg ljepšeg, ničeg zbog čega bismo morali patiti jer nam je dobrotorni prijatelj rekao: — Ma ona će biti sretna da dođe! Mnogo će više uživati da razgovara s vama ovdje nego da se gore dosađuje. — Ali jao! Swann je iskusio kako dobre namjere treće osobe nimalo ne utječu na ženu koja se ozlovolji čim osjeti da je netko koga ona ne voli progoni čak i na ovakvim priredbama. I prijatelj se često vrati sam.

Majka nije došla nego mi je, ne obazirući se na moje samoljublje (kojem je bilo stalo do toga da se ne opovrgne priča o tome kako joj moram javiti jesam li našao predmet koji sam tražio), poručila po Franpoisi: »Nema odgovora«. Te sam riječi odonda više puta čuo kako ih vratari raskošnih hotela ili lakaji kockarnica prenose nekoj sirotinjici koja se čudom čudi: — Kako, ništa nije rekao, ma to je nemoguće! Jeste li mu predali moje pismo? Dobro, još ću malo pričekati. — I kao što svaka od njih svakako uvjerava vratara da ne treba paliti dodatno plinsko svjetlo koje želi upaliti radi nje, pa ostaje na istom mjestu i ne čuje ništa više osim rijetkih razgovora o vremenu koje vode vratar i potrkalo, sve dok se vratar odjednom ne sjeti, kad opazi koliko je sati, da pošalje potrkala da piće nekog gosta stavi na led — tako sam i ja otklonio Franfoisinu ponudu da mi skuha čaj ili da ostane uz me, pustio sam je da se vrati u kuhinju, pa sam legao, sklopio oči i nastojao čuti glasove svojih koji su pili kavu u vrtu. Ali već nakon nekoliko sekundi osjetio sam da zbog tog pisma, zbog pokušaja da joj se, riskirajući daje naljutim, na taj način približim te sam već pomislio da malne dodirujem trenutak kad ću je opet vidjeti, neću moći zaspati a da je doista ne vidim. Srce mi je iz trenutka u trenutak sve bolnije lupalo jer sam se sve više uzrujavao preporučujući sam sebi da se umirim, a to je značilo da se pomirim sa svojom nesrećom. Odjednom me tjeskoba prođe i obuze neko blaženstvo, kao kad kakav snažni lijek počne djelovati pa umine bol: odlučio sam da više i ne pokušavam zaspati a da ne vidim mamu, nakanio sam je pošto-poto poljubiti kad bude odlazila na spavanje, iako sam bio uvjeren da će se nakon toga još dugo ljutiti na mene. Spokoj koji je zavladao u meni nakon one tjeskobe izazvao je takvu neobičnu živahnost kakvu inače pobuđuje iščekivanje, žed ili strah od opasnosti. Tiho otvorih prozor i sjedoh na

kraj kreveta; nisam se gotovo ni micao da me ne bi dolje čuli. A vani su se kanda i predmeti ukočili od nijeme pomnje da ne uznemire mjesečinu koja je svaku stvar udvostručavala i udaljavala proširujući je na njenu sjenu, gušću i stvarniju od samog predmeta, pa je istodobno i umanjivala i uvećavala krajolik, kao kad razmotamo mapu što je bila smotana. Ono što je osjećalo potrebu da se miče, recimo kestenova krošnja, micalo se. Ali njeno podrhtavanje, sitno, posvemašnje, do najmanjih nijansi i najnježnijeg treperenja, nije prelazilo na ostalo, nije se stapalo s njim, nego je ostajalo strogo ograničeno. I oni najudaljeniji šumovi što su zacijelo dolazili iz vrtova s posve drugog kraja grada, ovako izloženi u toj tišini koja nije upijala ni njihov najmanji zvuk, razabirali su se tako »savršeno« razgovijetno te se činilo da taj efekt zahvaljuju samo svojoj tihanosti, kao oni prigušeni tonovi pianissima što ih orkestar Konzervatorija izvodi tako vješto da im se nijedan akord ne gubi, a ipak nam se čini da dopiru odnekud izdaleka, izvan koncertne dvorane, pa svi stari pretplatnici — među njima i bakine sestre kad bi im Swann ustupio karte — napregnu sluh, kao da osluškuju daleko napredovanje vojske koja dolazi, ali još nije zaokrenula u Ulicu Trevisè.

Znao sam da je položaj u koji sebe dovodim tom svojom nakanom od svih položaja upravo onaj koji u držanju mojih roditelja spram mene može izazvati najteže posljedice, uistinu kudikamo teže nego što bi promatrač iz prikrajka mogao i pomisliti, posljedice koje bi, po njegovu mišljenju, mogle izazvati samo doista sramotne greške. Ali u mom odgoju nije poredak grešaka bio isti kao u druge djece, navikli su me bili da iznad svih grešaka (nedvojbeno zato što sam od njih morao najviše zazirati) stavljam one koje, kao što danas shvaćam, imajujedno zajedničko svojstvo: da se u njih zapada podliježući nekom nervnom porivu. Ali tada nitko nije izgovarao tu riječ, nije isticao to porijeklo koje me moglo navesti da povjerujem da mi se može oprostiti ako podlegnem njima, ili da im možda čak i neću moći odoljeti. A ja sam ih pouzdano prepoznavao po tjeskobi koja im je prethodila, kao i po strogoj kazni koja je slijedila; tako sam i sad znao daje ona greška koju sam netom bio počinio bila istog porijelda kao i one druge za koje su me najstrože kažnjavali, i da je u isti mah i kudikamo najteža. Bilo je neprijeporno da će mi, kad se ispriječim na putu mami dok bude

odlazila na spavanje, i kad bude vidjela da sam ostao budan kako bih se na hodniku još jednom s njom pozdravio, zabraniti da ostanem kod kuće, da će me već sutra jamačno poslati u internat. Pa neka! Učinio bih opet to isto, pa makar se pet minuta nakon toga morao baciti kroz prozor. U tom sam trenutku želio samo mamu, da se s njom pozdravim, predaleko sam bio odmakao na putu da ostvarim tu svoju želju da bih se mogao vratiti neobavljena posla.

Začuo sam korake roditelja koji su ispraćali Svanna, a kad me zvonce na vratima izvijestilo da je on otišao, pridoh prozoru. Mama je pitala oca je li jastog bio dobar, i nije li Swann dva puta uzimao kavu sa sladoledom od pistacija.

— Meni se baš nije svidjela — reče majka. — Mislim da ćemo drugi put morati pokušati s nekom drugom aromom.

Javi se i stara tetka:

— Rekla bih da Swann naglo propada, izgleda kao starac!

Tetka je oduvijek bila sklona gledati na Svanna kao na vječito istog šiparca, pa se čudila što ne izgleda onako mlad kao što je ona mislila da jest. Uostalom, čini se da su i moji roditelji počeli na njemu otkrivati znake one abnormalne, prekomjerne, sramotne i zaslužene starosti neženja i svih onih za koje bi se reklo da im dugotrajni dan bez sutrašnjice traje dulje nego za druge, jer je za njih prazan i jer se njegovi trenuci mirno nižu od jutra i ne moraju se potom podijeliti s djecom.

— Sve bih rekla da mu previše briga zadaje ona njegova nevaljala žena koja naočigled cijelog Combraya živi s nekim gospodinom de Charlusom. O tome se priča na sve strane.

Majka pripomene da u posljednje vrijeme ipak nije više onako tužan kao što je nekad bio.

— A ne čini više onako često ni onu gestu kao njegov otac, ne otire oči niti prelazi rukom preko čela. Ja mislim da on više i ne voli tu ženu.

— Ma dakako da je ne voli — odvrati djed. — Ja sam već poodavno primio od njega pismo o toj stvari, s kojim se iz pristojnosti nisam složio, ali koje ne ostavlja nikakve dvojbe o njegovim osjećajima prema toj ženi, pogotovo ljubavnim. E, da! A vi mu niste ni zahvalile na vinu iz Astija — nadoda djed obraćajući se svastikama.

— Kako mu nismo zahvalile? Među nama budi rečeno, mislim da sam ja to vrlo diskretno izvela — odgovori mu teta Flora.

— Da, to si vrlo lijepo obavila: upravo sam ti se divila — pripomene teta Ceiline.

— Pa ni tebi se nema što zamjeriti.

— Da, ponosna sam na onu svoju rečenicu o ljubaznim susjedima.

— Sto, vi to zovete zahvaljivanjem? — uzvikne djed. — Ja sam to dobro čuo, ali neka me vrag odnese ako sam shvatio da se to odnosi na Swanna. Možete biti sigurne da ni on nije ništa razumio.

— Ma hajde bježi, pa nije Swann glup, uvjerena sam da je on to dobro shvatio. Nisam mu ipak mogla reći koliko je bilo boca ni koliko stoji to!no!

Otac i majka ostali su sami i još načas sjeli; otac reče:

— E pa, ako baš hoćeš, idemo na spavanje.

— Možemo ako baš želiš, dragi, iako nisam nimalo pospana; neće biti da sam ovako budna samo zbog one bezazlene ledene kave; ali vidim da je u kuhinji svjetlo, a kad me već naša sirota Françoise čeka, zamolit ću je da mi, dok se ti budeš svlačio, otkopča steznik.

Majka otvori drvena rešetkasta vrata u predsoblj u, odakle se išlo na stubište. Uskoro je začuh kako dolazi gore da zatvori svoj prozor. Tiho izađoh na hodnik; srce mi je tako lupalo da sam jedva hodao, ali mi sad bar nije lupalo od tjeskobe nego od straha i radosti. Kroz rešetke ograde na stubištu opazih svjetlo što ga je bacala mamina svijeća. Zatim ugledah i nju i poletjeli joj u susret. U prvi mah pogleda me u čudu ne shvaćajući što se dogodilo. Potom joj se na licu pojavi izraz srdžbe, ali nije mi rekla ni riječi; i doista, za još manje prekršaje nije po nekoliko dana razgovarala sa mnom. Da je izustila makar jednu riječ, značilo bi da mogu opet s njom razgovarati, i možda bi mi to bilo još strašnije, kao znale da bi, pred težinom kazne koja se sprema, šutnja, zavada bile djetinjaste. Daje izustila makar jednu riječ, to bi bilo isto što i onaj mir s kojim se odgovara sluzi kad je već pala odluka da bude otpušten, isto što i poljubac koji se daje sinu kad ga otpremaju od kuće, a koji bi mu uskratili da su nakanili kazniti ga s dva dana ljutnje. Međutim, začula je oca kako dolazi stubama iz kupaonice u kojoj se bio presvukao, pa da preduhitri scenu koju bi mi on mogao prirediti, progovori glasom isprekidanim od srdžbe:

— Bježi, bježi, da te bar otac ne vidi kako tu stojiš kao luđak!

Ali ja ponovih:

— Dođi se pozdraviti sa mnom! — prestravljen jer sam vidio da se odraz očeve svijetle već penje po zidu, ali sam ujedno iskoristio njegov dolazak kao sredstvo ucjene nadajući se da će mi mama, da bi spriječila da me otac vidi, ako me bude i dalje odbijala, radije reći: »Odlazi u svoju sobu, doći ću.« Bilo je kasno, otac je već bio pred nama. I nehotice promrmljah riječi koje nitko nije čuo:

— Propao sam!

Ali nije bilo tako. Otac mi je uvijek uskraćivao odobrenje na koje su već bile pristale majka i baka širokogrudno prihvaćenim ugovorima. On nije mario za »principe« niti su za njega vrijedila »Čovjekova prava«. Gdjekad bi mi iz nekog posve proizvoljnog razloga, ili pače bez ikakva razloga, zabranio tako uobičajenu, tako uvriježenu šetnju da me nisu mogli lišiti nje bez vjerolomstva, ili bi mi on, kao što je bilo i večeras, mnogo prije dogovorenog vremena, rekao:

— Hajde na spavanje, bez objašnjavanja! — Ali isto tako, budući da nije imao principa (u bakinu smislu), nije se moglo govoriti ni o nepopustljivosti. Časak me gledao začuđeno i srdito, a onda, čim mu je mama u dvije-tri zbunjene riječi objasnila što se zbitlo, reče joj:

— Ma idi s njim, ionako si maloprije rekla da ti se ne spava, a ja neću ništa više trebati.

— Ali, dragi — bojažljivo će majka — bez obzira na to spava li mi se ili ne spava, ne smijemo navikavati ovo dijete...

— Ma nije riječ o navikavanju — odsiječe otac sliježući ramenima — vidiš valjda da taj mali pati, da je sav očajan, nećemo sad valjda biti krvnici! Što će biti ako se na kraju još i razboli? Kad su već u toj sobi dva kreveta, reci Fran^oisi da ti raspredi veliki krevet i spavaj noćas kod njega. Hajdemo, laku noć, ja ipak nisam tako nervozan kao vi, pa idem spavati.

Nisam mogao zahvaliti ocu, jer bih ga takvim »preosjetljivostima« samo razdražio. Stajao sam dakle kao ukopan, a on je svejednako stajao pred nama, onako visok, u bijeloj noćnoj košulji, s ljubičastožutim šalom od indijskog kašmira oko vrata što ga je nosio otkako je patio od neuralgije, držeći se kao Abraham na graviri izrađenoj po Benozzu Gozzoliju koju mi je poldonio gospodin Swann, u trenutku kad ka-

zuje Sari da se mora odreći Izaka. Mnogo je godina prošlo odonda. Odavno već nema onog stubišnog zida na kojem sam gledao kako se uspinje odraz njegove svijeće. Pa i u meni je mnogo toga propalo što sam mislio da će do vijeka trajati, a nastalo je štošta novo iz čega su potekle nove brige i radosti koje tada nisam mogao predvidjeti, kao što danas teško mogu razumjeti one davne brige i radosti. Odavno više ni otac ne može reći mami: — Idi s malim! — Nikad se više ti sati neće vratiti. Ali odnedavno, kad napregnem sluh, iznova posve jasno čujem jecaje koje sam jedva susprezao pred ocem i koji su provalili iz mene tek kad sam ostao nasamo s mamom. Zapravo nikad nisu ni utihnuli; opet ih čujem samo zato što je život oko mene sada tiši, kao ona samostanska zvona koja po danu tako dobro zaglušuje gradska vrema da bi se reklo da su umuknula, ali čim padne večer, iznova se oglase.

Mama je tu noć provela u mojoj sobi; u času kad sam počinio takav prekršaj da sam očekivao da ću morati otići od kuće, roditelji su mi podarili nešto više nego što bih ikad od njih dobio kao nagradu za kakvo dobro djelo. Očevo je držanje prema meni, čak i u trenutku kad se očitovalo takvom milošću, imalo u sebi nečeg karakteristično proizvoljnog i nezaslužnog, što je obično potjecalo više od slučajnih okolnosti nego od nekog promišljenog plana. Možda čak i ono što sam smatrao strogošću kad bi me poslao na spavanje nije toliko zasluživalo to ime koliko majčino i bakino držanje, jer njegova narav, po nečemu različitija od moje nego od njihove, vjerojatno nije sve do tog trenutka slutila koliko sam svake večeri bio nesretan, a što su majka i baka dobro znale; ali one su me toliko voljele da nisu htjele da mi prištede te muke, jer su htjele da svladam, a time i smanjim, svoju nervoznu osjetljivost i da ojačam volju. Otac me pale volio na drugi način, i ne znam bi li imao tu hrabrost: čim je prvi put shvatio koliko trpim, rekao je majci: — Idi ga utješi! — Mama je ostala te noći u mojoj sobi; vidio sam da mi nikakvim kajanjem ne želi pokvariti ove sate, toliko različite od onoga čemu sam se mogao nadati, jer kad je Francoisc shvatila da se zbiva nešto neobično, videći sad majku kako sjedi uza me i drži me za ruku, pušta me da plačem i ne grdi me, upitala ju je:

— Ma što je to, gospođo, mladom gospodinu da tako plače?

— mama joj odgovori:

— Ma ne zna on ni sam, Fran90i.se, iznerviran je; raspremite mi

brže ovaj veliki krevet i idite spavati. — Tako moja žalost prvi put nije bila ocijenjena kao kažnjiv prekršaj, nego kao nehotično zlo koje je netom bilo i službeno priznato, kao nervozno stanje za koje nisam ja kriv; odlanulo mi je što ne moram više gorčinu svojih suza miješati sa strahovanjima, što mogu plakati bez osjećaja krivnje. Bio sam, osim toga, i nemalo ponosan pred Franjoisom zbog tog obrata ljudske sudbine, koji me nepuni sat vremena nakon mamina odbijanja da dođe u moju sobu i prezirna odgovora da moram spavati, uzdigao do dostojanstva odrasle osobe i omogućio mi da odjednom postignem neku vrstu zrelosti za patnje i pravo na suze. Trebalo je da budem sretan, ali nisam bio. Činilo mi se da mi je majica prvi put u životu učinila ustupak koji joj zacijelo nanosi bol, da se prvi put odreda ideala kojem je težila u odgoju, i da je prvi put, ona, onako hrabra, priznala poraz. Činilo mi se da sam tu pobjedu koju sam bio netom izvojevao postigao protiv nje, da sam uspio u nečemu kao što bi uspjela bolest, patnja ili starost, da joj oslabim volju, da joj nadvladam razum, i da od te večeri počinje novo doba, da će mi ta večer ostati zabilježena kao tužan datum. Da sam se usudio, rekao bih bio mami: »Ne, neću, nemoj ostati ovdje spavati.« Ali poznavao sam njezinu praktičnu, ili realističku, kako bi danas rekli, mudrost, koja je u njoj ublažavala bakinu vatrenu idealističku narav, i znao sam da će sad kad je zlo već počinjeno više voljeti da me pusti uživati u njegovu umirljivom djelovanju i da neće htjeti uznemirivati oca. Dakako daje te večeri, dok me onako nježno držala za ruku i nastojala zaustaviti moje suze, njezino lijepo lice još blistalo od mladosti; ali mi se baš tada učinilo da ne bi smjelo biti tako, da me njen gnjev ne bi bio toliko ražalostio koliko ta nova nježnost za koju moje djetinjstvo nije znalo; činilo mi se kao da sam bezbožnom rukom potajno u njezinu dušu urezao prvu boru i donio joj prvu sijeku vlas. Od te mi se misli udvostručije jecaji i opazili kako je mamu, koja se nikad nije sa mnom upuštala u prevelike nježnosti, odjednom shrvalo moje ganuće i kako se suzdržava da ne zaplače. Budući da je naslutila da sam ja to zapazio, reče mi smijući se:

— Eto vidiš, mali moj žutokljunče, mala moja ludice, ako ovako nastavimo, još malo pa će ti i mama biti isto tako luda kao i ti. No dobro, kad se već ni tebi ni tvojoj mami ne spava, nemojmo se dalje nervirati, radije se prihvatimo nečega, uzmimo koju od tvojih knjiga.

— Ali ni jedne knjige nisam imao u svojoj sobi. — Bi li te manje veselilo kad bih već sad izvukla knjige koje će ti baka pokloniti za imendan? Promisli dobro: nećeš li se razočarati kad prekosutra ništa ne dobiješ?

Naprotiv, bio sam očaran pa je mama otišla po paket knjiga, od kojih kroz papir u koji su bile umotane nisam mogao ništa drugo vidjeti nego da su kratke i široke, ali koje su već po tom prvom, iako površnom i letimičnom pogledu bacile u zasjenak novogodišnju kutiju bojica i lanjske dudove svilce. Bijahu to ove knjige: *Đavolja bara*, *Nahoče François*, *Mala Faëtte* i *Majstori zvonari*. Poslije sam tek doznao daje baka najprije bila izabrala de Mussetove pjesme, jedno Rousseauovo djelo i *Indianu*; jer, iako je bezvrijedno štivo držala isto tako nezdravim kao i bombone i slatkiše, nije mislila da bi genijalni snažni duh mogao na duh djeteta pogubnije i štetnije djelovati nego što bi svjež zrak i vjetar s morske pučine mogli utjecati na njegovo tijelo. Ali kako ju je otac, kad je čuo kakvu mi knjigu kani pokloniti, malne proglasio ludom, otišla je sama opet u knjižaru u *Jouy-le-Vicomte* da se ne bi dogodilo da ostanem bez dara (bijaše vruće pa se vratila toliko izmorena daje liječnik upozorio majku neka joj ne dopušta da se tako zamara), pa je napokon odlučila kupiti četiri seoska romana *George Sandove*.

— Kćeri moja — rekla je tada mami — nikako ne bih mogla dati tom djetetu nešto što je loše napisano.

Zapravo se ona nikad nije pomirila s tim da kupi nešto iz čega se ne bi mogla izvući neka intelektualna korist, nadasve ona koju nam pribavljaju lijepi predmeti što nas poučavaju da zadovoljstvo ne tražimo u užicima udobnosti i taštine, nego negdje drugdje. Čak i kad bi morala nekom dati takozvani korisni dar, primjerice naslonjač, pribor za jelo ili štap, nastojala je da to budu »starinski« predmeti, baš kao da su time što im je dugogodišnja uporaba izbrisala značaj korisnih predmeta postali prikladniji da nam pripovijedaju o životu ljudi u prošlosti, nego da nam služe za svakidašnje potrebe. Najdraže bi joj bilo da sam u svojoj sobi držao fotografije samih spomenika i najljepših krajolika. Ali čim bi trebalo tako nešto nabaviti, zaključila bi da vulgarnost i korisnost prebrzo odnose pobjedu u tom mehaničkom načinu fotografskog prikazivanja, pa čak i onda kad prikazani predmet

ima određenu estetsku vrijednost. Nastojala je zaobilaznim putem, ako ne posve izlučiti komercijalnu banalnost, a ono je bar umanjiti, nadomjestiti u što većoj mjeri onim što je još umjetnost, unijeti u to više »slojeva« umjetnosti: umjesto fotografija katedrale u Chartresu, velikih vodoskoka u Saint-Cloudu ili Vezuva, raspitivala se kod Swanna nije li ih već naslikao koji veliki slikar, pa mi je radije darovala fotografije Corotove katedrale u Chartresu, sliku Huberta Roberta koja prikazuje vodoskoke u Saint-Cloudu ili Turnerova Vezuva, što je bio još jedan viši stupanj umjetnosti. Ali ako je pri tome fotograf bio potisnut u prikazivanju samog remek-djela ili prirodne znamenitosti te ga je u tome zamijenio koji veliki umjetnik, on je opet dolazio na svoj račun reproducirajući na svoj način tu umjetničku interpretaciju. Dospjevši do tog posljednjeg utočišta vulgarnosti, baka ju je nastojala još više potisnuti. Pitala je Swanna nije li to djelo reproducirano u bakrorezu, a ako jest, radije je uzimala stare gravire, štoviše, išla je još dalje pa je odabirala, primjerice, one koje neko remek-djelo prikazuju u onom stanju u kojem ga danas više ne možemo vidjeti (na primjer, Morghenovu graviru Leonardove Posljednje večere prije nego što je slika počela propadati). Valja napomenuti da rezultati ovoga poimanja umijeća darivanja nisu ipak uvijek bili sjajni. Predodžba koju sam stekao o Veneciji na temelju jednog Tizianova crteža na kojem pozadinu navodno predstavlja laguna, bila je svakako mnogo netočnija od one koju bih bio stekao na osnovi obične fotografije. To poimanje nije u našoj kući više moglo biti na velikoj cijeni otkako je stara tetka htjela podići optužbu protiv bake zbog naslonjača koje je poklonila mladim zaručnicima ili starim supružnicima, naslonjača koji su se pri prvom pokušaju uporabe raspali pod teretom jednog od onih kojima su darovane. Ali baka je držala da bi bilo odviše sitničavo provjeravati čvrstoću pokućstva na kojem se još razaznaje neki cvijetak, osmijeh, ili gdjekad kakva lijepa maštarija iz prošlosti. A kad bi je na takvu pokućstvu privukla neka osobina prikladna za uporabu, onda je to uvijek bilo nešto na što nismo bili navikli, upravo bi je to očaralo, kao one starinske forme izražavanja u kojima u našem suvremenom jeziku nalazimo već izbljedjele metafore, istrošene svakidašnjom uporabom. I doista, seoski romani George Sandove koje mi je poklonila za imendan bili su puni, kao i starinsko pokućstvo, zastarjelih izraza koji su

opet postali slikoviti, kakve dan-danas možemo naći još samo na selu. Baka mi ih je kupila radije nego neke druge, kao što bi radije unajmila posjed na kojem se nalazi golubinjak u gotičkom stilu, ili koja od onih starih stvari što na duh sretno utječu budeći u njemu nostalgiju za neostvarljivim putovanjima kroz vrijeme.

Mama mi je sjela uz krevet, uzela Nahoce Frangois kojem je crvenkasti ovitak i nerazumljiv naslov pridavao obilježje posebne ličnosti i neki tajanstveni čar. Do tada nisam još bio pročitao ni jedan pravi roman. Čuo sam bio daje George Sandova tipičan romanopisac. Stoga sam bio sklon mišljenju da ću u Nahočetu Frangoisu naći nešto neopisivo i predivno. Način kazivanja koji treba pobuditi radoznalost ili ganuće, neki izričaji koji izazivaju nemir ili sjetu, a koje donekle načitaniji čitatelj prepoznaje kao nešto što je zajedničko mnogim romanima, meni su se naprosto činili — meni koji nijednu novu knjigu nisam smatrao nečim sličnim mnogim drugima, nego nešto kao jedinstvenu osobu koja razlog svoga postojanja nosi isključivo u samoj sebi — uzbudljivim emanacijama posebnog bića upravo tog Nahoceta Frangoisa. Ispod tih, tako svakidašnjih događaja, tako običnih stvari, tako poznatih riječi, naslućivao sam neku neobičnu intonaciju, čudnovate naglaske. Otpočela je radnja, koja mi se činila to nejasnija što sam u to vrijeme dok sam čitao često snatrio o nečemu sasvim drugom. Prazninama koje je takva rastresenost ostavljala u kazivanju pridruživale su se još i neke druge jer je mama, kad mi je naglas čitala, preskakala sve ljubavne prizore. Stoga mi se činilo da su sve one čudne promjene u odnosima između mlinarice i djeteta, koje su se mogle objasniti samo razvijanjem ljubavi što se rađala, obilježene nekom dubokom tajnom, koju sam najradije zamišljao da potječe iz onog neznanog i tako nježnog imena »Nahoče«, što je djetetu koje ga je nosilo pridavalo, a da nisam znao zašto, živu, grimiznu i ljupku boju. Iako mi mama nije točno čitala knjige, ipak je, kad bi u nekom djelu otkrila istinit prikaz nekih osjećaja, iz poštovanja prema djelu, a zahvaljujući blagosti svoga glasa, čitala divno. Pa i u životu, kad bi u njoj ganuće i divljenje pobudila živa bića, a ne umjetničke tvorevine, bilo je dirljivo gledati kako je obzirno iz svoga glasa, pokreta i govora uklanjala svaku provalu veselja koja bi mogla pozlijediti majku što je nekoć izgubila dijete, podsjećanje na neku proslavu ili rođendan što bi moglo upo-

zoriti starca na njegove godine, ili razgovor o kućanstvu koji bi mogao biti dosadan mladu znanstveniku. Isto tako, kad je čitala prozu George Sandove, koja uvijek odiše onom istom dobrotom, onom moralnom otmjenošću koje je mama bila naučila od bake da ih cijeni kao najveće vrijednosti u životu, a ja sam je tek mnogo kasnije naučio da to ipak u knjigama nije ono najvrednije — čitala je pomnjivo da iz glasa isključi svaku uskogrudnost, svako prenemaganje koje nije moglo spriječiti da u svoj glas unese snažnu plimu, unoseći svu svoju prirodnu nježnost, svu široku blagost što su je zahtijevale te rečenice koje kao da su bile napisane za njezin glas i koje su tako reći odzvanjale u svom registru njezine osjećajnosti. U nastojanju da ih iskaže, pronalazila je onaj pravi ton, srdačne naglaske koji su postojali prije tih rečenica i koji su ih diktirali, a koje napisane riječi ne izražavaju; zahvaljujući tome, ublažavala je usput svaku tvrdoću glagolskih vremena, pridodavala imperfektu i aoristu blagost koje ima u dobroti, sjetu koje ima u nježnosti, usmjeravala rečenicu koja se završavala prema onoj koja će započeti, čas ubrzavajući, čas usporavajući tokslogova da ih uključi, iako su različite dužine, u jednodobni ritam, pa je toj tako običnoj prozi udahnjivala neku vrstu osjećajnog i neprekinutog života.

Kadanje me prošlo, prepustio sam se milini te noći u kojoj je majka bila uz me. Znao sam da se takva noć ne može ponoviti, da se moja najveća želja u životu, da u tim tužnim noćnim satima zadržim majku u svojoj sobi, odviše protivi životnim potrebama i željama svih ostalih, a da bi njeno ostvarenje koje su mi noćas odobrili moglo biti drukčije nego nestvarno i iznimno. Sutra će me opet obuzeti tjeskoba a mama neće više biti uz me. Ali čim bi me tjeskoba prošla, nisam je više mogao razumjeti; osim toga, sutrašnja je večer bila još daleko; reko sam sebi da imam još dovoljno vremena da razmišljam o njoj, iako mi to vrijeme neće biti ni od kakve pomoći, jer je riječ o stvarima koje ne ovise o mojoj volji, a samo mi se zbog razmaka koji me dijeli od nje čini da ću tjeskobu lakše izbjeći.

* * *

Stoga sam dugo vremena, kad god bih se probudio i sjetio se Combraya, ugledao ponovo u duhu samo taj svijetli ulomak izrezan iz neprozirne tame, nalik na one dijelove građevine koje bengalska

vatra ili mlaz električnog svjetla osvjetli i izdvoji iz ostalih dijelova što ostaju uronjeni u noć: pri dnu prilično širok, s malim salonom, blagovaonicom i početkom drvoreda kojim je dolazio gospodin Swann, taj nesvjesni uzročnik mojih jada, s predsoobljem u kojem bih se zaputio do prve stepenice stubišta, uz koje mi je bilo teško uspinjati se i koje je tvorilo vrlo uzak trup te nepravilne piramide; a na vrhu je bila moja spavaća soba i kratak hodnik sa staklenim vratima na koja je ulazila mama. Jednom riječju, uvijek sam vidio, u isto doba dana, samo taj najnužniji dekor za dramu svog razodijevanja (nalik na dekor što ga gdjekad naznačuju na vrhu programa starih kazališnih komada koje izvode u provinciji), dekor koji se jedini izdvajao iz okolnog mraka. Reklo bi se da se cijeli Combray sastoji samo od te dvije etaže povezane uskim stubama i da je uvijek samo devet sati navečer. Istini za volju, da me baš tko upitao, mogao bih mu odgovoriti da je u Combrayu bilo i drugih stvari i drugih sati. Ali kako bih se svega ostaloga prisjetio samo namjernim prisjećanjem, prisjećanjem razumom, i kako podaci koje ono daje o prošlosti ne sadrže ništa od te prošlosti, nikad ne bih sam poželio razmišljati o tom ostatku Combraya. Sve je to zapravo bilo za mene mrtvo.

Mrtvo zauvijek? Možda.

U svemu tome ima mnogo slučajnosti, a jedna druga slučajnost, slučajnost naše smrti, često nam ne dopušta da dugo čekamo milost prvih slučajnosti.

Ja smatram sasvim razboritim ono keltsko vjerovanje da su duše onih koje smo izgubili zatočene u nekom nižem stvorenju, u nekoj životinji, biljci, neživu biću, i da su uistinu izgubljene za nas sve do onog dana, koji mnogima nikad ne osvane, kad se sluči da prođemo pokraj nekog drveta, da dođemo u posjed bića koje je njihova tamnica. Tad ona zadrhte i pozovu nas, a čim ih prepoznamo, čarolija se izgubi. Pošto smo ih oslobodili, te su duše nadvladale smrt i vratile se da žive opet s nama.

Isto je tako i s našom prošlosti. Uzalud se trudimo kad je pokušavamo prizvati u sjećanje, svi su napori našeg intelekta bezuspješni. Ona je skrivena izvan njegova područja i dometa, u nekom materijalnom predmetu (u uzbuđenju što ga taj materijalni predmet može u nama izazvati), o kojem nemamo pojma. I samo o

slučaju ovisi hoćemo li taj predmet prije smrti susresti ili nećemo.

Prošlo je već bilo mnogo godina i sve što u Combrayu nije bila pozornica i drama mog odlaska na spavanje nije više za mene postojalo, kadli jednog zimskog jutra, čim sam se vratio kući, majka opazi da mi je hladno pa mi predloži da, preko svog običaja, popijem šalicu čaja. Isprva sam odbio taj njen prijedlog, a onda sam, ne znam ni sam zašto, pristao. Ona je poslala po jedan od onih kratkih i oblih kolača što se zovu mala madeleine, koji izgledaju kao da su izljeveni iz izlijebljene školjke jakovske kapice. I tako uskoro mehanički, onako potišten zbog tmurnog dana i perspektive žalosne sutrašnjice, prinesoh usnama žličicu čaja u koji sam bio umočio komadić madeleine. Ali u istom onom trenu kad mi je gutljaj čaja izmiješan s mrvicama kolača dotaknuo nepce, uzdrhtah jer sam osjetio kako se nešto neobično zbiva u meni. Prožeo me neki divan užitak, nešto posebno, a da nisam znao zašto. Učas su mi životne nedaće postale ravnodušne, životni porazi nevažni, kratkoća života prividna, isto onako kao što djeluje ljubav, prožimajući me nekom dragocjenom suštinom: ili, bolje reći, ta suština nije bila u meni, ona je bila ja. Nisam se više osjećao prosječan, slučajan, smrtan. Otkud li je bila ta silna radost? Naslutio sam da je vezana za okus čaja i kolača, ali da ga kudikamo nadmašuje, i da je zacijelo druge naravi. Otkud potječe? Što znači? Kako da je ulovim? Otpih drugi gutljaj ali ni u njemu ne otkrili ništa više nego u prvom, a treći mi donese još manje nego drugi. Vrijeme je da stanem, čini mi se da moć napitka slabi. Jasno je da istina za kojom tragam nije u njemu nego u meni. On ju je u meni probudio, ali je sam ne poznaje, pa može tek unedogled ponavljati, sa sve manje snage, to isto svjedočanstvo koje ja ne znam protumačiti i koje želim da mogu barem uvijek iznova zatražiti od njega i dobiti ga učas netaknuta na raspolaganje, radi konačnog razjašnjenja. Odlazem šalicu i obraćam se svom umu. On mora otkriti istinu. Ali kako? Mučna neizvjesnost, kao i svagda kad um osjeti da nije nečemu dorastao; kad je i on sav, tragač, tek mračna zemlja po kojoj mora tragati i u kojoj mu sva prtljaga ništa ne vrijedi, dragan? Ne samo to nego i: stvoriti. Našao se pred nečim čega još nema, a što samo on može stvoriti, a onda obasjati svojim svjetlom.

I opet se počinjem pitati kakvo je to nepoznato stanje koje ne donosi sa sobom nikakav logičan dokaz nego samo svjedočanstvo

svoje blaženosti, svoje zbilje pred kojom se sve druge gube. Pokušat ću ga iznova prizvati. Vraćam se u mislima na onaj trenutak kad sam gurnuo prvu žličicu čaja. Nalazim ono isto stanje, nimalo jasnije nego prije. Zahtijevam od svog uma da još jednom prizove doživljaj što se gubi. A kako ništa ne bi oslabilo polet kojim će pokušati da ga se iznova dohvati, uklanjam sve zapreke, svaku tuđu misao, zaklanjam uši i pozornost od buke iz susjedne sobe. Ali osjećajući kako mi se um bez uspjeha zamara, tjeram ga da se zabavi onim što sam mu prije branio, da misli na nešto drugo, da otpočinje prije posljednjeg pokušaja. Zatim po drugi put raščišćujem sve oko njega, stavljam preda nj onaj maloprijašnji okus prvoga gutljaja i ćutim kako u meni treperi nešto što se pomiče, što se pokušava pridići, nešto što je u velikoj dubini diglo sidro; ne znam što je to, ali se polako diže; osjećam otpor na koji nailazi i čujem jeku prevaljenih udaljenosti.

Dakako, ono što tako trepti na dnu mene bit će da je neka slika, vizualna uspomena vezana za taj okus koja ga pokušava slijediti do mene. Ali ona se batrga negdje predaleko, smušeno; jedva nazirem njezin mutni odraz koji se stapa s nedokučivim vrtlogom boja; ipak, ne mogu još razabrati formu, niti zatražiti od nje, kao od jedinog mogućeg tumača, da mi prevede svjedočanstvo svoga suvremenika, svoga nerazdruživog pratioca, onog okusa, da zatražim od nje da mi kaže o kojim je posebnim okolnostima, o kojem je razdoblju prošlosti riječ.

Hoće li ikad izbiti na površinu moje jasne svijesti ta uspomena, taj davni trenutak što ga je privlačna sila istovjetnog trenutka prizvala, pokrenula, podigla iz najvećih dubina mene? Ne znam. Sad više ništa ne ćutim, zaustavila se, a možda i ponovo pala u dubinu; tko zna hoće li se ikad više uzdići iz svoje tame? Deset puta moram iznova počinjati, sagibati se nad nju. A svaki put me kukavičluk koji nas odvraća od svake teške zadaće, od svakog važnog djela, nagovara da se okanim toga, da popijem čaj misteći samo na svoje današnje jade, na svoje sutrašnje želje koje se daju lako prežvakati.

Odjednom mi sine ta uspomena. To je okus komadića madeleine što mi ju je u Combrayu nedjeljom ujutro (zato što toga dana nisam izlazio iz kuće sve do odlaska na misu) davala tetka Leonie kad bih došao u njezinu sobu da je pozdravim, pošto bi mi ga najprije

namočila u svoj obični ili lipov čaj. Pogled na malu madeleinu nije me ni na što podsjetio sve dok je nisam okusio; možda zato što sam ih poslije često viđao na slastičarskim policama iako ih nisam jeo, pa im se slika izgubila iz onih dana provedenih u Combrayu i vezala se za neke druge, novije slike; a možda i zato što više ništa od tih uspomena davnno iščezlih iz pamćenja nije preživjelo, sve se raspalo; njihovi su oblici — pa i oblik one male slastičarske školjke, onako tuste i putene, sa svojim strogim i pobožnim naborima—nestali ili su se samo uspavali i izgubili ekspanzivnu snagu koja bi im omogućila da mi dopru do svijesti. Ali kad od neke davne prošlosti, nakon smrti mnogih stvorenja, nakon uništenja raznih stvari, više nema ničega, ipak još dugo ostanu miris i okus, sami, krhkiji ali još življi, postojaniji, vjerniji, poput duša, pa čuvaju sjećanje, očekivanje i nadu, na ruševinama svega ostalog, sa svojim sitnim, gotovo neprimjetnim kapljicama, nepokolebljivo noseći na sebi svu golemu građevinu uspomena.

Čim sam prepoznao okus komadića madeleine umočene u lipov čaj koji mi je davala tetka (iako tada još nisam znao razlog zbog kojeg me ta uspomena tako usrećivala, nego sam to tek mnogo kasnije otkrio), umah mi pred očima izroni ona stara siva ulična kuća u kojoj bijaše njezina soba, pa se kao kazališna inscenacija pridruži malom paviljonu u vrtu što su ga za moje roditelje bili nadogradili uz stražnju stranu kuće (upravo je to bio onaj krnji dio koji mi je do tada jedini izlazio pred oči); a s kućom se pojavi i grad od jutra do večeri i po svakom vremenu, trg na koji su me slali prije objeda, ulice po kojima sam trčkarao po poslu, puteljci kojima smo išli u šetnju kad je bilo lijepo vrijeme. I kao u onoj igri kojom se Japanci zabavljaju spuštajući u porculansku zdjelu punu vode komadiće dotad bezličnog papira koji se, netom se skvase, istežu, savijaju, boje, mijenjaju, pretvarajući se u cvijeće, kuće i određene prepoznatljive osobe, tako je i sad sve cvijeće iz našeg vrta i iz Svannova perivoja, svi lopoči s rijeke Vivonne i oni dobri ljudi sa sela, njihovi mali domovi, i crkva, i sav Combray s okolicom, sve što ima svoj određeni oblik i čvrstoću, i grad i vrtovi, sve je to izašlo iz moje šalice čaja.

II.

Combray se na udaljenosti od deset milja uokrug, pri pogledu iz vlaka kad smo stizali onamo posljednjeg tjedna pred Uskrs, sastojao u prvi mah samo od crkve koja ga je sveg predstavljala, govorila o njemu i u njegovo ime; kad bismo došli bliže, vidjeli bismo kako na otvorenu polju, u zavjetrini, oko svoga visokog i tamnog plašta, drži skupljene, kao pastirica ovce, vunaste i sive hrptove nagomilanih kuća koje ostaci srednjovjekovnih zidina ovdje-ondje opasuju savršenom kružnom crtom kao kakav gradić na slici slikara primitivca. Boraviti u Combrayu bilo je pomalo tužno jer su mu ulice s kućama od crnkastog kamena iz tog kraja (svaka je pred ulazom imala stube i bila ukrašena zabatom koji je pred kuću bacao sjenu) bile tako mračne da su se već rano pred večer, čim bi se dan počeo gasiti, morali u »salonima« podizati zastori; ulice su nosile dostojanstvena imena svetaca (od kojih su mnogi bili vezani uz povijest prvih gospodara Combraya): Ulica Saint-Hilaire, Ulica Saint-Jacques, u kojoj je bila kuća moje tetke, Ulica Sainte-Hildegarde, prema kojoj je bila okrenuta ograda, i Ulica Saint-Esprit, na koju su se otvarala pokrajnja vratašca njena vrta; te combrayske ulice opstoje u tako zabitnom dijelu moga pamćenja, obojene toliko različitim bojama od onih kojima je danas za mene obojen svijet, da mi se doista sve one, kao i crkva na Trgu što ih nadvisuje, čine još nestvarnijim od slika koje je bacala laterna magica, pa mi se na mahove čini, kad bih opet mogao proći Ulicom Saint-Hilaire ili unajmiti sobu u Ulici Oiseau— u starom svratištu Oiseau flesche, iz čijih su se podrumskih prozora dizali

kuhinjski mirisi koji se još i dan-danas, isto onako isprekidani i topli, javljaju ovda-onda u mom sjećanju — bilo bi to mnogo čudesnije i vrhunarnije stupanje u doticaj s Onim svijetom nego što bi bilo upoznavanje s Golom ili razgovor s Genovevom Brabantskom.

Bratučeda moga djeda — moja stara tetka — kod koje smo boravili, bijaše majka one tetke Leonie koja nakon smrti svoga muža, mog tetka Octavea, nije više htjela odlaziti iz Combraya, a onda ni izlaziti iz kuće u Combrayu, potom ni iz svoje sobe, pa napokon ni iz postelje, više uopće nije »silazila« nego je svejednako ležala u nekom neodređenom stanju turobnosti, tjelesne malaksalosti, bolesti, fiksne ideje i pobožnosti. Njezin zasebni stan gledao je na Ulicu Saint-Jacques koja se završavala mnogo dalje na Velikoj tratini (za razliku od Male tratine što se zelenjela usred grada, između tri ulice) i koja je, onako jednolika, sivkasta, s tri visoke stepenice od pješčenjaka pred gotovo svakim vratima, nalikovala na mimohod, na djelo nekog klesara gotičkih kipova od istog onog kamena od kojeg bi isklesao i jaslice ili kalvariju. Tetka je zapravo stanovala samo u dvije povezane sobe, od kojih je u jednoj boravila popodne dok su onu drugu zračili. Bijahu to one provincijske sobe koje nas — baš kao što su u nekim zemljama čitavi zračni i morski dijelovi obasjani ili namirisani mirijadama praživotinja koje ne vidimo — očaravaju tisućama mirisa iz kojih izbijaju vrline, mudrost, navika i sav jedan tajni, nevidljivi, prebogati duhovni život raspršen među najsitnijim česticama zraka; dakako da su i to još uvijek prirodni mirisi i da isto tako imaju boju, miris, vremena kao i mirisi na obližnjem polju, ali su ipak već kućni, ljudski i ustajali, onaj divni, izvanredni i prozirni žele od sveg voća što dozrijeva tijekom cijele godine i što je iz voćnjaka prešlo u ormare; sezonski mirisi, ali vezani uz pokućstvo i dom, pa kad vani padne mraz, ublažavaju slašću bijelog kruha oštrinu studeni; dokoni su i točni kao seoska ura, lutaju a istodobno su sređeni, bezbrižni i obzirni, odišu rubljem, jutrom i pobožnošću, zadovoljni mirom koji sa sobom donosi porast tjeskobe i prozaičnošću koja služi kao veliko spremište poezije onome tko prođe kroz tu sobu a da u njoj ne boravi. Zrak u njoj bijaše zasićen sitnim prahom tako hranjive i sočne tišine da sam onuda prolazio uvijek u nekom gurmanskom raspoloženju, posebno za onih prvih, još hladnih jutara Velikog tjedna kad sam to još

bolje osjećao zato što sam bio netom stigao u Combray: prije nego što bih ušao da poželim tetki dobro jutro, morao sam pričekati neko vrijeme u onoj prvoj sobi gdje je još pravo zimsko sunce došlo da se ogrije uz vatru, koju su već bili naložili između dvije opeke i koja je svu sobu okadila mirisom čađe pretvarajući je u onaj »pretpečak« što ga nalazimo po selima, ili u onu strehu nad kaminom u dvorcima, pod kojima čovjek priželjkuje da vani udari kiša, snijeg ili čak i neka diluvijalna katastrofa pa da pridoda osjećaju zaklonjenosti još i poeziju zimovnika; prošao sam nekoliko koraka od klecala do naslonjača od desenirana baršuna, koji su na mjestu gdje se naslanja glava uvijek bili presvučeni kačkanom navlakom; vatra je pekla zamamne mirise kao tijesto za kolač, mirise od kojih je zrak u sobi bio nekako grudast, a od vlažne i suncem obasjane jutarnje svježine mirisi su već prije toga bili provreli i »digli se«, pa ih je vatra razlistavala, pozlaćivala, nabirala, nadimala, praveći od njih nevidljiv i opipljiv provincijski kolač, golemu »gužvaru«, ali čim bih okusio najhrskavije, najkuskusnije, najznamenitije arome, a istodobno i one suše arome iz zidnih ormara, iz komode, iz šarenih tapeta, uhvatio bih se uvijek kao na lijepak, obuzet nepriznatom oblapornošću, na temeljni, smolasti, otužni, neprobavljivi miris svježeg voća što je dopirao s krevetskog pokrivača s cvjetnim uzorcima.

Začuo bih tetku iz susjedne sobe kako razgovara sama sa sobom upol glasa. Uvijek je govorila potihom zato što je mislila da joj u glavi lebdi nešto razbijeno, pa da bi se to pomaknulo kad bi progovorila na sav glas, ali nikad nije dugo šutjela, čak ni kad je bila sama, jer je mislila da je za njezino grlo dobro da govori, da će time spriječiti zastoj krvi te da će je rjeđe mučiti gušenje i tjeskoba od kojih je patila; osim toga, u posvemašnjoj je nepokretnosti u kojoj je živjela pridavala izvanrednu važnost svim svojim, pa i najneznatnijim doživljajima; pripisivala im je pokretnost zbog koje ih je teško mogla zadržati za se, a kako ih nije imala komu priopćiti, izvješćivala je o njima samu sebe u vječitu monologu što bijaše jedini oblik njezine aktivnosti. Tako se bila navikla misliti naglas, ali, na žalost, nije uvijek pazila nema li možda koga u drugoj sobi, pa sam je često slušao kako govori sama sebi: — Ne smijem smetnuti s uma da nisam spavala (bila je uvrtjela sebi u glavu da »nikad ne spava«, a to je ostavilo traga u

govoru svih nas i postalo dokaz kako uvažavamo tu njenu tvrdnju: Fran90i.se joj nije ujutro dolazila da je »probudi« nego je samo »ula- zila u sobu«; kad bi pak tetka poželjela malo odspavati, govorilo se da želi o nečemu »porazmisliti« ili »otpočinuti«; a kad bi se u razgovoru zanjela i rekla: »Probudilo me« ili: »Sanjala sam«, pocrvenjela bi i odmah se ispravila).

Nakon nekog vremena ušao bih da je poljubim; Fra n 90 i se joj je kuhala običan čaj, ali kad bi se tetka uzrujala, naručila bi biljni, pa bih morao iz ljekarničke vrećice sasuti na tanjurić potrebnu količinu lipova cvijeta koju je potom trebalo ubaciti u vrelu vodu. Suhe bi peteljke ispreplele nepravilnu rešetku, u čijim su se očicama otvarali blijedi cvjetovi kao da ih je slikar rasporedio i postavio u najslikovitiji položaj. Lišće je izgubilo ili promijenilo izgled pa je postalo nalik na posve različite stvari, na prozirno krilo muhe, na bijelu poledinu etikete, na ružinu laticu, ali sve to kao da je bilo nabacano na hrpu, zgnječeno ili isprepletano, kao kad ptice savijaju gnijezdo. Tisuću sit- nih beskorisnih pojedinosti — dar ljekarnikove dražesne izdašnosti — kojih ne bi bilo u nekom umjetnom preparatu, pričinjale su mi, kao knjiga u kojoj s čuđenjem nailazimo na ime nekog znanca, zado- voljstvo što vidim da su to peteljke pravog lipova cvijeta, kao što je i ono cvijeće koje sam vidio u Kolodvorskoj aveniji, samo izmijenje- no, upravo zato što nije patvorina nego pravo cvijeće koje je tek malo ostarjelo. Svaka nova osobina bila je tek preobražena stara, u sivim kuglicama prepoznavao sam zelene pupoljke koji nisu bili sazreli; ali nadasve me ružičasta, poput mladaka izvijena, nježna grančica zbog koje se cvijeće izdvajalo iz krhke šume peteljki s kojih je visjelo kao sitne zlatne ruže — znak kao što trag boje na zidu upozorava na mjesto gdje je nekad bila zidna slikarija, na one dijelove slikarije gdje su bila stabla »u boji« za razliku od drugih, neobojenih mjesta — ta mi je grančica posvjedočila da su te peteljke završile u ljekarničkoj vrećici jedne proljetne večeri prije nego što su procvjetale. Taj rumeni plamen voštanice bijaše još uvijek njihova, iako napol ugašena boja, kanda uspavana u tom skučenom životu kojim sada žive i koji je nešto kao suton cvijeća. Uskoro će tetka moći umočiti u vreli čaj, koji ima okus po suhom lišću ili uvelom cvijeću, malu ?nadeleinu, a kad se dovoljno razmekša, pružit će i meni komadić.

S jedne strane njene postelje stajala je velika žuta komoda od limunova drva i stol koji je istodobno podsjećao na ljekarnički laboratorij i na glavni oltar, a na njemu su, iznad malog kipa Blažene Djevice i boce kisele vode Vichy-Celestins, ležali misali, liječnički recepti i sve ono što je bilo potrebno da teta iz postelje može pratiti službu Božju i održavati dijetu, da može na vrijeme uzeti pepsin i pribivati večernji. S druge je strane postelje bio prozor pa joj je pred očima bila cijela ulica, gdje je, za rasonodu, od jutra do večeri, kao perzijski prinčevi, čitala svakidašnju ali od pamtivijeka istu kroniku Combraya, koju je poslije komentirala s Franşoisom.

Nisam bio ni pet minuta kod nje a ona me već slala iz sobe, bojeći se daje ne bih izmorio. Pružila bi mojim usnama svoje blijedo, turobno i bezbojno čelo, nad kojim još nije u taj jutarnji sat bila sredila svoju umjetnu kosu i na kojem su kosti stršile kao šiljci trnove krune ili zrna krunice, pa bi mi rekla:

— Hajde idi, siroto moje dijete, spremi se za misu; a ako dolje vidiš Franşoisu, reci joj neka se ne bavi predugo vama, nego neka što prije dođe vidjeti treba li mi štogod.

Françoise, koja je već godine i godine bila u njenoj službi i nije tada ni slutila da će jednog dana prijeći posvema k nama, doista je u onim mjesecima kad smo mi bili u Combrayu pomalo zanemarivala tetku. Nekad davno u mom djetinjstvu, prije nego što smo počeli dolaziti u Combray, dok je tetka Leonie još zimovala u Parizu, kod svoje majke, u vrijeme kad sam tako slabo poznavao Frangnisu da mi je mama na Novu godinu, prije nego što bismo ušli u tetkinu sobu, tutnula u šaku kovanicu od pet franaka i rekla mi:

— Pazi dobro da se ne zabuniš u osobi. Daj joj novac tek kad ja kažem: »Dobar dan, Françoise,« a istodobno ću ti ovlaš dotaknuti ruku.

Tek što smo stigli u tetkino mračno predsoblje, opazili smo u polumraku, pod tuljcem blistave, krute i krhke kape, koja je kanda bila od lijevana šćera, koncentrične valove smiješka koji je unaprijed zahvaljivao. Bijaše to Framjoise. Nepomično je stajala u okviru malih vrata u hodniku nalik na kip svete u niši. Kad smo se malo navikli na onu tamu kao u kapelici, razabrali smo na njenu licu nesebičnu ljubav spram čovječanstva, razdragano poštovanje spram viših klasa,

koje je u najboljim dijelovima njena srca rasplamsala nada da će dobiti novogodišnje darove. Mama me žestoko uštinula za ruku i progovorila na sav glas:

— Dobar dan, Fran[^]oise!

Ja sam na taj znak raširio prste pa mi je ispala iz ruke kovanica, koja se uskoro našla u zbunjenoj, ali ispruženoj ruci što je pošla da je primi. Otkad smo dolazili u Combray, najbolje sam od svih upoznao upravo Fran[^]oisu; mi smo bili njezini ljubimci, osjećala je prema nama, bar u prvim godinama, uz isto toliko poštovanja koliko i prema tetki, još i neku izrazitiju naklonost jer smo, uz ugled što smo dio iste porodice (ona je osjećala prema članovima jedne porodice kojima u žilama teče ista krv poštovanje kakvo su osjećali i grčki tragedi), posjedovali i čar što joj nismo bili stalni gospodari. Stoga nas je onog dana kad smo stizali, uoči Uskrsa, kad je često još puhao ledeni vjetar, a mama nju ispitivala o kćeri i unučadi, je li joj unuk dobar i što kane s njim učiniti, dočekivala neobično radosno i žalila nas što nije već ljepše vrijeme.

A kad bi ostala nasamo s njom, mama je, znajući da Françoise još oplakuje svoje davno umrle roditelje, sućutno govorila o njima i pitala je za tisuću pojedinosti iz njihova života.

Pogodila je da Françoise ne voli zeta, da joj on kvari veselje kad bi se sastala s kćerkom, i da ona s njom ne govori onako slobodno kad je on nazočan. Stoga, kad bi Françoise odlazila na selo, nekoliko milja daleko od Combraya, mama joj je govorila smiješeći se:

— Je li, Françoise, ako je Julien morao nekamo otići, pa ćete cijeli dan ostati sami s Margueritom, bit ćete očajni, ali ćete se već nekako pomiriti s tim?

A Françoise bi joj odgovorila smijući se:

— Gospođa sve zna; gospođa je gora od rendgenskih zraka (riječ »rendgenski« izgovarala je tobože teško i smješkajući se, kao da se sama sebi ruga što se ona, neznanica, služi tako učenim nazivljem), koje su dopremili za gospođu Octave i koje vide i ono što čovjek u srcu nosi.

Odmah se zatim izgubila jer joj je bilo neugodno što se netko bavi njome, a možda i zato da se ne rasplače; mama je bila prva osoba koja je u njoj pobudila to slatko osjećanje da njezin život, njezina

sreća, jadi jedne obične seljakinje mogu biti zanimljivi i postati razlog radosti ili žalosti i nekom drugom, a ne samo njoj. Tetka se pomirila bila s tim da za našeg boravka gdjekad ostane bez Frantpoisinih usluga, znajući koliko mama cijeni službu te tako pametne i vrijedne služavke, koja je bila isto tako lijepa već u pet sati izjutra u svojoj kuhinji, s kapom na glavi, na kojoj su sjajni i kruti nabori bili kao od porculana, kakva je bila i kad je odlazila na misu; sve je pošteno obavljala radeći kao konj, bez obzira na to kako se osjećala, uvijek tiho kao da ništa i ne radi, jedina od sve tetkine posluge koja je, kad bi mama zatražila vrelе vode ili crne kave, uvijek donosila vrelu vodu ili kavu; pripadala je onoj vrsti posluge koja se stranoj osobi, kad prvi put dođe u kuću, najmanje sviđa, možda zato što se ne trudi da ga osvoji, znajući vrlo dobro da on njoj nije potreban i da bi radije njega prestali primati nego što bi nju otpustili; do takve posluge gospodari najviše drže jer su iskušali njihove stvarne sposobnosti pa ne mare za onaj površni čar, za ono ponizno blebetanje što ostavlja dobar dojam na gosta, ali često prikriva nepopravljivu bezvrijednost.

Pošto se Fran^{oise} već pobrinula da moji roditelji dobiju sve što im treba, penjala se prvi put k tetki da joj dade pepsin i da je pita što želi za ručak. Malokad nije bilo potrebno da o nečem iznese svoje mišljenje ili protumači kakav važniji događaj:

— Zamislite, Fran^{oise}, gospođa Goupil zakasnila je više od četvrt sata da dođe po svoju sestru; ako se još malo zadrži na putu, ne bih se nimalo začudila kad bi stigla na misu tek poslije podizanja.

— Ah, to i ne bi bilo nikakvo čudo — odgovori Fran^{oise}.

— Fran^{oise}, da ste došli prije pet minuta, vidjeli biste još kako prolazi gospođa Imbert i nosi dva puta veće šparoge od šparoga stare Callotove; pokušajte doznati od njezine služavke gdje ih je nabavila. Vi nama ove godine servirate šparoge uz svako jelo pa bi vam takve dobro došle za naše putnike.

— Ne bi bilo nikakvo čudo da su te šparoge iz vrta gospodina župnika — pripomene Fran^{oise}.

— Ah, ne bih baš rekla, sirota moja Fran^{oise} — otpovrne tetka sliježući ramenima — da je to iz vrta gospodina župnika! Pa valjda znate da kod njega uspijevaju samo neke sitne, bijedne, bezvrijedne šparoge. A kažem vam da su ove bile debele kao ruka. Dakako, ne

kao vaša ruka, nego kao ova moja jadna ručica koja je ove godine još više omršavjela... Jeste li čuli, Frampoise, onu zvonjavu što mi je probila uši?

— Nisam, gospođo Octave.

— Ah, sirota moja djevojko, bit će da imate zbilja tvrde uši, zahvalite dragom Bogu! Maguelonka je došla po doktora Piperauda. Odmah je zatim izašao s njom pa su skupa skrenuli u Ulicu Oiseau. Bit će da se neko dijete razboljelo.

— Ah, eto ti ga na, Bože! — uzdahne Fran^{oise}, koja nije mogla slušati kako je nesreća snašla neku nepoznatu osobu, pa makar i negdje daleko u svijetu, a da ne počne kukati.

— A za kim je, Fran^{oise}, zvonilo mrtvačko zvono? Ah, Bože, bit će za gospođom Rousseau. Eto, već sam zaboravila da je sinoć preminula. Ah, vrijeme je da dragi Bog i mene pozove, sasvim sam izgubila glavu poslije smrti mog sirotog Octavea. Nego, ja vam samo oduzimam vrijeme, dijete moje!

— Ma ne, gospođo Octave, nije vam moje vrijeme toliko dragocjeno; onaj tko nam ga daje nije nam ga prodao. Idem samo prigledati da mi se nije vatra ugasila.

Tako su Fran^{oise} i moja tetka na toj jutarnjoj sjednici pretresle prve događaje toga dana. Ali katkad su ti događaji zadobivali takav tajanstven i ozbiljan karakter da bi tetka osjetila da neće dočekati onaj trenutak kad će Frangioise sama doći do nje, pa bi u kući četiri puta gromoglasno odjeknulo zvonce.

— Ama, gospođo Octave, nije još vrijeme za pepsin — dobacila bi joj Franpoise. — Da vam nije zlo?

— Ma nije, Fran^{oise}—odgovorila bi joj tetka — ma jest, zapravo, znate i sami da mi je malokad sasvim dobro; jednog ću dana preminuti kao gospođa Rousseau a da neću imati kad ni da se snađem; ali nisam vas zato zvala. Nećete mi vjerovati da sam maloprije vidjela, kao što sad vas gledam, gospođu Goupil s nekom curicom koju uopće ne poznajem! Otiđite do Camusa i kupite za dva sua¹ soli. Bilo bi pravo čudo kad vam Theodore ne bi znao reći tko je ta mala.

— Ma to će biti kći gospodina Pupina — reče Fran^{oise}, koja se

1. Su (sou) — francuski novčić od 5 santima.

radije odlučila za ovo trenutačno objašnjenje jer je tog jutra bila već dva puta kod Camusa.

— Kći gospodina Pupina! Oh! Ne mislite valjda ozbiljno, sirota moja Frangoise? Kao da nju ne bih prepoznala!

— Ama ne mislim na onu stariju, gospođu Octave, nego na onu malu koja je u internatu u Jouyu. Čini mi se da sam je jutros već vidjela.

— E, da nije zbilja ta! — reče tetka. — Bit će da je došla na ferije. Tako je! Ne morate nikog ni pitati, sigurno je ona došla na ferije. Ali onda bismo mogli uskoro vidjeti i gospođu Sazerat kako dolazi pozvati sestru na ručak. Sve bih rekla da je tako! Vidjela sam Galopinova malog kako nosi tortu! Vidjet ćete da je to bila torta za gospođu Goupil.

— Čim netko dođe gospođi Goupil u posjet, neće trebati dugo, gospođu Octave, da se svi oni skupe kod nje na ručak, jer još malo pa će podne — reče Frangoise, koja se žurila da se vrati dolje kuhati objed, pa se nije libila tetki ostaviti u izgledu takvu zabavu.

— Ah, neće oni doći prije nego što prođe podne — odvrati tetka rezigniranim glasom bacajući usput krišom nestrpljiv pogled na uru njihalicu, jer nije htjela pokazati da nju, koja je digla ruke od svega, ipak tako živo zanima objed koji priređuje gospođa Goupil, objed na koji će, na žalost, morati čekati još nešto više od sat vremena. — Osim toga, to će biti baš u vrijeme kad ja ručam! — nadoda potihom za se. Njoj je vlastiti ručak bio dostatna razonoda pa joj nije u to vrijeme trebala nikakva druga. — Samo mi nemojte zaboraviti donijeti kremu od jaja na plitkom tanjuru! — Ti su tanjuri bili jedini ukrašeni sličicama iz priča pa se tetka svaki put zabavljala čitajući što piše na tanjuru iz kojeg jede. Ustaknula bi naočale i uskliknula: — Alibaba i četrdeset hajduka, Aladin i čarobna svjetiljka — te davala smješkajući se: — Lijepo, lijepo!

— Otišla bih sad do Camusa... — reče Frangoise pošto je vidjela da je tetka ne kani više slati u dućan.

— Ama, nemojte, nije više potrebno, ono je sigurno bila Pupinova mala. Žao mi je, sirota moja Frangoise, što sam vas bez razloga zvala.

Međutim, tetka je i te kako dobro znala da je nije zvala bez ra-

zloga, jer je u Combrayu osoba »koju nitko ne poznaje« bila isto tako nevjerovatna pojava kao i neki bog iz mitologije; i doista, od pamtivijeka, kad god bi se, na opće zaprepaštenje, u Ulici Saint-Esprit ili na trgu, pojavila takva osoba, na kraju bi se pomnim istraživanjem pokazalo da se ta bajoslovna ličnost zapravo svodi na razmjere »poznatog lica«, bilo da je poznata osobno ili apstraktno, po svom građanskom statusu, to jest po tome što je u nekom rodu s ljudima iz Combraya. Takav je, primjerice, bio sin gospođe Sauton koji se vratio iz vojske, ili nećakinja opata Perdreaux koja je napustila samostan, pa župnikov brat, poreznik u Chateaudunu, koji se povukao u mirovinu ili je došao u Combray provesti blagdane. Kad bi se pojavili takvi ljudi, čovjek bi načas pomislio da u Combrayu ima osoba koje nitko ne poznaje, samo zato što ih nisu odmah prepoznali ili identificirali. Međutim, gospođa Sauton i župnik najavili su bili mnogo ranije svoje »goste«. Kad sam navečer, po povratku kući, svratio do tetke da joj ispričam kako je bilo u šetnji, bio sam toliko neoprezan da joj spomenem kako smo blizu Starog mosta sreli nekog čovjeka koga djed ne poznaje. Ona je tad uzviknula:

— Čovjeka koga djed uopće ne poznaje! Ma što mi ne kažeš!
— Ipak ju je ta vijest malko uzбудila pa je poželjela stvari izvesti načistac, te je pozvala djeda da dođe gore. — Koga ste to, ujače, sreli kod Starog mosta? Nekog čovjeka koga uopće ne poznajete?

A djed joj odgovori:

_____ IV - /,f,o r/r7noipm Kln lp tn Pmenpr Krol trrt'tt'o n-Acnnr4p R/→nl uxut r x ixuxu ^uoj./\yvxx,
lleboeuf.

—A, tako! — reče tetka, umirena i maičice civena u licu. Siegavši ramenima i osmjehnuvši se podrugljivo, nadoda: —A ovaj mi ovdje veli da ste sreli čovjeka koga uopće ne poznajete! — Nakon toga su mi preporučili da drugi put budem malo oprezniji. U Combrayu su tako dobro poznavali svakoga, životinje i ljude, da je tetka, ako je slučajno vidjela nekog psa »kojeg uopće ne poznaje«, neprestano razmišljala o njemu i posvećivala toj nepojmljivoj činjenici svu svoju sposobnost induktivnog mišljenja i sve svoje slobodne sate.

— Bit će da je to bio pas gospođe Sazerat — rekla je Franpoise, ne osobito uvjerljivo, ali s namjerom daje umiri i da tetka »ne razbija sebi time glavu«.

— Kao da ja ne poznajem psa gospođe Sazerat! — odbrusi joj tetka, čiji kritički um nije mogao olako prihvatiti bilo kakav podatak.

— Ma bit će to onaj novi pas kojeg je gospodin Galopin dobio iz Lisieuxa.

— Ah, da nije zbilja taj!

— Čini mi se da je jako umiljat — dometne Françoise, kojoj je to rekao Theodore — i pametan kao čovjek, uvijek dobro raspoložen, uvijek ljubazan, uvijek se tako nekako dražesno drži. Prava je riječnost da je tako mlada životinja već tako dobro odgojena. Nego, gospođu Octave, morat ću vas ostaviti, nemam ja vremena za zabavu, evo, skoro će deset, a u mom štednjaku još ni vatra ne gori, a još moram očistiti i šparoge.

— Sto, zar opet šparoge, Françoise? Ma vi ove godine upravo bolujete za tim šparogama, dodijat ćete našim Parižanima!

— Ma neću, gospođu Octave, oni to vole. Kad se vrate iz crkve, bit će tako gladni da će im sve pucati za ušima kad budu jeli.

— Već su sigurno u crkvi! Bolje da ne gubite vrijeme. Idite dolje prigledati ručak.

Dok je tetka ovako ćaskala s Franjoisom, ja sam bio s roditeljima na misi. Kako sam volio onu našu crkvu, kako je lijepo i sad vidim! Njezino staro predvorje na koje smo ulazili, crno i rupičasto kao cjedilo, bijaše na uglovima iskrivljeno i duboko izbrazdano (kao i škropionica do koje smo kroz njega dolazili), kao da je lagano doticanje kabanica mnogih seljakinja što su ulazile u crkvu, i bojažljivo dodirivanje prstima kad bi zahvaćale svetu vodicu, mogli, ponavljajući se stoljećima, zadobiti razornu snagu, ugnuti kamen i urezati u nj brazde poput onih koje usijeca kolski kotač u ugaoni kamen o koji se češe svakog dana. Ni nadgrobne ploče, pod kojima je plemeniti prah combrayskih opata na koru izgradio u neku ruku duhovni tarac, nisu bile od nepokretnije i tvrde građe, jer ih je zub vremena omekšao i kanda prelio medom preko granica njegovih isklesanih pravokutnika prelazeći preko njih svijetlim valom, koji je odvuкао na stranu cvijećem ukrašeno gotičko veliko slovo i potopio bijele mramorne ljubice; a s ove strane granice, na drugom mjestu, uvukao se i još više stisnudio eliptični latinski natpis unoseći još jedan hir u raspored svih tih kratica, primićući po dva slova jedno drugome

u riječi u kojoj su druga slova bila nerazmjerno razvučena. Njezini se vitraji nisu nikad tako prelijevali kao onih dana kad se sunce jedva pomaljalo tako da je čovjek mogao biti siguran, ako je vani bilo tmurno, da će u crkvi biti lijepo; jedan je od njih bio u svojoj visini ispunjen jednim jedinim likom nalik na kralja na igraćim kartama, koji je prebivao ondje gore, pod arhitektonskom nebnicom, ni na nebu ni na zemlji (katkad bi čovjek u radni dan, o podne, kad nema mise — u jednom od onih rijetkih trenutaka kad se činilo da je crkva, onako prozračena, prazna, ljudskija i raskošnija, s bogatim namještajem obasjanim suncem, gotovo prikladna za stanovanje, kao predvorje od isklesana kamena i obojena stakla u kakvom srednjovjekovnom dvorcu — na kosom i plavom odrazu tog lika vidio gospođu Sazerat kako kleči, a na obližnje je klecalo odložila čvrsto zavezan paketić kolačića što ih je netom bila kupila u slastičarni preko puta te ih nosi kući za ručak); na drugom prozoru kao da je neka planina od rumena snijega, pod kojom se bije bitka, pokrila injem samo staklo pa ga nadimlje svojom mutnom solikom tako te je nalik na prozor za koji su prionule snježne pahuljice, ali pahuljice obasjane zorom (zacijelo onom istom koja je oltarni naslon obojila tako svježim grimizom da bi se prije reklo da ga je načas izazvao bljesak izvana koji će se svakog časa ugasiti, nego da potječe od boja vezanih zauvijek za kamen); svi su ti vitraji bili toliko stari da se ovdje-ondje zapažalo kako se njihova srebrnkasta starost iskri od vjekovnog praha i pokazuje blistavu i dokraja izlisanu potku svoje nježne staklene tapiserije. Jedan je od njih bio u visokom pregratku podijeljenom na stotinjak malih pravokutnih stakala na kojima je prevladavala modra boja, nalik na velik svežanj karata, poput onih što su imale razonoditi kralj a Karla VI.; ali bilo daje izvana sinula zraka, bilo dami je nemirni pogled pronio preko tog vitraja, naizmjenice užarenog i ugašenog, buran i dragocjen požar, sljedećeg je trena zasjao nepostojanim bljeskom paunova repa, a onda je uzdrhtao i zatreptao od plamene i fantastične kiše što je curila odozgo, s tamnog i stjenovitog svoda, niz vlažne zidove, baš kao da iza roditelja, koji nose svoje molitvenike, stupam lađom spilje osvijetljene bljeskanjem vijugavih stalaktita; čas zatim mali, romboidni prozori poprimili su duboku prozračnost i neslomljivu tvrdoću safira koji su kanda poredani jedan uz dru-

goga na golemu prsnom oklopu, ali se iza njih naslućuje, još draži od svih tih bogatstava, trenutačan osmijeh sunca, što se moglo isto tako lijepo prepoznati po modrom i blagom valu kojim je preplavilo drago kamenje kao i vani, na pločniku trga ili na sajamskoj slami; čak i onih prvih nedjelja kad smo dolazili još prije Uskrsa, tješio sam se time što je zemlja još gola i crna, ali je već rasprostrla, kao u kakvo povijesno proljeće u doba nasljednika Luja Svetog, taj sjajni i zlatni sag od staklenih potočnica.

Dvije skupocjene tapiserije prikazivale su Esterinu krunidbu (predaja je govorila da Ahasver ima crte lica jednog francuskog kralja a Estera crte gospođe de Guermentes u koju je kralj bio zaljubljen). Boje su, razlivši se, davale objema tapiserijama još neku posebnu izražajnost, reljefnost i osvjetljenje: na Esterinim je usnama, izvan linija njihovih obrisa, bilo malko rumenila, a žutilo je njene haljine bilo tako uljevito i masno da je haljina poprimila neku vrstu čvrstoće i živo se isticala u prigušenoj atmosferi; zelenilo je drveća, na donjim dijelovima svilenog i vunenog saga, ostalo živo, ali je na gornjima izbljedjelo pa se iznad zagasitih debala izdvajalo bljedom bojom žučkastih i pozlaćenih gornjih grana, koje su se kanda napol gubile pod kosim i nenadanim zrakama nevidljivog sunca. Sve to, a još više dragocjeni predmeti što ih je crkva dobila na dar od ličnosti koje su za me bile tako reći legendarne (zlatni križ što ga je navodno izradio sveti Eligije a darovao Dagobert, grobnica sinova Ludovika Njemačkoga izrađena od porfira i emajliranog bakra), zbog čega sam prolazio crkvom dok smo išli prema našim sjedalima kao da prolazim dolinom koju pohode vile, gdje se seljak čudom čudi njihovim vrhunaravnim tragovima na stijeni, na stablu, na bari; zbog svega toga crkva je za me bila nešto posve drukčije od ostatka gradića: građevina koja ima, ako se može tako reći, četiri dimenzije — četvrta je dimenzija vrijeme — rasprostirući kroz stoljeća svoju lađu što od traveje do traveje, od kapelice do kapelice, kanda nadvladava i prelazi ne samo nekoliko metara nego i uzastopne epohe iz kojih izlazi kao pobjednica; iz grubog je i divljeg XI. stoljeća ponijela debljinu svojih zidova, iz kojih je to stoljeće izvirivalo, sa svojim teškim lukovima koji su poslije zazidani i oslijepljeni neotesanim kamenjem, samo u dubokoj usjeklini koju su uz predvorje urezale stube zvonika; čak je i tu bilo

prikriveno ljupkim gotičkim arkadama što su se koketno natisnule preda nj, kao što nasmiješene starije sestre staju ispred malog brata da ga sakriju pred neznancima, jer je neotesan, naduren i loše odjeven; crkva je nad svim tim ponad Trga pružala put neba svoj toranj koji je nekoć gledao svetog Luja i reklo bi se da ga još vidi; svojom je kriptom pak uranjala u merovingijsku noć u kojoj su nam Theodore i njegova sestra, pipajući pod mračnim svodom što je svojim golemim rebrima i žilama nalik na opnu orijaškog kamenog šišmiša, pri svjetlu svijeća, pokazivali grobnicu kćerkice Sigisbertove, na kojoj je dubok otisak — sličan tragu kakva fosila — za koji su govorili da ga je izdubla »kristalna svjetiljka što se one večeri kad je smaknuta ta franačka princeza odriješila sa zlatnih lanaca o koje je bila obješena na mjestu današnje apsida, i zabila se u kamen a da se kristal nije razbio ni plamen ugasio, nagnavši kamen da poput nečega mekanog popusti pred njom«.

Može li se uopće govoriti o apsidi crkve u Combrayu? Vrlo je nezgrapna, lišena svake umjetničke ljepote, pa čak i vjerskog zanosia. Izvana gleda na raskrižje na nizbrdici, nad kojom se grubo zide diže na temeljnom zidu od posve neotesana, šljunkom načičkana kamenja; nema u sebi ničega posebno crkvenog, vitraji stoje kanda previsoko, a sve skupa više je nalik na zatvorski nego na crkveni zid. I doista, kad sam se poslije prisjećao svih onih dičnih apsida koje sam vidio u životu, nikad mi ne bi palo na pamet da ih uspoređujem s apsidom u Combrayu. Ipak, jednog dana kad sam zamaknuo za ugao neke provincijske uličice, ugledao sam pred raskrižjem triju ulica trošan i previsok zid, s visoko probijenim vitrajima, isto onako nepravilna izgleda kao i apsida u Combrayu. Tad se nisam, kao u Chartresu ili Reimsu, upitao koja li je snaga bila potrebna da se tako izrazi vjersko osjećanje, nego sam i nehotice uzviknuo:

— Crkva!

Crkva! Dobro poznata; u Ulici Saint-Hilaire, gdje su joj bila sjeverna vrata, graničila je sa svoje dvije susjede, ljekarnom gospodina Rapina i kućom gospođe Loiseau, od koje je ništa nije dijelilo; bijaše to obična građanka Combraya koja je mogla imati i svoj ulični broj da su ulice u Combrayu uopće imale brojeve; reklo bi se da bi trebalo da se poštar i pred njom zaustavi kad jutrom dijeli poštu prije nego

što svrati do gospođe Loiseau a pošto izađe iz ljekarne gospodina Repina; ipak je između nje i svega što nije bilo ona postojala razdjelnica koju u duhu nikad nisam mogao prekoračiti. Ništa nije vrijedilo što je gospođa Loiseau na prozoru držala fuksije, koje su bile stekle ružnu naviku da puštaju svojim granama na volju da se, oborenih glavica, šire na sve strane, a cvijeće im nema prečeg posla nego da odlazi, kad bi grane dovoljno porasle, da svoje ljubičaste, užarene obraze rashlađuje na tamnom pročelju crkve; ipak mi fuksije nisu zbog toga postale svete; između cvijeća i pocrnjela kamena uz koji se ono privijalo, oči mi nisu vidjele nikakva razmaka, ali mi je um bio svjestan ponora što ih razdvaja.

Zvonik crkve Saint-Hilaire nije bilo teško prepoznati već iz daljine kako na obzoru ocrtava svoj nezaboravni lik, još prije nego što bi se pojavio Combray; kad bi ga otac spazio iz vlaka, kojim smo u Velikom tjednu stizali iz Pariza, kako redom strši iznad svih pruga na nebu i na sve strane okreće svoga željeznog pijevca, rekao bi nam:

— Hajde, pokupite pokrivače, stigli smo!

A na jednoj od najduljih šetnji na koje smo odlazili iz Combraya postojalo je jedno mjesto na kojem je uska cesta iznenada izbijala na veliku ravnicu koju je na obzoru zatvarala izrezuckana crta šuma koje je nadvisivao samo oštri šiljak zvonika Saint-Hilairea, ali tako sitan, tako ružičast te se činilo daje na nebu samo ugreben noktom kojem se prohtjelo da tom krajoliku, toj slici koja prikazuje samo prirodu, utisne taj mali pečat umjetnosti, taj jedini ljudski znak. Kad bi se čovjek toliko približio da je već mogao razabrati ostatak četvrtastog i napol srušenog tornja, koji je bio niži od zvonika ali se zadržao uza nj, najviše bi se iznenadio crvenkastoj i sumornoj boji kamenja; dok bi se tako uzdizao u jesensko, maglovito jutro iznad olujne ljubičaste boje vinograda, reklo bi se da je to neka grimizna ruševina, gotovo boje divlje loze.

Kad bismo se vraćali kući, baka bi me često zaustavila na tom mjestu da ga pogledamo. Iz prozora na tornju, smještenih dva po dva jedni iznad drugih, u onim točnim i izvornim proporcijama koje iz daljine samo ljudskim licima daje izraz ljepote i dostojanstva, zvonik je u pravilnim razmacima ispuštao jata gavranova koji bi ga načas oblijetali grakćući; baš kao da je staro kamenje što im je

dopuštalo da po njemu skaču ne primjećujući ih, postalo odjednom nepogodno za stanovanje pa se, po nekom principu vječnog gibanja, okomilo na njih i rastjeralo ih. Potom bi se oni, izbrazdavši u svim smjerovima ljubičasti baršun večernjeg zraka, naglo smirili, vratili i utonuli u toranj, koji nije više bio zlokoban nego milostiv; neki su se smjestili ovdje-ondje, naoko nepomični, ali su zacijelo hvatali kukce na vrhu malog zvona, nalik na galeba što nepomično stoji kao ribar na grebenu vala. Ne znajući pravo zašto, baka je smatrala da na zvoniku Saint-Hilairea nema ni traga od vulgarnosti, preuzetnosti i uskogrudnosti, zbog čega je voljela i prirodu i držala da je njen utjecaj bogat i blagotvoran dok je god ne okrnji ljudska ruka, kao što je učinio vrtlar, a isto je tako sudila i o genijalnim djelima. Nedvojbeno se crkva svakim svojim dijelom koji se vidio, razlikovala od svih drugih građevina po nekoj vrsti misaonosti kojom bijaše prožeta, ali se činilo da je tek zvonikom dosegula svijest o samoj sebi, potvrdila svoju individualnu i odgovornu opstojnost. Zvonik je govorio u njeno ime. Sve mi se čini da je baka na combrayskom zvoniku nekako nejasno otkrila ono što je za nju bila najveća vrijednost na svijetu, a to je prirodnost udružena s otmjenošću. Iako se nije razumjela u arhitekturu, govorila je:

— Djeco moja, sprdajte se vi sa mnom koliko vas volja, on možda nije lijep prema svim pravilima, ali meni se sviđa njegov stari, čudnovati lik. Sigurna sam, kad bi svirao klavir, da ne bi svirao suhoparno.

I promatrajući ga, prateći pogledom njegovu blagu napregnutosť, strm nagib njegovih kamenih kosina koje su se primicale jedna drugoj i uzdizale kao ruke sklopljene u molitvi, baka je bila toliko saživljena s poletom njegova šiljka te se činilo da joj se i pogled vinuo s njim u visinu, a istodobno se prijazno smiješila starom, trošnom kamenju kojem je sunce na zalasku obasjavalo još samo vrh, te bi se reklo da je od onog mjesta gdje kamenje ulazi u tu osunčanu zonu ublaženu svjetlošću bilo odjednom još nekako više, daleko, kao pjesma koju je netko prihvatio vrlo tankim glasom i zapjevao za čitavu oktavu više.

Zvonik Saint-Hilairea davao je svim djelatnostima, svim satima, svim pogledima na grad formu, krunu, posvetu. Iz svoje sam sobe

vidio samo njegovu osnovicu obloženu škrljencev; ali kad bih u toplo nedjeljno dopodne vidio škrljencev kako plamti poput crna sunca, rekao bih sam sebi: »Bože moj, devet je sati! Treba se spremiti za misu ako želim još prije toga poljubiti tetku Leoniea, i točno sam znao kakve je boje sunce na trgu, kakva je vrućina i prašina na sajmištu, kakvu sjenu baca tenda pred dućanom, u koji će mama možda svratiti prije mise, da usred mirisa nebijeljena platna kupi koji rupčić, što će joj ga pokazati vlasnik previjajući se u pasu, iako se već bio spremao zatvoriti te je maloprije došao iz stražnjeg dijela trgovine, kamo je bio otišao odjenuti nedjeljni sako i sapunom oprati ruke, koje je svakih pet minuta, čak i u najtužnijim prigodama, iz navike trljao, s poslovnim izrazom na licu, kao da je netom sretno sklopio uspješan posao.

Kad smo nakon mise svratili do Theodorea da mu kažemo da nam danas donese veću pletenicu nego inače, jer su nam rođaci iz Thiberzyja iskoristili lijepo vrijeme da dođu k nama na objed, opet je pred nama bio zvonik, koji je, i sam pozlaćen i pečen kao kakva mnogo veća, blagoslovljena pletenica, s ljuskama i sunčanim smolastim iscjedinama, ubadao svoj oštri šiljak u plavo nebo. A navečer, kad bih se vraćao iz šetnje i mislio na skorašnji trenutak kad ću morati majci poželjati laku noć, a nakon toga je neću više vidjeti, on je, naprotiv, na svjetlu dana što se gasio, bio tako blag te se činilo da je poput jastuka od smeđeg baršuna položen i uronjen u izbljedjelo nebo, što je popustilo pod njegovim pritiskom i ovlaš se udubio da mu napravi mjesta sklapajući se na njegovim rubovima; a od glasanja ptica što su oblijetale oko njega kao daje bivao još dublji njegov muk i kao da mu se šiljak još više propinjao uvis, pridajući mu nešto neizrecivo.

Čak i kad sam prolazio ulicama iza crkve, odakle se ona nije vidjela, sve je kanda bilo poredano prema zvoniku koji je ovdje-ondje izranjao između kuća, i možda još dirljivije djelovao bez crkve. Dakako da ima mnogo zvonika koji su još ljepši kad ih tako gledamo, u sjećanju su mi ostali neki od njih kako se dižu iznad krovova, s drukčijim umjetničkim značajem od onoga što ga tvore tužne ulice u Combrayu. Nikad neću zaboraviti dva ljupka dvorca iz XVIII. stoljeća, u jednom neobičnom normandijskom gradu nedaleko od Balbeca, koje iz mnogih razloga volim i cijenim. Između njih, kad

se gleda iz lijepog perivoja što se terasasto spušta prema rijeci, strši gotički šiljak crkve koju oni zaklanjaju i koji naoko dokončava i nadvisuje njihova pročelja, ali na toliko različit način, onako dragocjen, prstenast, ružičast, uglaćan, te se lijepo vidi da je isto tako njihov dio kao što se može reći i za dva lijepa spojena kamenčića, između kojih se na plaži slučajno izdiže grimizni i nazubljeni vrh pocakljene školjke izvijene poput tornjića. Čak i u Parizu, u jednoj od najružnijih četvrti toga grada, znam za jedan prozor s kojeg se, iza prvog, drugog i trećeg plana sačinjenih od nagomilanih krovova više ulica, vidi ljubičast, ponekad crvenkast zvonik, a ponekad, za najotmjenijih »pokusa« što ih izvodi atmosfera, čak i pepeljastocrn, što nije ništa drugo do kupola crkve Saint-Augustin, zbog čega je ta vizura Pariza nalik na neke Piranesijeve vizure Rima. Ali kao što mi pamćenje ni u jednu od tih malih gravira, ma s koliko ih ukusa oživljavalo, ne može unijeti ono što sam izgubio prije mnogo godina, osjećaj zbog kojeg neke stvari ne smatramo običnim prizorom, nego u njih vjerujemo kao u biće koje nema premca, tako i ni jedan od tih prizora ne sadrži u sebi onaj osnovni dio mog života kao što ga sadrže uspomene na te poglede na zvonik u Combrayu kad bih ga gledao iz tih ulica iza crkve. Bilo da sam ga gledao u pet sati, kad sam išao po pisma na poštu, gdje se slijeva, svega nekoliko ulica dalje, odjednom uzdiže osamljenim vrhom iznad crte sljemena krovova; bilo da sam, naprotiv, htio svratiti do gospođe Sazerat da se raspitam za novosti, pratio sam pogledom tu crtu koja je opet bila niska s ove moje strane, znajući da ću morati skrenuti u drugu ulicu iza zvonika; bilo pak da sam ga, idući dalje, prema kolodvoru, ugledao iskosa, kako mi pokazuje sa strane nove izbočene uglove i površine poput nebeskog tijela zatečenog u nepoznatu trenutku svoga obrtanja; bilo da mi se s obale Vivonne apsida ukazala kao nabrekli mišić, uzdignuta zbog perspektive, napeta od napora kojim zvonik baca svoju strijelu u srce neba; uvijek mi se pogled vraćao njemu, uvijek je on sve nadvisivao, opominjući kuće nenadanim šiljkom podignutim preda mnom poput prsta Božjeg, čije je tijelo skriveno među mnoštvom ljudi a da ga ipak nikad nisam pobrkao s njima. Pa i dan-danas, kad me u kojem velikom gradu u provinciji ili u nekoj pariškoj četvrti koju slabo poznajem, prolaznik koji mi je »pokazao put« upozori na neki orijentir

u daljini, recimo tornjić bolnice ili samostanski zvonik što na uglu ulice u koju treba da skrenem diže vrh svoje redovničke kapice, te ako mi pamćenje na njemu nađe bilo kakvu crtu sličnosti s dragim i iščezlim likom, onda me taj prolaznik, ako se vrati da se uvjeri da nisam pošao na pogrešnu stranu, može, na svoje veliko čudo, zateći kako, smetnuvši s uma šetnju ili put kojim treba krenuti dalje, stojim kao ukopan satima pred zvonikom prisjećajući se, naslućujući u dnu svoga bića kako krajevi oteti zaboravu izranjaju iz dubine i obnavljaju se; tada svakako, obuzet još većom tjeskobom nego maloprije, kad sam ga zamolio da mi pomogne, i dalje tražim put, skrećem u jednu ulicu... ali... to je sve u srcu...

Vraćajući se s mise, često smo susretali gospodina Legrandina koji je zbog svoje inženjerske profesije dolazio iz Pariza, osim za godišnjeg odmora, na svoj posjed u Combrayu, samo u subotu navečer i odlazio u ponedjeljak ujutro. Bijaše to jedan od onih ljudi koji, uz svoju znanstveničku karijeru, u kojoj su inače vrlo uspješni, posjeduju i posve različitu, književnu, umjetničku kulturu, koja im nije potrebna u struci ali im je korisna u konverzaciji. Načitaniji od mnogih literata (mi nismo u to vrijeme znali da je gospodin Legrandin na glasu i kao pisac, pa smo se silno začudili kad smo doznali da je jedan glasoviti skladatelj uglazbio neke njegove stihove), obdareni s više »lakoće« od mnogih slikara, oni misle da im ne odgovara život koji vode, pa u svoju pozitivnu profesiju unose neki nehaj izmiješan s fantazijom ili neku upornu uzornost, prezirnu, gorku i savjesnu radinost. Bio je visok i stasit, misaona i profinjena lica, dugih, plavih brčina, modrih i razočaranih očiju, ugladen i tankočutan, kozer kojemu nije bilo premca, te je uočima moje porodice, koja ga je uvijek navodila kao primjer, bio tip vrsnika što život shvaća na najplemenitiji i najprofinjeniji način. Baka mu je zamjerala samo da prelijepo govori, kao da čita iz knjige, da u govoru nema one prirodnosti kakvu pokazuje svojim uvijek lepršavim ieptir-kravatama, svojim uzorno skrojenim, gotovo đačkim kaputima. Čudila se i njegovim čestim i vatrenim tiradama protiv aristokracije, mondenog života i snobizma, »što je svakako onaj grijeh na koji je sveti Pavao mislio kad je govorio o grijehu za koji nema oprosta«.

Težnja za mondenim životom bijaše nešto što baka uopće nije

mogla osjetiti, pa gotovo ni shvatiti, te joj se činilo nepotrebnim da ga netko s toliko žara žigoše. Osim toga, smatrala je neukusnim što gospodin Legrandin, čija je sestra bila udata za nekog donjo-normandijskog plemića nedaleko od Balbeca, tako žestoko napada plemstvo te ide čak tako daleko da zamjera Revoluciji što ih nije sve giljotinirala.

— Zdravo, prijatelji! — pozdravljao nas je dolazeći nam u susret.

— Vi ste zbilja sretni što ovdje toliko boravite; ja sutra moram već u Pariz, u svoju jazbinu. Oh — dodavao bi smješkajući se na svoj blago ironični i razočarani, pomalo rastreseni način — u mojoj kući ima svakako koječega sasvim suvišnog. Nedostaje joj samo ono najpotrebnije, velik komad neba kao što je ovaj ovdje. Nastojte, dragi moj dečko, zadržati nad svojim životom uvijek komad neba

— dometnuo bi obraćajući se meni. — Vi imate krasnu dušu, rijetke sposobnosti, umjetničku narav, nemojte dopustiti da joj uzmanjka sve ono što joj je potrebno.

Kad nas je po povratku tetka pitala je li gospođa Goupil zakasnila na misu, nismo joj znali odgovoriti. Zauzvrat smo dodali i uznemirili je viješću da neki slikar u crkvi kopira vitraj Gilberta Opakog. Tetka je odmah poslala Francoisu k sitničaru, ali se Fran^{ois}e vratila neobavljena posla jer nije našla Theodorea, kome je njegova dvostruka uloga crkvenog pjevača, koji se djelomice brine i za održavanje crkve, i trgovačkog pomoćnika, omogućavala da svojim vezama sa svim društvenim slojevima stekne univerzalno znanje.

— Ah! — uzdisala je tetka. — Da je bar Eulalie već došla! Samo će mi ona to znati reći.

Eulalie je bila hroma, radišna i nagluha djevojka koja »se povukla u mirovinu«, nakon smrti gospođe de la Bretonnerie, kod koje je radila odmalena, pa je pokraj crkve unajmila sobu, iz koje je svaki čas silazila, bilo u vrijeme kad se služi misa ili izvan tog vremena, da se pomoli ili pomogne Theodreau; u ostalo je vrijeme obilazila bolesnike kao što je bila tetka Leonie, pa im je pripovijedala što se sve dogodilo na misi ili na večernji. Nije joj bilo ispod časti da uz malu mirovinu, koju joj je plaćala obitelj njezinih negdašnjih gospodara, zaradi uzgred još ponešto, te je s vremena na vrijeme prala rublje župniku ili kojoj drugoj ličnosti iz crkvenog svijeta u Combrayu.

Iznad plašta od crna sukna nosila je bijelu kapicu, gotovo kao redovnica, a od neke kožne bolesti dio lica sve do kukasta nosa zadobio joj je žive rumene tonove kao na cvijetu balzamine. Njeni su posjeti bili prava razonoda tetke Leonie koja više gotovo nikog drugog nije ni primala osim gospodina župnika. Tetka je malo-pomalo odbila od sebe sve druge posjetitelje jer su u njenim očima imali manu da pripadaju jednoj od dvije kategorije ljudi koje nije trpjela. Prvi i najgori, kojih se najprije otrešla, bili su oni koji su joj savjetovali neka se »ne obazire odviše na svoje zdravlje« te su, na negativan način, ne očitujući se drukčije do šutnjom neodobravanja ili stanovitim sumnjičavim smješkanjem, propovijedali prevratnički nauk da bi joj kratka šetnja po suncu ili dobar, krvav biftek (njoj kojoj su po četrnaest sati na želucu ležala čak i dva bijedna gutljaja kisele vode iz Vichyja!) bili od veće koristi nego sve njezino ležanje i sve ljekarije. Druga se kategorija sastojala od osoba koje su kanda vjerovale da je ona teže bolesna nego što i sama misli, daje doista tako teško bolesna kako i sama govori. Stoga su svi oni kojima je nakon stanovita kolebanja i na Francoisino uslužno nagovaranje ipak dopustila da dođu gore, i koji su u toku posjeta pokazali koliko su nedostojni milosti što im je iskazana, te se osmjelili da joj bojažljivo pripomenu: —A ne mislite li da bi vam dobro došlo da se malo razgibate po lijepu vremenu? — ili koji su joj, naprotiv, na njezine riječi:

— Loše mi je, loše, ovo je kraj, jadni moji prijatelji! — odgovorili:

—Ah, da, kad čovjek nije zdrav! Ali možete vi još dugo poživjeti i ovako — svi su, i jedni i drugi, mogli biti sigurni da ih ona nikad više neće primiti. I premda je Francoisu zabavljao tetkin preplašen izraz kad bi iz postelje opazila u Ulici Saint-Esprit jednu od onih osoba koje su je, po svemu sudeći, kanile posjetiti, ili kad bi začula da je zazvonilo zvonce, još se više smijala, kao kakvoj vještoj podvali, tetkinim svagda pobjedničkim lukavštinama kojima bi ih uspjela otpraviti, i njihovim pokunjenim licima kad bi odlazili a da je nisu vidjeli; zapravo se divila svojoj gospodarici koju je smatrala nadmoćnom svim tim ljudima koje nije htjela primiti. Ukratko, tetka je zahtijevala da istodobno odobravaju njezin način života, da je žale zbog njezinih muka i da je ohrabruju u pogledu budućnosti.

U svemu je tomu Eulalie prednjačila. Tetka joj je mogla i dvadeset puta u jednoj jedinjoj minuti reći: — Ovo je kraj, jadna moja Eulalie! — a Eulalie bi joj dvadeset puta odgovorila: — S obzirom na to kako vi poznajete svoju bolest, gospođo Octave, doživjet ćete vi i stotu, kao što mi je baš jučer rekla gospođa Sazerin. (Jedno od njenih najčvršćih uvjerenja, koje ni impozantan broj ispravaka u razgovoru nije moglo pokolebati, bijaše da se gospođa Sazerat zove Sazerin.)

— Ja ne tražim da doživim stotu — odgovarala je tetka, kojoj je bilo draže da svojim danima ne određuje rok.

Budući da je Eulalie znala kao nitko drugi zabaviti tetku a da je ne umori, svake joj je nedjelje redovito dolazila u pohode, osim kad bi je nešto nepredviđeno spriječilo. Tetka je u tim njezinim posjetima toliko uživala da je onih dana kad ju je očekivala najprije zapadala u ugodno raspoloženje, ali čim bi Eulalie i najmanje kasnila, ubrzo bi je obuzelo bolno raspoloženje, kao od prevelike gladi. Kad bi ta žudnja predugo potrajala, pretvorila bi se u pravu muku, tetka je neprestance zirkala na uru, zijevala, osjećala mučninu. Ako bi Eulalie pozvonila tek negdje na izmaku dana, kad joj se više nije nadala, tetki bi malne pozlilo. Ona je zapravo nedjeljom mislila samo na taj posjet, pa bi se odmah nakon ručka Françoise požurila da nas otpravi iz blagovaonice kako bi mogla otići gore da se »pozabavi« tetkom. Ali gotovo se redovito događalo (pogotovo otkako se u Combrayu ustalilo lijepo vrijeme) daje ponositi podnevni sat, kad bi se dvanaest zvonkih cvijetaka otkinulo sa zvučne krunice tornja Saint-Hilairea, odavno već bio odjeknuo za našim stolom, uz blagoslovljeni kruh koji je također na poznati način došao iz crkve, dok smo još sjedili pred tanjurima sa sličicama iz Tisuću ljedne noći, tromi od vrućine i još više od jela. Jer na neizostavnu podlogu od jaja, kotleta, krumpira, pekmeza i biskvita, koje nam nije više ni najavljivala, Françoise je pridometala — već prema poljskim i vinogradarskim radovima, prema ulovu morske ribe, trgovinskim prilikama, dobroti susjeda i prema vlastitoj dovrtljivosti, tako da je naš jelovnik, kao oni četverolisti koje su u XIII. stoljeću obično izrađivali na portalima katedrala, pomalo odražavao ritam godišnjih doba i životne epizode — tek prave poslastice: barbuna jer joj je trgovkinja zajamčila da je svjež, puricu jer je na sajmu u Roussainville-le-Pinu zapazila lijepu

puricu, divlje artičoke s koštanom moždinom jer nam ih još nije priredila na taj način, pečeni ovčji but jer čovjek na zraku izgladni a onih sedam sati do večere posve su dostatni da ga probavimo, špinata, za promjenu, marelica jer su marelice još rijetkost, ribizla jer ih za četrnaest dana više neće biti, jagoda koje je upravo radi nas donio gospodin Swann, trešanja, prvih koje je nakon dvije godine rodilo stablo u našem vrtu, sira s vrhnjem koji sam nekad neobično volio, kolač od badema jer ga je jučer bila naručila, pletenicu jer je te nedjelje na nama bio red da njome častimo. Kad je svemu tomu došao kraj, poslužena je čokoladna krema, priređena specijalno za nas, ali prvenstveno namijenjena mom ocu koji ju je najviše volio, plod Fran^oisina nadahnuća i osobne pažnje, lagana i pjenasta, kao kakvo djelo slučaja u koje je ona uložila sav svoj talent. Tko god bi je odbio kušati govoreći: »Najeo sam se, nisam više gladan!« učas bi se srozao na rang onih neotesanaca koji gledaju, kad im umjetnik poklanja svoje djelo, na težinu i materijal, iako na njemu vrijede samo nakana i potpis. Štoviše, ostaviti makar i mrvicu na tanjuru bio bi znak isto onakve neuljudnosti kao što bi bilo pod nosom skladatelja ustati još prije kraja skladbe.

Napokon mi majka reče: — Hajde, dosta si se dugo zadržao, ako ti je vani prevruće, idi gore u svoju sobu, ali najprije izađi malo na zrak, da ne počneš čitati tek što si ustao od stola. — Otišao bih tada u vrt do crpke i korita, koje je često bilo, kao kakav zdenac u gotičkom stilu, ukrašeno živim daždevnjakom, što je pomičnim reljefom svog alegoričnog i vretenastog tijela odudarao od izlizanog kamena, pa bih tu sjeo na klupu bez naslona u sjeni jorgovana, u kutku vrta iz kojeg se na pokrajnja vrata izlazilo u Ulicu Saint-Esprit; na prilično zapuštenu tlu dizala se ostava, povišena za dvije stepenice, poput izbočine na kući a opet samostalno zdanje. Njezin crveni tarac sjao se kao da je od porfira. Bila je prije nalik na predvorje malog Venerina hrama nego na predvorje Fran^oisina carstva. Bila je dupkom puna mljekarovih, voćarovih i povrćarkinih prinosa koje su oni donosili gdjekad iz prilično dalekih zaselaka kako bi njoj posvetili prve plodine svojih polja. Vrh je krova uvijek bio okrunjen gugutanjem golubice.

Nekad se nisam mnogo zadržavao u svetom gaju što se prostirao

oko nje jer sam, prije nego što bih se popeo u svoju sobu da čitam, svraćao u sobicu za odmor koju je u prizemlju kuće bio uredio stric Adolphe, djedov brat, bivši vojnik što se u činu majora povukao u mirovinu. Ta je sobica, čak i onda kad je u nju kroz otvorene prozore prodirala vrućina, ako ne i sunčane zrake što su malokad ovamo dopirale, neiscrpno odisala onim hladovitim i svježim šumskim mirisom što je istodobno podsjećao i na vrijeme prije revolucije, zbog čega čovjek požudno i dugo hvata zrak nosnicama kad uđe u gdjekoje napuštene lovačke dvorce. Ali sad već godinama nisam svraćao u sobicu strica Adolphe, jer on više nije dolazio u Combray zbog svađe koja je mojom krivnjom izbila između njega i naše porodice pod ovim okolnostima.

U Parizu su me jedanput ili dvaput mjesečno slali njemu u pohode, uvijek u doba kad je bio pri kraju objeda, u običnoj mornarskoj bluzi, a dvorio ga je sluga u radnom kaputu od ljubičasto i bijelo isprugana platna. Gundajući bi se pritužio da već dugo nisam bio kod njega, da ga svi napuštaju, ponudio bi me marcipanom i mandarinkom, pa bismo prošli kroz salon u kojem se nikad nismo zadržavali, i u kojem se nikad nije ložilo, a zidovi su bili urešeni pozlaćenim sadrenim vijencima, strop obojen plavom bojom koja je trebala imitirati nebo, a pokućstvo bijaše presvučeno satenom kao u djeda i bake, samo žutim. Zatim bismo prešli u prostoriju koju je on nazivao »radnom sobom«, gdje su na zidovima visjele one gravire što na crnoj podlozi prikazuju punašnu i rumenu boginju kako upravlja koiima, a stoji na giobusu ih ima na čeu zvijezdu; takve su gravire voljeli u Drugom Carstvu zato što su držali da u njima ima nečeg pompejanskog, zatim su im omrznule, a odnedavno ih opet vole iz jednog jedinog razloga, ma koliko ih navodili, a to je da ih podsjećaju na Drugo Carstvo. Ostajao sam kod strica sve dok ne bi došao sobar da ga u kočijaševo ime upita u koliko sati treba upregnuti kočiju. Tad bi stric utonuo u duboko razmišljanje, a zadivljeni bi sobar pomno pazio da ga ni najmanjim pokretom ne uznemiri, uvijek radoznalo iščekujući ishod, što je uvijek bio isti. Napokon, nakon silna kolebanja, stric bi neizostavno izgovorio uvijek iste riječi:

— U dva i četvrt — riječi koje bi sobar začuđeno ponovio, ali bez pogovora:

— Dva sata i četvrt? Dobro... tako ću mu reći.

U to sam vrijeme volio kazalište, platonskom ljubavlju jer mi roditelji nisu još bili dopustili da pođem u kazalište, pa sam užitak koji u njemu ljudi nalaze toliko pogrešno zamišljao da sam malne vjerovao da svaki gledatelj, kao u stereoskopu, gleda dekor koji postoji samo za njega, premda je nalik na tisuću drugih koje ostali gledatelji gledaju svaki za se.

Svakog sam jutra trkom odlazio do Morrisova stupa da vidim koje su predstave najavljene. Ništa nije bilo nesebičnije ni sretnije od snova koje mi je u mašti budio svaki oglašeni komad, a koji su istodobno bili plod slika neodvojivih od riječi najavljenih naslova i boja, još vlažnih od ljepila podbuhlih plakata, na kojima su se isticali naslovi. Osim možda gdje kojeg od onih čudnih djela kao što su **Oporuka Cesara Girodota** ili **Kralj Edip**, koji nisu bili najavljeni na zelenom plakatu **Opere-Comique**, nego na plakatu **Comedie-Franpaise** boje vinskog taloga, ni jedno mi se nije činilo toliko oprečno blistavoj i bijeloj perjanici **Krunskih dragulja** kao glatki i tajanstveni saten **Crnog domina**; a kako su mi roditelji obećali da ću, kad prvi put budem išao u kazalište, moći birati upravo između ta dva komada, nastojao sam malo-pomalo bolje shvatiti naslove i jednoga i drugoga jer je to bilo sve što sam znao o njima, trudio sam se da u svakom od njih dokučim užitak koji mi obećava i usporedim s onim što ga krije onaj drugi, tako da sam na kraju toliko intenzivno zamišljao prvi kao blještav i ponosit, a drugi kao blag i baršunast komad da se uopće nisam mogao odlučiti ni za jedan od njih, baš kao što bi se dogodilo kad bi mi za desert rekli da se moram odlučiti ili za rižu a **l'Imperatrice** ili za čokoladnu kremu.

Svi moji razgovori s prijateljima bili su o glumcima, čija je umjetnost, iako je još nisam poznavao, bila prvi oblik, od svih onih u kojima se očituje, u kojem sam naslutio Umjetnost. Činilo mi se da su neprocjenjivo važne i najmanje razlike u načinu na koji ovaj ili onaj glumac govori, kako nijansira tirade. Po onome što su mi o njima pripovijedali, svrstavao sam ih prema talentu u kategorije koje sam povazan ponavljao u sebi, tako da su mi se napokon utvrdili u glavi i tištali me svojom nepromjenljivošću.

Kad sam poslije došao u srednju školu i kad sam se, čim bi se

profesor okrenuo na drugu stranu, počeo dopisivati s kojim novim drugom, prvo mi je pitanje uvijek glasilo je li već bio u kazalištu, i što misli, je li najveći glumac Got, a za njim Delaunay itd. A ako, po njegovu mišljenju, Febvre dolazi tek iza Thirona, ili Delaunay iza Coquelina, ta bi nenadana Coquelinova pokretljivost, kad bi taj glumac izgubio svoju okamenjenu krutost i pao u mom duhu na drugo mjesto, ili ona čudesna živahnost, plodna animacija koju bi odjednom stekao Delaunay što se srozao na četvrto mjesto, sve bi to u mojoj oživiljenoj i oplodenoj glavi budilo dojam rascvjetanosti i života.

Ali kad su me već glumci toliko zaokupljali, kad je Maubantova pojava, pošto sam ga jednog popodneva ugledao kako izlazi iz Theatre-Frangaisa, u meni pobudila uzbuđenje i muke nalik na ljubavne, koliko li mi je ime jedne zvijezde što je gorjelo na vratima kazališta, ili lice jedne žene koju sam spazio iza stakla lake kočije dok prolazi ulicom, a oglavine su konja u zaprezi njene kočije okićene ružama, pa sam pomislio da je to možda neka glumica, koliko me to moralo uznemiriti i izmoriti zbog nemoćnog i bolnog napora da predočim sebi njezin život! Najslavnije sam od njih poredao po nadarenosti: Šarah Bernardt, Berma, Bartetova, Madeleine Brohan, Jeanne Samary, ali sve su me one zanimala. Moj je stric poznavao mnoge od njih, pa i kokote, koje još nisam dobro razlikovao od glumica. Primaio ih je kod kuće. Zato smo i odlazili k njemu samo u određene dane jer su drugih dana k njemu dolazile glumice, žene s kojima se njegova rodbina nije mogla družiti, bar ne po mišljenju te rodbine, jer, što se strica tiče, on je olako lijepim udovicama koje možda i nikad nisu bile udate, ili groficama zvučnih imena koja su im jamačno bila samo nadimci, iskazivao milost da ih predstavlja mojoj baki, ili da im čak poklanja porodični nakit, zbog čega se više puta i posvađao s mojim djedom. Cesto sam tako čuo, kad bi se spomenulo ime neke glumice, kako otac govori majci smješajući se:

— To ti je prijateljica tvog strica.

Stoga sam pomislio da bi stric mogao dječaka kao što sam ja osloboditi onog razdoblja dugog čekanja, za kojeg možda čak i ugledni ljudi provode godine i godine pred vratima takve jedne žene koja im uopće ne odgovara na pisma, nego čak zapovijeda vrataru svoje kuće da ih otjera kad se pojave pred njom; možda bi me kod kuće mogao

čak i predstaviti kojoj glumici nepristupačnoj za mnoge druge, a svojoj prijateljici?

Stoga sam — pod izgovorom da je jedan sat nastave prebačen u tako nezgodno vrijeme da više puta nisam mogao i da neću moći posjetiti strica — jednog dana (ne onoga koji je bio određen za naše posjete njemu) iskoristio priliku kad su mi roditelji rano ručali da izađem i, umjesto da razgledam oglasni stup, radi čega su me pustili da izađem sam, otrčao do strica. Pred vratima sam ugledao kočiju u koju bijahu upregnuta dva konja kojima su naočnjaci bili okićeni crvenim karanfilima, a takav je cvijet i kočijaš nosio u zapučku. Na stubištu sam začuo nečiji smijeh i ženski glas, a čim sam pozvonio, zavladała je tišina i zalupila se neka vrata. Otvorio mi je sobar, a kad me ugledao, nekako se zbunio i rekao mi da je stric zauzet i da me vjerojatno neće moći primiti, a kad je otišao da ga ipak izvijesti o mom dolasku, začuo sam onaj isti glas kako govori:

— Ah, molim te, pusti ga neka uđe, samo na minutu, baš bi mi bilo drago. Na fotografiji koja ti stoji na pisaćem stolu sličan je svojoj mami, tvojoj nećakinji, kao jaje jajetu, zar ne? Htjela bih bar načas vidjeti tog dečka.

Začuo sam strica kako gundā i kako se ljuti, ali me na kraju sobar ipak uvede u sobu.

Na stolu je stajao, kao i obično, onaj isti tanjur s marcipanom; stric je bio u onoj svojoj svagdašnjoj bluzi, ali je sučelice njemu, u haljini od ružičaste svile, s velikom bisernom ogrlicom oko vrata, sjedila mlada žena i jela upravo posljednju krišku mandarinke. Kako nisam bio načisto trebam li joj reći »gospođo« ili »gospođice«, pocrvenio sam i nisam se usuđivao pogledati na njenu stranu jer sam se bojao da ću morati, ako je pogledam, porazgovarati s njom, pa sam pohrlio u zagrljaj stricu. Ona se smješkala gledajući me, a stric joj reče:

— Moj sinovac. — Nije joj rekao moje ime, ni meni njezino, zacijelo zato što je nakon onih neprilika s mojim ocem izbjegavao svaku vezu između svoje rodbine i ove vrste svojih poznanstava.

— Kako je sličan majci! — reče ona.

— Pa vi ste moju nećakinju vidjeli samo na fotografiji — žustro progundā stric.

— Oprostite, dragi prijatelju, ali susrela sam je na stubištu lani,

kad ste bili teško bolesni. Doduše, vidjela sam je samo na trenutak, a i na vašem je stubištu prilično mračno, ali je i to bilo dovoljno da se zadržim. Ovaj mladi gospodin ima njezine lijepe oči, a i ovo—reče ona i povuče prstom crtu na donjem dijelu svoga čela. — Da li vaša gospođa nećakinja, dragi, nosi isto prezime kao i vi? — priupita strica.

— On je najviše nalik na svog oca — promrmlja stric, koji nije pokazivao nimalo više sklonosti za ovakvo upoznavanje na daljinu, time što bi kazao mamino prezime, nego što je pokazao za predstavljanje izbliza. — On se uvrgao na oca, a i na moju sirotu majku.

— Ja mu ne poznajem oca — produži gospođa u ružičastom i ovlaš nakloni glavu — a nisam poznavala, dragi moj, ni vašu gospođu majku. Sjećate se da smo se nas dvoje upoznali tek nešto poslije vaše velike žalosti?

Bio sam pomalo razočaran jer se ova mlada dama nije razlikovala od drugih lijepih žena koje sam kadikad viđao kod kuće, a napose se nije razlikovala od kćeri jednog našeg rođaka koga sam posjećivao svake Nove godine. Stričeva je prijateljica bila tek nešto bolje odjevena, a inače je imala isti onakav živahan i dobrostiv pogled, isto se onako slobodno i ljubazno držala. Nisam u nje nalazio ništa od one teatralne vanjštine kojoj sam se divio na fotografijama glumica, i ništa od onog dijaboličnog izraza koji bi morao biti u vezi sa životom koji zacijelo provodi. Teško da bih povjerovao da je to kokota, da nisam vidio onu kočiju s dva konja, ružičastu haljinu, bisernu ogrlicu, i da nisam znao da se stric druži samo s najotmjelijim kokotama. Ipak sam se pitao kako milijunaš koji joj daje na raspolaganje svoju kočiju, svoju kuću, svoje dragulje, može uživati u trošenju imutka na osobu koja se čini tako obična i besprijekorna. Međutim, kad sam pomislio kako ona jamačno živi, možda me još više mučio taj nemoral nego da je preda mnom bilo živo oličjenje tog nemoralna — mučio me upravo tom svojom nevidljivošću, kao tajna kakvog romana, kakvog skandala, koji ju je izvukao iz kuće njezinih građanskih roditelja i predao je svima na uživanje, učinio od nje zrelu ljepoticu, uzdigao je do polusvijeta i ozioglašenosti, nju koja me svojom mimikom, intonacijom, sličnom kao u mnogih drugih koje sam već poznao, navodila na mišljenje da je preda mnom djevojka iz dobre obitelji, koja više nema svoje obitelji.

Prešli smo u »radnu sobu«, gdje joj stric, pomalo zbunjeno zbog moje nazočnosti, ponudi cigaretu.

— Neću, hvala, dragi — reče mu ona — znate da sam navikla na cigarete koje mi šalje veliki vojvoda. Rekla sam mu već da ste vi zbog toga ljubomorni. — Pa izvadi iz etuija cigarete sa stranim, zlatnim natpisom. — Ipak — iznenada proslijedi — bit će da sam već srela ovdje kod vas oca ovog mladog gospodina. Nije li on vaš sinovac? Kako sam ga mogla zaboraviti? Bio je tako ljubazan, tako dobar prema meni — reče skromno i osjećajno. A kad sam pomislio kakvo je zapravo moralo biti očevo osorno držanje, koje ona naziva ljubaznim, znajući kako je otac hladan i suzdržljiv, postidio sam se kao daje učinio nešto zazorno, zbog te razlike između ove pretjerane zahvalnosti koja mu je iskazana i njegove nedostatne ljubaznosti. Poslije mi se činilo da je to jedna od onih dirljivih strana uloge tih dokonih i brižnih žena koje daruju svoju plemenitost, nadarenost, čitav jedan san o sentimentalnoj ljepoti — jer ga, kao i umjetnici, ne ostvaruju, ne unose u okvire svakidašnjice — koje daruju svoje zlato, što ih ne stoji mnogo, ne bi li obogatile i dragocjenim, lijepim porubom uresile otrcani i grubo obrađeni život muškaraca. Tako je i ona, sjedeći u pušionici u kojoj ju je moj stric primio u svojoj radnoj bluzi, rasprostrla svoje ljupko tijelo, haljinu od ružičaste svile, biserje, eleganciju što odiše prijateljstvom s jednim velikim vojvodom, čim je povelala sasvim značajan razgovor o mom ocu, tako fino obradila taj razgovor, dala mu profinjen oblik i značenje, stavila ga u okvir svoga tako lijepog gledanja na stvari, iznijansiranoj poniznošću i zahvalnošću, da je od njega napravila pravi umjetnički dragulj, nešto doista »divno«.

— E pa, vrijeme je da pođeš — reče mi stric.

Kad ustadoh, obuze me neodoljiva želja da dami u ružičastom poljubim ruku, ali mi se učini da bi to bilo drsko, kao kakva otmica. Srce mi je lupalo dok sam govorio u sebi: »Da je poljubim ili ne?«, a onda sam se prestao pitati radi toga da bih uopće mogao nešto učiniti. I tad, slijepom i bezumnom kretnjom, lišenom svakog razloga koji bi joj još domaloprije išao u prilog, prinesoh ustima ruku koju mi je pružila.

— Kako je umiljat! Već je sad udvoran i ima razumijevanja

za žene, to je naslijedio od strica. Bit će besprijekoran džentlmen — nadoda stižući zube ne bi li tu svoju rečenicu izgovorila s lakim britanskim naglaskom. — Zar ne bi mogao jednom doći k meni na cup of tea\ kako kažu naši susjedi Englezi? Trebalo bi samo da mi tog jutra pošalje »plavca«.

Nisam znao što je to »plavac«. Nisam razumio ni pola onoga što je rekla ta dama, ali sam se bojao da je u njezinim riječima skriveno neko pitanje na koje bi bilo nepristojno ne odgovoriti, pa sam je i dalje vrlo pažljivo slušao, što bijaše vrlo zamorno.

— Ma ne, to ne ide — reče stric sliježući ramenima — on je jako zauzet, mnogo radi. Najbolji je u razredu iz svih predmeta—nadoda upol glasa, da ne bih ja čuo tu njegovu laž pa da je ne opovrgnem. —Tko zna? Možda će od njega još biti neki mali Victor Hugo, nešto kao Vaulabelle, znate.

— Ja obožavam umjetnike — otpovrne dama u ružičastome — oni jedini razumiju žene... Oni, i tako izvanredni ljudi kao što ste vi. Oprostite, prijatelju, na mojoj neukosti, ali tko je taj Vaulabelle? Jesu li to one pozlaćene knjige u onoj maloj vitrini u vašem budoaru? Sjećate se da ste mi ih obećali posuditi, obećavam da ću dobro paziti na njih.

Stric je vrlo nerado posuđivao knjige pa ne odgovori na njezino pitanje nego me isprati do predsoblja. Sav zanesen ljubavlju spram dame u ružičastome, obasuh pomamnim poljupcima obraze svoga starog strica, pune duhana, a dok mi je on prilično zbunjeno davao do znanja, ne usuđujući se da mi to otvoreno kaže, da bi volio da ne kažem ni riječi roditeljima o ovom svom posjetu, rekoh mu, sa suzama u očima, da sam mu toliko zahvalan na dobroti da ću jednog dana svakako naći načina da mu se odužim. Moja je zahvalnost bila doista tolika da sam nakon dva sata, poslije nekoliko tajanstvenih rečenica, za koje mi se činilo da roditeljima ne daju dostatno jasnu predodžbu o novom ugledu koji sam stekao kod strica, prosudio da će im sve skupa biti jasnije ako im ispriповjedim do u tančine svoj današnji posjet. Nisam mislio da će stric zbog toga imati neprilika. Kako bih to mogao pomisliti kad tako nešto nikako nisam želio? A ¹

1. Šalica čaja (engl.). Prev

nisam ni mogao pretpostaviti da će roditelji otkriti u mom posjetu neko zlo koje ja u njemu nisam nalazio. Zar se ne događa svakog dana da nas koji prijatelj zamoli da ga svakako ispričamo kod neke žene kojoj je on spriječen pisati, a mi zanemarimo tu njegovu molbu držeći da ta osoba ne može pridavati njegovoj šutnji važnost koju ona nema za nas? Mislio sam, kao i svi drugi ljudi, da tuđi mozak sve prima tromo i poslušno, da ne može specifično reagirati na ono što ulazi u nj; nisam slutio da prenošenjem u glave svojih roditelja te vijesti o poznanstvu koje sam sklopio kod strica, ne prenosim istodobno, kao što sam želio, i dobro mišljenje koje sam stekao o toj svojoj novoj znanici. Na žalost, roditelji su se u prosudbi stričeva postupka držali posve različitog načela nego što su bila načela koja sam im ja sugerirao. Došlo je do žestoke prepirke mog oca i djeda sa stricem, o čemu sam bio neizravno obaviješten. Nakon nekoliko dana, kad sam susreo strica na ulici u otvorenoj kočiji, htjedoh mu iskazati bol, zahvalnost i kajanje što su me bili obuzeli. S obzirom na svu dubinu tih osjećaja, činilo mi se da bi bilo banalno da ga pozdravim samo skidanjem šešira, da bi stric mogao još pomisliti da se prema njemu osjećam obveznim samo da budem banalno pristojan. Stoga odlučih da se suzdržim od te nedostatne geste i okrenuh glavu na drugu stranu. Stric je pak pomislio da su mi roditelji zapovjedili da se tako ponašam. Umro je nakon više godina a da ga nitko od nas nije više vidio.

Stoga nisam više ulazio u sobu za odmor strica Adolpheea, koja je sad bila zatvorena, nego sam se zadržavao oko vanjske ostave kad bi došla Franpoisc i rekla mi: — Poslat ću djevojku da servira kavu i odnese gore tople vode, a ja idem do gospođe Octave. — Tad bih se odlučio vratiti i umah popeti u svoju sobu da čitam. Kuhinjska pomoćnica bila je više određena funkcija, stalna institucija kojoj su njezina nepromjenljiva obilježja osiguravala neku vrstu kontinuiteta i identiteta u nizu prolaznih oblika u kojima se utjelovljivala, jer nikad nije bila ista osoba dvije godine za redom. One godine kad smo jeli onako mnogo šparoga, kuhinjska pomoćnica koja ih je obično morala »ljuštiti« bijaše neko jadno, boležljivo stvorenje što je u vrijeme kad smo za Uskrs stigli u Combray bilo već u prilično visokom stupnju trudnoće, pa smo se čak i čudili što joj Fran^oise dopušta da onako

mного trčkara i radi, jer joj je već bilo teško nositi pred sobom onu tajanstvenu košaru, svakog dana sve puniju, čiji se veličanstveni oblik ocrtavao ispod širokih haljina. Te su haljine podsjećale na one široke ogrtače koje nose neki Giottovi simbolični likovi, koje sam poznao po fotografijama što mi ih je poklonio gospodin Swann. Upravo nas je on upozorio na tu sličnost, pa kad bi nas pitao za novu kuhinjsku pomoćnicu, rekao bi: — A kako Giottovo Milosrđe? — Uostalom, i sama je sirota djevojka, od trudnoće onako debela sve do obraza što su joj postali ravni i četvrtasti, bila doista prilično slična onim snažnim i muškobanjastim djevicama, prije bi se reklo matronama, koje su na freskama u Areni oličenja vrlina. Sad znam da su te Vrline i Poroci u Padovi bili još po nečemu nalik na nju. Kao što je lik te djevojke bio proširen dodatnim simbolom što ga je nosila u truhu, iako bi se reklo da mu ne razumije smisao, pa joj čak ni na licu ništa ne iskazuje njegovu ljepotu i duh, kao da je tek neko obično, teško breme, tako se činilo da ni ona krupna domaćica, koja je u Areni prikazana pod imenom Caritas i koje je reprodukcija visjela na zidu u mojoj učionici u Combrayu, ne sluti da utjelovljuje tu vrlinu, jer se nikakva misao o milosrđu nije mogla izraziti njezinim odrješitim i vulgarnim licem. Zahvaljujući slikarevoj izvanrednoj domišljatosti, ona gazi po zemaljskom blagu, ali to čini isto onako kao da gazi po grožđu da istisne iz njega sok, ili, još bolje, kao da se popela na vreće da bude viša; u tom položaju pruža Bogu svoje usplamtjelo srce, zapravo mu ga »dodaje« kao što kuharica dodaje kroz podrumski prozor vadičep nekome tko gaje od nje zatražio s prozora u prizemlju. Zavist ipak ima na licu kakav-takav zavidan izraz. Ali i na toj fresci simbol zauzima tako važno mjesto i prikazan je tako zbiljski, zmiija što sike iz usta Zavisti toliko je krupna, toliko joj ispunja razjapljena usta da su joj mišići na licu razvučeni kako bi je mogla obuhvatiti, kao što se djetetu razvuku mišići kad želi napuhati balon, a sva je pozornost Zavisti — pa i nas — posve usredotočena na djelovanje tih usana, tako da se uopće nema kad prepustiti zavidnim mislima.

Koliko se god gospodin Swann divio tim Giottovim likovima, dugo nisam osjetio ni najmanje užitka u promatranju, među kopijama koje mi je on donio i koje su visjele na zidu u našoj učionici, tog Milosrđa bez milosrđa, te Zavisti nalik na ilustraciju kakve medicins-

ke knjige kojoj je cilj samo da prikaže kompresiju ždrijela ili resica u grlu zbog izrasline na jeziku ili uvođenja operacionog instrumenta, Pravde, koja je imala isto onako sivkasto, sitno i pravilno lice kao i neke lijepe, pobožne i suhonjave građanke koje sam viđao na misi u Combrayu i koje su već unaprijed bile unovačene u pričuvnu vojsku Nepravde. Ali poslije sam shvatio da se uzbudljiva neobičnost, posebna ljepota tih fresaka krije u velikom udjelu što ga u njima ima simbol, i da je činjenica da taj simbol nije prikazan kao simbol, jer nije iskazana simbolična misao, nego nešto stvarno, nešto doista doživljeno i materijalno izrađeno, davala značenju tog djela nešto doslovnije i točnije, pa je njegova pouka bila konkretnija i dojmljivija. A zar nije i kod naše sirote kuhinjske pomoćnice ona težina što ju je vukla nadolje neprestano upozoravala na njezin trbuh? Isto su tako i samrtnicima misli vrlo često okrenute pravoj, bolnoj, mračnoj, utrobnoj strani smrti, onom naličju smrti koje je baš strana kojom im je ona okrenuta, koju im daje da grubo osjete njezinu prisutnost, i koja je mnogo više nalik na breme što ih tišti, na teškoće u disanju, na potrebu da piju, negoli na ono što nazivamo predodžbom o smrti.

Bit će da su te Vrline i Poroci iz Padove nosili u sebi mnogo zbilje jer su me se doimali isto tako živo kao i naša trudna služavka, i jer mi se ni ona nije činila mnogo manje alegoričnom. Možda to nesudjelovanje (bar prividno) duše nekog stvorenja u vrlini koju predstavlja ima, uz svoju estetsku vrijednost, i neku realnost, ako ne psihološku, a ono bar, kako se ono kaže, fiziognomijsku. Kad sam poslije u životu susretao, u samostanima na primjer, doista sveta oličenja djelatnog milosrđa, ona su obično imala živahan, pozitivan, ravnodušan i žustar izgled užurbana kirurga, lice na kojem se ne može pročitati nikakva sućut, nikakvo ganuće nad ljudskom patnjom, nikakva bojazan da će je pozlijediti, lice bez blagosti, odbojno i uzvišeno lice prave dobrote.

Dok je kuhinjska pomoćnica — i nehotice ističući Fran^ooisinu superiornost, kao što Zabluda zbog kontrasta čini još blistavijim trijumf Istine — servirala kavu, koja je, po majčinu mišljenju, bila tek vrela voda, a zatim u naše sobe odnosila toplu vodu koja je bila tek mlaka, ja bih se s knjigom u ruci izvalio na krevet u svojoj sobi, što je drhteći štitila svoju prozirn i krhku svježinu od popodnevnog sunca

koje je peklo iza gotovo zatvorenih kapaka, kroz koje je odsjaj dana ipak uspijevao provući svoja žuta krila i ostajao nepomičan između drva i stakla, kao leptir što je sjeo u kutu. Jedva da je bilo toliko svjetla da se moglo čitati, pa sam osjećaj jarke danje svjetlosti imao samo zbog udaraca kojima je Camus (koga je Franpoise obavijestila da tetka ne »otpočiva« pa da smije dizati buku) u Ulici Cure lupao po prašnim škrinjama. Ti su udarci odzvanjali u onoj posebnoj zvučnoj atmosferi svojstvenoj vrućim danima te se činilo da odašilju u daljinu grimizne zvijezde; taj su osjećaj svjetlosti budile u meni i muhe koje su na svom malom koncertu preda mnom izvodile svoju ljetnu komornu glazbu: ne bude ga one kao melodija ljudske glazbe koja, kad je slučajno čujemo u ljetno doba, poslije podsjeća na nj; ona je s ljetom vezana mnogo važnijom sponom: ponikla je iz ljetnih dana i iznova se javlja samo s njima, sadrži nešto od njihove biti i ne budi samo u našoj pameti sliku nego potvrđuje i njihov povratak, njihovu djelotvornu i neposrednu dostupnost u našoj okolini.

Ta mračna svježina moje sobe bila je prema jarkom suncu na ulici ono isto što je sjena prema sunčanoj zruci, to jest bila je isto tako svjetlosne naravi kao i sunce i mojoj je mašti omogućavala posvemašnji doživljaj ljeta, u kojem bi moja osjetila, da sam bio u šetnji, mogla uživati samo djelomice; stoga se i dobro slagala s mojim počinkom koji je (zahvaljujući pustolovinama ispričanim u knjigama, koje su me uzbuđivale) bio sličan počivanju nepomične ruke usred tekuće vode: potresao ga je i burni tok bujice djelatnosti.

Ali baka bi, čak i onda kad bi se vruće vrijeme pokvarilo, kad bi naišla oluja ili udario samo pljusak, dolazila u moju sobu moliti me da izađem. A kako se nisam htio odreći čitanja, izašao bih čitati u vrtu, pod kestenom, u maloj sjenici od afričkog kovilja i platna; sjedeći u dnu tog svog zaklona mislio sam da sam skriven od pogleda svih onih koji bi mogli doći roditeljima u posjet.

Zar nije i moj duh bio svojevrsno sklonište u kojem sam se osjećao skriven na dnu, čak i onda kad sam promatrao što se vani događa? Dok sam gledao neki vanjski predmet, spoznaja da ga vidim ostajala bi između mene i njega, obrublivala ga tankim duhovnim porubom koji me uvijek priječio da ga izravno dotaknem; materija bi se na neki način rasplinula još prije nego što bih uspostavio kon-

takt s njom, kao što i neko užareno tijelo ne dotiče vlagu mokrog predmeta kojem smo ga približili, jer se predmet svagda unaprijed obloži zonom isparavanja. Našao sam se u nekoj vrsti višeslojnog i šarolikog zaslona, sastavljenog od različitih stanja koja je, dok sam čitao, moja svijest istodobno razvijala, i koja su se protezala od najdubljih težnji skrivenih u meni pa sve do posve vanjskog obzora što se u dnu vrta pružao pred mojim očima; ono što je u meni bilo najintimnije, ručica koja je neprestano djelatno upravljala svim ostalim, to je bilo moje uvjerenje u filozofsko bogatstvo, u ljepotu knjige koju čitam, i moja želja da sve to usvojim, ma kakva knjiga bila. Jer, čak i onda kad bih je kupio u Combrayu, spazivši je ispred Borangeove sitničarije (koja je bila predaleko da bi se Franfoise u njoj opskrbljivala umjesto kod Camusa, ali je bila posjećenija zato što je bila i knjižara i papirnica) uzicom privezanu o krilo njezinih vrata usred mozaika brošura i sveščića (tajanstvenijih i mislima bogatijih od vrata katedrale), prepoznao sam u njoj knjigu o kojoj su mi rekli daje značajno djelo, upozorio me na nju profesor ili kolega, o kome sam u to vrijeme mislio da posjeduje tajnu napol naslućene, napol nedokučive istine i ljepote koju sam uporno želio upoznati, pa je to bio i nejasan ali stalni cilj mojih misli.

Iza tog glavnog uvjerenja, što je za čitanja neprestano odašiljalo impulse iznutra prema vani, prema otkrivanju istine, dolazile su emocije koje su u meni izazivali događaji u kojima sam sudjelovao, jer su ta popodneva bila nabijenija dramatskim zbivanjima nego često cijeli jedan život. Bijahu to oni događaji što su se zbivali u knjizi koju sam čitao; doduše, osobe koje su mi one dočaravale nisu bile »prave«, kao što je govorila Franfoise. Ali svi oni osjećaji koje u nama pobuđuje radost ili nesreća neke stvarne osobe stvaraju se u nama samo posredovanjem slike o toj radosti ili nesreći; ingenioznost je prvog romanopisca bila u tome što je shvatio da je u ustrojstvu naših emocija slika jedini bitni element, i da bi stoga jednostavno i puko izostavljanje realnih osoba značilo presudan napredak. Koliko god bilo duboko naše suosjećanje sa stvarnim stvorenjem, dobrim ga dijelom zapažamo osjetilima, pa nam ono ostaje nejasno, pruža nam samo svoju mrtvu težinu koju naša osjećajnost ne može oživiti. Ako to stvorenje snađe neka nesreća, taj će nas događaj dirnuti samo ma-

lim dijelom našeg sveukupnog znanja o njemu; štoviše, to će i njega samog dirnuti samo jednim dijelom njegova sveukupnog znanja o sebi. Romanopiščevo je iznašašće bilo u tome što je došao na zamišao da one dijelove duše u koje ne može prodrijeti nadomjesti istom količinom nematerijalnih dijelova, to jest onih koje nam duša može usvojiti. Sve je ostalo posve nevažno, čim nam se postupci i emocije tih stvorenja nove vrste čine istinitima, zato što smo ih usvojili, zato što su nastali u nama, ovise o nama; dok grozničavo okrećemo stranice knjige, upravljaju brzinom našeg disanja i prodornošću pogleda. Kad nas je romanopisac već jednom doveo u to stanje, u kojem je, kao i u svim unutarnjim stanjima, svaka emocija udeseterostručena, u kojem će nas njegova knjiga uznemirivati kao san, ali san koji je jasniji od svih onih koje sanjamo spavajući, i mnogo strašniji u našem sjećanju, tad on u nama u jednom jedinom satu vremena oslobađa svakojake sreće i nesreće, kakvih bismo u zbiljskom životu doživjeli u više godina tek nekoliko, a one najintenzivnije ne bismo čak ni prepoznali jer se u životu zbivaju tako sporo da ih čak i ne zamjećujemo. (Tako nam se i srce u životu mijenja, a to je najgora bol, samo što tu bol osjećamo tek pri čitanju, u mašti: u zbilji se mijenja onako kako se zbivaju i neke prirodne pojave, toliko sporo da ostajemo pošteđeni samog osjećanja da se nešto promijenilo, premda možemo redom pratiti svako od uzastopnih stanja u tim mijenama.)

Zatim je dolazio, ne više toliko dio mene koliko taj život osoba, napol projiciran preda mnom, krajolik u kojem se zbivala radnja i koji je na moj duh utjecao mnogo snažnije od drugog krajolika, onog koji mi je bio pred očima kad bih ih podigao s knjige. Tako sam puna dva ljeta u vrućini vrta u Combrayu, zbog knjige koju sam tada čitao, osjećao čežnju za nekim brdovitim krajem, punim rijeka, s mnogo pilana, u kojem bih na dnu bistrih voda gledao komade drva kako trunu pod bokorima potočnog bilja, a u blizini se, duž niskih zidova, penju grozdovi ljubičastog i crvenkastog cvijeća. A kako mi je u mislima vječito bio prisutan san o nekoj ženi koja bi me voljela, tih je ljeta taj san bio natopljen svježinom voda tekućica; kakva god bila žena koju sam zamišljao, u duhu bi mi se umah oko nje s obje strane, kao komplementarne boje, pojavili ljubičasti i crvenkasti grozdovi cvijeća.

Nije to bilo samo zato što slika koju sanjamo ostaje zauvijek obilježena, što se uljepšava i obogaćuje odsjajem neobičnih boja koje ih slučajno okružuju u našem snatrenju; jer ti su krajolici iz knjiga koje sam čitao bili za mene samo krajolici koje sam življe zamišljao od onih koji su mi u Combrayu bili pred očima, a mogli su biti analogni onima iz knjiga. Zbog piščeva odabira, zbog vjere kojom je moj duh hrlio ispred njegovih riječi kao prema nekom otkrivenju, činilo mi se da su oni pravi dio same Prirode, dostojni izučavanja i produbljanja; takve dojmove nije gotovo nikad pobuđivao u meni kraj u kojem sam boravio, a pogotovo nije naš vrt koji je bez šarma bio uredio naš vrtlar, po svojoj korektnoj fantaziji koju je baka prezirala.

Da su mi roditelji dopustili, kad sam čitao neku knjigu, da posjetim kraj koji je u njoj opisan, vjerovao sam da bih učinio neprocjenjiv korak prema osvajanju istine. Jer, iako čovjek ima osjećaj da je uvijek okružen svojom dušom, to ipak nije isto kao da je u nekom nepomičnom zatvoru, nego prije kao da je s njom ponesen nekim stalnim poletom kojim želi daje nadmaši i dosegne ono izvanjsko, osjećajući se pomalo obeshrabren i slušajući oko sebe vazda isto zvučanje, koje nije jeka izvana nego odjekivanje nekog unutarnjeg treperenja. Čovjek nastoji u stvarima ponovo pronaći odraz svoje duše kojim ih je ona obasjala te su stoga postale dragocjene; i razočaran je kad otkrije da su stvari u prirodi, čini se, lišene čari koje one, kad ih zamišljamo, duguju povezanosti s određenim mislima; kadikad čovjek svu snagu te duše pretvara u vještinu i sjaj ne bi li djelovao na bića za koja jasno osjeća da postoje izvan nas i da nikad nećemo doprijeti do njih. Stoga, ako sam oko žene koju sam volio uvijek zamišljao mjesta za kojima sam u to vrijeme najviše čeznuo, ako sam želio da me ona povede u te krajeve, da mi omogući pristup u neki nepoznati svijet, nije to bio slučajan rezultat običnog povezivanja misli; ne, moji snovi o putovanju i ljubavi bijahu samo pojedinačni trenuci — koje danas na umjetni način izdvajam, kao kad bih izvodio presjeke na raznim visinama vodoskoka čije se boje preljevaju, a naoko je nepomičan — u jednom te istom nepokolebljivom mlazu svih snaga mog života.

Najposlije, prateći i dalje iznutra prema vani ona stanja što su istodobno postojala u mojoj svijesti nanizana jedno do drugoga,

nalazim, prije nego što sam stigao do stvarnog obzora koji me okruživao, užitke druge vrste: što udobno sjedim, što osjećam ugodan miris zraka, što me ne smeta nečiji posjet, a kad na zvoniku Saint-Hilairea izbije koji sat, još i užitak što gledam kako se komadić po komadić tuni dio već potrošena popodneva, sve dok ne začujem i posljednji udarac koji mi omogućuje da ih sve zbrojim, a nakon toga nastaje duga tišina kojom kada počinje na modrom nebu sav onaj dio što mi je još preostao za čitanje, sve do dobre večere koju spravlja Fran^{oise} i kojom ću se okrijepiti od umora što me obuzeo dok sam čitao knjigu i pratio njezina junaka. Kod svakog mi se sata činilo da je onaj prethodni otkucao prije svega nekoliko trenutaka, a najnoviji se upisivao na nebu sasvim blizu onoga drugoga, tako da nisam mogao vjerovati da onaj mali modri luk, između njihovih zlatnih oznaka, sadrži šezdeset minuta. Gdjekad bi čak taj preuranjeni sat odbio i po dva udarca više od posljednjega, što je značilo da jedan od njih nisam uopće čuo, dogodilo se nešto što se meni nije dogodilo; zanimanje za štivo opilo me poput duboka sna, izmijenilo mi općinjene uši i izbrisalo zlatno zvono na ažurnoj površini tišine. Vi, lijepa nedjeljna popodneva pod kestenom u combrayskom vrtu, tako brižno pošteđena bezvrijednih upadica moje osobne egzistencije, koje sam nadomjestio pustolovnim životom i čudnim težnjama usred krajolika zalijevanog živim vodama, vi me još podsjećate, kad god pomislim na vas, na onaj moj život i doista ga u sebi sadržite da biste ga malo-pomalo zaokružili i ogradili — dok sam ja i dalje čitao a danja je žega popuštala — u kristalan, polagano pomican i bojom krošanja obasjan niz vaših spokojnih, zvučnih, mirisavih i prozirnih sati.

Katkad bi me negdje usred popodneva prenula iz čitanja vrtlarova kći trčeci ludo i rušeci u prolazu narančino stabalce u loncu, porezavši pritom prst i slomivši zub, vičući iz sveg glasa: — Evo ih, evo ih! — ne bismo li Fran^{oise} i ja potrčali da ne izgubimo ništa od veličanstvenog prizora. Bijaše to onih dana kad je vojska odlazila na garnizonske manevre i prolazila kroz Combray obično Ulicom Saint-Filidegarde. Dok je naša služinčad sjedila na nizu stolica ispred rešetkastih vrata i promatrala combrayske nedjeljne šetače izlažući istodobno i sebe njihovim pogledima, vrtlarova je kći u razmaku

između dvije međusobno udaljene kuće u Kolodvorskoj aveniji opazila sjajne kacige. Služinčad bi tada hitno unijela stolice u dvorište jer su oklopnici, prolazeći Ulicom Sainte-Hildegarde, ispunjali gotovo svu njezinu širinu tako da su konji u trku doticali kuće i preplavljivali nogostupe kao što neobuzdana bujica potapa tiješne obale.

— Sirota djeca — relda bi Frangoise tek što bi stigla do vrata, sva uplakana — sirota mladež koja će biti pokošena kao livada; srce me zaboli čim pomislim na to — nadodala bi stavljajući ruku na srce, gdje ju je pogodio taj udarac.

— Zar nije lijepo, gospodo Frangoise, gledati ove mladiće kojima nije stalo do života? — napomenuo bi vrtlar ne bi li je bocnuo.

I uspio je u svom naumu:

— Da im nije stalo do života? Pa do čega bi im bilo stalo ako ne do života, tog jedinoga dara koji nam Bog nikad ne daje dva puta? Jao, Bože moj! Ipak je istina da im nije stalo. Gledala sam ih sedamdesete, u tim se prokletim ratovima zbilja više ne boje smrti; to su pravi pravcati luđaci; nisu tada vrijedni ni užeta da ih objese, to nisu više ljudi, nego lavovi. (Za Frangoisu nije u usporedbi čovjeka s lavom — a tu je riječ izgovarala rastavljenju na slogove — bilo ničega laskavog.)

Ulica Sainte-Hildegarde zaokretala je preblizu da bismo ih mogli vidjeti kako dolaze izdaleka, ali su se u onom razmaku između kuća u Kolodvorskoj ulici vidjele sve nove i nove kacige kako jure i blistaju na suncu. Vrtlara je zanimalo ima li ih još mnogo, jer je od žege ožednio. Tad mu kći iznenada izjuri na ulicu kao iz opsjednute tvrđave, otrča do ugla ulice prkoseći smrti na svakom koraku, i vrati se s bocom slatkog napitka i s viješću da ih još najmanje tisuću nadolazi od Thiberzyja i Meseglisea. Dotle su se Frangoise i vrtlar bili pomirili i zapodjeli raspru o tome kako se treba ponašati ako izbije rat.

— Znate što, Frangoise — govorio je vrtlar — bolja je revolucija nego rat, jer kad ona izbije, u njoj sudjeluju samo oni koji žele.

— Ah, da! To još mogu razumjeti, onda je veća sloboda.

Vrtlar je držao da se nakon objave rata prekida sav željeznički promet.

— Dašta, da se ne bi bježalo! —• reče Frangoise.

A vrtlar će na to:

— Eh, što su pokvareni! — jer nije mogao dopustiti da je rat išta drugo nego podvala kojom Država vara narod, i da nema ni jednog jedinog čovjeka koji ne bi umakao, samo kad bi mogao.

Ali Franfoise se žurila da se vrati do tetke, ja sam se vraćao svojoj knjizi, služinčad je opet posjedala pred vrata i gledala kako se sliježe prašina i uzbuđenje što su ga izazvali vojnici. Još se dugo, pošto se već sve smirilo, neuobičajena plima šetača crnjela po ulicama Combraya. Pred svim su kućama, čak i onima gdje to nije bio običaj, služinčad, pa i gospodari, sjedeći i promatrajući što se zbiva, tvorili na svojim pragovima hirovite i tamne porube, nalik na obrub od algi i školjaka što ga val plime ostavlja na morskoj obali kad se povuče.

Osim u te dane, obično sam mogao nesmetano čitati. Ali prekid zbog jednog Swannova posjeta i komentar o knjizi jednog meni dotad posve nepoznatog pisca, knjizi koju sam upravo čitao, Bergottea, imali su za posljedicu da dugo nakon toga nisam onu ženu iz svojih snova više vidio pred zidom okićenim dugim grozdovima ljubičasta cvijeća, nego negdje posve drugdje, ispred portala gotičke katedrale.

Prvi put sam čuo za Bergottea od jednog svoga starijeg druga kojem sam se silno divio, a zvao se Bloch. Kad je čuo kako se divim Listopadskoj noći, prasnuo je u grohotan smijeh, baš kao da je zatrubio, i rekao mi:

— Okani se tog svog prilično nedostojnog obožavanja gospara Musseta. To ti je prilično mračan tip i pravi divljak. Moram, uostalom, priznati da su on i onaj čovac Račine za sveg svog života sročili po jedan dobro rimovan stih, koji svaki za sebe ima onu osobinu koju ja inače smatram najvećom vrijednošću, a to je da ne znači ama baš ništa. To su ti: »Bijela Oloossone i bijela Camyre« i »Kći Minosa i Pasifaje«. Na njih me upozorio, braneći tu dvojicu ništarija, u jednom svom članku, moj dragi učitelj Leconte, ugodnik besmrtnih bogova. Usput budi rečeno, evo ti knjige koju trenutno nemam kad čitati, a koju je, čini mi se, pohvalio taj vrli dobrijan. Kažu da on tog pisca, gospara Bergottea, smatra neobično suptilnim tipom; i premda ponekad pokazuje malo teško shvatljivu blagost, za mene je njegovo mišljenje glas delfijskog proročišta. Pročitaj zato tu lirsku

prozu, pa ako je veliki sakupljač stihova koji je napisao Bhagavata i Magnusova hrta rekao istinu, onda ćeš ti, Apolona mi, dragi meštre, uživati u nektarskim slastima olimpijaca. — Sarkastičnim me tonom bio zamolio da ga nazivam »dragi meštre« kao što on mene naziva. Zapravo nam je ta igra obojici godila jer nismo bili još daleko odmakli od onih godina kad čovjek vjeruje da stvara sve ono što imenuje.

Na žalost, nisam imao prilike da u razgovoru s Blochom zatražim objašnjenje koje bi stišalo nemir što gaje izazvao u meni tvrdnjom da su lijepi stihovi (a ja sam od njih tražio ništa manje nego otkrivanje istine) utoliko ljepši što manje znače. Bloch naime nije nikad više pozvan u našu kuću, iako je u prvi mah bio lijepo primljen. Djed je doduše tvrdio da se svaki put kad se ja sprijateljim s kojim svojim školskim drugom i dovedem ga kući, pokaže da je to Židov. On u načelu nije imao ništa protiv toga — pa i njegov je prijatelj Swann bio židovskog porijekla — ali mu se činilo da obično ne odaberem one najbolje. Zato bi on, kad bih doveo kući nekog novopečenog prijatelja, redovito zapjevušio O Bože naših otaca iz Židovke ili Izraele, raskini lance, pjevajući naravno samo melodiju (ti la lam talam, talim), ali sam se ja pribojavao da je moj kolega poznaje i da će je dopuniti riječima.

Još prije nego što bi ih vidio, čim bi čuo prezime, u kojem vrlo često nije bilo ničega izrazito židovskog, on bi ne samo pogodio židovsko porijeludo onih mojih prijatelja koji su doista bili Židovi, nego čak i ono što je katkad bilo zazorno u njihovoj porodici.

— A kako se zove taj tvoj prijatelj koji nam večeras dolazi?

— Dumont, djede.

— Dumont! Eh, sumnjiv mi je.

Pa bi zapjevao:

Budite budni na straži, strijelci!

Bdijte bez počinka i buke!

Pošto nam je vješto postavio nekoliko određenih pitanja, uzviknuo bi: — Oprez! Oprez! — ili, ako je nazočnog jadnika nenapadnim preslušavanjem već nagnao da i nehotice ispovijedi svoje porijeklo, tad bi se, da nam pokaže da više nimalo ne dvoji, zadovoljio da nas promatra pjevjušeci jedva čujno:

Što, tog plašljivog Izraelićanina
korake upućujete ovamo?

ili:

Polja očinska, Hebrone, dolino mila.

ili pak:

Da, ja sam pripadnik naroda izabranog.

Te djedove sitne mušice nisu u sebi krile nikakve zlonamjerne osjećaje spram mojih drugova. Nego, Bloch se zamjerio svojim roditeljima iz posve drugih razloga. Najprije je oca rasrdio svojim odgovorom kad ga je, videći ga sva mokra, radoznalo upitao:

— Ma kakvo je to vrijeme, gospodine Bloch? Zar pada kiša? Ovo zbilja ne razumijem, barometar je pokazivao da će biti lijepo.

A dobio je od njega tek ovaj odgovor:

— Ne mogu vam, gospodine, ništa reći o tome da li pada kiša. Ja vam apsolutno živim izvan svih fizikalnih okolnosti tako da mi se osjetila uopće ne trude registrirati ih.

— Ama, nesretni sinko, pa taj je tvoj prijatelj čisti idiot — reče mi otac pošto je Bloch otišao. — Kako? Ne zna čak reći ni kakvo je vrijeme vani? A to je uvijek najzanimljivije od svega! Baš je prava budala.

Osim toga, Bloch se nije svidio ni baki, jer je poslije ručka, kad je ona rekla da se ne osjeća baš dobro, prigušio jecaje i obrisao suze.

— Kairo možeš tvrditi da je to bilo iskreno — reče mi ona—kad me uopće ne poznaje? Ili da nije možda zbilja lud?

Najposlije, sve je odreda oneraspoložio zato što je sat i pol zakasnio na ručak i došao nam sav blatan, a umjesto da se ispriča, rekao:

— Ja nikad ne dopuštam da na mene utječu atmosferski poremećaji ni konvencionalna podjela vremena. Najradije bih uveo u uporabu pušenje opijuma i malajskog bodeža, a ne priznajem ona dva kudikamo pogubnija i, uostalom, posve malograđanska instrumenta, sat i kišobran.

Ipak bi on rado ponovo došao u Combray. Međutim, nipošto

nije bio prijatelj kakva su mi roditelji željeli; na kraju su povjerovali da suze koje je prolio zbog bakine indispozicije nisu bile hinjene, ali su znali instinktivno ili iz iskustva da porivi naše osjećajnosti ne utječu mnogo na slijed postupaka i vladanja u životu, i da poštivanje moralnih obveza, privrženost prijateljima, vršenje svoje dužnosti ili održavanje dijete imaju pouzdaniji temelj u slijepim navikama nego u trenutačnim, vatrenim i jalovim zanosima. Oni bi bili više voljeli da sam umjesto Blocha imao drugova koji mi ne bi pružali više nego što je uobičajeno po pravilima građanskog morala, koji mi ne bi neočekivano poslali košaricu voća zato što su se toga dana raznježili misleći na mene, koji ne bi bili kadri poremetiti meni u prilog pravednu ravnotežu prijateljskih dužnosti i zahtjeva iz običnog poriva mašte ili osjećajnosti, kao što iz istih razloga ne bi tu ravnotežu poremetili ni na moju štetu. Osobe kao što je bila moja stara tetka čak i naše pogreške teško da će odvratiti od njihove dužnosti prema nama: ona je već godine i godine bila zavađena s jednom svojom nećakinjom i do kraja života nije razgovarala s njom, ali nije stoga izmijenila svoju oporuku kojom joj je ostavila sav svoj imetak zato što joj je ona bila najbliži rod, i zato što je takav »red«.

Ali kako sam ja volio Blocha, roditelji mi nisu htjeli pokvariti veselje. Nerješivi problemi koji su se postavili preda me u vezi s ljepotom koja ništa ne znači u stihovima o Minosu i Pasifaji, više su me zamarali i mučili nego što bi mi mogli nauditi novi razgovori s njim, iako je majka držala da su štetni. Stoga bi ga bili ponovo pozvali u Combray da me nije one večeri, pošto me poučio — a ta je novost poslije znatno utjecala na moj život i učinila ga najprije sretnijim, a poslije još nesretnijim — da sve žene misle samo na ljubav i da nema nijedne koje se otpor ne bi mogao skršiti, isto tako uvjeravao da je doznao iz sasvim pouzdanih izvora da je moja stara tetka imala burnu mladost i da ju je netko javno uzdržavao. Budući da nisam mogao odoljeti da te njegove riječi ne ponovim pred roditeljima, sljedeći put kad se pojavio, nisu ga htjeli primiti, a kad sam ga nakon toga sreo na ulici, držao se neobično hladno prema meni.

Ali što se tiče Bergottea, imao je pravo.

Prvih mi se dana još nije bilo otkrilo ono što sam poslije u njega silno zavolio, kao što i neku melodiju za kojom ćemo ludovati u prvi

mah ne razaznajemo od drugih. Nisam se mogao odvojiti od njegova romana, ali sam mislio da me zanima samo sadržaj, kao što i u prvim trenucima ljubavi čovjek svakog dana odlazi u neko društvo, na neku zabavu, da opet vidi i nađe neku ženu, a misli da ga privlače samo čari tih domjenaka. Zatim sam zapazio kako se rado služi nekim rijetkim, gotovo zastarjelim izrazima u određenim trenucima kad bi mu se stil uzdigao od neke skrivene plime harmonije, nekog unutarnjeg preludija; u tim bi trenucima počeo govoriti o »uzaludnoj sanji života«, o »neiscrpoj bujici lijepih privida«, o »jalovim i divnim mukama razumijevanja i ljubavi«, o »dirljivim likovima kojima su oplemenjena dična i ljupka pročelja katedrala«, i iskazivao bi meni posve nepoznatu filozofiju s pomoću čudesnih slika, za koje bi se reklo da su upravo one pobudile tu svirku harfi što se izvija, i koje su uz njihovu pratnju dočaravale nešto uzvišeno. Jedno od takvih mjesta kod Bergottea, čini mi se treće ili četvrto koje sam izdvojio iz cjeline, pobudilo je u meni radost s kojom se nije mogla usporediti radost što me obuzela kad sam otkrio prvo mjesto, radost koju sam osjećao u nekom dubljem, jedinstvenijem i prostranijem predjelu svoga bića, gdje mi se činilo da su uklonjene sve zapreke i ograde. Stoga, prepoznajući tada onu sklonost rijetkim izrazima, onaj isti glazbeni izljev, onu istu idealističku filozofiju u kojima sam već uživao u drugim prigodama a da nisam bio ni svjestan toga, nisam više imao dojam da je preda mnom osebujan dio određene Bergotteove knjige koji u površinu mog duha upisuje posve linearan lik, nego sam ga doživljavao više kao neki »idealni dio« Bergottea, koji je zajednički svim njegovim knjigama i kojem su svi analogni ulomci, što su se stopili s njim, davali svojevrsnu gustoću i obujam kojom mi se duh činio uveličan.

Nisam ja bio jedini obožavatelj Bergottea; on je bio najdraži pisac i jedne vrlo načitanе gospođe, majčine prijateljice; najposlije, liječnik je u Boulbonu puštao pacijente da čekaju dok je on čitao njegovu najnoviju knjigu; upravo je iz njegove ordinacije i iz obližnjeg parka u Combrayu poteklo nekoliko prvih sjemenki one naklonosti prema Bergotteu, koja je tada bila još tako rijetka, a do danas se svojim idealnim i općepoznatim cvijećem proširila po cijelom svijetu, pa se može naći posvuda u Europi, Americi, sve do najmanjeg zaselka.

Ono što je majčina prijateljica, a čini mi se i liječnik u Boulbonu, najviše voljela u Bergotteovim knjigama slagalo se i s mojim ukusom: najvoljeli smo onu melodioznu plimu, one starinske izraze, i neke druge, sasvim jednostavne i poznate izraze, samo što su na mjestu na kojem ih je iznosio na vidjelo otkrivali poseban prizvuk koji im je on pridavao; voljeli smo, napokon, onu neku nenadanost, onaj grubi naglasak u tužnim pasažima. Nedvojbeno je i on sam slutio da se tu kriju njegove glavne čari. Jer u knjigama koje je nakon toga objavio, kad bi naišao na kakvu veliku istinu ili na ime koje slavne katedrale, prekinuo bi pripovijedanje i u svojevrсну zazivanju, obraćanju ili dugoj molitvi, davao maha tim izljevima koji su u prvim djelima bili još uključeni u njegovu prozu i mogli se zapaziti samo kao mreškanje površine, ostajući možda mnogo blaži, mnogo skladniji dok su bili još tako prikriveni te se nije moglo točno odrediti gdje se rađa a gdje zamire njihovo romonjenje. Ti pasaži u kojima je on sam uživao bili su i nama najdraži. Ja sam ih znao napamet. Bio sam razočaran kad bi nastavio pripovijedanje. Kad god bi govorio o nečemu čega mi je ljepota bila dotad skrivena, o boricima, o tuči, o crkvi Notre-Dame u Parizu, o Ataliji ili Fedri, njihova bi ljepota bljesnula preda mnom kao eksplozija. Stoga sam osjećao koliko ima dijelova svemira koje moj slabašni dar zapažanja ne bi bio uopće otkrio da mi ih on nije približio, pa sam poželio doznati njegovu mišljenje, njegovu metaforu o svim stvarima, napose o onima koje sam vidio i sam, a među njima ponajviše o starim francuskim spomenicima i nekim primorskim krajolicima, jer ih je tako često spominjao u svojim knjigama da je bilo jasno da ih smatra znakovitim i lijepim. Na žalost, gotovo mi ni o jednoj stvari nije bilo poznato njegovo osobno mišljenje. Nisam sumnjao da se ono iz temelja razlikuje od mojega zato što je potjecalo iz nekog neznanog svijeta do kojeg sam se nastojao vinuti: uvjeren da bi se tom savršenom umu moje misli činile pukim budalaštinama, od svog sam uma napravio potpunu tabulu rasu tako da sam, kad bih u nekoj njegovoj knjizi slučajno naišao na misao kojom sam se već i sam bavio, osjetio tako silnu sreću kao da mi je neki bog iznova vratio tu misao i proglasio je opravdanom i lijepom. Događalo se da je na nekoj njegovoj stranici bila riječ o istim stvarima o kojima sam često obnoć, kad nisam mogao spavati, pisao baki i majci, tako te mi se

činilo daje takva Bergotteova stranica zbirka epigrafa koje bih mogao stavljati na čelo svih svojih pisama. Čak i poslije, kad sam i sam počeo pisati knjigu i kad nisam bio zadovoljan nekim svojim rečenicama, te nisam mogao dalje pisati, našao bih kod Bergottea rečenice jednake onima koje su mi nedostajale. Ali u njima sam mogao uživati samo onda kad bih ih čitao u njegovim djelima; kad bih ih ja sam sročio, zaokupljen brigom da točno izraze ono što sam mislio, bojao sam se da ne »budem sličan« i imao sam dovoljno vremena da se upitam je li ono što pišem doista lijepo! A zapravo sam uistinu volio samo tu vrstu rečenica, tu vrstu ideja. Moji su nemirni i nezadovoljni naponi bili sami po sebi znak ljubavi, ljubavi bez radosti ali duboke. Stoga, kad bih iznenada takve rečenice otkrio u tuđem djelu, to jest u okolnostima kad više nisam morao misliti na obzire, na strogost, kad nisam imao razloga da se mučim, s užitkom sam se prepuštao svom ukusu, kao kuhar koji napokon ne mora kuhati ručak, nego ima vremena biti gurman. Jednog sam dana u jednoj Bergotteovoj knjizi, gdje govori o nekoj staroj služavci, naišao na šalu koja je zbog autorova veličajnog i svečanog jezika zvučala još ironičnije, ali koja je bila posve jednaka šali koju sam ja bio izvalio pred bakom govoreći o Frangoisi; drugi put sam pak vidio kako se ne libi da u jedno od svojih djela, u kojima se zrcalila istina, ubaci napomenu analognu napomeni koju sam ja imao priliku izreći na račun našeg prijatelja gospodina Legrandina (a te su obje napomene, o Frangoisi i gospodinu Legrandinu, bile svakako takve da bih ih se odlučno odrekao radi Bergottea, uvjeren da bi ih on smatrao nezanimljivim), pa mi se odjednom učinilo da moj skromni život i carstvo istine nisu ipak tako nepremostivo odvojeni jedno od drugoga kao što sam mislio, da se, štoviše, u nekim točkama i podudaraju, te sam od radosti i samopouzdanja zaplakao nad Bergotteovim stranicama, kao u naručju ponovo pronađena oca.

Sudeći po njegovim knjigama, zamišljao sam Bergottea kao nemoćna i razočarana starca koji je izgubio svoju djecu i koji se nikad nakon toga nije utješio. Stoga sam njegovu prozu čitao pjevajući je u sebi možda više *dolce*, više *lento*" nego što ju je on sam napisao, pa mi ¹

1. Oznaka u glazbi: *dolce* znači slatko, ljupko, umilno, a *lento* sporo, polagano. Prev.

se i najobičnija rečenica obraćala nekom raznježenom intonacijom. Najviše sam od svega volio njegovu filozofiju, njoj sam se zauvijek predao. Zbog nje sam jedva čekao da stupim u godine kad ću poći u srednju školu, u razred zvan Filozofija. Ali sam priželjkivao da ondje živim isključivo po Bergotteovim mislima, a da mi je tko rekao da metafizičari koje ću tada zavoljeti ni po čemu ne sliče njemu, zapao bih bio u očaj kao ljubavnik koji želi voljeti do vijeka istu ženu, kad mu govore o drugim ljubavnicama koje će poslije imati.

Jedne me nedjelje, dok sam u vrtu čitao, omeo Swann došavši u posjet mojim roditeljima.

— Može li se vidjeti što čitate? Gle, Bergottea? Tko vas je upozorio na njega?

Odgovorih mu daje to bio Bloch.

— Ah, da, to je onaj dečko kojeg sam jednom vidio ovdje kod vas, koji je tako nalik na Bellinijev portret Mehmeda II. Ah, zbilja neobična sličnost, ima isto onako svedene obrve, isto onako izbočene lične jagodice. Kad bi nosio bradicu, bio bi to isti čovjek. U svakom slučaju, ima dobar ukus jer je Bergotte čaroban duh. — Videći po meni koliko se divim Bergotteu, Swann, koji nikad nije govorio o ljudima koje poznaje, iz dobrote učini iznimku i reče mi: —Ja ga dobro poznajem, ako bi vam bilo drago da vam na naslovnoj stranici vaše knjige napiše koju riječ, mogao bih ga zamoliti da to učini.

Nisam se usudio prihvatiti tu njegovu ponudu, ali sam mu postavio više pitanja o Bergotteu.

— Biste li mi znali reći koji mu se glumac najviše sviđa?

— Glumac, to ne znam. Ali znam da nijednog umjetnika ne smatra ravnim Bermi do koje najviše drži. Jeste li je već gledali?

— Nisam, gospodine, roditelji mi još ne dopuštaju da idem u kazalište.

— Šteta. Morali biste ih zamoliti da vas puste. Berma u Feri, u Cidu, tamo je ona, ako baš hoćete, samo glumica, ali, znate, ja vam baš ne vjerujem u hijerarhiju u umjetnosti. (Zapazio sam bio i često se čudio slušajući ga kako razgovara s bakinim sestrama da uvijek, kad bi upotrijebio neki izraz kojim se činilo da izražava sud o nekom ozbiljnom pitanju, nastoji izdvojiti ga nekom posebnom, mehaničkom i ironičnom intonacijom, kao da ga stavlja u navodnike, reldo bi se

da ga ne želi uzeti na svoju dušu, pa bi rekao: »hijerarhiju, znate, kao što govore neki smiješni ljudi«. Ali ako je to bilo smiješno, zašto je onda rabio taj izraz »hijerarhija«?) Čas zatim nadoda: — To će vam dočarati isto tako uzvišenu viziju kao i bilo koje remek-djeio, kao ne znam što... kao — tu se nasmija — kao kraljice u Chartresu! — Sve do tada mi se njegovo zaziranje da ozbiljno izrazi svoj sud činilo kao nešto što je zacijelo vrlo otmjeno i pariški i što se protivi provincijalnom dogmatizmu bakinih sestara; slutio sam i da je to jedan od oblika duhovitosti u sredini u kojoj Swann živi, gdje, zbog reakcije na lirizam prethodnih pokoljenja, cijene opet preko svake mjere sitne, točne podatke, što se prije smatralo vulgarnim, a osuđuju »frazе«. Ali sad mi se učinilo da u tom Swannovu stavu prema stvarima ima nečeg zazornog. Reklo bi se da se ne usuđuje imati svoje mišljenje i daje zadovoljan tek onda kad može pedantno iznijeti same činjenice. A nije zapažao da je i to neko očitovanje svoga mišljenja kad drži da je važno navođenje tih točnih pojedinosti. Tad sam se prisjetio one večere kad sam bio onako žalostan što mama nije htjela doći u moju sobu, i kad je rekao da balovi kod princeze de Leon nisu ni najmanje važni. A ipak je on upravo na tu vrstu užitaka protratio sav svoj život. Sve mi se to činilo protuslovnim. Za koji se to drugi život čuvao da napokon ozbiljno iznese svoje mišljenje o pojedinim stvarima, da iskaže svoj sud koji neće morati stavljati u navodnike i da se više ne bavi takvim stvarima o kojima zajedljivo i uljudno istodobno javno govori da su smiješne? Isto sam tako zapazio u načinu na koji govori o Bergotteu i nešto što, naprotiv, nije bilo njegovo osobno svojstvo, nego je u to vrijeme bilo zajedničko svim obožavateljima toga pisca, i onoj majčinoj prijateljici i liječniku iz Boulbona. Svi su oni, kao i Swann, govorili o Bergotteu: »To je čaroban duh, tako osebujan, govori na svoj osobni način, pomalo izvještačeno ali vrlo ugodno. Ne treba uopće vidjeti njegovo ime, odmah se vidi da je to njegovo djelo.« Ali nitko nije išao tako daleko da kaže: »To je velik pisac, neobično nadaren.« Nisu čak govorili ni da je nadaren. Nisu govorili zato što nisu znali. Svima nama treba podosta vremena da u osebujnoj fizionomiji nekog novog pisca raspoznamo onaj model koji u našem muzeju općih pojmova nosi ime »velik talent«. Upravo zato što je to nova fizionomija, držimo da nije posve slična onome

što nazivamo talentom. Radije govorimo o originalnosti, šarmu, tankoćutnosti, snazi; a onda jednog dana spoznamo da je upravo sve to skupa talent.

— Govori li Bergotte gdje god u svojim djelima o Bermi?
— priupitah gospodina Swanna.

— Mislim da govori u knjižici o Racineu, ali bit će da je ona već davno rasprodana. Ipak, možda je izašlo novo izdanje? Raspitat ću se. Uostalom, mogu pitati Bergottea što god želite, on svakog tjedna večera kod mene. Dobar je prijatelj moje kćeri. Zajedno obilaze stare gradove, katedrale, dvorce.

Kako nisam imao pojma o društvenoj hijerarhiji, to što se nismo mogli (po očevu mišljenju) viđati s gospođom i gospođicom Svann postiglo je zapravo obratan učinak. Zamišljajući daje između njih i nas velik jaz, oni su još samo više porasli u mojim očima. Žalio sam što i majka ne boji kosu i ne rumeni usta, kao što sam od naše susjede gospođe Sazerat čuo da čini gospođa Swann, ne zato da se sviđi mužu nego gospodinu de Charlusu. Mislio sam da nas ona zacijelo prezire, što me najviše mučilo zbog gospođice Swann, o kojoj su mi rekli da je tako lijepa djevojčica da sam o njoj često snatrio zamišljajući uvijek isto, proizvoljno izmišljeno i dražesno lice. A kad sam tog dana doznao da je gospođica Swann biće tako rijetkih sposobnosti da se kupa u tako posebnim povlasticama, kao daje u svom prirodnom elementu, da joj, kad upita roditelje dolazi li tko na večeru, odgovaraju onim slogovima punim svjetlosti, prezimenom onog zlatnog uzvanika koji je za nju tek stari obiteljski prijatelj: Bergotte; da se za nju prisni razgovor za stolom, to jest ono što je za me bila konverzacija moje stare tetke, sastoji od Bergotteovih riječi o svim onim pitanjima koje nije mogao dotaknuti u svojim knjigama, a o kojima sam želio čuti njegovo proročko mišljenje; i napokon, da on stupa uz nju kad ona obilazi stare gradove, nepoznat a slavan, kao bogovi kad sidu među smrtnike; tad sam osjetio koliko je neprocjenjiva vrijednost takvih stvorova kao što je gospođica Swann, i koliko bih joj se ja činio neotesan i neuk. Toliko sam živo osjetio slast i nemogućnost prijateljavanja s njom da su me istodobno obuzeli i čežnja i očaj. Kad sam sad mislio na nju, najčešće sam je vidio pred portalom neke katedrale kako mi tumači značenje kipova i kako me sa smiješkom, koji povoljno

govori o meni, predstavlja kao svoga prijatelja Bergotteu. I uvijek su čari svih misli koje su u meni budile katedrale, draži brežuljaka u Ile-de-Franceu i ravnica u Normandiji, upućivale odbljeske na sliku koju sam u sebi stvorio o gospođici Swann: bijaše to biće u koje sam bio spreman zaljubiti se. Ako vjerujemo da neko biće sudjeluje u nekom neznanom životu u koji ćemo prodrijeti zahvaljujući njegovoj ljubavi, ostvaren je glavni uvjet da se ljubav rodi, uvjet do kojeg je ljubavi najviše stalo, a za sve drugo lako će se već nagoditi. Čak i one žene koje tvrde da sude o muškarcima samo po njihovim tjelesnim osobinama, vide u tim osobinama izraz nekog posebnog života. Zato i vole vojnike i vatrogasce; zbog odore ne mare toliko za lice; misle da pod vojničkim oklopom vole drukčije srce, pustolovno i blago; te stoga neki mladi vladar, prestolonasljednik, ne treba za najlaskavija osvajanja u stranim zemljama koje je posjetio imati lijep profil, koji je možda prijeko potreban neovlaštenom posredniku na burzi.

Dok sam ja u vrtu čitao — što je, po mišljenju stare tetke, bilo dopušteno samo nedjeljom jer je to dan kad je zabranjeno baviti se bilo kakvim ozbiljnim poslom, pa ni ona nije šila (kad bi me radnim danom vidjela da čitam, rekla bi mi: »Kako to da se još zabavljaš čitanjem a nije nedjelja«, pridajući riječi »zabavljaš« značenje djetinjarije i dangube) — tetka Leonie je ćaskala s Fran^{oisom} čekajući čas da dođe Eulalie. Obavijestila je Fran^{oisu} da je maloprije vidjela gospođu Goupil kako prolazi ulicom »bez kišobrana, u svilenoj haljini koju je dala sašiti u Chateaudunu. Ako bude morala ići još nekud prije večernje, mogla bi i pokisnuti u njoj.«

— Možda, možda (što je značilo »možda i ne«) — odgovori joj Fran^{oise} ne želeći odbaciti svaku mogućnost povoljnijeg ishoda.

— Gle — reče tetka udarajući se šakom po čelu — sad sam se sjetila da uopće nisam doznala je li stigla u crkvu prije podizanja. Ne smijem zaboraviti pitati Eulaliju... Fran^{oise}, pogledajte samo onaj tmasti oblak iza zvonika i ono slabo sunce na škriļjevcu, sigurno je da će danas biti kiše. Ne može ipak ostati ovako, bilo je prevruće. Što prije, to bolje, jer dok god ne izbije oluja, meni neće kisela voda sići — nadoda tetka, u čijoj je glavi želja da što prije probavi kiselu vodu bila kudikamo jača od bojazni da gospođa Goupil ne upropasti haljinu.

— Možda, možda.

— A kad na trgu pada kiša, nigdje nemate dobrog zaklona. Sto, već je tri sata? — uzvikne odjednom tetka i probljedje. — Pa to znači da je večernja već počela, a ja sam zaboravila na pepsin! Sad mi je jasno zašto mi kisela voda još leži na želucu.

Zatim se brže-bolje lati misala u uvezu od ljubičasta baršuna opšivena zlatom, iz kojeg joj, onako užurbanoj, poispadaše svete sličice obrubljene izrezuckanim požutjelim papirom, kojima je obilježavala stranice s blagdanima, pa je gutajući kapljice počela brže-bolje čitati svete tekstove, koje nije sasvim dobro razumjela zato što nije bila načisto hoće li pepsin, kad gaje uzela toliko dugo poslije kisele vode, biti još kadar da sustigne vodu i pomogne joj sići.

— Tri sata! Nevjerojatno kako vrijeme leti!

Najednom nešto tiho kucne po oknu, kao da ga je tko ovlaš dotaknuo, a zatim uslijedi obilato, lagano padanje kao da je tko s gornjeg prozora prosuo zrnca pijeska, a onda se pljuštanje proširi i uravnoteži, zadobi ritam i pretvori se u lijevanje, zvučno, muzikalno, bezbrojno, opće: padala je kiša.

— Eto vidite, Fran^{oise}, šta sam vam rekla? Kako lijeva! Ali čini mi se da sam čula zvonce s vrtnih vrata, dajte pogledajte tko bi to mogao biti po ovakvu vremenu.

Françoise se vrati i izvijesti:

— Bila je to gospođa Amedee (moja baka), rekla je da će se prošetati malo po vrtu.

— Tome se nimalo ne čudim — reče tetka dižući pogled put neba. — Uvijek sam ja govorila da je ona na svoju ruku. Ipak, više volim da je ona vani nego ja.

— Gospođa je Amedee uvijek drukčija od drugih — blago će Françoise zadržavajući svoje mišljenje za sebe, do onog trenutka kad ostane sama s poslugom, kad bude mogla reći da je moja baka malko »ćaknuta«.

— Evo, prošlo je i pozdravljenje! Eulalie neće više doći — uzdahne tetka. — Bit će da se prepala ovog vremena.

— Ali, gospođu Octave, još nije pet sati, tek je četiri i pol.

— Tek je četiri i pol? A ja sam već morala podići malo zastore da u sobu uđe ovaj jadni tračak svjetla. U četiri i pol! Osam dana prije

Tijelova! Ah, sirota moja Franpoise! Bit će da se dragi Bog ozbiljno ljuti na nas. A i svijet danas zbilja pretjeruje! Baš kao što je govorio moj jadni Octave, ljudi su sasvim zaboravili na Boga pa im se on osvećuje.

Tetkine obraze obli živahno rumenilo, došla je Eulalie. Nažalost, tek što ju je uvela, Françoise se vrati sa smiješkom na licu, kojem je svrha bila da i sama uskladi svoje ponašanje s radošću koju će njezine riječi jamačno pobuditi u tetke, pa je izvijesti izgovarajući svaki slog za se, da pokaže kako se doduše služi neupravnim govorom ali da kao dobra služavka ponavlja riječi kojima se izvolio poslužiti sam gost:

— Gospodinu bi župniku bilo drago i milo kad bi ga gospođa Octave, ako se ne odmara, mogla primiti. Gospodin župnik ne bi htio smetati. Gospodin je župnik dolje, rekla sam mu neka izvoli u salon.

Zapravo se tetka nije toliko radovala župnikovim posjetima koliko je Françoise mislila da se raduje, pa slavodobitni izraz kojim je smatrala da mora okriti lice svaki put kad bi ga najavljevala nije bio posve u skladu s bolesničnim osjećajima. Župnik je bio krasan čovjek, s kojim žalim što nisam više razgovarao, jer iako se uopće nije razumio u umjetnost, dobro je poznao etimologiju, a imao je naviku da uglednim gostima daje obavijesti o crkvi (kanio je čak i knjigu napisati o combrayskoj župi), pa je tetku zamarao beskrajnim tumačenjima, koja su, uostalom, bila uvijek jedna te ista. Ali kad bi se slučajno da dođe baš u isto vrijeme kad i Eulalie, tetki je njegov posjet bio očito neugodan. Draže bi joj bilo da se naužije Eulalijina društva i da ih ne mora primiti oboje u isti mah. Ipak se nije usuđivala da ne primi župnika, pa je samo dala znak Eulaliji da ne ode kad on bude odlazio, da ostane još kod nje neko vrijeme.

— Gospodine župniče, što to čujem, da je neki slikar postavio štafelaj u vašoj crkvi i da kopira jedan vitraj? Mogu vam reći da sam, evo, doživjela ove visoke godine a da nikad nisam čula za tako nešto! Sto će još svijet danas htjeti? Ima li išta ružnije od toga u crkvi?

— Ja ne bih išao tako daleko da kažem da je to baš nešto najružnije, jer iako u Saint-Hilareu ima dijelova koje vrijedi razgledati, ima ih i takvih u toj maloj ubogoj bazilici koji su vrlo stari, jer ona jedina u cijeloj dijecezi nije čak ni restaurirana! Bože moj,

portal je prljav i star, ali je nedvojbeno veličanstven; to isto vrijedi i za Esterine tapiserije za koje ja osobno ne bih dao ni dva sua, ali ih stručnjaci stavljaju uz bok tapiserijama u Sensu. Moram priznati, uostalom, da uz neke pomalo realističke detalje ima i nekih drugih koji svjedoče o izvanrednom daru zapažanja. Ali neka mi nitko ništa ne govori o vitrajima! Kakvog uopće ima smisla ostaviti prozore koji gotovo da i ne propuštaju svjetlo i koji, štoviše, zavaravaju pogled svojim odbljescima u bojama koje ne bih znao odrediti kakve su, u crkvi u kojoj nisu dvije ploče na istoj razini, a ne smijem ih zamijeniti tobože zato što su to grobnice combrayskih opata i gospođe de Guermantesa, nekadašnjih grofova Brabantskih? To su vam izravni preci današnjeg vojvode de Guermantesa i mlade vojvotkinje koja se udala za svoga bratića. (Baka je, nastojeći da se ne zanima za pojedine osobe, na kraju počela brkati sva imena, pa je, kad god bi se spomenulo ime vojvotkinje de Guermantes, tvrdila da je ona zacijelo u rodu s gospodom de Villeparisis. Tad bi svi prasnuli u smijeh, a ona bi se pokušavala braniti pozivajući se na osmrtnicu u kojoj je to bilo navedeno: — Čini mi se da su se tamo spominjali i de Guermantesovi. — U ovoj sam prigodi iznimno bio s drugima protiv nje, jer nisam mogao dopustiti da bi moglo biti neke veze između njezine prijateljice iz internata i potomkinje Genoveve Brabantske.) Roussainville je, vidite, danas tek obična seoska župa, iako je to mjesto nekoć, u davnini, cvalo zahvaljujući trgovanju pustenim šesirima i urama njihalicama. (Nisam siguran u porijelo imena Roussainville. Rado bih vjerovao da je ime prvobitno glasilo Rouville, Radulfi Villa, kao što se Chateauroux zvao Castrum Radulfi, ali o tome ću vam nešto više reći jednom drugom zgodom.) E pa, tamošnja crkva ima divne vitraje, gotovo su svi odreda moderni, a za onaj veličanstveni Ulazak Luja-Filipa u Combray, koji bi bolje pristajao samom Combrayu, kažu da je ravan znamenitim vitrajima u Chartresu. Upravo sam jučer sreo brata doktora Percepieda koji je amater u tim stvarima i koji tvrdi da je to vrlo lijep rad. Ali, kao što sam rekao i tom slikaru, koji je uostalom vrlo pristojan čovjek i po svoj prilici pravi majstor kista, pitao sam ga što ste našli tako izvanredno na tom vitraju, koji je, osim toga, još i nešto tamniji od ostalih.

— Sigurna sam — opet će tetka mekim glasom osjećajući da će

se uskoro zamoriti — kad biste zamolili Monsinjora, da bi vam on odobrio da postavite novi vitraj.

— Učinit ću tako, gospođu Octave — odgovori joj župnik. — Ali upravo je Monsinor taj nesretni vitraj objesio naveliko zvono dokazujući da je na njemu prikazan Gilbert Opaki, predak de Guermantesa, izravni potomak Genoveve Brabantske, koja je bila rođena de Guermantes, u trenutku kad od svetog Hilairea dobiva oprost.

— Ali ja nisam vidjela tamo svetog Hilairea?

— Kako da ne, zar niste u kutu vitraja nikad zapazili jednu gospođu u žutoj haljini? E pa, to vam je sveti Hilaire, koga, kao što znate, u nekim krajevima zovu sveti Illiers, ili sveti Helier, a u juri čak i sveti Ylie. Uostalom, ti iskvareni oblici prvobitnog imena sanctus Hilarius nisu najneobičniji među svim mnogobrojnim oblicima imena blaženih. Znete li, dobra moja Eulalie, što je vaša zaštitnica sancta Eulalia postala u Burgundiji? Jednostavno sveti Eloi: pretvorila se u sveca. Sto kažete, Eulalie, da vas poslije smrti pretvore u muškarca?

— Gospon se župnik uvijek zna našaliti.

— A Gilbertov brat, Karlo Mucavi, bio je pobožan princ, ali je rano ostao bez oca, Pipina Ludog, koji je umro od duševne bolesti, pa je vladao sa svom uznositošću svojstvenoj mladim godinama kojima nedostaje stege; čim mu se ne bi svidjelo lice nekog pojedinca u nekom gradu, dao bi pobiti sve stanovnike toga grada. A Gilbert se htio osvetiti Karlu pa je spalio crkvu u Combrayu, onu prvobitnu, koju je Theodebert, kad je sa svojim dvoranima napustio ladanjsku kuću koju je imao tu u blizini, u Thiberzyju (Theodorberciacus), i krenuo u rat protiv Burgundana, obećao sagraditi nad grobom svetog Hilairea ako mu taj svetac osigura pobjedu. Od nje je ostala samo kripta koju vam je Theodore zacijelo već pokazao, jer je Gilbert sve ostalo spalio. Poslije je u bici potukao nesretnog Karla, uz pomoć Vilima Osvajača¹ (župnik je njegovo ime »Gijom« izgovarao »Gilom«), zbog čega mnogi Englezi dolaze i danas razgledati našu crkvu. Ali čini se da nije uspio zadobiti naklonost građana Combraya, jer su ovi

1. Normanski vojvoda Vilim Osvajač koji je 1066. godine iz Normandije izvršio invaziju Engleske i okrunio se za engleskog kralja. Njegovo ime u francuskom obliku glasi Guillaume (Gijom). Prev.

jednom prilikom, kad je izlazio iz crkve, nasrnuli na njega i odsjekli mu glavu. Uostalom, Theodore vam može posuditi knjižicu u kojoj je sve to opisano.

Ali neprijeporno je da je na našoj crkvi najzanimljiviji veličanstveni pogled što puca sa zvonika. Dakako da vama koji niste baš najzdraviji ne bih savjetovao da se popnete uz devedeset i sedam stepenica, što je točno polovica broja stepenica slavne katedrale u Milanu. Čak se i krepka osoba ima od čega umoriti, pogotovo što se mora penjati presavijena u pasu ako neće da razbije sebi glavu, a skutima da pokupi svu paučinu sa stuba. Bilo kako mu drago, morali biste se dobro obući — nadoda župnik a da nije ni primijetio ogorčenje što ga je u tetke izazvala pomisao da bi se ona mogla popeti na vrh zvonika — jer je gore na samom vrhu jak propuh! Neki ljudi, štoviše, tvrde da ih je tamo obuzeo smrtni strah. Pa ipak, nedjeljom uvijek dolaze neka društva čak i izdaleka da se dive ljepoti panorame, i odlaze oduševljeni onim što su vidjeli. Evo, u nedjelju će ih, ako ostane lijepo vrijeme, sigurno mnogo doći zato što je Tijelovo. Valja, uostalom, priznati da je odande doista prekrasan vidik, s nekim posebnim, sasvim osebnim pogledima na ravnicu. Kad je vedro, vidi se sve do Verneuila. Osobito čovjek može odozgo obuhvatiti jednim pogledom stvari koje se obično vide samo odvojene, svaka za se, kao recimo tok Vivonne i opkope Saint-Assise-les-Combraya koji su od rijeke odijeljeni redom visokih stabala, ili pak, na primjer, razne kanale u Jouyle-Vicomteu (ime koje je došlo, kao što znate, od Gaudiacus viče comits). Kad god sam išao u Jouy-le-Vicomte, vidio sam samo jedan dio tih kanala, a onda, kad bih skrenuo u drugu ulicu, vidio bih drugi, ali nisam više vidio onaj prvi. Uzalud sam ih sastavljao u mislima, to mi ništa nije pomagalo. A sa zvonika Saint-Hilarea, to je već nešto sasvim drugo, vidite svu onu mrežu usred koje se nalazi to mjesto. Samo što se ne razabire voda, rekli biste da su to pukotine koje presijecaju grad na četvrti, pa je grad nalik na već razrezanu pletenicu, čiji se dijelovi još drže skupa. Da sve vidi kako treba, čovjek bi morao biti istodobno i na zvoniku Saint-Hilarea i u Jouy-le-Vicomteu.

Župnik je toliko izmorio tetku da je ona odmah nakon njegova odlaska morala otpustiti i Eulaliju.

— Evo vam, sirota moja Eulalie — rekla je slabašnim glasom vadeći novčić iz novčanika koji je držala nadohvat ruke — evo, da me ne zaboravite u svojim molitvama!

— Ah, nemojte, gospođo Octave, zbilja ne znam bih li smjela primiti, pa vi bar dobro znate da ja ne dolazim radi toga! — reče Eulalie podjednako neodlučno i podjednako zbunjeno kao daje prvi put, i tobože nezadovoljno, što je uveseljavalo tetku ali joj nije bilo nemilo, jer kad bi joj se učinilo da se Eulalie manje buni nego inače, tetka bi poslije rekla:

— Ne znam što je danas bilo Eulaliji; iako sam joj dala isto kao i obično, nekako joj nije bilo pravo.

— Ja mislim da se ona ipak nema na što potužiti — uzdahne Frangoise, koja je bila sklona mišljenju da je sve ono što tetka daje njoj samoj ili njezinoj djeci sitan novac, a novčiće koje svake nedjelje tutne Eulaliji u ruku, ali tako diskretno da Frangoise nikad ne vidi koliko je toga, pravo blago ludo rasuto na puku nezahvalnicu. Nije se ona tako ponašala zato što bi onaj novac koji je tetka davala Eulaliji željela za sebe. Ona je imala dovoljno koristi od onoga što je tetka posjedovala, i znala je da bogatstvo gospodarice istodobno u svačijim očima uzdiže i uljepšava njezinu služavku, te da je u Combrayu, Jouy-le-Vicomteu i drugim mjestima poštovana i slavna zbog tetkinih mnogobrojnih posjeda, zbog župnikovih čestih i dugih posjeta i zbog neobično velikog broja potrošenih boca kisele vode iz Vichyja. Bila je škrtka samo u tetkinu korist; da je ona upravljala njezinim imutkom, što joj je bio san, materinski bi ga ljubomorno čuvala od štete koju bi joj mogli nanijeti drugi ljudi. Ipak, ne bi držala za neko veliko zlo da je tetka, za koju je znala da je nepopravljivo darežljiva, darivala samo bogataše. Možda je mislila da se bogataši, zato što njima tetkini darovi nisu potrebni, ne mogu osumnjičiti da je vole zbog darova. Uostalom, darovi tako imućnim ljudima kao što su bili gospođa Sazerat, gospodin Swann, gospodin Legrandin, gospođa Goupil, i druge osobe »istog ranga« kao što je bila tetka, koje su »spadale u isto društvo«, činili su joj se sastavnim dijelom navika u tom čudnom i sjajnom životu bogatih ljudi što odlaze u lov, priređuju balove, uzajamno se posjećuju, ljudi kojima se divila sa smiješkom na usnama. Ali to pravilo nije vrijedilo ako

su korisnici tetkine darežljivosti bili oni koje je Franpoise nazivala »ljudi kao ja, ljudi koji nisu ništa više od mene« i koje je ona najviše prezirala, osim ako je nisu oslovljavali »gospođu Franpoise« i smatrali sebe »nižim od nje«. A kad je vidjela da tetka, unatoč njezinim savjetima, radi po svojoj glavi i baca novac — tako je bar Franpoise mislila — u korist nedostojne čeljadi, počela je darove što ih je tetka davala njoj smatrati sasvim sitnim prema onim zamišljenim svotama koje je dijelila Eulaliji šakom i kapom. U okolici Combraya nije bilo tako velika majura koji Eulalie nije mogla, po Franpoisinu mišljenju, kupiti onim novcem koji su joj donosili ti posjeti. Istinabog, i Eulalie je na isti način procjenjivala Franpoisino neizmjereno i skriveno bogatstvo. Stoga je Franpoise nakon Eulalijina odlaska obično bez trunka dobrohotnosti proricala Eulaliji lošu sudbinu. Mrzila ju je, ali je se i bojala te je smatrala da pred njom treba »praviti lijepo lice«. Zbog toga se nakon njezina odlaska iskaljivala ne imenujući je nikad otvoreno, nego izričući u obliku sibilinskih proročanstava sentencije općeg značenja, kao iz Propovjednika, ali njihova primjena nije mogla tetki ostati nepoznata. Pošto bi podigla rub zastora i provjerila je li Eulalie već zatvorila vrata za sobom, rekla bi: — Laskavci se znaju postaviti tako da ih pozivaju i daju im pare, ali strpljen-spašen! Sve će njih dragi Bog jednog dana kazniti! — Usput bi iskosa pogledala na tetku dodvorljivim pogledom, kao kad Joas, misleći samo na Ataliju, kaže:

Sreća opakih otječe poput bujice.

Ali kad bi se slučajno da istodobno dođe i župnik pa bi njegov beskonačni posjet posve iscrpao tetku, Franpoise bi odmah za Eulalijom otišla iz sobe govoreći:

— Gospođu Octave, ostavljam vas da se odmorite, izgledate mi jako umorni.

Tetka joj ne bi ništa odgovorila nego bi samo uzdahnula kao da joj je to posljednji uzdah u životu, sklopljenih očiju, poput mrtvacu. Ali čim bi Franpoise sišla, ona bi četiri puta snažno zazvonila zvoncem, uspravila se u postelji i doviknula:

— Je li Eulalie već otišla? Zamislite, zaboravila sam je pitati je

li gospođa Goupil stigla na misu prije podizanja! Trknite brže za njom!

Ali Fran^{oise} se vratila sama jer nije uspjela stići Eulaliju.

- Zbilja nezgodno — reče joj tetka vrteći glavom. — A to je bila jedina važna stvar koju sam je imala pitati.

Tako je prolazio uvijek isti život tetke Leonie, u blagoj jednoličnosti onoga što je ona nazivala tobože prezirno a duboko nježno svojim »bijednim tavorenjem«. Okružena općom pažnjom, ne samo u kući u kojoj su se svi, uvidjevši da su beskorisni savjeti da se ona strože drži higijene, malo-pomalo pomirili s tim da ne diraju u njezin način života, nego pače i u mjestu, gdje bi radnik tri ulice dalje od nas, prije nego što će zabiti čavle u sanduke, pitao Franfoisu da li tetka možda »ne otpočiva« — to je tavorenje te godine ipak jednom prilikom poremećeno. Kao što se skriven plod na voćki što je neopazice dozrio odjednom sam od sebe otkida, tako je jedne noći nadošao i porodaj naše kuhinjske pomoćnice. Ali kako su je mučili nesnosni bolovi a u Combrayu nije bilo primalje, Fran^{oise} je morala potražiti babicu u Thiberzyju. Tetka nije mogla otpočivati od jauka kuhinjske pomoćnice, a Fran^{oise} se, iako nije daleko išla, tek kasno vratila, pa joj je ozbiljno nedostajala. Stoga mi majka prije podne reče: — Idi gore pogledati treba li tetka štogod! — Ušao sam u prvu sobu i kroz otvorena vrata ugledao tetku kako leži na boku i spava; čuo sam je i kako tiho hrče. Htio sam se neprimjetno vratiti, ali joj je štropot koji sam ipak proizveo valjda poremetio san, »promijenio mu brzinu«, kao što se kaže za automobile, jer se glazba hrkanja načas prekinula, a onda se nastavila u nižem tonu; napokon se probudila i napol okrenula glavu tako da sam joj vidio lice koje je bilo nekako prestravljeno; očito je bila usnila grozan san; iz položaja u kojem je ležala nije me mogla vidjeti, pa sam zastao ne znajući da li da joj se približim ili povučem; međutim, učinilo mi se da joj se vratio osjećaj za stvarnost i da je spoznala lažnost priviđenja kojih se prepala; smiješak radosti, pobožne zahvalnosti Bogu koji ne dopušta da život bude tako okrutan kao snovi, ozari joj ovlaš lice, pa iz navike koju je stekla da potihoo razgovara sa samom sobom kad je mislila daje sama, promrmlja: — Hvala budi Bogu! Nemamo drugih briga osim što se kuhinjska pomoćnica porađa. A evo, upravo sam sanjala daje moj ši-

roti Octave uskrsnuo, pa hoće da me svakog dana vodi u šetnju! — I pruži ruku prema krunici na stoliću, ali je ponovo spopade drijemež i liši snage daje dohvatiti: iznova zaspi, smirena, a ja nečujno izađoh iz sobe a da nikad nitko, pa ni ona, nije doznao što sam čuo.

Kad kažem da u tetkinu tavorenju, izuzev vrlo rijetkih događaja kao što je bio ovaj porod, nije nikad bilo nekih većih promjena, ne mislim na one promjene što su se uvijek zbivale u pravilnim razmacima i u tu jednoličnost unosile samo neku vrstu sekundarne jednoličnosti. Tako je Franpoise svake subote popodne odlazila na sajam u Roussainville-le-Pin, pa su svi ukućani ručali sat ranije. Tetka je to redovito tjedno narušavanje svojih navika tako prihvatila da ga se pridržavala kao i svih drugih navika. Bila je tome toliko »vična«, kao što je govorila Franpoise, da bi je, da je morala jedne subote čekati da ručak bude u isto vrijeme kad i u druge dane, ta promjena isto tako »pomela« kao da je jednog drugog dana morala ručati u isto vrijeme kad i u subotu. Taj je pomak, uostalom, i svima nama davao suboti neki poseban, dobrohotan i prilično simpatičan značaj. U trenutku kad smo obično do početka objeda imali još puni sat vremena, znali smo da ćemo za koji čas vidjeti kako stižu rana salata endivija, omiljeni omlet i nezasluženi biftek. Ponavljanje te asimetrične subote bijaše jedan od onih sitnih, unutarnjih, lokalnih i gotovo gradskih događaja koji u smirenu životu i zatvorenu društvu stvaraju svojevrsnu nacionalnu vezu i postaju omiljeni predmet razgovora, šala i neopravdano uveličanih priča: bilo bi već potpuno gotova jezgra kakvog ciklusa legendi da je tko od nas imao epskog dara. Od samog jutra, još prije nego što bismo se obukli, govorili smo jedno drugome bez ikakva povoda, samo da uživamo u osjećanju solidarnosti, u dobru raspoloženju, srdačno i rodoljubno: — Nema vremena za dangubu, ne smijemo zaboraviti da je subota! — Dotle je tetka vijećala s Franjoisom pa bi joj, misleći na to kako će danas biti dulji dan nego obično, govorila: — Kako bi bilo da im ispečete kakav lijep komad teletine, kad je subota? — A čim bi koji od nas rastreseno oko deset i pol izvadio sat i rekao: — Ma dobro, imamo još sat i pol do ručica — svi bi ga oduševljeno upozorili: — Ma što vam je, kako to mislite, zaboravili ste da je subota! — Nakon toga bismo se još četvrt sata smijali i obećavali jedno drugome da ćemo

otići do tetke da joj to ispričamo i zabavimo je. Reklo bi se da je tada čak i nebo bilo nekako drukčije. Nakon ručka sunce bi, znajući da je subota, sat vremena dulje švrljalo po nebu, a kad bi tko, uvjeren da je već zakasnio na šetnju, začuo kako na zvoniku Saint-Hilairea sat odbija dva puta (kad se obično ne može zbog podnevnog blagovanja ili sijeste nikog susresti na samotnim puteljcima uz brzu i bijelu rijeku na kojoj nema čak ni ribara, pa udarci zvona prolaze osamljeni pustim nebom na kojem se zadržava tek gdjekoji dokoni oblak) i uzviknuo: — Kako, tek je dva sata? — svi bi mu u zboru odgovorili: — Ma nije, varate se zato što smo ručali sat ranije, znate valjda da je subota! — Iznenađenje nekog barbarina (kako smo zvali sve one koji nisu znali za taj naš subotnji običaj) koji bi došao u jedanaest sati da porazgovara s ocem te bi nas zatekao za ručkom, bilo je jedno od najvećih veselja u Franpoisinu životu. Ali, ako ju je zabavljalo to što smeteni gost ne zna da subotom ranije ručamo, još joj je smješnije bilo (slažući se od sveg srca s tim uskogrudnim šovinizmom) kad bi mu otac, i ne sluteći da to barbarin neće shvatiti, bez ikakva dodatnog objašnjenja, na njegovu čuđenje što nas vidi već u blagovaonici, kratko odgovorio: — Pa, subota je! — Kad bi u svom pripovijedanju došla do te točke, Francoise bi počela brisati suze koje su joj navirale od smijeha, a da bi još više povećala užitak, nastavila bi dijalog izmišljajući što je gost tobože na to rekao jer mu riječ »subota« nije ništa objašnjavala. A nama ne samo što nije bilo krivo zbog tih njezinih dodataka nego smo htjeli još i više pa smo govorili: - Ali čini mi se da je još nešto rekao? Kad ste prvi put pripovijedali, bio je taj njegov odgovor nešto duži. — Tad bi čak i stara tetka ostavila svoj ručni rad, podigla glavu i pogledala preko lornjona.

Subota je imala još jedno posebno obilježje, a to je da smo tog dana u svibnju nakon večere odlazili na »Svibanjske pobožnosti«.

Kako smo ondje ponekad susretali i gospodina Vinteuilu, koji je bio vrlo strog prema »žalosnoj neurednosti mladih ljudi koji se ravnaju prema današnjim shvaćanjima«, majka je uvijek pazila, prije nego što bismo pošli u crkvu, da mi odjeća bude besprijekorna. Sjećam se da sam baš na Svibanjskim pobožnostima zavolio glogovo cvijeće. Ne samo što ga je bilo u samoj crkvi, koja je bila sveto mjesto, ali u koju smo imali pravo ući, nego je stajalo i na samom

oltaru, neodvojivo od otajstva u čijem je slavlju sudjelovalo; usred plamenova i svetih posuda pružalo je svoje vodoravno pričvršćene i u svečanom rasporedu međusobno povezane grane, a sve je to još više utjepšavalo u vijence spleteno glogovo lišće, po kojem su, kao po povlaci vjenčane haljine, bili posuti sitni stručci pupoljaka što su se sjajili u svojoj čistoj bjelini, lako sam se samo kriomice usuđivao bacati poglede na njih, slutio sam da u tom svečanom rasporedu ima života i daje sama priroda, urezavši one usjekline u lišće i dodavši svemu kao najljepši ures te bijele pupoljke, ovaj ukras učinila dostojnim nečega što je u isti mah pučka svetkovina i mistična svečanost. Na gornjem su se dijelu tu i tamo dražesno i bezbrižno otvarale cvjetne krunice, nehajno pridržavajući poput posljednjeg i zamagljenog nakita stručak prašnika tankih kao nit paučine babljeg ljeta, koji su obavijali krunice poput bijele magle, pa sam, prateći ih i nastojeći u sebi oponašati gestu njihova rascvjetavanja, zamišljao obijesne i hitre pokrete živahne i rastresene djevojačke bijele glave koja iznenada, naglo izbija na vidjelo, koketna pogleda i suženih zjenica. Gospodin Vinteuil došao je s kćerkom i stao pokraj nas. Potjecao je iz dobre obitelji i sestrama je moje bake bio profesor klavira, pa kad se nakon ženine smrti i preuzimanja nekog nasljedstva povukao u blizinu Combraya, često nas je posjećivao. Ali kako je bio prevelik čistunac, prestao nam je dolaziti da se ne bi susretao sa Swannom, komu je zamjerao »nepriličan brak, brak po današnjem ukusu«. Kad je majka doznala da je on skladatelj, rekla mu je iz puke ljubaznosti da joj mora odsvirati nešto svoje kad mu sljedeći put dođemo u posjet. Gospodin bi Vinteuil to bio vrlo rado učinio, ali je pristojnost i ljubaznost tjerao tako daleko da se uvijek uživljavao u položaj drugih ljudi i pribojavao da ih ne zamara ili da ne ispadne sebičan povodeći se za svojim željama, ili čak samo dopuštajući da ih tko drugi nasluti. Onoga dana kad su mu moji roditelji otišli u posjet, ja sam ih otpratio do njegove kuće, ali su mi dopustili da ostanem vani, a kako je kuća gospodina Vinteuila, u Montjouvainu, bila podno brežuljka obrasla grmljem u kojem sam se sakrio, našao sam se u visini salona na drugom katu, svega pola metra od prozora. Kad su došli da mi najave moje roditelje, vidio sam gospodina Vinteuila kako brže-bolje na vidljivo mjesto na klaviru stavlja neku skladbu. Ali kad su moji

roditelji već ušli u salon, uzeo ju je opet i odložio u kut. Jamačno se pobjojao da ih ne navede na pomisao da je sretan što ih vidi samo zato da bi im mogao odsvirati svoje skladbe. Kad god bi majka za tog posjeta navratila razgovor na tu temu, on bi svaki put odgovorio: — Ma ne znam tko je to uopće stavio na klavir, tamo uopće nije tome mjesto — i skretao razgovor na druge predmete upravo zato što ga oni nisu toliko zanimali. Jedina mu je strast bila rođena kći, koja je bila tako krupna i muškobanjasta djevojčica da čovjek nije mogao da se ne osmjehne gledajući koliko se otac brine za nju. Uvijek je imao uza se rezervne rupce kojima bi je zaogrnuo kad god zatreba. Baka nas je upozorila na nježan i blag, gotovo bojažljiv izraz što se često pojavljivao u očima te tako grube djevojčice kojoj lice bijaše posuto sunčanim pjegama. Kad bi izustila koju riječ, slušala bi je i sama kao i oni kojima je bila upućena, zabrinuta zbog mogućih nesporazuma, pa bi se odjednom ispod muškobanjasta lica te »harambaše« ukazale, kao daje lice prozirno, nježnije crte uplakane djevojke.

Kad sam prije izlaska iz crkve pokleknuo pred oltarom, odjednom osjetih, dok sam ustajao, kako od glogova cvijeća dopire neki gorak i blag miris badema, i zapazih mala, svjetlija mjesta na cvjetovima i pomislih da se pod njima krije taj miris, kao što se pod pripečenim mjestima franzipana¹ krije njegov okus, ili okus obraza gospođice Vinteuil pod njezinim sunčanim pjegama. Unatoč nijemoj nepomičnosti glogova cvijeća, taj isprekidani miris što je titrao na oltaru bijaše nešto kao mrmorenje njihova intenzivnog života, od kojeg je oltar podrhtavao poput poijske živice po kojoj se kreću živa ticala; na njih sam pomislio i kad sam ugledao gotovo crvenkaste prašnike koji su, čini se, sačuvali svu prometnu žestinu i razdražljivu snagu kukaca što su se bili pretvorili u cvijeće.

Nakon izlaska iz crkve porazgovarali bismo načas pred portalom s gospodinom Vinteuilom. On se upletao u sukobe između dječaka na trgu, one manje je branio a većima držao prodike. Kad bi nam njegova kći svojim dubokim glasom rekla kako joj je drago što nas vidi, reklo bi se da se u njoj neka osjetljivija sestra rumeni zbog tih riječi nerazboritog »harambaše«, koji bi nas mogao navesti na pomi-

1. Vrsta peciva nazvana tako po njegovu pronalazaču, Talijanu Frangipaniju. Prev.

sao da nas salijeće da je pozovemo u goste. Pošto bi je otac zaogrnuo ogrtačem, popeli bi se oboje u jednopreg kojim je ona upravljala, pa bi se vratili u Montjouvain. A mi, budući daje sutradan bila nedjelja pa ćemo ustati tek za misu, otac bi nas, ako je bilo mjesečine a zrak bio topao, taštini za volju, poveo, umjesto izravnim putem kući, u dugu šetnju preko kalvarije; zbog majčine nesposobnosti da se orijentira u prostoru i snađe na putu, njemu se činilo da je ta šetnja pravi pothvat strateškog genija. Katkad bismo otišli sve do vijadukta, čija su kamena opkoračenja počinjala već kod kolodvora i dočaravala mi progonstvo i strahote s onu stranu civiliziranog svijeta, jer su nas svake godine prije polaska iz Pariza upozoravali da dobro pazimo kad bude došao Combray, da nam se ne dogodi da se odvezemo dalje, da budemo unaprijed spremni jer vlak stoji svega dvije minute, a onda kreće preko vijadukta na drugu stranu od kršćanskih zemalja, u kojima je Combray bio za mene krajnja granica. Vraćali smo se kolodvorskim bulevarom gdje su bile najljepše vile u općini. U svakom je vrtu mjesečina, kao u Huberta Roberta¹, prosipala svoje skrhanе stubе od bijelog mramora, vodoskoka, odškrinute dveri. Mjesečina je razorila poštanski ured. Od njega je ostao samo napol slomljeni stup, koji je ipak sačuvao ljepotu besmrtnе razvaline. Jedva sam se vukao i spadao s nogu od pospanosti, a miris lipova cvijeća što me okruživao bijaše mi nagrada koja se može osvojiti samo po cijenu najvećeg umora, pa nije ni vrijedna tog truda. Pojedina su vrtnа vratašca bila daleko jedna od drugih, a psi, koje su probudili naši samotnjački koraci, lajali su naizmjenice, kao što mi se još i sad uvečer događa da ih slušam; u to se naizmjenično lajanje morao skloniti cijeli kolodvorski bulevar kad je na njegovu mjestu uređen javni perivoj u Combrayu, jer, gdje god se nađem, čim psi zalaju i počnu se na taj način dozivati, izroni mi on pred očima, s onim njegovim lipama i pločnikom obasjanim mjesečinom.

Najednom nas je otac zaustavio i upitao majku: — A gdje smo sad? — Ona je bila premorena ali ponosna na njega pa mu je nježno priznala da nema pojma. On je tada slegao ramenima i nasmijao se. A onda bi nam, kao da ih je s ključem izvadio iz džepa na kaputu,

1. Francuski slikar (1733. - 1808.), poznat po slikama građevina. Prev.

pokazao pred nama mala, stražnja vrata našeg vrta, što se pojavio skupa s uglom Ulice Saint-Esprit da nas dočeka na kraju tih nepoznatih putova. Majka mu je zadržano rekla: —Ti si zbilja izvanredan čovjek! — Od tog trenutka nisam više morao učiniti ni jedan jedini korak, tlo je u tom vrtu hodalo umjesto mene, tu već odavno mojim postupcima nije bila potrebna svjesna pozornost: Navika me uzela u naručje i ponijela kao nejakom dijete sve do postelje.

Premda je subotnje popodne tetki prolazilo sporije od svakog drugog, jer je počinjalo sat ranije i jer joj Fran^oise nije bila pri ruci, ipak je već od početka tjedna jedva čekala da opet dođe subota, zato što je subota donosila sve novosti i rasonodu koje je njezino oslabljeno i mahnito tijelo još moglo podnijeti. Katkad bi ipak poželjela i neku veću promjenu, bilo je i u nje onih iznimnih časova kad čovjek žudi za nečim drukčijim od uobičajenog, kad oni koji zbog pomanjkanja energije i mašte ne mogu iz samih sebe izvući neki princip obnove, pa traže od idućeg trenutka, od pošlara koji zvoni na vratima, da im donese makar i najgoru vijest, bilo kakvo uzbuđenje, pa i bol; kad osjetljivost, što je u sreći ušutjela kao dokona harfa, poželi odzvanjati pod nekom, makar i grubom rukom, makar je ta ruka i slomila; kad volja, koja je tako teško izborila pravo da se neometano prepusti svojim željama i jadima, poželi baciti uzde u ruke silovitih, pa i okrutnih zbivanja. Nedvojbeno je tetka svoje snage, koje bi presahle i pri najmanjem naporu, obnavljala tek kap po kap dok se odmarala, pa je trebalo mnogo vremena da joj se rezervoar napuni; tako su prolazili mjeseci i mjeseci dok se ne bi nakupio kakav-takav višak energije koji drugi utroše na aktivnosti, a koji ona nije znala niti se mogla odlučiti kako da ga upotrijebi. Ne sumnjam da je tada — kao što se njezina želja da svakidašnji pire zamijeni krumpirom a la Bechamel¹ na kraju, nakon nekog vremena, završavala tako što bi joj se opet probudio apetit za pire, kojeg se nije mogla »zasititi« — iz gomilanja tih jednoličnih dana, do kojih je tako mnogo držala, iskršavalo očekivanje kakve domaće katastrofe ograničene tek na jedan tren, ali koja bi je jednom završavala nagnala da uvede jednu od onih promjena, za koje je priznavala da bi bile blagotvorne, ali se sama nije

1. S umakom od vrhnja (nazvan tako po kuharu Luja XIV. Bechamelu). Prev.

mogla na njih odlučiti. Ona je nas uistinu voljela, ali bi uživala da nas je mogla oplakati; bit će da ju je u časovima kad se osjećala dobro i kad nije bila sva u jednoj vodi, u mašti često salijetala tobožnja vijest da je u kući izbio požar, u kojem smo svi mi već stradali, tako da uskoro više neće ostati ni kamena na kamenu, ali će ona imati vremena da se spasi bez prevelike žurbe, pod uvjetom da umah ustane, što će joj omogućiti, između ostaloga, da se u dugim žalopijkama naslađuje svojom nježnošću prema nama i da, na udivljenje cijelog mjesta, hrabra i satrvana, nasmrt bolesna ali uspravna, stupa na našem sprovodu, što bi joj donijelo i drugu, mnogo dragocjeniju prednost, daje u dobar čas natjera da, ne časeći ni časa, bez prilike za krznanje koje ju tako razdražuje, ode provesti ljeto na svom lijepom majuru u Mirougrainu, gdje ima čak i slap. Budući da se nikad nije dogodilo ništa slično, o čemu je ona, dok je bila sama i zaokupljena beskrajnim igranjem pasijansa, snatrla kao da se to doista zbilo (a što bi je bilo nagnalo u očaj pri samom početku ostvarivanja, pri prvoj od onih sitnih, nepredvidljivih pojedinosti, pri prvim riječima kojima bi joj javili lošu vijest, od kojih nikad poslije čovjek ne zaboravi glas kojim su izgovorene, pri prvoj stvarnoj pojavi onoga što na sebi nosi pečat prave smrti, sasvim različite od svoje logične i apstraktne mogućnosti), zadovoljavala se time da s vremena na vrijeme učini sebi život zanimljivijim unoseći u nj zamišljene peripetije koje bi potom strastveno pratila u duhu. Uživala je da odjednom pretpostavi da je Fran^{ois}e potkrada, pa je pribjegavala lukavštinama ne bi li se o tome osvjedočila, ne bi li je uhvatila na djelu; kako je bila navikla kartati se sa samom sobom, u isti mah igrati za sebe i za protivnika, izgovarala je samoj sebi Fran^{oisine} zbunjene isprike i odgovarala na njih tako vatreno i ogorčeno da ju je tko od nas, kad bi u tom času ušao u njezinu sobu, našao svu uznojenu, užagrenih očiju, pomaknute vlasulje na glavi tako da joj se vidjela ćelava lubanja. Fran^{oise} je kadikad možda i čula iz druge sobe te njezine zagrižljive sarkazme upućene njoj, sarkazme koji ne bi sami po sebi, time što ih je izmislila, donijeli tetki dovoljno olakšanja da ih nije, potihom mrmļajući, učinila stvarnijim. Gdjekad nisu čak ni te »predstave u krevetu« zadovoljavale tetku, pa bi poželjela da ih odigraju živi glumci. Tako je jedne nedjelje, pošto su sva vrata tajanstveno zatvorena, tetka

povjerila Eulaliji svoje sumnje o Frangoisinu poštenju i namjeru da je se oslobodi; a jednom je drugom zgodom kazala Frangoisi da ne vjeruje u Eulalijinu privrženost pa da će joj uskoro zatvoriti vrata; nakon nekoliko dana dojadila joj je već dotadašnja pouzdanica pa je s izdajicom sklopila savez; ali već u idućoj predstavi te bi dvije glumice izmijenile uloge. Međutim, sumnje koje je u nje katkad izazivala Eulalie, bile su kratka vijeka i brzo se gubile zato što Eulalie nije stanovala kod nje pa ih nije imala čime pothranjivati. Sa sumnjama u Frangoisu bilo je nešto drukčije jer je tetka neprestano osjećala njezinu prisutnost pod svojim krovom, ali se nije usuđivala, iz straha da se ne prehladi ako ustane iz kreveta i siđe u kuhinju, provjeriti te svoje sumnje. Nakon nekog vremena bavila se još samo pokušajima da dokuči što Frangoise u svakom pojedinom trenutku radi, i što joj možda nastoji zatajiti. Zapažala je najskrivenije promjene na njezinu licu, svako protuslovlje u njezinim riječima, svaku želju koju bi nastojala prikriti. I pokazala bi joj da ju je prozrela dobacivši joj jednu jedinu riječ, od koje bi Frangoise priblijedjela, a tetka bi, čini se, nalazila okrutno zadovoljstvo u tome da ubode njome nesretnicu u srce. Iduće je nedjelje jedno Eulalijino otkriće — slično onim otkrićima što odjednom otvaraju neslućeno široko polje nekoj nauci koja se tek rađa, a koja se dotad držala utabanih staza — pokazalo tetki da je istina još mnogo gora nego što je mislila.

Pa Frangoise to mora sad znati kad ste joj poklonili kočiju!

— reče Eulalie.

— ja da sam joj poklonila kočiju! — uzvikne tetka.

— Ah, što ja znam, ja sam bar tako pomislila kad sam je vidjela kako odlazi, u kaleši, ponosna kao Antaban na sajam u Roussainville. Pomislila sam da ste joj vi poklonili tu kočiju.

Malo-pomalo Frangoise i tetića neprestano su, kao divljač i lovac, nastojali preduhitriti lukavštine koje su smišljale jedna protiv druge. Majka se pribojavala da se u Frangoise ne razvije prava mržnja prema tetki koja ju je vrijeđala što je gore mogla. Bilo kako mu drago, Frangoise je sve budnije vrebala na svaku tetkinu i najmanju riječ, i najmanju gestu. Kad bi je imala što pitati, dugo se dvoumila kako da joj postavi pitanje. Kad bi napokon iznijela svoj zahtjev, promatrala je ispod oka tetku ne bi li pročitala na njezinu licu što misli i što će

odlučiti. I tako — kao što neki slikar koji čita memoare iz XVII. stoljeća i želi se približiti velikom kralju, vjeruje da je na dobru putu time što izmišlja rodoslovlje prema kojem potječe od neke povijesne porodice, ili time što se dopisuje s jednim od tadašnjih vladara u Europi, baš na taj način okreće leđa onome što pogrešno traži u identičnim i, prema tome, mrtvim oblicima — jedna je stara dama iz provincije, koja je samo iskreno slušala svoje neodoljive hirove i zlobu vođenu iz dokolice, uvidjela, a da nikad nije ni pomislila na LujaXIV., kako njezini najbeznačajniji dnevni poslovi oko ustajanja iz postelje, ručka ili počinka, zbog svoje despotske osebnosti, primaju nešto od onoga što je Saint-Simon nazivao »mehanicom« žvota u Versaillesu, pa je isto tako mogla vjerovati da su njezina šutnja, tračak dobra raspoloženja ili uznositosti na licu predmet isto tako strastvenog i plašljivog Francoisina proučavanja kao što je bila šutnja, dobro raspoloženje ili uznositost kraljeva kad bi mu koji dvoranin ili, štoviše, koji od najvećih velikaša, na zavijutku aleje u Versaillesu, predao kakvu molbenicu.

Jedne nedjelje kad su tetku opet istodobno posjetili župnik i Eulalie, pa je potom tetka otpočivala, došli smo svi k njoj da je pozdravimo, a majka joj je izrazila žaljenje zbog zle sreće koja joj dovodi više gostiju uvijek u isto vrijeme.

— Znam, Leonie, da je maloprije opet loše ispalo — blago joj reče. — Došli su vam opet svi u isti mah...

Ali je stara tetka presiječe u riječi:

— Obilje dobra... — jer, otkako joj je kći bila bolesna, držala je da je mora bodriti i sve prikazivati s ljepše strane. Ali riječ preuze otac:

— Htio bih iskoristiti priliku kad je sva porodica na okupu da vam nešto ispriповjedim, da ne moram pripovijedati svakome napose. Bojim se da ćemo se zavaditi s Legrandinom: jutros jedva da me pozdravio.

Nisam ostao u sobi slušati očevo kazivanje jer sam bio s njim kad smo nakon mise sreli gospodina Legrandina, pa sam radije sišao u kuhinju da pitam što će biti za večeru, jer me to svakog dana zabavljalo kao novosti koje se čitaju u novinama, i uzbuđivalo kao program kakve svečanosti. Kad je gospodin Legrandin poslije mise prošao

mimo nas s nekom vlastelinkom iz susjedstva koju smo poznavali samo iz viđenja, otac ga je pozdravio prijateljski i suzdržljivo u istom mah, ali se nismo zaustavili; gospodin Legrandin jedva da nam je odzdravio, pomalo začuđeno, kao da nas nije prepoznao, gledajući nekud u daljinu pogledom kakav vidamo u osoba koje ne žele biti ljubazne i kojima se dno očiju iznenada produži, pa se čini da vas vide negdje na kraju beskrajnog puta, na tolikoj udaljenosti da se zadovoljavaju minimalnim klimanjem glave kakav odgovara vašim marionetskim dimenzijama.

Dama koju je Legrandin pratio bila je kreposna i ugledna osoba pa nije moglo biti govora o tome da joj se on udvara i da je u neprilici, te se otac pitao čime li je izazvao Legrandinovo nezadovoljstvo.

— Još bi mi više bilo žao da se ljuti na nas zato što je usred svih onih ljudi u nedjeljnoj odjeći, u onom svom jednodjelnom kaputu, s mekom kravatom, bio tako nekako neusiljen, tako istinski jednostavan, i gotovo, rekao bih, prostodušan da mi je bio upravo simpatičan. — Ali obiteljsko je vijeće bilo jednodušno u mišljenju da je otac uvratio sebi u glavu neku neosnovanu misao, ili da je Legrandin u tom trenutku bio zaokupljen nekom svojom mišlju. Uostalom, očeva se bojazan rasplinula već sutradan uvečer. Kad smo se vraćali iz jedne velike šetnje, opazili smo blizu Starog mosta Legrandina, koji je preko praznika bio ostao u Combrayu. Prišao nam je s ispruženom rukom:

— A znate li vi, gospodine čitatelju — obrati se meni — za ovaj stih Pauia Desjardinsa:

Šume se već crne u nebo se još plavi.

Nije li lijepo izražen ovaj večernji trenutak? Možda još niste čitali Pauia Desjardinsa? Čitajte ga, dijete moje; danas se on nešto mijenja, kažu da se pretvara u propovjednika, ali je dugo vremena bio kristalno čist akvarelist...

Šume se već crne a nebo se još plavi..

Neka vam se nebo dovijeka plavi, mladi moj prijatelju; pa i u ono doba, koje za mene upravo nastupa, kad se šume već crne i kad noć brzo pada, tješit će vas kao i mene pogled na nebo. — Izvadiвши iz

džepa cigaretu, ostade dugo zagledan u obzor. — Zbogom, prijatelji — dobaci nam odjednom pa nas napusti.

U ono doba dana kad sam silazio da doznam što imamo za večeru, počele su već bile pripreme za večeru, pa je Frangoise zapovijedala prirodnim silama što su se pretvorile u njezine pomoćnike, kao što divovi u vilinskim pričama stupaju u nečiju službu kao kuhari; razbijala je ugljen, pirjala krumpir na pari, stavljala na vatru da se na njoj dogotove kuharska remek-djela, koja su se spravljala u keramičkim posudama, vadila se iz velikih kaca, kotlića, bačava i tava za ribe i, prolazeći kroz svu zbirku šerpi svih veličina, završavala u glinenim zdjelama za divljač, u kalupima za kolače i lončićima za kremu. Zastao bih kraj stola da pogledam zeleni grašak koji je kuhinjska pomoćnica netom bila oljuštila, pa je ležao poredan i izbrojen kao zelene kuglice u kakvoj igri; ali najviše sam se divio šparogama, natopljenim ultramarinom i ružičastom bojom, a vršci im nježno obojeni sljezovom i ažurnom bojom te se neprimjetno zadebljavaju prema donjem dijelu što je još uprljan bojom tla — divio sam se njihovim nezemaljskim preljevima. Činilo mi se da te nebeske nijanse odaju skriveno postojanje nekih predivnih stvorova koji se zabavljaju pretvarajući se u povrće i koji prerusavanjem svog jestivog i jedrog mesa, u tim bojama zore što se rađa, u tim nagovještajima duge, u tom gašenju modrih večeri, iznose na vidjelo onu istu dragocjenu srž koju sam prepoznavao još i onda kad su, svu noć pošto sam za večeru jeo šparoge, u svojim poetičnim i grubim farsama, poput Shakespeareovih vilinskih prizora, izvodile čarolije pretvarajući moju noćnu posudu u bocu miomirisu.

Siroto je Giottovo Milosrđe, kako ju je nazivao Swann, dobilo od Frangoise zadaću da »ljušti« šparoge pa ih je držala uza se u košarici, s bolnim izrazom na licu, kao da osjeća sve nesreće svijeta; lake ažurne krune kojima bijahu ovjenčane šparoge iznad njihovih rumenih tunika bijahu isto tako tanano iscrtane, zvjezdica po zvjezdica, kao što su na onoj freski iscrtani cvjetovi svezani oko čela ili zataknuti u košaricu padovanske Vrline. Dotle je Frangoise vrtjela na ražnju jednog od onih pilića, kako ih je samo ona znala ispeći, koji su nadasle po Combrayu širili miris njezinih zasluga i zbog kojih su, kad

bi ih pred nas iznosila na stol, u mom posebnom poimanju njezina značaja pretezala svojstva blagosti, jer je aroma tog mesa, koje je ona znala učiniti tako sočnim i mekim, bila za me pravi miomiris jedne od njezinih vrlina.

Ali onaj dan kad sam sišao u kuhinju, dok je otac vijećao s obiteljskim vijećem o svom susretu s Legrandinom, bijaše jedan od onih dana kad je Giottovo Milosrđe bilo još vrlo slabo nakon nedavnog poroda pa nije moglo ustati iz postelje; stoga je i ranpoise ostala bez pomoći te je kasnila. Kad sam došao dolje, ona je u stražnjem dijelu kuhinje koji je gledao na dvorište upravo klata pile, koje je pružalo očajnički i posve prirodan otpor izbezumljenoj Francpoisi, što mu je pokušavala prerezati vrat ispod ušiju vrišteći: — Prokleta životinjo! Prokleta životinjo! — Tu su se svetačka blagost i pomazanje naše služavke pojavljivali u nešto drukčijem svjetlu nego za večerom sutradan, kad je pile pokazivalo svoju zlatom protkanu kožu nalik na misnicu i dragocjeni sok nakapan kanda iz kaleža. Kad je pile bilo već zaklano, Fran^{oise} je pokupila krv koja je istekla iz njega, ali nije njome utajila svoju kivnost; štoviše, još ju je jednom obuzeo gnjev pa je, gledajući lešinu svoga neprijatelja, rekla po posljednji put: — Prokleta životinjo! — Vratio sam se gore drščuci, najradije bih bio da su Fran^{oisu} umah izbacili iz kuće. Ali tko bi mi onda priređivao one onako tople valjuške, onako mirisavu kavu, pa i... te piliće?... Zapravo su svi zacijelo isto tako kukavički računali kao i ja. Jer tetka Leonie je znala — što ja tada još nisam znao — da je Fran^{oise}, koja bi za svoju kćer i unuka bila dala i život bez riječi prigovora, bila prema drugima neobično tvrda srca. Usprkos tome, tetka ju je zadržala u službi, znala je doduše daje ona okrutna, ali je cijenila njezine usluge. S vremenom sam uvidio da blagost, skrušenost i druge Fran^{oisine} vrline skrivaju tragedije iz stražnjeg dijela kuhinje, baš kao što historija otkriva da je vladavina kraljeva i kraljica koji su na vitrajima prikazani sklopljenih ruku obilježena krvavim događajima. Uvjerio sam se da drugi ljudi, osim njezine rodbine, pobuđuju u nje to više samilosti što su dalje od nje. Potoci suza što ih je prolijevala čitajući u novinama o nesrećama nepoznatih ljudi brzo bi presahnuli čim bi malo točnije predočila sebi nastradalu osobu. Kuhinjsku su pomoćnicu jedne noći nakon poroda spopali strašni grčevi: mama

ju je čula kako jauče, pa je ustala i probudila Fran^oisu, koja je zatim bešćutno ustvrdila da je sva ta vriska obična komedija i da pomoćnica izigrava »milostivu«. Liječnik se bio unaprijed pribojavao takvih napadaja, pa je u jednu od medicinskih knjiga koje smo imali stavio znak na mjestu gdje su opisane, da tu potražimo upute za prvu pomoć. Majka je poslala Franjo isu po tu knjigu i upozorila je neka pripazi da joj ne ispadne taj znak iz knjige. Kako se Fran^oise nije vratila ni nakon sat vremena, majka je, sva ogorčena, pomislila da je valjda ponovo legla u postelju i rekla mi da odem ja po knjigu u našu biblioteku. U biblioteci sam zatekao Fran^oisu, koja je htjela pogledati što je to obilježeno znakom, pa je uzela čitati klinički opis napadaja i rasplakala se kad nije više bila riječ o pomoćnici, nego o tipičnoj bolesnici koju ona nije poznavala. Pri svakom spomenu bolnih simptoma u knjizi, uzvikivala je:

— Joj meni! Blažena Djevice, pa je li moguće da dragi Bog dopušta da nesretno ljudsko stvorenje tako pati? Jao, sirotica!

Ali čim se na moj poziv vratila do kreveta Giottova Milosrđa, učas je prestala plakati; onako nezadovoljna i razdražena što su je digli usred noći samo zbog kuhinjske pomoćnice, nije više osjećala ni onu ugodnu samilost i ganuće koje je dobro poznavala i koje je u nje često izazivalo čitanje novina ili bilo kakvo drugo slično zadovoljstvo; nije pomagalo ni gledanje patnji čiji ju je opis bio rasplakao, samo je zlovoljno rogoborila služeći se i okrutnim sarkazmima. Kad je mislila da smo već otišli i daje više ne možemo čuti, rekla je:

— Trebalo je samo da ne radi ono što je svemu ovom uzrok! Ali to joj je onda godilo! Neka se sad tu ne prenemaže! Ipak je i dragi Bog morao dići ruke od momka koji se s ovom ovdje spandao. Eh, dobro ono kažu u kraju moje sirote matere:

Kad se ko u guzicu pseću zaljubi,
Za sve drugo pamet izgubi.

Kad joj je unuk dobio hunjavicu, ona je, premda i sama bolesna, umjesto da legne, ustajala noću samo da vidi treba li mu štogod, a zatim je još prije svanuća pješačila pune četiri milje da bi na vrijeme stigla na posao; naličje te njezine ljubavi prema svojim i želje da svojoj kući osigura buduću veličinu, očitovalo se u njezinu držanju

prema ostaloj služinčadi, u nepromjenljivu pravilu da nikad nikom živom ne dopusti da se udomaći kod tetke; štoviše, pomalo je uznosito sprečavala da joj se itko i približi, pa je radije, i kad je bila bolesna, ustajala da joj odnese kiselu vodu, nego da kuhinjskoj pomoćnici dopusti pristup u sobu svoje gospodarice. I kao što onaj opnokrilac kojeg je proučavao Fabre, osa kopačica, priziva i anatomiju u pomoć svojoj okrutnosti ne bi li svojim mladima i nakon svoje smrti osigurala svježeg mesa za hranu, pa nahvata žižaka i pauka te im čudesnim umijećem i vještinom probode živčani centar o kojem ovisi kretanje nogu, ali ni jedna druga životna funkcija ne nastrada, tako da paralizirani kukac uz kojeg je snijela svoja jajašca bude izleglim ličinkama poslušna i bezazlena divljač koja nije kadra bježati ni pružati otpor, a nije ni najmanje pokvarena, tako je i Fran^oise smišljala vješte i nemilosrdne lukavštine ne bi li udovoljila svojoj trajnoj želji da svakom od posluge u tetkinoj kući učini život nesnosnim; tako smo tek nakon mnogo godina saznali da smo onog ljeta gotovo svakog dana jeli šparoge samo zato što je njihov miris izazivao tako strašne napadaje astme u sirote kuhinjske pomoćnice, koja ih je morala ljuštiti, da je napokon morala otići od nas.

O Legrandinu smo, na žalost, morali definitivno promijeniti mišljenje. Jedne nedjelje, poslije susreta kod Starog mosta, nakon kojeg je otac morao priznati svoju zabludu, kad je misa bila pri kraju i kad je sa suncem i bukom izvana počelo u crkvu prodirati i nešto što nije bilo ni najmanje sveto, tako da su gospođa Goupil i gospođa Percepied (koje su još maloprije, kad sam bio zakasnio u crkvu, ostale zadubljene u molitvu te bih možda bio povjerovao da me nisu ni zapazile da nisu istodobno nogama malko odgurnule klupicu što mi je stajala na putu do moje stolice) počele glasno razgovarati s nama o posve svjetovnim stvarima, kao da smo već na trgu, opazili smo Legrandinovu spodobu kako se ističe na užarenom pragu crkve usred šarene sajamske vreve; upravo gaje muž one gospođe, s kojom smo ga nedavno bili sreli, predstavljao ženi jednog veleposjednika iz okolice. Legrandinovo je lice odavalo neobičnu živahnost i žustrinu; duboko se poklonio a zatim se nagnuo unatrag tako da su mu se leđa naglo našla još dalje od polaznog položaja, što je zacijelo naučio od muža svoje sestre, gospođe de Cambremer. To je hitro uspravljanje izazvalo

na njemu neku vrstu burnog i mišićastog valovitog gibanja koje mu je ponijelo i križa, za koja nisam znao da su tako mesnata. Ne znam zašto, ali to lelujanje čiste materije, taj posve puteni val, u kojem nije bilo ni traga od duhovnog izraza i koji je nedostojna užurbanost šibala poput oluje, probudi u meni odjednom mogućnost da zamislim posve drukčijeg Legrandina od onog kojeg poznajemo. Ona ga je gospođa zamolila da kaže nešto njezinu kočijašu, i dok je on odlazio do kočije, na licu mu se još bio zadržao onaj pečat bojažljive i odane radosti što ga je predstavljanje bilo udarilo na nj. Zanesen nekom vrstom sna, smiješio se, a zatim se brže-bolje vratio do one dame, a kako je hodao brže nego obično, ramena su mu se smiješno njihala lijevo-desno, reklo bi se da se sav, ne hajući ni za što drugo, predao tome da bude nepokretna i mehanička igračka svoje sreće. Dotle smo mi bili izašli iz crkve pa smo morali proći mimo njega, a on je bio predobro odgojen da bi okrenuo glavu na drugu stranu, ali se pogledom iznenada nabijenim snatrenjem zagledao u tako daleku točku na obzoru da nas nije mogao vidjeti, pa ni pozdraviti. Lice mu je i dalje ostalo prostodušno nad lakim, dvorednim kaputom koji je izgledao kao da je protiv svoje volje zalutao među tu mrsku raskoš. Na Legrandinu je i dalje lepršala točkasta leptir-mašna kao barjak njegove ponosite osamljenosti i plemenite nezavisnosti. Kad smo već bili blizu kuće, mama se sjetila da smo zaboravili na kolač »saint-honore«, pa je zamolila oca da se sa mnom vrati i kaže im da ga odmah donesu. Pokraj crkve smo opet susreli Legrandina koji nam je dolazio u susret prateći onu istu damu do njezine kočije. Prošao je mimo nas a da nije prekinuo razgovor sa svojom susjedom, tek nam je krajičkom plavog oka ovlaš dao znak, koji se u neku ruku zadržao pod kapkom i uopće mu nije pokrenuo mišiće na licu tako da ga sugovornica zacijelo nije ni zapazila; ali nastojeći intenzivnošću osjećaja nadoknaditi ponešto usko polje na koje je ograničio taj svoj izraz, na kutak plavetnila koji nam je posvetio, sinuo je svom svojom silnom naklonošću prema nama, koja je premašivala običnu radost i dosegnula razmjere obijesti; istančao je nijanse ljubaznosti do miga dosluha, do poluriječi, do podrazumijevanja, do misterija tajnog sudioništva, a na kraju je svoje uvjeravanje u prijateljstvo uzdigao do iskazivanja nježnosti, do očitovanja ljubavi, blistajući u tom trenu

samo za nas potajnim a za vlastelinku nevidljivim proplamsajem zaljubljenе zjenice usred ledena lica.

Baš je dan prije toga bio zamolio moje roditelje da me te večeri puste da dođem k njemu na večeru:

— Dodite praviti društvo svom starom prijatelju — rekao mi je. — Dopustite mi da uz pomoć vaše mladosti, kao u stručku cvijeća što nam ga neki putnik šalje iz zemlje u koju se više nećemo vratiti, bar izdaleka udišem miris cvijeća onih proljeća kroz koja sam i ja prije mnogo godina prošao. Dodite s jaglacem, maslačkom, zlaticom i žednjakom, dodite s bobovnikom od kojeg je načinjen omiljeni stručak balzacovske flore, s uskrsnim cvijećem, tratinčicom i snježnicom, koja počinje mirisati u alejama vaše stare tetke dok se još nisu otopile posljednje grude snijega za Uskrs. Dodite sa slavnim svilenim ruhom od ljiljana dostojnim Salamona, s višebojnom cacklinom misli, ali dodite nadasve s povjetarcem, još svježim od posljednjih mrazova, koji će otvoriti prvu ružu jeruzalemsku za ona dva leptira što od jutros čekaju pred vratima.

Kad smo se vratili kući, roditelji su se pitali trebaju li me ipak pustiti da odem na večeru kod gospodina Legrandina. Ali baka nije htjela vjerovati daje Legrandin bio nepristojan.

— I sami priznajte da se držao sasvim jednostavno, nimalo mondeno.

Tvrdila je da je i u najgorem slučaju, ako je doista bio nepristojan, bolje ne pokazati da smo to primijetili. Istini za volju, i sam otac, koga je Legrandinovo držanje najviše ozlojedilo, nije još bio sasvim načisto što ono znači. Bilo je to kao i svako držanje ili postupak kojim se otkriva nečiji duboko skriveni karakter: nije bilo povezano s njegovim prijašnjim riječima, nije bilo potkrijepljeno iskazom samog krivca koji neće ništa priznati; u tom se pogledu moramo osloniti na svjedočanstvo naših osjetila, za koja se pitamo, pred tim izdvojenim i nesuvislim sjećanjem, nisu li i ona postala igračka iluzije; stoga takvo držanje, iako je samo ono važno, ostavlja u nama ipak neke dvojbe.

Večerao sam s Legrandinom na njegovoj terasi; bila je mjesečina i on mi reče:

— Ovdje vlada jedna posebno lijepa tišina, zar ne? Ranjenim srcima kao što je moje gode, po mišljenju jednog pisca kojeg ćete

čitati kad budete stariji, samo mrak i tišina. Vidite, dijete moje, u životu nastupa trenutak, od kojeg ste vi još daleko, kad umorne oči podnose još samo jedno svjetlo, svjetlo koje ovako lijepa noć kao što je ova priređuje i propušta kroz koprenu tame, kad uši mogu još slušati samo glazbu koju mjesečina svira na flauti tišine.

Slušao sam riječi gospodina Legrandina koje su me se uvijek doimale ugodno, ali uznemiren sjećanjem na ženu koju sam nedavno prvi put vidio, pomislih da Legrandin, koji se druži s više aristokratskih ličnosti u okolici, možda poznaje i nju, pa skupih hrabrost i upitah ga:

— Poznajete li vi, gospodine, one... one vlasteline de Guermantes? — Izgovarajući to prezime, bio sam sretan što stječem nekakvu vlast nad njim samim time što ga izvlačim iz svog sna i darivam mu objektivnu i zvučnu opstojnost.

Ali čim sam izustio to ime de Guermantes, opazio sam kako je u sredini plavih očiju našeg prijatelja nastala tanka, smeđa pukotina, kao da ju je probio nevidljiv šiljak, dok je ostatak zjenice reagirao bujicom plavetnila. Obrub mu je kapaka potamnio, utonuo. Usta u koja bijaše urezana gorka brazda brže su se oporavila i osmjehnula, a pogled mu i dalje ostao bolan, nalik na pogled lijepa mučenika probodena sulicama:

— Ne, ne poznajem ih — odgovori mi, ali umjesto da tako jednostavnu obavijest, tako običan odgovor izgovori prirodnim i prikladnim glasom, izustio je te riječi naglašavajući ih nekako posebno, klanjajući se i pozdravljajući glavom, ističući ih kao kad ljudi žele pribaviti vjerodostojnost nekoj nevjerojatnoj tvrdnji — baš kao da činjenica što ne poznaje Guermantesove može biti tek plod puke slučajnosti — a ujedno odajući i pretjerano uzbuđenje nekoga tko ne može prešutjeti situaciju koja mu je mučna, pa je stoga radije obznanjuje kako bi u drugih ljudi pobudio dojam da nije ni najmanje zbunjen tim priznanjem, da ga, naprotiv, izriče lako, bezbrižno, spontano, da samu tu situaciju — nepoznavanje Guermantesovih — ne podnosi protiv svoje volje nego po svojoj želji, da možda proistječe iz neke obiteljske tradicije, nekog moralnog načela ili mističnog zavjeta koji mu izričito brani druženje s Guermantesovima. — Ne — produži tumačeći sam svoju vlastitu

intonaciju — ne, ne poznajem ih, nikad ih nisam ni želio upoznati, oduvijek sam nastojao očuvati potpunu nezavisnost; zapravo sam ja, znate, jakobinac. Mnogi su me salijetali, govorili mi da griješim što ne odlazim Guermentesovima, da se ponašam neotesano kao stari medvjed. Ali takav me glas ne može pokolebati, iako je, uostalom, posve opravdan! Zapravo ja od svega na svijetu volim još samo nekoliko crkvi, dvije-tri knjige, tek nešto više slika i mjesečinu kad mi povjetarac vaše mladosti donese miris cvijetnjaka koje moje stare oči više ne razaznaju.

Nije mi bilo jasno zbog čega je potrebno da čovjek što ne posjećuje ljude koje ne poznaje toliko drži do svoje nezavisnosti, i kako mu to može pribaviti glas divljaka ili medvjeda. Ali bilo mi je jasno da Legrandin nije bio posve iskren kad je govorio da voli samo crkve, mjesečinu i mladost; i te kako je volio vlasnike dvoraca, a u njihovu ga je društvu toliko mučio strah da im se neće svidjeti da se nije usuđivao pred njima priznati da ima prijatelja i među običnim građanima, bilježničkim i bankarskim sinovima, i da više voli, ako se baš istina mora otkriti, da to bude za njegova izbivanja, daleko od njega, u njegovoj odsutnosti«; bio je snob. Nedvojbeno nije nikad ni riječi progovorio o svemu tome onim svojim jezikom koje smo moji roditelji i ja tako voljeli. Kad sam ga upitao:

— Poznajete li Guermentesove? — Legrandin-kozer mi je odgovorio:

— Ne, nikad ih nisam želio upoznati. — Na žalost, ovaj je odgovor bio tek drugi po redu jer je jedan drugi Legrandin, kojeg je pomno krio u dubini svoga bića i kojeg nije pokazivao, jer je taj znao o našem Legrandinu, o njegovu snobizmu, zazorne priče, odgovorio već prije prvoga ranjenim pogledom, nacerenim ustima, pretjerano ozbiljnim glasom, stotinom sulica kojima se naš Legrandin odjednom osjetio proboden i izmoren, kao sveti Sebastijan snobizma: »Jao! Kako mi zadajete bol! Ne, ne poznajem Guermentesove, ne-
mojte buditi ljutu ranu u mom životu!« Budući da je ovaj Legrandin enfant terrible, ovaj Legrandin ucjenjivač, premda nije govorio lijepo kao onaj prvi, bio kudikamo brži na jeziku, imao bolje »reflekse«, što-
no riječ, kad god bi Legrandin-kozer poželio ušutkati ga, taj bi drugi već progovorio, pa je naš prijatelj uzalud očajavao zbog lošeg

dojma koji su otkrića njegova alter ega zacijelo ostavila, te mu nije preostalo ništa drugo nego da ga pokuša popraviti.

Dakako da to ne znači da gospodin Legrandin nije bio iskren kad je grmio protiv snobova. On nije mogao znati, bar ne na temelju svoga zapažanja, da je i on snob, zato što poznajemo samo strasti drugih ljudi, a ono što uspijemo saznati o svojim strastima saznajemo tek od njih. Na nas one djeluju samo neizravno, uz pomoć mašte koja zamjenjuje prve pobude prenesenim pobudama koje su znatno pristojnije. Nikad nije snobizam savjetovao Legrandinu da često posjećuje jednu vojvotkinju. Snobizam je stavljao u zadaću njegovoj mašti da mu tu vojvotkinju prikaže urešenu svakojakim čarima. Legrandin bi pristupio vojvotkinji uvjeren da popušta privlačnosti njezina duha i vrlina koje ne poznaju bijedni snobovi. Samo su drugi znali daje i on snob; jer, kako nisu mogli shvatiti posredničko djelovanje njegove mašte, vidjeli su lice i naličje Legrandinove mondene aktivnosti i njezin prvobitni uzrok.

Nismo imali više nikakvih iluzija o gospodinu Legrandinu, pa smo se vrlo rijetko vidali s njim. Mamu je silno zabavljalo kad god bi ulovila Legrandina u grijehu koji on nije priznavao i koji je i dalje nazivao neoprostivim, u snobizmu. Ocu je bilo teže tako ravnodušno i veselo prihvatiti Legrandinovo omalovažavanje; kad su jedne godine pomišljali da me s bakom pošalju preko ljetnih ferija u Balbec, rekao je:

— Moram svakako reći Legrandinu da idete u Balbec, da vidim hoće li se ponuditi da vas uputi na svoju sestru. Vjerojatno se više ne sjeća da nam je rekao da ona stanuje svega dva kilometra od tog mjesta.

Baka je pak mislila da čovjek, kad je na moru, treba od jutra do večeri biti na plaži i udisati slani morski zrak, da se ne treba ni s kim družiti, zato što posjeti i šetnje odvođe čovjeka od morskog zraka, te je, naprotiv, zahtijevala da se Legrandinu ništa ne govori o našim planovima, jer je u duhu vidjela njegovu sestru, gospođu de Cambremer, kako izlazi iz kočije pred našim hotelom u trenutku kad smo naumili poći na pecanje, pa nas sili da ostanemo u zatvorenom kako bi je mogli primiti. Ali mama se smijala njezinim strahovanjima, misleći u sebi da opasnost nije baš tako velika i da se Legrandin neće

uopće žuriti da nas upozna sa svojom sestrom. Ali nije bilo ni potrebno da zapodjenemo razgovor o Balbecu, jer je jedne večeri, kad smo ga susreli na obali Vivonne, sam Legrandin upao u zamku, ne sluteći da bismo se ikad mogli nakaniti da pođemo na tu stranu.

—Večeras ima u oblacima vrlo lijepih ljubičastih i plavih tonova, je li, kolega? — reče mom ocu. — Ima nadasve nekog više cvjetnog nego zračnog, nekog pepeljastog plavetnila što iznenađuje na nebu. Zar onaj ružičasti oblačić nema cvjetnu put karanfda ili hortenzije? Mislim da nisam nigdje osim na La Mancheu, između Normandije i Bretanje, imao prilike vidjeti tu vrstu biljnog carstva u zračnim visinama. Tamo, nedaleko od Balbeca, pokraj onih mjesta u divljini, postoji jedna draga tako dražesna i mila gdje se čak i zalazak sunca u pokrajini Auge, onaj zalazak crvenog i zlatnog sunca koje inače nipošto ne prezirem, čini beznačajnim, otužnim; ali u onom se vlažnom i blagom ozračju rascvjetavaju uvečer, u nekoliko trenutaka, plavi i rumeni, neusporedivo lijepi nebeski bokori koji često sate i sate ne ocvatu. A drugi opet u hipu uvenu, i tad je još ljepše gledati nebo osuto nebrojenim rumenim i sumpornožutim laticama. U toj dragi, zvanj Opalna draga, zlatne plaže doimlju se još nježnije zato što se izravno nadovezuju, poput plavokosih Andromeda, na one strašne hridi obližnje obale, na one zlokobhe hridine poznate po brojnim brodolomima, na kojima svake zime nastradaju mnoge barke u pomorskim nesrećama. Balbec! To je najstarija geološka okosnica našeg tla, pravi Ar-mor¹, More, kraj kopna, ukleti predjel koji je Anatoi France, čarobnjak, kojeg će morati i naš miadi prijatelj čitati — tako lijepo naslikao, s onim njegovim vječitim maglama, nalik na pravu zemlju Kimerijaca iz Odiseje. Nadasve je iz Balbeca, u kojem se već posvuda grade hoteli na onom prastarom i čarobnom tlu, koje se ipak nimalo ne mijenja, divno odlaziti na izlete u one primitivne i tako lijepe krajeve koji su svi nadohvat ruke!

— Ah, poznajete li vi možda koga u Balbecu? — priupita ga otac. — Ovaj se mališ baš sprema otići tamo na dva mjeseca sa svojom bakom, i možda s mojom ženom.

Legrandina je ovo pitanje zateklo u času kad mu je pogled bio

1. Armorika je staro ime za Bretanju, a armour (engl.) znači oklop. Prev.

uprt u oca pa ga nije mogao odvojiti od njega, nego je iz trenutka u trenutak sve intenzivnije — smiješajući se tužno u isti mah — zurio sugovorniku u oči, s prijateljskim i iskrenim izrazom na licu kojim je pokazivao da se ne boji gledati ga u oči, iako bi se reklo da ga skrozira, kao daje očevo lice prozirno i kao da u tom trenutku vidi daleko iza njega jarko obojen oblak, koji mu pruža duhovni alibi i dopušta da ustvrdi kako je u času kad mu je postavljeno pitanje poznaje li koga u Balbecu mislio na nešto drugo pa ga nije čuo. Takav pogled obično ponuka sugovornika na pitanje: »Što ste se zamislili?« Ali otac je bio radoznao, ozlovoljen i okrutan, pa ga iznova upita:

— Imate li možda prijatelja u Balbecu kad ga tako dobro poznajete?

Legrandinov nasmiješeni pogled dosegnuo je posljednjim očajničkim naporom vrhunac nježnosti, neodređenosti, iskrenosti i rastresenosti, ali je zacijelo pomislio da sad ipak mora odgovoriti na pitanje, pa reče:

— Imam ja posvuda prijatelja, gdje god ima skupova ranjenih ali neporaženih stabala što su se udružila da zajednički, uporno i patetično, preklinju nesmiljeno nebo koje nema milosti za njih.

— Nisam vas to pitao — upade mu otac u riječ, isto tako tvrdo-glav kao i stabla i isto tako nesmiljen kao nebo. — Pitao sam vas to radi toga, ako se što god dogodi mojoj punici, ili ako se bude tamo osjećala sama kao u pustinji, poznajete li možda tamo koga?

— Tamo, kao i svagdje, poznajem svakoga i nikoga — odgovori Legrandin koji se nije tako lako predavao. — Poznajem mnogo stvari ali vrlo malo osoba. Međutim, tamo su i same stvari slične osobama, rijetkim osobama nježne duše koje su se razočarale u životu. Ponekad naiđete na kaštel što se kraj puta zaustavio na stijeni da svoje jade sučeli s još rumenom večeri, u kojoj se penje zlatni mjesec, a barke što na povratku kući brazdaju šarenu vodu podižu na jarbole plamen i nose zastave; katkad naiđete na koju običnu, pa i ružnu, kuću na osami, bojažljivu ali romantičnu, koja od svih očiju skriva neku neprolaznu tajnu sreće ili razočaranja. Taj kraj bez istine — nadoda makijavelistički tankoćutno — taj kraj puke fikcije i loše lektire za dijete, nipošto ne bih odabrao i preporučio ovom svom mladom prijatelju koji je već sada tako sklon tugovanju, niti njegovu srcu

predodređenom za tako nešto. Podneblja ljubavnih povjeravanja i beskorisnog žaljenja mogu odgovarati starim razočaranim ljudima kao što sam ja, ali su uvijek nezdrava za temperament koji još nije do kraja formiran. Vjerujte mi — produži neumoljivo — voda u onoj dragi, koja je već napola bretonska, može djelovati umirujuće, iako je i to sporno, na srce koje više nije netaknuto kao moje, na srce čija ozljeda ne može više zacijeliti. Ali ona je u vašoj dobi, dečko moj, kontraindicirana. Laku noć, susjedi! — nadoda napuštajući nas naglo, kao da bježi, baš kao što je obično činio. Časak zatim još se jednom okrene, podigne prst kao liječnik koji rezimira upute i dovikne nam: — Nipošto u Balbec prije pedesete, pa i to ovisno o stanju srca!

Otac je pri sljedećim susretima ponovo progovorio o istom predmetu, mučio ga zapitkivanjem, ali sve to bijaše uzaludan trud: Legrandin je bio poput onog učenog varalice koji je u krivotvorenje palimpsesta uložio toliko truda i znanja da je i stotim dijelom tih napora mogao pribaviti sebi unosniji a opet častan položaj. Da smo još navaljivali, prije bi izgradio cjelovitu etiku krajolika ili nebesku geografiju Donje Normandije, nego što bi nam priznao da mu na dva kilometra od Balbeca stanuje rođena sestra, i tako preuzeo obvezu da nam ponudi pismo kojim bi nas njoj preporučio, a kojeg se nije morao tako strašno bojati da je bio potpuno siguran — što je, poznajući bakin značaj, mogao biti — da se ne bismo njime ni okoristili.

***

Uvijek smo se rano vraćali iz šetnje kako bismo još prije večere posjetili tetu Leonie. Na početku sezone, kad se rano smrkavalo, na prozorima je naše kuće, u času kad smo stizali Ulicom Saint-Espirit, blistao odraz sunca na zalasku, a u pozadini se šuma na Kalvariji rumenjela grimiznom prugom što se malo dalje odražavala u jezeru crvenilom, koje se, udruženo često s prilično oštrom studeni, u mom duhu povezivalo s rumenilom vatre na kojoj se peče pile, što će pjesničko uživanje u šetnji produljiti uživanjem u dobrom jelu, toplini i odmoru. Nasuprot tome, kad bismo se ljeti vraćali, sunce još nije zalazilo i, dok smo bili u posjetu kod tetke Leonie, sunce bi, spuštajući se, doseglo prozor i zadržalo se između debelih zastora i

vrpci na zastorima, dijelilo se, granalo, probijalo i optakalo limunovo drvo komode sitnim zlatnim pločicama i iskosa obasjavalo sobu isto onako nježno kao i u šikari. Ali u neke, vrlo rijetke dane, kad smo se vraćali, na komodi već poodavno nije bilo trenutačnih pločica; dok smo dolazili Ulicom Saint-Esprit, na prozorima nije više bilo ni traga odbljesku sunca na zalasku, jezero podno Kalvarije bilo je već izgubilo rumenilo i kadikad bilo čak i boje opala, a duga bi se zraka mjesečine, šireći se i rasprskavajući po namreškanoj vodi, prosipala po svoj njegovoj širini. Kad bismo stigli nadomak kući, opazili bismo na pragu nečiji lik i mama bi rekla:

— Bože! Fran^{oise} nas već čeka, tetka je uznemirena, znači da kasnimo.

I ne gubeći vrijeme na odlaganje stvari, penjali smo se brže-bolje do tete Leonie daje umirimo i dokažemo joj da nam se, suprotno od onoga što je već zamišljala, ništa nije dogodilo, nego da smo samo išli »do Guermantesa«, a tetka i sama dobro zna, kad se ide na tu stranu, da čovjek nikad ne može biti siguran kad će se vratiti.

— Eto vidite, Fran^{oise} — rekla bi tada tetka — jesam li vam rekla da su išli do Guermantesa? Bože! Bit će da su gladni kao vuci! A ovčji but sigurno se već sav osušio. Već je bilo i vrijeme da se vratite! Zar ste zbilja išli sve do Guermantesa?

— Ali ja sam, Leonie, mislila da vi to znate — reče mama. — Vjerovala sam da je Fran^{oise} vidjela kako izlazimo na vratašča iz povrtnjaka!

U Combrayu su naime bile dvije »strane« za šetnju, toliko oprečne da nismo čak izlazili na ista vrata kad smo išli na jednu ili na drugu stranu: na jednoj je strani bio Meseglise-la-Vineuse, koji smo zvali i »Swannov kraj« jer je put donde vodio pokraj posjeda gospodina Swanna, a na drugoj je strani bio Guermantes. Istini za volju, od Meseglise-la-Vineuse ja sam upoznao samo put do njega i nepoznate ljude koji su nedjeljom dolazili u šetnju u Combray, ljude koje tada ni sama tetka, pa i nitko od nas, »nije uopće poznavao«, te smo o njima govorili da su to »ljudi koji su valjda došli iz Meseglisea«. A što se tiče Guermantesa, taj ću kraj bolje upoznati jednog dana, ali mnogo kasnije. Ako je pak Meseglise za sveg mog dječastva predstavljao nešto nedostižno, poput obzora što se gubi u daljini, koliko

smo god išli po valovitom tlu koje nije više bilo ni nalik na tlo u Combrayu, Guermantesa sam zamišljao više kao idealan, a ne stvarni naziv tog kraja, kao nešto poput apstraktnog zemljopisnog imena, poput ekvatora, nešto kao »pol« ili »istok«, Prema tome, da je netko u to doba kanio krenuti »preko Guermantesa« da bi stigao u Meseglise, ili obratno, držao bih takvu tvrdnju isto tako besmislenom kao kad bi tko rekao: ide na istok da bi stigao na zapad. Budući da je otac uvijek govorio da iz Meseglisea puca najljepši pogled na ravnicu od svih za koje on zna, a o Guermantesu da je to tip riječnog krajolika, zamišljao sam ih kao dvije zasebne cjeline pridajući im onu unutarnju čvrstinu, ono jedinstvo kakvo imaju samo tvorevine našega uma. I najmanji djelić svakoga od njih činio mi se dragocjen, kao da očituje sve njihove posebne odlike, a u usporedbi s njima, još prije nego što čovjek stigne na sveto tlo jednoga ili drugoga od njih, oni posve materijalni putovi, usred kojih su smješteni kao idealni pogled na ravnicu i idealni riječni krajolik, nisu bili vrijedni nimalo veće pažnje nego što su uličice u okolici kazališta za gledatelja zaljubljena u dramsku umjetnost. Ali te sam krajolike najčešće rastavljao jednog od drugog, mnogo više nego njihovom udaljenošću u kilometrima, onim razmakom između dva dijela svoga mozga kojim sam mislio na njih, jednim od onih razmaka u duhu koji udaljavaju, razdvajaju i bacaju u drugi plan. To je razgraničenje postalo još potpunije zato što ih je običaj da se nikad ne ide i na jednu i na drugu stranu u jednoj te istoj šetnji, nego jednom prema Mesegliseu a drugi put prema Guermantesu, u neku ruku držao daleko jedno od drugog, nepoznate jedan drugome, u zatvorenim i međusobno nepovezanim posudama različitih popodneva.

Kad smo htjeli krenuti put Meseglisea, izlazili smo (ne prerano, i samo ako je bilo oblačno, jer se nije išlo daleko niti je šetnja dugo trajala) kao i kad smo odlazili bilo kamo, na velika vrata tetkine kuće u Ulici Saint-Esprit. Tad bi nas pozdravio oružar, bacili bismo pisma u poštanski sandučić, rekli bismo usput Theodoreanu u Francoisino ime da joj je ponestalo ulja ili kave, pa bismo izašli iz grada putom koji je vodio uz bijelu ogradu Swannova perivoja. Još prije nego što bismo stigli do njega, dopro bi do nas miris jorgovana. Sam je jorgovan izvirivao iz svoje zelene i svježije krošnje, radoznalo uzdizao

iznad ograde perjanicu od blijedoljubičasta i bijela cvijeća, što je čak i u sjeni blistalo od sunca u kojem se bilo okupalo. Neki su od tih cvjetova bili napol skriveni kućicom pokrivenom crijepom zvanom Dom strijelaca, u kojoj je stanovao čuvar, i svojim rumenim minaretom nadvisivali njezin gotički zabat. Proljetne bi se nimfe doimale vulgarno uz te mlade hurije¹ što su u tom francuskom vrtu zadržale jarke i čiste boje perzijskih minijatura. Unatoč želji da im obujmim vitki struk i privučem sebi zvjezdane uvojke njihovih mirisavih glava, prolazili smo pokraj njih bez zadržavanja, jer roditelji nisu od Svvanove ženidbe više zalazili u Tansonville, pa nismo željeli da tko pomisli kako zavirujemo u perivoj; stoga bismo, umjesto puteljkom što je vodio uz njegovu ogradu i penjao se izravno u polja, radije skretali drugim puteljkom koji je vodio također na tu stranu ali zaobilazno, tako da smo malo predaleko izbijali na čistinu. Jednog dana djed reče ocu:

— Sjećate li se da je Swann jučer rekao da će iskoristiti priliku što mu žena i kći putuju u Reims, da ode na dvadeset četiri sata u Pariz? Možemo dakle proći uz park jer danas nisu tu, a ipak ćemo si skratiti put.

Zastali smo načas uz ogradu. Doba jorgovana bilo je već na izmaku; nekoliko je grmova još uzdizalo nježne stapke svoga cvijeća što je stršilo poput visokih blijedoljubičastih svjetionika, ali na mnogim mjestima u krošnji, na kojima je još prije tjedan dana bila cvjetna mirišljava pjena, sad je gotovo posvuda venula nekakva prazna, suha, usitnjena i crna pljeva bez mirisa. Djed je ukazao ocu u čemu je vrt ostao isti a u čemu se promijenio od šetnje s gospodinom Svvanom onoga dana kad mu je umrla žena, pa ujedno iskoristi prigodu da još jednom ispriповjedi sve o toj šetnji.

Pred nama se prema dvorcu uspinjala suncem obasjana i dragoljubom obrubljena aleja. Zdesna se, naprotiv, perivoj sterao po ravnom tlu. Tu je, u sjeni velikih stabala što su ga okruživali, bilo jezerce koje su dali iskopati još Swannovi roditelji. Ali čak i onda kad čovjek gradi posve umjetne tvorevine, ipak obraduje prirodu. Neka mjesta uvijek osiguravaju oko sebe prevagu svoga posebnog carstva, ističu

1. Mitska djevojka muslimanskog raja, rajska djeвица, nebeska ljepotica (tur.). Prev.

svoja vječna obilježja usred nekog perivoja kao i daleko od svakog ljudskog upletanja, u osami koja neizbježno posvuda zavlada oko njih, jer izvire iz njihova položaja i moćnija je od djela ljudskih ruku. Tako se podno aleje nad umjetnim jezerom, u dva reda potočnica i zimzelena, složila prirodna, nježna i plava kruna, koja opasuje svijetlo i tamno čelo vode i koju perunika, kraljevski nehajno spustivši svoje sabljice, proširuje po mokrom podnožju sve do konopljuše i žabljaka, gdje se te biljke koče nalik na ljubičaste i žute ljiljane u grbu tog perunikina jezerskog carstva.

Odlazak gospođice Swann oduzeo mi je strašnu mogućnost da je ugledam kako se pojavljuje u drvoredu, da me prepozna i prezre ta povlaštena djevojčica koja prijateljuje s Bergotteom i obilazi s njim katedrale. Zbog njezine odsutnosti nije mi bilo zanimljivo promatrati Tansonville u ovoj prvoj prigodi kad mi je to bilo dopušteno, ali je zato za djeda i oca imalo to svoju ugodnu stranu i prolaznu prednost. Kao što je odsutnost svakog, pa i najmanjeg oblačka osnovni preduvjet za izlet u gorski kraj, tako je i zbog njezine odsutnosti taj dan bio iznimno prikladan za šetnju na tu stranu. Najradije bih bio da su se prevarili u računu pa da se gospođica Swann nekim čudom pojavila s ocem tako blizu nas da se više ne bismo mogli skloniti, štoviše, da bismo bili prisiljeni upoznati se s njom. Stoga sam se, kad sam odjednom opazio, kao znak njezine moguće nazočnosti, kako na travi, uz pecaljku čiji plovak pluta na vodi, leži zaboravljena košarica, požurio skrenuti oči i djedove poglede na drugu stranu. Doduše, Swann nam je bio rekao da mu nije drago što upravo sad mora otići jer da ima neke rođake u gostima, pa je pecaljka mogla pripadati kome od njih. Nigdje u okolnim alejama nismo čuli ničije korake. Ističući visinu nepoznata stabla, jedna se nevidljiva ptica trudila dočarati kratkoću dana i otegnutim pjevom u jednom tonu istraživala osamu što je vladala u okolici, ali joj je osama odgovarala tako jednodušnim odgovorom, tako udvostručenim uzvratom tišine i nepomičnosti da bi se reklo da je zauvijek zaustavila trenutak koji je pokušala potjerati da što brže prođe. Svjetlo je tako neumoljivo padalo s nepokretnog neba da je čovjek želio osloboditi se njegove pozornosti; kukci su neprestance ometali san uspavane vode koja je jamačno snivala o

kakvom izmišljenom Maelstromu¹ i još više povećavala zabunu u koju me bacio pogled na pluteni plovak, koji je, kako se činilo, nešto povlačilo svom brzinom po nijemim prostranstvima u vodi odražena neba; plovak je stajao gotovo okomito i prijetio da će potonuti pa sam se već pitao, ne vodeći više računa o želji za upoznavanjem ili strahu od njega, nije li mi dužnost upozoriti gospođicu Swann da riba grize — kadli me očevo i djedovo dozivanje primora da ih trkom sustignem; čudili su se što nisam došao za njima puteljkom koji se penje prema poljima u koja su oni već bili zašli. Sav je puteljak upravo zujao od mirisa bijeloga glogova cvijeća. Živica je nalikovala na niz kapelica koje se gube pod hrpama cvijeća na postajama tijelovske procesije; ispod njih je sunce prostrlo po tlu mrežu svjetlosti, kao da se probilo kroz vitraje; njihov je miris bio tako gust i omeđen svojim oblikom kao da sam pred oltarom Blažene Djevice, a tako kićeno raspoređeni cvjetovi doimali su se kao da svaki ponaosob nekako rastreseno drži svoj svjetlucavi stručak prašnika, tih tankih i blistavih niti cvjetne gotike nalik na ona cvjetna vlakna što u crkvi uokviruju otvore na pregradi pred povišenim mjestom kod oltara, ili krase stupce na vitrajima, ili na tanane žilice što se protežu po bijelom mesu jagodina cvijeta. Kako su se prema ovom cvijeću prostodušno i seljački doimale divlje ruže koje će se za nekoliko tjedana penjati po ovom istom seoskom putu pod jarkim suncem u svojim svilenim, ružičastim bluzicama što se otvaraju na dašak vjetra!

Ali uzalud sam se zadržavao pred glogom i udisao miris, iznosio ga pred svoj duh koji nije znao što da radi s njim, gubio i iznova nalazio njegov nevidljivi i stalni miris, stapao se s ritmom koji je tu i tamo mladenački živahno u neočekivanim intervalima, sličnim nekim glazbenim intervalima, izbijao iz njegovog cvijeća; ono mi je neprekidno, u neiscrpnu obilju, pružalo istu draž, ali mi nije dopuštalo da proniknem u nj, isto onako kao što čovjek i sto puta za redom sluša neke melodije, a nikako da pronikne u njihove tajne. Okretao sam se načas od tog cvijeća pa mu iznova pristupao sa svježim snagama. Pratio bih gdjejkoji zalutali divlji mak ili modri različak što je dokono zaostao

1. Morski vrtlog kod Lofotena u Norveškoj; odatle svaki opasni vrtlog. Prev.

u pozadini kako se naglo penju po strmini iza živice perivoja prema poljima, tu i tamo ukrašena cvijećem, kao porub tapiserije na kojem se mjestimice javlja onaj isti, prirodno divlji i neukroćeni motiv što će trijumfirati u sredini; to je cvijeće bilo još rijetko i raštrkano. Kao osamljene kuće koje navješćuju da se već približavamo selu, tako mi je i ono navješćivalo beskrajno prostranstvo po kojem se leluja žito i kao bijele ovce skupljaju oblaci; kad bi se pojavio jedan jedini cvijet divljeg maka, na rubu tog područja, izlažući šibanju vjetra svoj rumeni plamen i uzdižući ga nad svoju crnu i masnu plutaču, toliko bih se uzбудio da bi mi srce zalupalo kao putniku kad na niskoj obali ugleda prvu, na suho izvučenu barku koju ribar krpi, pa uzvikne: »More!« još prije nego što ga je spazio.

Potom sam se vraćao pod bijeli glog kao pred remek-djela za koja mislimo da ćemo ih bolje vidjeti ako ih načas prestanemo gledati, ali uzalud sam dlanovima zaklanjao oči da bih gledao samo njih; osjećanje koje je to cvijeće budilo u meni ostajalo je nejasno i neodređeno, uzalud se pokušavalo osloboditi i ostati samo za se. Ono mi nije pomagalo da ga rasvijetlim, a od drugog cvijeća nisam mogao zahtijevati da to učini umjesto njega. Tad mi djed učini veselje kakvo doživimo kad ugledamo neko djelo omiljenog slikara što se razlikuje od onih koje poznajemo, ili pak kad nas dovedu pred sliku koju smo poznavali samo po skici olovkom, ili kad skladbu koju smo dotad slušali samo u izvedbi na glasoviru, odjednom začujemo zaodjevenu u bujne boje orkestra; djed me zovnuo, pokazao živicu uTansonvi-Heu i rekao mi:

— Ti koji toliko voliš bijeli glog, pogledaj kako je krasan onaj ružičasti grm!

I doista, bio je to također glog, ali crveni, još ljepši od bijeloga. I on je bio iskićen kao za svetkovinu — i to za pravu svetkovinu, vjersku, jer se one ne pripremaju iz nekog hira kao svjetovne svetkovine, na bilo koji dan koji nije upravo njima posvećen, koji nema u sebi ničega u biti blagdanskog — ali je ta njegova kićenost bila još bogatija, jer su cvjetovi bili tako gusto izrasli na granju jedan iznad drugoga da nije bilo neukrašena mjesta, nego su obavijali grane onako kako umjetni ukrasi opleću vijencima kakav raskošni štap u stilu rokokoa; cvijeće je na tom grmu bilo »u boji«, što je prema

combrayskoj estetici značilo da je bolje kvalitete, bar ako je suditi prema rasponu cijena u »magazinu« na Trgu ili kod Camusa, gdje su ružičasti kolačići bili skuplji od drugih. Ja sam više volio sir s ružičastim vrhnjem u kojem sam smio zgnječiti jagode. Upravo je ovo cvijeće odabralo jednu od onih boja jestvina ili nježnih ukrasa na odjeći za kakvu veliku svetkovinu, koji se djeci čine najljepšima jer ih upozoravaju i na razlog svoje veće vrijednosti, pa zato zauvijek zadrže u sebi nešto življe i prirodnije nego druge boje, čak i onda kad je djeci već jasno da one zapravo ništa ne obećavaju njihovoj slatkohranjivosti, ili da ih krojačka nije posebno odabirala. I doista, umah sam poj- mio, kao i pred bijelim glogom, samo što sam bio još zadivljeniji, da blagdansko obilježje što izbija iz tog cvijeća nije umjetna tvorevina, da nije proizvod ljudske djelatnosti, nego da ga je spontano izrazila sama priroda, isto onako prostodušno kao što kakva seoska trgov- kinja gradi žrtvenik za tjelovsku procesiju, pretrpavši žbunić sitnim, prenježno obojenim i provincijski kitnjastim ružicama. Na vrhu je grana, što bijahu nalik na isto toliko malih ružinih stabalaca u lonci- ma sakrivenih čipkastim papirom kakvim za velikih svetkovina kite oltar, gdje tada pružaju uvis kao zrake tanane i blistave stabljičice, vrvjelo na tisuće sitnih bljedih pupoljaka; u nutrini svoje poluotvo- rene čaške, kao na dnu ružičasta mramorna bokala, krvavo crvenog, otkrivali su, još više nego cvijeće, posebnu, neodoljivu suštinu gloga koji, gdje god pupa i gdje god cvjeta, gdje god će procvjetati, ne može biti drukčiji nego ružičast. Tako uklopljen u živicu, ali isto onako različit od nje kao što djevojka u svečanoj haljini odudara od osoba u kućnoj odjeći koje ne kane izaći, taj je katolički i predivni grm bio već posve spreman za Svibanjsku pobožnost i unaprijed gotov da bude dio tog blagdanskog ugođaja, blistao je i smiješio se u svom svježem i ružičastom ruhu.

Kroz živicu se u unutrašnjosti perivoja vidjela aleja obrubljena jasminom, maćuhicama i sporišem, među kojima je šeboj otvarao svoje mirisave, ružičaste i starom kordovanskom¹ kožom optočene tobolce; po šljunku je dugačka, zelena cijev za polijevanje razmotala svoje krugove, a na mjestima gdje je bila probušena podizala iznad

1. Fino obrađena kozja koža nazvana tako po gradu Cordobi u Španjolskoj. Prev.

cvijeća, natapajući njegove mirise, okomite i prizmatične lepeze od šarenih kapljica. Iznenada zastadoh, nisam se mogao maknuti s mjesta, kao kad nam neki prizor ne privuče samo pogled nego zaokupi i dublje sposobnosti zapažanja i zagospodari svim našim bićem. Ričkasto plavokosa djevojčica, koja se kanda vratila iz šetnje i držala u ruci vrtnu lopaticu, gledala nas je podignuta lica posuta ružičastim pjegama. Crne su joj se oči sjale, a kako tada nisam znao, kao što ne znam ni danas, svesti snažan dojam na njegove objektivne elemente, zato što, kažu, nisam dovoljno obdaren »darom zapažanja« da odvojim pojam od njegove obojenosti, još sam dugo, kad god bih pomislio na nju, predočavao sebi njihov sjaj kao jarko plavetnilo zato što je bila plavokosa: i tako, da nije imala onako izrazito crne oči — što je iznenađivalo čovjeka kad bi je prvi put vidio — ne bih se bio onako posebno zaljubio, kod nje, u njezine plave oči, kao što sam se zaljubio.

Najprije sam je motrio onim pogledom koji ne govori samo u ime očiju, nego kroz koji se, kao kroz prozor, naginju i sva ostala osjetila, uznemirena i skamenjena, pogledom što želi dotaknuti, oteti, sa sobom odvesti tijelo koje gleda, a s njim i dušu; zatim sam se, u strahu da bi djed i otac mogli svakog časa spaziti djevojčicu i pozvati me da otrčim ispred njih i tako me odvojiti od nje, zagledao u nju dugim pogledom kojim sam je nesvjesno ponukao, nastojao privući njezinu pozornost na sebe ne bi li me upoznala! Ona usmjeri svoje zjenice naprijed i na stranu ne bi li ugledala mog djeda i oca, a misao s kojom se vratila iz te potrage jamačno je bila da smo svi skupa smiješni, jer se okrenula s ravnodušnim i prezirnim izrazom na licu i sklonila u stranu kako bi poštediti svoje lice da se nađe u njihovu vidokrugu. Dok su oni, idući dalje, prošli mimo mene a daje nisu opazili, ona je uprla u mene dug pogled u kojem nije bilo nekog posebnog izraza, reklo bi se da me i ne vidi, ali me gledala tako uporno i s nekim prikrivenim smiješkom na licu, koji sam, s pomoću onih pojmova koje sam stekao o dobru odgoju, mogao protumačiti samo kao dokaz uvredljiva prezira; istodobno je rukom izvela neuljudnu kretnju kojoj bi moj mali rječnik pristojnosti koji sam nosio u sebi, da je bila učinjena javno i namijenjena nekoj nepoznatoj osobi, pripisao samo jedno značenje, a to je bilo značenje određene bezobrazne namjere.

— Hajde, Gilberte, dođi, što to radiš? — dovikne joj prodornim i zapovjedničkim glasom neka dama u bjelini koju dotad nisam bio zapazio, a malo dalje od nje stajao je neki nepoznati gospodin u platnenu odijelu i izbuljenim me očima netremice promatrao. Djevojčica se naglo uozbiljila, uzela lopaticu i otišla, a da se nije više ni okrenula na moju stranu, držeći se poslušno, nedokučivo i prijetvorno.

Tako je pokraj mene minulo to ime Gilberte koje sam primio kao kakvu amajliju što će mi možda jednog dana omogućiti da pronađem onu koja je sad živa osoba, a još je časak prije toga bila tek nejasan lik. Minulo je to ime pokraj mene izgovoreno iznad jasmina i šeboja, resko i svježje kao kapi iz zelene štrcaljke; prošlo je kroz zonu čista zraka izdvajajući ga, natapajući ga i ispunjavajući tajnom života onu koju su sretna bića što su s njom živjela i putovala zvala tim imenom. Pod crvenim je glogom, u visini mojih ramena, iskazalo bit za mene tako bolne prisnosti one žene i neznanca s njom i njezinim životom, u koji ja nikad neću stupiti.

Jednog trenutka (dok smo odlazili dalje a djed gundao: »Jadni Swann, kakvu su mu ulogu samo namijenili: otpremaju ga na put da bi ona mogla ostati nasamo sa svojim Charlusom, jer to je on, prepoznao sam ja njega! Pa još i tu malu uvlače u svu tu sramotu!«), dojam koji je na mene ostavio despotski ton kojim ju je majka pozvala, a da joj Gilberte nije odvrtila ni riječi, pokazao mi je da i ona mora nekog slušati, da nije iznad svega, pa mi je donekle ublažio muke, ulio mi nešto nade i smanjio ljubav. Ali uskoro je ta ljubav opet u meni porasla kao reakcija kojom je moje poniženo srce željelo izjednačiti se s Gilbertom ili nju spustiti do sebe. Zavolio sam je i požalio što nisam imao vremena niti se dosjetio da je uvrijedim, da joj učinim nažao i primoram je da me se sjeća. Bila mi je tako lijepa da bih se najradije bio vratio, slegao ramenima i doviknuo joj: »Kako ste samo ružni i smiješni! Gadite mi se!« Dotle sam se pak udaljavao i zauvijek odnosio u sebi lik riđokose djevojčice, s kožom posutom rumenim pjegama, što u ruci drži lopaticu, smije se i upire u mene dug, prijetvoran i bezizražajan pogled, kao pravi primjer sreće nedostupne djeci moje vrste zbog prirodnih zakona koji se ne smiju prekršiti. A čar kojim je njezino ime okadilo ono mjesto pod

crvenim glogom gdje smo ga zajedno čuli ona i ja, uskoro će osvojio, prožeti, balzamirati sve što je bilo u vezi s njom, njezina djeda i baku koje su moji djed i baka imali neizrecivu sreću poznavati, uzvišeno zanimanje burzovnog posrednika i turobnu četvrt Champs-Elysees u kojoj stanuje u Parizu.

— Leonie — reče djed tetki kad smo se vratili kući — šteta što nisi bila s nama. Ne bi više prepoznala Tansonville. Da sam se usudio, bio bih ti odrezao jednu grančicu od onog crvenog gloga koji si tako voljela. — Tako je djed ispriповjedio tetki našu šetnju, bilo zato da je zabavi, bilo zato što još nije bio izgubio svaku nadu da će je nagovoriti da izađe iz kuće. Ona je nekoć silno voljela taj posjed, a Swann je bio još posljednji čovjek kojeg je primala pošto je već svima bila zatvorila vrata. Pa i te je večeri učinila ono što je činila svaki put kad bi se on raspitivao za njezino zdravlje (on je još jedini od nas želio da je vidi), poručila mu je da je umorna, ali da će ga sljedeći put primiti:

— Da, jednog dana, kad bude lijepo vrijeme, odvest ću se do ulaza u njegov park.

Govorila je to iskreno. Rado bi bila ona ponovo vidjela Swanna i Tansonville, ali je imala samo još toliko snage da to poželi; bila je preslaba da ostvari želju. Gdjekad bi joj lijepo vrijeme vratilo malo krepkosti, pa bi ustala i odjenula se, ali bi je umor iznova shrvao još prije nego što bi prešla u drugu sobu, te bi zatražila da se vrati u postelju. Tako je kod nje započelo — samo nešto ranije nego što se to obično događa—ono veliko odustajanje svojstveno starosti što se priprema za smrt, pa se zatvara u svoju čahuru, što se može zapaziti na kraju vrlo duga života čak i u nekadašnjih ljubavnika koji su se silno voljeli, u prijatelja vezanih najsnažnijim duhovnim sponama, koji, počam od nekih određenih godina, više ne odlaze na put ili u posjete, prestaju se dopisivati i znaju da na ovom svijetu neće više općiti među sobom. Tetka je zacijelo dobro znala da više neće vidjeti Swanna, da nikad više neće izaći iz kuće, samo što joj je to konačno zatočenje bilo znatno olakšano iz onog istog razloga iz kojeg joj je, prema našem mišljenju, moralo biti bolno: to joj je zatočeništvo bilo nametnuto slabljenjem snage, što je lako mogla ustanoviti svakog dana i što je svaki njezin postupak, svaki njezin pokret, pretvaralo u

umor, ako ne i u muke, te je tako neaktivnosti, osami i tišini pridavalo osobine blagoslovljene i okrepne slasti odmora.

Tetka nije otišla pogledati živicu s crvenim glogom, ali sam ja svakog časa zapitkivao roditelje hoće li ipak otići, i je li nekoć često odlazila u Tansonville, navodeći ih da mi pripovijedaju o roditeljima gospođice Swann, o njezinu djedu i baki, koji su mi se činili veliki kao bogovi. Prezime Swann postalo mi je gotovo mitologijsko, pa kad sam razgovarao s roditeljima, ginuo sam od čežnje da ih čujem kako ga izgovaraju. Nisam se usuđivao izgovoriti ga sam nego sam ih navodio da govore o predmetima bliskim Gilberti i njezinoj obitelji, koji je okružuju i među kojima se nisam osjećao predaleko prognan od nje; tako bih odjednom nagnao oca, hineći da, primjerice, mislim kako su se službom koju je obavljao djed već i prije bavili u našoj porodici, ili da se živica s crvenim glogom koju teta Leonie želi vidjeti nalazi na općinskom zemljištu, da ispravi moje tvrdnje, da mi kaže tobože protiv moje volje, sam od sebe: — Ma ne, taj je posao obavljao Stuannov otac, a ona živica pripada Swannovu parku. —Tad bih iznova hvatao dah, toliko me to prezime, naliježujući na ono mjesto gdje je bilo zauvijek upisano u meni, tištalo i gušilo u trenutku kad bih ga začuo; činilo mi se punijim od svakog drugog prezimena zato što sam ga unaprijed opteretio svim onim opetovanjima dok sam ga u duhu sam izgovarao. Godilo mi je i zato jer sam se stidio što sam se usudio zatražiti od njih da ga izgovore, jer je radost koju su mi pribavljali bila tako velika da je zacijelo njih morala stajati grdne muke, a bez ikakve nadoknade, zato što njima to nije pričinjalo nikakvo zadovoljstvo. Stoga sam iz uvidavnosti, pa i obzira, skretao razgovor na drugu stranu. Svu onu neobičnu primamljivost koju sam pripisivao prezimenu Swann pronalazio sam opet u njemu samom čim bi ga oni izgovorili. Tad bi mi se odjednom učinilo da oni ne mogu a da ne oćute tu zamamnost, da i oni moraju usvojiti moje gledište, da i oni zapažaju, doživljavaju i prigrljuju moje snove, te bih bio nesretan baš kao da sam ih nadmudrio ili naveo na zlo.

Te su godine roditelji nešto ranije nego obično utvrdili dan našeg povratka u Pariz. Ujutro, na sam dan odlaska, pošto su mi nakovrščali kosu radi fotografiranja, pomno mi na glavu nabili šešir koji još nikad nisam bio nosio, i zaogrnuti me baršunskim ogrtačem, morali su

me tražiti na sve strane, a majka me napokon našla na maloj uzvisini kod Tansonvillea uplakana kako se upravo opraštam s glogom i grlima njegovo bodljikavo granje. Bio sam poput kakve princeze iz tragedije kojoj su preteški svi ti pusti ukrasi, pa sam u svojoj nezahvalnosti prema nametljivoj ruci koja mi je svezala sve te uzlove i namjestila kosu na čelu — gazio po istrzanim papirićima za kovrčanje kose i po svom novom šeširu. Majku nisu dirnule moje suze, ali nije mogla suspregnuti vrisak kad je ugledala zgaženi šešir i upropašteni ogrtač. Nisam je ni čuo jer sam govorio kroza suze:

— O moji jadni dragi glogovi, ne nanosite vi meni bol niti me tjerate da otputujem. Vi mi nikad ništa nažao niste učinili! I zato ću vas do vijeka voljeti! — Otirući suze, obećavao sam im, kad budem velik, da se neću povoditi za bezumnim životom drugih ljudi, nego ću, čak i kad budem u Parizu, čim grane proljeće, umjesto da odem u posjete i slušam budalaštine, otputovati na selo da vidim prvo cvijeće gloga.

Kad bismo već bili u poljima, nismo se više rastajali s njim sve do kraja šetnje prema Mesegliseu. Kroz glog je neprestance prolazio, kao kakva nevidljiva skitnica, vjetar, koji se meni činio da je dobi duh Combraya. Svake godine, onog istog dana kad bismo stigli, odlazio bih, da oćutim da sam doista u Combrayu, na onu uzvisinu i nalazio ga kako mi se zapleće u kabanicu i tjera me da s njim trčim. Na tom ispupčenju u ravnici što se sterala prema Mesegliseu gdje na milje nije bilo nikakva izbreška, vjetar je uvijek bio uza me. Znao sam da gospođica Swann odlazi često na nekoliko dana u Laon, a premda je to mjesto bilo mnogo milja daleko, na tom razmaku nije bilo nikakvih zapreka, pa kad bih u vrućim popodnevnim satima vidio kako vjetar jednim jedinim dahom što dolazi s krajnjeg ruba obzora poliježe najudaljenija žita i širi se poput vala po svom beskrajnom prostranstvu i naposljetku, mlak i mrmoreći, zamire među grahoricom i djetelinom do mojih nogu, činilo mi se da nas dvoje ta zajednička nizina zbližava i ujedinjuje, mislio sam kako je taj dah prošao pokraj nje, kako mi u uho šapuće neku njenu poruku, koju dođuše ne razumijem, te sam ga u prolazu grlio. Slijeva se nalazilo selo koje se zvalo Champieu (Campus Pagani, prema župnikovu tumačenju). Zdesna su se iza žita, u daljini, ocrtavala dva iscizelirana

seoska zvonika crkve u Saint-Andre-des-Champsu. Onako vitki, ljuskavi, s crepasto poredanim šupljinicama kao u saću, ukrašeni valovitim crtama, žućkasti i grudasti, bijahu i sami poput dva žitna klasa.

Stabla su jabuka u pravilnim razmacima, sred neprispodobivih ukrasa svojih krošanja koje je nemoguće pobrkati s krošnjom ijedne druge voćke, otvarala svoje široke latice od bijele svile, usred kojih su visjele plašljive kitice njihovih rumenih prašnika. Upravo sam na putu do Meseglisea prvi put opazio okrugle sjene jabukovih stabala na suncem obasjanoj zemlji, pa i one vlati od neopipljiva zlata koje sunce na zalasku ukoso tka pod krošnjama, i koje je otac raskidao štapom a da ih nikad nije uspio skrenuti s njihova pravca.

Katkad bi preko popodnevnog neba kriomice i bez sjaja promi-
nuo mjesec bijel poput oblaka, kao glumica na koju još nije došao red za nastup pa iz gledališta, u uličnoj haljini, gleda časak svoje kolege na pozornici, povučena, ne želeći privući ničiju pažnju. Rado sam nalazio njegovu sliku na platnima i u knjigama, samo što su ta umjetnička djela bila vrlo različita — bar u prvim godinama, prije nego što mi je Bloch navikao oči i duh na profinjenije harmonije — od umjetnina na kojima bi mi se mjesec danas činio lijep, a na kojima ga tada ne bih ni prepoznao. Takav je, primjerice, bio kakav Saintineov roman ili Gleyreov pejzaž, gdje se mjesec jasno ističe na nebu svojim srebrnim srpom, i slična naivno nesavršena djela kao što su bili i moji dojmovi, na zgražanje sestara moje bake kad bi vidjele kakva djela volim. One su mislile da djeci treba pokazivati samo ona djela, i da djeca dokazuju da imaju ukusa samo ako zavole odmah na početku ona djela, kojima se čovjek konačno divi kad sazre. Zacijelo su one predočavale sebi estetsku vrijednost kao materijalne predmete koje oko mora uočiti čim je otvoreno, ne uviđajući potrebu da ekvi-
valentne vrijednosti polagano zru u srcu.

Na putu do Meseglisea, u Montjouvainu, u kući na obali velike baruštine, kući naslonjenoj leđima na grmovit brežuljak, stanovao je gospodin Vinteuil. Zato smo često putem susretali njegovu kćer kako juri na jednopregu. Odjednom, jedne godine, nismo je više susretali samu nego u društvu s nekom starijom prijateljicom koja je bila ozloglašena u tom kraju i koja se napokon jednog dana preselila

u Montjouvain. Ljudi su govorili: »Taj je jadni gospodin Vinteuil valjda slijep od ljubavi kad ne zna što se sve priča, i kad on, koji se zgraža kad god se izgovori koja zazorna riječ, dopušta kćeri da mu u kuću dovodi takvu žensku! On kaže da je to izvanredna žena, da ima dobro srce i da je neobično nadarena za glazbu, samo što nije školovana. Ali sigurno je da se ona i njegova kći ne bave glazbom.« Gospodin je Vinteuil doista tako govorio; uistinu je neobično kako jedna osoba uvijek pobuđuje divljenje za svoje moralne osobine upravo u roditelja osobe s kojom je u intimnim odnosima. Tjelesna ljubav, koju tako nepravedno ocrnjuju, primorava svako stvorenje da toliko očituje i one svoje najmanje djeliće dobrote i samoprijegora da mora na njih svratiti pažnju svoje najbliže okoline. Doktor Percepied, komu su njegov krupni glas i guste obrve omogućavali da igra, kad god zaželi, ulogu podmuklice, iako se inače svojom vanjštinom nije tako doimao, a da igranjem te uloge nije nimalo ugrozio svoju nepokolebljivu i nezasluzenu slavu osorna dobrotvora, znao je do suza nasmijati župnika i druge govoreći im grubim glasom: »E pa, izgleda da se ona i njezina prijateljica gospođica Vinteuil zbilja bave muzikom. Što, vi se tome čudite? Ja ne znam što bih rekao. Meni je to baš jučer rekao sam čiča Vinteuil. Uostalom, valjda ta djevojka ima pravo voljeti muziku? Ja nisam za to da se djeci priječi da se posvete umjetnosti. A izgleda da tako misli i Vinteuil. Zato se i on s kćerinom prijateljicom bavi muzikom. Eh, do bijesa, u toj se kući uvelike bave muzikom. Što se sad smijete? Samo se ipak malo previše bave muzikom. Neki dan sam sreo čiču Vinteuila kod groblja. Jedva se držao na nogama.«

Onima kao mi koji smo vidjeli kako u to doba gospodin Vinteuil zazire od znanaca, kako okreće glavu na drugu stranu kad ih spazi, kako se za nekoliko mjeseci porušio, kako je zaokupljen svojim jadima i nesposoban za svaki napor koji nije u izravnoj vezi s ostvarivanjem kćerine sreće, kako po cijele dane provodi na ženinu grobu — nije bilo teško pojmiti da on umire od tuge, i da dobro zna što se sve priča. Znao je, a možda je i vjerovao u sve to. Možda i nema čovjeka, ma koliko bio čestit, koga splet okolnosti ne bi mogao jednog dana dovesti do toga da živi u neposrednoj blizini poroka koji najoštrije osuđuje — pa da ga i ne prepoznaje pod maskom

nekih posebnih činjenica kojima se taj porok zaodijeva da bi mu se približio i nanio mu bol: primjerice, nekim čudnim riječima, neobjašnjivim držanjem, jedne večeri, osobe koju takav čovjek, uostalom s mnogo razloga, voli. Ali bit će da je čovjek kakav je bio gospodin Vinteuil mnogo više patio od drugih da bi se pomirio s jednom takvom situacijom, za koju se pogrešno misli da je svojstvena samo boemskom svijetu: takve situacije nastaju uvijek kad treba da sebi osigura potrebno mjesto i sigurnost porok što se u djetetu razvio pod utjecajem same prirode, ili gdjekad običnim miješanjem očevih i majčinih vrlina, kao što se miješa i boja očiju. Ali zbog onog što je gospodin Vinteuil možda znao o ponašanju svoje kćeri, nije se njegovo obožavanje nimalo smanjilo. Činjenice ne prodiru u svijet u kojem žive naša vjerovanja; one se ne rađaju iz činjenica pa ih one i ne razaraju; mogu ih najupornije poricati a da ih ne oslabe, kao što ni lavina nesreća ili bolesti, koje neprestance pogađaju istu obitelj, neće u njoj izazvati sumnju u dobrotu Božju ili u sposobnost njihova liječnika. Ali kad je gospodin Vinteuil mislio na svoju kćer i na sebe s gledišta društva, s gledišta njihova ugleda, kad je nastojao smjestiti sebe s njom na onaj rang koji zauzimaju prema općoj ocjeni, onda je taj sud o društvenoj kategoriji donosio isto onako točno kao i stanovnik Combraya koji je bio neprijateljski raspoložen prema njemu, te je vidio sebe s kćerkom na samom dnu društvene ljestvice i stoga je u vladanju poprimio onu poniznost, ono poštovanje prema onima koji su iznad njega i koje gleda odozdo (pa makar su prije bili i daleko ispod njega), ono nastojanje da se vine do njih koje je gotovo mehanička rezultanta svih padova. Kad smo jednog dana prolazili sa Svvanom kroz Combray, gospodin je Vinteuil izbio iz pokrajnje ulice i iznenada se našao pred nama tako da nije imao vremena da nam se ukloni. Swann je, s onom ponositom samilošću mondena čovjeka koji se oslobodio svih moralnih predrasuda, pa u tuđoj sramoti vidi samo dobar povod da takvu čovjeku iskaže svoju dobrohotnost, čije očitovanje godi samoljublju onoga koji je iskazuje utoliko više ukoliko je dragocjenija onome tko je prima, Swann je dakle dugo ćaskao s gospodinom Vinteuilom, premda mu se do tada nije bio nikad obratio nijednom riječju, a prije nego što se rastao s nama, zamolio ga je da jedne večeri pošalje kćer u Tansonville da im svira. Takav bi

poziv prije dvije godine bio ogorčio gospodina Vinteuilu, ali gaje sad ispunio takvom zahvalnošću da se osjetio dužan da ne bude toliko indiskretan pa da poziv prihvati. Njemu se Swannova ljubaznost prema njegovoj kćeri učinila sama po sebi tako časnom i divnom potporom da je pomislio kako će možda biti bolje da je ne iskoristi te tako očuva svu njezinu netaknutu platonsku slast.

— Kakav krasan čovjek! — reče nam kad nas je Swann napustio, govoreći s istim onakvim oduševljenjem i poštovanjem kako govore pametne i lijepe građanke iz poštovanja i pod dojmom čari kakve vojvotkinje, pa bila ona i ružna i glupa. — Kakav krasan čovjek! Kakva šteta što se onako neprimjereno oženio!

I u najiskrenijih ljudi ima toliko licemjerja da zanemaruju, dok razgovaraju s nekom osobom, svoje pravo mišljenje o njoj, ali ga izreknu čim ta osoba više nije nazočna. Tako su i moji roditelji umah počeli s Vinteuilom žaliti Swanna zbog njegove nesretne ženidbe u ime onih načela i uobičajene pristojnosti za koje su valjda (već zato i što su se zajedno s njim pozivali na njih kao ljudi istog kova), po svemu sudeći, podrazumijevali da ih u Montjouvainu ne krše. Gospodin Vinteuil nije poslao kćer k Svvanu. Najviše je zbog toga žalio sam Swann. Jer, kad god bi se rastao s Vinteuilom, sjetio bi se da ga već dulje vrijeme želi pitati nešto o nekome tko se preziva kao i on, valjda o nekom njegovu rođaku. Ovaj put se bio zarekao da neće zaboraviti pitati ga to kad gospodin Vinteuil dođe s kćerkom uTansonville.

Kako je šetnja prema Mesegliseu bila kraća od one druge, uvijek smo je ostavljali za nesigurno vrijeme; podneblje je oko Meseglisea bilo prilično kišovito pa nikad nismo gubili iz vida okrajak šume u Roussainvilleu gdje smo se mogli skloniti pod guste krošnje.

Često bi se sunce sakrilo za oblak, koji bi mu iskrivio okrugli oblik i pozlatio mu rubove. Tad bi polja ostala bez sjaja iako ne i bez svjetla, i učinilo bi se da je sav život stao, a na nebu bi se ocrtali porazno točno i savršeno bijeli bridovi malog sela Roussainvillea. Vjetar bi nagnao gavrana da poleti i iznova se spusti negdje u daljini, a daleke bi šume, naspram bjeličasta neba, došle nekako modrije, kao na slikama naslikanim jednom bojom u raznim tonovima što krase zidove između prozora starinskih kuća.

A drugom bi opet zgodom udarila kiša kojom nam je bio zaprijetio još onaj kapucin u optičarevu izlogu; s neba bi padale u gustim mlazovima kapi vode nalik na ptice selice što odjednom sve zajedno polijeću. Kapi se ne odvajaju, ne polaze nasumce na svoje brzo putovanje, nego svaka zadržava svoje mjesto i povlači za sobom sljedeću, a nebo još jače potamni nego kad polete lastavice. Tad bismo se sklonili u šumu. Kad bi se već činilo da je njihovu putovanju došao kraj, pristigle bi naknadno još neke od njih, one tromije i sporije. Ali mi bismo izašli iz svoga zaklona jer se kapi rado zadržavaju u krošnjama, pa se događa da je zemlja već gotovo suha a da se gdjekoja kap još i dalje drži i pleše žilicama kojeg lista, visi mu o vršku i mirno sja na suncu, a onda odjednom sklizne s grane i padne komu na nos.

Cesto smo odlazili skloniti se i u predvorje crkve Saint-Andre-des-Champs, gdje bismo se našli u društvu s kamenim svecima i crkvenim očima. Kako je samo ta crkva bila francuska! Iznad vrata bijahu sveci i kraljevi-vitezovi s ljljanom u ruci, prizori sa svadbi i sprovoda prikazani isto onako kako bi ih mogla zamisliti Francpoisina duša. Kipar je neke anegdote o Aristotelu i Vergiliju ispriповjedio isto onako kako je Françoise u svojoj kuhinji rado raspredala o Luju Svetom, kao da ga osobno poznaje, a obično samo zato da bi posramila moga djeda i baku što nisu toliko »pravedni« kao on. Osjećalo se kako pojmovi srednjovjekovnog umjetnika i srednjovjekovne seljakinje (koja je preživjela to doba sve do XIX. stoljeća) o antičkoj ili kršćanskoj povijesti, koji se podjednako odlikuju netočnošću i dobrotom, ne potječu iz knjiga nego iz predaja koje su u isti mah i starodrevne i neposredne, neprekinute, usmene, izobličene, neprepoznatljive i žive. Jedna druga osoba iz Combraya koju sam također, potencijalnu i proročanski nagoviještenu, prepoznao u gotičkom kipu crkve Saint-Andre-des-Champs bijaše mladi Theodore, Camusov pomoćnik. Uostalom, Françoise je u njemu tako dobro naslućivala zemljaka i suvremenika da je, kad je teta Leonie bila odviše teško bolesna da bi je mogla sama okrenuti u postelji i prenijeti do naslonjača, radije pozivala u pomoć njega nego da dopusti kuhinjskoj pomoćnici da dođe gore i »dobro pogleda« tetku. Jer taj je mladić, kojeg su opravdano smatrali nevaljalcem, bio isto tako ispunjen onom dušom koja je krasila crkvu Saint-Andre-des-Champs, napose onim poštovanjem koje

je, po Fran^ooisinu poimanju, čovjek dužan iskazati »jadnim bolesnicima« ili »svojoj sirotoj gospodarici«, da mu je lice pri podizanju tetkine glave na jastuk izražavalo onu istu prostodušnost i revnost kao i lica onih anđelaka na bareljefima koji se sa svijećom u ruci trude oko iznemogle Djevice, baš kao da ta sivkasta i gola lica, nalik na zimsku šumu, isklesana u kamenu, samo drijemaju, onako suzdržljiva ali spremna da ožive u nebrojenim poštovanim i prepredenim pučkim licima kakvo je Theodoreovo, što se rumeni kao zrela jabuka. Jedna je svetica, u nadnaravnoj veličini, bila odvojena od portala i nije bila onako spojena s kamenom podlogom kao anđelci, nego je stajala na postolju nalik na stolićicu, zbog čega nije nogama dodirivala vlažno tlo; imala je punašne obraze i jedre dojke, od kojih joj se nadimala teška haljina kao što se lanena vreća nadimlje od zrela grožđa; čelo joj bilo nisko, nos kratak i jogunast, a oči duboko usađene; bila je isto onako snažna, beščutna i odvažna kao i seljakinje iz tog kraja. Tu je sličnost, koja je tom kipu pridavala ljupkost koje nisam tražio na njemu, često potkrepljivala bilo koja seoska djevojka koja bi došla iz polja da se također skloni u crkvu; njezina je prisutnost bila slična prisutnosti onog lišća zidne biljke puzavice što je izrasla pokraj isklesanog lišća, pa se čini da joj je suđeno da posluži za usporedbu s prirodom i tako dokaže istinitost umjetničkog djela. Pred nama se, u daljini, kao obećana ili ukleta zemlja, dizao Roussainville, među čije zidove nisam nikad prodro, Roussainville, po kojem je, i kad je kiša kod nas već bila prestala, ponekad i dalje lijevala kažnjavajući ga poput kakva seia u Bibliji svim sulicama kojima je oluja šibala po domovima njegovih stanovnika. Drugi put bi pak Roussainville već stekao oprost Boga Oca koji je po njemu prosuo, kao po oltarskoj monstranci, nejednako duge zrake raspršena zlata, što je sjalo na suncu koje se iznova bilo pomolilo.

Ponekad bi se vrijeme sasvim pokvarilo pa smo se mogli vratiti kući i ostati zatvoreni u njoj. Tu i tamo su, u daljini, u poljima koja su zbog tame i vlage bila nalik na more, osamljene kuće što su visjele o boku kakva brijega što je utonuo u tminu i vodu, blistale kao ladice spuštenih jedara što će ostati nepomične na pučini do kraja noći. Ali ni kiša ni oluja nisu bile važne! Ljeti je loše vrijeme tek prolazna, površna zlovolja dubljeg i trajnog lijepog vremena, što se znatno ra-

zlikuje od nestalnog i trenutačno lijepog vremena zimi; ono je u to doba, naprotiv, ustaljeno na zemlji, skrutnulo se u gustim krošnjama na koje se kiša može ispadati a da ne ugrozi otpornost njegove stalne radosti, te bi do kraja godišnjeg doba sve do u seoske ulice, sve do kućnih i vrtnih zidova, razvilo svoje stjegove od ljubičaste i bijele svile. Sjedeći u malom salonu i čekajući večeru, osluškivao bih kako voda kaplje s naših kestenova, ali sam znao da će pljusak samo još više pocakliti njihove krošnje, koje će svu tu kišnu noć ostati na svom mjestu, kao zalag ljeta, jamčeći trajnost lijepog vremena; neka kiša samo pada, sutra će se ipak iznad bijele ograde uTansonvilleu lelujati isto tako brojno sitno srcoliko lišće; stoga nisam bio tužan gledajući kako jablan u Ulici Perchamps upućuje nevremenu očajničke molbe i pozdrave; nisam bio tužan slušajući kako se među ljljanima u dnu vrta razliježu posljednji gromovi.

Kad je vrijeme od samog jutra bilo loše, roditelji bi odustali od šetnje pa ni ja ne bih izlazio iz kuće. Ipak, poslije, one jeseni kad smo zbog tetkina nasljedstva morali doći u Combray, navikao sam se da u takve dane odlazim sam puteljkom koji je vodio u Meseglise-la-Vineuse. Teta je Leonie, naime, napokon umrla i tako osigurala pobjedu mišljenju onih koji su tvrdili da će je njezin način života, od kojeg je neprestano stabila, na kraju doći glave; ali taj su događaj smatrali isto tako pobjedom svoga mišljenja i oni koji su oduvijek tvrdili da ona ne pati od neke izmišljene nego od organske bolesti, i da će se svi skeptici u to uvjeriti kad joj napokon podlegne; ipak je svojom smrću izazvala veliku bol samo u jednog stvora, ali je ta bol bila strahovita. Onih petnaest dana koliko je trajala ta posljednja tetkina bolest, Fran^{oise} je nije ostavljala ni na trenutak samu, nije se uopće svlačila, nikom nije dopuštala da je dvori, i nije joj napuštala tijelo sve dok nije bila pokopana. Tek smo tad shvatili da je onaj svojevrsni strah u kojem je Franpoise živjela, strah od tetkinih nemilih riječi, od njenih sumnji i gnjeva, u nje razvio osjećaj za koji smo mislili daje mržnja, a zapravo je bio obožavanje i ljubav. Nije više bilo njezine prave gospodarice, s njezinim nepredvidljivim odlukama, s lukavštinama koje je teško bilo prozreti, s dobrim ali povodljivim srcem, njezine vrhovne, tajanstvene i svemoćne vladarice. Prema njoj smo svi mi malo vrijedili. Davno je bilo prošlo ono vrijeme, na

samom početku, tek što smo bili počeli dolaziti u Combray na ferije, kad smo u Francoisimm očima uživali isti ugled kao i tetka. Upravo te jeseni, kad su mi roditelji bili toliko zaokupljeni formalnostima koje je trebalo obaviti, razgovorima s bilježnicima i zakupnicima, kad nisu imali mnogo vremena da izlaze iz kuće, a ni vrijeme, uostalom, nije bilo lijepo, navikli su se bili da me puštaju sama u šetnju prema Mesegliseu; umotavali su me u širok škotski ogrtač koji me štiti od kiše, a ja sam ga radije prebacivao preko ramena, pogotovo što sam slutio da one škotske pruge na njemu sablažnjavaju Franfoisu, kojoj bi bilo nemoguće dokazati da boja odjeće nema ničega zajedničkog sa žalošću za pokojnicom. Štoviše, njoj se ni najmanje nije sviđalo kako mi tugujemo za tetkom jer nismo priredili karmine, nismo pazili da nam glas zvuči nekako posebno kad smo govorili o njoj, a ja sam ponekad čak i pjevao. Uvjeren sam da bi i meni u nekoj knjizi takvo poimanje tugovanja za pokojnikom, po uzoru na Pjesme o Rolandu ili portal crkve Saint-Andre-des-Champs, bilo simpatično, i u tome sam se potpuno slagao s Fran^oisom. Ali čim bi se ona našla u mojoj blizini, neki me vrug tjerao da je rasrdim, pa bih iskoristio i najmanji povod da joj kažem kako žalim za tetkom zato što je, usprkos svim svojim smiješnim osobinama, bila dobra žena, a nipošto zato što mi je bila tetka; da mi je i kao tetka mogla biti mrska pa da mi njezina smrt ne bi tada nanijela ni najmanje boli. Te bi mi riječi u nekoj knjizi svakako bile neumjesne.

Framjoisu bi u takvim razgovorima, baš kao pjesnika, preplavila prava plima zbrkanih misli o žalosti i obiteljskim uspomnama, pa dok se ispričavala što ne može odgovoriti na moje teorije govoreći: »Ne znam se ja izraziti kako treba!« ja bih slavio slavlje zbog tog njezina priznanja na zdravorazumski, podrugljivi i grubi način dostojan doktora Percepieda. A kad bi još dometnula: »Ipak vam je ona bila rodnica, čovjek uvijek mora iskazivati poštovanje rodnici!«¹ slegao bih ramenima i rekao u sebi: »Tako mi i treba kad raspravljam s neukom ženom koja potpuno pogrešno izgovara riječi!« Takvim sudom o Fran^oisi usvojio sam ono kukavno stajalište koje baš oni

1. U izvorniku igra riječi. Framjoise kaže laparenthese umjesto laparentele (rodbina), a ona se prva riječ izgovara kao parenthese (zagrada). Prev.

koji ga u svom nepristranom razmišljanju najviše preziru, vrlo često zastupaju kad se nađu u kakvom običnom prizoru u životu.

Moje su šetnje te jeseni bile utoliko ugodnije ukoliko sam u njih odlazio nakon dugih sati provedenih nad knjigom. Kad bih se zamorio čitajući cijelo dopodne u salonu, prebacio bih svoj škotski ogrtač preko ramena i izašao: pošto sam dugo vremena primoravao tijelo na mirovanje, u njemu se bilo nakupilo toliko živosti i brzine da je osjetilo neodoljivu potrebu da ih, kao zvrk kad ga čovjek pusti s uzice, istroši na sve strane. Kućni zidovi, živica u Tansonvilleu, stabla u šumi kraj Roussainvillea, grmlje na koje se leđima nastanjao Montjouvain, primali su moje udarce štapom ili kišobranom i slušali radosne uzvike, a sve su to bili odjeci zbrkanih misli kojima sam se zanosio i koje se ni ovdje na svjetlu nisu bile smirile, te su više voljele da se lakše oslobode na taj neposredan način, nego da se polako i teško razrješavaju u glavi. Većina tobožnjih očitovanja onoga što smo osjetili samo nas oslobađa svega toga, omogućujući nam da to izbije iz nas u nekom nejasnom obliku u kojem ga ne možemo pojmiti. Kad pokušavam procijeniti što sve dugujem tom putu u Meseglise, sve one skromne spoznaje koje sam ondje slučajno stekao ili sam na njih naišao, sjećam se da sam se baš te jeseni, u jednoj od tih šetnja, nedaleko od grmovitog brežuljka što štiti Montjouvain, zaprepastio kad sam prvi put shvatio kakav je nesklad između naših dojmova i njihovih uobičajenih očitovanja. Pošto sam se sat vremena žustro borio s kišom i vjetrom, baš kad sam stigao na obalu baruštine kod Montjouvaina, pred crijepom pokrivenu kućicu u koju je vrtlar gospodina Vinteuila spremao svoj vrtlarski alat, pomolilo se sunce na kojem je pljuskom isprana pozlata nanovo zasjala na nebu, na drveću, na zidu kolibe, na još mokrom crijepu i na sljemenu krova po kojem se šetala kokoš. Puhao je vjetar i vodoravno pobjegao korov što je nikao na zidu i pahuljasto paperje kokoši; i drač i perje pokorno su se podavali njegovu puhanju u svoj svojoj dužini, pasivno, kao i svi tromi i laki predmeti. Crijepom pokriveni krov poprimio je u baruštini, u kojoj se zbog sunca iznova zrcalio, izgled ružičasta mramora kakav nisam bio još nikad vidio. Kad sam spazio u vodi i na pročelju kućice kako blijed osmijeh odgovara osmijehu neba, zavitlah u zanosu zatvorenim kišobranom i uskliknuh: —Jok, jok, jok,

jok! —A u istom hipu oćutjeh kako ne smijem ostati na toj mutnoj riječci, nego da moram nekako jasnije izraziti svoj zanos.

Upravo sam u to vrijeme naučio da isti osjećaji ne obuzimaju sve ljude istodobno, prema nekom unaprijed određenom redu. Prolazio je tako neki seljak, koji je, po svemu sudeći, bio već prilično loše volje, a još se više oneraspoložio kad umalo da ga nisam udario kišobranom po glavi pa nije osobito srdačno odgovorio na moje riječi: — Lijepo je vrijeme, zar ne, dušu dalo za hodanje? — Isto tako, kad bih nakon duga čitanja dobio volju da s nekim porazgovaram, kolega kojem bih se obratio bio je već sit razgovora pa je želio da ga ostavim na miru da čita. Kad bih pak nježno pomislio na roditelje te posve razborito i dobrohotno nakanio da im učinim kakvo veselje, oni su dotle bih saznali za neku moju sitnu nepodopštinu te su me zbog nje strogo prekorili u času kad sam pohrlio do njih da ih izljubim.

Katkad bi se mom zanosu rođenom iz samoće pridružio i drugi zanos koji nisam umio jasno razdvojiti od prvoga, a koji je nastao iz želje da ugledam pred sobom kakvu seljanku koju bih mogao priviti u zagrljaj. Ta se želja budila naglo pa nisam imao vremena da je dovedem u pravu vezu s njezinim uzrokom, a kako se javljala usred sasvim različitih misli, užitak koji ju je pratio činio mi se — samo višim stupnjem užitka što su ga u meni izazivale te druge misli. Zbog tog novog uzbuđenja pripisivao sam veću vrijednost svemu čime je moj duh u tom času bio zabavljen: ružičastom odrazu crepova na krovu, draču, selu Roussainvilleu u koje sam već poodavno želio navratiti, stablima u obližnjoj šumi, zvoniku crkve u selu. Zbog tog su mi se uzbuđenja svi ti predmeti činili još poželjniji, jer sam vjerovao da su ga upravo oni probudili u meni. Reklo bi se daje njemu jedina svrha da me što brže ponese do njih nadimljući mi jedro nekim snažnim, nepoznatim i povoljnim vjetrom. Ali ako je želja da se pojavi neka žena pridodavala čarima prirode nešto još zanosnije, čari su prirode zauzvrat proširivale ono što je u čarima žene bilo odviše skućeno. Činilo mi se da je ljepota stabala još uvijek ženina ljepota, i da bi mi njezin poljubac izručio samu dušu onog obzora, sela Roussainvillea i knjiga koje sam čitao; a kako je moja mašta na taj način od tog dodira s mojom čulnošću obnavljala snagu pa se čulnost širila na sve o čemu sam maštao, žudnja mi više nije znala za granice. Zbog toga mi se,

kao što se događa u trenucima snatrenja u prirodi gdje je ukinuto djelovanje navike i gdje su apstraktni pojmovi odloženi na stranu, pa duboko vjerujemo u originalnost, u individualni život mjesta na kojem se nalazimo — prolaznica koju je moja žudnja prizivala nije izgledala kao da je bilo koji primjerak općeg tipa žene, nego nužan i prirodan proizvod toga tla. Jer u to mi se vrijeme sve ono što nisam bio ja, zemlja i druga bića, činilo dragocjenijim, važnijim, obdarenim stvarnijom opstojnošću nego što se to čini odraslim ljudima. Zemlju nisam uopće razdvajao od bića. Žudio sam za nekom seljankom iz Meseglisea ili Roussainvillea, za kakvom ribaricom iz Balbeca, kao što sam žudio i za Mesegliseom i Balbecom. Užitak koji bi mi one mogle pružiti ne bi mi se činio pravim, ne bih mu više vjerovao da sam mu mogao po svojoj volji izmijeniti uvjete. Upoznati u Parizu ribaricu iz Balbeca ili seljanku iz Meseglisea značilo bi isto što i dobiti na dar školjku koju nisam vidio na morskom žalu, ili paprat koju nisam našao u šumi, značilo bi oduzeti užitku koji bi mi ta žena pružila sve one užitke kojima sam ih u mašti zaodjenuo. Ali lunjati po šumi kod Roussainvillea bez seljanke koju bih mogao poljubiti značilo je ne upoznati skriveno blago i duboku ljepotu te šume. Djevojka koju sam vidio samo kroz krošnje tih stabala, bila je za mene kao neka lokalna biljka nešto više vrste koja omogućuje svojom građom da se bolje nego u drugih očuti sva slast toga kraja. U to sam mogao utoliko lakše povjerovati (da bi nježnosti kojima bi mi omogućila da to postignem bile isto tako posebne vrste i da bih ih mogao doživjeti samo s njom i ni s jednom drugom) što ću još dugo biti u godinama kad čovjek ne odvaja taj užitak od posjedovanja raznih žena s kojima ga je okusio, kad ga još nije sveo na opći pojam zbog kojeg će te žene ubuduće smatrati sredstvom uživanja koje se može mijenjati a da užitak bude uvijek isti. Užitak čak i ne postoji osamljen, izdvojen i formuliran u duhu kao cilj kojem čovjek teži približavajući se nekoj ženi, kao uzrok uznemirenosti koju prije toga osjeća. Čovjek gotovo da i ne misli na njega kao na užitak koji će doživjeti, prije će ga nazvati njezinim čarom, jer ne misli na sebe, nego samo na to kako da se izvuče iz sebe. Nejasno ga očekujemo, imanentan je i skriven, a u času kad ga doista doživimo, očituje se samo tako što do paroksizma uznosi druge užitke koje nam donose blagi pogledi, poljupci one

koja je uz nas, te nam se i samima čini nadasve kao neka vrsta zanosa naše zahvalnosti na dobroti srca naše družice i na njezinoj dirljivoj naklonosti, koju mjerimo po milini, po sreći koju nam donosi.

Na žalost, uzalud sam preklinjao kulu u Roussainvilleu da mi pošalje koje dijete iz svoje škole, obraćao joj se kao jedinog pouzdani- ci svojih prvih čežnji kad sam s vrha naše kuće u Combrayu, u sobici što miriše na peruniku, usred kvadrata poluotvorena prozora vidio samo njezin toranj i, s junačkim krzmanjem putnika koji kreće na istraživački pothvat, ili očajnika koji se nakanio ubiti, iznemogao, krčio sam sebi u mislima nepoznati put koji mi se činio pogibeljan, sve do onog trenutka kad bih naišao na neki prirodni trag, kao što je trag puža što se pridružio Ušću divljeg ribiza koji se sagibao sve do mene. Uzalud sam je preldinjao. Uzalud sam u svom vidokrugu obuhvaćao cijeli razmak i probijao ga pogledima ne bih li izvukao odatle kakvu ženu. Odlazio sam sve do ulaza u crkvu Saint-Andre-des-Champs, ali nikad nisam naišao ni na jednu seljanku. Međutim, čim bih išao s djedom, susreo bih je u okolnostima u kojima nisam mogao s njom zapodjenuti razgovor. Netremice sam zurio u deblo dalekog drveta iza kojeg će se svakog časa pojaviti i poći mi u susret; obzor što sam ga promatrao ostajao je pust, padala je noć i zdvojno sam zadržavao pažnju za ono jalovo tlo, za onu iscrpljenu zemlju, kao da ću iz nje prizvati stvorenja koja možda skriva preda mnom; kad sam pak, ne mogavši se pomiriti s mišlju da se vratim kući prije nego što zagrlim ženu za kojom toliko žudim, napokon ipak morao krenuti u Combray priznajući sam sebi daje sve manje vjerojatnosti da će mi je slučaj nanijeti na put, nisam više od veselja nego od bijesa udarao po stablima šume kod Roussainvillea, iz koje nisu izlazila živa bića baš kao ni iz naslikane šume na platnu što prikazuje neku pano- ramu. Uostalom, daje i naišla, bih li joj se usudio obratiti? Vjerojat- no bi me smatrala luđakom, prestao sam vjerovati da i druga ljudska bića osjećaju isto što i ja, da doista i izvan mene postoje želje koje mene zaokupljaju u tim šetnjama i koje nikako da se ostvare. Činilo mi se da su to još samo posve subjektivni, nemoćni, iluzorni plodovi moga temperamenta. Nisu više imali veze s prirodom, sa zbiljom koja je otada izgubila svaku draž i svako značenje, pa je u mom životu postala tek konvencionalni okvir, kao što je i u zamišljenom životu

nekog romana onaj vagon u kojem na klupi sjedi putnik i čita roman tek toliko da mu prođe vrijeme.

Možda se upravo iz jednog dojma koji sam stekao nekoliko godina nakon toga nedaleko od Montjouvaina i koji mi je tada ostao nejasan, rodila mnogo kasnije moja predodžba o sadizmu. Poslije će se vidjeti da je sjećanje na taj dojam iz posve drugih razloga odigralo važnu ulogu u mom životu. Bilo je to jednog vrlo vrućeg dana kad su mi roditelji morali otići nekamo na cijeli dan pa su mi rekli da se mogu vratiti kad god hoću; otišao sam sve do one baruštine u Montjouvainu u kojoj sam volio gledati odraze crepova na krovu, izvalio sam se u hladu, među grmlje na strmini više kuće, i zaspao, na onom istom mjestu na kojem sam nekad čekao oca kad je svratio do gospodina Vinteuil. Probudio sam se kad se već bilo smrklo, i htio sam ustati kadli spazih gospođicu Vinteuil (koliko sam je mogao prepoznati jer je nisam više često viđao u Combrayu kao onda dok je bila dijete, u dobi kad se još nije bila zadjevojčila). Vjerojatno se bila netom vratila kući, vidio sam je pred sobom, nekoliko centimetara od sebe, u onoj istoj sobi u kojoj je njezin otac primio mog oca, a koju je ona preuredila u svoj mali salon. Prozor je bio napola otvoren a svjetiljka upaljena pa sam pratio sve njezine kretnje a da ona mene nije vidjela. Međutim, da sam ustao i pošao dalje, grmlje bi bilo zapucketalo pa bi me čula i možda pomislila da sam se tu sakrio da je uhodim.

Bila je u crnini jer joj je otac bio tek nedavno umro. Nismo je posjetili, majka nije to htjela zbog jedne svoje vrline koja joj je jedina ograničavala dobrotu; iz stidljivosti, iako ju je duboko žalila. Sjećala se kako je žalosno skončao gospodin Vinteuil, isprva sav zaokupljen majčinskim i dadiljskim brigama oko svoje kćeri, a poslije jadima koje mu je zadavala; gledala je u duhu patničko lice tog starca u posljednje vrijeme; znala je da je zauvijek digao ruke od nauma da u čisto prepíše sve ono što je bio skladao u posljednjih nekoliko godina, jadne kompozicije starog profesora klavira, bivšeg seoskog orguljaša, o kojima smo mi mislili da ne vrijede mnogo same po sebi, ali ih nismo prezirali zato što su njemu toliko vrijedile da su mu bile sav smisao života prije nego što ih je žrtvovao u korist kćeri. Mnoge od njih nije čak ni zapisao nego ih je samo držao u glavi, a neke je

pribilježio na otrgnutim listovima papira, nečistljivo, pa će zauvijek ostati nepoznate; majica je mislila i na ono, još teže odricanje na koje je gospodin Vinteuil bio prisiljen, na odricanje od časne, sretne i štovanja dostojne budućnosti svoje kćeri; kad bi se prisjetila te silne zdvojnosti bivšeg profesora klavira svojih tetaka, osjećala je istinsku bol i, sva zgrožena, pomišljala na bol, gorku na drugi način, koju zacijelo osjeća gospođica Vinteuil, izmiješanu s grižnjom savjesti, zato što je tako reći do tukla oca.

— Jadni gospodin Vinteuil — govorila je majka — živio je i umro za svoju kćer a da nikad nije dobio nikakve nagrade. Hoće li je možda dobiti poslije smrti, i u kojem obliku? Samo bi je od nje mogao dobiti.

Na kaminu u dnu salona gospođice Vinteuil stajao je mali portret njezina oca, po koji je ona brže-bolje skoknula kad je čula štropot kočije što je dolazila cestom, a onda se svalila na kanape, prikučila sebi stolić i stavila na njega fotografiju kao što je nekoć gospodin Vinteuil stavljao preda se skladbu koju je želio odsvirati svojim roditeljima. Uskoro joj u sobu uđe prijateljica. Gospođica Vinteuil nije ustala da je dočeka. Držeći ruke iza glave, pomaknula se prema suprotnom kraju sofe, kao da joj želi napraviti mjesta. Međutim, istog časa nasluti da joj time nameće položaj koji joj je možda nemio. Pomisli da bi joj prijateljica možda radije sjela podalje od nje na stolicu, učini joj se da je nametljiva, i u njoj se pobuni tankoćutno srce; iznova je zauzela svu sofu, sklopila oči i počela zijevati kako bi pokazala da se tako izvalila samo zato što joj se spava. Unatoč gruboj i zapovjedničkoj prisnosti u njezinu ponašanje prema prijateljici, prepoznao sam ponizne i suzdržljive kretnje i nenadanu obzirnost njezina oca. Uskoro je ustala i pokušala zatvoriti kapke na prozorima ali joj to nije pošlo za rukom.

— Ostavi prozor širom otvoren, vruće mi je — reče joj prijateljica.

— Ali nije zgodno, vidjet će nas — otpovrne gospođica Vinteuil.

Ipak, zacijelo je naslutila da će joj prijateljica pomisliti da je to rekla samo zato da je izazove kako bi joj odgovorila nekim drugim riječima koje doista želi čuti, ali joj iz obzirnosti prepušta inicijativu

da ih sama izgovori. Bit će da joj je stoga pogled, koji ja nisam mogao vidjeti, poprimio onaj izraz što se silno sviđao mojoj baki, jer je živo dometnula:

— Kad kažem da će nas vidjeti, mislim da će nas vidjeti kako čitamo, a nije ugodno, ma što čovjek radio, kad misli da ga netko gleda.

Iz instinktivne velikodušnosti i nehотиčne uljudnosti nije izgovorila unaprijed smišljene riječi koje je smatrala prijeko potrebnim za potpuno ostvarenje svoje želje. U dnu je njezina bića bojažljiva i usrdna djeвица neprestano preklinjala i suzbijala grubu i slavodobitnu vojničinu.

— Da, zbilja je vjerojatno da će nas u ovo doba, u ovom prometnom seoskom kraju, netko gledati — podrugljivo će joj prijateljica. — Uostalom, pa što onda? — nadoda (držeći da te riječi, koje je izrecitirala iz ljubaznosti, kao tekst za koji zna da godi gospođici Vinteuil, mora popratiti obješenjačkim i nježnim namigivanjem i izgovoriti tobože cinično). — Pa još bolje ako nas tko vidi!

Gospođica Vinteuil uzdrhti i ustane. Njezino obzirno i tankoćutno srce nije znalo koje će se riječi same od sebe prilagoditi prizoru koji su njezina osjetila zahtijevala. Do krajnjih je granica, koliko joj je to dopuštala njezina prava moralna narav, posezalo za jezikom koji bi odgovarao poročnoj djevojci kakva je željela biti, ali riječi za koje je mislila da bi takva djevojka izgovorila iskreno, u njezinim su ustima zvučale lažno. I ono malo što je sebi dopustila kazati izustila je neprirodno jer ju je plašljivost kočila da bude smiona, te je u svoje riječi neprestance upletala:

— Nije li ti hladno, nije li ti vruće, ne želiš li možda biti sama i čitati?

— Čini mi se da je gospođica večeras zaokupljena vrlo pohotljivim mislima — reče na kraju ponavljajući jamačno rečenicu koju je nekad bila čula iz usta svoje prijateljice.

Gospođica Vinteuil osjeti kako joj je prijateljica utisnula cjelov u izrez svilene bluže, pa vrisne i izmakne se. Počeše se skakućući loviti, širokim su rukavima mlatarale kao krilima, gugutale i kriještale kao zaljubljene ptice. Napokon se gospođica Vinteuil izvali na kanape a prijateljica je poklopi svojim tijelom. Bila je okrenuta leđima stoliću

na kojem je stajala slika bivšeg profesora klavira, pa gospođica Vinteuil shvati da ga prijateljica neće vidjeti ako je ne upozori na nju. Stoga joj reče, baš kao da ju je tek tog časa spazila:

— Oh, gleda nas slika mog oca, ne znam tko ju je tamo stavio, već sam dvadeset puta rekla da joj tu nije mjesto.

Sjetih se da je gospodin Vinteuil nekad davno izgovorio te iste riječi pred mojim ocem o svojoj skladbi. Zacijelo im je taj portret služio za redoviti obred oskvrnjivanja jer joj prijateljica odgovori riječima koje su valjda bile dio njihovih liturgijskih odgovora:

— Ma ostavi ga na miru, on nam više ne može dosadivati. Pomisli samo kako bi taj vražji majmun sad tu cmizdrio i pokrивao te kaputom kad bi te vidio kraj otvorena prozora.

Gospođica Vinteuil odgovori joj blagim prijekorom: — Nemoj, nemoj! — što je svjedočilo o njezinu dobrom srcu, ali ne zato što joj ga je nametnulo ogorčenje zbog takvih riječi na račun njezina oca (očito je već bila navikla ušutkivati u takvim trenucima slične osjećaje, tko zna kakvim sofizmima?), nego zato što je to na neki način bila kočnica kojom je, da ne ispadne sebična, kočila užitak koji joj je prijateljica nastojala priskrbiti. Zatim joj se to nasmiješeno ublažavanje što bijaše odgovor tom svetogrđu, taj prijetvorni i nježni prigovor upućen možda njezinoj otvorenoj i dobroj naravi, učinilo da je osobito nečastan oblik, tobože ljupki oblik te opačine s kojom se želi pomiriti. Ipak nije mogla odoljeti privlačnosti užitka koji će osjetiti zbog toga što s njom tako blago postupa osoba koja je tako nemilosrdna prema pokojniku koji se ne može braniti; skočivši u krilo prijateljici, čedno joj pruži čelo da ga poljubi, kao što bi učinila da joj je kći, predosjećajući slasno da će tako, preotimajući gospođinu Vinteuilu čak i u grobu očinstvo, obadvije dosegnuti vrhunac okrutnosti. Prijateljica joj uze glavu među ruke i poslušno je poljubi u čelo, što joj nije bilo teško zbog velike ljubavi koju je osjećala prema gospođici Vinteuil i zbog želje da unese malo rasonode u trenutno tako tužan život siročeta.

— Znaš što bih najradije učinila s ovim starim strašilom? — upita je mašajući se za sliku.

I šapne gospođici Vinteuil na uho nešto što nisam mogao čuti.

— Ah, ne bi se valjda ipak usudila!

— Da se ne bih usudila pljunuti na njega? Na ovo? — upita je prijateljica navlas grubo.

Dalje nisam ništa više čuo jer je gospođica Vinteuil nespretno, užurbano, iskreno i tužno prišla prozoru, zatvorila ga i spustila kapke. Ipak, sad sam znao što je za sve one muke koje je za života podnio radi kćeri gospodin Vinteuil dobio od nje zauzvrat nakon svoje smrti.

Ipak sam nedugo zatim pomislio da gospodin Vinteuil, daje mogao biti svjedok tog prizora, ne bi bio posve izgubio vjeru u dobro srce svoje kćeri i da bi možda imao čak i donekle pravo. Dakako da se u navikama gospođice Vinteuil zlo javljalo u tako potpunom obliku da bi ga tako savršeno ostvarenog teško bilo naći igdje drugdje osim u sadista; prije bi se moglo vidjeti na pozornici kakvog bulevarskog kazališta nego pod svjetiljkom prave ladanjske kuće; kćerku kako navodi prijateljicu da pljune na sliku njena oca koji je živio samo za nju; gotovo da samo sadizam daje u životu osnovu za estetiku melodrame. U zbilji, izuzev slučajeva sadizma, neka bi djevojka možda mogla isto tako biti okrutna kao i gospođica Vinteuil prema uspomeni i željama svoga pokojnog oca, ali ih ne bi navlas sažela u tako rudimentaran i naivan simbolični postupak; ono što bi u njezinu ponašanju bilo zločinačko bilo bi u većoj mjeri zastrto koprenom pred tuđim očima, pa i njenim vlastitim; ona bi učinila to zlo ali ne bi to priznala sama sebi. Međutim, iza tog privida, u srcu gospođice Vinteuil, to zlo nije, bar u početku, bilo bez nekih primjesa. Sadistkinja kao što je ona uvijek je umjetnica zla, što nijedno potpuno opako stvorenje ne može biti, jer u njega nije zlo nešto izvanjsko nego mu se ono čini posve prirodnim, ne razlikuje se čak od njega samog; kako u takva stvorenja nema ni traga poštovanju vrlina, ni uspomeni na pokojnika, ni sinovskoj ljubavi, ono ne osjeća ni svetogrdni užitek u tome što ih oskvrnjuje. Takvi sadisti kao što je bila gospođica Vinteuil toliko su nevinno osjećajna i toliko prirodno kreposna bića da im se čak i puteni užitek čini zlom i povlasticom nevaljalih. Pa kad načas dopuste sebi da se odaju tom užitku, onda nastoje navući kožu nevaljalih ljudi na sebe i svoga partnera ne bi li na trenutak živjeli u iluziji da su umakli svojoj obzirnoj i nježnoj duši u neljudski svijet uživanja. Videći kako joj to nikako ne ide od ruke, shvatio sam koliko to silno

želi. U trenutku kad se željela što više razlikovati od oca, podsjećala me najviše na način mišljenja i govora staroga profesora klavira. Više nego samu fotografiju željela je oskvrnuti i podvrgnuti svom užitku baš ono što je i dalje ostajalo između tog užitka i nje same, i priječilo je da ga neposredno doživi: sličnost s njegovim licem, plave oči koje mu je majka ostavila kao kakav obiteljski nakit, one prijazne geste koje su između poroka i gospođice Vinteuil postavljale zapreke od frazeologije i mentaliteta koji nisu odgovarali tom poroku, i koji su je priječili da ga upozna kao nešto sasvim različito od mnogih obveza pristojnosti kojih se obično pridržavala. Nju nije zlo nadahnulo na užitak koji joj je godio, nego joj se užitak činio pogubnim. A kako je svaki put kad bi se odala užitku, uživanje bilo popraćeno zlim mislima kojih inače nije bilo u njezinoj kreposnoj duši, počela je u užitku nalaziti nešto dijabolično i poistovjećivati ga sa Zlom. Možda je gospođica Vinteuil slutila da joj prijateljica nije u duši zla, i da nije iskrena kad pred njom onako svetogrдно govori. Barem je uživala ljubeći na njezinu licu smiješke i poglede, možda hinjene ali analogne smiješcima i pogledima, u njihovu poročnu i nedostojnu iskazu, ne nekog dobrog stvorenja koje pati, nego okrutna stvorenja odanog uživanju. Na tren je mogla sebi umišljati da se doista igra one igre koje bi se igrala s nekom isto tako izopačenom partnericom, djevojkom koju bi uistinu obuzimali ti divljački osjećaji prema uspomeni na svog oca. Možda ne bi ni pomislila da je zlo tako rijetko i iznimno stanje koje smućuje čovjeka, u koje je tako ugodno skloniti se, da je u sebi, kao i u svim drugim ljudima, znala raspoznati onu ravnodušnost prema mukama koje čovjek nanosi drugima, ravnodušnost koja je, bez obzira na njezina različita imena, onaj užasni i vječni oblik okrutnosti.

Ako je bilo prilično lako prošetati se do Meseglisea, šetnja do Guermantesa bila je nešto posve drugo jer je dugo trajala i iziskivala lijepo vrijeme. Mogla se poduzeti tek kad bi se činilo da će zaredati lijepi dani, kad je Franfoise očajavala što nema ni kapi kiše za »nesretne prinose«, a na nebu se vidjeli samo rijetki bijeli oblaci kako mirno plove plavetnilom, pa bi jadikovala na sav glas: »Zar se ne bi reklo da se vide ni manje ni više nego morski psi kako se igraju i pokazuju nam odozgora svoje gubice! Ah, sigurno bi htjeli donijeti kišu

siromašnim seljacima! A poslije, kad žito već nikne, kiša će početi lijevati ko iz kabla, bez prestanka, tako da se više neće znati ni na što pada, ko da pljušti po moru!» Kad bi pak otac primio potpuno iste povoljne odgovore od vrtlara i od barometra, za večerom bi rekao: »Sutra ćemo se, ako ovako ostane, prošetati do Guermantesa.« Krenuli bismo odmah nakon ručka kroz vrtna vratašca i izašli na usku Ulicu Perchamps, koja je zavijala pod pravim kutom i bila zarasla u travu u kojoj su dvije-tri ose provodile dane skupljajući pelud; bila je neobična kao što joj je bilo neobično i ime, iz kojeg mi se činilo da proistječu sve njezine čudne osobine i sva njezina neprijazna osobnost, i da bi čovjek uzalud u današnjem Combrayu tražio u njoj tragove nekadašnje škole. Ali moja mašta (kao oni arhitekti, učenici Violet-le-Duca, koji su mislili da su ispod renesansne empole i oltara iz XVtI. stoljeća otkrili ostatke romanskog kora pa su svu građevinu vraćali u stanje u kakvom je zacijelo bila u XII. stoljeću) ne dopušta nijednom kamenu nove zgrade da ostane na svom mjestu, nego iznova probija i »obnavlja« staru Ulicu Perchamps. Ona, uostalom, čuva za svoju rekonstrukciju dragocjenije podatke od onih što ih obično imaju restauratori: nekoliko slika koje još uvijek pamtim, možda i posljednje slike Combraya koje još danas postoje, iako su i one osuđene na skorbu propast, onoga što je Combray bio u mom djetinjstvu; te su slike dirljive zato što ih je sam Combray ostavio za sobom u meni prije nego što je nestao — ako se uopće može takav oskudni portret mjeriti sa slavnim slikama čije mi je reprodukcije tako rado darovala baka — kao one stare gravire Posljednje večere, ili slike Gentilea Bellinija, na kojima se vidi Leonardovo remek-djelo ili portal Svetoga Marka u onom stanju u kakvom su nekad bili.

Prošli bismo zatim Ulicom Oiseau pokraj starog svratišta Oiseau flesche, u čije su veliko dvorište nekoć, u XVII. stoljeću, ulazile kočije vojvotkinja de Montpensier, de Guermantes i de Montmorency, kad bi morale doći u Combray zbog nekog spora sa zakupnicima ili kakve darovnice. Kad bismo stigli do šetališta, ugledali bismo između drveća zvonik Saint-Hilaira. Najradije bih bio ondje sjeo i ostao cijeli dan čitajući i slušajući zvona; jer bilo je tako lijepo i mirno te se činilo, kad bi ura počela izbijati sate, da ne remeti danju tišinu, nego daje izbijanje tek oslobađa onoga što sadrži i daje zvonik—da

bi izrazio i skinuo ono nekoliko zlatnih kapi koje je žega na njemu polako i prirodno skupila — s nehajnom i pomnom točnošću, kao osoba koja nema nikakva druga posla, u željenom trenutku samo pospješio punoću tišine.

Najveća je draž šetnje do Guermantesa bila u tome što bismo gotovo neprekidno išli uz rijeku Vivonnu. Prvi put bismo je prešli desetak minuta nakon odlaska od kuće, preko brvna zvanog Stari most. Već sutradan po našem dolasku, na Uskrs, nakon upozorenja da pazim kakvo će biti vrijeme, trknuo bih tamo da tog jutra, kad se u jutarnjem metežu na dan tako velike svetkovine po kući potežu kućanske sprave koje se doimlju još ružnije zato što služe priprema- ma za nešto tako raskošno, pogledam rijeku gdje onako nebeskiplava teče između još crnih i golih obala, praćena samo uskom prugom prerano niklih rumenika i prve prethodnice jaglaca, a tek bi ovdje- ondje gdjekoja ljubica proturila svoj modri vršak savivši se pod tere- tom one kapljice mirisa koju nosi u svom tuljcu. Stari je most izbijao na stazu za vučenje lađa koju je ljeti na ovom mjestu pokrivao sag od modra lišća, ispod koje se ukopao neki ribar sa slamatim šešikom na glavi. U Combrayu sam znao čak i tko se iz kovačnice krije pod odorom crkvenog stražara, ili tko se od sitničarevih pomoćnika prurušio u ministranta, samo nikad nisam doznao tko je bio taj ribar. Vjerojatno je poznavao moje roditelje jer je podizao šešir kad bismo prolazili; htio sam ih pitati kako se zove, ali su mi dali znale neka šutim, da ne poplašim ribu. Krenuli bismo dalje stazom za vučenje lađa, koja je išla po padini visokoj nekoliko stopa; na drugoj je strani obala bila niska i sterala se preko širokih livada sve do mjesta i ko- lodvora u daljini. Te su livade bile posute, napol sakrivenim među travom, ostacima dvorca negdašnjih grofova Combrayskih, dvorca koji je u srednjem vijeku na toj strani rijeke Vivonne služio za obranu od napada feudalnih gospodara Guermantesa i opata iz Martinvillea. Tu su sad bile još samo gdjekoje, jedva vidljive krhotine kula što su stršile kao grbe iz ravne površine livade, gdjekoje krunište s kojeg je nekoć strijelac bacao kamenje i izvidnik nadzirao Novepont, Clairefontaine, Martinville-le-Sec, BailleauTExempt, sve odreda same vazalne posjede Guermantesovih, među koje je Combray bio stiješnjen; ti su ostaci sad bili na razini trave i njima su gospodarila

djeca iz franjevačke škole koja su ovamo dolazila učiti i igrati se za vrijeme odmora — bijaše to prošlost koja je gotovo propala u zemlju i ležala na obali rijeke poput šetača koji je izašao na svjež zrak, ali je mene navodila da razmišljam i dodajem u mislima imenu Combraya, tog današnjeg gradića, još jedan drugi, posve različit grad koji mi je zadržavao misli svojim neshvatljivim licem iz davnih vremena, što ga je napol skrivao pod maslačcima. Njih je bilo napretek ovdje, na ovom mjestu, koje su izabrali da se igraju u travi, pojedinačno, u parovima i skupovima, žuti poput žumanjca, a činilo mi se da se još više sjaje zato što se nisam mogao odlučiti ni za jednu od nedovoljno jakih želja da uživam u zadovoljstvu koje mi pogled na njih pruža, pa sam na njihovu zlatnu površinu gomilao sve užitke dok nije toga bilo toliko da u meni proizvede dojam beskorisne ljepote; tako je bilo još od malih nogu, kad sam s lađarske staze pružao prema njima ruke a da nisam znao još izgovoriti ni njihovo lijepo ime kraljevića iz francuskih vilinskih priča. Možda su oni došli još prije mnogo stoljeća iz Azije, ali su se zauvijek udomaćili na našem selu, zadovoljni skromnim obzorom, voleći sunce i obalu rijeke, vjerni uskom vidiku na kolodvor, i čuvajući još u svojoj pučkoj prostodušnosti, kao i neka naša slikarska platna, nešto od poetskog istočnjačkog sjaja.

Zabavljao bih se promatrajući dječake kako stavljaju boce u Vivonnu i tako love ribice. Te bi se boce napunile vodom pa su, opkoljene sa svih strana rijekom, unutar svojih krutih, prozirnih stijenki »sadržavale« rijeku, a u isti su mah bile i »sadržaj« rijeke, uronjen u još veću posudu od žitkog i tekućeg kristala te su još ljepše i uzbudljivije dočaravale sliku svježine nego što bi mogle na prostrtu stolu, pokazujući je samo tim neprekidnim susretanjem nekrute vode, koju ruke ne mogu dohvatiti, s netekućim staklom koje nepce ne može okusiti. Zarekao sam se da ću poslije doći tamo s pecaljkom; zamolio sam da mi iz košarice izvade malko kruha pa sam u rijeku bacao mrvice koje su već dostajale da u njoj izazovu prezasićenost, jer se voda oko njih umah skrućivala u jajolike grozdove od gladnih riba glavočina, koje je voda zacijelo dotad održavala u rastopljenu, nevidljivu stanju, spremne da se iskristaliziraju.

Uskoro tok Vivonne zakrčuju vodene biljke. Najprije se javljaju pojedinačno, primjerice lopoč, koji je tako nezgodno smješten usred

rijeke da mu struja dopušta tek toliko odmora da kao kakva skela na mehanički pogon jedva stigne do jedne obale, a već se mora vratiti do druge s koje je došla, vječito ponavljajući to prelaženje tamo i natrag. Potiskivana prema obali, lopočeva se stabljika širi, izdužuje, teče, doseže krajnju granicu svoje napetosti, stiže do obale gdje je struja iznova zahvaća, zeleno se uže opet uvrće i odvlači jednu biljku opet na ono mjesto, koje možemo utoliko prije nazvati njezinim polazištem što se tu ne zadržava ni sekunde nego se vraća da ponovi uvijek isti manevar. U svakoj sam šetnji zatjecao lopoč uvijek u istom položaju pa me podsjećao na neke neurastenike, među koje je djed ubrajao i tetu Leonie, koji nam godine i godine pokazuju svoje čudnovate navike kojih samo što se nisu oslobodili, ali ih uistinu zadržavaju dovijeka. Njihovi su napori uklopljeni u cjelinu njihovih slabosti i manija koje se uzajamno pokreću kao zupci kotača u mehanizmu, pa se bolesnici uzalud bore da ih se oslobode, štoviše, postižu samo to da još bolje funkcionira bolesni mehanizam i još više potiče ono što uzrokuje njihove čudne, neminovne i pogubne postupke. Takav je bio i taj lopoč, sličan nekom od onih nesretnika koji su svojim neobičnim mukama, što se neprestano i beskrajno ponavljaju, privukli zanimanje Dantea, koji bi rado da mu patnik sam ispriповjedi osobitosti i uzroke te svoje kazne, ali ga Vergilije koji neumorno grabi dalje primorava da ga što prije sustigne, kao što sam i ja jedva sustizao roditelje.

Ali tok se rijeke malo dalje usporavao prelazeći preko posjeda čiji je vlasnik dopustio javnosti slobodan pristup i nalazio zadovoljstvo u vodenom vrtlarstvu, pa je u jezercima koje Vivonne puni vodom uredio prave vrtove od rascvjetanih bijelih lopoča. Kako su obale na tom mjestu bile gusto obrasle šumom, velika su stabla bacala sjenu na vodu, koja je zbog toga obično bila zagasitozelena, ali je kadikad, kad smo se vraćali kući za vedrih večeri poslije oluje, bila jarko i ocjelno modra s primjesom ljubičastog, te se doimala pregrađena i podsjećala na japansku umjetnost. Tu i tamo se lopočev cvijet na površini vode crvenio kao jagoda, u sredini grimizan a na rubovima bijel. Malo dalje su cvjetovi bili brojniji ali bljedi, hrapaviji, zrnastiji, nabraniji i nasumce poredani u tako dražesne kolobare da se moglo pomisliti da voda nakon tužnog svršetka neke svetkovine odnosi

ruže s maskom u pokidanim vijencima. Drugdje se pak činilo da je jedan kutak sačuvan za obične vrste, među kojima se isticala čista bjelina i rumenilo večernica, opranih kućanski brižno, kao da su od porculana, a još malo dalje bijahu natiskane jedna do druge, kao u kakvoj plovnoj vrtnoj gredici; reklo bi se da su vrtne maćuhice sletjele poput leptira plavičastih i ledenih krila na prozirnú padinu toga vodenog cvjetnjaka, pa i nebeskog cvjetnjaka, jer je nebo davalo tom cvijeću tlo skupocjenije i dirljivije boje nego što su bile boje samog cvijeća; bilo da se nebo po podne iskrilo pod lopočima u kaleidoskopu pozorne, nijeme i pomične sreće, bilo da se s večeri punilo, kao kakva daleka luka, rumenitom i snatrenjem sunca na zalasku pa se neprestance mijenjalo da bi oko vjenčića stalnijih boja uvijek ostajalo u skladu s onim najdubljim, najprolaznijim i najtajanstvenijim, s onim beskrajnim u vremenu, vječito se činilo da to cvijeće cvate nasred neba.

Nakon izlaska iz tog parka, Vivonne je opet brzo tekla dalje. Koliko sam ga puta vidio, koliko sam puta poželio da se jednom, kad budem mogao živjeti po svojoj volji, ugledam na onog veslača koji se okanio veslanja, izvalio se na dno čamca i pustio ga da plovi kako hoće, pa gleda samo nebo kako polagano klizi nad njim a na licu mu se ogleda predosjećaj sreće i spokojstva!

Sjeli smo među perunike na obali. Po blagdanskom je nebu dugo lunjao dokon oblak. Na mahove bi gdjekeji šaran, mučen čamotinjom, iskočio iz vode i žudno osluhnuo zrak. Bilo je vrijeme za užinu. Prije nego što bismo krenuli natrag, dugo smo sjedili u travi i jeli voće, kruh i čokoladu, a do nas je još dopirala vodoravna i oslabljena, ali čvrsta i metalna zvonjava zvona sa Saint-Hilairea, koja se nije izmiješala sa zrakom kroz koji je tako dugo prolazila, niti se nabrala od neprestanog sudaranja zvučnih smjerova, nego je treperila strižujući travu do naših nogu.

Katkad bismo na obali drvećem opkoljene vode naišli na osamljenu i izgublenu »kuću za odmor«, koja je od svekolikog svijeta vidjela samo rijeku što joj oplakuje temelje. Neka je mlada žena bila naslonjena na prozor kroz koji nije vidjela dalje od čamca privezana nedaleko od vrata. Njezino zamišljeno lice i elegantna koprena nisu bili iz ovoga kraja, zacijelo je došla da se ovdje »zakopa«, kako

lcažu u narodu, i uživa u gorku zadovoljstvu što joj je ime, a nadasve ime onoga čije srce nije umjela sačuvati, ovdje nepoznato. Kad je iza drveća na obali začula glasove prolaznika, rastreseno je podigla pogled, ali još prije nego što će ugledati njihova lica, znala je da oni nikad nisu upoznali niti da će ikad upoznati njezina nevjernog dragog, da u njihovoj prošlosti nema ni traga od uspomena na njega i da ga ni ubuduće nikad neće upoznati. Osjećalo se da je ona u svom odricanju od svoje volje napustila mjesta gdje bi bar mogla vidjeti onoga koga voli, umjesto onih koji ga nikad prije nisu vidjeli. Gledao sam je kako se vraća iz šetnje puteljkom kojim je znala da on nikad neće proći, i kako s rezigniranih ruku skida duge rukavice, s nikom više potrebnim dražima.

Ni u jednoj šetnji do Guermantesa nismo nikad uspjeli stići do izvora Vivonne, na koje sam često mislio i koji su za me bili tako apstraktni, tako idealni da sam se iznenadio kad sam čuo da su u tom istom departmanu, na određenoj udaljenosti u kilometrima od Combraya, kao i onog dana kad sam doznao da postoji i jedno drugo, točno određeno mjesto na zemlji na kojem je u starom vijeku zjapio ulaz u Pakao. Isto tako nikad nismo stigli ni do cilja za kojim sam silno čeznuo, do samog Guermantesa. Znao sam da ondje prebivaju vlasnici dvorca, vojvoda i vojvotkinja de Guermantes, znao sam da su oni stvarne osobe i da žive u sadašnjosti, ali kad god bih pomislio na njih, zamišljao sam ih sad na tapiseriji kao što sam vidio groficu de Guermantes na »Esterinoj krunidbi« u našoj crkvi, sad opet u nestalnim preljevima kao što sam vidio Gilberta Opakog na vitraju gdje se prelijevao od kupusnog zelenila do šljivina plavetnila, prema tome jesam li se još križao svetom vodicom ili sam već dolazio do naših stolica, a onda opet sasvim neopipljive kao što je bio lik Genoveve Brabantske, pretkinje porodice Guermantes, koju je laterna magica pomicala po zastorima u mojoj sobi ili je projicirala na strop — riječju, uvijek sam ih zamišljao obavijene misterijem merovingijskih vremena i okupane suncem na zalasku, narančastim svjetlom što izbija iz onog završnog sloga: »antes«. Ali premda su oni, uza sve to, kao vojvoda i vojvotkinja, bili za me stvarna, pa makar i neobična bića, njihove su se vojvodske osobnosti, naprotiv, širile preko svake mjere, dematerijalizirale se, da bi mogle obuhvatiti

pojam »Guermantes«, u kojem su oni bili vojvoda i vojvotkinja, sav onaj suncem obasjani kraj oko Guermantesa«, rijeka Vivonne, njezini lopoči i velika stabla i mnogo lijepih popodneva. Znao sam i da ne nose samo titule vojvode i vojvotkinje de Guermantes, nego da su od XIV. stoljeća — kad su se nakon bezuspješnih pokušaja da pobijede svoje bivše feudalne gospodare srodili s njima ženidbama — i grofovi de Combray, da su prema tome prvi građani Combraya, ali jedini koji u njemu ne stanuju. Da su oni grofovi de Combray, da nose Combray u svom imenu, u svojoj osobnosti, pa da nedvojbeno nose u sebi i onu neobičnu i pobožnu tugu koja je svojstvena Combrayu, da su vlasnici grada ali ne i neke određene kuće, nego da jamačno borave negdje izvan grada, na ulici, ni na nebu ni na zemlji, kao i onaj Gilbert de Guermantes od kojeg sam, kad sam išao do Camusa po sol i podigao pogled do apside Saint-Hilairea, vidio samo na vitraju crnim lakom presvučeno naličje.

Zatim se slučajno da sam na putu do Guermantesa višeput prošao pokraj malih, vlažnih, ograđenih mjesta po kojima su se penjale kite tamna cvijeća. Zastajao sam ne bih li došao do dragocjenih podataka, jer mi se činilo daje preda mnom dio onog riječnog predjela koji sam svakako želio upoznati otkako sam pročitao njegov opis u jednog od svojih najdražih pisaca. Upravo sam s njim, s tim krajolikom kojim protječe nemirna voda, poistovjetio kraj oko Guermantesa, koji je u mojim mislima mijenjao izgled, kad sam čuo kako nam doktor Percepied pripovijeda o cvijeću i lijepim vodama tekućicama što teku kroz perivoj dvorca. Snatrio sam kako se gospođa de Guermantes, obuzeta hirom, iznenada zaljubila u mene i uvela me u perivoj, i kako je cijeli dan pecala sa mnom pastreve. A navečer me uhvatila za ruku i povela pokraj malih vrtova svojih vazala da mi pokaže, uz niske zidove, cvijeće koje na njih naslanja svoje ljubičaste i crvene stabljike kazujući mi ime svakog pojedinog cvijeta. Namolila me da joj ispričam sadržaj pjesama koje kanim napisati. To bi me snatrenje podsjetilo da je već vrijeme, kad već želim jednog dana postati pisac, da odlučim o čemu ću pisati. Ali čim bih se to upitao pokušavajući smisliti sadržaj koji bi mogao obuhvatiti neizmjereno filozofsko značenje, um bi mi prestao funkcionirati i ugledao bih pred sobom samo prazninu; osjećao sam da mi nedostaje genijalnos-

ti, ili da je možda neka bolest u mozgu priječi da se razvije. Ponekad bih računao na oca da će mi to srediti. Bio je toliko moćan, na tako velikoj cijeni kod mještana, da smo uz njegovu pomoć mogli kršiti zakone koje sam od Françoise naučio smatrati isto tako neprijepornim kao i zakone života i smrti; tako je samo za našu kuću u cijeloj četvrti uspio za godinu dana odgoditi obvezu da se iznova okreći, ishodio kod ministra dopuštenje da sin gospode Sazerat pristupi maturlnom ispitu dva mjeseca prije roka, u skupini kandidata kojima prezime počinje na slovo A, umjesto da čeka sve do slova S. Da sam se slučajno teško razbolio ili pao u sužanjstvo kod razbojnika, ja bih, uvjeren da je otac u dosluhu s najvišim silama, da ima neodoljive preporuke kod dragoga Boga, povjerovao da moja bolest ili sužanjstvo mogu biti samo naoko opasni, i bezbrižno bih očekivao čas kad ću se vratiti u normalni život, čas kad ću biti oslobođen ili ozdraviti; možda je i to pomanjkanje genijalnosti, ta crna rupa što je zjapila u mom duhu kad sam smišljao sadržaj svojih budućih djela, isto tako bila samo puka tlapnja, koja će također iščeznuti kad se umiješa otac koji se zacijelo bio dogovorio s Vladom i Providnošću da ću ja postati najbolji pisac svoga doba. Ali u drugim prigodama, kad bi mi roditelji bili nestrpljivi što sam zaostao za njima u šetnji, život mi se, umjesto da mi izgleda kao umjetna tvorevina mog oca koju on može mijenjati po svojoj volji, naprotiv, činio da je dio zbilje koja nije sazdana radi mene, protiv koje nema priziva, u kojoj nemam saveznika, iza koje se ništa drugo ne krije. Tad bi mi se činilo da živim posve jednako kao i svi drugi ljudi, da ću ostarjeti i umrijeti kao i oni, i da sam među njima samo jedan od mnogih koji nemaju smisla za pisanje. Stoga bih se, obeshrabren, odricao književnosti, unatoč Blochovim ohrabrenjima. Onaj intimni, neposredni osjećaj ništavnosti mojih misli odnosio je prevagu nad svim laskavim riječima kojima su me obasipali, kao što i u zločinca odnese prevagu grižnja savjesti dok svi hvale njegova dobra djela.

Jednog mi dana majka reče:

— Vječito govoriš o gospođi de Guermantes, pa ti mogu reći da ju je doktor Percepied prije četiri godine vrlo uspješno liječio i da će doći na vjenčanje njegove kćeri. Vidjet ćeš je na vjenčanju.

Uostalom, upravo nam je doktor Percepied najčešće i govorio o

gospođi de Guermantes, štoviše, pokazao nam je i jedan broj neke ilustrirane revije u kojoj se vidjela u odijelu što ga je nosila na krabuljnom plesu kod princeze de Leon.

Na svadbenoj misi crkveni se stražar odjednom pomaknuo pa sam ugledao kako u jednoj kapelici sjedi plavokosa nosata dama, plavih i prodornih očiju, s nabušenim rupcem od glatke, nove, sjajne svile sljezove boje i s bubuljicom ispod nosa. Kako sam na površini tog lica, što se crvenjelo kao da joj je vruće, razaznao razvodnjene i jedva primjetne tragove sličnosti s portretom koji su mi pokazali, i kako su nadasve te posebne crte lica, da sam ih htio izraziti, morao iskazati upravo tim istim riječima: nosata, plave oči, kojima se poslužio i doktor Percepied kad je preda mnom opisivao vojvotkinju de Guermantes, rekoh sam sebi: »Ova je dama slična gospođi de Guermantes!« Ali kapelica u kojoj je pratila misu bijaše kapelica Gilberta Opakog, a pod njezinim plosnatim nadgrobnim pločama, pozlaćenim i izduženim kao stanice saća, počivali su nekadašnji grofovi Brabantski, i sjetio sam se da su mi rekli da je ta kapelica rezervirana za obitelj de Guermantes kad tko od njezinih članova dođe na neku svečanost u Combray; vjerojatno nije bilo ni jedne druge žene koja bi bila slična portretu gospođe de Guermantes, a koja bi tog dana, kad je baš ona imala doći, bila u toj kapelici: bijaše to dakle ona! Bio sam duboko razočaran, zato što nikad nisam, misteći na gospođu de Guermantes, bio svjestan toga daje zamišljam u bojama s tapiserije ili vitraja, iz jednog drugog stoljeća, od jedne druge materije nego što su svi živi ljudi. Nikad nisam pomislio da bi mogla biti crvena u licu, da bi mogla nositi rubac sljezove boje kao gospođa Sazerat, a oval njezina lica toliko me podsjećao na osobe koje sam vidao kod kuće da se u meni pojavila sumnja, koja se umah izgubila, da je ta dama, prema načelu po kojem je stvorena, po svim svojim molekulama, možda u biti doista vojvotkinja de Guermantes, ali da joj tijelo i ne zna koje ime nosi i da pripada jednom određenom tipu žena u koji spadaju i žene liječnika i trgovaca. »Tako je, upravo je tako, gospođa de Guermantes!« govorio je pozorni i začuđeni izraz lica s kojim sam promatrao taj lik, koji, dakako, nije imao nikakve veze s likovima što su se, pod tim istim imenom gospođe de Guermantes, mnogo puta bili pojavili u mojim snatrenjima, jer ovaj zaista nije bio kao oni

drugi koje sam proizvoljno zamišljao, nego mi je udario u oči prvi put tek maloprije, ovdje u crkvi; nije bio iste naravi kao oni, nisam ga mogao obojiti kako sam htio, kao što sam mogao one druge natopiti narančastim tonom onoga završnog sloga, ali je bio toliko stvaran da je sve, sve do one upaljene bubuljice ispod nosa, svjedočilo o podložnosti životnim zakonima, kao što u kakvoj kazališnoj apoteozni nabor viline haljine ili drhtaj njezina malog prsta odaje materijalnu nazočnost žive glumice u prizoru, iako nismo bili načisto nije li nam pred očima tek obična svjetlosna projekcija.

Ali istodobno sam na taj lik koji su mi markantni nos i prodorne oči urezali u pamet (možda zato što sam baš njih najprije zapazio, što su baš oni ostavili za sobom prvi urez, još prije nego što sam dospio pomisliti da je žena koja se pojavila preda mnom možda gospođa de Guermantes), na taj sam najnoviji, nepromjenljivi lik pokušavao primijeniti misao: »To je gospođa de Guermantes«, ali sam tu misao samo pokretao pred likom, kao da su posrijedi dvije ploče rastavljene razmakom. No, ona gospođa de Guermantes o kojoj sam često snatrio, sad je, kad sam vidio da uistinu postoji preda mnom, zadobila još veću vlast nad mojom maštom, koja je u prvi mah ostala paralizirana pri dodiru s tako različitom zbiljom, a onda je tek počela reagirati govoreći mi: »Guermantesovi su bili slavni još prije Karla Velikoga i imali vlast nad životom i smrću svojih vazala; vojvotkinja de Guermantes potječe od Genoveve Brabantske. Ona ne poznaje niti bi željela upoznati i jednu od ovih osoba ovdje.«

O, čudesne li nezavisnosti ljudskih pogleda što su za lice vezani tako slabom, tako dugom i rastezljivoj uzicom te se znaju sami odšetati daleko od njega— dok je gospođa de Guermantes sjedila u kapelici nad grobovima svojih pokojnika, pogled joj je bludio naokolo, amo-tamo, penjao se po stupovlju, zaustavljao se čak i na meni, poput sunčane zrake što švrlja po crkvenoj lađi, ali sunčane zrake za koju mi se učinilo, u trenutku kad me pomilovala, da me svjesno gleda. Ipak, sama je gospođa de Guermantes ostala nepomična, sjedila je kao majka koja kada ne opaža nestašne huncutarije i zazorne nepodopštine svoje djece koja se igraju i zapitkuju koješta osobe koje ona ne poznaje, pa nisam bio načisto da li u dokolici svoje duše odobrava ili kudi lutanje svoga pogleda.

Držao sam da je važno da je ne pustim otići prije nego što je se nagledam, jer sam se sjetio da sam već godinama smatrao neobično poželjnim da je vidim, pa nisam odvajao očiju od nje, kao da bi moji pogledi mogli fizički ponijeti i pohraniti u mom pamćenju uspomenu na njezin markantni nos, na crvene obraze i na sve one osobitosti koje su mi se činile podjednako dragocjenim, autentičnim i osobujnim podacima o njezinu licu. Sad kad su me sve te misli o njezinu licu navodile da ga smatram lijepim — nadasve me možda navodila na to ona želja koju čovjek uvijek osjeća da se ne razočara, a koja je tek oblik nagona za održanjem najboljih dijelova nas samih — pa su je opet smještale (zato što je ova ovdje ipak bila ona ista osoba kao i vojvotkinja de Guermantes koju sam sve do tada dočaravao sam sebi) izvan ostalog čovječanstva, s kojim ju je goli i obični pogled na njezino tijelo načas bio pobrkao, ozlojedio sam se kad sam začuo kako oko mene šapuću: — Ljepša je od gospođe Sazerat, i od gospođice Vinteuil — kao da se one uopće mogu mjeriti s njom! Pogled mi se zadržavao na njezinoj plavoj kosi, na modrim očima, na privlačnom vratu, izostavljajući one crte koje bi me mogle podsjetiti na druga lica, te sam pred tim hotimice nepotpunim krokijem klicao u sebi: »Kako je lijepa! Kako je otmjena! Ovo je preda mnom doista ponosita Guermantica, potomkinja Genoveve Brabantske!« Pozornost kojom sam joj obasjavao lice tako ju je izdvajala da se danas, kad pomislim na taj svečani obred, ne mogu sjetiti ni jedne jedine osobe koja je osim nje bila ondje nazočna, izuzev crkvenog stražara koji mi je potvrdno odgovorio na pitanje je li ta dama doista gospođa de Guermantes. Ali zato nju vidim sasvim jasno, pogotovo u trenutku mimohoda kroz sakristiju obasjanu žarkim i nestalnim suncem toga vjetrovitog i olujnog dana, kad je gospođa de Guermantes stajala usred gomile svih onih stanovnika Combraya kojima nije znala čak ni imena, i koji su svojom inferiornošću isuviše isticali njezino prvenstvo, a da ona prema njima nije osjećala iskrenu dobrohotnost, iako se nadala da će im još više imponirati milostivim i jednostavnim ponašanjem. Nije im mogla dobacivati neusiljene poglede nabijene određenim značenjem kakvi se dobacuju znancu, pa je svojim rastresenim mislima mogla samo dopustiti da joj se neprestance otimaju na bujici modrog svjetla koju nije mogla zadržati. Nipošto nije željela njome dovoditi ljude

u nepriliku ili pobuđivati dojam da prezire one male ljude koje je ta bujica u prolazu preplavljivala i u svakom trenutku doticala. Još i sad vidim, iznad svilenog i nabušenog rupca sljezove boje, njezine blago začuđene oči kojima je pridodala i malčice bojažljiv smiješak vladarice, kojim se kanda ispričava svojim vazalima i suzdržljivo im iskazuje ljubav, ali ga se ne usuđuje uputiti nikome napose nego ga istodobno dijeli svima odreda. Kako nisam odvajao očiju od nje, taj je smiješak pao i na mene. Tad se sjetih onog pogleda koji se za vrijeme mise zaustavio na meni, modar kao sunčana zraka što se probila kroz vitraj Gilberta Opakog, pa rekoh u sebi: »Nema sumnje da me je zapazila.« Pomislih da joj se sviđam, da će misliti na mene i kad više ne bude u crkvi, da će možda zbog mene biti tužna večeras u Guermantesu. I odmah je zavoljeh, jer katkad je dovoljno da nas neka žena prezirno pogleda, kao što sam povjerovao daje mene pogledala gospođica Swann, pa da pomislimo da nam nikad neće pripadati i da je stoga zavolimo; a katkad je opet dovoljno da u njezinu pogledu sine ljubaznost, da nas pogleda onako kako je mene pogledala gospođa de Guermantes pa da pomislimo da će nam možda jednom pripadati. Oči su joj bile modre kao cvijet pavenke koji se ne može ubrati a koji je ona ipak meni namijenila; a sunce, kojem je zaprijetio oblak ali je svejedno peklo svom snagom na trgu pred crkvom i u sakristiji, pridavalo je mesnu boju geranija crvenim sagovima koje su za tu svečanost bili prostrli po podu i po kojima je stupala nasmiješena gospođa de Guermantes, i pridavalo njihovoj čupavoj vuni neku ružičastu, baršunastu mekoću, prevlačilo je epidermom od svjetla i obogaćivalo onom nježnošću i ozbiljnom milinom koje ima u raskoši i radosti, što obilježava neke stranice Lohengrina, neke Carpacciove slike i što nam objašnjava kako je Baudelaire mogao trubljenje trube nazvati divnim.

Od toga mi se dana u šetnjama do Guermantesa činilo još žalosnijim nego prije što nemam književnog dara, i što se moram odreći želje da ikad budem slavan pisac! Žaljenje koje sam zbog toga osjećao dok sam zaostajao u hodu da bih mogao snatriti, nanosilo mi je toliko boli da mi je um, u samoobrani od patnje, prestajao misliti na stihove, na romane, na pjesničku budućnost, na koju zbog netaleantiranosti nisam smio računati. Tad bi me odjednom, izvan

svih tih književnih briga i bez veze s njima, zaustavio kakav krov, kakav odbljesak sunca na kamenu, ili miris nekog puteljka, koji bi me privukli posebnim užitkom što su mi ga pružali, pa i time što mi se činilo da se iza onoga što vidim krije nešto drugo i da me pozivaju da dođem i nešto uzmem, premda mi, uza sve moje napore, nije polazilo za rukom otkriti što je to. Budući da sam slutio da je to u njima, ostajao sam kao ukopan pred njima, promatrao, udisao zrak, nastojao mislima proniknuti kroz njihovu sliku ili miris. Kad sam pak morao sustići djeda i nastaviti šetnju, trudio sam se da ih zatvorenih očiju i dalje gledam; uporno sam nastojao točno se prisjetiti obrisa krova, boje kamena i svih onih osobina koje su mi se činile, a da nisam znao zašto, pune skrivena sadržaja, spremne da se napol otvore i izruče mi ono čemu su one bile samo pokrov. Dakako da mi takvi dojmovi nisu mogli vratiti izgublenu nadu da ću jednog dana postati pisac i pjesnik, jer su uvijek bili vezani za određeni predmet koji nije imao nikakve duhovne vrijednosti niti veze s kakvom apstraktnom istinom. Ipak su mi bar pribavljali neko iracionalno zadovoljstvo, iluziju nekakve plodnosti, i tako me oslobađali čamotinje, osjećaja nemoći koji bi me svagda obuzeo kad bih pokušao smisliti filozofski siže za veliko književno djelo. Ali dužnost spoznavanja koju su mi nametali ti dojmovi oblika, mirisa ili boja, dužnost da otkrijem što se to krije iza njih, bila mi je tako teška da bih brže-bolje potražio ispriku pred samim sobom, koja će mi omogućiti da izbjegnem te napore i prištedim sebi taj trud. Srećom, pozvali bi me roditelji pa bih pomislio da nemam potrebnog mira da uspješno nastavim svoja istraživanja, i da će bolje biti da o tome razmišljam kad se vratim kući, da se ne zamaram unaprijed bez ikakva rezultata. Tad se više nisam bavio onom nepoznatom stvari što bijaše obavijena nekim oblikom ili mirisom, pa sam je mogao mirne duše ponijeti kući onako zaštićenu i prurušenu u slike, gdje ću je opet naći živu, kao što sam onih dana kad bi me pustili da odem na pecanje donosio kući ulov u košarici pokrivenoj travom da riba ostane svježa. Kad bih se vratio kući, mislio sam već na nešto drugo pa se tako u meni gomilalo (kao i u mojoj sobi ono cvijeće koje sam nabrao u šetnjama, ili razni predmeti koje sam dobio na dar) svašta, kamen na kojem titra odbljesak, krov, zvonjava, miris lišća i mnogo svakojakih drugih stvari,

pod kojima je već odavno bila mrtva naslućena stvarnost, za koju nisam imao dovoljno volje daje otkrijem. Jednom sam ipak doživio takav jedan dojam a da ga se nisam okanio sve dok ga nisam malko produbio. Bilo je to negdje na kraju popodneva kad nam se šetnja otegnula dulje nego obično, pa smo bili sretni što smo napol puta pri povratku sreli doktora Percepieda, koji je punom brzinom naišao u svojoj kočiji, prepoznao nas i povezao. Mene su posjeli do kočijaša. Poletjeli smo kao vjetar jer je liječnik, prije nego što će se vratiti u Combray, morao još navratiti do nekog bolesnika u Martinville-le-Secu, pa smo se dogovorili da ćemo ga pričekati pred bolesnikovom kućom. Na jednom sam zavoju odjednom osjetio onaj posebni užitak, različit od svih drugih, ugledao sam oba zvonika crkve u Martinvilleu obasjana suncem na zalasku, a zbog kretanja kočije i vijuganja ceste učinilo mi se da i zvonici svakog časa mijenjaju mjesto; zatim sam spazio i zvonik crkve u Vieuxvicqu, odvojen brežuljkom i udolinom od njih, ali je, onako podignut na višu razinu i u većoj daljini, izgledao kao da im je sasvim blizu.

Utvrdivši, upamtivši oblik njihovih šiljaka, premještanje njihovih obrisa i obasjanost njihove površine, ipak sam oćutio da ne iscrpljujem do kraja svoj dojam, da se još nešto krije iza tog kretanja, iza te jasnoće, nešto što oni kanda posjeduju a u isti mah i skrivaju.

Činilo se da su zvonici toliko daleko i da im se toliko sporo približavamo da sam se začudio kad smo se easak zatim zaustavili pred crkvom u Martinvilleu. Nije mi bilo jasno zašto sam onako uživao dok sam ih gledao na obzoru, a dužnost da otkrijem uzrok tome činila mi se vrlo mučna; želio sam u glavi kao u nekoj pričuvi zadržati one nestalne linije na suncu i ne misliti više na to. Da sam tako i učinio, vjerojatno bi i ta dva zvonika zauvijek pošla za svim onim stablima, krovovima, mirisima, zvucima koje sam lučio od drugih zbog nejasnog užitka koji su u meni izazvali i u koji nikad nisam proniknuo. Sišao sam s kočije da porazgovaram s roditeljima čekajući na liječnika. Potom smo krenuli dalje. Sjeo sam opet na svoje mjesto i okrenuo glavu da još jednom pogledam zvonike, koje sam malo zatim, na jednom zavoju, ugledao po posljednji put. Činilo mi se da kočijaš nije voljan razgovarati jer mi je jedva odgovarao na pitanja, pa sam se tako, u pomanjkanju sugovornika, morao

zadovoljiti samim sobom i prisjetiti se opet zvonika. Uskoro su se suncem obasjani obrisi njihovih površina raspukli, kao da su neka vrsta kore, pa mi je sinulo nešto malo od onoga na njima što mi je dotad bilo skriveno, pala mi je na um misao za koju domaloprije nisam ni znao, i koja mi se u glavi sama formulirala. Užitek koji sam netom bio osjetio gledajući zvonike toliko je porastao da nisam, kao da sam opijen, mogao više misliti ni na što drugo. U tom smo času bili već daleko od Martinvillea, te sam se još jednom okrenuo da ih pogledam: sad su bili posve crni jer je sunce već bilo zašlo. Na mahove ih nisam više vidio zato što je cesta vijugala, a onda su se još posljednji put — ukazali i napokon mi iščezli iz očiju.

Iako nisam sam sebi rekao da je ono što je skriveno iza zvonika u Martinvilleu nešto analogno lijepoj rečenici, jer mi je to sinulo u obliku riječi koje su mi donijele užitek, ipak sam od liječnika zamolio olovku i papir pa sam, unatoč truckanju kočije, da bih olakšao sebi savjest i udovoljio svom oduševljenju, sastavio ovaj kratki zapis koji sam poslije pronašao i koji sam tek nešto malo izmijenio:

»Na svoj su ravnici stremila put neba samo dva zvonika u Martinvilleu, kao da su izgubljena u ravnom prostranstvu. Uskoro ih ugledasmo tri: sučelice onim prvima stao je sa svojim smionim lukom još jedan zakašnjeli zvonik, zvonik u Vieuxvicqu. Minute su prolazile, mi smo brzo odmicali a tri su zvonika ipak bila još daleko pred nama, nalik na tri ptice što nepomično stoje u ravnici i jasno se ističu na suncu. Zatim se zvonik u Vieuxvicqu odmaknuo i vratio se na svoje mjesto pa su zvonici u Martinvilleu ostali sami obasjani suncem na zalasku, koje sam čak i s te udaljenosti vidio kako se smiješi i treperi na njihovim kosinama. Bili smo još toliko daleko od njih da sam pomišljao koliko će nam vremena trebati da stignemo do njih, kad smo odjednom, iza jednog zavoja, stigli kolima do njihova podnožja; štoviše, tako su nam naglo poletjeli u susret da je kočijaš jedva dospio zaustaviti kola da ne naletimo na portal. Nastavili smo put; tek što smo bili napustili Martinville a selo se nakon nekoliko časaka izgubilo, na obzoru su i dalje ostali, gledajući za nama kako bježimo, samo njegovi zvonici i zvonik u Vieuxvicqu mašući nam na rastanku svojim osunčanim vrhovima. Katkad bi se koji od njih sklonio u stranu da bi ona druga dva mogla još trenutak pogledati za

nama; ali cesta je udarila na drugu stranu pa su se oni zaokrenuli na svjetlu kao tri zlatna stožera i iščezli mi iz očiju. Ipak, malo kasnije, kad smo već bili blizu Combraya a sunce je već bilo zašlo, ugledao sam ih iz velike daljine po posljednji put — bili su još samo kao tri cvijeta naslikana na nebu iznad niske crte polja. Podsjetili su me i na one tri djevojke iz priče koje su drugi ostavili negdje na osami a već se spuštala noć; i dok smo galopom odmicali, vidjeh ih još kako bojažljivo traže put i kako se, nakon nespretna posrtnja, njihove otmjene siluete primiču jedna drugoj, svrstavaju se jedna iza druge, i napokon se pod još rumenim nebom stapaju u jedan jedini crni lik, dražestan i pomiren sa sudbinom, gubeći se u noći.«

Zaboravio sam bio ne ovu stranicu, ali kad sam onda, sjedeći u kutu sjedala kamo je liječnikov kočijaš obično odlagao košaru za perad koju je kupovao na sajmištu u Martinvilleu, prestao pisati i oćutio se silno sretan, osjećao sam da sam se potpuno oslobodio onih zvonika i onoga što se krije iza njih, te sam se na sav glas raskokodakao, baš kao da sam i ja kokoš koja je netom snijela jaje.

U tim sam šetnjama mogao povazan snatriti o tome kako bih uživao da sam prijatelj vojvotkinje de Guermantes, da pecam pastrve i vozim se čamcem po Vivonni. Onako željan sreće, nisam u tim trenucima ništa više tražio nego da mi život do vijeka bude samo niz sretnih popodneva. Ali kad bih na povratku na lijevoj strani spazio majur, prilično daleko od druga dva koji su, naprotiv, bili blizu jedan drugoga, a od njega je do Combraya trebalo još samo proći kroz dr- vored hrastova obrubljen s jedne strane livadama, od kojih je svaka pripadala malom ograđenom zemljištu i bila u pravilnim razmacima zasađena jabukama, koje su, kad bi bile obasjane suncem na zalasku, bacale japanski crtež svojih sjena, srce bi mi naglo zalupalo jer sam znao da ćemo za manje od pola sata biti već kod kuće i da će me po pravilu, koje je vrijedilo za one dane kad odlazimo u šetnju do Guermantesa pa smo večerali kasnije, odmah nakon juhe otpraviti u krevet, a da će majka ostati za stolom kao i onih dana kad je bilo gostiju, i da neće doći u moju sobu da mi poželi laku noć. Područje tuge na koje sam netom bio stupio bijaše jasno odijeljeno od područja radosti po kojem sam još časak prije toga radosno hrlilo, kao što je gdjekad na nebu kakva ružičasta pruga oštrom crtom odvojena od

zelene ili crne pruge. Tako vidimo pticu gdje leti rumenim nebom pa će mu dosegnuti i kraj, samo što nije dotaknula crni rub i nestala u njemu. Sad sam bio toliko izvan onih želja koje su me još maloprije okruživale, da odem u Guermantes, da putujem, da budem sretan, da mi njihovo ostvarenje ne bi više donijelo nikakva užitka. Sve bih to dao samo da mogu svu noć proplakati u maminu naručju! Drhturio sam i nisam odvajao očiju punih tjeskobe od majčina lika, koje se večeras neće pojaviti u sobi u kojoj sam već vidio sebe u mislima. To će moje stanje potrajati sve do sutra, kad će me jutarnje zrake, prislanjajući kao naš vrtlar svoje ljestvice uza zid po kojem se dragoljub penje do mog prozora, istjerati iz postelje pa ću sići u vrt ne misleći više na to da će mi večer ikad ponovo donijeti onaj trenutak kad ću morati napustiti majku. Tako sam u šetnjama do Guermantesa naučio razlikovati ta raspoloženja što se u određenim razdobljima smjenjuju u meni i napokon mi između sebe raspoređuju svaki dan; jedno bi se raspoloženje vraćalo da otjera drugo u pravilnim razmacima kao groznica; jedno je drugo doticalo, ali su bila odijeljena i uopće nisu mogla općiti među sobom tako da u jednom od njih nisam više mogao shvatiti, pa ni predočiti sebi, ono što sam želio, čega sam se pribojavao ili što sam učinio u onom drugom.

Stoga kraj oko Meseglisea i kraj oko Guermantesa ostaju za mene povezani mnoštvom sitnih zgoda iz onoga od svih različitih života kojima usporedo živimo, koji najviše obiluju peripetijama, koji je najbogatiji epizodama, a to je duhovni život. On u nama nedvojbeno neopazice napreduje, a otkrivanje istina koje su nam promijenile njegov smisao i izgled, koje su nam prokrčile nove putove, dugo pripremamo u sebi a da i ne znamo; pa ipak, one za nas postoje od onog dana, od onog časa kad su nam postale vidljive. Cvijeće što je u tom trenutku treperilo u travi, voda koja je tekla na suncu i sav onaj krajolik koji ih je okruživao, i dalje prate sjećanje na njih sa svojim nesvjesnim ili rastresenim licem. I, dakako, kad ih skromni prolaznik, kad ih dijete koje snatri dugo promatraju — kao što neki memorarist, izgubljen u mnoštvu, promatra kralja — taj kutak prirode, taj djelić vrta, nikad ne bi mogli pomisliti da će zahvaljujući baš njima živjeti dulje od svojih prolaznih i kratkotrajnih osebnosti. Pa ipak, moj je zanos ponio sa sobom taj miris glogova cvijeća što skuplja med

duž živice gdje će ga domalo zamijeniti divlje ruže, taj štropt koraka bez jeke po šljunku u drvoredu, taj mjehur koji je rijeka načinila uz vodenu biljku i koji je učas prsnuo, moj ih je zanos nosio i uspio prenijeti kroz tolike uzastopne godine, a tamo su puteljci već zatrti i mrtvi su oni koji su po njima hodali, i izgubilo se sjećanje na one koji su onuda prolazili. Gdjekad se neki dio krajolika što je tako stigao do današnjih dana otkida i izdvaja od svega pa, onako nestalan, pluta u mojim mislima poput cvjetnog Delosa¹ a da ne bih znao reći iz kojeg kraja, iz kojeg doba—a možda jednostavno i iz kojeg sna—potječe. Ali na kraj oko Meseglisea i na kraj oko Guermantesa moram nadalje misliti kao na duboka rudna ležišta svoga duhovnog tla, kao na čvrsto tlo na koje se još oslanjam. Prolazeći tim krajevima, još sam vjerovao u stvari, u živa bića, i stoga su stvari i bića koja sam ondje upoznao jedina koja me oš shvaćam ozbiljno i koja me oš vesele. Bilo da je stvaralačka volja u meni presahnula, bilo da se zbilja oblikuje samo u sjećanju, cvijeće koje mi danas prvi put pokazuju ne čini mi se pravo cvijeće. Kraj oko Meseglisea, sa svojim jorgovanom, glogom, različkom, divljim makom, sa svojim jabukama, kraj oko Guermantesa, s rijekom i ribom glavočinom, lopočem i maslačkom, zauvijek su za me poprimali izgled predjela u kojem bih volio živjeti, u kojem nadalje želim odlaziti na pecanje, voziti se čamcem, gledati ruševine gotičkih utvrda i usred žita naići na monumentalnu, grubo isklesanu i kao žitna kamara zlatnu crkvu kao što je Saint-Andre-des-Champs; različak, glog i jabuke koje još i danas susrećem u polju kad nekamo putujem, umah uspostavljaju vezu s mojim srcem zato što su na istoj dubini, na razini moje prošlosti. Ipak, svako mjesto ima nešto svoje, pa kad bih poželio ponovo vidjeti kraj oko Guermantesa, ne bi me zadovoljilo da me odvedu na obalu neke rijeke na kojoj ima isto tako lijepih, pa i ljepših lopoča nego na Vivonni, kao što uvečer kad bih se vratio kući — u vrijeme kad se u meni budila ona tjeskoba što poslije prebjegne u ljubav i može postati neodvojiva od nje — ne bih nikad poželio da me dođe pozdraviti ljepša i pametnija majka nego što je bila moja. Ne, baš kao što mi je bilo potrebno — da zaspim sretan, u onom nesmetanom miru koji mi nikad poslije nije mogla

1. Delos je otok u Egejskom moru na kojem su se, prema predaji, rodili Apolon i Dijana. Prev.

pružiti nijedna ljubavnica, jer čovjek posumnja u njih još i onda dok im vjeruje, i jer nikad ne posjeduje njihovo srce kako sam ja jednim jedinim majčinim poljupcem zadobivao sve srce svoje majke, bez ikakve primisli, bez ikakve nakane koja ne bi bila namijenjena meni — da to bude baš ona, da ona sagne nada me ono lice na kojem je ispod oka bilo nešto slično nedostatku što sam volio kao i sve ostalo; isto tako želim nanovo vidjeti onaj isti kraj oko Guermantesa koji sam u mladosti upoznao, s majurom nešto udaljenijim od druga dva, zbijena jedan do drugoga, na početku hrastova drvoreda; da to budu oni isti pašnjaci na kojima se, kad se pod suncem počnu zrcaliti kao jezero, ocrtavaju krošnje jabuka, onaj isti krajolik čija me individualnost ponekad obnoć, u snu, grli gotovo nevjerojatno snažno, a koji na javi ne mogu više naći. Kraj oko Meseglisea ili kraj oko Guermantesa nedvojbeno su me time što su u meni zanavijek čvrsto stopili različite dojmove, samo zato što sam ih ondje doživio u isto vrijeme, u budućnosti izvrgnuli mnogim razočaranjima, pa i za-bludama. Jer često sam poželio ponovo vidjeti neku osobu a da nisam razabrao da to želim samo zato što me podsjeća na živicu s glogovim cvijećem, pa bi me to navelo da povjerujem i uvjerim nekoga da će se ljubav obnoviti običnom željom za putovanjem. Ali iz tog istog razloga, a i zato što su neprestano prisutni u onim mojim današnjim dojmovima s kojima se mogu povezati, oni im daju podlogu, dubinu i neku novu dimenziju koje drugi dojmovi nemaju. Pridodaju im i neku draž, značenje koje imaju samo za mene. Kad ponekad u ljetnu večer harmonično nebo riče kao divlja zvijer i kad se svi mršte na oluju, ja jedini, zahvaljujući kraju oko Meseglisea, i dalje u zanosu, usred pljuštanja kiše, udišem nevidljivi i uporni miris jorgovana.

***

Tako sam često sve do jutra razmišljao o combrayskim vremenima, o svojim tužnim, besanim večerima i o mnogim drugim danima koji su mi poslije vraćeni okusom — ili, kako bi se u Combrayu reklo, »mirisom« — šalice čaja i, povezivanjem uspomena na ono što sam, mnogo godina nakon odlaska iz toga gradića, doznao o jednoj Swannovoj ljubavi koju je doživio još prije mog rođenja. Sve mi je to izašlo pred oči — onako točno do najmanjih pojedinosti kako

gdjekad možemo lakše obnoviti život osoba koje su umrle prije više stoljeća nego kad je riječ o našim najboljim prijateljima, što se čini isto tako nemoguće kao što se nekad činilo nemogućim razgovarati između dva grada — sve dok ne znamo onaj zaobilazni put kojim je ta nemogućnost savladana. Sve te uspomene, onako nagomilane jedna na drugu, bile su tek nesređena hrpa, ali su se među njima ipak mogle razabrati, među onim najstarijim i među onim novijim, rođenim iz mirisa, pa onda onih koje su bile tek uspomene neke druge osobe od koje sam ih saznao — ako ne baš prave pukotine, rasjekline, a ono bar one šare, one šarolike boje što u nekim stijenama, u nekim mramorima, otkrivaju razlike u porijeklu i starosti »formacija«.

Dakako, kad bi se približilo jutro, odavno se već bila izgubila ona kratkotrajna neizvjesnost koja me bila obuzela nakon buđenja. Znao sam u kojoj sobi doista ležim, rekonstruirao sam je u mraku oko sebe — bilo da sam se snašao samim prisjećanjem, bilo uz pomoć slabašna svjetla, koje sam opazio i na koje sam navukao zastor s prozora — svu sam je rekonstruirao i namjestio pokušajem, kao arhitekt ili tapetar koji zadržavaju prvobitne otvore za prozore i vrata, pa sam iznova postavio zrcala i vratio komodu na njezino mjesto. Ali čim bi jutro — a ne više odsjaj posljednje žeravice na bakrenoj kariki zastora za koji sam mislio daje danje svjetlo — kao kredom povuklo u mraku svoju prvu bijelu prugu i ispravilo moj dojam, prozor bi sa zastorima napustio okvir vrata, kamo sam ga pogrešno bio smjestio, a pisaći bi stol, praveći mjesto prozoru, kamo ga je moje pamćenje tako nespretno bilo postavilo, punom brzinom bježao gurajući pred sobom kamin i uklanjajući pregradni zid u hodnik; ondje gdje je još maloprije bila kupaonica nalazilo se sad malo dvorište, a stan koji sam iznova sagradio u mraku otišao bi za stanovima koje sam nazreo u kolopletu buđenja, otjerao ga je onaj blijedi znak što ga je iznad zastora ostavio podignuti prst jutra.

DRUGI DIO

Jedna Sivannova ljubav

Da bi čovjek stekao pristup u »mali klan«, »malu skupinu« ili »društvanke« kod Verdurinovih, bio je dovoljan samo jedan uvjet, ali je taj bio neophodan: morao je bez riječi prihvatiti credo koji je u jednom od svojih članaka govorio da je mladi pijanist — te godine štićenik gospođe Verdurin o kojem je ona govorila: »Kako se uopće smije dopustiti da netko tako dobro svira Wagnera!« — bacio u zasjenak i Plantea i Rubinsteina, i da je doktor Cottard uspješni dijagnostičar od Potaina. Svaki »novi član« kojeg Verdurinovi nisu uspjeli uvjeriti da su soareje onih ljudi koji ne zalaze k njima dosadne kao uš bio je smjesta isključen iz njihovih redova. Što se toga tiče, žene je bilo teže nego muškarce nagnati da se ne zanimaju za visoko društvo i da se odreknu svake želje da se osobno uvjere da drugi saloni nisu tako zabavni, pa su Verdurinovi, pribojavajući se da taj istraživački duh i taj zloduh taštine ne bi svojom zaraznošću presudno djelovao na pravovjernost njihove male crkve, nakanili malo-pomalo isključiti iz svojih redova sve »vjernike« ženskog roda.

Premda je sama gospođa Verdurin bila kreposna i potjecala iz čestite građanske obitelji, silno bogate ali sasvim nepoznate, s kojom je ona malo-pomalo prekinula sve veze, oni su se te godine, izuzev mlade žene doktora Cottarda, morali gotovo isključivo ograničiti na jednu osobu tako reći iz polusvijeta, gospođu de Crecy, koju je gospođa Verdurin zvala njezinim krsnim imenom Odette i smatrala svojom »ljubimicom«, i na pijanistovu tetu koja je navodno nekad bila vratarica. Te dvije žene nisu imale pojma što je to visoko društvo,

a bile su toliko priproste da ih je bilo lako uvjeriti da princeza de Sagan i vojvotkinja de Guermites moraju plaćati da im dolaze neki jadnici na večeru pa, da im je tko obećao da će biti pozvane k tim otmjenim damama, bivša bi vratarica i kokota prezirno odbile taj poziv.

Verdurinovi nisu nikog pozivali na večeru — goste je redovito čekalo »njihovo mjesto za stolom«. Soareje im nikad nisu imale određeni zabavni program. Mladi je pijanist svirao, ali samo »ako mu se dalo«, jer nikog nisu ni na što silili, a gospodin je Verdurin rado govorio: »Sve za prijatelje, živjelo drugarstvo!« Kad bi pijanist poželio zasvirati kavalkadu iz Walkire ili preludij iz Tristana,¹ gospođa bi se Verdurin tome usprotivila, ne zato što nije voljela tu glazbu nego, naprotiv, zato što je se ta glazba isuviše snažno doimala. »Vi dakle želite da opet dobijem migrenu? A dobro znate da se uvijek kad on to zasnira događa ista stvar. Ja znam što me onda čeka! Sutra, kad budem htjela ustati, neću moći, gotovo je!« Kad on ne bi svirao, društvo je čavrljalo, a jedan bi od prijatelja, ponajčešće njihov tada omiljeni slikar, »izvalio«, kako bi rekao gospodin Verdurin, »tako nešto da bi svi pucali od smijeha«, napose gospođa Verdurin, koja je doslovno shvaćala figurativne izraze svojih osjećaja tako da joj je doktor Cottard (u to doba tek mladi početnik) morao jednog dana namjestiti vilicu koju je iščašila od silna smijeha.

Večernje je odijelo bilo zabranjeno jer su svi oni bili »dobri pajdaši« i jer se nisu htjeli povoditi za »gnjavatorima«, od kojih su bježali kao od kuge, a pozivali su ih samo na svečane soareje koje su priređivali što su rjeđe mogli, i samo ako je to moglo zabaviti slikara ili pomoći glazbeniku da se pročuje. Inače su se zadovoljavali igranjem šarada i večeravanjem u običnim odijelima, ali samo u najužem krugu u koji nisu pripuštali nepoznate osobe.

Ali, kako su ti »pajdaši« zauzimali sve više mjesta u životu gospođe Verdurin, tako su i oni gnjavatori, oni koji bijahu isključeni iz njihovih redova, zadržavali svoje prijatelje daleko od nje i priječili ih da katkad budu slobodni — čas je to bila majka jednog od njih, čas profesija drugoga, čas opet boravak na ladanju ili zdravstvene

1. Djela Richarda Wagnera (1813. - 1883.).

tegohe nekog trećega. Kad bi se doktor Cottard smatrao dužnim ustati od stola i obići nekog teškog bolesnika, gospođa Verdurin bi mu rekla: »Tko zna ne bi li za njega bilo kudikamo bolje da mu večeras ne smetate; možda će bez vas dobro provesti noć; ako sutra rano odete do njega, naći ćete ga možda posve zdrava.« Već bi na početku prosinca strepjela pri pomisli da će joj se njeni vjernici »iznevjeriti« na Božić i na Novu godinu. Pijanistova je teta zahtijevala od njega da tog dana bude na večeri kod svoje majke. Međutim, gospođa Verdurin ogorčeno je uzviknula:

— Zar zbilja mislite da bi vam majka umrla kad ne biste večerali s njom na Novu godinu? Baš kao da smo u provinciji!

Isto bi se tako uznemirila i u Velikom tjednu:

— Vi ćete, doktore, kao znanstvenik i slobodarski duh, naravno, doći k nama na Veliki petak kao i svakog drugog dana? — rekla je Cottardu prve godine njihova poznanstva tako uvjerenim glasom kao da ni najmanje ne sumnja u njegov odgovor. Ipak je strepjela dok ga nije čula, jer da joj nije došao, prijetila je opasnost da ostane sama.

— Doći ću vam na Veliki petak... da se oprostim s vama jer ćemo uskrsne blagdane provesti u Auvergni.

— U Auvergni? Pa, tamo će vas izjesti buhe i ostala gamad. Baš ćete se lijepo provesti!

Nakon kraće šutnje nadoda:

— Da ste nam to barem prije rekli, pokušali bismo to nekako srediti i zajedno s vama otputovati, najudobnije što se može.

Isto tako, ako je koji »vjernik« imao prijatelja ili »vjernica« udvarača koji bi ih kadikad mogli zadržati daleko od njih, Verdurini, koji nisu zamjerali ženi što ima ljubavnika, pod uvjetom da ga dovodi k njima, da se voli s njim pred njima i da ga ne pretpostavlja njima, govorili su: »Pa, dobro! Dovedite nam tog svog prijatelja!« I tada bi ga iskušali, da vide je li taj čovjek voljan da ništa ne krije od gospođe Verdurin, je li dostojan postati član njihova »malog klana«. Ako nije bio vrijedan toga, pozvali bi na stranu »vjernika« koji im ga je doveo, pa bi mu učinili uslugu da ga zavade s prijateljem ili s ljubavnicom. U protivnom slučaju, »novajlija« bi također postao »vjernik«. I tako, kad je te godine ona demimondenka rekla gospodinu

Verdurinu da je upoznala jednog vrlo zanimljivog čovjeka, gospodina Swanna, i natuknula da bi on bio sretan, presretan kad bi ga oni primili, gospodin je Verdurin, ne časeći ni časa, prenio tu molbu svojoj ženi. (On je o svemu uvijek donosio sud tek poslije svoje supružnice, a njegova je posebna uloga bila u tome da ispunjava sve njene želje, pa i želje »vjernika«, uz pomoć izvanredne domišljatosti.)

— Čuj, gospođa de Crecy htjela bi te nešto zamoliti, htjela bi ti predstaviti jednog svog prijatelja, gospodina Swanna. Što kažeš na to?

— Ah, zaboga, kako bi čovjek išta mogao odbiti takvom malom savršenstvu? A vi šutite, vas nitko ništa ne pita, ja samo kažem da ste vi naprosto savršeni.

— Dobro, neka vam bude! — odgovori Odette s natruhom prenemaganja u glasu, pa nadoda: — Vi dobro znate da ja nisam fishing for compliments.¹

— Pa, dobro! Dovedite tog svog prijatelja, ako je ugodan u društvu.

Dakako da »društvanec« nije imalo nikakve veze s društvom u koje je zalazio Swann, pa bi pravi svjetski ljudi zacijelo pomislili da bi njemu, koji zauzima iznimno mjesto u njihovoj sredini, moralo biti ispod časti da želi biti predstavljen Verdurinovima. Ali Swann je toliko volio žene da je, od onog dana kad je upoznao gotovo sve aristokratkinje koje ga nisu više imale čemu naučiti, držao do onih prava naturaliziranog člana, gotovo plemićkih titula, koje mu je dodijelio Faubourg Saint-Germain, još samo kao do nekog vrijednosnog papira, do kreditnog pisma koje samo po sebi nema nikakve vrijednosti, ali mu omogućuje da osigura sebi kakav-takav status u nekom provincijskom gnijezdu ili u zabačenoj pariškoj četvrti, gdje se može diviti lijepoj šljivarevoj ili flškalovoj kćeri. Jer, onda je još žudnja ili ljubav budila u njemu taštinu, koje se sad oslobodio u svakidašnjici (premda gaje nedvojbeno upravo taština u ono vrijeme vodila prema karijeri otmjena čovjeka koji rasipa svoje intelektualne darove na isprazne užitke i koristi svoju umjetničku erudiciju da damama iz visokog društva bude pri ruci kod kupovanja slika i

1. Ne tražim od vas komplimente (engl.).

namještanja stanova), pa je samo želio da u očima neke neznanke u koju se zaljubio briljira otmjenošću, koju prezime Swann samo po sebi sadrži. Još je više to želio ako je neznanka bila skromna porijekla. Kao što se pametan čovjek ne boji da će ispasti glup pred drugim pametnim čovjekom, tako se ni otmjen čovjek neće bojati da će njegovu otmjenost prezreti neki veliki gospodin, nego samo prostak. Tri četvrtine rasipanja duha i taštih laži, koje su ljudi, otkako je svijeta i vijeka, protratili, a čime su samo sebe umanjivali, upućene su na adresu nižih od sebe. Swann, koji se držao nehajno i jednostavno pred vojvotkinjom, strepio je da ne bude prezren i prenemagao se kad bi se našao pred sobaricom.

On nije bio poput mnogih ljudi koji, iz lijenosti ili iz rezigniranog osjećaja obveze koju im nameće visoki društveni položaj, ostaju vezani uz određeno mjesto, pa uskraćuju sebi užitke koje im stvarnost nudi izvan društvenog položaja u kojem žive izolirani sve do svoje smrti, te se zadovoljavaju time da na kraju, u nedostatku nečeg boljeg, nazivaju užicima, kad su se na to jednom već navikli, osrednju rasonodu ili nepodnošljivu dosadu na koju su osuđeni. Swann nije nastojao proglasiti lijepima one žene s kojima provodi vrijeme, nego provoditi vrijeme sa ženama koje je od prvog časa smatrao lijepima. To su pak često bile žene prilično vulgarne ljepote, jer su tjelesne odlike za kojima je nesvjesno težio bile potpuno suprotne onima kojima se divio na slikama ili kipovima žena što su ih izradili njegovi najdraži majstori. Dubina i sjetni izraz lica sledili bi mu čula, a zdrava je, bujna i rumena put, naprotiv, bila dovoljna da mu ih raspali.

Kad bi na putovanju sreo neku obitelj s kojom bi bilo doličnije da se ne nastoji upoznati, ali u kojoj je bila i žena koja je u njegovim očima bila ukrašena čarima koje su mu do tada bile još nepoznate — da ostane tada »u prikrajku« i zavara žudnju koju je ona probudila u njemu, da zamijeni užitak koji bi mogao doživjeti s njom nekim drugim užitkom tako što bi javio svojoj bivšoj ljubavnici da doputuje za njim, činilo bi mu se isto tako kukavičkim uzmakom pred životom, isto tako glupim odricanjem od nove sreće kao da se, umjesto da putuje po zemlji, zaključao u svoju sobu da promatra panoramu Pariza. On se nije zatvarao u zdanje svojih društvenih odnosa, nego gaje pretvorio — da bi se moglo ponovo podići na novim

temeljima, svugdje gdje bi mu se neka žena svidjela — u jedan od onih prenosivih šatora kakve sa sobom nose istraživači. One dijelove koje ne bi mogao prenijeti ili zamijeniti novim užitkom, odbacio bi kao nešto bezvrijedno, ma koliko mu drugi na tome zavidjeli. Koliko bi puta svoj kredit kod neke vojvotkinje, što je nastao od njene želje da mu ugoditi, želje koja se godinama gomilala ali nije za to nalazila oduška, prokockao u tren oka tako što bi indiskretnim brzojavom zatražio od nje telegrafsku preporuku da što prije stupi u vezu s jednim od njezinih upravitelja dobara, čiju je kćer zapazio na selu, baš kao što bi izgladnjeli čovjek dao dijamant za koricu kruha! Čak bi se nakon toga i zabavljao na svoj račun jer je u njegovoj naravi bilo i stanovite bezobzirnosti, koju je iskupljivala rijetka tankočutnost. Osim toga, pripadao je onoj kategoriji pametnih ljudi koji su proveli život u dokolici i koji traže utjehu, pa možda i ispriku, u uvjerenju da ta njihova dokolica nudi njihovoj pameti predmete isto tako dostojne zanimanja kao što ih pružaju umjetnost ili znanost, da »život« sadrži zanimljivije i romantičnije situacije nego svi romani zajedno. Tako je bar tvrdio, a u to je i bez po muke uvjeravao najtankočutnije od svojih prijatelja u visokom društvu, napose baruna de Charlusa, kojeg je rado zabavljao pričama o svojim galantnim pustolovinama. Tako je, recimo, u jednoj prigodi sreo u vlaku neku ženu koju je zatim doveo k sebi, a onda je tek saznao da je ona sestra vladara u čijoj su se ruci trenutačno prepletale sve niti europske politike, u koju je i on tako na vrlo ugodan način stekao uvid. Drugi put je pak, u zamršenu spletu okolnosti, ovisilo o izboru novog pape hoće li on ili neće postati ljubavnik jedne kuharice.

Nije, uostalom, Swann tako cinično nastojao da mu kao svodnik posluži samo sjajna falanga kreposnih udavača, generala i akademika, s kojima je bio posebno vezan. Svi su njegovi prijatelji s vremena na vrijeme primali od njega pisma, u kojima ih je molio za riječ-dvije preporuke ili za upoznavanje s nekim. To je činio s pravom diplomatskom vještinom koju je postojano iskazivao u cijelom nizu ljubavnih doživljaja i u kojekakvim izlikama, što je svjedočilo, više od bilo kakve nespretnosti, o stalnosti karaktera i istovjetnosti ciljeva. Često sam molio da mi pripovijedaju — mnogo godina kasnije, kad sam se počeo zanimati za njegov karakter zbog sličnosti koje

je on u posve drugim aspektima pokazivao s mojim karakterom — kako je pisao mom djedu (koji onda to još nije bio jer je, baš nekako u vrijeme kad sam se ja rodio, započela Swannova velika ljubav, koja je zadugo prekinula sve te njegove pothvate), i kako je djed, prepoznavši na omotnici rukopis svoga prijatelja, uzviknuo: »Evo, Swann me opet moli za neku uslugu: oprez!« Bilo zbog nepovjerenja, bilo zbog onog nesvjesnog dijaboličnog osjećanja koje nas tjera da nešto nudimo samo onima koji to ne žele, moj djed i baka tvrdokorno su odbijali sve njegove molbe koje su mu vrlo lako mogli ispuniti, da ga, primjerice, upoznaju s jednom djevojkom koja je svake nedjelje večerala kod njih, pa su morali, kad god bi je Swann pred njima spomenuo, tvrditi da je tobože više ne viđaju, iako su se cijelog tjedna pitali koga bi još mogli pozvati uz nju. Na kraju, pošto ne bi obično nikog drugog našli, nisu ipak htjeli pozvati onoga koji bi se tome najviše obradovao.

Pokatkad bi koji bračni par iz kruga prijatelja mog djeda i bake, koji se do tada tužio da uopće ne viđa Swanna, odjednom zadovoljno ustvrdio, a možda i s malo želje da pobudi zavist, daje on postao vrlo ljubazan s njima i da im svako malo dolazi u posjete. Moj djed nije im htio pomutiti zadovoljstvo, ali bi samo pogledao baku i zapjevušio:

Kakva lije to tajna?
Ja tu niita ne razumijem.

ili

Priviđenje prolazno...

ili

U takvim stvarima
Najbolje je prižmiriti.

Kad bi nakon nekoliko mjeseci djed upitao Swannova novog prijatelja:

— A što je sa Swannom, vidate li ga još često? — prijatelju bi se lice izdužilo i on bi rekao:

— Ne spominjite mi ga više!

— Ali ja sam mislio davi prijateljujete s njim...

Tako je on nekoliko mjeseci bio kućni prijatelj rođaka moje bake i gotovo svakog dana večerao kod njih. Odjednom je prestao svraćati a da nikom ništa nije rekao. Pomislili su da je bolestan, pa se rođakinja moje bake već spremala nekog poslati da se raspita za njega, ali je tada u kuhinji slučajno otkrila njegovo pismo što ga je kuharica iz nepažnje bila ostavila u svojoj knjizi kuhinjskih izdataka. U njemu je javljao toj ženi da odlazi iz Pariza i da se više neće vidjeti. Ona mu je bila ljubavnica, a on je, u trenutku kad je odlučio raskinuti s njom, smatrao da samo nju treba o tome obavijestiti.

Kad bi, naprotiv, njegova trenutna ljubavnica bila dama iz visokog društva, ili bar takva da ga njeno odviše skromno porijeklo ili nedoličan društveni položaj nisu priječili da je uvede u otmjeno društvo, onda bi radi nje navraćao u to društvo, ali samo u onaj posebni krug u kojem se ona kretala ili u koji ju je on sam uveo.

— Večeras ne možemo računati na Swanna — govorili su tada njegovi prijatelji. — Pa, znate valjda da je danas dan na koji njegova Amerikanka odlazi u Operu.

Želio je da nju pozivaju i u prilično isključive salone u koje je redovito zalazio na večeru ili na poker jedanput tjedno. Svake večeri, pošto bi četkom i ovlašnim kovrčanjem dotjerao svoju riđu kosu i unio stanovitu blagost u živahnost svojih zelenih očiju, izabrao bi cvijetak za svoj zupučak i izašao potražiti ljubavnicu na večeri kod ove ili one žene iz svoga društva. Tada bi, misteći na divljenje i na prijateljstvo koje će mu otmjeni svijet, u kojem on vedri i oblači i koji će ondje zateći, iskazati pred ženom koju voli, opet našao čari u tom životu visokog društva prema kojima je već bio otupio, a čiji se sadržaj, prožet i toplo obojen plamenom što se kradom u nj uvukao i u njemu palucao, činio dragocjen i lijep otkako je u njega unio svoju novu ljubav.

Ali svaka od tih veza, ili svaki od tih flertova, bijaše više ili manje potpuno ostvarenje nekog sna rođenog iz pogleda na nečije lice ili tijelo, koje je Svann spontano, bez po muke, procijenio dražesnim. Međutim, kad ga je jednog dana u kazalištu jedan njegov nekadašnji prijatelj predstavio Odetti de Crecy, Swannu se učinilo

da ona nije doduše bez stanovite ljepote, ali da ga ta ljepota ostavlja ravnodušnim, da ne budi u njemu nikakvu želju nego da izaziva čak i nekakvu tjelesnu odbojnost. Svaki muškarac nalazi tako žene, i to svaki drugačije, koje su suprotne onom tipu koji traže njegova čula. Taj mu je prijatelj pričao o Odetti kao o bajnoj ženi kod koje bi on možda i uspio nešto postići, ali ju je opisao kao izbirljiviju nego što je doista bila, jer je želio da se i sam prikaže kao da tim poznanstvom čini Swannu veliku uslugu. Ona je imala odviše oštar profil, odviše osjetljivu kožu, odviše izbočene jagodice i odviše napregnute crte lica da bi mu se uopće mogla svidjeti. Oči su joj bile lijepe, ali toliko krupne da su se povijale pod svojom težinom i opterećivale ostali dio lica, tako te se uvijek činilo da se ne osjeća dobro ili da nije dobro raspoložena. Nekoliko dana nakon tog upoznavanja u kazalištu, napisala mu je pismo u kojem ga je zamolila za dopuštenje da pogleda njegove umjetničke zbirke koje je silno zanimaju, »nju, nezalicu koja strašno voli lijepe stvari«. Dodala je da misli kako će ga bolje upoznati kad ga vidi u »njegovu home¹«, gdje ga zamišlja kako »uživa u komforu uz čaj i uz svoje knjige«, premda nije krila iznenađenje što stanuje u četvrti koja je tako turobna i »nedovoljno smart² za njega, koji je tako otmjen«. A kad ju je pozvao da ga posjeti, na rastanku mu je rekla da joj je žao što je ostala tako kratko u tom stanu u koji je bila sretna stupiti, i govorila o njemu kao da joj on znači nešto više od ostalih ljudi koje poznaje. Reklo bi se da želi spojiti njih dvoje nekakvom romantičnom sponom, što je njemu izmamilo smiješak. Ali u godinama obilježenima već pomalo razočaranjem kojima je Swann bio na pragu, kad se čovjek može zadovoljiti i svojom zaljubljenošću iz pukog užitka da bude zaljubljen a da ne teži pošto-poto za uzajamnošću, to zbližavanje srdaca, ako i nije više kao u prvoj mladosti cilj za kojim nužno teži ljubav, ostaje zauzvrat vezano za ljubav tako snažnom asocijacijom ideja da je može i izazvati ako se pojavi prije nje. Svojedobno je čovjek sanjario o tome da posjeduje srce žene u koju se zaljubio, ali poslije osjećaj da posjeduje srce neke žene može — budući da čovjek u ljubavi nadasve traži subjektivan užitak — dostajati da se u nju zaljubi. I tako se, u godinama kad bi se

1. Dom, kuća (engl.)

2. Otmjena

reklo da uživanje u ljepoti neke žene mora biti najveće, može roditi ljubav— posve tjelesna ljubav — a da u njenu začetku nije bilo pret-
hodne žudnje. U tom životnom razdoblju čovjek je već više puta bio
pogođen strelicom ljubavi; ljubav se više ne razvija sama, po vlastitim
neznanim i sudbonosnim zakonima pred našim zapanjenim i pasiv-
nim srcem. Priskačemo joj u pomoć, iskrivljujemo je pamćenjem i
sugestijama. Kad prepoznamo koji njen simptom, prisjećamo se i
obnavljamo ostale. Kako poznamo njenu pjesmu što nam je ureza-
na u srcu, ne treba nam nijedna žena zapjevati početak — ispunjeni
divljenjem koje nadahnjuje ljepota — da bismo znali nastaviti. A
ako nam zapjeva u sredini — ondje gdje su se srca zblížila, gdje je
riječ samo o tome da jedno postoji isključivo radi drugoga — toliko
dobro poznamo tu glazbu da umah možemo sustići partnericu na
onom mjestu gdje nas ona čeka.

Odette de Crecy došla je i po drugi put u posjet Swannu, a onda su
njeni posjeti učestali; nedvojbeno je svaki od njih obnavljao u njemu
razočaranje što je opet pred tim licem, čije je crte u međuvremenu
donekle zaboravio, pa se nije sjećao ni da je tako izražajno ni da je,
unatoč svojoj mladosti, tako ocvalo; dok je čavrljao s njom, žalio je
što njena velika ljepota nije od one vrste koju bi spontano pretpo-
stavio drugima. Valja, uostalom, pripomenuti da se Odettino lice
doimalo mršavije i ispučenije zato što su joj čelo i gornja polovica
obraza, ta spojena i ravna površina, bili pokriveni kosom, jer su se
žene u to vrijeme tako češljale. Kosa im je bila sprijeda našušurena
kovrčicama i padala im u lepršavim pramenovima niz uši. Što se tiče
njezina divno građena tijela, teško ga je bilo sagledati u cjelini (zbog
tadašnje mode, premda je ona bila jedna od najbolje odjevenih žena
u Parizu), jer joj je steznik stršio sprijeda kao da pokriva imaginarni
trbuh i naglo završavao šiljkom, a ispod njega se nadimali baloni
dvostrukih sukanja, pa je žena izgledala kao da je sastavljena od
različitih komada loše nasadenih jedan na drugi; nabrani su se riševi,
volani i potkošulja nizali potpuno nezavisno jedno od drugoga, pre-
ma hirovitosti svoga dizajna ili čvrstoći tkanine, spram crte što ih je
vodila do svezanih vrpca, do nabušenih nabora čipke, do okomitih
rojti od gagata, ili ih upravljala duž čeličnog obruča u stezniku, samo
što nikako nisu prijanjali uz živo biće koje je, prema tome kako se

arhitektura svih tih ukrasa približavala ili suviše udaljavala od njega, bilo u njoj utegnuto ili se gubilo.

Ali kad je Odette otišla, Swann se osmjehnuo pri pomisli kako mu je rekla koliko će se dosađivati dok joj on ne dopusti da opet dođe; sjetio se uznemirenog, bojažljivog izraza kojim ga je jednom zamolila da ne budu predugo razdvojeni, i pogleda punog plašljive molbe koji je u tom trenu uprla u njega, zbog čega se doimalo dirljivo pod kiticom umjetnih cvijetaka maćuhice privezanih na obodu okruglog šešira od bijele slame uzicama od crnog baršuna. Rekla mu je:

— A vi? Ne biste li bar jednom došli k meni na čaj? — Ispričao se da je zauzet nekim započetim poslovima, da piše studiju o Verneeru iz Delfta,¹ koju je zapravo već prije više godina bio napustio. Odgovorila mu je: —Ja znam da se ja, sirotica, ne mogu mjeriti s tako velikim znanstvenikom kao što ste vi. Bila bih tada kao žaba iz one priče. A ipak bih tako rado nešto naučila, upoznala, uputila se u nešto. Kako to mora biti zabavno, zabadati nos u stare papire! — nadodala je, zadovoljna sama sobom kao elegantna žena koja se, radosno i bez straha da će se uprljati, prihvaća nečista posla kao što je kuhanje, »mijeseći vlastitim rukama tijesto«. —Vi ćete mi se možda narugati, ali ja za tog slikara koji vas priječi da me primete (ciljala je na Verneera) nisam uopće čula. Je li on još živ? Možemo li vidjeti njegova djela u Parizu kako bih mogla zamisliti što vi to volite, bar donekle naslutiti što se krije iza tog visokog čela koje toliko radi, u toj glavi za koju uvijek imam osjećaj da razmišlja, pa da onda sama sebi kažem: »Eto o čemu on razmišlja!« Kako bi to divno bilo da se nađem u vašim mislima! — Ispričavao se svojim strahom od novih prijateljstava, što je iz kavalirštine nazivao strahovanjem da ne bude nesretan. — Bojite se ljubavi? Kako je to smiješno, a ja tražim samo nju i dala bih život da je nađem — dometnula je tako prirodnim, tako uvjerenim glasom da su ga te njene riječi ganule. —Vi ste sigurno patili zbog neke žene? I sad mislite da su sve žene takve. Ona vas nije znala shvatiti; vi ste tako različiti od drugih! Upravo sam to kod vas najprije zavoljela, jasno sam osjetila da niste kao drugi.

1. Nizozemski slikar (1632. - 1675.) koji je u realističku tradiciju unio intimnu lirsku atmosferu.

On joj je odvratio:

— Pa i vi, uostalom, znam ja kakve su žene, vi sigurno imate masu obaveza i malokad ste slobodni.

—Ja? Ja nikad nemam nikakva posla. Ja sam uvijek slobodna, za vas ću uvijek biti slobodna. U svako doba dana i noći, kad god vam je zgodno da me vidite, pošaljite samo po mene i ja ću biti presretna da dojurim. Hoćete li tako učiniti? Znete li što bih voljela, da vas upoznam s gospođom Verdurin kojoj odlazim svake večeri. Što mislite, kako bi to bilo kad bismo se tamo sastajali i kad bih ja vjerovala da dolazite donekle i radi mene!

Sjećajući se tako svojih razgovora s njom, misleći na nju kad bi ostao sam, on je nedvojbeno predočivao sebi njen lik samo među nebrojenim drugim likovima žena u svojim romantičnim snatrenjima. Ali kad bi, zahvaljujući bilo kakvoj okolnosti (a možda i nikakvoj, jer je lako moguće da neka okolnost koja se pojavi u času kad se neko dotle latentno duševno stanje očituje uopće ne utječe na to stanje), lik Odette de Crecy upio bi sva ta snatrenja tako da bi otada bio nerazdvojan od uspomene na nju, pa bi nesavršenost njezina tijela izgubila svaku važnost, čak i to je li više ili manje građeno po Swannovu ukusu, jer je postalo tijelo one koju on voli te će ubuduće biti jedino koje mu može zadati radost ili bol.

Moj je djed doista dobro poznao obitelj Verdurin, što se ne bi moglo reći ni za jednog od njihovih sadašnjih prijatelja. Ali on je bio izgubio svaku vezu s čovjekom kojeg je nazivao »mladi Verdurin« i o kojem je nekako naprečac zaključio da je upao u loše, boemsko društvo, iako je sačuvao sve svoje milijune. Jednog je dana primio od Swanna pismo u kojem ga je ovaj zamolio da ga upozna s Verdurinovima.

— Oprez! Oprez! — uzviknuo je moj djed. — Ovo me nimalo ne čudi, upravo je ovako i morao završiti Swann. Lijepo društvo! Prvo i prvo, ne mogu mu ispuniti molbu jer više i ne poznajem tog gospodina. Osim toga, iza toga se sigurno krije priča o nekoj ženi, a ja se nikad ne miješam u takve stvari. E, ala ćemo se zabavljati ako se Swann prikrpa tim malim Verdurinovima!

Pošto mu je moj djed odbio molbu, sama je Odette odvela Swanna k Verdurinovima.

One večeri kad se Swann prvi put kod njih pojavio, Verdurinovi su imali na večeri doktora Cottarda i njegovu suprugu, mladog pijanista i njegovu tetu, te slikara koji je tada bio njihov ljubimac, a svima njima se poslije pridružilo još nekoliko »vjernika«.

Doktor Cottard nije nikad bio sasvim načisto kojim tonom treba nekome u razgovoru odgovoriti, jer nije znao govori li njegov sugovornik ozbiljno ili se šali. Stoga je za svaki slučaj izrazu svog lica uvijek pridodavao malo uvjetnog i privremenog smiješka, koji bi ga svojom nijansom punom očekivanja imao obraniti od prigovora da je naivan, ako slučajno napomena upućena njemu sadrži kakvu zlobnu šalu. Ali, da bi doskočio protivnoj pretpostavci, nije se usuđivao dopustiti da mu se taj smiješak slobodno razlije po licu. Stoga mu je na licu vječito lebdjelo pitanje koje se nije usuđivao izgovoriti: »Mislite li vi to ozbiljno?« Kao što nije bio načisto kako se treba ponašati u salonu, tako nije znao ni kako da se vlada na ulici, pa i općenito u životu. Stoga se dešavalo da se pred prolaznicima, kočijama i događajima zlobno smješka, čime unaprijed oduzima svom držanju svaku nepriličnost, jer dokazuje, ako u njegovu držanju ima ičeg nezgodnog, da on to dobro zna i da se tako drži samo šale radi.

Međutim, u svim točkama u kojima mu se činilo daje dopušteno otvoreno postavljati pitanja, doktor se svojski trudio smanjiti polje svojih dvojbi i upotpuniti svoje znanje.

I tako, držeći se savjeta koje mu je dala brižna majka kad je napuštao svoj rodni kraj, nikad nije propuštao priliku da se temeljito obavijesti o nekom nepoznatom izričaju ili imenu.

Što se tiče izričaja, bio je nezasitan u svojoj želji za znanjem, jer je često zamišljao da oni imaju neko određenije značenje nego što ga stvarno imaju, pa je želio znati što točno znače izričaji koje je u razgovoru najčešće čuo: »đavolja ljepota«, »plava krv«, »živjeti na visokoj nozi«, »čas obračuna«, »biti arbitar elegancije«, »dati kome na volju«, »pasti na prosjački štاپ« i tako dalje, pa i u kojim bi prigodama mogao upotrijebiti koji od njih. Kad ne bi bilo takvih prigoda, služio se igrama riječi koje je naučio od drugih. Što se tiče novih imena osoba koja su se spominjala pred njim, zadovoljavao se time da ih ponavlja upitnim glasom, što je smatrao dovoljnim da dobije željeno objašnjenje, iako ga nije izričito zatražio.

Kako mu je potpuno nedostajalo kritičnosti (premda je uobražavao sebi da joj sve podvrgava), čak je i ona pretjerana uljudnost, koja nas tjera da nekome kome činimo uslugu kažemo, bez želje da on u to povjeruje, da on nama čini uslugu, njemu bila nedokučiva, jer je sve shvaćao doslovno. Ma koliko bila slijepa za njegove mane, gospođa Verdurin, koja ga je i dalje smatrala pametnim čovjekom, morala je na kraju izgubiti strpljenje kad ga je pozvala u ložu do same pozornice da bolje čuju Saru Bernhardt, te mu je iz pristojnosti rekla: — Zbilja ste, doktore, ljubazni što ste došli, pogotovo jer sam sigurna da ste već često gledali Saru Bernhardt, a ovdje smo možda i preblizu pozornice. — Doktor Cottard stupio je u ložu sa smiješkom koji se kolebao između mogućnosti da postane jasniji ili da iščezne, čekajući da ga neka ovlaštena osoba izvijesti o vrijednosti predstave, pa odgovori ovako:

— Stvarno smo ovdje malo preblizu, a čovjeku s vremenom i dojadi Šarah Bernhardt. Ali vi ste izrazili želju da dođem, a za mene je svaka vaša želja zapovijed. Presretan sam što vam mogu učiniti ovu malu uslugu. Sto čovjek ne bi sve učinio da vama ugodit! Vi ste tako dobri! — Pa još nadoda: — Saru Bernhardt zovu »Zlatni glas«, je li tako? O njoj često pišu i da »glumi kao boginja«. Zar to nije čudan izraz za glumu? — dometne nadajući se nekakvu objašnjenju, ali uzalud.

Gospođa je Verdurin jednom rekla svom mužu:

— Znaš da mi se ponekad čini da griješimo kad iz skromnosti podcjenjujemo sve ono što pružamo doktoru. On je znanstvenik koji živi izvan svakidašnjice, on sam ne zna koliko vrijede pojedine stvari pa slijepo prihvaća sve što mu kažemo.

— Nisam se usuđivao da ti to kažem, ali ja sam to odavno primijetio — odgovori joj gospodin Verdurin. I stoga, na prvu Novu godinu, umjesto da mu pošalju rubin vrijedan tri tisuće franaka i ustvrde da je to sitnica koja nije vrijedna spomena, gospodin Verdurin kupi mu za tri stotine umjetni dragulj i usput natukne daje teško naći ljepši primjerak.

Kad je gospođa Verdurin najavila da im te večeri dolazi gospodin Swann, doktor podvrisne s naglaskom oštrim od iznenađenja: — Svvann? — jer je i najmanja novost iznenađivala više nego ikoga

tog čovjeka koji bijaše uvjeren da je uvijek spreman na sve. A kad je vidio da mu uopće ne odgovaraju, zaurla odjednom iz tjeskobe: — Swann? A tko je taj Swann?

Njegova strepnja naglo splasne kad mu gospođa Verdurin reče:

— Ma onaj Odettin prijatelj o kojem nam je pričala.

— Ah, dobro, dobro, ide u redu — odvrati doktor, kome je iznenada ođlanulo. Sto se slikara tiče, njemu je bilo drago što će se Swann pojaviti kod Verdurinovih, jer je pretpostavljao da je Swann zaljubljen u Odettu, a on je rado podupirao ljubavne veze.

— Ništa me toliko ne zabavlja kao snubljenje — šapnuo je na uho doktoru Cottardu. — Već sam mnogo puta uspio u tome, čak i kod žena!

Kad je Odette Verdurinovima rekla da je Swann smart, oni su se pobojali da to nije neki »gnjavator«. Međutim, kad je došao, ostavio je na njih izvrstan dojam, a da nisu ni znali da je jedan od neizravnih razloga tome bilo njegovo druženje s otmjenim društvom. On je doista, čak i pred pametnim osobama koje se nisu nikad kretale u tom društvu, imao prednost što je imaju ljudi koji su u njemu neko vrijeme živjeli, a ona je u tome što ga oni više ne preobražavaju žudnjom ili odbojnošću koje ono ulijeva mašti, i da ga smatraju potpuno nevažnim. Njihova ljubaznost, koja se oslobodila svakog snobizma i straha da će se doimati pretjeranom, i koja se potpuno osamostalila, ima onu lakoću, onu dražest u kretanjima što je imaju ljudi kojima gipki udovi izvode upravo ono što oni žele, bez indiskretnog i nespretnog sudioništva ostalog tijela. Obična elementarna gimnastika pripadnika visokog društva, koji graciozno pruža ruku nepoznatu mladiću kad mu ga predstavljaju, i suzdržano se klanja pred ambasadorom s kojim se upoznaje, na kraju je prešla, a da on toga nije bio ni svjestan, u ukupno društveno ponašanje Swanna, koji je instinktivno pred ljudima nižih društvenih slojeva od njegova kao što su bili Verdurinovi i njihovi prijatelji, bivao srdačan obasipljući ih pažnjom od koje bi, po njihovu mišljenju, neki »gnjavator« zazirao. Hladan je bio samo načas prema doktoru Cottardu kad gaje vidio kako mu namiguje i smješka se s dvosmisljenim izrazom na licu još prije nego što su razmijenili ijednu riječ (tu je mimiku Cottard nazivao »Neka mi on prvi dođe!«). Swann je naime pomislio da ga doktor vjerojatno poz-

naje, da su se možda sreli u nekoj javnoj kući, iako je on vrlo rijetko zalazio na takva mjesta jer nikad nije sudjelovao u sličnim zabavama. Smatrajući da je to namigivanje neukusno, pogotovo u nazočnosti Odette koja bi mogla steći nepovoljno mišljenje o njemu, poprimio je ledeno držanje. Ali kad je doznao da je dama što stoji uz doktora — njegova supruga, zaključio da tako mladi muž ne bi pred ženom nikog podsjećao na slične zabave, pa odbaci pomisao da doktorovo držanje znači ono što je u prvi mah bio pomislio. Slikar je odmah pozvao Swanna da dođe s Odettom u njegov atelje, a Swann mu reče da je to vrlo ljubazno od njega.

— Vama će možda iskazati više milosti nego meni — reče gospođa Verdurin tobože uvrijeđenim glasom — i možda će vam pokazati portret doktora Cottarda (koji je upravo ona naručila od slikara). Pripazite, meštrec Biche — podsjeti ona slikara, kojeg su među sobom odmila zvali »meštar« — da ulovite lijepi pogled njegovih oštroumnih i zanimljivih očiju. Znete već da je meni najviše stalo do njegova smiješka; ja zapravo od vas želim dobiti portret njegova smiješka. — A kako joj se ta rečenica učinila značajnom, ponovi je vrlo glasno, da bude sigurna da ju je čulo više gostiju. Štoviše, prije toga je, pod nekim neodređenim izgovorom, pozvala neke od njih da joj se približe. Swann zamoli da ga upoznaju sa svim gostima, pa čak i s jednim starim prijateljem Verdurinovih, Sanietteom, koji je zbog svoje bojažljivosti, jednostavnosti i dobrodušnosti posvuda izgubio poštovanje što ga je bio stekao svojom arhivarskom učenošću, znatnim imutkom i uglednom obitelji iz koje je potekao. U govoru je pomalo tepao, što je bilo divno, jer se osjećalo da to nije toliko govorna mana koliko duševna osobina, kao nekakav ostatak dječje nevinosti koju nikad nije izgubio. Svi oni suglasnici koje nije umio pravilno izgovoriti djelovali su kao grubijanštine za koje inače nije bio sposoban. Kad je Swann zamolio da ga predstave gospodinu Sanietteu, gospođa Verdurin učini pri predstavljanju nešto suprotno od onoga što je uobičajeno (i reče ističući razliku u shvaćanju: »Gospodine Swanne, dopustite da vam predstavim našeg prijatelja Saniettea«). Međutim, Swann je kod Saniettea svojim ponašanjem pobudio srdačnu naklonost, što Verdurinovi, uostalom, nisu nikad otkrili Swannu, jer im je on pomalo išao na živce, te se nisu trudili

da za njega pridobivaju prijatelje. Zauzvrat ih je Swann duboko dirnuo kad ih je odmah zatim zamolio da ga upoznaju i s pijanistovom tetom. U crnoj haljini kao i uvijek, jer je držala da joj crnina dobro pristaje u svakoj prigodi i da je vrhunac otmjenosti, teta je bila sva zažarena u licu, kao i svaki put kad bi se dobro najela. Smjerno se nakloni pred Swannom, ali se zatim dostojanstveno opet uspravi. Kako je bila neuka, a bojala se da ne griješi u francuskom jeziku, hotimice je nejasno izgovarala riječi misleći, ako pogriješi u izgovoru, da će to prikriti nerazgovijetnošću i da nitko to neće ni zapaziti. Stoga je njen govor bio nejasno gundanje, u kojem su se od vremena do vremena razabirali tek po neke riječi za koje je bila sigurna da su ispravne. Swann je mislio da joj se smije malko narugati u razgovoru s gospodinom Verdurinom, ali ovaj mu to zamjeri.

— To je zbilja krasna žena — odvrati gospodin Verdurin. — Slažem se s vama da nije nešto posebno, ali vas uvjeravam da je vrlo ugodna u razgovoru u četiri oka.

— O tome nimalo ne dvojim — požuri se Swann da mu dade za pravo. — Htio sam samo reći da nije »nešto izvanredno« — dododa posebice naglašavajući taj pridjev. — To je na kraju krajeva i kompliment!

— Pazite — nastavi gospodin Verdurin — iznenadit ćete se kad vam kažem da ona upravo izvrsno piše. A niste još nikad slušali njezina nećaka? On zbilja božanski svira, zar ne, doktore? Hoćete li, gospodine Swanne, da ga zamolim da nam nešto odsvira?

— Ah, smatrat ću to pravom srećom... — počne Swann, ali ga doktor prekine podrugljivim pogledom. On je, naime, upamtio da su emfaza i upotreba svečanih izraza u razgovoru zastarjele, pa čim bi čuo kako netko ozbiljno izgovara neku zamašnu riječ kao što je Swann izustio riječ »presretan«, pomislio bi da je dotični prevršio mjeru dobra ukusa. A još ako je ta riječ slučajno bila ono što je on nazivao »starim klišejem«, ma koliko inače ta riječ bila uobičajena, doktor je držao da je započeta rečenica smiješna, pa bi je sam ironično završio nekim otrcanim izričajem, kao da optužuje sugovornika da ga je kanio upotrijebiti, iako to ovome nije bilo ni na kraj pameti.

— Pravom srećom za Francusku! — zajedljivo uzvikne i oduševljeno podigne ruke uvis.

Gospodin Verdurin nije mogao da se ne nasmije.

— Sto je svim tim dobrijanima da se toliko smiju? Ne bi se reklo da u tom vašem kutku tamo vlada sjetno raspoloženje — uzvikne gospođa Verdurin. — Ne mislite valjda da je meni zabavno sjediti ovdje sama u svojoj pokori — nadoda mrzovoljnim glasom, kao razmaženo derište.

Gospođa Verdurin sjedila je na visoku švedskom stolcu od navoštene jelovine, koji joj je darovao jedan violinist iz Švedske i koji je sačuvala, premda je oblikom podsjećao na školsku klupu i odudarao od ostalog lijepog starinskog pokućstva; ali njoj je bilo stalo do toga da izlaže na vidljivu mjestu darove što ih je od vremena do vremena dobivala od svojih »vjernika«, kako bi darodavci, kad dođu u posjet, uživali u tome da ih prepoznaju. Stoga je nastojala nagovoriti ih da se zadovolje samo cvijećem i slatkišima koji se barem brzo troše, ali joj to nije polazilo za rukom pa je tako u svom stanu skupila pozamašnu zbirku grijalica za noge, jastučića, zidnih satova, paravana, barometara i vaza, zbirku u kojoj je bilo mnogo duplikata i rasparenih predmeta.

Sa svog povišenog mjesta živahno je sudjelovala u razgovoru sa svojim »vjernicima« i smijala se njihovim »vragolijama«, ali je od one nezgode s vilicom odustala od pokušaja da se grohotom nasmije. Umjesto toga, ograničavala se na konvencionalnu mimiku, što će reći da se bez rizika i pretjeranog naprezanja »smijala do suza«. Na najmanju dosjetku što bi je neki redoviti gost izvalio na račun kojeg »gnjavatora« ili bivšeg redovitog gosta koji je svrstan u red »gnjavatora«, ona bi ciknula — i na krajnji očaj gospodina Verdurina, koji je dugo želio biti isto tako spreman na smijeh kao i njegova žena, ali koji bi se, kad bi se doista nasmijao, ubrzo zadihao pa bi ga ona svojom neprestanom lažnom veselošću zasjenila i nadmašila — ciknula bi, a onda bi sklopila svoje ptičje oči koje je počela zamagljivati mre-na, te bi naglo, kao da jedva ima vremena izbjeći nekakav nedoličan prizor ili odbiti smrtonosan napad, zarila glavu u ruke kojima bi pokrila lice da ništa ne vidi, te bi se reklo da se napreže da priguši, zatomi smijeh, od kojeg bi se, da mu se prepusti, onesvijestila. Tako je, omamljena veseljem »vjernika«, opijena drugarstvom, ogovaranjem i povlađivanjem, gospođa Verdurin, sjedeći na svojoj visokoj stolici

kao na prečki u krletki, poput ptice kojoj su namočili kolačić u toplo vino, grcala od pretjerane razdraganosti.

Uto je gospodin Verdurin zamolio Swanna za dopuštenje da zapali lulu («Mi se ovdje, znate, ne ustručavamo, među svojima smo»), a onda je zatražio od mladog umjetnika da sjedne za klavir.

— Hajde, pusti ga, ne gnjavi, nije on ovamo došao da ga mučimo — uzvikne gospođa Verdurin. — Ja ne dam da ga mučite!

— Ali, zašto misliš da bi to njemu bila muka? — priupita je gospodin Verdurin. — Gospodin Swann možda ne poznaje sonatu u fis-duru koju smo nedavno otkrili? Neka nam odsvira partituru za klavir!

— Ah, ne, ne! Neću da se svira moja sonata! — vikne gospođa Verdurin. — Ja ne želim da od silnog plača dobijem hunjavicu i neuralgiju lica, kao što je bilo prošli put. Hvala vam lijepa na tom daru, ne želim to ponovo doživjeti. Lako je svima vama, dakako da vi nećete zbog toga odležati opet osam dana u krevetu.

Ova mala scena, koja se ponavljala svaki put prije nego što će pijanist zasvirati, očaravala je uvijek njihove prijatelje kao da se prvi put odigrava, kao dokaz zavodljive originalnosti »Domaćice« i njezine glazbene osjećajnosti. Oni koji su bili blizu nje davali su znakove drugima što su podalje pušili ili kartali neka se približe, jer se nešto zbiva, dobacujući im onako kako je običaj u Reichstagu} u najzanimljivijim trenucima: »Počujmo, počujmo!« A sutradan bi žalili one koji nisu mogli doći, tvrdeći daje taj prizor bio ovaj put još zabavniji nego inače.

— Pa, dobro, onda, dogovorili smo se — reče gospodin Verdurin. — Odsvirat će samo *andante*.

— Samo *andante*, kao da to nije ništa! — uzvikne gospođa Verdurin. — Upravo mi taj *andante* lomi ruke i noge. Sjajan je ovaj vaš domaćin! To je isto kao da za *Devetu* kaže: »Odslušat ćemo samo *finale*«, ili za *Meistersingere* — samo *uverturu*!

Doktor je dotle nukao gospođu Verdurin da dopusti pijanistu svirati, ne zato što bi vjerovao da su bolovi koje joj nanosi glazba hinjeni — on je u njima prepoznavao neka neurastenična stanja ¹

1. Njemački parlament (njem.).

— nego zbog navike mnogih liječnika da odstupe od strogosti svojih napataka čim je u pitanju nešto što im se čini kudikamo važnije, kakav mondeni skup u kojem i sami sudjeluju, a u kojem je osoba kojoj oni savjetuju da u toj prigodi zaboravi na svoju dispepsiju ili gripu jedan od bitnih faktora.

— Ovog puta nećete se razboljeti, vidjet ćete — rekao joj je nastojeći je umiriti pogledom. — A ako se razbolite, liječit ćemo vas!

— Hoćete li, zbilja? — priupita ga gospođa Verdurin kao da joj pred obećanjem takve milosti ostaje još samo da se preda. Možda je isto tako od silnog ponavljanja da će se razboljeti bilo i trenutaka kad se više nije ni sjećala da je to laž, i sasvim iskreno vjerovala da je bolesnica. A bolesnici kojima je dojadilo što vječito moraju misliti na to da broj napadaja njihove bolesti ovisi o njihovoj razboritosti, rado dopuštaju da ih netko uvjeri da će moći nekažnjeno činiti što ih je volja a što im obično škodi, pod uvjetom da se predaju u ruke nekom moćnom biću koje će ih, ne izlažući ih nikakvim neugodnostima, s pomoću jedne riječi ili tablete opet osoviti na noge.

Odette se udaljila i sjela na kanape pokriven tapiserijom uz sam klavir.

— Vi znate da je ovo moje mjestašce — reče ona gospođi Verdurin. A ova, kad primijeti da Swann sjedi na stolici, reče mu neka ustane.

— Nije vam tu dobro, idite radije sjesti uz Odettu, je li, Odette, da ćete dati malo mjesta gospodinu Svannu?

— Kakav lijepi beauvais!¹ — reče Swann, prije nego što će sjesti, nastojeći biti ljubazan.

— Ah, drago mi je što cijenite moj kanape — odvrati gospođa Verdurin. — I upozoravam vas, ako želite vidjeti još koji drugi isto tako lijep, da ga nećete naći. Nikad nisu izvezli ništa slično ovome. I ove su male stolice prava divota. Slobodno ih pogledajte. Svaki brončani reljef na njima podudara se s temom tapiserije na stolici. Znaite, imat ćete se čime zabavljati ako to budete gledali, obećavam vam da ćete uživati. Pogledajte samo one male frizove na rubovima, ¹

1. Poznata vrsta tapiserija nazvana tako po francuskom gradu Beauvaisu.

pa onda onu malu lozu na crvenoj pozadini Medvjeda i grožđa. Zar to nije majstorski urađeno? Sto kažete, ja bih rekla da su ti majstori zbilja znali crtati! Zar vam ne curi slina dok gledate tu lozu? Moj muž tvrdi da ja ne volim voće jer ga jedem manje od njega. Ali ne, ja sam veća izjelica od svih vas, samo što ja ne moram trpati voće u usta, ja ga gutam očima. Što se sad svi smijete? Pitajte samo doktora, on će vam posvjedočiti da meni to grožđe pospješuje probavu. Neki ljudi odlaze u Fontainebleau na liječenje, a ja se lijepo liječim ovim beauvisom. Ali, gospodine Svvanne, neću vas pustiti prije nego što opipate ove male brončane reljefe na naslonjačima. Zar to nije odista nježna patina? Ma nemojte tako, nego svom rukom, dobro ih opipajte!

— Ah, ako gospođa Verdurin počne pipkati brončane reljefe, nećemo večeras slušati muziku — reče slikar.

— Šutite, vi ste zločesti! Zapravo — nastavi ona okrećući se Svvanu — nama ženama zabranjuju i užitke koji nisu tako puteni. Ali nema puti koja bi se mogla mjeriti s ovim! Kad mi je gospodin Verdurin učinio čast da bude ljubomoran na mene... hajde, budi bar toliko uljudan, nemoj reći da nisi nikad bio ...

— Ama, nisam ni riječi rekao. Molim vas, doktore, budite mi svjedok: jesam li ja što rekao?

Swann je iz pristojnosti pipao brončane reljefe ne usuđujući se naglo prestati s tim.

— Dobro, poslije ćete ih još milovati; a sad će vas netko milovati, milovat će vam uho; vjerujem da vi to volite; a za to će se pobrinuti jedan naš dragi dečko.

Kad je pijanist prestao svirati, Swann je bio s njim još ljubazniji nego s ostalima nazočnim osobama. Evo i zašto.

Godinu dana prije toga, najednom primanju, slušao je izvedbu jednog glazbenog djela za klavir i violinu. Isprva je osjećao samo materijalnu osobinu zvukova koje su izlučivala glazbala. Doživio je velik užitak već onda kad je, ispod uske linije, tanke, otporne, guste i vodilačke, odjednom ugledao kako se hukom poput tekućice nastoji uzviti masa klavirske partiture, mnogolika, nepodijeljena, ravna i puna srazova u sebi, nalik na blijedoljubičastu uzburkanost valova koju mjesečina ublažava i smiruje. Ali u danom trenutku, iako nije mogao jasno razlučiti obrise ni imenovati ono što mu se sviđa, odjed-

nom očaran, pokuša uloviti frazu ili harmoniju — ni sam nije znao što — koja je protjecala mimo i koja mu je šire rastvorila dušu, kao što nam se od nekih mirisa ruža što kolaju vlažnim večernjim zrakom šire nosnice. Možda je zato što nije poznavao tu glazbu mogao i steći tako nejasan i zbrkan dojam, jedan od onih dojmova koji su možda jedini posve glazbeni, nerazrijeđeni, potpuno izvorni dojmovi koji se ne mogu pretvoriti ni u koju drugu kategoriju dojmova. Takav je jedan dojam trenutno, da tako kažemo, *sinie materia*.¹ Tonovi koje tada čujemo nedvojbeno teže za tim, već prema svojoj visini i količini, da pokriju pred našim očima površine različitih dimenzija, da narišu arabeske, da pobude u nama osjećaje širine, tananosti, stabilnosti, hirovitosti. Ali ti tonovi iščeznu prije nego što se osjećaji u nama dovoljno uobliče da ih ne bi potopili osjećaji koje bude već sljedeći ili čak istodobni tonovi. Taj bi dojam i nadalje obavijao svojom žitkošću i rastopljenošću motive koji se na mahove iz njega pomaljaju, jedva raspoznatljivi, da bi odmah potonuli i iščeznuli, spoznati jedino po osebnom užitku koji izazivaju. Nemoguće ih je upamtiti, imenovati, izraziti — kad nam pamćenje, kao radnik koji radi na udaranju trajnih temelja usred tog valovlja, proizvođači za nas otiske tih prolaznih fraza, ne bi dopuštalo da ih usporedimo s onima koji dolaze iza njih i da ih lučimo jedne od drugih. I tako, čim je nestao ugodni osjećaj što ga je Swann doživio, pamćenje mu je, za sama zbivanja, dalo sažet i privremen prijepis, ali ga je on držao na oku dok se svirka nastavljala, pa kad mu se taj isti dojam odjednom vratio, nije više bio neuhvatljiv. Zamišljao je njegov opseg, simetrični raspored, notni zapis, izražajnu vrijednost; imao je pred sobom djelo koje više nije čista glazba, koje je crtež, arhitektura, misao, i koje nam omogućuje da se prisjetimo glazbe. Ovaj put je jasno razabrao jednu frazu koja se nekoliko trenutaka dizala nad zvučnim valovima. Ona mu je odmah ponudila osebnjane užitke o kojima, dok ih nije čuo, nije imao pojma, a za koje je osjećao da ništa drugo do te fraze neće moći s njima upoznati, te je prema njoj osjetio nekakvu nepoznatu ljubav.

Svojim polaganim ritmom upućivala gaje najprije amo, pa tamo,

1. Bez materije (lat.)-

pa onamo, prema nekoj plemenitoj, nepojmljivoj i određenoj sreći. A onda najednom, na točki do koje je bila doprla i odakle se spremao da je slijedi, nakon trenutne stanke, ona naglo promijeni smjer, pa ga novim, bržim, sitnim, sjetnim, neprekidnim i blagim gibanjem povuče za sobom prema neznanim perspektivama. Zatim nestane. Strastveno poželi da je opet vidi, po treći put. I ona se doista iznova pojavi, ali ne govoreći mu ništa jasnije, štoviše, ne izazove u njemu onako duboko sladostrašće. Ali, kad se vratio kući, ona mu ustreba; bio je kao čovjek u čiji je život neka prolaznica, koju je načas zapazio, maloprije unijela sliku jedne nove ljepote koja daje veću vrijednost njegovoj vlastitoj osjećajnosti, a da ne zna čak ni to hoće li ikad više vidjeti onu koju već voli, a kojoj još ne zna ni ime.

Na tren se čak učini da će iz te ljubavi za jednu glazbenu frazu niknuti u Svannu mogućnost neke vrste pomlađivanja. Poodavno je prestao vezati svoj život za neku idealnu svrhu ograničavajući se na traženje svakidašnjih zadovoljstava, tako daje povjerovao, a da to nikad nije sebi izrijeком rekao, da se to više neće promijeniti do same smrti; štoviše, kako nije više u duhu imao uzvišenih ideja, prestao je vjerovati u njihovu stvarnost, iako je nije mogao odlučno zanijekati. Stoga je stekao naviku da se utječe nevažnim mislima koje su mu dopuštale da ostavlja po strani srž stvari. Baš kao što se nije pitao ne bi li bolje bilo da ne zalazi u visoko društvo, jer je pouzdano znao, ako primi poziv, da se mora odazvati, a ako ne ode u posjet, da treba poslije ostaviti kod domaćina posjetnicu, tako je i u razgovoru pazio da nikad iskreno ne kaže što misli o nečemu, nego da samo navodi materijalne pojedinosti koje vrijede samo po sebi i omogućuju mu da ne oda koliko stvarno zna. Bio je krajnje precizan kad je bila riječ o nekom kuharskom receptu, o datumu rođenja ili smrti nekog slikara, o naslovima njegovih djela. Ponekad bi se ipak toliko zanio da bi se izlanuo što misli o nekom djelu, o nečijem poimanju života, ali bi tada riječima pridavao ironičan ton, kao da ne stoji sav iza onoga što govori. No, kao što u nekih boležljivih ljudi odjednom nova okolina u kojoj su se našli, neki drukčiji način života ili prehrane, neka spontana i tajanstvena promjena u organizmu dovode na prvi pogled do takva povlačenja bolesti da bolesnici počnu razmatrati nenadanu mogućnost da pod stare dane stanu živjeti sasvim drukčije, tako je i

Swann u sebi, u sjećanju na frazu koju je čuo, u stanovitim sonatama koje je tražio da mu sviraju da vidi neće li je u njima naći, nalazio prisutnost jedne od onih nevidljivih stvarnosti u koje je već prestao vjerovati i kojima je — kao da je glazba izvršila čaroban utjecaj na duhovnu prazninu od koje je patio — iznova osjetio želju i gotovo snagu da posveti život. Ali kako nije uspio doznati od koga je djelo koje je slušao, nije ga mogao ni pribaviti, pa gaje na kraju i zaboravio. Tog je tjedna doduše susretao neke ljude koji su kao i on bili na toj soareji pa se kod njih raspitivao, ali jedni su bili došli tek nakon svirke ili otišli prije nje, drugi su bili ondje za vrijeme svirke, ali su otišli u drugi salon da s nekim počavrljaju, a neki opet koji su ostali slušati glazbu nisu ništa više čuli od onih drugih. Sto se tiče domaćina, oni su znali da je to neko novo djelo i da su sami umjetnici koje su bili pozvali ponudili da ga odsviraju, ali kako su glazbenici bili otišli na gostovanje, Swann nije uspio ništa više doznati. Imao je doduše prijatelja među glazbenicima, ali premda je osjećao poseban i neizreciv užitak slušajući tu frazu i videći u duhu oblike koje mu ona šara pred očima, nije im je znao otpjevati. A onda je prestao misliti na nju.

Međutim, jedva nekoliko minuta nakon što je mladi pijanist zasvirao kod gospođe Verdurin, odjednom, poslije jednog visokog tona dugo podržavanog kroz dva takta, opazi kako se približava, izbavljajući se iz te otegnute i razapete rezonancije poput zvučnog zastora koji krije misterij njezina rađanja, prepozna tajnu, šumnu i podijeljenu, zračnu i mirisavu frazu koju je zavolio. A bila je tako osebujna, imala je tako osobnu čar koju ni jedna druga nije mogla nadomjestiti, da se Swann osjećao kao da je u salonu nekog prijatelja prepoznao ženu kojoj se zadivio na ulici, i koja ga je nagnala u očaj što je nikad više neće vidjeti. Na kraju se ona udalji i nestane, određena i živahna usred grananja svoga mirisa, ostavljajući na Svannovu licu odraz svoga osmijeha. Ali sad se bar mogao raspitati za ime te nezanke (rekoše mu da je to andante Vinteuilove Sonate za klavir i violinu), zadržao ju je, moći će je imati kod sebe kad god zaželi, pokušati naučiti njen jezik i dokučiti njenu tajnu.

Stoga, čim pijanist završi, Swann mu pristupi da mu izrazi zahvalnost, koja se svojom usrdnošću veoma sviđje gospođi Verdurin.

— Zar ne svira upravo čarobno? — priupita ona Swanna.

— Priznajte da taj mali sirotan majstorski svira tu sonatu! Niste ni slutili da se klavirom može sve to iskazati, zar ne? To je, časna riječ, sve prije nego klavir! Svaki put me iznova shrva, čini mi se da slušam čitav orkestar. Štoviše, to je ljepše i od orkestra, potpunije.

Mladi pijanist se nakloni i, smiješeći se i naglašavajući riječi kao daje upravo smislio dosjetku, reče:

— Vi ste isuviše dobri prema meni.

A dok je gospođa Verdurin govorila mužu:

— Hajde, daj mu malo oranžade, stvarno ju je zaslužio — Swann je kazivao Odetti kako se zaljubio u tu malu frazu. A kad je gospođa Verdurin poizdaljega dobacila Odetti: — E pa, lijepo! Čini mi se, Odette, da upravo slušate krasnu priču — i kad joj ova odgovori:

— Da, uistinu je krasna! — Swannu se učini da je divna ta njezina prostodušnost. Zatim zatraži još neke obavijesti o Vinteuilu, o njegovu djelu, o razdoblju njegova života kad je napisao tu sonatu, a napose o tome što je njemu mogla značiti ta mala fraza, jer ga je upravo to ponajviše zanimalo.

Ali svi ti ljudi koji su na sav glas iskazivali divljenje tom glazbeniku (kad je Swann rekao da je ta njegova sonata doista lijepa, gospođa Verdurin uzvikne: — I ja bih rekla da je lijepa! Ali nitko ne smije priznati da ne poznaje Vinteuilovu sonatu, nitko nema pravo da je ne poznaje — a slikar još nadoda: — Ah, to je zbilja fantastična stvar, zar ne? Nije to ono što bi se reklo daje lako i za široku publiku, zar ne, ali ostavlja snažan dojam na umjetnike), reklo bi se da svi ti ljudi nisu postavljali sebi nikad takva pitanja, jer nisu znali odgovoriti na njih.

Štoviše, na jednu ili dvije Swannove određene opaske o njegovoj omiljenoj frazi gospođa Verdurin odgovori:

— Gle, gle, to je zanimljivo, nisam to uopće primijetila; moram vam priznati da ja ne volim tražiti dlaku u jajetu i gubiti se u sitnicama; mi ovdje ne tratimo vrijeme na cjepidlačenje, nije vam ovo takva kuća. — Doktor Cottard gledao ju je s pobožnim udivljenjem i gorljivim zanimanjem kako se vješto snalazi usred tog mnoštva okoštalih izraza i fraza. Uostalom, on i njegova supruga, obdareni nekom vrsnom zdravog razuma kakav imaju mnogi ljudi skromna porijekla, dobro su pazili da ne iskažu svoje mišljenje i da ne hine divljenje prema glazbi, za koju su među sobom priznavali, čim bi se vratili

kući, da je ne razumiju ništa više nego i slikarstvo »meštra Bichea«. Kako publika, od svih čari, draži, pa i obrisa prirode, razumije samo one šablonske umjetničke dojmove što ih je postupno usvojila, a pravi umjetnik počinje upravo odbacivanjem tih šablona, gospodin i gospođa Cottard, koji su u tom pogledu bili tipični predstavnici publike, nisu ni u Vinteuilovoj sonati ni u slikarevim portretima nalazili ono što je za njih bio sklad glazbe i ljepota slikarstva. Njima se činilo, dok je pijanist svirao sonatu, da on nasumce lupa po klaviru tonove koji nemaju veze s muzičkim formama na koje su bili navikli, i da slikar isto tako nasumce nabacuje kojekakve boje na svoja platna. Kad bi na tim slikama i prepoznali nekakav oblik, smatrali su ga nezgrapnim i vulgarnim (lišenim elegancije one slikarske škole kroz koju su i na ulici gledali živa bića), pa i neistinitim, kao da »meštar« Biche ne zna kako je građeno ljudsko rame i kako žene nemaju kosu sljezove boje.

Pa ipak, kad su se »vjernici« razišli, doktor nasluti da mu se ukazala zgodna prilika, i dok je gospođa Verdurin izricala posljednju riječ o Vinteuilovoj sonati, on, poput plivača početnika koji se baca u vodu ne bi li naučio plivati, ali bira trenutak kad nema previše svijeta da ga vidi, iznenada odlučno uzvikne:

— Pa, to je stvarno muzičar za koga se slobodno može reći da je diprimo cartello!¹

Swann je saznao tek toliko da je nedavna pojava Vinteuilove sonate ostavila snažan dojam u jednoj školi avangardnog usmjerenja, ali da je široka publika uopće ne poznaje.

— Ja dobro poznajem čovjeka koji se preziva Vinteuil — reče Swann misleći na profesora klavira sestara moje bake.

— Možda je to on? — uzvikne gospođa Verdurin.

— Neće biti! — odgovori Swann smijući se. — Da ste ga vidjeli samo na dvije minute, ne biste uopće postavljali sebi to pitanje.

— Postaviti sebi pitanje znači dakle riješiti ga? — ubaci doktor.

— Ali možda mu je to rođak? — nastavi Swann. — To bi bilo prilično žalosno, ali, uostalom, genijalan čovjek može biti rođak bilo kojeg starog bedaka. Ako je slučajno tako, priznajem da nema muke

1. Na najboljem glasu (tal.).

koju ne bih podnio da me taj stari bedak upozna s kompozitorom te sonate: prava bi muka bila da moram posjetiti tog starog bedaka, a to bi već bilo strašno.

Slikar je znao da je Vinteuil teško bolestan i da se doktor Potain boji da mu više nema spasa.

— Kako? — uzvikne gospođa Verdurin. — Pa zar još ima ljudi koji se liječe kod Potaina?

— Ah! Gospođo Verdurin — reče Cottard usiljenim glasom — vi zaboravljate da govorite o jednom od mojih kolega, bolje reći o jednom od mojih učitelja.

Slikar je čuo da Vinteuilu prijeti umna poremećenost. Ustvrdio je da se to može razabrati i iz nekih dijelova njegove sonate. Swannu se to mišljenje nije učinilo besmislenim, ali gaje uznemirilo; jer kako jedno čisto muzičko djelo ne sadrži ni jednu od onih logičnih veza koje, kad se poremete u govoru, odaju ludilo, ludilo u jednoj sonati činilo mu se isto tako tajanstvenim kao i ludilo psa, ili ludilo konja, koje se ipak može uočiti.

— Ma pustite me na miru s tim svojim učiteljima, vi znate deset puta više od njega — odvrati gospođa Verdurin doktoru Cottardu glasom osobe koja ima hrabrosti braniti svoje mišljenje i smiono prkositi onima koji ne misle kao ona. — Vi bar ne ubijate svoje pacijente!

— Ali, gospođo, on je član Akademije! — odgovori joj doktor ironičnim glasom. — Ako je nekom bolesniku draže umrijeti od ruke jednog prvaka znanosti... Mnogo je otmjenije kad čovjek može reći: »Mene liječi sam Potain...«

— Ah! To je vama otmjenije? — reče gospođa Verdurin. — To znači da danas i u bolestima ima otmjenosti? Nisam to znala... Baš me dobro zabavljate! — uzvikne odjednom i zarije lice u ruke. — A ja sam, budala, mislila da ozbiljno razgovaramo, nisam ni primijetila da me vučete za nos.

Kako je gospodin Verdurin mislio da bi bilo previše zamorno udariti u smijeh zbog takve sitnice, zadovoljio se samo time da odbije dim iz lule i tužno pomisli kako se na polju zabavnosti više ne može mjeriti sa ženom.

— Znae li da nam se vaš prijatelj jako sviđa? — reče gospođa

Verdurin Odetti u trenutku kad joj je ova poželjela laku noć. — Jednostavan je i šarmantan. Ako nam kanite predstaviti još ovakvih prijatelja, slobodno ih dovedite!

Gospodin Verdurin ipak napomene da Swann nije poklonio dužnu pažnju pijanistovoj teti.

— Rekao bih da se taj čovjek ovdje ipak osjećao pomalo u tuđem ambijentu — odgovori mu gospođa Verdurin. — Ne možeš od njega očekivati da će već prvi put poprimiti ton koji vlada u ovoj kući, kao Cottard, koji je već nekoliko godina član našeg malog klana. Prvi put se ne računa, to je tek toliko da se čovjek snađe u novoj okolini. Odette, dogovorili smo se da ćemo se sutra vidjeti s njim u kazalištu. Možda bi se mogao dovesti s vama?

— Ma ne, neće to on.

— Ah! Uostalom, kako vam drago. Samo da nas ne iznevjeri u zadnji čas!

Na veliko iznenađenje gospođe Verdurin, on ih nikad nije iznevjerio. Sastajao se s njima posvuda, pokatkad u restoranima na periferiji, kamo nisu često zalazili jer sezona još nije bila počela. Češće su se viđali u kazalištu, koje je gospođa Verdurin silno voljela. Jedne večeri, kad su večerali kod kuće, spomenula je pred njim kako bi im za premijere i galapredstave bila od velike koristi propusnica, da ne moraju čekati pred vratima i gurati se s ostalim gledaocima, i kako im je nedostajala na dan Gambettina¹ sprovoda. Swann, koji nikad nije govorio o svojim visokim vezama nego samo o onima običnima koje je smatrao da ne smije tajiti, a istodobno se družio s ljudima iz Faubourg Samt Germaina, među kojima su bili i visoki dužnosnici, odgovori joj bez razmišljanja:

— Obećavam vam da ću to srediti, dobit ćete propusnice na vrijeme za reprizu Daniševa,² sutra baš ručam s policijskim prefektom u Elizejskoj palači.

— Kako to mislite, u Elizejskoj palači? — vikne doktor Cottard iz sveg glasa.

— Da, kod gospodina Grevyja³ — odgovori Swann, pomalo

1. Leon Gambetta (1838. - 1882.), francuski državnik.

2. Drama Alexandra Dumasa mlađeg praižvedena 1877. godine.

zbunjen učinkom koji je njegova rečenica izazvala. Slikar se malo našali na doktorov račun:

— Hvata li vas to često?

Cottard je obično, kad bi mu nešto objasnili, rekao: »Ah! Dobro, dobro, to je onda u redu!« I nakon toga se više ne bi uzbuđivao. Ali ovaj put Svannove posljednje riječi, umjesto da ga, kao obično, umire, dotjerale su do vrhunca njegovo čuđenje što se čovjek s kojim on večera, a koji nema nikakve visoke funkcije niti je po bilo čemu slavan, druži s poglavarom države.

— Kako to mislite, kod gospodina Grevyja? Vi poznajete gospodina Grevyja? — priupita on Swanna s priglupim izrazom nevjerice na licu, kao policajac koji je na straži pred palačom Predsjednika Republike i kojeg je neznanac na ulici zamolio da ga odvede do predsjednika, pa on, videći »S kim ima posla«, kako kažu novine, uvjeri luđaka da će ga Predsjednik odmah primiti, i uputi ga na prijamni odjel policijske bolnice.

— Pa, poznajem ga donekle, imamo zajedničkih prijatelja (nije se usuđivao spomenuti daje među njima i princ od Walesa). Uostalom, on vrlo rado poziva ljude, uvjeravam vas da na tim ručkovima nije nimalo zabavno, zapravo su vrlo jednostavni, nikad nas nema više od osmero za stolom — odgovori Svann, nastojeći umanjiti ono što je očito izgledalo odviše krupno u očima njegova sugovornika — druženje s Predsjednikom Republike.

Oslanjajući se na Swannove riječi, Cottard smjesta prihvati to mišljenje o vrijednosti poziva gospodina Grevyja, vjerujući da je to nešto do čega ljudi ne drže mnogo, čega ima na bacanje. Otada se nije više čudio što Swann, kao i svatko drugi, zalazi u Elizejsku palaču, štoviše, pomalo ga je i žalio što ide na ručkove za koje sam priznaje da su mu dosadni.

— Ah! Dobro, dobro, sve je u redu — reče tonom carinika koji je do maloprije bio nepovjerljiv, ali vam nakon vaših objašnjenja udari žig u putovnicu i pušta da putujete dalje ne otvarajući vam prtljagu.

— Ah! Vjerujem da ti ručkovi nisu zabavni, a lijepo je od vas što ipak idete tamo — reče gospođa Verdurin, koja je mislila da je ³

3. Jules Grevy, predsjednik Francuske Republike od 1879. do 1887. (umro 1891.).

Predsjednik Republike osobito strašan »gnjavator«, jer raspolaže sredstvima za zavođenje i za prisilu, koja bi, kad bi bila primijenjena prema »vjernicima«, mogla ove navesti da joj se iznevjere. — Čula sam da je gluh kao top i da jede prstima.

— Onda vam zbilja neće biti tamo zabavno — pripomene doktor s trunkom sažaljenja u glasu. A kad se sjeti da će ih biti osmero, priupita ga živo, ne toliko iz puke radoznalosti koliko iz lingvističke revnosti: —A jesu li to intimni ručkovi?

Ipak, ugled koji je u njegovim očima uživao Predsjednik Republike nadvladao je na kraju i Svannovu skromnost i pakost gospođe Verdurin, pa je Cottard svaki put za večerom znatiželjno zapitkivao:

— Hoćemo li večeras vidjeti gospodina Svanna? On osobno poznaje gospodina Grevyja. On je valjda ono što se naziva gentlemanom?

Išao je čak tako daleko da je ponudio Swannu pozivnicu za zubarsku izložbu.

— Pustit će vas na izložbu s osobama koje budu u vašem društvu, samo pse ne puštaju. Razumijete valjda da to spominjem samo zato što imam prijatelja koji to nisu znali i koji su poslije zbog toga grizli nokte.

Gospodin Verdurin je zapazio kakav je loš dojam na njegovu suprugu ostavilo otkriće da Swann ima moćnih prijatelja o kojima im nikad ne govori.

Kad se ne bi dogovorili da se sastanu negdje vani, Swann bi se viđao s »društvcem« kod Verdurinovih, ali samo navečer. Ipak, gotovo nikad ne bi pristao večerati kod njih, koliko god ga Odette na to nagovarala.

— Ja bih mogla i sama s vama večerati, ako bi vam to bilo draže?

— govorila mu je.

— A gospođa Verdurin?

—Ah! To možemo lako riješiti. Trebam joj samo reći da mi nova haljina nije bila gotova, ili da mi je kočija zakasnila. Uvijek možemo naći neki izgovor.

— Zbilja lijepo od vas.

Ali Swann je mislio u sebi, ako pokaže Odetti (pristankom da se viđa s njom samo poslije večere) da ima užitaka koji su mu draži od užitaka da bude s njom, da njena naklonost prema njemu neće

još dugo biti zasićena. S druge strane, budući daje Odettinoj ljepoti kudikamo više pretpostavljao ljepotu jedne male radnice, svježije i punačke poput ruže, u koju je bio zaljubljen, radije je prvi dio večeri provodio s njom, pouzdano znajući da će se poslije vidjeti s Odettom. Iz tog istog razloga nije nikad pristao da Odette dođe po njega pa da zajedno odu do Verdurinovih. Mala ga je radnica čekala nedaleko od njegovog stana na uglu ulice koju je njegov kočijaš Remi dobro poznao, sjela bi uz Swanna i ostala u njegovu zagrljaju sve do trenutka kad bi se kočija zaustavila pred kućom Verdurinovih. Čim bi ušao, dok je gospođa Verdurin govorila pokazujući na ruže koje joj je tog jutra bio poslao: — Ljutim se na vas! — i upućujući ga na mjesto do Odette, pijanist je za njih dvoje zaszvirao Vinteuilovu malu frazu, koja je bila nešto kao himna njihove ljubavi. Počinjao bi otegnutim tremo lima partiture za violinu, koji se kroz nekoliko taktova čuju sami, u prvom planu, a onda se naglo kanda udaljavaju i, kao na slikama Pietera de Hoocha¹ koje produbljuje uski okvir odškrinutih vrata, mala se fraza, veoma daleko i u drugoj boji, u baršunastoj mekoći posredne svjetlosti, pomalja kao nešto razigrano, pastoralno, ubačeno, epizodno, što pripada nekom drugom svijetu. Prolazi jednostavnim i besmrtnim pokretima dijeleći ovdje-ondje darove svoje ljupkosti s istim onim neizrecivim osmijehom, ali Swannu se tada učini da u njoj razabire neko razočaranje. Reklo bi se da ona poznaje ispraznost sreće prema kojoj pokazuje put. U svojoj laganoj dražesti imala je nešto savršeno, nešto poput ravnodušnosti što slijedi za žaljenjem. Ali to se njega nije mnogo ticalo, on je nije gledao toliko u njenoj biti — u onome što ona možda izražava skladatelju, koji nije imao pojma da on i Odette postoje kad ju je skladao, ni svi oni koji će je još stoljećima slušati — nego kao zalog, kao spomen njegove ljubavi, koji je čak i Verdurinove i malog pijanista podsjećao u istom mah na Odettu kao i na njega i sjedinjavao ih. U tom je trenutku odustao od nauma da angažira nekog profesionalca da mu odsvira čitavu sonatu, od koje je još uvijek poznao samo taj odlomak. »Što će vam ono ostalo?« rekla mu je mala fraza. »Ovo je naš odlomak.«

1. Nizozemski slikar interijera (1629. - 1677.) u kojima difuznom rasvjetom dočarava toplu domaću atmosferu.

Štoviše, pateći što misli, dok ona prolazi tako blizu njega a opet neizmjereno daleko, da ona, obraćajući im se, i ne poznaje njih, gotovo da je požalio što ona ima neko značenje, neku bitnu i stalnu ljepotu stranu njima, isto onako kao što u darovanim draguljima, ili čak i u pismima koja je napisala voljena žena, zamjeramo prelijevanju dragog kamena i riječima u rečenici što nisu sazdana isključivo od suštine jedne prolazne veze i jednog posebnog bića.

Često se događalo da se Swann malo dulje zadrži s mladom radnicom prije nego što će poći Verdurinovima, pa bi, čim bi pijanist odsvirao malu frazu, primijetio da je već gotovo vrijeme da se Odette vrati kući. Otpratio bi je sve do vrata njezine male kuće u Ulici La Perouse, iza Slavoluka pobjede. I možda je baš zato da ne bi od nje zatražio sve njene milosti, svoj užitak koji mu nije bio toliko potreban da je vidi ranije i da s njom dođe k Verdurinovima, radije žrtvovao u korist onog prava koje mu je ona priznavala da se vrate zajedno, a koje je on još više cijenio jer je, zahvaljujući tome, vjerovao da se ona ni s kim više neće vidjeti, da se nitko neće uplesti među njih, da ga nitko ne priječi da ostane još u mislima s njom nakon rastanka te večeri.

I tako se ona redovito vraćala s njim u njegovoj kočiji, a jedne večeri, kad je iz nje izašla i kad joj je on rekao »do viđenja«, ona je hitro ubrala u vrtu ispred svoje kuće posljednju krizantemu i dala mu je prije nego što je krenuo dalje. Za povratka je pritiskao cvijet na usta, a kad je cvijet nakon nekoliko dana uvenuo, brižno ga je spremio u svoj pisaći stol.

Ipak, nikad nije ulazio u njezinu kuću. Samo je dva puta popodne došao da sudjeluje u obredu koji je njoj bio silno važan, došao je »na čaj«. Osama i praznina onih kratkih uličica (koje su se gotovo sve sastojale od malih kuća u neprekinutom nizu što ga je iznenada prekidala kakva mračna daščara, povijesno svjedočanstvo i grozan ostatak doba kad su te četvrti bile još na zlu glasu), snijeg koji je zaostao u vrtu i na stablima, neuredni ostaci zime i blizina prirode pridavali su nešto tajanstveno toplini i cvijeću koje je Swann zatekao u kući.

Ostavljajući s lijeve strane, u visokom prizemlju, Odettinu spavaću sobu koja je gledala na usporednu uličicu, jedno je stubište

između tamno obojenih zidova na kojima su visjele istočnjačke draperije, niske turskih brojanica i velika japanska svjetiljka obješena 0 tanku svilenu uzicu (ali da gosti ne bi bili lišeni najmodernijih udobnosti zapadne civilizacije, u njoj je gorjelo plinsko svjetlo), vodilo ravno u veliki i mali salon. Pred njima je bilo usko predsoblje, u kojem je, duž čitava zida ukrašenog rombima drvene rešetke, ali pozlaćene, stajala četvrtasta škrinjica u kojoj je cvjetala kao u stakleniku gredica krupnih križan tema, još rijetkih u to godišnje doba, ali još ni izdaleka onakvih kakve vrtlari uspijevaju poslije uzgojiti. Swann se ljutio što su krizanteme već godinu dana u velikoj modi, ali je sad uživao gledajući u polumrak te prostorije isprugan ružičastim, narančastim i bijelim šarama mirišljivih latica tih prolaznih zvijezda što se pale u sive dane. Odette ga je primila u kućnoj haljini od ružičaste svile, golog vrata i ruku do ramena. Posjela ga je do sebe u jedan od mnogih tajnovitih kutaka uređenih u udubinama salona 1 zaštićenih golemim palmama u kineskim vazama ili paravanima, na kojima bijahu pričvršćene fotografije, mašne i lepeze. Rekla mu je: — Ne sjedite baš udobno, čekajte malo da vas bolje smjestim.

— I smješkajući se samozadovoljno, kao da uživa u nekakvom svom posebnom izumu, namjesti Swannu iza glave i pod noge jastučice od japanske svile gnječeći ih kao da nemilice rasipa to blago ne mareći za njihovu vrijednost. A kad je sobar višeput dolazio i donosio brojne svjetiljke koje su gotovo sve u zatvorenim kineskim vazama gorjele pojedinačno ili u parovima na raznim predmetima pokušstva kao na oltarima, te su u gotovo noćnom sutonu tog kraja zimskog popodneva iznova dočaravale trajniji, rumeniji i ljudskiji zalazak sunca

— navodeći možda na snatrenje gdje kojeg zaljubljenog prolaznika na ulici, što je zastao pred tajnom koju u isti mah otkrivaju i skrivaju obasjana stakla na prozorima — strogo je ispod oka pazila na slugu da vidi da li ih postavlja na njihova mjesta kako treba. Mislila je, ako postavi samo jednu na mjesto koje joj ne pripada, da će biti pokvaren učinak cjeline njezina salona, i da će njezin portret, postavljen na ukošeni štafelaj i omotan baršunom, biti loše osvjetljen. Stoga je grozničavim pogledom pratila kretanje tog nespretnog čovjeka i oštro ga ukorila što je prošao preblizu dvaju stalaka s cvijećem, koje je radije sama nje govala jer se bojala da ih netko drugi ne ošteti, pa ih je

i sad pogledala izbliza da se uvjeri da ih sluga nije okrznuo. Njoj su svi ti kineski ukrasi bili »zgodni«, kao i orhideje, a napose katleje, koje su, uz krizanteme, bile njeno najdraže cvijeće, jer imaju tu prednost što uopće ne nalikuju na cvijeće, nego se doimlju kao svila, kao saten.

— Ova izgleda kao da je izrezana iz podstave mog ogrtača — rekla je Svvanu pokazujući mu na jednu orhideju s primjesom poštovanja za taj, tako »otmjeni« cvijet, za tu elegantnu i neočekivanu sestru koju joj je priroda podarila, tako daleku od nje na ljestvici živih bića, a ipak tako profinjenu, dostojniju od mnogih žena da joj ona dodijeli mjesto u svom salonu. Pokazujući mu zmajevе plamenih jezika koji su resili jednu vazu ili bili izvezeni na zaslону, vjenčiće na kiti orhideja, devu od pocakljenog srebra s očima ispunjenima rubinima koja je na kamenu stajala uz žabu od nefrita, ona se svaki čas prenemagala bojeći se tobože tih opakih nemani, ili se rugajući njihovoj nezgrapnosti, ili se rumeneći zbog nepristojnosti cvjetova, ili osjećajući neodoljivu želju da poljubi devu i žapca koje je nazivala svojim mezimcima. To je prenavljanje bilo u suprotnosti s iskrenošću njene pobožnosti i štovanja, osobito prema Majci Božjoj iz Lagheta,¹ koja ju je nekad davno, dok je živjela u Nici, izliječila od smrtne bolesti, pa je uvijek uza se nosila njen lik u medaljonu kojem je pripisivala neograničenu moć. Kad mu je priredila čaj, upitala ga je:

— S limunom ili s vrhnjem?

A kad joj je on odgovorio: — S vrhnjem — reče mu smijući se:

— Evo vam kap mlijeka! — A kad je pohvalio čaj, priklopila je: — Eto vidite da znam što vi volite. — Taj se čaj doista Svvanu učinio, baš kao i njoj, nečim dragocjenim, a ljubav osjeća takvu potrebu da nađe opravdanje za samu sebe, nekakvo jamstvo trajnosti užitaka kojih bez nje ne bi ni bilo i koji se gube zajedno s njom, da nakon odlaska od nje u sedam sati kući da se presvuče, za sve vrijeme vožnje u svojoj kočijici, nije mogao obuzdati radost koju mu je to popodne donijelo, te je neprestance ponavljao u sebi: »Bilo bi zbilja zgodno imati takvu jednu dragu osobu kod koje bi čovjek uvijek mogao naći tu izvanrednu rijetkost, dobri čaj.« Sat vremena nakon toga dobio je od Odette pisamce i odmah prepoznao onaj njezin krupni rukopis, u

1. Mjesto hodočašća u okolici Niče.

kojem je oponašanje britanske krutosti tobože nametnulo disciplinu nezgrapnim slovima, što bi nepristranim očima možda odalo nered u mislima, manjkavu naobrazbu i pomanjkanje iskrenosti i volje. Swann je naime bio zaboravio kod Odette svoju kutiju za cigarete.

»Zašto niste zaboravili i svoje srce? Njega vam ne bih nikad vratila.«

Drugi njegov posjet bio je možda još važniji. Kad se tog dana vozio k njoj, zamišljao je kako ona izgleda, kao i svaki put prije nego što će je vidjeti. Da bi mogao smatrati njeno lice lijepim, morao je predočivati sebi samo rumene i svježe jagodice njenih obraza, koji su često bili žučkasti i uveli, a kadikad posuti crvenim pjegicama, što ga je žalostilo kao dokaz da je ideal nedostižan a sreća osrednja. Donio joj je graviru koju je željela vidjeti. Nešto joj nije bilo dobro pa ga je primila u penjoaru od krepdešina sljezove boje stežući na grudima, kao plašt, bogato izvezenu tkaninu. Stojeći pokraj njega i puštajući da joj niz obraze pada raspletena kosa, te savijajući jednu nogu u pomalo plesnom stavu da bi se mogla nagnuti nad graviru, koju je, prignuvši glavu, gledala krupnim očima, umornim i mrzovoljnim kad bi je napustila živahnost, iznenadila je Swanna svojom sličnošću s licem Zefore, Jetrove kćeri, koju možemo vidjeti na jednoj freski Sikstinske kapele. Swann je oduvijek imao tu posebnu sklonost da na slikama starih majstora ne otkriva samo opće značajke stvarnosti koja nas okružuje, nego i ono što se, naprotiv, čini da je najmanje pogodno da postane općenito — pojedinačne crte lica koja poznajemo: tako je na poprsju dužda Loredana što ga je izradio Antonio Rizzo nalazio izbočene jagodice, kose obrve i, uopće, nepobitnu sličnost sa svojim kočijašem Remijem, pod boja- ma jednoga Ghirlandaia nos gospodina de Palancyja, a najednom Tintoretovu portretu vidio je iste one debele obraze na kojima niču prve vlasi zalizaka, isti onaj slomljeni nos, prodorni pogled i upal- jene očne kapke kao u doktora du Boulbona. Možda je, osjećajući uvijek da ga peče savjest što je život sveo na mondena poznanstva i puku konverzaciju, mislio da nalazi nekakvo blago praštanje koje mu iskazuju veliki umjetnici činjenicom što su i oni s užitkom pro- matrali i u svoja djela unosili takva lica koja im daju poseban pečat zbilje i života, neku modernu aromu. A možda je i toliko podlegao

frivolnosti pripadnika visokog društva da je osjećao potrebu da u nekom starom remek-djelu pronađe aluzije koje kanda navješćuju i pomlađuju neke današnje pojedince. A možda je, naprotiv, toliko očuvao stanovitu umjetničku žicu da su mu godile te pojedinačne značajke što zadobivaju neko općenitije značenje, čim ih je promatrao izdvojene i oslobođene, kad stariji portret ima sličnosti s nekim živim originalom koji uopće ne predstavlja. Bilo kako mu drago, a možda i zato što je punina dojmova koje je stekao u posljednje vrijeme — premda su se oni prije u njemu razvili u vezi s ljubavlju za glazbu — obogatila čak i njegovu sklonost slikarstvu, užitak je bio još dublji i morao je izvršiti na Swanna trajan utjecaj kad ju je on u tom trenutku našao u sličnosti Odette sa Zeforom onog Sandra di Mariana, kojeg nerado nazivaju popularnim nadimkom Botticelli, otkako taj nadimak ne označava više toliko samo slika-revo djelo koliko banalnu i lažnu predodžbu koja je o njemu silno rasprostranjena. Swann nije više prosuđivao o Odettinu licu prema boljoj ili slabijoj kakvoći njezinih obraza, i prema posve tjelesnoj slatkoći za koju je mislio da će na njima osjetiti usnama ako se ikad usudi poljubiti je, nego je gledao to lice kao povjesmo od tananih i lijepih crta koje njegovi pogledi razmazuju slijedeći krivulju njihove isprepletenosti, spajajući ritam njena potiljka s pramenovima kose i sa sklapanjem vjeđa, kao na jednom njezinu portretu na kojem mu je njen tip postao razumljiv i jasan.

Gledao ju je, a ulomak se one freske javljao na njenu licu i na tijelu, pa ga je otada uvijek nastojao naći, bilo da je bio s njom, bilo da je samo mislio na nju. I premda je nedvojbeno do tog firentinskog remek-djela držao samo zato što gaje ponovo našao na njoj, taje sličnost i njoj davala stanovitu ljepotu, činila je dragocjenijom. Zamjerao je sam sebi što nije zapazio vrijednost bića koje bi se učinilo divno velikom Sandru, i čestitao sam sebi što užitak koji crpe iz pogleda na Odettu nalazi svoje opravdanje u njegovoj estetskoj kulturi. Reče sam sebi da se, vezujući pomisao na Odettu sa svojim snovima o sreći, nije pomirio s tim da prihvati neko manje zlo, ma koliko je dotle smatrao nesavršenom, jer ona zadovoljava njegove najistančanije umjetničke zahtjeve. Zaboravljao je da Odette nije zbog toga nimalo više žena po njegovoj želji, jer se upravo njegova želja uvijek kosila

s njegovim estetskim kriterijima. Izraz »firentinsko djelo« učinio je Swannu veliku uslugu. Omogućio mu je, kao kakva plemićka titula, da unese Odettin lik u svijet snova, u koji ona dotle nije imala pristupa i u kojem je zadobila plemenitu formu. I dok je posve puteno gledište koje je bio zauzeo prema toj ženi, vječito obnavljajući svoju sumnju o vrsnoći njena lica, njena tijela i sve njene ljepote, slabilo njegovu ljubav, te su se sumnje raspršile a ljubav se učvrstila kad je umjesto toga dobio kao temelj podatke jedne pouzdane estetike, a da i ne govorimo o tome da mu se činilo da će mu cjelovi i posjedovanje te žene, koji su mu izgledali prirodni i osrednji kad ih dobiva od žene ocvale puti, sad kad su bili okrunjeni obožavanjem muzejskog djela, biti vrhunaravni i prekrasni.

A kad je bio u napasti da požali što već mjesecima viđa samo Odettu, govorio je sam sebi da je razborito posvećivati toliko vremena neprocjenjivu remek-djelu odlivenom u jednoj drukčijoj i posebno ukusnoj materiji, u vrlo rijedak primjerak koji on promatra čas smjerno, intelektualno i nesebično kao umjetnik, a čas opet ponosno, sebično i čulno kao kolekcionar umjetnina.

Umjesto Odettine fotografije, stavio je na svoj radni stol reprodukciju Jetrove kćeri. Divio se njenim krupnim očima, nježnom licu na kojem se naslućuje nesavršena koža, divnim kovrčama na umornim obrazima, te prilagođujući ono što je do tada smatrao lijepim predodžbi o jednoj živoj ženi, preobražavao sve to u tjelesne odlike, za koje je sam sebi čestitao što ih je našao ujedinjene u biću koje bi mogao posjedovati. Ona nejasna simpatija koja nas privlači nekom remek-djelu što ga gledamo, postala je sada, kad je upoznao tjelesni original Jetrove kćeri, žudnja koja je zamijenila žudnju koju Odettino tijelo u prvi mah nije bilo izazvalo u njemu. Pošto je dugo promatrao tog Botticellija, pomislio je na svog Botticellija koji mu se činio još ljepšim pa gaje, privukavši sebi fotografiju Zefore, zamišljao kako privija Odettu na svoje srce.

Ipak, nije se dovijao samo kako da doskoči Odettinoj ravnodušnosti, nego pokatkad i svojoj vlastitoj; sluteći da Odette, otkako je može vidjeti kad god poželi, nema očito bogzna što da mu kaže, pribojavao se da ono njeno držanje, pomalo isprazno, jednolično i kanda zauvijek utvrđeno, kad god su bili zajedno,

ne zatre u njemu naposljetku onu romantičnu nadu da će doći dan kad će mu ona očitovati svoju ljubav, jer se samo radi te nade i zaljubio u nju i ostao zaljubljen. I stoga, da bi malo probudio Odettino odviše ukočeno stanje za koje se bojao da bi mu moglo dosaditi, on joj iznenada napiše pismo puno hinjena razočaranja i tobožnje srdžbe, i pošalje joj ga prije večere. Znao je da će se ona prestraviti i da će mu odgovoriti, i nadao se da će iz bolnog grčenja koje će je spopasti od straha da ga ne izgubi, vrcnuti riječi koje mu još nikad nije izgovorila. I doista, na taj je način dobio od nje najnježnija pisma koja mu je ikad napisala, od kojih je jedno koje mu je o podne poslala iz »Maison Doree« (bijaše to na dan dobrotvorne proslave Pariz-Murcia u prilog stradalnicima od poplave u Murciji), počinjalo ovim riječima: »Dragi moj prijatelju, ruka mi toliko dršće da jedva mogu pisati.« To je pismo poslije čuvao u istom pretincu kao i onu uvelu krizantemu. Ili, ako nije imala vremena da mu piše, ona bi mu, čim bi navečer stigao k Verdurinovima, brže-bolje pristupila i rekla: — Moram porazgovarati s vama — a on bi znatiželjno promatrao na njenu licu i u njenim riječima ono što mu je sve do tada krila u srcu.

Čim bi se približio kući Verdurinovih i ugledao velike prozore osvijetljene svjetilkama, na kojima nikad nisu zatvarali kapke, sav bi se raznježio pri pomisli na ljupko stvorenje koje će uskoro vidjeti ozareno zlaćanim svjetlom. Ponekad je razabirao sjene gostiju, sitne i crne, poput zaslona na svjetilkama, kao one male gravire koje umeću ovdje-ondje u prozirno sjenilo na kojem su drugi djelići potpuno svijetli. Tražio je pogledom Odettinu siluetu. A onda, čim bi stigao, oči bi mu, a da toga nije bio ni svjestan, zasjale od tolike radosti da bi gospodin Verdurin rekao slikaru: — Rekao bih da se taj već dobro zagrijao. — Odettina je prisutnost za Swanna davala ovoj kući doista nešto što nije nalazio ni u jednoj od onih koje je posjećivao: neku vrstu osjetljiva aparata, živčana sustava koji se grana po svim odajama i donosi njegovu srcu neprestane podražaje.

I tako se jednostavno funkcioniranje tog društvenog organizma — »maloga klana« — za Swanna automatski pretvorilo u svakodnevno sastajanje s Odettom omogućavajući mu da hini ravnodušnost spram viđenja s njom, ili čak i želju da je više ne viđa, čime se nije

izlagao velikom riziku jer, što god joj on pisao preko dana, bio je siguran da će je navečer vidjeti i otpratiti kući.

Ali jedne večeri, kad je zlovoljno mislio na taj neizbježni zajednički povratak kući, povezao je svoju mladu radnicu sve do Bulonjske šume ne bi li odgodio trenutak odlaska k Verdurinovima, pa je toliko kasno stigao k njima da nije ondje zatekao Odettu, jer ona nije više vjerovala da će on doći. Kad je vidio da je više nema u salonu, osjetio je bol u srcu od strepnje da će mu biti uskraćen užitak, koji je tek sad prvi put odmjerio u svoj njegovoj veličini, jer je do tada osjećao onu sigurnost da će je vidjeti kad god bude htio, sigurnost koja nas prikraćuje u svim užicima, ili nas čak priječi da uopće spoznamo njihovu veličinu.

— Jesi li mu vidjela lice kad je primijetio da nje nema? — upita gospodin Verdurin svoju ženu. — Mislim da se slobodno može reći da se zatelebao!

— Kakvo mu je to lice bilo? — žestokim ga glasom priupita doktor Cottard, koji je bio otišao da obiđe bolesnika i vratio se po suprugu, pa nije znao o kome je riječ.

— Što, zar niste pred vratima sreli najljepšeg od svih Swanova?...

— Nisam. Zar je gospodin Swann ipak došao?

— Oh, samo na trenutak. Vidjeli smo ga vrlo uzrujana, vrlo nervozna. Znaite valjda zašto, Odette je već bila otišla.

— Hoćete reći da je ona kuhana i pečena s njim, da su njih dvoje kao prst i nokat? — priupita ga doktor oprezno eksperimentirajući smislom tih izričaja.

— Ma ne, od toga nema ama baš ništa. Među nama budi rečeno, ja mislim da ona tu grдно griješi i da se ponaša kao prava guščica, što ona zapravo i jest.

— No, no, no — reče gospodin Verdurin — otkud ti znaš da tu nema ništa? Nismo im mi držali svijeću, zar ne?

— Ona bi meni to već bila rekla — ponosno ustvrdi gospođa Verdurin. — Mogu vam reći da mi priča o svim svojim malim avanturama! A kako trenutno nema nikoga, rekla sam joj da bi morala s njim u krevet. Ona tvrdi da ne bi mogla, da ju je doduše neko vrijeme jako privlačio, ali da je plašljiv pred njom, pa da se onda i ona uplaši,

da ga, uostalom, i ne voli na taj način, da je on idealno biće, i da se boji da ne oskvrne njegove osjećaje prema sebi, i što ti ja znam. A ipak je on baš čovjek za nju.

— Dopustit ćeš da se ne složim s tvojim mišljenjem — odvratila gospodin Verdurin. — Sve bih rekao da mi se taj gospodin ne sviđa previše, mislim da je pozer.

Gospođa Verdurin se sva ukoči, upravo skameni, što je bila lukavština koja joj omogućila da se napravi da nije čula tu nesnosnu riječ »pozer«, koja je u neku ruku podrazumijevala da se pred njima može »pozirati«, biti dakle nešto više od njih.

— Uostalom, ako i nema ništa među njima, ne bih rekao da je taj gospodin smatra kreposnom — ironično će gospodin Verdurin.

— Ipak, tko zna, reklo bi se da on nju smatra pametnom. Ne znam jesi li čula što joj je neku večer naklapao o Vinteuilovoj sonati. Ja volim Odettu od sveg srca, ali kad joj netko počne raspredati o pukim teorijama iz estetike, onda taj mora daj glup kao noć.

— Molim te da ne govoriš ništa ružno o Odetti — reče gospođa Verdurin ponašajući se kao razmaženo dijete. — Ona je zbilja dražesna.

— To je ne priječi da bude dražesna; mi ne govorimo ništa loše o njoj, samo mislimo da nije osobito kreposna ni pametna. Zapravo — obrati se on slikaru — je li uopće važno da bude kreposna? Onda možda i ne bi bila toliko dražesna.

Swanna je na stubištu sustigao šef posluge, koji nije bio prisutan u trenutku kad je on stigao, a Odette ga je bila zamolila da mu kaže — ali otada je već bio prošao sat vremena — ako on ipak dođe, da će ona vjerojatno otići k Prevostu na čokoladu prije nego što se vrati kući. Swann se zaputio k Prevostu, ali su na svakom koraku njegovu kočiju zaustavljale druge kočije ili prolaznici koji su prelazili preko ceste, mrske zapreke koje bi on bio najradije oborio kad ga redarstveni zapisnik ne bi još dulje zadržao nego prelaženje pješaka preko ceste. Računao je koliko mu je minuta potrebno da stigne do cilja, i dodavao po nekoliko sekunda svakoj minuti, da bude siguran da ih nije i nehotice skratio, zbog čega mu se vjerojatnost da će stići još na vrijeme i naći Odettu činila većom nego što je doista bila. U jednom trenutku, kao čovjek u groznici koji je spavao i koji spoznaje

besmislenost tlapnji među kojima se kretao a da nije jasno razlikovao sebe od njih, Swann odjednom pojmi kako su strane njegovoj naravi misli koje preglavljuje otkako su mu kod Verdurinovih rekli da je Odette već otišla, osjeti u srcu bol od koje je patio, ali koju je tek sada spoznao kao da se probudio iza sna. Sto? Zar sve ovo uzbuđenje dolazi samo otuda što će tek sutra vidjeti Odettu, a što je zapravo i želio prije sat vremena, kad je išao k gospođi Verdurin? Morao je, htio-ne htio, ustanoviti da u ovoj istoj kočiji što ga vozi k Prevostu ne sjedi više isti čovjek, i da više nije sam, da je tu s njim neko novo stvorenje, stopljeno, sraslo s njim, kojeg se možda neće moći otresti, i s kojim će morati biti obziran i pažljiv kao sa svojim gospodarom ili s kakvom bolešću. Pa ipak, od samog tog trena kad je osjetio kako se neka nova osoba tako sljubila s njim, vlastiti mu se život učini zanimljivijim. Uzalud je govorio sam sebi da će taj eventualni susret kod Prevosta (a očekivanje je tog susreta toliko poharalo i opustošilo trenutke koji su mu prethodili da nije nalazio više ni jedne misli, ni jedne uspomene uz koje bi mogao odmoriti duh) vjerojatno ipak biti, ako do njega i dođe, nešto sasvim beznačajno. Kao i svake večeri, čim se nađe s Odettom i kradom baci pogled na njeno promjenljivo lice, a zatim odmah pogleda na drugu stranu, od straha da ona u njegovim očima ne zapazi izraz požude i ne izgubi uvjerenje u njegovu ravnodušnost, možda ni sad neće moći misliti na nju, jer će biti odviše zaokupljen traženjem izgovora koji će mu omogućiti da se ne rastanu odmah, i da se uvjeri — praveći se da mu nije do toga — da će je sutra opet naći kod Verdurinovih: da načas produži naime i obnovi na još jedan dan razočaranje i muku koje mu donosi uzaludna prisutnost te žene, kojoj se želi približiti ali nema odvažnosti da je privije uza se.

Nije ju našao kod Prevosta, pa je htjede potražiti po svim restoranima na bulevarima. Da bi dobio na vremenu, otišao je sam na jednu stranu a na drugu poslao svog kočijaša Remija (Rizzova dužda Loredana), s kojim će se poslije sastati — nakon uzaludne potrage — na dogovorenom mjestu. Kočija se nije vraćala, a Swann je zamišljao trenutak koji se bliži, kad će mu Remi reći: »Ta je dama tu i tu«, a u isti mah i trenutak kad će mu reći: »Te dame nema ni u jednoj kavani.« I tako je pred sobom vidio kraj te večeri, jednu, a ipak i dvije mogućnosti, prije čega će se vidjeti s Odettom, što će označiti kraj

njegovoj tjeskobi, ili će morati odustati od potrage i pomiriti se s tim da se vrati kući a da je nije vidio.

Kočijaš se vrati, ali u trenutku kad se zaustavi pred Svannom, Swann mu ne reče: »Jeste li našli gospođu?« nego: — Podsjetite me sutra da naručim drva, mislim da su nam zalihe na izmaku. — Možda je uvjerio sama sebe, ako je Remi našao Odettu u nekoj kavani gdje ga čeka, da je kraj te zlokobne večeri već prošao započetim ostvarenjem kraja jedne sretne večeri, i da se sad ne treba više žuriti da postigne sreću koja je već ulovljena i na sigurnom mjestu, i koja mu ne može više pobjeći. Ali bilo je to i zbog tromosti duha; u duši mu je nedostajalo gipkosti koju neka stvorenja imaju u tijelu, ona stvorenja koja u trenu kad treba izmaknuti udarcu, ugasiti plamen na svojoj odjeći, obaviti kakvu hitnu kretnju, najprije malo počekaju i ostanu časak u položaju u kojem su bili do tada, kao da u njemu traže oslonac, uzimaju zalet. I zaista, da mu je kočijaš upao u riječ i rekao mu: »Taje dama tu i tu«, on bi mu bio odgovorio: »Ah, da, tako je, ja sam vas bio zamolio da to učinite, sasvim sam to smetnuo s uma«, i nastavio bi mu govoriti o zalihama drva ne bi li pred njim prikrio svoje uzbuđenje i dao sam sebi vremena da se smiri i prepusti sreći.

Ali kočijaš se vrati i reče mu da je nigdje nije našao, a kao njegov stari sluga, nadoda:

— Mislim da gospodinu ne preostaje ništa drugo nego da se vrati.

Ali ravnodušnost, koju je Swann lako hinio kad Remi nije mogao ništa više promijeniti u odgovoru koji mu je donio, u tili čas se izgubi kad vidje kako ga sluga nagovara da odustane od svake nade i potrage.

— Ma ni govora — uzvikne — moramo naći tu damu, to je zbilja jako važno. Ona bi se silno ozlovoljila, jer radi se o poslu, i uvrijedila bi se kad me ne bi našla.

— Ne razumijem kako bi se ta dama mogla uvrijediti — odgovori mu Remi — kad je upravo ona otišla a da nije pričekala gospodina, i kad je rekla da ide k Prevostu, a tamo je nema.

Uostalom, u restoranima su se već gasila svjetla. Pod drvećem na bulevarima šalabazali su sve rjeđi prolaznici koji su se jedva razabirali u tajanstvenoj tami. Ponekad bi se Swann stresao kad bi mu

se približila sjena neke žene i šapnula nešto na uho moleći ga da je povede sa sobom. Tjeskobno se zagledao u ta tamna tijela baš kao da, među sablastima mrtvih, u kraljevstvu tmine, traži Euridiku.

Od svih načina rađanja ljubavi, od svih sredstava sijanja tog svetog zla, nešto je ipak najdjelotvornije, a to je onaj snažni dah uzbuđenja koji kadikad prostruji oko nas. Tada je za ženu s kojom nam je u tom trenu lijepo, kocka bačena, upravo ćemo nju zavoljeti. Nije čak potrebno ni da nam se ona dotle sviđala više ili bar jednako kao neka druga. Trebalo je samo da naša naklonost spram nje postane isldjučiva. A taj uvjet biva ispunjen — u trenutku kad se ona ne pojavi — čim se užitak u njenu dražesnu društvu, koji nam je uskraćen, iznenada pretvori u tjeskobnu potrebu da je vidimo, apsurdnu potrebu koju zakoni ovoga svijeta ne dopuštaju da zadovoljimo, a teško se možemo izliječiti od nje — bezumnu i bolnu potrebu da je posjedujemo.

Swann se vozio do posljednjih restorana koji su još bili otvoreni, jer je to bila jedina preostala mogućnost sreće kojoj je mirno mogao pogledati u lice; sad više nije prikrivao svoje uzbuđenje ni vrijednost koju pripisuje tom susretu, te u slučaju uspjeha obeća nagradu kočijašu, kao da, budeći u njemu želju za uspjehom koja će se pridružiti njegovoj želji, može postići čudo — ukoliko se ona već odavno vratila kući i legla — da je pronađe u nekom restoranu na bulevaru. Išao je sve do »Maison Doree«, svratio dva puta kod »Tostonija«, a kako je ni tu nije našao, upravo je izašao iz »Engleske kavane« krupnim koracima i sav izbezumljen, te pošao prema svojoj kočiji koja ga je čekala na uglu Bulevara des Italiens, kad se sudari s nekim tko je dolazio iz suprotnog smjera — bijaše to Odette. Poslije mu je objasnila da je, ne našavši mjesta kod Prevosta, otišla na večeru u »Maison Doree« i sjela u kut u kojem je on nije bio zapazio, a sad se vraćala do svoje kočije.

Toliko se iznenadila kad ga je ugledala da se, prestravljena, lecnula. Sto se njega tiče, on nije tragao za njom po Parizu zato što je vjerovao da će je naći, nego samo zato što mu je bilo preteško odreći se te mogućnosti. Ali ona radost za koju je smatrao da je neostvariva te večeri, činila mu se sad još stvarnijom: jer on joj nije ništa pridonio predviđanjem te mogućnosti, ona je ostala izvan njega: nije imao

potrebe da se posluži svojim umnim sposobnostima da je ostvari, ona mu se pružila sama od sebe i donijela mu tu istinu, koja je toliko blistala da je raspršila kao sanju osamljenost od koje je strepio, istinu na koju se oslonio i na kojoj je bez razmišljanja izgradio svoju viziju sreće. Tako i putnik koji doputuje po lijepom vremenu na obalu Sredozemnog mora sumnjajući u postojanje krajeva iz kojih je došao, radije pušta da ga zabljesnu zrake koje na njega baca sjajni i postojani lazur vode, nego da se osvrće za sobom.

Popeo se s njom u kočiju koja ju je čekala, i rekao svom kočijašu da krene za njima.

Držala je u ruci kiticu katleja, a Swann opazi kako ispod čipkane marama nosi u kosi cvijeće te iste vrste orhideja, pričvršćeno za perjanicu od labudjeg perja. Ispod plašta nazirali su se volani od crnog baršuna koji su, koso nagnuti, otkrivali širok trokut donjeg dijela suknje od bijele svile, a na otvoru gornjeg dijela izrezane haljine bijaše umetak, također od bijele svile, gdje se nalazila još jedna katica katleja. Tek što se bila oporavila od straha koji joj je Swann bio zadao, neka zapreka na cesti nagna konja da iznenada skoči u stranu. Oboje se naglo stresu i nagnu, a ona vrisne i ostane, sva ustreptala, bez daha.

— Nije to ništa — reče joj on — ne bojte se!

I uhvati je za rame i privije uza se govoreći joj:

— Najbolje će biti da šutite i da mi odgovarate samo znakovima, kako se ne biste još više zadihali. Neće vas valjda smetati ako vam namjestim cvijeće na grudima koje se poremetilo od udarca? Bojim se da ga ne izgubite, pa ću vam ga malo bolje pričvrstiti.

Ona, koja nije bila navikla da se muškarci pred njom toliko ustručavaju, odgovori mu smiješeći se:

— Ne, ne, ni najmanje mi ne smeta.

Ali on, zaplašen njezinim odgovorom, a možda i zato da bi izgledalo da je bio iskren kad se poslužio tom izlikom, ili čak i pomalo sam vjerujući daje bio iskren, uzvikne:

— O, ne, nemojte samo ništa govoriti, opet ćete se zadihati; možete mi lijepo odgovarati i gestama, ja ću vas potpuno razumjeti. Zar vas zbilja ovo ništa ne smeta? Pazite, ovdje ima malo... mislim da se to po vama prosuo pelud, dopuštate li da vam ga otresem rukom?

Da nisam možda odviše silovit, da nisam odviše grub? Možda vas pomalo i škakljam? Ali to je samo zato što vam ne bih htio dirati ovu samtenu haljinu da se ne zgužva. Vidite da stvarno treba pričvrstiti cvijeće da vam ne ispadne; pa još ako ga malo utisnem rukom... Zbilja vam ovo nije neugodno? I još samo da ga malo omirišem, daše uvjerim daje doista bez mirisa? Nikad ga nisam omirisao, dopuštate? Slobodno mi recite!

Smiješeci se, ona ovlaš slegne ramenima, kao da mu veli: »Vi ste zbilja ludi, pa zar ne vidite da mi se to sviđa?«

On je drugom rukom pogladi po obrazu, a ona se zagleda u njega crnim, klonulim i ozbiljnim pogledom kakvim gledaju žene firentinskog majstora, u kojima je on pronalazio sličnost s njom. Potisnute na rub vjeđa, njene sjajne, široke i tanko ocrtane oči izgledale su, kao i njihove, spremne da se odrone kao dvije suze. Prigibala je vrat pokretom koji zapažamo kod svih njih, i u poganskim prizorima i na religioznim slikama. I premda joj je to držanje zacijelo bilo uobičajeno i prikladno za ovakve trenutke, pa ga nije zaboravljala zauzeti kad treba, kao da je neka nevidljiva sila privlači k Swannu. Upravo ju je Swann, prije nego što je dopustila da joj glava, usprkos njenim naporima, klone na njegove usne, zadržao načas na stanovitoj udaljenosti svojim rukama. Htio je svojim mislima dati vremena da pohrle, da prepoznaju san kojim se tako dugo zanosio i da pribivaju njegovu ostvarenju, kao majka koju su pozvali da i ona sudjeluje i uživa u uspjehu djeteta koje silno voli. A možda je i Swann na ovo lice Odette koju još nije posjedovao, pa čak ni zagrlio, lice koje je sad po posljednji put gledao netaknuto, bacaio onaj pogled kojim čovjek na dan odlaska želi ponijeti sa sobom krajolik koji zauvijek napušta.

Ali bio je toliko bojažljiv da se nakon te večeri, koja je započela namještanjem njenih katleja a završila njenim konačnim podavanjem, bilo iz bojazni da će je uvrijediti, bilo iz straha da će naknadno izgledati kao da je ipak lagao, bilo iz pomanjkanja hrabrosti da izrekne još veći zahtjev od toga (koji je mogao slobodno ponoviti jer ni prvi put nije Odetti bio neugodan), i idućih dana služio tom istom izlikom. Ako je imala katleje na grudima, govorio joj je: — Šteta što večeras ne treba namještat katleje, što stoje nedirnite na svom mjestu. Ipak, čini mi se da ova ovdje ne stoji baš kako treba. Smijem

li se uvjeriti da ne mirišu ništa više od onih one večeri?« Ili, ako ih nije imala na sebi: — Oho, večeras nema katleja, pa ih ne mogu ni namještati. — Na taj se način neko vrijeme nije mijenjao redosljed od prve večeri, počam od milovanja prstima i usnama po Odettinu vratu, pa su tako opet svaki put počinjala sva njegova milovanja. Pa i mnogo, mnogo kasnije, kad je namještanje katleja (ili tobožnje namještanje) bilo odavno palo u zaborav, metafora »namještati katleje« postala je običan izričaj koji su oni bez razmišljanja rabili kad su htjeli izraziti čin tjelesnog posjedovanja — u kojem se, uostalom, ništa ne posjeduje — i ostao i nadalje živ u njihovu rječniku, u kojem je održavao spomen na nj nakon tog zaboravljenog običaja. A možda ni taj osebujni način izražavanja »vođenja ljubavi« nije značio potpuno isto što i njegovi sinonimi. Ako je muškarac i otupio prema ženama pa smatra posjedovanje najrazličitijih žena nečim uvijek istim i unaprijed poznatim, ono svejedno postaje nov užitak ako je riječ o prilično teško osvojivim ženama — ili bar o onima koje držimo takvima — pa smo prisiljeni zasnovati napad na nekoj nepredviđenoj pojedinosti u našim odnosima s njom, kao što je Swannu to prvi put bilo namještanje katleja. On se te večeri, sav drščući, nadao (samo što je mislio da Odette, ako nasjedne njegovoj lukavštini, neće pogoditi njegovu pravu namjeru) da će posjedovanje te žene izroniti iz širokih ljubičastih latica katleja. Užitak koji je on već osjećao, a za koji je mislio da ga ona trpi jedino zato što ga nije prepoznala, činio mu se zbog toga — kao što se to moglo učiniti i prvom čovjeku koji ga je okusio usred cvijeća zemaljskog raja — užitkom koji do tada nije postojao, a koji je on nastojao doživjeti, užitkom — kojem će posebno ime što mu ga je nadjenuo sačuvati trag — posve osebujnim i novim.

Sad je svake večeri kad bi je dopratio kući morao svratiti k njoj, a često bi ga ona u kućnoj haljini ispratila sve do kočije, poljubila ga pred kočijašem i rekla mu: — Baš me briga što drugi misle! — Onih večeri kad nije išao k Verdurinovima (a to se katkad događalo otkako se viđao s njom i drugdje), onih sve rjeđih večeri kad je odlazio u visoko društvo, ona bi ga zamolila da svrati k njoj prije nego što krene kući, ma koliko kasno bilo. Bilo je proljeće, vedro i ledeno proljeće. Kad bi odlazio s koje soareje, popeo bi se u kočiju,

omotao noge pokrivačem, odgovarao prijateljima koji su odlazili u isto vrijeme kad i on i koji su ga pozivali da pođe s njima, da ne može jer da ne ide na tu stranu, a kočijaš bi potjerao konje snažnim kasom znajući kamo vozi. Prijatelji su se čudom čudili, jer Swann doista nije više bio onaj stari. Nisu više od njega dobivali pisma u kojima ih je molio da ga upoznaju s nekom ženom. Nije se više obazirao na druge žene niti je odlazio tamo gdje ih je mogao vidjeti. U restoranu, na ladanju, ponašao se potpuno drukčije od onoga po čemu bi ga još jučer prepoznali, a što se činilo da je njegovo trajno držanje. Toliko se strast u nama očituje kao neki trenutni i različiti karakter koji je zamijenio onaj prijašnji — i ukinuo do tada nepromjenjive znakove kojima se on izražavao! Naprotiv, sada je bila nepromjenjiva činjenica da je Swann, gdje god se nalazio, neizostavno dolazio s Odettom. Neizbježno je prevaljivao udaljenost koja ga je dijelila od nje, kao da je to neodoljiva i strma nizbrdica njegova života. Istini za volju, često bi se, kad bi se zadržao dokasna u nekom društvu, najradije bio vratio ravno kući bez one duge, zaobilazne vožnje i vidio se s njom sutradan, ali već sama činjenica što se morao truditi da u neobično kasni sat svraća k njoj, pa je slutio da prijatelji, s kojima se rastaje, zacijelo govore: »Jako je vezan s nekim, sigurno postoji neka žena koja ga sili da dolazi k njoj u svako doba«, poticala ga je da osjeća kako provodi život ljudi koji imaju ljubavnu vezu, i u kojih žrtvovanje vlastita počinka i svojih probitaka za volju sladostrasnog snatrenja stvara neki dodatni unutarnji čar. A onda, iako toga nije bio svjestan, ta sigurnost da ga ona čeka, da nije s drugim na nekom drugom mjestu, da se on neće vratiti kući a da je ne vidi, liječila je onu zaboravljenu tjeskobu, koja se ipak uvijek mogla vratiti, a koju je osjetio one večeri kad Odettu nije više zatekao kod Verdurinovih. Sadašnje smirenje te tjeskobe bijaše tako slatko da se moglo nazvati srećom. Možda je upravo toj tjeskobi imao zahvaliti važnost koju je Odette zadobila za nj. Ljudi su nam obično toliko ravnodušni da nam se, kad u jednu osobu unesemo tolike mogućnosti patnje i radovanja, čini da ona pripada nekom drugom svijetu, pa se zaodjene poezijom i pretvara nam život u uzbudljiv prostor u kojem će nam biti više ili manje blizu. Swann se nije mogao bez strepnje pitati što će Odette u idućim

godinama postati za nj. Ponekad je, gledajući iz svoje kočije u tim lijepim hladnim noćima sjajni mjesec što je sipao svoju svjetlost između njegovih očiju i pustih ulica, mislio na onaj drugi lik, blistav i pomalo ružičast kao i mjesec, koji je jednog dana izronio pred njegovim duhom i otada prosipa na svijet tajanstveno svjetlo na kojem ga on vidi. Kad bi došao u vrijeme kad je Odette već poslala služinčad na spavanje, prije nego što bi pozvonio navratima malog vrta, izašao bi najprije na ulicu na koju je u prizemlju, među potpuno jednakim ali tamnim prozorima susjednih kuća, gledao jedini osvijetljeni prozor njezine sobe. Pokucao bi po staklu, a ona bi mu se na taj znak odazvala i pošla mu u susret s druge strane, na ulazna vrata. Na klaviru je nalazio otvorene partiture nekih djela koja je voljela: **Valcer ruža** ili **Ubogog luđaka** Tagliafica¹ (prema njenoj pismenoj oporuci, svirat će ih na njenu pogrebu). Zamolio bi je ipak da mu, umjesto njih, odsvira malu frazu iz Vinteuilove sonate, premda je Odette svirala vrlo loše, ali je najljepša uspomena koja nam ostaje na neko djelo često upravo ona koja se uzvila iz pogrešnih tonova izmamljenih nespretnim prstima iz kakvog raštimanog klavira. Mala se fraza bila u Swannovoj glavi stopila s ljubavlju koju je osjećao prema Odetti. Dobro je slutio da je ta ljubav nešto što ne odgovara ničemu izvanjskom, ničemu što bi mogao otkriti netko drugi osim njega; znao je da Odettine osobine ne opravdavaju onu veliku važnost koju on pripisuje trenucima provedenima s njom. A često bi, kad bi u njemu prevladao samo hladni razum, poželio da prestane žrtvovati toliko duhovnih i društvenih probitaka tom nestvarnom užitku. No, ta mala fraza, čim bi je čuo, imala je moć da oslobodi u njemu prostor koji joj je bio potreban, a time su se ujedno mijenjali i razmjeri njegove duše; jedan je okrajak bio tu rezerviran za uživanje koje isto tako nije odgovaralo nijednom izvanjskom predmetu, a koje se ipak, umjesto da bude posve individualno poput uživanja ljubavi, nametalo Swannu kao stvarnost uzvišenija od konkretnih stvari. Mala je fraza izazivala u njemu tu žeđ za nepoznatim čarima, ali mu nije pružala ništa određeno da je utaži. Na taj je način mala fraza u

1. Pjevač i skladatelj rođen uToulonu (1821. - 1900.).

pojednim dijelovima Swannove duše izbrisala brigu za materijalne probitke, za ljudske obzire koji vrijede za sve, ostavljajući ih praznim i čistim, tako da je u njih mogao slobodno upisati Odettino ime. Osim toga, onome što je u naklonosti prema Odetti možda bilo malo prekratko i varljivo, mala je fraza dodavala svoju tajanstvenu suštinu koja se s njom stapala. Tko bi gledao Swannovo lice dok je slušao tu frazu, pomislio bi da on udiše nekakvo sredstvo za anesteziju koje mu oslobađa prostor za disanje. A užitak koji mu je pružala glazba i koji se uskoro pretvorio u pravu potrebu, doista je u tim trenucima sličio užitku koji bi imao kad bi iskušavao razne miomirise, stupio u doticaj sa svijetom za koji nismo stvoreni, koji nam se čini bezobličan jer ga naše oči ne vide, bez značenja jer ga naš razum ne može dokučiti, svijet do kojeg dopiremo samo jednim osjetilom. Velik počinak i tajanstven preporod za Swanna — za njega čije su oči, premda su znalački cijenile slikarstvo, čiji je duh, premda je pronicavo promatrao život i ljude, zauvijek nosio neizbrisiv trag suhoparnosti njegova života — bijaše to što se osjećao preobražen u stvorenje strano ostalim ljudima, slijepo, lišeno umnih sposobnosti, tako reći u fantastična jednoroga, u himeričko stvorenje koje svijet spoznaje samo sluhom. A budući da je on u toj maloj frazi tražio smisao u koji mu razum nije mogao proniknuti, kakvu je čudnu opojnost osjećao u tome što lišava nutrinu svoje duše svake pomoći razuma i što je propušta samu kroz prokapsnicu, kroz mračni filter zvuka! Malo-pomalo je poimao sve ono bolno, možda i potajno neutaženo što se krije pod slašću te fraze, ali nije zbog toga patio. Ništa zato što mu je rekla daje ljubav krhka, njegova je bila jaka! Poigravao se žalošću koju ona širi, osjećao je kako ga preplavljuje, ali kao milovanje koje produbljuje i zasladauje osjećaj sreće u njemu. Tražio je od Odette daje odsvira deset, pa i dvadeset puta, i da ga za sve to vrijeme cjeliva. Svaki cjelov povlači za sobom drugi cjelov. Ah, kako se u to prvo vrijeme ljubavi prirodno rađaju cjelovi! Kako vrve, zbijaju se jedni do drugih, te bi bilo isto tako teško prebrojiti cjelove koje ljubavnici razmijene za sat vremena koliko i cvijeće na livadi u mjesecu svibnju! Tada bi se ona pretvarala da će prestati i govorila: — Kako bi to htio da ti ovako sviram kad me stalno držiš? Ne mogu ja sve u isti mah!

Odluči se što zapravo želiš, da li da ti sviram ovu frazu ili da te milujem? — On se nato ljutio a ona bi prasnula u smijeh koji bi se iznenada promijenio i pao na njega kao kiša poljubaca. Ili bi ga zlovoljno pogledala, a on bi ponovo ugledao lice dostojno da se pojavi na Botticellijevoj slici Mojsijev Život. Tamo ga je smještao, davao Odettinu vratu za to potreban nagib, a kad bi je naslikao temperom u 15. stoljeću na zidu Sikstinske kapele, pomisao da je ona ipak ostala tu, za klavirom, u sadašnjem trenutku, spremna da je on poljubi i obljubi, pomisao na njenu materijalnost i na njen život opita bi ga tolikom snagom da je, smućena oka i napetih vilica, kao da će je proždrijeti, navalio na tu Botticellijevu djevicu i počeo je štipati za obraze. A onda, kad bi već pošao od nje pa se opet vratio da je još jednom poljubi, jer je zaboravio ponijeti sa sobom sjećanje na neku pojedinost njezina mirisa ili crtelica, popeo bi se u kočiju blagoslivljajući Odettu što mu dopušta te svakidašnje posjete, za koje je slutio da njoj ne donose preveliku radost, ali njemu pomažu jer ga čuvaju od ljubomore — oduzimaju mu priliku da se ponovo razboli od bolesti koja ga je bila spopala one večeri kad je nije zatekao kod Verdurinovih — pomažu mu da stigne bez tih kriza, od kojih je prva bila vrlo bolna i ostala jedina, do kraja tih neobičnih časova njegovog života, gotovo zatravljenih časova, poput onih kad se vozio kroz Pariz po mjesecini. Akako je na tom povratku zapazio da se mjesec pomaknuo u odnosu spram njega i došao gotovo do sama kraja obzora, i kako je slutio da se i njegova ljubav pokorava nepromjenljivim i prirodnim zakonima, upitao se hoće li ovo razdoblje u koje je stupio još dugo potrajati, neće li u duhu uskoro gledati to drago lice kako zauzima udaljen i smanjen položaj, s kojeg će gotovo prestati širiti svoje čari. Jer, otkako se zaljubio, Swann je opet u stvarima nalazio čari kao u onim mladenačkim danima kad se smatrao umjetnikom, ali to više nisu bile iste čari; sadašnje je čari stvarima davala sama Odette. Osjećao je kako se u njemu bude nadahnuća mladosti koja je isprazni život raspršio, ali su sva nosila odraz, pečat jednog određenog bića; i za dugih sati koje je sad rado provodio kod kuće, sam sa svojom dušom što se počela oporavljati, opet je malo-pomalo postajao on sam, samo što je pripadao nekom drugom.

Odlazio je k njoj samo navečer i ništa nije znao o tome kako ona provodi vrijeme tijekom dana, i ništa nije znao o njenoj prošlosti, tako da mu je nedostajala čak i ta neznatna početna informacija koja nam dopušta da zamišljamo ono što ne znamo i budi u nama želju da to doznamo. Stoga se nije pitao što li ona radi, ni kakva joj je bila prošlost. Samo bi se kadikad nasmiješio na pomisao kako su mu prije nekoliko godina, dok je još nije poznao, pričali o nekoj ženi — a to je, ako se dobro sjećao, svakako morala biti ona — kao o drolji, priležnici, jednoj od onih žena kojima je on još pripisivao, jer se nije kretao u njihovu društvu, potpuno izopačen karakter kojim ih je dugo kitila mašta stanovitih romanopisaca. Govorio je sam sebi da često treba zauzeti upravo suprotno stajalište od onoga koji zauzima javnost da bi čovjek točno procijenio neku osobu, i to zato što je takvu karakteru suprotstavljao Odettinu narav, dobru, naivnu, punu ideala, gotovo potpuno nesposobnu da zataji istinu. Jednog ju je dana naime, da bi mogao s njom nasamo večerati, zamolio da javi Verdurinovima da je bolesna, a onda ju je sutradan vidio u trenutku kad ju je gospođa Verdurin upitala je li joj bolje, kako se crveni, muca i nehotice licem odaje jad i muku što mora lagati. I dok je u svom odgovoru umnožavala izmišljene pojedinosti o svojoj sinoćnoj tobožnjog boljetici, reklo bi se da umolnim pogledima i očajnim glasom moli za oproštenje zbog lažnih riječi.

Međutim, u neke, doduše rijetke dane dolazila je popodne k njemu da ga prekine u snatrenju ili pisanju studije o Vermeeru, koje se u posljednje vrijeme opet prihvatio. Najavili bi mu da ga u malom salonu čeka gospođa de Crecy. Pošao bi do nje, a kad bi otvorio vrata, na Odettinu bi rumenom licu, čim bi ga ugledala, zatitrao osmijeh mijenjajući joj oblik usta, pogled i crte obraza. Kad bi zatim ostao sam, opet bi u duhu gledao taj osmijeh, pa onda osmijeh od sinoć, pa onda osmijeh kojim ga je dočekala u ovoj ili onoj prigodi, pa osmijeh kojim mu je uzvratila u kočiji na pitanje je li joj neugodno kad joj namješta katleje. U ostalo mu se vrijeme Odettin život, o kojem ništa nije znao, ukazivao sa svojom neutralnom i bezbojnom pozadinom, sličan onim listovima na Watteauovim skicama na kojima vidimo ovdje-ondje, posvuda, na sve strane, nebrojene osmijehe nacrtane trima bojama na svijetložutom papiru. Ali katkad, u zakutku tog

života, koji je Swannu bio posve prazan iako mu je razum govorio da nije, jer ga nije mogao zamisliti, jedan mu se prijatelj, koji je naslutio da se oni vole, odvažio ispričati o njoj samo nešto beznačajno, pa mu je opisao Odettinu siluetu koju je zapazio toga jutra kako se pješice penje Abbatuccijevom ulicom u kratkom ogrtaču ukrašenom skunksom, u rembrandtovskom šeširu i s laticom ljubica na grudima. Taj je jednostavni kroki uzrujao Svanna jer mu je iznenada otkrio da jedan dio Odettina života ne pripada potpuno njemu; htio je znati kome se to ona nastojala svidjeti u toj toaleti koju uopće nije poznavao. Zarekao se da će je pitati kamo je to išla u to doba, baš kao da je u svom bezbojnom životu — gotovo nepostojećem jer je njemu bio nevidljiv — njegove ljubavnice samo to bilo izvan svih onih osmijeha upućenih njemu — ta njena šetnja u rembrandtovskom šeširu, s kiticom ljubica na grudima.

Osim kad ju je zamolio da odsvira, umjesto Valcera ruža, Vinteuilovu malu frazu, Swann nije zahtijevao od nje da mu svira stvari koje on voli. Isto tako nije ni u književnosti ni u glazbi htio popravljati njezin loš ukus. Bilo mu je potpuno jasno da ona nije inteligentna. Kad mu je govorila kako bi silno voljela da joj on priča 0 velikim pjesnicima, zamišljala je da će odmah čuti neke junačke 1 romantične stihove poput kupleta vikonta de Borellija, samo još nešto ganutljivije. O Vermeeru van Delftu upitala ga je da li je patio zbog neke žene, je li ga nadahnjivala koja žena, a kad joj je priznao da se o tome ništa ne zna, prestala se zanimati za tog slikara. Cesto je govorila: — Ja zbilja mislim da od poezije ne bi, naravno, bilo ništa ljepše kad bi to sve bila istina, kad bi pjesnici mislili ono što govore. Ali često nema koristoljubivijih ljudi od njih. Ja znam ponešto o tome jer sam imala prijateljicu koja je voljela jednog nazovipjesnika. On je u svojim stihovima govorio samo o iju'bavi, o nebu, o zvijezdama. Ah, a kako ju je nasamario! lžicao je od nje više od tristo tisuća franaka. — Kad ju je nato Swann pokušao poučiti u čemu se sastoji umjetnička ljepota, kako se treba diviti stihovima ili slikama, ubrzo ga je prestala slušati i samo mu rekla: — Da... nisam ja ni mislila da je sve to tako. — A on je slutio da je toliko razočarana da joj je radije lagao govoreći da sve to nije važno, da su sve to sitnice, da on nema vremena sad ulaziti u samu srž stvari, da ima tu još nešto drugo. Ona

gaje pak živahno presjekla u riječi: — Nešto drugo? Što?... Reci mi onda što... — Ali on joj nije više ništa rekao jer je znao kako bi to njoj izgledalo nevažno i različito od onog što očekuje, ni senzacionalno ni ganutljivo, i bojao se da se, razočarana u umjetnosti, ne razočara u isti mah i u ljubavi.

I doista, njoj se činilo da je Swann u intelektualnom pogledu manje vrijedan nego što je mislila. — Ti si uvijek tako suzdržan da te uopće ne mogu procijeniti. — Još se više čudila njegovoj ravnodušnosti spram novca, njegovoj ljubaznosti sa svakim, njegovoj tankočutnosti. I zaista se često događa i većima od Swanna, znanstvenicima, umjetnicima, kad ih ne shvaćaju ljudi oko njih, da osjećaji koji dokazuju da su im se nametnuli svojom nadmoćnom inteligencijom ne potječu od divljenja njihovim idejama koje su njima nedokučive, nego iz poštovanja prema njihovoj dobroti. Isto je tako položaj koji je Swann zauzimao u visokom društvu ulijevao Odetti poštovanje, ali svejedno nije željela da je on uvede u to društvo. Možda je slutila da on ne bi u tome uspio, možda se čak i pribojavala da bi samim pripovijedanjem prijateljima o njoj izazvao neka otkrića od kojih je strahovala. Svakako je činjenica da ga je prisilila na obećanje da je neće pred njima spominjati. Rekla mu je da ne želi stupiti u visoko društvo zato što se posvađala s jednom prijateljicom, koja je nakon toga, da bi joj se osvetila, svašta pričala protiv nje. Swann joj prigovori:

— Pa, ne poznaju svi tu tvoju prijateljicu.

— Ma nemoj, molim te, govorkanja se šire sve dalje i dalje, kao mrlja ulja na vodi. Svijet je vrlo opak.

U jednu ruku, Swann nije mogao povjerovati u tu priču, ali je u drugu ruku znao da ljudi obično smatraju istinitima uzrečice kao što su: »Svijet je vrlo opak«, i »Klevete se šire sve dalje, poput mrlje ulja na vodi«, pa da prema tome zacijelo ima slučajeva kad se potvrđuju i u životu. Je li tako bilo i u Odettinu slučaju? Pitao se to, ali ne zadugo, jer je i on bio sklon onoj duhovnoj tromosti od koje mu je patio otac kad bi sebi postavio neko teško pitanje. Uostalom, to visoko društvo koje je tako plašilo Odettu nije joj možda ni ulijevalo veliku želju da ga upozna, jer je bilo odviše udaljeno od svijeta koji je poznavala da bi ga mogla sasvim jasno sebi predočiti.

Pa ipak, premda je u ponečemu ostala doista jednostavna (očuvala je, primjerice, prijateljstvo jedne skromne krojačice koja više nije radila i do koje se gotovo svakog dana penjala uza strmo, mračno i smrdljivo stubište), žedala je za otmjenošću, ali nije o njoj imala istu predodžbu kao pripadnici visokog društva. Za njih je otmjenost nešto što zrači prilično daleko iz malobrojnih osoba — sve više slabeći kako se udaljava od žarišta — u krugu njihovih prijatelja, ili prijatelja njihovih prijatelja, čija se imena nalaze u nekoj vrsti kazala. Mondeni ljudi drže to kazalo u svojim glavama, oni u tim stvarima posjeduju znanje iz kojeg crpu neku vrstu ukusa i takta, tako da se, na primjer, Swann nije morao služiti svojim poznavanjem mondenog svijeta kad bi pročitao u novinama imena osoba okupljenih na nekoj večeri, nego je odmah mogao odrediti kakva je bila otmjenost te večere, isto onako kao što književno naobražen čovjek može, čim pročita jednu rečenicu, točno procijeniti književnu vrijednost njena autora. Ali Odette je pripadala onim ljudima (neobično brojnim, što god o tome mislili pripadnici visokog društva, i kakvih ima u svim društvenim slojevima) kojima nedostaju ti osnovni pojmovi, te zamišljaju otmjenost posve drukčije, tako da ona poprima različite oblike prema okolini kojoj pripadaju, ali ima to posebno obilježje — bila to otmjenost o kakvoj je sanjala Odette ili otmjenost pred kojom se klanjala gospođa Cottard — što je izravno dostupna svima i svakome. I ona je druga otmjenost pripadnika visokog društva zapravo jednako dostupna, ali tek nakon stanovita vremena. Tako je Odette o nekome rekla:

— On zalazi samo na otmjena mjesta.

A kad ju je Swann upitao što time želi reći, odgovorila mu je pomalo prezirno:

— Ama, pobogu, otmjena mjesta! Ako tebe u tvojim godinama treba učiti što su to otmjena mjesta, što da ti onda kažem? Na primjer, u nedjelju prijepodne šetnja po Avenue de l'Imperatrice, u pet sati vožnja oko jezera, u četvrtak kazalište Eden, u petak hipodrom, balovi...

— Ama, koji to balovi?

— Pa, balovi koji se priređuju u Parizu, otmjeni balovi, hoću reći. Evo, recimo, Herbinger, znaš, onaj koji radi kod mešetara?

Ma, moraš ga znati, to ti je jedan od najpoznatijih ljudi u Parizu, onaj visoki, plavokosi mladić koji je pravi snob, uvijek nosi cvijet u zupučku, ima izrez na leđima, nosi svijetle ogrtače; ide s onom starom grdobom koju vodi na sve premijere. E pa, on ti je neki dan priredio bal, na kojem su bili svi otmjeni ljudi Pariza. Kako bih ja rado bila tamo pošla! Ali je na vratima trebalo pokazati pozivnicu, a ja je nisam uspjela nabaviti. Zapravo mi je sad drago što nisam išla, jer je bila strahovita gužva i ništa ne bih vidjela. Tek toliko da možeš reći da si bio kod Herbingera! A ti znaš kako sam ja tašta! Uostalom, vjeruj mi da od stotine onih koji tvrde da su bili tamo, njih polovica nije ni primirisala tom balu... Ipak, čudim se što ti, takav dendi, nisi bio tamo...

Ali Swann se nije ni najmanje potrudio da je pokoleba u tom shvaćanju otmjenosti. Misleći da ni njegovo shvaćanje nije nimalo točnije, da je isto tako glupo i potpuno nevažno, nije mu bilo ni najmanje stalo do toga da pouči svoju ljubavnicu, tako da se ona i nakon nekoliko mjeseci druženja s njim zanimala za osobe koje on posjećuje samo zato što je preko njih uspijevao nabaviti najbolje karte za konjske trke i vaganje džokeja, te za kazališne premijere. Željela je da on i dalje održava takve korisne veze, za koje inače nije vjerovala da su osobito otmjene otkako je vidjela markizu de Villeparisis kako prolazi ulicom u crnoj vunenoj haljini i kapi s uzicama.

— Ali, darling, pa ona izgleda kao razvodnica, kao kakva stara kućepaziteljica! I to da je markiza! Ja nisam markiza, ali bi mi netko morao skupo platiti da tako odjevena izađem na ulicu!

Nije mogla razumjeti zašto Swann stanuje na Keju d'Orleans. Nije mu se usuđivala priznati da tako nešto smatra nedostojnim njega.

Uvrtjela je doduše sebi u glavu da voli »antikvitete«, pa je s ushićenim i znalačkim izrazom na licu govorila kako najviše voli provoditi dan »kopajući po antikvarnicama«, »tragajući za starinama«, »za originalnim umjetninama«. Premda se tvrdoglavo, kao da je to pitanje časti, držala načela (reklo bi se da se u tome povodi za nekom obiteljskom predajom) da nikad ne odgovara na pitanja, i da ne »polaze račune« o tome kako provodi dane, u jednoj je prigodi ipak spomenula neku svoju prijateljicu koja ju je pozvala u

svoj stan, u kojem je sve bilo namješteno »antiknim« pukućtvom. Swann ipak nije uspio doznati od nje iz kojeg je razdoblja bilo to pukućtvo. Nakon poduljeg razmišljanja rekla mu je da je to bilo »srednjovjekovno« pukućtvo. Time je htjela reći da su zidovi bili obloženi drvom. Nakon nekog vremena opet je počela govoriti o toj svojoj prijateljici i nadodala neodlučnim i povjerljivim glasom kakvim ljudi spominju nekog s kim su prethodnog dana bili na večeri a za koga nikad prije nisu čuli, ali koga je domaćin očito smatrao tako slavnim da se očekuje da će sugovornik odmah shvatiti o kome je riječ: — Ona ti ima blagovaonicu iz... iz osamnaestog stoljeća!

— Inače je tu blagovaonicu smatrala groznom, golom, kao daje kuća ostala nedovršena, i žene su u njoj bile grozne, i to sigurno nikad neće ući u modu. Napokon je progovorila o tome i po treći put i pokazala Swannu adresu čovjeka koji je izradio tu blagovaonicu i kojeg je željela pozvati k sebi kad bude imala novca, da vidi ne bi li i njoj mogao izraditi, ne baš onakvu dvoranu nego onakvu o kakvoj ona sanja, a koja na žalost ne bi mogla stati u njenu malu kuću, s njenim visokim kredencima, renesansnim pukućtvom i kaminima kao u dvorcu Blois. Tog se dana izlanula pred Swannom što zapravo misli o njegovu prebivalištu na Keju d'Orleans. Pošto je on bio zamjerio Odettinoj prijateljici da se ne drži stila Luja XVI., jer to, reče, iako nije uobičajeno, može biti dražesno, nego se povodi za imitacijom antike, ona mu odbrusi: — Pa, ne bi valjda htio da ona živi kao ti među polomljenim namještajem i otrcanim tepisima! — Time je pokazala da kod nje ljudski obziri građanke još uvijek prevladavaju nad diletantizmom kokote.

One koji su rado kupovali rijetke stvarčice, koji su voljeli stihove, prezirali prljave račune, sanjali o časti i ljubavi, ona je svrstavala u elitu vredniju od ostalih ljudi. Nije bilo potrebno da netko doista ima te sklonosti, bilo je dovoljno da ih glasno ispovijeda; jednog čovjeka koji joj je za večerom priznao da rado planduje, da prlja ruke po starim dućanima, i da nikad neće držati do ovog trgovačkog doba, jer njega ne zanima ono do čega je ovom dobu stalo, te da on pripada drugom vremenu, rekla je kad se vratila kući: — Ma to je duša od čovjeka, tako je profinjen, nisam uopće mislila da je takav!

— Iznenada je osjetila u sebi beskrajno prijateljstvo prema njemu.

Ali su je zato ljudi Swannova kova, koji su imali te sklonosti, ali nisu o njima govorili, ostavljali ravnodušnom. Morala je doduše priznati da Swannu nije stalo do novca, ali bi odmah zatim nezadovoljno dodala: —Ali to kod njega nije ista stvar! — I zaista, njenu maštu nije privlačila stvarna nesebičnost nego samo njen rječnik.

Osjećajući da često ne može ostvariti ono o čemu ona sanja, on je barem nastojao da joj bude ugodno uza nj, da ne pobija njene vulgarne ideje i loš ukus u svim stvarima, a što je on, uostalom, volio kao i sve što je dolazilo od nje, što ga je čak i očaravalo, jer su sve to bile karakteristične osobine u kojima se očitovala sama bit te žene. I tako, kad je bila sva sretna što ide slušati Kraljicu Topaz¹, ili kad bi se naglo uozbiljila, postala nemirna i hirovita, jer se bojala da neće stići na izložbu cvijeća, ili samo na čaj s okruglim kolačićima i prepečencem kod » The de la Rue Royale« — vjerujući da je redovito dolaženje na to sastajalište prijeko potrebno da se potvrdi glas ženske otmjenosti — Swann je, sav zanesen, onako kako nas zanosi prirodnost djeteta ili vjernost portreta koji samo što ne progovori, tako neodoljivo osjećao da se duša njegove ljubavnice ogleda na njenu licu da nije mogao da ga ne dodirne usnama. »Ah, ona želi da je odvedem na tu izložbu cvijeća, mala moja Odette, želi da joj se dive, pa dobro, odvest ćemo je, moramo se pokoriti toj njenoj želji.« Kako je Swannov vid pomalo slabio, morao se pomiriti s tim da nosi naočale kad kod kuće radi, a da za odlazak u visoko društvo nabavi monokl koji ga nije toliko nagrdivao. Kad ga je ona prvi put vidjela s monoklom, nije mogla suspregnuti radost: — Mislim da je to prava stvar za muškarca, nema zboru, jako otmjeno! Zbilja dobro izgledaš s time! Izgledaš kao pravi gentleman. Još ti samo fali plemićka titula! — dometne s trunkom žaljenja u glasu. Volio je što je Odette takva, isto kao što bi, da je bio zaljubljen u Bretonku, bio sretan da je vidi s narodnom kapom na glavi i da od nje čuje kako vjeruje u duhove. Sve do tada je, kao i kod mnogih muškaraca u kojih se umjetnički ukus razvija nezavisno od čulnosti, postojalo čudnovato neslaganje između zadovoljstava koja je pripisivao jednom ili drugom ukusu, uživajući u društvu sve primitivnijih žena i u zavodljivosti sve ra-

1. Djelo francuskog skladatelja Victora Massea (1822. - 1884.).

finiranijih umjetnina, te je vodio kakvu skromnu služavku u ložu ograđenu rešetkama na predstavu neke dekadentne drame koju je želio vidjeti, ili na izložbu impresionističkog slikarstva, uvjeren, uostalom, da ni žena iz otmjenog društva ne bi tu ništa više razumjela, samo što ne bi znala tako ljupko šutjeti. A sada, naprotiv, otkako je volio Odettu, suosjećati s njom, nastojati da njih dvoje imaju samo jednu dušu, bilo mu je tako slatko da je težio prigrliti stvari koje ona voli, te je nalazio još dublji užitak ne samo u tome da oponaša njene navike, nego i da usvaja njena mišljenja, što su ga, budući da nisu vukla korijen iz njena vlastita uma, podsjećala samo na njegovu ljubav zbog koje mu i jesu najdraža. Ako se vraćao na Sergea Panina}, ako je tražio priliku da vidi kako dirigira Olivier Metra, bilo je to radi užitka da upozna sva Odettina shvaćanja, da bar donekle sudjeluje u svim njenim sklonostima. Djela ili mjesta koje je ona voljela imala su za nj čar da ga približe njoj, a ta mu se čar činila tajanstvenijom od čari sadržane u drugim, ljepšim djelima i mjestima, ali koja ga nisu podsjećala na nju. Uostalom, pošto je dopustio da mu oslabe intelektualna uvjerenja iz mladih dana, i pošto je njegova mondenska skepsa, i bez njegova znanja, prodrla sve do njih, mislio je (ili je bar toliko dugo mislio da je to još i sad govorio) da predmeti po našem ukusu nemaju sami po sebi apsolutnu vrijednost, nego da sve ovisi o razdoblju, o klasi, da sve stoji do mode, od koje najvulgarnija vrijedi isto onoliko koliko i ona koja se smatra najotmjelijom. A kako je mislio da važnost koju Odette pripisuje pribavljanju pozivnica za otvorenje slikarske izložbe nije sama po sebi smješnija od njegova nekadašnjeg uživanja u ručku kod princa od Walesa, isto tako nije mislio da je njeno divljenje Monte Carlu ili planini Righi¹ ² nerazumnije od njegove sklonosti Nizozemskoj, koju je ona smatrala ružnom, ili Versaillesu, koji je ona držala žalosnim. Stoga se odrekao želje da ide tamo uživajući da sam sebi govori kako to čini radi nje, kako želi sve osjećati i voljeti samo s njom.

Kao i sve što je okruživalo Odettu i bilo na neki način samo sredstvo kojim je on može vidjeti i porazgovarati s njom, volio je

1. Djelo francuskog dramatičara Georgesa Ohneta (1848. - 1918.).

2. U švicarskim Alpama.

društvo kod Verdurinovih. Glavno je u svim tim zabavama, jelima, glazbi, igrama, kostimiranim večerama, izletima na selo, odlascima u kazalište, pa čak i u onim rijetkim »velikim sijelima« priređenima radi »gnjavatora«, bila Odettina nazočnost, pogled na Odettu, razgovor s Odettom, sve ono što su Verdurinovi svojim pozivom darovali Svvanu kao nešto neprocjenjivo, pa je uživao u tom »društvanu« više nego igdje drugdje i nastojao mu pripisati stvarne zasluge, vjerujući da će ga zbog te svoje sklonosti posjećivati do kraja života. Međutim, kako se nije usuđivao sam sebi kazati, iz straha da u to ne povjeruje, da će do vijeka voljeti Odettu, pretpostavljao je barem da će do vijeka posjećivati Verdurinove (pretpostavka koja je a priori izazivala najmanje načelnih prigovora njegova razuma). Vidio je u duhu sama sebe kako se i ubuduće svake večeri sastaje s Odettom, što nije možda značilo isto što i ono da će je do vijeka voljeti, ali je zasad, dok je voli, uvjerenje da će je neprestano vidati svakog dana bilo sve što je uistinu želio. »Kakav čaroban ugođaj!« govorio je sam sebi. »Kako ljudi ovdje žive pravim životom! Koliko su ovdje umniji i veći umjetnici nego u visokom društvu! Kako gospođa Verdurin, usprkos nekim pomalo smiješnim sitnim pretjerivanjima, iskreno voli slikarstvo, glazbu! Kakva strast za umjetnine, kakva želja da ugodi umjetnicima! Ona nema točnu predodžbu o pripadnicima visokog društva, ali zato mondano društvo još pogrešnije shvaća umjetničke krugove! Možda ja u razgovorima s njima ne idem za tim da zadovoljim velike duhovne potrebe, ali se sasvim ugodno osjećam razgovarajući s Cottardom, unatoč njegovim glupim kalamburima. A što se slikara tiče, iako je neugodna njegova preuzetnost kad nastoji zapanjiti sugovornike, ipak je to jedan od najboljih umova koje sam ikad upoznao. A onda, što je najvažnije, ovdje se čovjek osjeća slobodan, radi ono što ga je volja, bez ustručavanja, bez okolišanja. Kako u ovom salonu svakog dana sve pršti od dobra raspoloženja! Bogme ću ja, osim u rijetkim iznimkama, zalaziti još samo ovamo! Ovdje ću se sve više navikavati na ove ljude i živjeti s njima.«

A kako su osobine, za koje je držao da su svojstvene Verdurinovima, bile samo odraz užitka koje mu je donosila ljubav prema Odetti, te su osobine bivale sve ozbiljnije, sve dublje i sve vitalnije, prema tome kako su ti užici rasli. Kako je gospođa Verdurin kat-

kad pružala Swannu ono što mu je još jedino predstavljalo sreću, kako mu je ove ili one večeri, kad bi ga obuzela tjeskoba zato što je Odette razgovarala s nekim uzvanikom više nego s nekim drugim, ili kad je ne bi, već srdit na nju, htio iz vlastite pobude pitati hoće li se s njim vratiti kući, gospođa Verdurin donijela bi mu mir i radost pitajući sama od sebe: — Odette, zar nećete otpratiti gospodina Swanna kući? — A kad se on na početku ljeta zabrinuto pitao neće li Odette otputovati na ljetovanje bez njega, i hoće li je i dalje vidati svakog dana, dok ih gospođa Verdurin nije oboje pozvala da dođu k njoj na ladanje, Swann je, kome su se u dušu i bez njegovog znanja bile uvukle zahvalnost i sebeznanost utječući na njegova shvaćanja, došao čak dotle da je ustvrdio kako je gospođa Verdurin duša od žene. Jedan od njegovih bivših drugova iz škole u Louvreu¹ mogao mu je pričati o ne znam kakvim divnim i izvanrednim ljudima, on bi mu samo odgovorio: — Ja sto puta više volim Verdurinovce! — Zatim bi nastavio svečanim tonom koji je kod njega bio nešto novo: — To su zbilja plemeniti ljudi, a plemenitost je, na kraju krajeva, jedino što je važno i što odlikuje ljude na zemlji. Znaj da postoje samo dvije vrste ljudi: plemeniti i oni drugi; a ja sam došao u godine kad se čovjek mora jednom zasvagda odlučiti koga će voljeti a koga prezirati, i držati se onih koje voli i ne ostavljati ih sve do smrti kako bi nadoknadio vrijeme protraćeno s onima drugima. E pa, dobro! - dodao je pomalo uzbuđeno, kao čovjek kad kaže nešto, iako nije toga potpuno svjestan, ali ne zato što je to istina, nego jer uživa u tome što govori i što to čuje izrečeno svojim glasom kao da dolazi odnekud izvan njega. — Kocka je bačena, ja sam odlučio da ću voljeti samo plemenita srca i da ću živjeti samo životom prožetim plemenitošću. Pitaš me je li gospođa Verdurin stvarno inteligentna? Ja te uvjeravam da mi je pružila dokaze o plemenitosti srca, i uzvišenosti duše, a do toga se, priznat ćeš, ne dolazi bez isto tako uzvišena duha. Ona svakako duboko razumije umjetnost. Ali možda to i nije kod nje ono najdivnije, nego ovo ili ono dobro djelo koje je vješto i dovitljivo učinila za mene, ovaj ili onaj genijalni znak pažnje, ovaj ili onaj prijateljski uzvišeni čin,

1. Škola za likovne umjetnosti i arheologiju.

čime je otkrila dublje razumijevanje života nego sve moguće filozofske rasprave.

Mogao se doduše sjetiti da ima starih prijatelja svojih roditelja koji su isto tako jednostavni kao i Verdurinovi, drugova iz mladih dana koji su isto tako zaljubljeni u umjetnost, da poznaje i druge ljude s velikim srcem, a da se ipak, otkako se odlučio za jednostavnost, umjetnost i plemenitost, više ne viđa s njima. Ali oni nisu poznavali Odettu, a da su je i poznavali, ne bi se trudili da se on zbliži s njom.

Stoga u svoj okolini Verdurinovih nije zasigurno bilo ni jednog »vjernika« koji bi njih volio, ili mislio da ih voli, kao Swann. Ipak, kad je gospodin Verdurin rekao da mu Swann nije po ćudi, nije izrazio samo svoje mišljenje nego je pogodio i mišljenje svoje žene. Swann je nedvojbeno osjećao prema Odetti posebnu naklonost, ali je propustio da se o njoj svakog dana ispovijeda gospođi Verdurin; nedvojbeno je i sama obzirnost, s kojom je prihvaćao gostoprimstvo Verdurinovih, suzdržavajući se često da im dođe na večeru, iz razloga koji oni nisu naslućivali i koji su tumačili njegovom željom da ne odbije neki poziv od »gnjavatora«, nedvojbeno je isto tako, i usprkos svim mjerama opreza koje je poduzimao da to prikrije pred njima, te postupno otkrivanje njegova sjajnog položaja u visokom društvu, sve je to pridonijelo njihovu neraspoloženju prema njemu. Ali pravi, duboki razlog bilo je ipak nešto drugo. Ubrzo su naime u njemu naslutili neki rezervirani, neprobojni kutak u kojem je on i dalje nijemo priznavao sam sebi da princeza de Sagan nije groteskna osoba, i da Cottardove šale nisu duhovite te, premda nije nikad prestao biti ljubazan niti se pobunio protiv njihovih dogmi, ipak je pokazivao da mu ih ne mogu nametnuti, da ga ne mogu potpuno preobratiti, a na takvo što nisu još nikad bili naišli. Dopustili bi oni njemu da posjećuje »gnjavatore« (kojima je on inače u dubini srca tisuću puta pretpostavljao Verdurinove i njihov mali klan), samo daje pristao da ih se, primjera radi, odriče u nazočnosti »vjernika«. Ali njima je bilo jasno da takvo odricanje neće uspjeti nikad iznuditi od njega.

Koliko je to bilo drukčije s jednim »novajlijom« za koga ih je Odette zamolila da ga pozovu, iako ga je prije toga samo nekoliko puta sreća, i u koga su oni polagali velike nade, s grofom de Forche-

villeom! (Pokazalo se daje on zapravo Sanietteov šurjak, što je »vjerne-
nike« silno iznenadilo — stari se arhivar tako skromno ponašao da
su svi mislili kako je njegov društveni položaj niži od njihova, pa
nisu očekivali da on pripada bogatom i u neku ruku aristokratskom
društvu.) Forcheville je nedvojbeno bio snob, a Swann to nije bio;
nedvojbeno mu nije bilo ni na kraj pameti da kao Swann drži do
društva Verdurinovih više nego do svih drugih. Ali nije imao one
prirodne tankoćutnosti koja je priječila Svanna da se pridruži očito
neopravdanim zamjerkama koje je gospođa Verdurin iznosila na
račun ljudi koje on dobro poznaje. A što se tiče bombastičnih i
vulgarnih tirada koje je nekih dana sipao slikar, i šala dostojnih
trgovačkih putnika koje je nesmotreno izricao doktor Cottard, a za
koje je Swann, jer je volio i jednoga i drugoga, lako nalazio isprike,
ali nije imao hrabrosti ni licemjerja da im povlađuje, Forcheville
je, naprotiv, bio na takvoj intelektualnoj razini da su ga jedne priče
zapanjivale i zadivljivale, premda ih nije razumio, a druge su ga zaba-
vljale. Već je prva večer kod Verdurinovih na kojoj je bio Forcheville
jarko rasvijetlila sve te razlike među njima, istaknula njegove odlike
i pospješila Svannov pad u nemilost.

Na toj je večeri, uz redovite goste, bio i neki profesor sa Sorbo-
ne, Brichot, koji se upoznao s gospodinom i gospođom Verdurin u
toplicama, a da mu njegov posao na sveučilištu i njegovi znanstveni
radovi nisu oduzimali previše slobodnog vremena, bio bi vrlo rado
češće dolazio k njima. Jer, njega je odlikovala ona radoznalost,
ono praznovjerje u životu koje, vezano uz stanovitu skepsu prema
predmetu njihova proučavanja, daje u svakoj profesiji pojedinim
pametnim ljudima, liječnicima koji ne vjeruju u medicinu, gimna-
zijskim profesorima koji ne vjeruju u školske prijevode na latinski,
glas širokogrudnosti, briljantnosti, pa i superiornosti. On je kod
gospođe Verdurin rado posezao, govoreći o filozofiji i povijesti, za
usporedbama iz onoga što je trenutno bilo najaktualnije, ponajprije
zato što je mislio da su te znanosti tek priprema za život, i zato što
se nadao da će u njihovu malom klanu naći na djelu ono što je do
tada poznavao samo iz knjiga, a možda i zato što su mu svojedobno
bili utuvili u glavu poštovanje prema nekim predmetima, koje je i
nesvjesno očuvao, pa je vjerovao da će svući sa sebe kožu sveučilišnog

profesora ako bude pred njima govorio smiono, a to mu se tako činilo samo zato što je u biti ostao profesor.

Od sama početka večere, kad je gospodin de Forcheville, koga su bili posjeli desno od gospođe Verdurin, koja se u čast novom gostu vrlo raskošno odjenula, rekao: — Ta vam je bijela haljina zbilja originalna — doktor, koji nije odvajao očiju od njega, jer ga je silnoanimalo kako izgleda čovjek »plave krvi«, te je tražio priliku da privuče njegovu pozornost i stupi s njim u doticaj, letimice uhvati riječ »blanche« (bijela) i, ne dižući nos s tanjura, priupita — Blanche? Blanche de Castille? — a onda, nepomične glave, krišom baci nadesno i nalijevo nekoliko nesigurnih i nasmiješenih pogleda. Dok je Swann bolnim i jalovim nastojanjem da se osmjehne odao da taj kalambur smatra glupim, Forcheville je u isti mah pokazao da mu se sviđa ta duhovitost i da zna što od njega traži pristojnost zadržavajući u pristojnim granicama veselje, koje je svojom otvorenošću očaralo gospođu Verdurin.

— Što velite na takva znanstvenika? — upita ona Forchevillea.

— S njim ne možete ni dvije minute ozbiljno razgovarati. Šalite li se vi tako i u svojoj bolnici? — nadoda obraćajući se doktoru. — Ako je tako, onda tamo kod vas nije baš uvijek dosadno. Vidim da ću morati zamoliti da i mene tamo prime.

— Čini mi se da je doktor spomenuo onu čangrizavu babu Blanku Kastiljsku, ako se smijem tako izraziti. Nije li tako, gospođo?

— upita Brichot gospođu Verdurin, koja, izbezumljena od veselja, zatvorenih očiju, brže-bolje zarije glavu u ruke, ispod kojih dopre prigušena cika. — Bože sveti, gospođo, ne bih htio uznemirivati pobožne dušice ako ih ima za ovim stolom, sub rosa¹... Priznajem, uostalom, da bi naša dična atenska republika — i još kako! — mogla častiti u toj mračnjačkoj kćeri Capetovih² prvog našeg predstojnika redarstva jake ruke. Da, da, dragi moj domaćine, da, da — produži on svojim lijepim, zvonkim glasom kojim je rastavljaio slogove odgovarajući na prigovore gospodina Verdurina. — Ljetopis Saint-Denisa, kojem ne možemo poreći pouzdanost navedenih podataka,

1. Pod ružom (kao simbolom šutljivosti) — u povjerenju.

2. Blanche (Blanka) bila je žena Luja VIII., francuskog kralja od 1223. do 1226. Vladala je dva puta kao regentica.

ne ostavlja nimalo sumnje u tom pogledu. Proletarijat slobodoumnih težnji ne bi mogao izabrati bolju zaštitnicu od te majke sveca¹, kojem je ona inače dala ispiti mnogu gorku čašicu, kako tvrde opat Suger i drugi sveti Bernard², jer je svatko od nje dobivao po činu.

— Tko je taj gospodin? — upita Forcheville gospođu Verdurin.

— Rekao bih da je to sila prvog reda.

— Što, zar vi ne poznajete slavnog Brichota? Njega bar slave u cijeloj Europi.

— Ah, to je Brechot! — uzvikne Forcheville, koji nije dobro čuo domaćicu. — Ne morate mi ništa više govoriti — nadoda piljeći u slavnog čovjeka iskolačenim očima. — Uvijek je zanimljivo večerati s poznatim ljudima. Pa, čujte, vi ovdje okupljate zaista birano društvo. Kod vas nikad nije dosadno.

— Ah, znate, a što je najljepše — skromno će gospođa Verdurin — svi se ovdje osjećaju sigurni kao da su kod kuće. Govore o čemu god žele, a razgovori pršte poput vatrometa. Brichot nije večeras ništa osobito, ja sam ga, znate, vidjela već ovdje kod mene kako briljira da biste najradije kleknuli pred njim. Kod drugih to više nije isti čovjek, nema više tog duha, morate izvlačiti riječi iz njega, čak je i dosadan...

— To je zbilja čudno! — začuđeno će Forcheville.

Takvu vrstu duhovitosti kao što je bila Brichotova smatrali bi pukom glupošću u društvu u kojem je Swann proveo mladost, iako se ona mogla mjeriti s pravom inteligencijom. Profesorovu snažnom i sadržajnom umu vjerojatno bi pozavidjeli i mnogi pripadnici visokog društva koje je Swann smatrao duhovitima. Ali oni su mu na kraju tako uspješno ucijepili svoje simpatije i antipatije, barem u svemu onome što se tiče mondenog života, pa čak i u onome što pripada njegovim sporednim područjima i što bi prije pripadalo domeni inteligencije, naime konverzaciji, tako daje Swann o Brichotovim šalama mislio samo da su cjepidlačke, vulgarne i masne do gadljivosti. A kako je bio navikao na ugladeno ponašanje, vrijeđao ga je grub i vojnički ton kojim se rado razmetao, obraćajući se bilo

1. Svetog Ljudevita, to jest Luja IX (1215. -1270.).

2. Profesor se očito šali jer su Suger i Bernard bili stariji od nje.

kome, taj sveučilišni profesor i ljubitelj vojske. Najposlije, možda je te večeri u priličnoj mjeri izgubio strpljenje gledajući kako gospođa Verdurin iskazuje ljubaznost Forchevilleu, koga je Odette iz nekog svog čudnog hira dovela među njih. Malo zbunjena pred Swannom; upitala gaje čim je došla:

— Kako vam se sviđa moj uzvanik?

A on, prvi put primijetivši da se Forcheville, koga je odavno poznao, može svidjeti ženama i da je zapravo naočit muškarac, odgovori: — Grozan tip! — Nije mu doduše padalo na pamet da bude ljubomoran na Odettu, ali nije bio onako sretan kao obično. A kad je Brichtot, pošto je razvezao o povijesti majke Blanke Kastiljske, koja je »godinama živjela s Henrikom Plantagenetom¹ prije nego što se udala za nj«, poželio da ga Swann potakne na daljnje pripovijedanje govoreći mu: — Nije li tako, gospodine Swanne? — onim ratobornim tonom koji čovjek poprima da bi ga seljak mogao lakše razumjeti, ili da ohrabri nekog redova, Swann presiječe njegovu govoranciju, na veliko ogorčenje domaćice, odgovorivši mu neka ga izvoli ispričati što ga Blanka Kastiljska ne zanima osobito, ali da bi htio nešto priupitati slikara. Ovaj je doista toga popodneva bio na izložbi jednog umjetnika, prijatelja gospođe Verdurin, koji je nedavno umro, pa je Swann poželio od njega doznati (jer je cijenio njegov ukus) ima li doista u tim posljednjim djelima nešto više od same virtuoznosti što se dojmilo gledalaca na prethodnim izložbama.

— S tog je gledišta to doista bilo nešto izvanredno, ali mi se sve skupa nije činilo, štoto riječ, osobito »uzvišenom« umjetnošću — doda Swann smiješeći se.

— Uzvišeno... na visini umjetničke ustanove — upadne mu Cottard u riječ tobože svečano dižući ruke uvis.

Svi za stolom prasnuše u smijeh.

— Ma rekla sam vam ja da čovjek ne može ostati ozbiljan u njegovu društvu — opet će gospođa Verdurin Forchevilleu. — U trenutku kad to najmanje očekujete, on vam ovako nešto izvali.

Ipak zapazi da se jedini Swann nije razvedrio na te riječi. Uosta-

1. Engleski kralj Henrik II. (1154. -1181.).

lom, nije mu bilo baš po volji što gaje Cottard izvrgnuo smijehu pred Forchevilleom. A slikar, umjesto da odgovori Svvanu na zanimljiv način, kao što bi vjerojatno bio učinio daje bio s njim nasamo, želio je pobuditi divljenje uzvanika šaleći se na račun talenta pokojnog majstora, pa reče:

— Približio sam se slici da vidim kako je napravljena, pritisnuo sam nos na samu sliku. E, do vraga, ne bi se moglo reći da je to naslikano ljepilom, ni sapunom, ni pečatnim voskom, ni broncom, ni suncem, ni drekom!

— To i još jedan jednako dvanaest — prekasno uzvikne doktor. Nitko nije shvatio njegovu upadicu.

— Reklo bi se da to nije ničim naslikano — nastavi slikar. — Nikako ne možete otkriti u čemu je stvar, baš kao i u Noćnoj straži ili u Nadstojnicama, a namazi su mu još deblji nego kod Rembrandta i Halsa. Sve je tu, a ipak nije, kad vam kažem!

I kao što pjevači, kad stignu do najvišeg tona koji mogu otpjevati, nastavljaju pjevati u falsetu, piano, on se zadovolji mrmljanjem i smijehom, baš kao daje to slikarstvo zbog svoje silne ljepote zapravo neodoljivo smiješno.

— To sve krasno miriše, to vam udara u glavu, od toga vam zastaje dah, to vas škaklja, a nemate pojma kako je napravljeno. Taj vam je čovjek pravi čarobnjak, to vam je mađioničarski trik, to je pravo čudo (tu prasne u smijeh), to nije pošteno! — Onda zastane, ozbiljno podigne glavu i dubokim basom, koji pokuša učiniti harmoničnim, dometne: — Ipak je pošteno!

Osim u trenutku kad je rekao: »jače nego Noćna straža«, što je bilo svetogrđe koje je izazvalo prosvjed gospođe Verdurin, jer je ona Noćnu stražu smatrala najvećim remek-djelom na svijetu, uz Devetu simfoniju i Niku Samotračku, i u času kad je rekao »naslikano drekom«, na što je Forcheville obišao pogledom stol da vidi je li ta riječ ovdje dopuštena, a onda izvabio na usne stidljiv i pomirljiv smiješak, svi su gosti, izuzev Svvanu, zurili u slikara pogledima očaranog udivljenja.

— Kako me samo zabavlja kad se ovako zanese! — uzvikne gospođa Verdurin kad je završio, oduševljena što je razgovor za stolom toliko zanimljiv upravo na dan kad im je prvi put došao gospo-

din de Forcheville. — A što si ti tako zinuo pa buljiš kao tele u šarena vrata? — reče ona mužu. —Ti bar znaš kako on sjajno govori. Reklo bi se da ga prvi put slušaš. Da ste ga samo vidjeli dok ste govorili, upijao je svaku vašu riječ. A sutra će nam doslovce ponoviti sve što ste rekli, ni riječi neće izostaviti!

— Ma ne, ja se nisam uopće šalio — reče slikar, ushićen svojim uspjehom. — Čini mi se da vi mislite da vas ja zafrkavam, da sam sve to iskitio, ali odvest ću vas tamo da vidite pa ćete se uvjeriti da ne pretjerujem. Kladam se da ćete se vratiti oduševljeniji od mene!

— Ma ne mislimo mi davi pretjerujete, mi samo želimo da jedete i da moj muž jede. Dajte gospodinu još normandijskog lista, vidite da mu se već ohladilo ono na tanjuru. Nama se ipak toliko ne žuri, a vi servirate kao da kuća gori, pričekajte još malo prije nego što donesete salatu.

Gospođa Cottard, koja je bila skromna i šutljiva, umjela je ipak pokazati poprilično samosvijesti kad bi nekim sretnim nadahnućem smislila kakvu dosjetku. Naslutila bi da će doživjeti uspjeh i to bi joj ulilo samopouzdanja, a ono što bi u takvoj prigodi učinila nije bilo toliko da briljira koliko da pripomogne karijeri svoga muža. Stoga nije propustila priliku da se osvrne na riječ »salata« koju je netom izustila gospođa Verdurin.

— Neće li to možda biti japanska salata? — poluglasno priupita obraćajući se Odetti.

Ushićena i smetena tim vješto iskorištenim povodom i smionošću kojom je načinila tako diskretnu ali jasnu aluziju na Dumasovu novu dramu,¹ prasne u dražestan smijeh kakvim se smiju naivne djevojke, prilično tih ali toliko neodoljiv da joj je trebalo nekoliko časaka da se potpuno smiri.

— Tko je ta dama? Duhovita je — reče Forcheville.

— Nije, ali vjerujte mi da ćete uživati u duhovitosti ako nam svi dođete u petak na večeru.

— Pomislit ćete, gospodine, da sam prava provincijalka — obrati se gospođa Cottard Svvanu — ali ja još nisam gledala tu famoznu Francillon o kojoj svi govore na sva usta. Doktor je već bio

1. Riječ je o djelu Francillon Dumasa sina (1887.).

na predstavi (sjećam se čak da mi je rekao kako je uživao u vašem društvu te večeri), i priznajem da nisam smatrala razboritim da još jednom kupuje ulaznice da ide na predstavu sa mnom. Istinabog, gledatelj u »Thedtre-Frangais« nikad ne žali što je tamo proveo večer, glumci su uvijek tako dobri, ali kako imamo vrlo ljubazne prijatelje (gospođa je Cottard malokad spominjala nečije ime i zadovoljavala se kazati »naši prijatelji«, »jedna moja prijateljica«, što je iz »otmjenosti« izgovarala usiljenim tonom držeći se važno, kao netko tko dobro pazi čije će ime izgovoriti), koji su često pretplaćeni na ložu i tako su dobri da nas pozivaju na sve nove predstave koje vrijedi pogledati, pa sam čvrsto uvjerena da ću vidjeti Francillon prije ili kasnije, i da ću onda moći steći vlastito mišljenje. Ipak, moram priznati da ispadam prilično glupa pred samom sobom, jer u svim salonima u koje zalazim pričaju, naravno, samo o toj nesretnoj japanskoj salati. Već mi je pomalo i dosadila — nadoda kad opazi da Swann ne pokazuje tako živo zanimanje kakvo je očekivala kad je riječ o nečemu toliko aktualnom. — Moram ipak priznati da se katkad i dobro zabavljam slušajući šale na taj račun. Tako imam prijateljicu koja je vrlo originalna, iako je i vrlo lijepa žena, vrlo omiljena i s mnogobrojnim vezama, a koja mi tvrdi da je kod kuće priredila tu japansku salatu, ali ju je začinila i svim onim začinima koje navodi Alexandre Dumas mlađi u svom komadu. Onda je pozvala na tu salatu nekoliko svojih prijateljica. Mene, na žalost, nije. Ali nedavno nam je na svom danu primanja sve ispričala; čini se da je ispalo nešto grozno, nasmijala nas je do suza. Ipak, znate, sve vam to ovisi o načinu pripovijedanja — nadoda kad primijeti da je Swann ostao ozbiljan.

A kako je pomislila da je to možda zato što se njemu ne sviđa Francillon, dometne:

— Uostalom, ja mislim da ću se ipak razočarati. Ne vjerujem da je to ravno Sergeu Panineu, idolu gospode de Crecy. To je bar komad koji ima sadržaj, koji nagoni na razmišljanje, ali davati recept za salatu na pozornici »Thedtre-Frangaisa«! Gdje je to od Sergeja Paninea! Uostalom, kao i sve što je poteklo iz pera Georgesa Ohneta, to je tako dobro napisano! Ne znam poznajete li Majstora kovača, koji je meni još bolji od Sergeja Paninea.

— Oprostite — reče joj Swann podrugljivo — ali moram priznati da se ja ne divim ni jednom od tih remek-djela.

— Ma nemojte, a što im to zamjerate? Da nisu ipak posrijedi predrasude? Možda vam se čini da je to pomalo žalosno? Uostalom, ja uvijek tvrdim da se ne treba prepirati ni oko romana ni oko kazališnih komada. Svatko gleda stvari na svoj način, ono što je vama možda grozno, meni se možda najviše sviđa.

U riječ joj upade Forcheville obraćajući se Svvanu. Dok je naim gospođa Cottard govorila o igrokazu Francillon, Forcheville je izražavao gospođi Verdurin divljenje onome što je nazvao slikarevim malim »speechom¹».

— Gospodin se tako lako izražava, i ima izvrsno pamćenje! — rekao je gospođi Verdurin kad je slikar ušutio. — Malokad sam ovako nešto čuo. Do vraga! Volio bih da i ja mogu tako govoriti. On je doista vrstan propovjednik. Moglo bi se reći da su on i gospodin Brichot ovdje dvije sile koje se mogu mjeriti među sobom. Nisam siguran ne bi li on u rječitosti čak i nadmašio profesora. Kod njega je to nekako prirodnije, nije tako promišljeno. Usput je doduše ubacio i nekoliko pomalo realističkih doskočica, ali to je sve po današnjem ukusu, nisam baš često vidio da netko tako vješto barata jezikom, kao što smo govorili mi u pukovniji, u kojoj sam imao jednog druga na koga me gospodin malo podsjeća. On bi vam o bilo čemu, ne znam što da vam kažem, recimo o ovoj čaši, mogao sate i sate razglabati; ma ne baš o ovoj čaši, to je glupost, nego o bici kod Waterlooa, o čemu god hoćete, i kazao bi vam stvari na koje ne biste nikad sami pomislili. Uostalom, i Swann je bio u našoj pukovniji, on ga sigurno poznaje.

— Viđate li se često s gospodinom Swannom? — upita ga gospođa Verdurin.

— Ne, ne viđamo se — odgovori gospodin de Forcheville, a da bi se lakše približio Odetti, poželi ugoditi Svvanu, i htjede iskoristiti priliku da mu polaska, da progovori o njegovim uglednim prijateljima. Međutim, kao čovjek iz visokog društva, tonom dobroćudne kritičnosti, da ne izgleda kao da mu čestita na kakvom nenadanom uspjehu, reče: — Nije li tako, Swanne? Uopće se ne viđamo. Uosta-¹

1. Govor (engl.).

lom, kako bismo se i viđali? Taj čovo stalno visi kod LaTremolleovih, kod Laumesovih, kod sve one gospode!... —Taje tvrdnja, uostalom, bila još neosnovanija, zato što je Swann već godinu dana posjećivao samo Verdurinove. Ali samo spominjanje osoba koje nazočni nisu poznavali primljeno je prijekornim mukom. Gospodin Verdurin, bojeći se mučnog dojma koji ta imena »gnjavatora«, pogotovo ovako bezobzirno sasuta u lice svim »vjernicima«, mogu izazvati kod njegove supruge, baci krišom na nju uznemiren i zabrinut pogled. Opazio je da je gospođa Verdurin — u svojoj odluci da to ne primi na znanje, da ne izgleda da ju je pogodila ta novost koja joj je netom priopćena, da ne ostane samo nijema nego i tobože gluha (kao što se pretvaramo kad neki nepouzdana prijatelj pokuša ubaciti u konverzaciju izgovor koji bi se doimao kao da je odobren kad bismo ga saslušali bez prosvjeda, ili kad tko pred nama spomene zabranjeno ime nekog nezahvalnika), da njena šutnja ne bi izgledala kao odobravanje nego kao šutnja koja znači nepriznavanje mrtvih stvari — naglo lišila svoje lice svakog traga života, svake pokretljivosti. Njeno je ispupčeno čelo bilo sada tek lijepa studija izrađena u reljefu, u koju nije moglo prodrijeti ime tih LaTremolleovih kod kojih Swann visi dan na dan; uz ovlaš namršteni nos pojavile su se dvije tamne udubine modelirane zacijelo prema živom licu. Reklo bi se da će joj poluotvorena usta progovoriti. Ali to je bio još samo voštani kalup, samo maska od gipsa, samo maketa za spomenik, samo poprsje namijenjeno Palači industrije, pred kojim će se zacijelo zaustavljati publika da se divi kako je kipar, izražavajući nezastarivo dostojanstvo Verdurinovih nasuprot dostojanstvu La Tremolleovih ili Laumesovih, koji su jamačno ravni svim »gnjavatorima« ovoga svijeta, uspio dočarati gotovo papinsko dostojanstvo bjelinom i tvrdoćom kamena. Ali mramor je napokon oživio i ustvrdio da čovjek zaista mora imati zdrav želudac da posjećuje te ljude, jer je žena vječito pijana, a muž takva nezalica da govori »kolidor« umjesto »koridor«.

— Da mi plate ne znam što, ja ne bih to puštala u svoju kuću — zaključio gospođa Verdurin gledajući Swanna zapovjedničkim pogledom.

Zacijelo se nije nadala da će se on toliko pokoriti da se povede za blaženom priprostošću pijanistove tete koja je upravo uzviknula:

— Zamislite samo! Najviše se ipak čudim što još uvijek nalaze ljude koji žele s njima razgovarati! Ja mislim da bih se bojala: čovjek nikad ne zna otkud će dobiti udarac! Kako još ima ljudi koji trče za njima!

Zašto bar nije odgovorio kao Forcheville:

— Pa, čujte, ona je ipak vojvotkinja; ima ljudi za koje to još uvijek nešto znači!

To je omogućilo gospođi Verdurin da odsiječe: — Sretno im bilo!

Umjesto svega toga, Swann se zadovoljio da se nasmije na način koji je značio da takvu ludost ne može uopće ozbiljno shvatiti. Gospodin Verdurin, koji je i dalje kriomice bacao poglede na suprugu, tužno je zapazio i predobro shvatio da je nju obuzela srdžba, kao velikog inkvizitora koji ne uspijeva iskorijeniti herezu, pa da bi omogućio Swannu da se povuče, jer se hrabro očitovanje uvijek onima kojima se ono protivi čini kao računica i kukavičluk, reče:

— Recite nam onda otvoreno što mislite o njima, mi im nećemo to kazati...

Na što Swann odgovori:

— Ama, nije to ni najmanje iz straha od vojvotkinje (ako mislite na obitelj La Tremolle). Vjerujte mi da svi vrlo rado odlaze k njoj. Ja ne tvrdim da je ona »dubokoumna« (ovu je riječ izgovorio kao da je smiješna sama po sebi, jer je u govoru sačuvao tragove duhovnih navika koje je trenutno bio izgubio pod utjecajem stanovite obnove obilježene ljubavlju prema glazbi — katkad je gorljivo iskazivao svoje mišljenje), ali, ruku na srce, ona je inteligentna a muž joj je doista književno obrazovan. To su vrlo dragi ljudi.

Što je onda preostalo gospođi Verdurin? Osjećajući kako će je ovaj jedini »nevjernik« spriječiti da ostvari duhovno jedinstvo »malog klana«, nije se mogla svladati u svom bijesu na toga tvrdoglavca, koji se ne obazire na to koliko joj boli zadaju njegove riječi, da mu ne krikne iz dna srca:

— Možete misliti tako ako baš želite, ali nam nemojte to bar govoriti!

— Sve ovisi o tome što nazivate inteligencijom — reče Forcheville, koji je držao da je i na njega došao red da zablista. — Hajde,

Swanne, recite što je vama zapravo inteligencija?

— Eto! — uzvikne Odette. — Eto, to su ona velika pitanja o kojima bih ja željela razgovarati s njim, ali on nikad neće.

— Ma kako ne bih htio... — usprotivi se Swann.

— Sipak! — reče Odette.

— Šipak pun koštica? — priupita je Cottard.

— Je li za vas inteligencija — opet će Forcheville — puko naklapanje otmjena svijeta, svi oni koji se znaju dodvoravati?

— Pojedite već jednom to svoje međujelo da vam odnesu tanjur

— jetko reče gospođa Verdurin Sanietteu, koji je bio utonuo u razmišljanje i prestao jesti. A onda se možda malo postidi tona kojom je to rekla, pa dometne: — Dobro, dobro, nije važno, ne morate se žuriti, ali ja vam to kažem samo radi drugih, da bi se moglo dalje servirati.

Brichot se oglasi rastavljajući slogove kao da po njima udara čekićem:

— Postoji vrlo neobična definicija inteligencije kod onog blagog anarhista Fenelona...

— Slušajte sad! — reče gospođa Verdurin Forchevilleu i doktoru.

— Da čujemo Fenelonovu definiciju inteligencije! To je vrlo zanimljivo, čovjek nema često priliku saznati tako nešto.

Ali Brichot je najprije pričekao da Swann izrekne svoju definiciju. Ovaj pak ništa ne odgovori i svojom šutnjom osujeti sjajni megdan koji je gospođa Verdurin željela prirediti Forchevilleu.

— Naravno, takav je on i sa mnom — mrzovoljno će Odette.

— Nije mi krivo što vidim da ja nisam jedina za koju on misli da mu nije dorasla.

— Ti La Tremolleovi koje nam je gospođa Verdurin tako slabo preporučila — poče Brichot naglašavajući pojedine slogove — ne potječu li možda oni od onih za koje je onaj dobri stari snob gospođa de Sevigne priznala da joj je drago što ih poznaje, jer da od toga imaju velike koristi njezini seljaci? Istina je da je markiza imala još jedan razlog koji je za nju morao biti važniji, a to je da je njoj kao spisateljici bilo najviše stalo do književnog rada. E pa, u svom dnevniku koji je ona redovito slala svojoj kćeri, upravo gospođa de La Tremolle, dobro obaviještena od svojih visokih veza, vodi vanjsku politiku.

— Ma ne, ja ne vjerujem da je to ista familija — izlance gospođa Verdurin.

Saniette, koji je maloprije šefu posluge predao svoj još puni tanjur, a onda iznova utonuo u nijemo razmišljanje, prene se napokon da se nasmije i ispriповjedi anegdotu o tome kako je jednom večerao s vojvodom de La Tremolle i shvatio da ovaj ne zna da je Georges Sand pseudonim jedne žene. Swann, koji je osjećao naklonost prema Saniettu, držao je da mu mora o vojvodinoj kulturi iznijeti stanovite pojedinosti kojima će mu dokazati da je takvo vojvodino neznanje doslovce nemoguće; ali naglo umukne jer je pojmiio da Saniette ne treba takvih dokaza i da dobro zna daje ta priča neistinita zato što ju je netom bio izmislio. Taj je dični čovjek patio što ga Verdurinovi smatraju dosadnim, a kako je bio svjestan daje na ovoj večeri još nezanimljiviji nego inače, nije htio dopustiti da se večer završi a da se ne iskupi nečim zabavnim. Brzo je kapitulirao i poprimio tako nesretan izraz kad je vidio daje promašio dojam na koji je računao, te je odgovorio kukavičkim tonom Swannu kako ga ovaj ne bi dalje pobijao, što je sad bilo sasvim suvišno: — Dobro, dobro, u svakom slučaju, ako sam se i prevario, mislim da to nije nikakav zločin... — Swann ga je odmah poželio utješiti tvrdnjom da je priča nedvojbeno istinita i vrlo smiješna. Doktor, koji ih je slušao, pomisli da je ovo dobra prilika da ubaci ono: *Se non e vero*^x, ali nije bio sasvim siguran da točno zna riječi, pa se bojao da ga ne uhvate u neznanju.

Nakon večere Forcheville pristupi doktoru i reče mu:

— Gospođa je Verdurin nekad morala biti vrlo zgodna. Uostalom, to je žena s kojom se može lijepo razgovarati, a meni je to najvažnije. Očito je počela već pomalo starjeti. Ali gospođa de Crecy izgleda mi vrlo pametna ženica. Uh, sto mu gromova, odmah se vidi da ima dobro oko! Upravo razgovaramo o gospođi de Crecy — reče on gospodinu Verdurinu koji im je prišao s lulom u zubima. — Rekao bih da je u tijelu...

— Ja bih radije nego išta imao nju u krevetu — naglo ubaci ¹

1. Talijanska uzrečica koja glasi »Se non e vero, e ben trovato«, što znači »Ako i nije istina, dobro je izmišljeno«.

Cottard, koji je već neko vrijeme uzalud čekao da Forcheville udahne zrak kako bi mogao umetnuti ovu prastaru doskočicu, za koju se bojao da će propustiti priliku ako razgovor krene drugim tokom, pa ju je izgovorio pretjerano spontano i samopouzđano ne bi li prikrio hladnoću i uzbuđenje neodvojive od pripremljene recitacije. Forcheville je znao za tu doskočicu, shvatio ju je i nasmijao se. Sto se tiče gospodina Verdurina, on nije škrtario sa svojim veseljem, jer je nedavno našao način da ga izrazi simbolom različitim od simbola svoje žene, a isto tako jednostavnim i jasnim. Tek što bi počeo tresti glavom i ramenima kao da se grohotom smije, zakašljao bi se kao daje progutao dim od lule. Držeći i dalje lulu u kutu usta, beskrajno se dugo pretvarao da se guši od pretjerana veselja. Tako su on i gospođa Verdurin — koja je, na drugoj strani, slušajući slikara kako pripovijeda neku anegdotu, zatvarala oči prije nego što će glavu zariti u ruke — izgledali kao dvije kazališne maske koje na različite načine izražavaju veselje.

Uostalom, gospodin je Verdurin pametno postupio što nije izvadio lulu iz usta, jer je Cottard, koji je osjetio potrebu da načas izađe iz sobe, dobacio upol glasa šalu koju je nedavno čuo i koju je ponavljao svaki put kad je morao ići na stranu:

— Moram pustiti pijetlu krv...

Stoga se gospodin Verdurin opet snažno zakašlje.

— Ma daj izvadi tu lulu iz usta, zar ne vidiš da ćeš se ugušiti ako se budeš i dalje tako susprezao od smijeha — reče mu gospođa Verdurin, koja je nudila goste likerima.

— Kako je krasan čovjek vaš muž, ima duha za četvoricu — reče Forcheville gospođi Cottard. — Hvala, gospođo! Stara vojničina kao ja nikad ne odbija dobru kapljicu.

— Gospodin de Forcheville smatra da je Odette dražesna — pripomene gospodin Verdurin svojoj supruzi.

— Ona bi baš voljela objedovati jednom s vama. Moramo to nekako upriličiti, samo što Swann to ne smije znati. On uvijek, znate, unosi stanovitu hladnoću u društvo. To vas, naravno, neće priječiti da dolazite k nama na večeru, mi se nadamo da ćemo vas često vidati. Bliži se lijepo godišnje doba pa ćemo često večerati pod vedrim nebom. Nemate ništa protiv malih večera u Bulonjskoj šumi? Dobro, dobro, to će biti baš zgodno. A vi, zar se nećete prihvatiti svog posla?

— dovikne malom pijanistu kako bi pred novim uglednim gostom Forchevilleom pokazala u isti mah i svoju duhovitost i svoju despotsku moć nad »vjernicima«.

— Gospodin de Forcheville upravo te je ogovarao preda mnom

— reče gospođa Cottard mužu kad se ovaj vratio u salon.

A ovaj, razmišljajući i dalje o Forchevilleovu plemstvu koje ga je zaokupljalo od sama početka večeri, odvrati:

— Upravo liječim jednu barunicu, barunicu Putbus. Putbusovi su sudjelovali u križarskim vojnama, zar ne? Oni imaju u Pomeraniji jezero koje je deset puta veće od Trga Concorde. Liječim je od suhe upale zglobova. Divna žena! Uostalom, mislim da poznaje gospođu Verdurin...

Ovo je omogućilo Forchevilleu, kad se malo zatim našao nasamo s gospođom Cottard, da nadopuni povoljno mišljenje što ga je bio izrekao o njezinu mužu:

— Zbilja zanimljiv čovjek, vidi se da poznaje prave ljude. K vragu, koliko samo toga ti liječnici znaju!

— Odsvirat ću za gospodina Swanna onu malu frazu iz sonate — reče pijanist.

— Ah, bogamu, pa nije to valjda ona »Zmija od sonate«? — priupita ih gospodin de Forcheville ne bi li igrom riječi zadivio društvanice.

Ali doktor Cottard, koji nikad nije čuo za taj kalambur, nije ga shvatio pa pomisli da se gospodin de Forcheville zabunio, te mu se brže-bolje primakne da ga ispravi:

— Ama, ne kaže se »zmija od sonate« nego »zmija sa sonetama¹ — reče gorljivim, nestrpljivim i slavodobitnim glasom.

Forcheville mu tad objasni igru riječi. Doktor pocrveni.

— Priznajte, doktore, da nije loše?

— Ah, pa ja odavno znam za taj štos — odgovori Cottard.

Ipak su svi umuknuli. Najavljena ustreptalim violinskim tremolom koji ju je štutio svojim drhtavim održavanjem za dvije oktave iznad nje — kao što se u gorskom kraju iza prividne i vrto-glave nepomičnosti slapa sedamdesetak metara niže zapaža u dolini

1. Serpent de sonnettes znači na francuskom čegrtuša.

síćušna spodobna prolaznice — pomolila se mala fraza, daleka, ljupka, zaštićena dugim lepršanjem prozirnoga i neprekidnog zvučnog zastora. Swann se iz dubine srca obrati njoj kao pouzdanici svoje ljubavi, kao Odettinoj prijateljici, koja bi je morala upozoriti neka se ne obazire na tog Forchevillea.

— Ah, zakasnili ste! — reče gospođa Verdurin jednom »vjerniku« kojeg je bila pozvala samo da navrati poslije večere.

— Danas je Brichot bio upravo nenadmašiv, kakva elokvencija! Ali već je otišao. Nije li tako, gospodine Svann? Čini mi se da ste ga vi danas prvi put vidjeli — nadoda, zacijelo u namjeri da ga podsjeti da upravo njoj ima zahvaliti na tom poznanstvu. — Zar nije bio sjajan taj naš Brichot?

Svann se uljudno nakloni.

— Zar nije? Nije pobudio vaše zanimanje? — hladno ga priupita gospođa Verdurin.

— Ma jest, gospođu, oduševio me je. Možda je malo odviše otesit i prevelik veseljak za moj ukus. Volio bih kad bi katkad bio malo neodlučniji i blaži, ali vidi se da vrlo mnogo zna i da je prava poštenjačina.

Društvo se vrlo kasno razišlo. Prvo što je nakon toga Cottard rekao ženi bilo je:

— Malokad sam vidio gospođu Verdurin tako raspoloženu kao večeras.

— A kakva je zapravo ta gospođa Verdurin, nije li to ipak neka laka roba? — upita Forcheville slikara, kojem je predložio da ga poveze.

Odette je sa žaljenjem gledala za njim. Nije se usudila poći kući bez Svanna, ali je u kočiji bila loše volje, a kad ju je on upitao smije li svratiti k njoj, odgovorila mu je: — Dabome — i nestrpljivo slegla ramenima.

Kad su svi gosti otišli, gospođa Verdurin upita muža:

— Jesi li primijetio kako se Svann glupavo smije kad smo razgovarali o gospođi LaTremolle?

Primijetila je kako su Svann i Forcheville višeput izostavili plemićku riječcu »de« ispred njezina prezimena. Nije nimalo dvojila da su time htjeli pokazati kako njima ništa ne znače plemićke titule,

pa je i sama poželjela ugledati se na njihovu gordost, ali nije bila posve načisto kojim se gramatičkim oblikom ona izražava. Osim toga, njen iskvareni govor nadvladao je njenu republikansku nepopustljivost, pa je i dalje govorila »LaTremolleovi«, ili je skraćivala slogove po uzoru na riječi pjesama po kavanama ili na tekstove karikaturista gdje se ispušta ono »de«, pa je govorila »d'La Tremolleovi«, ali se ubrzo ispravila i rekla: »gospođa La Tremolle«. Zatim je ironično nadodala: — Vojvotkinja, kako veli Swann — pokazujući smiješkom da samo navodi tuđe riječi i ne preuzima odgovornost za tako naivan i smiješan naziv.

— Otvoreno ću ti reći da mi se učinilo daje on strašno glup.

Gospodin Verdurin joj odgovori:

—Nije iskren, to je podmukao gospodin koji se ne može odlučiti ni za ovo ni za ono. Uvijek bi htio da vuk bude sit i koza cijela. Koliko se samo razlikuje od Forchevillea! To je barem čovjek koji ti glasno i jasno kaže što misli, sviđalo se to tebi ili ne. Nije on kao onaj drugi koji nit smrdi nit miriše. Uostalom, čini mi se da je Odetti mnogo više stalo do Forchevillea, i ja joj dajem za pravo. Najposlije, Swann se svim silama trudi da nas uvjeri kako je on svjetski čovjek, pobornik vojvotkinja, a ovaj drugi bar ima svoju titulu, on je ipak grof de Forcheville — nadoda tankočutnim glasom, kao daje dobro upućen u sve pojedinosti tog plemićkog naslova pa pomno važe njegovu vrijednost u odnosu na druge.

— Mogu ti reći — preuze gospođa Verdurin — da je Swann smatrao potrebnim uputiti Brichotu i nekoliko otrovnih i prilično smiješnih insinuacija. Naravno, kad je uvidio da je Brichot omiljen ovdje kod nas, htio je na taj način nas pogoditi, pokvariti nam raspoloženje. Vidi se daje to onaj dobri dragi obiteljski prijatelj koji će nas ogovarati čim izade iz naše kuće.

— Ma rekao sam ti ja — odvratil gospodin Verdurin — da je to promašen čovjek, sitna duša koja zavidi svemu što je koliko-toliko veliko.

Istini za volju, nije bilo nijednog »vjernika« koji nije bio zlobniji od Swanna, samo što su oni svi bili toliko oprezni da su ublažavali svoju zloću otrcanim šalama, iskricama osjećaja i srdačnosti, a ono malo suzdržanosti koju je sebi dopuštao Swann, bez pustih kon-

vencionalnih formula kao što su; »Mi ne mislimo time ništa loše«, na koje se nikad nije htio spustiti, doimalo se kao podlost. Ima originalnih pisaca koji i najmanjom smionošću izazivaju pobunu protiv sebe, zato što nisu od sama početka podilazili ukusu publike i nisu joj ugađali općim mjestima na koje je ona navikla. Isto se tako gospodin Verdurin ogorčeno bunio protiv Svvana. Kod njega je, kao i kod takvih pisaca, neobičnost govora poticala uvjerenje o zlim namjerama.

Swann nije još ni znao za nemilost koja mu prijete kod Verdurinovih, pa je i dalje gledao na njihove smiješne crte kroz ružičaste naočale, kroz prizmu svoje ljubavi.

Sastajao se i dalje s Odettom ponajčešće navečer, a po danu, bojeći se da joj ne dosadi svojim posjetima, želio joj je bar zaokupiti misli pa ju je svakog časa nastojao podsjetiti na sebe, ali na ugodan način. Kad god bi ga u izlogu cvjećarnice ili draguljarnice očarao pogled na neki bokor ili zgodan dragulj, odmah bi pomislio da ih pošalje Odetti zamišljajući kako će užitak koji je osjetio gledajući ih doživjeti i ona, pa da će stoga osjećati još veću nježnost prema njemu. Zato bi ih smjesta poslao u Ulicu La Perouse da ne bi odgađao trenutak u kojem će se on, kad ona primi nešto od njega, oćutjeti na neki način u njenoj blizini. Posebice je želio da ona primi taj dar prije nego izađe, da bi ga iz zahvalnosti koja će je obuzeti još nježnije dočekala kad se sastanu kod Verdurinovih, ili će mu čak — tko zna? — ako dostavljač bude dovoljno brz, poslati možda pismo još prije večere, ili će osobno doći k njemu, u dodatni posjet, da mu zahvali. Kao što je nekad u Odettinoj naravi proučavao reakcije prkosa, nastojao je sad reakcijama zahvalnosti izmamiti od nje one intimne čestice osjećaja koje mu još nije bila otkrila.

Često je imala novčanih poteškoća pa bi ga, u škripcu zbog nekog duga, zamolila da joj pritekne u pomoć. On je bio sretan što to može učiniti, a usrećivalo ga je i sve što je u Odette moglo pobuditi dojam o njegovoj velikoj ljubavi prema njoj, ili naprosto predodžbu o njegovu velikom utjecaju, o koristi koju od njega može očekivati. Da mu je tko na početku rekao: »Nju privlači tvoj društveni položaj«, a sada: »Ona te voli zbog tvog imutka«, nema dvojbe da on u to ne bi povjerovao; uostalom, ne bi mu bilo previše krivo ni da tko pomisli

da je uza nj veže — samo neka se zna da su njih dvoje vezani jedno za drugo — nešto tako snažno kao što je snobizam ili novac. Ali sve da je i pomislio da je to istina, ne bi ga možda zaboljelo ni kad bi u Odettinoj ljubavi prema sebi otkrio nešto trajnije od ugoda ili vrlina koje je ona mogla naći u njemu, a to je probitak, probitak koji će spriječiti da ikad dođe dan kad bi ona mogla doći u napast da se prestane viđati s njim. Zasad, obasipljući je darovima i čineći joj usluge, mogao se osloniti na svoje prednosti koje su bile izvan njega, izvan njegove pameti, mogao se odreći zamornih napora da joj se sviđi sam po sebi. Iako je ponekad sumnjao u zbilju one slasti da je zaljubljen, da živi samo od ljubavi, njoj je cijena kojom ju je on na kraju krajeva plaćao kao ljubitelj nematerijalnih senzacija samo podizala vrijednost. Isto tako vidimo ljude koji nisu načisto je li pogled na more i huka njegovih valova doista nešto tako divno, a onda unajme za sto franaka na dan hotelsku sobu koja im omogućuje da u njima uživaju, pa se na kraju uvjere u to i u rijetku kvalitetu svojih nekoristoljubivih sklonosti.

Jednog dana, kad su ga ovakva razmišljanja podsjetila na ono vrijeme kad su mu pričali o Odetti kao uzdržavanoj ljubavnici i kad se zabavljao uspoređujući to čudno oličenje: uzdržavane ljubavnice — tu blistavu smjesu neznanih i dijaboličnih elemenata ovjenčanu, poput neke prikaze Gustava Moreaua, otrovnim cvijećem isprepletanim sa skupocjenim draguljima — sa sadašnjom Odettom, na čijem je licu iščitavao iste one osjećaje sućuti za nekog nesretnika, ogorčenja na nepravdu, zahvalnosti za neko dobro djelo, kakve je nekoć vidio na licu svoje rođene majke ili svojih prijatelja, s ovom Odettom čije su se riječi često odnosile na stvari koje je on najbolje poznao, na njegove zbirke, na njegovu sobu, na njegova starog slugu, na bankara kod kojeg je pohranio svoje vrijednosnice—pomisao na bankara podsjeti ga da bi morao otići do njega da podigne novac. Doista, ako ovoga mjeseca ne pomogne Odetti u njenim materijalnim poteškoćama kao što je učinio prošlog mjeseca, kad joj je dao pet tisuća franaka, i ako joj ne pokloni dijamantnu ogrlicu koju ona priželjkuje, neće obnoviti u nje ono divljenje koje ona osjeća prema njegovoj velikodušnosti, zahvalnost koja ga silno usređuje, možda će se čak izvrgnuti opasnosti da ona pomisli da se njegova ljubav prema

njoj smanjila s obzirom na to kako se smanjuju njena očitovanja. I tada, posve nenadano, upita se ne znači li upravo to »uzdržavati« je (baš kao da se taj pojam uzdržavanja može izvesti iz elemenata koji nisu ni tajanstveni ni nastrani, nego zapravo pripadaju njegovu svakidašnjem i privatnom životu, kao što je ona novčanica od tisuću franaka, dobro poznata i svakidašnja stvar, poderana i iznova slijepljena, koju je njegov sobar, isplativši mjesečne račune i najamninu, spremio u ladicu pisaćeg stola, odakle ju je Swann izvadio da je pošalje Odetti uz četiri druge), i ne može li se i na Odettu primijeniti, otkako je on poznaje (jer nije ni načas pomislio da je ona ikad mogla primati novac od bilo koga prije njega), riječ »uzdržavana ljubavnica« koju je smatrao nespojivom s njenom osobom. Nije mogao produbiti tu misao, jer ga je nekakva duhovna lijenost koja mu je bila prirođena, povremena i određena providnošću, obuzela u tom trenutku i ugasila svako svjetlo u duhu, isto onako nenadano kao što su poslije, kad je posvuda uvedena električna rasvjeta, isključivali u hipu struju u kući. Misao mu je još časkom tapkala u mraku, a onda je skinuo naočale, obrisao stakla na njima, prešao rukom preko očiju i ponovo ugledao svjetlo tek onda kad se našao pred posve drukčijom mišlju, naime, da bi idućeg mjeseca morao Odetti isplatiti šest ili sedam tisuća franaka umjesto pet tisuća, i to radi iznenađenja i radosti koje će joj time prirediti.

Uvečer, kad ne bi ostao kod kuće da pričeka sat kad će opet naći Odettu kod Verdurinovih ili u kojem ljetnom restoranu kamo su rado navraćali, u Bulonjskoj šumi, a osobito u Saint-Cloudu, odlazio je na večeru u jednu od onih otmjenih kuća u kojima je nekad bio redoviti gost. Nije htio potpuno izgubiti kontakt s ljudima koji bi — tko zna? — možda jednog dana mogli biti od pomoći Odetti, i zahvaljujući kojima mu je dotle često polazilo za rukom da joj ugoditi. Osim toga, i višegodišnja navika na visoko društvo, na raskoš, bijaše razlog da ih prezire, ali istodobno i treba, tako da su mu se, od onog časa kad su mu se i najskromnije izbe činile jednako vrijedne kao i najkneževskiji dvori, osjetila toliko navikla na te dvore da bi se osjetio pomalo nelagodno kad bi se našao u onim izbama. Jednako je cijenio — toliko jednako da mu nitko to ne bi povjerovao — one skromne građane koji su priređivali plesove na petom katu stubišta

D, lijevo, kao i princezu od Parme koja je priređivala najljepše svečanosti u Parizu, samo što se nije osjećao da je na balu ako se nalazio s očima u spavaonici domačice, pa je pogled na umivaonike pokrivene ručnicima, na krevete pretvorene u garderobu, s kaputima i šeširima nabacanim na pokrivaču, budio u njemu isti onaj osjećaj gađenja, koji danas može u ljudi, naviklih na dvadeset godina električke, izazvati vonj petrolejke koja se čađi i dimi, ili žiška u lojanici što se puši.

U one dane kad bi večerao u gradu, zapovjedio bi da mu kočiju upregnu u sedam i pol; dok bi se odijevao, mislio bi na Odettu pa se nije osjećao tako sam, jer su neprestane misli na nju davale trenucima kad je bio daleko od nje istu onu posebnu čar kao i trenucima kad je bio s njom. Penjući se u kočiju, imao je osjećaj da je u isti mah uskočila u nju i misao na Odettu i sjela mu u krilo, kao kućni ljubimac kojeg vodimo posvuda sa sobom, i kojeg ćemo zadržati uza se i za stolom a da uzvanici i ne znaju za to. Milovao ju je, grijao se uz nju i, osjećajući neku vrstu klonulosti, prepuštao se laganom podrhtavanju od kojeg su mu se mreškali vrat i nos, što bijaše nešto novo, a istodobno je pričvršćivao u zapučku kiticu zvončića. Kako se od nekog vremena nije osjećao dobro i bio žalostan, napose otkako je Odette predstavila Verdurinovima Forchevillea, Swann je priželjkivao kratak odmor na ladanju. Ipak, nije imao hrabrosti napustiti Pariz, makar i na jedan dan, dok je god u gradu bila Odette. Zrak je bio topao; bili su najljepši proljetni dani. Premda se vozio po kamenom gradu do kakva zatvorena doma, pred očima mu je neprestano lebdjela slika njegova parka nedaleko od Combraya, gdje je već u četiri sata, prije nego što stigne do nasada šparoga, zahvaljujući vjetru što je puhao od polja Meseglisea, mogao uživati pod sjenicom isto toliko svježine kao i na obali jezera okruženog potočnicama i perunikama, i gdje su se, dok bi večerao, oko stola svijali ribizli i ruže što su ih posadile vrtlarske vješte ruke.

Nakon večere, ako se morao rano sastati s društvom u Bulonjskoj šumi ili u Saint-Cloudu, toliko je brzo ustajao od stola i odlazio — pogotovo ako je kiša prijetila da će ranije rastjerati »vjernike« — da mu je princeza des Laumes (kod koje se večeralo kasno i od koje je Swann krenuo prije nego što je bila poslužena kava kako bi

se pridružio Verdurinovima na otoku u Bulonjskoj šumi) jednom rekla:

— Bogme, da je Swann trideset godina stariji, i da pati od bolesti mjehura, još bismo mu mogli oprostiti što je ovako pobjegao. Reklo bi se da mu uopće nije stalo do nas.

Tješio se da će čari proljeća, kojima se neće moći naslađivati u Combrayu, naći bar na Labuđem otoku ili u Saint-Cloudu. Ali kako je mogao misliti samo na Odettu, nije čak znao ni je li osjetio miris mlada lišća ni je li bila mjesečina. Dočekala bi ga mala fraza iz one sonate koju je svirao netko u vrtu na restoranskom klaviru. Ako u vrtu nije bilo klavira, Verdurinovi bi zapovjedili da se teškom mukom dopremi klavir iz koje sobe ili blagovaonice. To ipak ne znači da je Swann opet bio u njihovoj milosti, naprotiv. Ali pomisao da prirede ugodno iznenađenje nekome koga čak i ne vole, pobuđivala je kod njih u trenucima potrebnim za pripreme oko toga prolazne i prigodne osjećaje naklonosti i srdačnosti. Kadikad bi sam sebi rekao da prolazi još jedna proljetna večer, i silio se da obrati pozornost na stabla, na nebo. Ali uzbuđenje koje je u njemu izazivala prisutnost Odette, pa i stanovita grozničava nelagoda koja ga nije napuštala već neko vrijeme, lišavali su ga osjećaja spokojnosti i ugodnosti koji su prijeko potrebna podloga za dojmove što ih priroda može pružiti.

Jedne večeri, kad je pristao večerati s Verdurinovima i kad je za večerom rekao da sutradan ide na banket sa svojim bivšim drugovima, Odette mu je kazala za stolom pred cijelim društvom, i pred Forchevilleom, koji je sad također pripadao »vjernicima«, pred slikarom i pred Cottardom:

— Da, znam ja da idete na taj svoj banket; vidjet ću vas dakle tek kod kuće, samo nemojte doći prekasno.

Premda se Swann nije nikad ozbiljno zabrinuo zbog Odettinu prijateljstva s ovim ili onim »vjernikom«, osjetio je duboku slast što je čuje gdje pred svima tako priznaje, spokojno i bezočno, da se oni svake večeri sastaju, što priznaje povlašteni položaj koji on uživa kod nje i prednosti koju mu to donosi. Često je doduše pomišljao kako Odette ni po čemu nije nikakva izvanredna žena, i kako u njegovoj nadmoći nad osobom koja mu nije dorasla nema ničega što bi mu moralo osobito laskati kad ona to priznaje pred ostalim »vjernicima«,

ali otkako je zapazio da ima mnogo muškaraca kojima je Odette divna i poželjna, čari koje za njih ima njezino tijelo probudile su u njemu bolnu potrebu da potpuno zagospodari njome i u najskrovitijim zakucima njezina srca. Stoga je počeo pripisivati neprocjenjivu vrijednost trenucima koje je uvečer provodio kod nje, kad bi je posjeo sebi u krilo i nukao je da mu kaže što misli o ovome ili onome, kad je procjenjivao jedina dobra na ovom svijetu do kojih mu je bilo stalo. Zato ju je nakon te večere odveo na stranu da joj toplo zahvali na tome, nastojeći joj predočiti, prema stupnjevima zahvalnosti koje joj iskazuje, svu ljestvicu užitaka koje mu ona pruža, a od kojih je najveći to što ga štiti, dok god njegova ljubav bude trajala i izvrgavala ga mogućnosti da bude ranjen, od napadaja ljubomore.

Kad je sutradan odlazio s banketa, pljuštalo je kao iz kabla, a imao je na raspolaganju samo svoju otvorenu kočiju. Jedan mu prijatelj ponudi da će ga povesti kući u zatvorenoj kočiji, a kako mu je Odette, samim time što je zatražila od njega da dođe, zajamčila da ne očekuje nikog drugog, mogao se mirne duše i nepomućena srca vratiti kući na spavanje umjesto da se voza okolo po kiši. Ali možda će ona, ako vidi da on ne pokazuje da mu je stalo do toga da provodi s njom svakog dana bez iznimke kraj večeri, jednom propustiti da mu pričuva te sate upravo onda kad on to bude najviše želio.

Stigao je k njoj negdje iza jedanaest sati, a kad joj se ispričao što nije mogao ranije doći, ona protuži da je zaista vrlo kasno, da se zbog nevremena ne osjeća dobro, daje boli glava i da ga unaprijed upozorava da može ostati kod nje samo pola sata, da će ga u ponoć otparaviti kući, a malo zatim reče mu da je umorna i da joj se spava.

— Onda, večeras nema katleja? — priupita je on. — A ja sam se baš radovao malo j dobroj katleji.

Ona mu odgovori pomalo zlovoljno i nervozno:

— Ma ne, dragi, večeras nema katleja, zar ne vidiš da mi nije dobro?

— Možda bi ti od toga bilo bolje, ali neću, uostalom, navaljivati.

Zamolila ga je da ugasi svjetlo prije nego što izađe, pa on sam navuče zastore na krevetu i ode. Ali, kad se vratio kući, iznenada pomisli da Odette večeras možda čeka nekoga, da se samo pretvarala da je umorna, i da ga je zamolila neka ugasi svjetlo samo zato da on

povjeruje da će ubrzo zaspati, te da će ponovo upalila svjetlo čim je on otišao, i pustila u kuću onoga koji će provesti s njom noć. Pogleda koliko je sati. Prošlo je bilo gotovo sat i pol otkako je otišao od nje. Opet izađe na ulicu, sjede u fijaker i daje ga zaustaviti sasvim blizu njene kuće, u uličici koja je pod pravim kutom sjekla onu na koju je gledala stražnja strana njezine kuće, i iz koje je on višeput pokucao na prozor njezine spavaće sobe da mu otvori vrata. Kad je izašao iz fijakera, u četvrti je bilo sve pusto i mračno, ali trebalo je prijeći samo nekoliko koraka da dođe do ulaza u njezinu kuću. Usred tame koja je vladala u ulici, u kojoj su sva svjetla u prozorima bila davno pogašena, opazi samo jedan prozor iz kojeg je padalo — između rebrenica što su istiskivala poput vinske preše tajanstveni i zlatni sok — svjetlo koje je ispunjavalo sobu i koje ga je u mnogo drugih večeri s najveće daljine odakle ga je ugledao veselilo kad bi stigao u tu ulicu i naviještalo mu: »Ona je tu i čeka te«, a sad ga je mučilo govoreći mu: »Ona je tu s onim kojeg je čekala«. Htio je znati tko je to, pa se prikrao uz sam zid do prozora, ali nije mogao ništa razabrati između kosih daščica rebrenica; u tišini je čuo samo nečije šaputanje.

Nedvojbeno je patio što vidi to svjetlo, u čijoj se zlatnoj atmosferi iza prozora kretao nevidljiv i mrski par, što čuje taj šapat koji odaje nazočnost onoga koji je došao ovamo nakon njegova odlaska, Odettinu lažljivost i sreću u kojoj uživa s neznancem. Ipak mu je bilo drago što je došao: bol koja ga je nagnala da ode od kuće izgubila je nešto od svoje oštrote time što je odstranila neizvjesnost; sad kad Odettin drugi život, koji je u tom času iznenada počeo nemoćno naslućivati, bijaše tu razgolićen pred njim, jarko osvijetljen svjetiljkom, zarobljen, i ne znajući, u toj sobi u koju će on nahrupiti kad mu se prohtije, da ga iznenadi i uhvati na djelu. Ili, radije će pokucati na spuštene rebrenice kao što je često činio kad bi kasno došao; tako će bar Odette znati da on zna, da je vidio svjetlo i čuo njihovo čavrljanje; a on, koji je maloprije zamišljao kako se ona s onim tamo ruga njegovim iluzijama, on sad vidi njih, onako samopouzdana u svojoj zabludi, on je zapravo njih prevario jer oni misle da je on negdje daleko, a on već zna da će pokucati na rebrenice. Ono što mu je u tom trenu gotovo godilo možda je također bilo nešto više od ublažavanja boli i sumnje — bijaše to intelektualni užitak. Ako su, otkako je bio zal-

jubljen, stvari opet poprimile nešto od one divne zanimljivosti koju je nekoć nalazio u njima, ali samo kad bi bile obasjane sjećanjem na Odettu, sada je njegova ljubomora raspirivala drugi dar njegovih mladenačkih studija, strast za istinom, ali za istinom koja također postoji kao veza između njega i njegove ljubavnice i prima svoju svjetlost samo od nje, za posve individualnom istinom kojoj su jedini cilj, beskrajno vrijedan i gotovo nesebično lijep, Odettini postupci, njeni odnosi, njene nakane i njena prošlost. U svim drugim razdobljima njegova života sitne svakidašnje riječi i djela neke druge osobe bili su mu potpuno bezvrijedni; kad su mu o njima pričali, smatrao ih je beznačajnima, a dok ih je slušao, sve je to zaokupljalo samo njegovu najpovršniju pozornost; bijaše to za njega jedan od onih trenutaka u kojima se osjećao potpuno nevažan i prosječan. Ali u ovom neobičnom razdoblju ljubavi individualnost druge osobe poprima nešto toliko duboko da je radoznalost, koja se sad probudila u njemu, da sazna i najsitnije pojedinosti iz svakidašnjice jedne žene, bila ravna radoznalosti koju je nekoć osjećao prema povijesti. Sve ono čega bi se do tada bio stidio, uhoditi pod nečijim prozorom, a sutra možda — tko zna? — vješto ispipavati ravnodušne osobe, podmićivati slugu, prislušivati iza vrata, nije mu se više činilo — kao ni odgonetavanje starih zapisa i uspoređivanje svjedočanstava i tumačenje spomenika — da je išta drugo do metoda znanstvenog istraživanja od prave intelektualne vrijednosti prikladna u traganju za istinom.

Kad je već htio pokucati na prozor, postidi se načas pri pomisli kako će Odette doznati da je posumnjao u nju, da se vratio i da tu stoji na straži. Višeput mu je bila rekla kako se užasava ljubomornih muškaraca, ljubavnika koji uhode svoje drage. Ovo što sad kani učiniti zaista je nezgodno i time će joj još više omrznuti, a u ovom ga trenutku, dok još nijepokucao, moždai voli, premda ga vara? Koliko puta žrtvujemo neku moguću sreću samo zbog svoje nestrpljivosti da odmah udovljimo svojoj želji! Ali želja da sazna istinu bila je jača i činila mu se plemenitijom. Znao je da je stvarnost, za koju bi dao život daje točno utvrdi, čitljivo ispisana iza ovog prozora prošaranog svjetlošću, kao pod zlatnim koricama jednog od onih dragocjenih rukopisa, u kojima ni učenjak što zaviruje u njih ne može ostati

ravnodušan spram umjetničkog bogatstva. Osjećao je sladostrasnu želju da upozna istinu koja ga strastveno zanosi u ovom jedinstvenom, prolaznom i skupocjenom primjerku prozračne materije, tako tople i lijepe. Pa onda, prednost koju je osjećao — koju je pošto-poto želio osjećati — da ima pred njima, nije možda toliko bila u spoznaji koliko u tome da im pokaže da zna. Propeo se na prste. Pokucao. Nisu ga čuli, pa pokuca jače, a razgovor zamre. Nečiji muški glas — nastojao je razabrati kojem bi od Odettinih prijatelja mogao pripadati — zapita:

— Tko je?

Nije bio siguran da ga poznaje. Pokuca još jedanput. Netko otvori prozor a zatim podigne rebrenice. Sad više nije bilo uzmaca, a kako će ona ionako sve doznati, da ne bi izgledao suviše nesretan, suviše ljubomorani i znatiželjan, zadovolji se da nehajno i veselo dovikne:

— Ne uznemirujte se! Slučajno sam prolazio ovuda i vidio svjetlo, pa sam htio pitati je li vam što bolje?

Pogleda. Pred njim su na prozoru bila dva stara gospodina, jedan je od njih držao u ruci svjetiljku i Swann ugleda sobu, nepoznatu sobu. Kako je imao naviku, kad je kasno dolazio k Odetti, prepoznati njen prozor po tome što je jedini bio osvjetljen među potpuno jednakim prozorima, prevario se i pokucao na drugi prozor, na susjednoj kući. Ispričavajući se, otišao je i vratio se kući, sretan što je zadovoljenjem svoje znatiželje očuvao njihovu ljubav netaknutu, i što nije — pošto je tako dugo hinio prema Odetti svojevrsnu ravnodušnost — svojom ljubomorom pružio dokaz da je previše voli, koji onoga od dvoje ljubavnika koji primi taj dokaz zauvijek oslobađa dužnosti da mnogo voli.

Nije joj spominjao tu svoju nezgodu, niti je više mislio na nju. Ali na mahove bi mu misli u svojim lutanjima naišle na to sjećanje na mjestu gdje je ležalo zapretano, pokrenulo ga i zakopalo još dublje, i tako bi osjetio nenadano i duboku bol. Baš kao da je to bila fizička bol, nije ju mogao mislima ublažiti, samo što je fizička bol nezavisna od misli pa se misao može zadržati na njoj, ustanoviti da se smanjila ili daje trenutno uminula, a ovu je bol misao ponovo izazivala samim time što je se prisjetila. Htjeti ne misliti na nju značilo je opet misliti, i opet patiti od nje. A kad bi, čavrljajući s prijateljima, zaboravio na

svoju bol, odjednom bi se zbog neke riječi koju je netko izgovorio promijenio u licu, kao ranjenik kojem je neki nespretnjaković nesmotreno dodirnuo bolni ud. Kad bi odlazio od Odette, bio je sretan, ćutio se spokojan, prisjećao se njenih smiješaka, podrugljivih kad bi govorila o ovome ili onome, i nježnih prema njemu, njene teške glave koju je odvojila od svoje osi da bi je nagnula i spustila, gotovo protiv svoje volje, na njegove usne, kao što je prvi put učinila u kočiji, bolnih pogleda koje je bacala na nj dok mu je bila u zagrljaju zimogrozno uvlačeći pognutu glavu među ramena.

Ali učas bi se njegova ljubomora, baš kao da je sjena njegove ljubavi, upotpunila duplikatom onog drugog smiješka kojim gaje dočekala te iste večeri — i koji se, naprotiv, rugao Svvanu i bio pun ljubavi prema nekom drugom — opet je prignula glavu ali prema drugim usnama, sa svim znacima nježnosti koje je iskazivala njemu, no sad namijenjenim nekom drugom. Sva ona sladostrasna sjećanja koja je odnosio od nje bijahu kao isto toliko skica, grubih planova sličnih onima koje vam podastire neki dizajner, a koji su omogućili Swannu da stekne predodžbu o žarkim i strastvenim pozama koje je možda zauzimala s drugima. Stoga je počeo žaliti zbog svakog užitka koji je doživio s njom, zbog svakog milovanja koje je izmislio i koje joj je nesmotreno pokazivao koliko mu godi, zbog svake dražesti koju je na njoj otkrivao, jer je znao da će time malo zatim još više povećati svoje muke.

Muke su postale još gore kad se Swann prisjetio jednog kratkog pogleda koji je prije nekoliko dana prvi put zapazio u Odettinim očima. Bijaše to kod Verdurinovih, poslije večere. Bilo da je Forcheville naslutio da njegov šurjak Saniette nije u njihovoj milosti, pa ga je izabrao za predmet svojih šala i htio se proslaviti na njegov račun, bilo da ga je ozlovoljila nespretna dosjetka koju je ovaj izvalio i koja je, uostalom, prošla nezapaženo jer gosti nisu znali kakvu nepriličnu aluziju ona zapravo sadrži, i to protiv volje onoga koji ju je bio izrekao bez trunke zlobe, bilo zato što je već neko vrijeme vrebao priliku da istjera iz ove kuće čovjeka koji ga predobro poznaje, a za kojeg je znao da je toliko tankoćutan da mu već sama njegova nazočnost ne bi u stanovitim trenucima smetala, Forcheville je na te Sanietteove nezgodne riječi odgovorio vrlo grubo i počeo ga vrijeđati, a što je

glasnije vikao, to je bivao drskiji uživajući u prepasti, boli i poniznim molbama onoga drugoga, tako da je nesretnik uputio gospođi Verdurin pitanje treba li još ostati, a kako nije dobio odgovora, izašao je iz sobe mucajući nešto, sa suzama u očima. Odette je beščutno promatrala taj prizor, a kad su se vrata za njim zatvorila, spustila je u neku ruku za nekoliko stupnjeva obični izraz na svom licu da bi se u podlosti mogla naći na istoj razini kao i Forcheville, oči su joj se zaiskrile od podmukla smiješka kojim mu je čestitala na njegovoj drskosti i kojim je iskazala porugu na račun njegove žrtve; dobacila mu je pogled sukrivnje u zlu koji je nedvojbeno značio: »To je bila prava egzekucija, nema zbora! Jeste li ga vidjeli kako se pokunio? Rasplakao se!« Kad je Forcheville zapazio taj pogled, iznenada se otrijeznio od gnjeva, ili od hinjena gnjeva, od kojeg je još gorio, te se osmjehnuo i rekao joj:

— Da je bio samo pristojan, još bi bio ovdje, dobra lekcija može biti od koristi u svakoj dobi.

Jednog dana, kad je Swann otišao od kuće usred popodneva nekome u posjet i nije našao osobu s kojom je želio razgovarati, palo mu je na pamet da svrati k Odetti u doba kad nije dolazio k njoj, ali je znao daje u to vrijeme uvijek kod kuće, da se odmara poslije ručka ili piše pisma prije popodnevnog čaja, pa da će načas moći uživati u njenu društvu a da joj neće ni najmanje smetati. Pazikuća mu reče da misli da je kod kuće; on pozvoni i učini mu se da čuje nečije korake, ali mu nitko ne otvori vrata. Ozlovoljen i zabrinut, ode u onu uličicu na koju je gledala druga strana njene kuće, te stane pod prozor Odettine spavaće sobe. Kako su zastori bili navučeni, ništa nije vidio pa je počeo snažno lupati po prozoru i glasno je dozivati. Ipak, nitko mu se ne odazove. Opazio je da ga susjedi gledaju. Ode misleći da se možda prevario kad mu se učinilo daje čuo one korake. Ipak je ostao toliko zabrinut da nije mogao ni na što drugo misliti. Nakon sat vremena vrati se. Nađe je kod kuće; reče mu da je bila kod kuće maloprije kad je on zvonio, ali da je spavala; zvono ju je probudilo, shvatila je da je to on pa je potrčala za njim, ali je on već bio otišao. Čula ga je kad je kucao na prozor. Swann odmah u tom kazivanju prepozna jedan od onih djelića istinite činjenice koji lažljivci, zatečeni u laži, unose za svoju utjehu u prikazivanje lažne činjenice koju su izmislili, vjerujući

da se ona može uklopiti u prikaz i da će čitavoj priči dati izgled vjerodostojnosti. Odette je doduše, kad bi počinila nešto što bi htjela zatajiti, sakrila to na dno svoje duše. Ali, čim bi se našla s onim koga je htjela obmanuti, zbnula bi se, sve bi joj se misli urušile, izdala bi je sposobnost izmišljanja i prosuđivanja, glava bi joj postala potpuno prazna. Trebalo je ipak nešto reći, a nadohvat joj je ruke bilo upravo ono što je htjela sakriti, a što je bila istina, pa je jedino tu i ostalo. Od toga bi otkinula sitan komadić, nevažan sam po sebi, misleći da je tako ipak bolje, jer je to pojedinost koja se može provjeriti i koja nije toliko opasna kao kakva lažna pojedinost. »To je barem istina«, mislila je u sebi, »time ipak nešto dobivam, on se može raspitati i uvjeriti da je to istina, to me nipošto neće izdati.« Varala se, upravo ju je to izdalo, jer joj nije bilo jasno da ta istinita pojedinost ima stanovite uglove koji pristaju samo dodirnim pojedinostima istinite činjenice od kojih je proizvoljno otkinuta, i koja će, ma kakve pojedinosti ona izmislila da ih uklopi u njih, uvijek otkrivati viškom građe i neispunjenim prazninama da ne potječe iz njihova sastava. »Ona priznaje da me je čula da zvonim, i da je pomislila da sam to ja, i da me je htjela vidjeti«, reče u sebi Swann. »Ali to se ne slaže s činjenicom da mi nije otvorila vrata.«

Ipak je nije upozorio na to proturječje, jer je mislio da će Odette, prepuštena sama sebi, izlanuti možda kakvu laž u kojoj će biti i slabašan tračak istine. Ona je govorila a on je nije prekidao, nego je s pohlepnom i bolnom pobožnošću skupljao riječi koje mu je govorila i za koje je osjećao (upravo zato što je iza njih skrivala istinu) da zaštićuju, poput vela u svetištu, nejasan otisak, da naznačuju nesiguran obris one neizmjerne dragocjene i, na žalost, nepronalazive stvarnosti — naime, što je radila maloprije, u tri sata, kad je došao k njoj — o kojoj on nikad neće posjedovati ništa drugo do ovih laži, nejasnih i božanskih tragova, i koja će postojati samo u tajnom sjećanju ovoga stvorenja što će je promatrati ne znajući njenu pravu vrijednost, ali je njemu neće odati. Doduše, na mahove je dobro slutio da Odettini svakidašnji postupci nisu osobito zanimljivi i da odnosi koje možda ima s drugim muškarcima ne isijavaju nužno, u univerzalnom smislu i svakom misaonom biću, neku nezdravu tugu koja bi mogla izazvati samoubilačku groznicu. Tada je uviđao da to

zanimanje, ta tuga, postoji samo u njemu kao kakva bolest, a da će, kad on ozdravi, Odettini postupci, cjelovi koje je možda drugima dijelila, iznova postati bezazleni kao i postupci mnogih drugih žena. Ali, premda je bolna radoznalost koju je Swann sad osjećao imala svoj uzrok samo u njemu, ona nije bila dovoljna da zaključi da je nerazumno smatrati tu radoznalost važnom, i da učini sve što je u njegovoj moći da je zadovolji. Swann je naime ulazio u godine u kojima filozofija — koju je podupirala filozofija toga doba, pa i filozofija sredine u kojoj je Swann dugo živio, onog društva oko princeze des Laumes gdje se smatralo neprijepornim da je čovjek pametan onoliko koliko u sve sumnja, i gdje su držali stvarnim i nepobitnim samo ono što čovjek voli — nije više filozofija mladih dana nego pozitivna, gotovo medicinska filozofija ljudi koji, umjesto da usmjere svoje težnje na vanjske objekte, nastoje izvući iz proteklih godina nekakve fiksne ostatke navika i strasti koje mogu smatrati karakterističnim i trajnim, pa će budno paziti najviše na to da budu zadovoljni načinom života koji su usvojili. Swann je smatrao mudrim da u životu vodi računa o patnji koju osjeća zbog toga što ne zna što je činila Odette, isto kao što je morao voditi računa o lošem utjecaju vlažnog podneblja na svoje ekceme, i da u svom budžetu predvidi pozamašnu svotu novca da o tome kako Odette provodi dane dobiva podatke bez kojih bi bio nesretan, baš kao što je predviđao izdatke i za zadovoljavanje drugih sklonosti od kojih je mogao očekivati užitke, barem prije nego što se zaljubio, kao recimo za skupljanje umjetnina i dobru kuhinju.

Kad se već htio oprostiti s Odettom i vratiti se kući, ona ga zamoli neka još malo ostane, čak ga živahno uhvati za ruku u trenutku kad se mašio za kvaku. Ali on nije na to obratio pažnju, jer usred mnoštva gesta, riječi i upadica koji ispunjavaju razgovor, neizbježno prelazimo, ne primjećujući ništa što bi nam privuklo pozornost, preko svega onoga što skriva istinu koju naše sumnje nasumce traže, a, naprotiv, zadržavamo se na onome iza čega se ništa ne krije. Neprestance mu je ponavljala: — Kakva šteta! Nikad inače ne dolaziš popodne, a jedini put kad si došao, nisam se vidjela s tobom! — On je dobro znao da ona nije toliko zaljubljena u njega da bi tako silno žalila što se nije vidjela s njim, ali kako je bila dobra i željna da mu ugoditi, pa često i žalosna

kad bi ga ozlojedila, bilo mu je posve prirodno što se ovaj put žalosti što ga je lišila tog užitka, vrlo velikog za njega, a ne za nju, da provedu sat vremena zajedno. Ipak je to bilo prilično nevažno pa gaje na kraju iznenadio bolan izraz na njenu licu. U tom ga je trenutku podsjetila još više nego obično na ženske likove slikara Proljeća¹. Imala je isto ono njihovo utučeno i ucviljeno lice koje kao da je klonulo pod bremenom boli preteške za njih samo zato što su pustili malog Isusa da se igra sa šipkom, ili što gledaju Mojsija kako toči vodu u korito. Jednom je već bio vidio takvu tugu na njenu licu, ali se nije mogao sjetiti kad je to bilo. Odjednom se prisjeti: bilo je to kad je Odette lagala pred gospođom Verdurin, sutradan nakon one večere na koju nije bila došla pod izgovorom da se nije osjećala dobro, a zapravo samo zato da bi ostala sa Swannom. Doista, ni najsavjesnija od svih žena ne bi osjećala takvu grižnju savjest zbog tako nedužne laži. Ali Odettine laži obično nisu bile tako nevine i cilj im je bio da spriječe neka otkrića koja bi joj, kod jednih ili kod drugih, mogla zadati grdних poteškoća. I zato, kad je lagala, sva uplašena, osjećajući se slabo naoružana za obranu, nesigurna da će uspjeti, spopadala ju je želja da plače od umora, kao što plaču djeca kad ne mogu zaspati. Osim toga, znala je da najčešće ozbiljno vrijeđa čovjeka kojem laže, a kojem će možda biti izručena na milost i nemilost ako ne bude vješto lagala. Tada je bila istodobno i ponizna i kriva pred njim. A kad bi se morala poslužiti nekom beznačajnom društvenom laži, zbog asocijacije dojmova i sjećanja osjećala je slabost kao da je premorena i kao da se kaje zbog neke nepodopštine.

Kakvu je to užasnu laž upravo kanila kazati Swannu kad je imala taj bolni pogled i taj plačni glas, koji samo što nisu prepukli od napora što ga je sama sebi nametnula, baš kao da traži milost? On pomisli da mu ona ne nastoji zatajiti samo istinu o onome što se dogodilo toga popodneva, nego još nešto aktualnije što se možda još nije ni dogodilo, i što će se tek dogoditi, a što bi mu moglo rasvijetliti tu istinu. Uto začuje zvuk zvona. Odette je neprestano i dalje govorila, ali su joj riječi bile još samo puko grcanje — žaljenje što se toga popodneva nije vidjela sa Swannom, što mu nije otvorila vrata, prometnulo se u pravo oćajanje.

1. Botticellija.

Začuo je kako se zatvaraju ulazna vrata i kako kreće nečija kočija, kao da netko odlazi — vjerojatno onaj koga Swann nije smio vidjeti — netko kome su rekli daje Odette izašla. Pomislivši kako je samim time što je došao u neuobičajeno vrijeme poremetio mnogo toga što ona nije htjela da on dozna, obuze ga osjećaj obeshrabrenosti, gotovo ojađenosti. Ali, kako je volio Odettu, kako je bio navikao sve svoje misli usredotočivati na nju, sažaljenje koje je mogao osjetiti prema samu sebi obuze ga prema njoj pa promrmlja: — Sirota moja!

— Kad je odlazio, uzela je sa stola nekoliko pisama i zamolila ga da ih odnese na poštu. Ponese ih sa sobom, a kad se već vratio kući, primijeti da ih je zaboravio predati. Vрати se na poštu, izvadi ih iz džepa i, prije nego što će ih ubaciti u sandučić, pogleda adrese. Sva su bila upućena dobavljačima, samo je jedno bilo za Forchevillea. Držao je to pismo u ruci i rekao sam sebi: »Kad bih pročitao što tu piše, doznao bih kako ga oslovljava, kako mu se obraća, ima li što među njima. Moguće je čak, ako ga ne pročitam, da učinim nešto bezobzirno Odetti, jer je to jedini način da se oslobodim sumnje, koja možda znači i klevetu na njen račun, svakako nešto što će joj zadati bol, a što nikako više neću moći ispraviti ako pismo predam.«

Vрати se s pošte kući, ali ponese pismo sa sobom. Upali svijeću i primakne joj kuvertu, koju se nije usuđivao otvoriti. U prvi mah nije mogao ništa pročitati, ali je kuverta bila tanka, pa kad ju je pritisnuo uz papir koji je bio u njoj, uspio je kroz nju pročitati posljednje riječi. Bijaše to prilično hladan završni pozdrav. Da nije on pregledavao pismo upućeno Forchevilleu, nego da je Forcheville čitao pismo upućeno Svvanu, pročitao bi onaj kudikamo nježnije izraze! Čvrsto pridrži pismo koje se micalo u kuverti, koja je bila veća od njega, a onda, pomičući ga palcem, podmetne retke jedan za drugim pod onaj dio kuverte koji nije bio podstavljen, jedini kroz koji je mogao nešto pročitati.

Ipak nije bilo lako čitati što piše. Doduše, nije to bilo ni potrebno jer je vidio dovoljno da se uvjeri da je riječ o nekom sitnom, nevažnom događaju koji nema veze s ljubavnim odnosima. Odnosilo se to na Odettina strica. Svann je točno pročitao što piše na početku retka: »Imala sam pravo«, ali mu nije bilo jasno u čemu je imala pravo, a onda se iznenada pojavi riječ koju u prvi mah nije

uspio pročitati i koja mu objasni smisao čitave rečenice: »Imala sam pravo što sam otvorila vrata, bio je to moj stric.« Otvorila vrata! Prema tome, Forcheville je bio unutra kad je Swann pozvonio, i ona ga je otpravila. Otuda oni koraci koje je Swann čuo.

Tada pročitava čitavo pismo; na kraju se ispričavala što je onako bezobzirno postupila s njim i javljala mu da je zaboravio cigarete kod nje. Takvu je rečenicu napisala i Swannu nakon jednog od njegovih prvih posjeta. Ali tada je nadodala: »Zašto niste zaboravili i svoje srce? Njega vam ne bih nikad vratila.« Za Forchevillea nije tu bilo ničeg sličnog — nikakve aluzije koja bi upućivala na zaključak da ima nešto među njima. Uostalom, istini za volju, Forcheville je u svemu ovome prošao gore od njega, jer mu je Odette pisala da ga uvjeri da je posjetilac bio njen stric. Odatle je slijedilo da je upravo on, Swann, muškarac kojem ona pripisuje važnost, i radi kojeg je otpravila onoga drugog. Pa ipak, ako između Odette i Forchevillea nema ništa, zašto mu nije odmah otvorila vrata, zašto je napisala: »Imala sam pravo što sam otvorila vrata, bio je to moj stric«? Ako nije činila u tom času ništa loše, kako bi Forcheville uopće mogao shvatiti zašto ona ne otvara vrata? Swann je stajao očajan i zbunjen, a ipak sretan pred tom omotnicom koju mu je Odette bila predala bez trunke straha, toliko je čvrsto vjerovala u njegovu diskreciju, ali mu se kroz prozirno staklo te kuverte otkrivao, uz tajnu jednog događaja za koji nije smatrao da će ga ikad doznati, djelić Odettina života, kao u kakvom uskom, svijetlom izresku izrezanom bez njena znanja. Njegova je ljubomora zatim uživala u tom otkriću, baš kao da ljubomora ima nekakvu samostalnu, sebičnu životnu snagu koja proždire sve što je može nahraniti, pa bilo to i na štetu njega sama. Sad je imala zalihe hrane i Svann se ubuduće mogao svakog dana uznemirivati zbog posjeta koje Odette prima oko pet sati, i nastojati doznati gdje se Forcheville nalazi u to vrijeme. Jer, Swannova je naklonost očuvala onaj isti karakter koji mu je od sama početka dalo neznanje o tome kako Odette provodi dane, i duhovna lijenost koja ga je priječila da to neznanje nadoknadi maštom. Isprva nije bio ljubomorani na sav Odettin život, nego samo na one trenutke u kojima ga je neka, možda i pogrešno protumačena okolnost navodila na pretpostavku da ga Odette možda vara. Njegova je ljubomora, poput hobotnice

koja pruža prvi, pa drugi, pa treći pipac, čvrsto prionula uz taj trenutak od pet sati popodne, pa onda uz neki drugi, pa onda uz neki treći. Ali Svann nije znao izmišljati svoje muke. One su bile samo uspomene, samo produljenje muke koja mu je došla izvana.

Ipak mu je sve zadavalo muke. Želio je udaljiti Odettu od Forchevillea, odvesti je na Jug, na nekoliko dana. Ali mislio je da nju žele svi muškarci u hotelu, pa da i ona njih sve želi. I tako je on, koji je nekad na putovanjima tražio nepoznate ljude i velike skupove, bio sada plašljiv i klonio se društva muškaraca, baš kao da su ga okrutno ranili. A kako i ne bi postao mizantrop kad je u svakom muškarcu vidio mogućeg Odettina ljubavnika? I tako je ljubomora, još više nego sladostrasna i strastvena žudnja koju je ispočetka osjećao prema Odetti, izobličavala Svannov karakter i mijenjala u svemu i posvema, u očima drugih, i sam izgled vanjskih znakova kojima se taj karakter očitovao.

Mjesec dana nakon što je pročitao Odettino pismo upućeno Forchevilleu, Svann je otišao na večeru koju su Verdurinovi priredili u Bulonjskoj šumi. U času kad su se već spremali razići, primijetio je kako se gospođa Verdurin nešto dogovara s nekim gostima, i učini mu se da podsjeća pijanista neka sutradan svakako dođe na večeru u Chatou. Njega pak, Svanna, nisu pozvali.

Verdurinovi su govorili poluglasno i nejasno, ali slikar, zacijelo iz rastresenosti, dovikne:

— Neće uopće trebati svjetla, a on neka svira Mondschein-sonate¹ u mraku da bolje vidimo!

Kad opazi da je Svann na dva koraka od nje, gospođa Verdurin poprimi onaj izraz u kojem se želja da se ušutka onaj koji govori, i želja da izgledamo nedužni u očima onoga koji sluša, poništavaju intenzivnim bezizražajnim pogledom, u kojem se ukočeni znak sudioništva prikriva prostodušnim smiješkom, a koji najposlije, otkriva pogrešku svima koji su je primijetili, ako ne i onima koji su je počinili, a ono barem onome na kojeg se odnosi. Odette iznenađena poprimi izraz očajnice koja odustaje od borbe protiv prevelikih životnih poteškoća, a Svann, obuzet tjeskobom, počne brojiti minute

1. »Sonata mjesečine« ili »Patetična sonata« Ludwiga van Beethovena.

koje ga dijele od trenutka kad će, nakon odlaska iz ovog restorana, na povratku kući s njom, moći zatražiti od nje stanovita objašnjenja i iznuditi obećanje da ni ona neće sutradan poći u Chatou, ili da će zamoliti Verdurinove da i njega pozovu, te svojim zagrljajem smiriti tjeskobu koja ga muči. Napokon su svi pozvali svoje kočije, a gospođa Verdurin reče Swannu:

— E pa, onda, zbogom, do skorog viđenja, je li? — nastojeći ga ljubaznim pogledom i usiljenim smiješkom odvratiti od pomisli da mu nije rekla, kao što je do tada uvijek govorila: »Do viđenja sutra u Chatou, a prekосуtra kod nas!«

Gospodin i gospođa Verdurin pozvali su u kočiju Forchevillea. Swannova je kočija stajala iza njihove pa je on čekao da oni krenu kako bi pozvao Odettu u svoju.

— Odette, mi ćemo vas povesti — reče gospođa Verdurin — imamo još malo mjesta za vas uz gospodina Forchevillea.

— Dobro, gospođo — odgovori joj Odette.

— Kako, pa ja sam mislio da ću vas ja povesti — uzvikne Swann. Izgovorio je te riječi jasno i glasno jer su vrata na kočiji bila već otvorena. Vrijeme je bilo dragocjeno, a on se nije mogao u tom stanju vratiti bez nje.

— Ali gospođa Verdurin me pozvala...

— Možete se vi lijepo i sami vratiti, koliko smo vam je puta već prepustili! — dobaci mu gospođa Verdurin.

— Ali, imao sam nešto važno reći gospođi Crecy.

— Ništa zato! Možete joj i pisati...

— Zbogom — reče Odette pružajući mu ruku.

On se pokuša nasmiješiti, ali je stajao kao gromom ošinut.

— Jesi li vidio kako se Swann usuđuje ponašati s nama? — priupita gospođa Verdurin muža kad su se vratili kući. — Mislila sam da će me proždrijeti što smo mu odveli Odettu. To je zbilja krajnja nepristojnost! Pa, neka onda otvoreno kaže da je naša kuća bordel! Nije mi jasno kako Odette može trpjeti takvo ponašanje. On se stvarno drži kao da veli: »Vi pripadate samo meni!« Reći ću ja Odetti što o tome mislim, nadam se da će me shvatiti. — Malo zatim nadoda bijesno: — Ma vidi ti samo toga gada! — Nesvjesno je upotrijebila, možda udovoljavajući istoj onoj nejasnoj potrebi da se pravda—kao

Franpoise u Combrayu kad pile nikako nije htjelo da uquine — riječi koje posljednji trzaji nedužne životinje što izdiše izmamljuju seljaku koji je upravo kolje.

Kad je pak kočija gospođe Verdurin krenula, a za njom se pomaknula i Swannova, kočijaš ga pogleda i upita da mu nije zlo, ili da možda nije doživio kakvu nezgodu.

Swann ga pošalje kući, jer se htio prošetati pa se vrati pješice kroz šumu. Glasno je govorio sam sa sobom istim onim pomalo izvještačenim tonom kojim je do tada govorio kad bi potanko nabrajao draži toga »društvanca« i veličao velikodušnost Verdurinovih. Ali, baš kao što su mu Odettine riječi, smiješci i poljupci postajali onoliko mrski koliko su mu se prije činili ljupki, ako su bili upućeni nekom drugom, a ne njemu, isto mu je tako salon Verdurinovih — koji mu se još čas prije činio tako zabavan i odavao pravi umjetnički ukus, pa i neku vrstu duhovne plemenitosti — sad kad će se Odette u njemu sastajati s nekim drugim i slobodno ga voljeti, bjelodano pokazivao svu svoju smiješnost, glupost i ruglo.

Gadljivo je zamišljao sutrašnju večeru u Chatouu. »Ma uopće, ta ideja da se ide u Chatou! Kao kitničari koji su upravo zatvorili dućan! Ti su ljudi stvarno sjajni u svojoj malograđanštini, oni zapravo i ne postoje, oni kao da su svi potekli iz Labicheovih komedija!«

Doći će tamo Cottardovi, možda i Brichot. »Zar nije zbilja groteskan taj život malih ljudi koji vječito vise jedni na drugima i koji bi se, bogami, osjećali izgubljeni kad se sutra ne bi svi skupa našli u Chatouu! Međ u njima će, na žalost, biti i slikar, slikar koji rado »sklapa brakove«, koji će pozvati Forchevillea da mu s Odettom dođe u atelje. Već je vidio Odettu nakinđurenu na tom izletu u prirodu, »jer ona je strašno vulgarna, a sirotica je i užasno glupa!«

Već je u duhu slušao šale gospođe Verdurin poslije večere, šale koje su njega, ma kojeg »gnjavatora« ona uzela na zub, inače uvijek zabavljale, jer je gledao Odettu kako im se smije, kako se smije s njim, kako se zajedno smiju. A sad je slutio da će Odettu nasmijavati možda i na njegov račun. — Kakav smrdljiv humor! — rekao je kriveći usne u izraz tako snažna gađenja da je osjećao kako mu se od tog kreveljenja grče mišići na vratu što mu se trljao o ovratnik košulje. — Ama kako se stvorenje stvoreno na sliku i priliku Božju

može smijati tim gnusnim šalama? Svaki iole osjetljivi nos morao bi se gadljivo odvratiti na drugu stranu da mu se ne bi smučilo od tog smrada. Stvarno je nevjerojatno kako ljudsko biće ne može shvatiti da, smijući se zlobno na račun bližnjega svoga, koji mu je bratski pružio ruku, unizuje sama sebe do takva kala da ga ni najbolja volja na svijetu neće moći iščupati iz njega. — Ja živim na tisuće metara iznad plićaka u kojima ta odvratna gamad sipa i riga najgore bljuvotine, tako da me ne mogu poprskati šale nekakve Verdurinovke! — uzvikne podižući glavu i ponosito se uspravljaajući. — Bog mi je svjedok da sam doista želio odatle izvući Odettu i podići je u plemenitiju i čistiju atmosferu. Ali ljudska strpljivost ima svoje granice, a moja je strpljivost na izmaku — reče kao da je ta sveta zadaća da izvuče Odettu iz atmosfere zajedljivih šala starija od nekoliko minuta, i kao da je nije sam sebi postavio tek kad je pomislio da je cilj tih poruga možda on sam, i da bi mogle odvojiti Odettu od njega.

Vidio je u duhu pijanista kako se sprema odsvirati Mondscheinsonatu i grimase gospođe Verdurin koja se boji bolova što će joj ih zadati Beethovenova glazba: — Glupača! Lažljivica! — uzvikne Swann. — I ta si još umišlja da voli Umjetnost! Nakon što šapne Odetti nekoliko pohvalnih riječi u prilog Forchevilleu, kao što je često govorila meni u prilog, reći će joj: »Dajte napravite malo mjesta za gospodina de Forchevillea!« I sve to u mraku! Svodnica, podvodačica! — »Svodnicom« je nazvao i glazbu koja će ih navesti da šute, da zajedno sanjare, da se gledaju i drže za ruke. Pomislio je da je ipak dobra ona strogost prema umjetnosti koju su zastupali Platon, Bossuet i francuska stara škola.

Ukratko, život kakav provodi društvo kod Verdurinovih, a koji je on tako često nazivao »pravim životom«, činio mu se sad najgorim od svih, a njihov »mali klan« najpokvarenijom sredinom. Govorio je sam sebi: —To je zbilja nešto najniže na društvenoj ljestvici, posljednji krug Danteova Pakla. Nema dvojbe da se to uzvišeno djelo odnosi baš na Verdurinovce! Zapravo pripadnici visokog društva, o kojima se može svašta reći, ali koji su ipak nešto sasvim drugo od ¹

1. Ne diraj me! (lat.)

ove lopovske družine, zaista dokazuju svoju duboku mudrost kad ne žele znati za njih, kad neće da uprljaju kod njih ni vrškove prstiju! Kako je Fauberg Saint-Germain vidovit kad kaže Noli me tangere!¹ — Odavno je već bio izašao iz aleja Bulonjske šume, bio je već stigao gotovo do svoje kuće, ali se još nije oporavio od boli i napadaja neiskrenosti, koja mu je lažnom intonacijom i izvještačenom zvučnošću vlastita glasa na mahove još više pojačavala opojnost, pa je i dalje govorio na sav glas u noćnoj tišini: — Pripadnici visokog društva imaju svoje mane koje ja najbolje poznajem, ali su to ipak ljudi koji nikad neće učiniti neke stvari. Gdjekoja je otmjena žena koju sam poznavao bila daleko od savršenstva, ali je imala nekakvu elementarnu pristojnost, ispravnost u postupcima zbog koje ni u najgoroj nevolji ne bi mogla počinuti nekakvo nečasno djelo, a to je dovoljno da je dijeli dubok jaz od onakve vještice kao što je Verdurinovka. Verdurin! Kakva li prezimena! E, može se zbilja reći da su kompletni, da im ništa ne fali! Hvala Bogu, bilo je već krajnje vrijeme da se odmaknem od tog smeća, od te bagre!

Ali, kao što vrline koje je još do maloprije pripisivao Verdurinovima (sve da su ih uistinu i posjedovali, a da nisu bili skloni njegovoj ljubavi i zaštićivali je) ne bi dostajale da u njemu izazovu opojnost u kojoj se topio nad njihovom plemenitošću, a koja mu je, čak i ako su je prenosile druge osobe, mogla potjecati samo od Odette, isto tako i nemoral koji je danas otkrio kod Verdurinovih (ako je i stvarno postojao), ne bi mogao — da oni nisu pozvali Odettu s Forchevolleom, bez njega— izazvati njegovo ogorčenje i potaknuti ga da žigoše »njihovu bestidnost«. Zacijelo je njegov glas bio pronicaviji od njega sama kad nije htio izgovoriti te riječi pune gnušanja prema Verdurinovima i njihovu društvu, i pune radosti što je s njima raskrstio, drukčije nego izvještačenim tonom, i kao da te riječi trebaju više utajiti njegov gnjev nego izraziti njegove misli. Te su misli zapravo, dok je još sipao svoje pogrde, vjerojatno bile zaokupljene, a da on toga nije bio ni svjestan, nečim sasvim drugim, jer, čim je stigao kući i zatvorio za sobom ulazna vrata, iznenada se lupio po čelu i rekao sluzi neka ih ponovo otvori, pa je izašao govoreći ovaj put prirodnim glasom: — Mislim da sam se dosjetio kako će me ipak pozvati na sutrašnju večeru u Chatou! — Vjerojatno to ipak nije bila dobra

ideja jer ga nisu pozvali. Doktor Cottard, koji je morao otići izvan grada radi jednog hitnog slučaja, nije bio kod Verdurinovih nekoliko dana pa nije mogao doći ni u Chatou, rekao je sutradan sjedajući kod njih za stol:

— Pa, zar nećemo večeras vidjeti gospodina Swanna? Ipak je on, moglo bi se reći, osobni prijatelj stanovitog...

— Nadam se da nećemo! — uzvikne gospođa Verdurin. — Bože nas sačuvaj! Dosadan je, glup i neodgojen.

Na te riječi Cottard je očitovao čuđenje, ali u isti mah i pokornost, kao pred istinom koja je potpuno protivna svemu što je on do tada mislio, ali koja je neodoljiva zbog svoje bjelodanosti. Zato se, zabivši uzbuđeno i plašljivo nos u tanjur, zadovoljio samo uzvratiti: — Ah! Ah! Ah! Ah! Ah! — prelazeći, dok je u savršenom redu uzmi-cao do dna sama sebe, niz silaznu ljestvicu kroz čitav registar svoga glasa. Otada nije nikad više bilo riječi o Swannu kod Verdurinovih.

I tako je taj salon, koji je združio Swanna i Odettu, postao zapreka za njihove daljnje sastanke. Ona mu više nije govorila kao u prvo vrijeme njihove ljubavi: »Vidimo se u svakom slučaju sutra navečer, na večeri kod Verdurinovih«, nego: »Sutra navečer nećemo se vidjeti, jer sam kod Verdurinovih na večeri.« Ili je s Verdurinovima išla u Operu-Comique na Jednu Kleopatrinu noć, a Swann je u Odettinim očima pročitao strah da je ne zamoli da ne pođe s njima. Još nedavno ne bi se mogao svladati da ne poljubi u tom času svoju ljubavnicu u lice, a sad ga je taj izraz ljutio. »Ipak nije srdžba«, govorio je sam sebi, »ovaj osjećaj koji me obuzima kad vidim tu žarku želju da kopa po onom izmetu od muzike. Ne, nego sam žalostan, ali ne zbog sebe nego zbog nje; žalostan sam što vidim da se nakon više od šest mjeseci svakodnevnog druženja sa mnom nije uspjela dovinuti dotle da sama od sebe odbaci Victora Massea¹! A navlastito što nije kadra shvatiti da ima večeri kad se iole tankoćutna osoba mora znati odreći nekog užitka ako je baš netko zamoli. Morala bi biti kadra reći: 'Ne idem!' Morala bi biti bar toliko pametna, jer će po tom njezinu odgovoru

1. Francuski skladatelj (1822. - 1884.), autor Jedne Kleopatrine noći.

jednom zasnagda biti procijenjena vrijednost njezine duše.« I pošto je sama sebe uvjerio da on doista samo zato da bi mogao donijeti povoljniji sud o Odettinj duhovnoj vrijednosti želi da ona te večeri ostane s njim, umjesto da ode u *Operu-Comique*, umovao je pred njom na onom istom stupnju neiskrenosti kao i sa samim sobom, pa čak i za jedan stupanj više, jer ju je sad još želio pridobiti za sebe s pomoću njena samoljublja.

— Kunem ti se — govorio joj je još nekoliko trenutaka prije nego što će ona krenuti u kazalište — kad te molim da ne ideš, da bih i te kako želio (kad bih bio sebičan) da me odbiješ, jer večeras moram još obaviti tisuću poslova, pa bih se i sam ulovio u stupicu i bilo bi mi krivo kad bi mi, protivno svim očekivanjima, rekla da ne ideš. Ali meni moji poslovi, moji užici nisu sve, ja moram i na tebe misliti. Možda će jednom doći dan kad ćeš, videći me zauvijek odvojena od sebe, imati pravo prigovoriti mi da te nisam upozorio u presudnim trenucima, kad sam osjećao da ću donijeti o tebi jedan od onih strogih sudova kojima ni ljubav ne može dugo odolijevati. Evo vidiš, *Jedna Kleopatrina noć* (kakav naslov!) nije uopće važna u ovom slučaju. Ono što mene zanima, to je pitanje jesi li ti zaista ono stvorenje najnižeg ranga duha, pa i dražesti, ono prezira vrijedno stvorenje koje nije kadro odreći se nekog užitka. Jer, ako jesi, kako bi te čovjek uopće mogao voljeti kad nisi čak ni ona osoba, ono određeno, nesavršeno biće koje se bar može popraviti? Ti si bezoblična voda koja teče niz strminu, riba bez pamćenja i bez misli, koja će se, dok je god u akvariju, sto puta na dan udarati o staklo smatrajući ga vodom. Razumiješ li ti da će tvoj odgovor, ne kažem, naravno, da će imati za posljednicu da ću te odmah prestati voljeti, ali će svakako pridonijeti tome da nećeš biti toliko primamljiva u mojim očima kad shvatim da nisi nikakva ličnost, da si niže od svega na svijetu i da se ne znaš uzdići ni za milimetar? Očito je da bih ja više volio od tebe zatražiti kao nešto sasvim nevažno da se odrekneš *Jedne Kleopatrine noći* (kad me već tjeraš da uprljam usta tim groznim naslovom), nadajući se istodobno da ćeš ipak poći. Ali, kako sam odlučio voditi o tome računa, izvući neke zaključke iz tvog odgovora, mislio sam da će biti poštenije da te o tome unaprijed obavijestim.

Odette je već neko vrijeme pokazivala znakove uzbuđenja i nes-

igurnosti. Ako i nije mogla dokučiti smisao njegovih riječi, shvaćala je da one spadaju u onu opću vrstu »govorancija«, prigovaranja i preklinjanja, o kojima je, na temelju svojih iskustava s muškarcima, mogla zaključiti da ih oni ne bi govorili da nisu zaljubljeni, da se ne treba obazirati na njih, jer će poslije biti još zaljubljeniji. Stoga bi slušala Swanna posve spokojno da nije primijetila da vrijeme prolazi i da će, ako on bude govorio još neko vrijeme, kao što mu je rekla, s nježnim, tvrdoglavim i zbunjenim smiješkom na usnama, »na kraju zakasniti na uvertiru!«

Gdjekad bi joj pak rekao da će ga najviše od svega nagnati da je prestane voljeti to što se ona ne kani odreći laži.

— Pa zar ti zbilja, čak i sa stanovišta obične koketerije, ne shvaćaš koliko gubiš od svoje privlačnosti time što se ponižavaš da lažeš? Koliko bi samo pogrešaka mogla iskupiti jednim priznanjem! Ja sam zbilja mislio da si ti kudikamo pametnija!

Ali uzalud joj je navodio sve razloge radi kojih ne bi smjela lagati; ti su razlozi mogli srušiti svaki opći sistem laganja, samo što Odette nije imala takav sistem, kad je željela da Swann ne dozna nešto što je učinila. U svakom pojedinom slučaju zadovoljavala se time da mu ništa ne kaže. Stoga je laž za nju bilo posebno sredstvo u hitnim slučajevima, a jedino što je moglo prevagnuti pri donošenju odluke hoće li se njome poslužiti ili neće bilo je također razlog posebne vrste, to jest veća ili manja mogućnost da Swann otkrije da mu nije rekla istinu.

Tjelesno je prolazila kroz jednu neugodnu fazu — debljala se, pa se činilo da su izražajne i turobne čari, začuđeni i sanjarski pogledi nestali kod nje s prvom mladošću, tako te je Swannu postala silno draga baš u času kad nije više bila onako lijepa. Dugo ju je promatrao ne bi li na njoj otkrio draži koje je prije nalazio, ali ih sad nije bilo. Međutim, spoznaja da pod tom novom čahuricom ipak živi Odette, vazda ona ista, lepršava, nedokučiva i podmukla volja, dostajala je Swannu da i dalje unosi istu strast u želju da je osvoji. Gledao je i fotografije snimljene prije dvije godine i prisjećao se kako je bila zamamna. I to mu je bila neka utjeha što se toliko muči oko nje.

Kad bi je Verdurinovi povelj sa sobom u Saint-Germain, u Chatou, u Meulan, često bi, ako je bilo lijepo vrijeme, predložili da

ondje i prenoće i da se tek sutradan vrate kući. Gospođa Verdurin nastojala je umiriti tada savjest pijanista, kojem je teta ostala u Parizu:

— Ona će biti sretna što vas se oslobodila bar na jedan dan. Uostalom, zašto bi se i zabrinjavala kad zna da ste s nama? Na kraju krajeva, neka sve ide na moju dušu!

Međutim, kad ne bi u tome uspjela, gospodin Verdurin zaputio bi se do najbližeg brzojavnog ureda ili bi poslao glasnika da obavijesti članove obitelji pojedinih »vjernika« o nastaloj promjeni. Odette bi mu ipak zahvalila i rekla da ne mora nikoga od njezinih obavještavati, jer je jednom zauvijek bila rekla Swannu da bi se kompromitirala kad bi mu pred svima slala takve poruke. Ponekad bi izbivala i po više dana jer bi s Verdurinovima išla pogledati grobove u Dreuxu, ili su se u Compiègneu, po slikarevu savjetu, divili zalasku sunca u šumi, ili bi otišli čak do Pierrefondsa.¹

»Kad samo pomislim da bi mogla obići prave spomenike sa mnom, koji sam deset godina proučavao arhitekturu i kojeg neprestano moljakaju da ih povedem u Beauvais ili Saint-Loup-de-Naud ljudi koji nešto znače, i da bih ja to učinio samo za nju, a da umjesto toga ona odlazi s najvećim glupanima da se topi pred okamenjenim fekalijama Luja-Filipa i Viollet-le-Duca! Rekao bih da čovjek za to ne treba biti umjetnik, pa čak i da ne mora imati osobito osjetljiv njuh, da bi na ljetovanju birao latrine kako bi iz neposredne blizine udisao nečist.«

Ali kad je Odette otputovala u Dreux ili u Pierrefonds — a da njemu, na žalost, nije dopustila da pođe s njom, onako tobože slučajno, jer bi to »izazvalo bijedan učinak«, kako je sama rekla—on se zadubio u najopojniji ljubavni roman, u željeznički vozni red ne bi li doznao postoji li koji način da dođe za njom popodne, navečer ili još isto dopodne! Način? Gotovo i nešto više: dozvola, pravo. Jer, na kraju krajeva, vozni red i vlakovi ne postoje radi pasa. Ako se putem tiskanih obavijesti javnost informira da u osam sati ujutro polazi vlak koji stiže u Pierrefonds u deset, to valjda znači da je putovanje u Pierrefonds dopušten čin za koji nije potrebno Odetino dopuštenje, a

1. Srednjovjekovni dvorac koji je 1882. restaurirao Viollet-le-Duc.

ujedno je i čin koji može imad posve drugi razlog nego što je želja da se susretne s njom, jer ga svakog dana obavljaju ljudi koji nju ne poznaju, i to u dovoljno velikom broju da se isplati ložiti lokomotive.

Jednom riječju, ne može ona njega spriječiti da otputuje u Pierrefonds ako on to želi! A on je upravo osjećao da to želi i zacijelo bi otputovao tamo da ne poznaje Odettu. Poodavno je već htio steći jasniju predodžbu o restauratorskim radovima Viollet-le-Duca, a po ovako lijepom vremenu spopadala ga je i neodoljiva želja da se prošeta kroz šumu u Compiègneu.

Pa, neće mu valjda ona zabraniti da ode u to mjesto koje ga danas najviše privlači? Danas! Kad bi, usprkos njenoj zabrani, otišao tamo, mogao bi je još danas vidjeti! Ali dok bi ona, kad bi u Pierrefondsu susrela nekog ravnodušnog joj čovjeka, radosno uzviknula: »Gle, to ste vi!« pa ga pozvala da je posjeti u hotelu u kojem je odsjek s Verdurinovima, naljutila bi se, naprotiv, kad bi ugledala njega, Svanna, i pomislila bi da je on progoni, i ne bi ga više toliko voljela, možda bi se čak i srdito okrenula na drugu stranu kad bi ga spazila. »Ja dakle nemam više prava ni putovati!« rekla bi mu na povratku, a zapravo je njemu bila uskraćena sloboda putovanja!

Načas pomisli da bi mogao otputovati u Compiègne ili u Pierrefonds a da ne izgleda da putuje zato da se sretne s Odettom, kad bi ga tamo pozvao jedan od njegovih prijatelja, markiz de Forestelle, koji ima svoj dvorac u blizini. Ovaj, kad mu je on priopćio svoj naum ne navevši mu pravi razlog, nije znao što bi od radosti i čudom se čudio što Svann prvi put u petnaest godina napokon pristaje posjetiti njegov posjed. Swann mu je doduše rekao da neće kod njega odsjesti, ali mu je obećao da će zajednički odlaziti u šetnje i na izlete u idućih nekoliko dana. Svann je već zamišljao kako će mu biti tamo s gospodinom de Forestelleom. Pa i prije nego što vidi Odettu, čak ako je i ne vidi, kako će biti sretan što će biti u tom kraju gdje će, ne znajući pravo na kojem će mjestu ona biti u ovom ili onom času, osjećati da posvuda lebdi mogućnost da se ona iznenada pojavi — u dvorištu dvorca, koji će mu postati lijep jer ga je radi nje došao vidjeti, u svim ulicama gradića koje će mu izgledati romantične, na svakom šumskom puteljku rumeno obasjanom dubokim i nježnim zalaskom sunca; sva ona nebrojena i različita skrovišta u koja bi se istodobno

sklanjalo, u neizvjesnoj posvudašnjosti svojih nada, njegovo sretno, lutalačko i umnoženo srce. Rekao je tako gospodinu de Forestelleu: »Samo moramo paziti da ne naletimo na Odettu i Verdurinove; upravo sam saznao da su i oni baš danas u Pierrefonds. Imamo dovoljno vremena da se vidamo u Parizu, pa što bi vrijedilo otići iz Pariza kad ne bismo mogli proći ni koraka a da se ne sretne?« A njegovu prijatelju nije nikako išlo u glavu zašto on, kad bi već stigao tamo, dvadeset puta mijenja planove, zašto razgleda blagovaonice po svim hotelima u Compiegneu i ne može se odlučiti da sjedne u bilo koju od njih u kojima od Verdurinovih nije bilo ni traga, izgledajući kao da traži ono što je tvrdio da želi izbjeći, a zapravo bježi od toga čim na to naiđe, jer kad bi nabasali na to društvanje, pobjegao bi od njih hineći ravnodušnost, zadovoljan što je vidio Odettu i ona njega, pogotovo što je vidjela da on ne mari za nju. Ma ne, ona bi svakako pogodila da je on tu radi nje. I zato, kad je gospodin Forestelle došao po njega da otputuju, rekao mu je: — Na žalost, ne mogu danas u Pierrefonds, upravo je Odette tamo. — Swann je ipak bio sretan što osjeća da on jedini od svih smrtnika nema pravo otputovati toga dana u Pierrefonds, zato što je on za Odettu zaista netko drugi nego svi ostali, njezin ljubavnik, i da je to ograničenje kojim je isključen iz sveopćeg prava na slobodno kretanje, samo jedan oblik tog sužanjstva, te ljubavi koja mu je tako prirasla srcu. Svakako je bolje ne izlagati se opasnosti da se zavadi s njom, strpjeti se, pričekati da se ona vrati. Provodio je dane sagnut nad kartom šume u Compiegneu, kao da je to »Karta nježne ljubavi«,¹ i gomilao oko sebe fotografije dvorca u Pierrefonds. Čim bi osvanuo dan na koji se ona mogla vratiti, ponovo bi otvorio vozni red i računao kojim je vlakom mogla krenuti, a ako je zakasnila na taj vlak, kojim bi se drugim vlakom mogla vratiti. Nije izlazio iz kuće bojeći se da ne stigne brzovoz od nje, nije lijegao za slučaj da mu ona, vrativši se posljednjim vlakom, ushtjedne prirediti iznenađenje pa ga posjeti usred noći. Upravo je čuo gdje netko zvoni na vratima i učinilo mu se da ih dugo nitko ne otvara, pa htjede probuditi pazikuću i izviri na prozor da zovne Odettu ako je to ona, jer su sluge, usprkos njegovim upozorenjima,

1. Iz Romana ruže de Lorrisa i de Meunga, francuskog epa iz 13. stoljeća.

radi kojih je više od deset puta silazio niza stube, bile kadre kazati joj da ga nema kod kuće. Ali to se samo vratio kući jedan sluga. Swann je promatrao neprestano promicanje kočija na koje se inače nikad nije obazirao. Slušao je svaku kočiju kako dolazi iz daljine, kako se približava, kako prolazi bez zaustavljanja pored njegovih vrata i odnosi nekamo dalje poruku koja nije za nj. Čekao ju je svu noć, potpuno uzaludno, jer su se Verdurinovi ranije vratili, pa je Odette već od podne bila u Parizu. Nije joj palo na pamet da ga o tome obavijesti te je, ne znajući što da radi, provela večer sama u kazalištu i već se odavno vratila kući, legla i zaspala.

Zapravo nije bila ni pomislila na nj. A upravo ti trenuci, kad je zaboravljala čak i da Swann postoji, bili su Odetti najviše od koristi, služili joj da veže Swanna uza se bolje nego sva njena koketerija. Jer, tako je on živio u onom bolnom uzbuđenju koje je bilo već dovoljno moćno da mu ljubav procvjeta one večeri kad Odettu nije našao kod Verdurinovih i kad ju je svu večer tražio. A nije imao, kao što sam ja imao u djetinjstvu u Combrayu, sretnih dana kad se zaboravljaju patnje koje će se iznova navečer pojaviti. Dane je Swann provodio bez Odette i na mahove govorio sam sebi daje isto tako nesmotreno puštati takvu ljepoticu da izlazi sama u Parizu kao i ostaviti kutiju punu dragulja nasred ulice. Tada bi se srdio na sve prolaznike, kao da su svi odreda sami lopovi. Ali, kako mu mašta nije mogla zamisliti njihovo skupno i bezoblično lice, ljubomora se nije imala čime hraniti. Ta bi mu predodžba zamarala duh pa bi prelazio rukom preko očiju i uzvikivao: — Predajem se milosti Božjoj! — kao oni koji, pošto su se upinjali da dokuče problem stvarnosti vanjskog svijeta ili besmrtnosti duše, puštaju svoj umorni mozak da se odmori u nekom činu vjere. Ali uvijek je pomisao na odsutnu ljubavnicu bila nerazrješivo vezana s najjednostavnijim događajima u njegovu životu — kao što su ručak, primanje pošte, izlazak iz kuće, lijevanje u postelju — već zbog same žalosti što se sve to skupa zbiva bez nje, baš kao što je inicijale Filiberta Lijepoga, koje je u crkvi u Brouu, tugujući za njim, obudovjela Margareta Austrijska posvuda ispreplela sa svojima.¹ U neke je dane, umjesto da ostane kod kuće, odlazio objedovati u

1. Pokojnik je bio savojski vojvoda, a crkva je sagrađena između 1506. i 1536. godine.

obližnji restoran u kojem je nekad cijenio dobru kuhinju, a u koju je sad svraćao samo zbog jednog od onih razloga, u isti mah mističnih i apsurdnih, koje nazivaju romantičnima, naime zato što taj restoran (koji i dandanas postoji) nosi isto ime kao i ulica u kojoj je stanovala Odette — Laperouse. Gdjekad, kad bi ona otputovala nekamo na kraće vrijeme, tek bi se nakon nekoliko dana sjetila obavijestiti ga da se vratila u Pariz. Jednostavno bi mu rekla, ne pomišljajući više kao nekad da se za svaki slučaj pokrije komadićem posuđene istine, da se upravo vratila jutarnjim vlakom. Te su riječi bile laž, bar su za Odettu bile laž, i potpuno neodržive, jer nisu imale, kao što bi imale da su bile istinite, uporište u sjećanju na njezin dolazak na kolodvor; štoviše, u času dok ih je izgovarala, nije mogla ni zamisliti takvu situaciju zbog protuslovne slike onoga što je činila kad je navodno sišla s vlaka. Ali u Swannovu su se duhu, naprotiv, te riječi, koje nisu nailazile ni na kakvu zapreku, usijecale i učvršćivale dok nisu poprimile oblik tako neoborive istine da bi on, da mu je neki prijatelj rekao da je doputovao tim vlakom a da nije vidio Odettu, bio uvjeren da mu se prijatelj prevario u danu ili satu, jer se njegov iskaz ne podudara s Odettinim riječima. One bi mu se bile učinile lažnim samo onda kad bi se on već u prvi mah pobjojao da će biti lažne. Da bi povjerovao da ona laže, nužan je uvjet bio prethodna sumnja. To je, uostalom, bio i dovoljan uvjet. Tada bi mu se učinilo sumnjivim sve što je Odette govorila. Kad bi čuo da spominje nečije ime, pomislio bi da je to zacijelo ime jednog od njezinih ljubavnika, a čim bi jednom izmislio tu pretpostavku, provodio bi tjedne i tjedne u očajavanju. Jednom se čak obratio i nekakvoj detektivskoj agenciji ne bi li doznao adresu i raspored vremena jednog neznanca, koji mu nije dopuštao da odahne sve dok nije nekud otputovao, a na kraju je doznao da je to bio Odettin ujak koji je preminuo prije dvadesetak godina.

Premda mu općenito nije dopuštala da se sastaje s njom na javnim mjestima tvrdeći da bi to izazvalo kojekakva govorkanja, događalo se da bi se na nekoj večeri, na koju je bio pozvan kao i ona — kod Forchevillea, kod slikara ili na dobrotvornu plesu u nekom ministarstvu — našao u isto vrijeme kad i ona. Opazio bi je, ali se ne bi usudio ostati, iz straha da ona ne bi pomislila daje uhodi na zabava na kojima uživa s drugima— i dok se vraćao sam kući i odlazio

na spavanje obuzet tjeskobom, kao što ću i ja biti nakon nekoliko godina onih večeri kad bi on dolazio k nama na večeru u Combrayu — te su mu se zabave činile beskrajnima jer im nije vidio kraja. Jedanput ili dvaput upoznao je na tim večerima radosti koje bi čovjek, kad ne bi potekle iz žestoke reakcije na naglo prekinutu tjeskobu, rado nazvao spokojnim radostima jer donose umirenje. Swann je bio svratio načas na neku zabavu kod slikara i spremao se već otići ostavljajući za sobom Odettu preobraženu u sjajnu tudinku među muškarcima, kojima kao da su njeni pogledi i njeno veselje, koji nisu bili namijenjeni njemu, govorili o nekim razbludnim užicima u kojima će uživati ovdje ili negdje drugdje (možda na »Balu bezveznjaka«, kamo je strepio da ona ne pođe nakon toga), što je u Swanna izazivalo više ljubomore nego pomisao na sam spolni čin, jer ih je teže mogao zamisliti. Htio je već izaći iz ateljea kad je začuo iza sebe riječi koje su ga zadržale i koje su tu zabavu, oduzimajući joj onaj završetak od kojeg je strepio, naknadno u njegovim očima učinile nedužnom, i pretvarajući Odettin povratak u nešto što nije više bilo nepojmljivo i užasno nego slatko i poznato, nešto što će, slično djeliću njegove svakidašnjice, biti u njenoj kočiji uza nj, i što je i samoj Odetti oduzimalo onaj odviše sjajni i veseli izgled, pokazujući daje to samo maska koju je ona načas bila navukla na lice radi njega sama, a ne radi nekih tajanstvenih užitaka kojih je već bila sita), riječi koje mu je Odette dobacila kad je on već bio na pragu:

— Ne biste li me pričekali pet minuta, i ja sad odlazim. Možemo se vratiti zajedno, možete me povesti kući...

Istina je da ih je Forcheville jednog dana zamolio da se poveze s njima, ali kad je, stigavši do Odettine kuće, poželio da i on uđe, Odette mu je odgovorila pokazujući na Svanna: — Ah, to ovisi o ovom gospodinu, pitajte njega! Uostalom, udite na trenutak ako baš hoćete, ali ne zadugo, jer vas unaprijed upozoravam da on voli na miru razgovarati sa mnom, i da ne voli da kod mene bude mnogo gostiju kad mi dođe u posjet. Ah, da samo poznajete ovoga čovjeka kako ga ja poznajem! Zar ne, my love} da vas samo ja dobro poznajem? ¹

1. Ljubavi moja (engl.).

Swanna je možda još više ganulo to što je vidio da mu se ona ovako obraća pred de Forchevilleom, ne samo nježnim i biranim riječima nego i kad bi mu štogod zamjerala: — Sigurna sam da još niste odgovorili svojim prijateljima na njihov poziv da im u nedjelju dođete na večeru. Ne idite ako nećete, ali budite barem pristojni!

— Ili: — Da možda ne ostavljate ovdje svoj esej o Vermeeru radi toga da ne biste sutra morali raditi na njemu? Kakva ste vi lijenčina! Ali ja ću vas natjerati na rad! — Sve je to dokazivalo da Odette vodi računa o njegovim društvenim obvezama i o njegovu proučavanju umjetnosti, da njih dvoje doista vode zajednički život. A dok bi mu ona to govorila, smješkala mu se smiješkom u dnu kojega je osjećao da mu sva pripada.

U tim bi trenucima, kad mu je spravljala oranžadu, odjednom

— kao kad loše upravljani reflektor baca oko nekog predmeta na zidu velike fantastične sjene koje se poslije skupe i izgube u njemu samom — iščezavale sve one zazorne i neugodne misli koje su ga mučile zbog Odette i usredotočivale se na ono dražesno tijelo što je bilo pred njim. Iznenada bi ga spopala slutnja da taj sat proveden kod Odette pod svjetiljkom ipak nije možda lažan sat, s kazališnim rekvizitama i umjetnim voćem, izmišljen za njega (kojem je cilj da prikrije ono grozno i divno na što neprekidno misli a da ne može to sebi jasno predočiti, to jest sat Odettina pravog života, onog života kad on nije tu), nego da je to možda posve zbiljski sat iz njena života, i da bi ona i onda kad on ne bi bio tu ponudila Forchevilleu isti ovaj naslonjač, i da mu ne bi natočila neki nepoznati napitak nego upravo ovu istu oranžadu, da svijet u kojem Odette živi nije onaj drugi, grozni i vrhunaravni svijet, u koji ju je on za sve to vrijeme smještao i koji možda postoji samo u njegovoj mašti, nego stvarni svijet iz kojeg ne izvire nikakva posebna žalost, koji obuhvaća ovaj stol na kojem će on moći pisati, i ovaj napitak kojim će se smjeti osladiti, sve ove predmete koje promatra s isto toliko radoznalosti i divljenja s koliko i zahvalnosti, jer ako su ga oni, upivši njegove snove, od njih oslobodili, i oni su se zauzvrat njima obogatili, opipljivo mu pokazali njihovo ostvarenje i zaokupili mu duh, zadobili reljefnost pred njegovim očima, a istodobno mu i smirili srce. Ah, da mu je usud bar dopustio da može stanovati s Odettom i da bude u nje kod

kuće, pa kad zapita slugu što će biti za ručak, da iz njegova odgovora sazna Odettin jelovnik, a kad Odette ujutro poželi da se prošetaju po aleji Bulonjske šume, da ga dužnost dobra muža primora, ako mu se i ne izlazi iz kuće, da je prati u šetnji noseći joj ogrtač kad joj bude vruće, a uvečer poslije večere ako poželi ostati kod kuće u kućnom kaputu, on bude prisiljen ostati uz nju i raditi ono što ona želi. Kako bi tada sve te sitnice u njegovu životu, čak i one najobičnije — kao ova svjetiljka, ova oranžada, ovaj naslonjač u kojem se krije toliko snova, što je sve ostvarenje tolike čežnje — bile neka vrsta preobilate miline i tajanstvene čvrstoće!

Ipak je dobro slutio da ono za čim toliko čežne, to jest spokojnost i mir, ne bi bila povoljna atmosfera za njegovu ljubav. Kad bi Odette prestala za njega biti ono stvorenje koje je uvijek odsutno, za kojim žali, koje nije stvarno, kad ne bi prema njoj osjećao onaj tajanstveni nemir što ga u njemu budi ona mala fraza iz sonate, nego toplu privrženost i zahvalnost, kad bi se među njima uspostavili normalni odnosi koji bi stali na kraj njegovu ludilu i tuzi, onda bi mu se jamačno događaji iz Odettina života činili sami po sebi prilično nezanimljivi — kao što je već više puta pomislio i da jesu, primjerice onoga dana kad je kroz omotnicu pročitao njezino pismo upućeno Forchevilleu. Prateći svoju boljku toliko oštromno kao da ju je ucijepio samom sebi da je izučio, govorio je u sebi da će mu, kad se izliječi, biti svejedno što god Odette bude činila. Ali se iz dna svoga bolnog stanja, da pravo kažemo, bojao kao smrti ozdravljenja koje bi zapravo bila smrt svega onoga što je tada bio.

Nakon takvih mirnih večeri, smirile bi se Swannove sumnje i on je blagoslivljao Odettu, a sutradan bi joj, već izjutra, poslao najljepše dragulje, jer je njena sinoćnja dobrota pobudila u njemu zahvalnost, ili želju da se ona ponovi, ili ljubavni paroksizam koji je imao potrebu da se iskali.

Ali u nekim drugim trenucima ponovo bi se javila bol, zamišljao je kako je Odette Forchevilleova ljubavnica, i kako ju je, kad su ga obadvoje iz kočije Verdurinovih gledali u Bulonjskoj šumi, uoči izleta u Chatou, na koji on nije bio pozvan, uzalud molio, s onim očajničkim izrazom na licu koji je zapazio čak i njegov kočijaš, da se vrati s njim, i kako se zatim vraća sam i skršen kući, ona je vjerojatno

isto onako pokazivala na njega Forchevilleu i govorila mu; »Pogledajte ga samo kako bjesni!« i gledala ga onim sjajnim, pakosnim, oborenim i podmuklim pogledom kao što je gledala onoga dana kad je Forcheville istjerao Saniettea iz kuće Verdurinovih.

Tada je Swann nije trpio. »Ma i ja sam zbilja glup«, govorio je sam sebi, »iz svog džepa plaćam užitke drugih muškaraca. Ipak bi bilo pametno od nje da malo pripazi i da ne iskušava previše moje strpljenje, jer bi se lako moglo dogoditi da joj više ništa ne dam. Bilo kako mu drago, odrecimo se zasad dodatnih darivanja! Kad se samo sjetim da sam još jučer, kad je rekla da bi rado išla ove sezone u Bayreuth, bio toliko glup da joj predložim da unajmimo jedan od onih zgodnih dvoraca bavarskoga kralja u okolici Bayreutha za nas dvoje! Uostalom, nisam primijetio da je baš oduševljena tim mojim prijedlogom, nije još rekla ni da ni ne, nadajmo se da će odustati, daj Bože! Slušati petnaest dana Wagnerovu glazbu s njom, kojoj je do toga stalo koliko i ribi do jabuke, to bi bilo zbilja veselo!« A budući da mu je mržnja, baš kao i ljubav, imala potrebu da se očituje i djeluje, zabavljao se tjerajući svoja opaka razmišljanja sve dalje i dalje, jer je Odettu, zbog podlosti koje joj je pripisivao, još više mrzio, pa je mogao, ako se pokaže da je istina sve ono što je zamišljao, dobiti priliku da je kazni i iskali na njoj svoj sve veći bijes. U tome je išao tako daleko da je pretpostavljao da će uskoro od nje primiti pismo, u kojem će ga zamoliti da joj dade novca kako bi mogla unajmiti onaj dvorac u okolici Bayreutha, ali će ga ujedno unaprijed upozoriti da on tamo neće moći dolaziti, jer je Forchevilleu i Verdurinovima obećala da će ih pozvati u goste. Ah, kako bi volio da se drzne takvo što učiniti! Kako bi joj rado to uskratio i sročio osvetnički odgovor! Već je s užitkom počeo birati riječi izgovarajući ih naglas, baš kao da je zaista već primio takvo pismo.

A to se već sutradan zaista i dogodilo. Pisala mu je da su Verdurinovi i njihovi prijatelji izrazili želju da prisustvuju tim Wagnerovim predstavama, i da će ona, ako on bude tako dobar da joj pošalje taj novac, napokon imati veselje da se i ona njima, nakon što su je oni tako često primali, na ovaj način oduži. O njemu nije ni riječi zucnula, a podrazumijevalo se da njihova nazočnost isključuje njegovu.

Tada je doživio radost da joj može uputiti onaj strašni odgovor koji je dan prije toga bio sastavio od riječi do riječi, a da se nije nadao da će joj ga ikad moći poslati. Znao je, na žalost, da će ona novcem koji ima, ili koji može lako pribaviti, svejedno moći unajmiti tu kuću nedaleko od Bayreutha koju želi uzeti pod najam, ona koja nije bila kadra lučiti Bacha od Clapissona!¹ Ipak će morati biti malo skromnija u svojim zahtjevima. Neće moći, kao što bi mogla kad bi joj on poslao nekoliko banknota od tisuću franaka, priređivati svake večeri u dvorcu onako birane večere, poslije kojih bi možda mogla ispuniti svoj hir — koji možda još dosad nije ispunila — da padne u naručje Forchevilleu. Osim toga, to mrsko putovanje neće joj ipak platiti on, Swann! Eh, kad bi ga barem mogao spriječiti! Kad bi bar prije polaska iščašila nogu! Da kočijaš koji je bude vozio na kolodvor pristane pod bilo koju cijenu da je odveze na neko mjesto gdje će ostati neko vrijeme zatočena, ta perfidna žena kojoj se cackle oči od smiješka sukrivnje kojim se smješka Forchevilleu. Takva je naime bila Odette Swannu već četrdeset osam sati!

Ali nikad nije zadugo ostajala takva; već je za nekoliko dana onaj blistavi i prepredeni pogled gubio nešto od svoga sjaja i svoje dvoličnosti, a slika mrske Odette koja govori Forchevilleu: »Pogledajte ga kako taj bjesni!« počela bi blijedjeti i gubiti se. Tada bi se malo-pomalo opet javljalo i dizalo pred njim, blago se sjajeći, lice one druge Odette, one koja se također smiješila Forchevilleu, ali smiješkom u kojem je za Swanna bilo samo nježnosti dok je govorila: »Nećete moći dugo ostati, jer ovaj gospodin ne voli baš da ja primam posjete kad on želi biti sa mnom. Eh, kad biste samo poznavali tog čovjeka kako ga ja poznajem!« S onim istim smiješkom kojim bi zahvaljivala Swannu na nekom dokazu njegove tankočutnosti, koju je ona visoko cijnila, na savjetu koji je zatražila od njega u jednoj od onih njenih teških kriza u kojima se uzdala samo u njega.

Tada bi se pitao kako je toj Odetti mogao napisati ono uvredljivo pismo, za koje ga ona vjerojatno sve do tada nije smatrala kadrin napisati i koje ga je zacijelo strovalilo s visokog i jedinstvenog položaja u njenim očima, do kojeg se bio dovinuo svojom dobro-

1. Minorni francuski skladatelj iz 19. stoljeća.

tom i odanošću. Sad joj više neće biti onako drag, jer ga je voljela upravo zbog tih vrlina koje nije nalazila kod Forchevillea ni kod koga drugog. Upravo mu je zbog njih tako često iskazivala dobrotu koja njemu nije ništa značila u trenucima ljubomore, jer nije bila znak želje za njim, štoviše, dokazivala je prije naklonost nego ljubav, ali je malo-pomalo počinjao ponovo naslućivati njezinu važnost u onoj mjeri u kojoj je spontano gubljenje njegovih sumnji — često povećavano rasonodom koju mu je pružalo neko štivo o likovnoj umjetnosti ili razgovor s kojim prijateljem — djelovalo na njegovu strast da ne zahtijeva od nje toliku uzajamnost.

Sada, kad se nakon tih oscilacija Odette prirodno vratila na mjesto s kojeg ju je trenutačno bila uklonila Swannova ljubomora, u kut u kojem mu se činila ljupkom, zamišljao ju je punu nježnosti, s pogledom pristajanja, toliko lijepu da nije mogao odoljeti da joj ne primakne usne, kao da je sad tu i kao da je može poljubiti, a za onaj čarobni i dobri pogled osjećao je prema njoj isto toliko zahvalnosti kao da mu ga je stvarno dobacila, kao da ga nije dočarala samo njegova mašta ne bi li udovoljila njegovoj želji.

Koliko joj je boli zacijelo nanio! Svakako je nalazio dovoljno valjanih razloga da bude zloпамtilo, ali svi ti razlozi ne bi dostajali da on bude takav da je nije toliko volio. Zar nije isto tako imao ozbiljnih zamjerki na račun drugih žena, kojima bi danas ipak rado učinio uslugu zato što prema njima ne osjeća srdžbu, jer ih više ne voli? Ako ikad bude isto tako ravnodušan prema Odetti, shvatit će da ga je samo ljubomora natjerala da nađe nešto okrutno, neoprostivo u toj njenoj želji, koja je u biti tako prirodna, a potječe iz pomalo djetinjastog karaktera i stanovite tankočutnosti njene duše, da se i ona, kad joj se pružila takva prilika da uzvratu gostoljubivost Verdurinovima, poigra malo kućedomaćice.

Vraćao se na to gledište — suprotno gledištu svoje ljubavi i svoje ljubomore, kojem se na mahove utjecao radi nekakve duhovne ravnoteže i da bi pravilno odvagao različite vjerojatnosti — s kojeg je nastojao prosuđivati o Odetti kao da je nikad nije volio, kao da je ona za njega žena kao i svaka druga, kao da njezin život nije nikad (dok on nije bio u njenoj blizini) bio drukčiji, zasnovan u potaji od njega, uperen protiv njega.

Zašto bi uopće vjerovao da će ona uživati tamo s Forchevilleom i drugima u nekakvim opojnim užicima koje nije upoznala s njim, i koje samo njegova ljubomora izmišlja sa svim njihovim pojedinostima? U Bayreuthu, kao i u Parizu, ako Forcheville bude slučajno mislio na nj, mislit će samo kao na nekoga tko igra važnu ulogu u Odettinu životu, kojem je morao ustupiti mjesto kad su se obojica našli kod nje. Ako Forcheville i ona budu trijumfirali što su tamo protiv njegove volje, bit će to samo zato što je on to sam skrivio uzalud nastojeći da je u tome spriječi, a da je, naprotiv, odobrio njezin naum, koji je uostalom bio razumljiv, činilo bi se kao da je ona otišla tamo po njegovu savjetu, osjećala bi se kao da ju je on tamo poslao i unajmio joj kuću, te bi morala njemu biti zahvalna na veselju koje će osjećati što prima te ljude koji su toliko puta nju primili u svojoj kući.

I umjesto da ona sad otputuje zavađena s njim i ne vidjevši ga, ona bi, da joj pošalje taj novac, da je potakne na to putovanje i da se potruđi da joj na njemu bude ugodno, dotrčala k njemu sva sretna i zahvalna, a on bi imao veselje daje vidi kakvu je nije vidio već gotovo tjedan dana i kakvu je ništa za nj nije moglo nadomjestiti. Jer, čim bi je Swann mogao zamisliti bez gađenja, čim bi joj zamijetio malo dobrote u smiješku, i čim bi ljubomora prestala poticati njegovu ljubav daje otme nekom drugom, taje ljubav ponovo postajala nadasve sklonost osjećajima koje mu je ulijevala Odetтина osoba, užitku da se divi kao kakvom umjetničkom prizoru, ili da ispituje kao kakav fenomen, rađanje njena pogleda, nastajanje njezina smiješka, intonaciju njezina glasa. A taj užitak, drukčiji od svih drugih, na kraju je stvorio u njemu potrebu za njom, koju je mogla samo ona utažiti svojom nazočnošću ili pismima, gotovo isto tako nesebičnu, gotovo isto tako umjetničku i isto tako poročnu potrebu kao što je bila jedna druga potreba koja je obilježila ovo novo razdoblje u Swannovu životu — u kojem se iza suhoparnosti, potištenosti prethodnih godina, a da ni sam nije znao čemu duguje to nenadano obogaćenje svoga prijašnjeg života, kao i neka osoba krhka zdravlja koja se od određenog trenutka počinje jačati i debljati, pa se neko vrijeme čini da će potpuno ozdraviti — a ta druga potreba, koja se također razvijala izvan zbiljskoga svijeta, bila je potreba da sluša i upoznaje glazbu.

I tako je on samim kemijskim procesom svoje bolesti, pošto je najprije ljubav pretvorio u ljubomoru, iznova počeo razvijati u sebi nježnost i samilost prema Odetti, Opet je ona bila ona njegova ljupka i dobra Odette! Na mahove se kajao što je bio okrutan prema njoj. Želio je da ona dođe, a ponajprije je želio da joj učini kakvo veselje, da vidi kako joj zahvalnost mijesi lice i modelira smiješak.

Tako se Odette, uvjerena da će ga za nekoliko dana vidjeti kako joj dolazi nježan i skrušen da je zamoli za pomirbu, navikavala da se više ne boji da bi mu mogla omrznuti, pa čak ni da bi ga mogla ozlovoljiti, te mu je uskraćivala, kad bi joj se prohtjelo, i one usluge do kojih je njemu bilo najviše stalo.

Možda nije ni znala koliko je bio iskren prema njoj kad joj je u svadi rekao da joj neće poslati novaca, nego da će još gledati kako da joj naudi. Možda nije znala ni koliko je bio iskren, ako i ne toliko prema njoj koliko prema sebi, kad je u nekim drugim prigodama, govoreći u prilog budućnosti njihove veze, i da bi joj pokazao da je kadar biti bez nje, odlučio da neko vrijeme ne odlazi k njoj.

Ponekad bi prošlo i nekoliko dana a da mu ona nije zadala nikakve nove brige, a kako je znao da u idućim posjetima njoj ne bi doživio nikakve velike radosti, nego da bi prije doživio nešto neugodno što bi mu pokvarilo trenutni mir, pisao joj je da ima pune ruke posla i da se neće moći vidjeti s njom ni jednog od onih dana koje joj je bio naveo. Međutim, u pismu koje se križalo s njegovim, ona ga je baš zamolila da odgode sljedeći sastanak. Pitao se zašto, i ponovo su ga spopale sumnje i jadi. Iznova silno uzbuđen, nije se više mogao držati obveze koju je bio preuzeo u prethodnom relativno mirnom stanju, pa je odjurio do nje i zatražio da se opet viđaju svakog dana. Ali sve da mu ona i nije pisala prva, da je samo potvrdila ono što joj je on bio predložio, da je pristala da se ne viđaju neko vrijeme, i to bi dostajalo da više ne bi mogao izdržati da je ne viđa. Jer, protivno Swannovu računu, Odettin je pristanak promijenio sve u njemu. Kao svi oni koji nešto dragocjeno posjeduju, i on je, da bi doznao što će se dogoditi ako je prestane načas posjedovati, odstranio iz svoga duha taj dragocjeni predmet i ostavio u njemu sve drugo onako kao što je bilo. Ali odsutnost jednog dijela iz cjeline nije samo to, nije puki nedostatak jednog dijela, nego je i poremećaj svih ostalih dije-

lova, to je novo stanje koje je bilo nemoguće predvidjeti u starome.

Ali u nekim drugim prigodama, kao kad se Odette spremala krenuti na putovanje, on bi nakon kakve sitne prepirke, za koju bi pronašao izliku, odlučio da joj ne piše i da se ne viđa s njom prije njena povratka. Iskoristio bi tako tu prepirku kao tobože neku veliku svađu, koju će ona možda držati konačnom, da budu dugo razdvojeni, a najdulji je dio te razdvojenosti bio neizbježan zbog sama njena putovanja, samo što je sve skupa malko pospješio. Tada je već zamišljao kako je Odette uznemirena i žalosna što je ne posjećuje niti joj piše, a ta bi mu slika umirivala ljubomoru i olakšavala odvikavanje od navike da je viđa. Nedvojbeno je na mahove, na samu dnu duše — kamo ju je potisnula njegova odluka zahvaljujući svoj predviđenoj duljini od tri tjedna razdvojenosti, na što je pristao — s užitkom nalazio predodžbu da će ponovo vidjeti Odettu kad se vrati, ali je bivao već i pomalo nestrpljiv i pitao se ne bi li radije sam udvostručio trajanje te razdvojenosti. Tek je tri dana nije viđao, što je bilo mnogo manje vremena od onoga koje je često provodio da ne viđa Odettu, a da nije, kao sada, ni predvidio tu razdvojenost. Međutim, neka sitna zlovolja ili tjelesna nelagoda navele bi ga da sadašnji trenutak smatra iznimnim, mimo pravila, pa bi i sam razum pristao da prihvati umirenje što ga donosi kakav užitak i da se odrekne volje sve dok ne bi od napora volje imao opet neke koristi, te bi prestalo djelovanje one volje koja je prestala vršiti pritisak na nj. Ili nije ni toliko trebalo, jer čim bi pomislio na neki podatak koji je zaboravio pitati Odettu — je li se, recimo, odlučila za boju kojom želi ponovo obojiti svoju kočiju, ili, s obzirom na neko ulaganje, želi li da joj on pribavi obične ili povlaštene dionice (bilo je prekrasno pokazivati joj da on može živjeti a da je ne viđa, ali ako ipak treba ponovo prebojiti kočiju, ili ako dionice ne donesu dividende, što je onda postigao?), iznenada se, poput napete gume kad je ispustimo, poput zraka u zračnoj crpki kad je otvorimo, vratila iz daljina gdje je bila zadržana predodžba da će je opet vidjeti, vratila se jednim skokom u polje sadašnjosti i neposrednih mogućnosti.

Vratila bi se ne nailazeći na otpor, a bila je, uostalom, tako neodoljiva da se Swann mnogo manje mučio osjećajući kako mu se primiču jedan po jedan onih petnaest dana koliko je morao ostati

razdvojen od nje, nego kad je čekao onih desetak minuta koliko je kočijašu trebalo da upregne kočiju koja ga je imala odvesti do nje. Proveo ih je u zanosnoj nestrpljivosti i radosti, u kojima je tisuću puta iznova obasipao nježnošću predodžbu da će je opet vidjeti, što se tako naglo vratila u trenutku kad ju je smatrao tako dalekom i opet mu izbila na površinu svijesti. A bilo je to zato što ona nije više smatrala zaprekom njegovu želju da joj se bez časka oklijevanja odupre, jer te želje nije više kod Swanna bilo otkako je dokazao samu sebi — ili je bar tako mislio — da joj se vrlo lako može oduprijeti, pa nije više vidio nikakve nezgode u tome da odgodi plan rastanka, za koji je sad bio uvjeren da ga može ostvariti čim poželi. Bilo je to i zato što mu se ta predodžba da će je opet vidjeti vraćala ukrašena nekom novošću i primamljivošću, obdarena nekakvom žestinom koju je navika bila otupila, ali se iznova prekalila u tom odricanju, ne od tri nego od petnaest dana (jer trajanje odricanja treba unaprijed računati do kraja zadanog roka), a ono što je do tada bio očekivani užitak koji lako žrtvujemo, donijelo nam je neočekivanu sreću kojoj se ne možemo oduprijeti. Bilo je to najposlije i zato što je ta predodžba koja se vraćala uljepšavala Swannu neznanje o tome što je Odette mogla misliti, pa možda i činiti, kad je vidjela da on ne daje ni znaka života, tako da je ono što će naći bilo zanosno otkriće gotovo nepoznate Odette.

Ali je ona, isto kao što je pomislila da je njegovo uskraćivanje novčane potpore samo hinjeno, vidjela puku izliku i u podacima koje je on od nje tražio o tome kako će prebojiti kočiju ili koje će dionice kupiti. Jer, ona nije u sebi rekonstruirala različite faze kriza kroz koje je on prolazio, a u predodžbi koju je o njima imala nije shvaćala njihov mehanizam, vjerujući samo u ono što je unaprijed znala, to jest u njihov mučni, neizbježni i uvijek istovjetni završetak. Bila je to nekompletna predodžba — možda i utoliko dublja — ako bismo sudili o njoj sa Svannova gledišta. On je nedvojbeno držao da njega Odette ne razumije, kao što se i neki morfinist ili sušičavac — uvjereni da ih je spriječio od ozdravljenja, jednoga neki izvanjski događaj u času kad se trebao osloboditi svoje okorjele navike, a drugoga slučajno neraspoloženje u trenutku kad se imao napokon oporaviti — smatraju neshvaćeni od liječnika koji ne pridaje istu

važnost kao oni tim tobožnjim slučajnostima, što su, po liječnikovu mišljenju, tek obične maske koje oni stavljaju na lice da bi im porok ili bolest bili vidljivi, a u zbilji ih neprestano neizlječivo tište dok se zanose snovima o izlječenju i ozdravljenju. I doista je Swannova ljubav doprla do onoga stupnja na kojem se liječnik, a u nekim slučajevima i najsmioniji kirurg, pitaju je li osloboditi pacijenta njegova poroka ili ga izlječiti od njegove bolesti još uvijek razborito, ili uopće moguće.

Swann, istinabog, nije imao nikakve neposredne spoznaje o razmjerima te svoje ljubavi. Kad je htio da je procijeni, pokatkad mu se činilo da se smanjila, gotovo svela na ništicu; sjećao se, na primjer, kako mu se kadikad nisu osobito sviđale, čak su mu se i malne gadile, Odettine izrazite crte lica i put bez svježine, prije nego što se zaljubio u nju. »Zaista sam znatno uznapredovao«, govorio je sutradan sam sebi. »Ako ćemo pravo, jučer nisam uopće uživao ležeći s njom u krevetu, činilo mi se, začudo, daje čak i ružna.« Svakako je bio iskren kad je to mislio, ali se njegova ljubav protezala mnogo dalje od područja fizičke požude. Ni sama Odettina osoba nije više u njoj zauzimala važno mjesto. Kad bi mu pogled pao na Odettinu fotografiju na stolu, ili kad bi mu ona došla u posjet, imao je muke da poistovjeti stvarno tjelesno lice ili lik na kartonu s bolnom i postojanom tjeskobom što ga je obuzimala. Gotovo je u čudu govorio sam sebi: »To je ona!« kao kad bi nam tko iznenada pokazao jednu od naših bolesti izvađenih iz nas, pa bi nam se učinilo da nije slična onome što trpimo u sebi. Pitao se što je to »ona«, jer u tome je sličnost između ljubavi i smrti — više nego one vrlo neodređene sličnosti o kojima se vječito govori — da nas sile da ispitujemo sve dalje i dalje tajnu osobnosti, iz straha da ćemo je izgubiti. A ta bolest, koja je bila Swannova ljubav, toliko se umnožila, toliko se tijesno ispreplela sa svim Swannovim navikama, sa svim njegovim postupcima, sa mislima, sa zdravljem, sa spavanjem, sa životom, čak i s onim što je želio sebi poslije smrti, toliko se već bila sjedinila s njim da se nije mogla otrgnuti od njega a da se on sam gotovo sav ne uništi — njegova ljubav, kako se ono kaže u kirurgiji, nije više bila operabilna.

Tom se svojom ljubavlju toliko odvojio od svega ostaloga što ga je zanimalo da, kad bi se slučajno vratio u visoko društvo, misleći

kako bi njegove društvene veze, kao kakav lijepi okvir za dragulje kojem ona, uostalom, ne bi znala posve točno odrediti vrijednost, mogle dati njemu samom nešto malo vrijednosti u Odettinim očima (a to bi možda doista i bilo tako da i te veze nisu bile obezvrijeđene tom ljubavlju, koja je za Odettu obescjenjivala sve stvari koje je on doticao zato što se činilo da ih proglašava manje vrijednim), on bi u tom društvu osjećao, uz ojađenost što se nalazi na mjestu i među ljudima koje ona ne poznaje, još i onaj ravnodušni užitak koji bi doživio čitajući roman ili gledajući sliku na kojoj su naslikane zabave besposlene društvene klase. Tako se i u svojoj kući zabavljao gledajući kako se obavljaju kućanski poslovi, promatrajući svoja otmjena odijela i livreje svoje služinčadi i razmišljajući o unosnom ulaganju svojih vrijednosnih papira, baš kao da čita Saint-Simona,¹ koji je bio jedan od njegovih najdražih pisaca, o mehanizmu svakidašnjeg života u Versaillesu, o tome što je blagovala gospođa de Maintenon ili o Lullyjevoj promišljenoj škrtosti i raskošnom životu. A u onoj maloj mjeri u kojoj ta odvojenost nije bila posvemašnja, razlog tom novom užitku koji je osjećao bio je u tome što se načas mogao iseliti u one rijetke dijelove sama sebe koji su ostali gotovo nedirnuti njegovom ljubavlju i jadamom. Što se toga tiče, ona osobnost koju mu je pripisivala moja stara teta kao »Svannovu sinu«, što se razlikovala od individualnije osobnosti Charlesa Swanna, bijaše osobnost u kojoj se sad najbolje osjećao. Jednog je dana htio poslati voće za rođendan princezi od Parme (a i zato što je neizravno mogla ugađati Odetti nabavljajući joj ulaznice za svečane predstave i jubilarne proslave), ali budući da nije bio načisto kako ga naručiti, povjerio je tu zadaću sestrični svoje majke, koja mu je, oduševljena što mu može učiniti tu uslugu, javila da nije kupila sve voće kod jednog trgovca, nego grožđe kod Crapotea, koji je stručnjak za to, jagode kod Jaureta, kruške kod Cheveta, kod koga su uvijek najljepše, i tako dalje, »a ja sam osobno pregledala i ispitala svaki plod jedan po jedan«. I on je zaista po princezinu zahvaljivanju mogao najbolje prosuditi o mirisu jagoda i mekoći krušaka. Ali napose je rečenica »ja sam osobno pregledala i

1. Claude Henri Saint-Simon (1760-1825), francuski memoarist; markiza de Maintenon (1635-1719), milosnica Luja XIV.; Jean Baptiste Lully (1632-1687), tvorac klasične francuske opere.

ispitala svaki plod jedan po jedan« ublažila njegovu patnju i odvela mu misli na područje na koje je malokad zalazio, iako mu je bilo blisko kao baštiniku bogate obitelji iz dobrih građanskih krugova gdje se ta tradicija ljubomorno čuvala, spremna da stupi u njegovu službu čim on to poželi, to dobro poznavanje »solidnih firmi« i umijeće kako se valjano obavljaju takve narudžbe.

Istini za volju, odavno je već bio zaboravio da je on »Svannov sin«, ali kad je opet načas preuzeo tu ulogu, nije mogao a da ne osjeti radost življi od onih koje je osjećao za sve ostalo vrijeme i na koje je već bio otupio. A ako ljubaznost građana, za koje je on to uglavnom i dalje ostao, i nije bila onako živa kao ljubaznost aristokracije (doduše laskavija jer se kod njih bar nikad ne dijeli od poštovanja), nije mu pismo nijednog visočanstva, koje ga je pozivalo na nekakvu prinčevsku zabavu, moglo biti tako ugodno kao pismo u kojem bi ga zamolili da bude svjedok, ili barem da bude nazočan, na vjenčanju u obitelji starih prijatelja njegovih roditelja, od kojih su se jedni i dalje viđali s njim — kao moj djed koji ga je prethodne godine bio pozvao na vjenčanje moje majke — a drugi su ga jedva i poznavali osobno, ali su smatrali da su dužni biti pristojni prema sinu, prema dostojnom nasljedniku pokojnog gospodina Swanna.

Međutim, po već starim prisnim vezama koje je imao među pripadnicima visokog društva, i oni su u neku ruku pripadali njegovu domu, njegovoj služinčadi i njegovoj obitelji. Kad bi mislio na ta svojja sjajna prijateljstva, osjećao je isti oslonac izvan sebe i istu udobnost kao da promatra lijepe veleposjede, lijepu srebrninu, lijepe stolnjake koje su mu bili namrli njegovi stari. A pomisao, ako se u svojoj kući sruši od kapi, da će njegovsobar sasvim prirodno odjuriti po vojvodu de Chartresa, princa de Reussa, vojvodu de Luxemburga i baruna de Charlusa, donosila mu je jednaku utjehu kao i našoj staroj Fran^oisi spoznaja da će u grobu biti pokrivena vlastitim finim tkanjem obilježenim inicijalima i bez zakrpa (ili tako vješto zakrpanim da to još više podiže ugled marnoj švelji), a ta slika mrtvačkog pokrova koju je često u duhu gledala donosila joj je stanovito zadovoljstvo i budila osjećaj, ako ne i blagostanja, a ono bar zadovoljene taštine. Ali Svanna je nadasve, u svim njegovim postupcima i mislima koji su se odnosili na Odettu, neprestano prožimao i vodio nepriznat osjećaj

da joj on možda nije manje drag, ali da joj je manje ugodan od ikoga, pa i od najdosadnijeg »vjernika« Verdurinovih, kad pokazuje da pripada svijetu u kojem uživa glas svjetskog čovjeka, kojeg nastoje pošto-poto privući i očajavaju što ga ne viđaju — pa bi opet počeo vjerovati u postojanje jednog sretnijeg života i gotovo osjećati želju za njim, kao što se događa bolesniku koji je već mjesecima prikovan za postelju i hrani se po strogoj liječničkoj dijeti, kad u novinama pročita jelovnik nekog službenog ručka ili oglas o turističkom krstarenju oko Sicilije.

Dok je bio prisiljen ispričavati se pripadnicima visokog društva što ih ne posjećuje, nastojao se istodobno ispričati Odetti što je posjećuje. A i te je posjete plaćao (pitajući se na kraju mjeseca, ako je iole zlorabio njeno strpljenje i češće je obilazio, je li dovoljno da joj pošalje četiri tisuće franaka), a za svaki je posjet nalazio nekakvu izliku, bilo dar koji joj donosi, bilo obavijest koja će joj biti od koristi, bilo slučajni susret s gospodinom de Charlusom koji je upravo pošao k njoj i pozvao ga da mu se pridruži. A ako nije imao nikakve druge izlike, zamolio bi gospodina de Charlusa neka trkne do nje i neka joj tobože spontano u razgovoru napomene da bi morao hitno porazgovarati sa Swannom, te neka mu izvoli poručiti da hitno dođe k njoj. Ipak, najčešće je Swann uzalud čekao kod kuće, a navečer bi mu gospodin de Charlus rekao da im manevar nije uspio. Iako je ona sad često putovala, malokad bi se viđala s njim, čak i kad bi bila u Parizu. Dok mu je nekoć, kad ga je voljela, govorila: »Ja sam uvijek slobodna« i »Sto me briga što drugi misle!« sada se svaki put kad bi je on htio posjetiti pozivala na propise pristojnosti ili se izgovarala zauzetošću. Kad bi joj spomenuo da će doći na neku dobrotvornu zabavu, na otvorenje izložbe ili na premijeru gdje će biti i ona, rekla bi mu da on želi razglasiti njihovu vezu, da postupa s njom kao s droljom. To je išlo tako daleko da je Swann, koji je nastojao da ne bude posvuda lišen mogućnosti da se susretne s njom, a znao je da ona poznaje i iskreno voli mog starog strica Adolpheu, s kojim je i sam prijateljevao, otišao jednog dana da ga posjeti u njegovu malom stanu u Ulici Bellechasse i zamoli ga da mu pomogne svojim utjecajem na nju. Kako je ona uvijek, kad je sa Swannom razgovarala o mom stricu, udarala u pjesničke žice i govorila mu: »Ah, nije on kao

ti, to je zbilja nešto tako lijepo, tako veliko, tako krasno, to njegovo prijateljstvo sa mnom! On mene nikad ne bi tako omalovažavao da bi se pokazivao sa mnom na javnim mjestima!» Swann se našao u neprilici i nije znao kakvim bi uzvišenim tonom trebao razgovarati o njoj s mojim stricem. Stoga je najprije progovorio o Odettinim kvalitetama a priori i iznio aksiom o njezinoj serafinskoj vrhunarnosti, otkrivajući nedokazive vrline koje se ne mogu dokučiti iskustvom. — Želio bih porazgovarati s vama o njoj. Pa, vi bar znate kakva je Odette žena nad ženama, kakvo je to divno biće, kakav anđeo! Ali znate kako je to u Parizu! Ne poznaju svi Odettu onako kako je poznajemo vi i ja. I zato ima ljudi koji misle da ja igram pomalo smiješnu ulogu, jer ona čak ne dopušta ni da se s njom vidam u gradu, u kazalištu. Ne biste li joj mogli vi, u koga ona ima toliko povjerenja, reći koju riječ u prilog meni, uvjeriti je da preuveličava štetu koju joj može nanijeti jedan moj pozdrav?

Moj je stric posavjetovao Svanna da se neko vrijeme ne viđa s Odettom, koja će ga tada još više zavoljeti, a Odetti da dopusti Svannu da je viđa gdje god mu se prohtije. Nakon nekoliko dana Odette je rekla Svannu da je duboko razočarana, jer je uvidjela da je moj stric kao i svi muškarci, da ju je naime pokušao silom obljubiti. Umirila je ipak Svanna, koji je u prvi mah htio izazvati mog strica na dvoboj, ali je odbio pružiti mu ruku kad su se ponovo sreli. Pokajao se zbog te svađe s mojim stricem Adolpheom još više zato što se bio nadao da će ga još koji put vidjeti i porazgovarati s njim u strogom povjerenju ne bi li izveo načistac sve one glasine o tome kako je Odette svojedobno živjela u Nici, gdje je moj stric nekad zimovao. Svann je čak mislio da se ondje možda i upoznao s Odettom. Nekoliko riječi što ih je pred njim netko izlanuo o jednom muškarcu koji je navodno bio Odettin ljubavnik prenerazile su Swanna. Ali one stvari koje bi on, prije nego što je saznao za njih, smatrao nečim najžurnijim i najnevjerojatnijim, stopile bi se, čim bi ih saznao, zauvijek s njegovom tugom, smatrao ih je mogućim i ne bi više mogao povjerovati da se nisu dogodile. Samo što bi svaka od njih ostavila neizbrisiv trag na njegovoj predodžbi o svojoj ljubavnici. Jednom mu se čak učinilo da shvaća kako je ta Odettina razuzdanost, o kojoj nije imao pojma, prilično dobro poznata, i da je u Badenu i Nici, gdje je

nekoć provodila po nekoliko mjeseci godišnje, bila na glasu po svom raskalašenom životu. U nastojanju da sazna nešto više, pokušavao je stupiti u dodir s nekim ženskarima, ali su ovi znali da on poznaje Odettu, a i sam se pribojavao, ako ih podsjeti na nju, da će ih opet navesti na njezin trag. I on, kome do tada ništa nije bilo toliko gnusno kao sve ono što je bilo u vezi s kozmopolitskim životom u Badenu ili Nici, kad je čuo da se Odette svojedobno možda zabavljala u tim veselim gradovima, a da nikad nije uspio doznati je li to bilo samo zato da doskoči svojim novčanim problemima kojih sad više nije imala zahvaljujući njemu, ili da udovolji svojim prohtjevima koji bi se mogli ponovo probuditi, sad se naginjao, obuzet nemoćnom, slijepom i vrtoglavom tjeskobom, nad bezdanom koji je progutao one godine s početka Septenata,¹ kad se zimovalo na Engleskom šetalištu u Nici a ljetovalo pod lipama u Badenu, i nalazio je u njima nekakvu bolnu ali velebnu dubinu kao da ju je dočarao pjesnik. Da bi rekonstruirao sitne događaje iz ljetopisa tadašnje Ažurne obale, u nadi da bi mu to moglo pomoći da shvati ponešto u Odettinu smiješku ili pogledu — koji su ipak bili tako poštenu i priprosti — uložio bi više strasti nego povjesničar koji proučava postojeće dokumente o Firenci 15. stoljeća ne bi li što dublje proniknuo u dušu Botticellijeve Primavere, lijepe Vanne ili Venere. Ponekad bi je bez riječi promatrao i razmišljao, a ona bi mu rekla: — Kako si ti žalostan! — Nije bilo tome tako davno što je s misli da je ona dobro stvorenje, ravno najboljima koje je ikad upoznao, prešao na misao da je uzdržavana milosnica, a onda bi mu se dogodilo obratno, prelazio je s Odette de Crecy, možda i predobro poznatoj bludnicima i kurvarima, na to lice koje je kadikad imalo tako blag izraz, na tu njenu tako čovječnu narav. Govorio je sam sebi: »Pa što onda ako u Nici svi znaju tko je Odette de Crecy? Takve reputacije, čak i ako su istinite, uvijek počivaju na tuđem mišljenju.« Pomislio je da ta legenda, čak i ako je točna, leži izvan nje, da nije u njoj kao kakva neiskorjenjiva i zloćudna osobnost, daje to biće koje je moglo biti zavedeno na stranputicu žena dobrih očiju, srca punog samilosti za tuđu patnju, podatnog tijela koje je on držao u svojim rukama, stezao u naručju i upravljao njime, žena koju će možda

1. Godine između 1873. i 1879. za vladavine Mac-Mahona.

jednog dana svu posjedovati ako uspije u svom naumu da joj postane neophodno potreban. Sjedila bi pred njim, često umorna, a lice bi joj se načas oslobodilo onih grozničavih i radosnih misli na nepoznate stvari koje su Swannu nanosile bol; rukama bi sklonila kosu s čela pa bi joj se čelo i lice učinili širim, a onda bi joj odjednom neka obična ljudska misao, neki dobri osjećaj kakvih ima u svih stvorenja kad su u trenutku počinka ili sabranosti prepuštena sama sebi, vrcnula iz očiju kao kakva žuta zraka. I umah bi joj se čitavo lice zasvijetlilo poput sive poljane zastrte oblacima koji se naglo razmiču, pa se poljana sva preobrazi u času zalaska sunca. Život koji je u tom trenu bio u Odetti, sama budućnost u koju je kanda bila sanjarski zagledana, Swann bi mogao podijeliti s njom; reklo bi se da nikakav bolan nemir nije u njima ostavio traga. Koliko god bili rijetki, ti trenuci nisu bili beskorisni. Swann je vezao te čestice sjećanjem, dokidao razmake i lijevao kao od zlata neku dobru i spokojnu Odettu, kojoj je poslije prinosio žrtve (kao što će se vidjeti u drugom dijelu ovoga djela) koje ona druga Odette ne bi nikad bila izmamila od njega. Ipak, kako su ti trenuci bili malobrojni, i kako ju je sad rijetko vidao! Čak i na njihove večernje sastanke pozivala bi ga tek u posljednji čas jer, pouzdano znajući da će on uvijek biti slobodan, htjela se najprije uvjeriti da joj nitko drugi neće najaviti dolazak. Tvrдила je da mora čekati na odgovor koji joj je od najveće važnosti, a ako bi je, pošto je već pozvala Svanna i započelo njihovo večernje druženje, prijatelji zamolili da dođe za njima u kazalište ili večeru, radosno bi skočila na noge i na brzinu se odjenula. Dok bi se dotjerivala, svaki pokret koji bi učinila približavao je Swanna sve više času kad će se morati rastati s njom, i kad će ona izletjeti iz kuće s neodoljivim poletom. A kad bi, napokon odjevena, po posljednji put uprla u zrcalo napeti pogled obasjan pozornošću, te opet premazala usne s malo crvenila, pričvrstila uvojak na čelu i zatražila svoj večernji ogrtač boje nebeskog plavetnila sa zlatnim resama, Swann je bio toliko žalostan da nije mogla suspregnuti nestrpljivu kretnju i reći: — Eto, to je tvoja zahvalnost što sam te zadržala ovdje do posljednjeg časa. A ja sam, jadnica, mislila da sam ljubazna s tobom! E pa, upamtit ću ovo za drugi put! — Gdjekad bi se, izvrgavajući se opasnosti da je naljuti, zarekao da će pokušati saznati kamo je to otišla, a pomišljao

je i da sklopi savez s Forchevilleom koji bi ga možda mogao o svemu izvještavati. Doduše, kad bi saznao s kim je provela večer, rijetko ne bi mogao među svojim mnogobrojnim znancima pronaći nekoga tko ne bi, barem posredno, poznavao muškarca s kojim je izašla, i da ne bi lako mogao saznati ovo ili ono o njemu. Dok bi pisao kojem od svojih prijatelja da ga zamoli neka pokuša razjasniti ovu ili onu pojedinost, osjećao bi olakšanje što prestaje razbijati sebi glavu pitanjima bez odgovora, i što prebacuje na drugoga zamornu zadaću da se time bavi. Istina je da ne bi uznapredovao ni koraka dalje kad bi i dobio neke obavijesti. Znati ne znači uvijek i spriječiti, ali one stvari koje znamo ipak držimo, ako i ne u svojim rukama, a ono bar u mislima, u kojima raspoložemo njima po volji, a to nam daje nekakvu iluziju moći nad njima. Bio je sretan svaki put kad bi s Odettom bio gospodin de Charlus, Znao je da se između nje i gospodina de Charlusa ne može ništa zbiti, da gospodin de Charlus izlazi s njom iz prijateljstva prema njemu i da se neće ustručavati da mu ispriповjedi što je sve radila. Ponekad je tako kategorički tvrdila Svvanu da se ne može vidjeti s njim te večeri, i činilo mu se da joj je toliko stalo do toga da izađe, da mu je bilo i te kako važno da gospodin de Charlus bude slobodan da je prati. Sutradan se ne bi usuđivao potanko ispitivati gospodina de Charlusa pa gaje silio, praveći se da ne razumije dobro njegove odgovore, da ih nadopunjava drugima. Nakon svakog od tih odgovora odahnuo bi, jer bi vrlo brzo uvidio da je Odette provela večer u sasvim nedužnim zabavama.

— Ma čekaj, dragi moj Meme, mislim da te nisam dobro razumio... neće biti da ste od nje otišli ravno u muzej Grevin¹ ? Najprije ste otišli nekamo drugamo, zar ne? Niste? O, kako je to čudno! Nemate pojma kako me dobro zabavljate, dragi moj Meme! Ali, kakva joj je to čudna ideja sunula u glavu da nakon toga odete u »Chat noir«,² to je sigurno bila njezina ideja... Nije? Nego vaša? Zbilja čudnovato! Uostalom, to vam i nije bila loša ideja, ona sigurno tamo poznaje masu svijeta? Ne poznaje? Nije ni s kim razgovarala? Pa to je pravo čudo. I tako ste onda vas dvoje tamo sjedili potpuno sami? Lijepo

1. Muzej voštanih figura koji je osnovao crtač Grevin.

2. Kabare »Chat noir« (»Crni mačak«) na Montmartreu.

moгу zamisliti taj prizor. Vi ste zbilja ljubazni, dragi moj Meme, da samo znate koliko vas volim!

Swannu je pao kamen sa srca. Njemu, kojem se događalo da u razgovoru s ravnodušnim osobama koje jedva da je i slušao pokadšto začuje neke rečenice (ovu, primjerice: »Vidio sam jučer gospođu de Crecy, bila je s nekim gospodinom kojeg ne poznajem«), rečenice koje bi u njegovu srcu umah prelazile u kruto stanje, stvrdnule se kao siga, parale ga i nepomično ležale u njemu, kako su naprotiv bile slatke ove riječi: »Nije tamo nikog poznavala, ni s kim nije progovorila ni riječi«, kako su se samo ugodno razlijevale po njemu, kako su bile žitke i lake, kako ih je lako udisao! Pa ipak bi malo zatim rekao sam sebi da ga Odette zacijelo smatra vrlo dosadnim kad takve zabave pretpostavlja njegovu društvu. Iako ga je umirivala, njihova mu je beznačajnost zadavala bol kao kakva nevjera.

Čak i kad nije znao kamo je otišla, bilo mu je dovoljno da ublaži tjeskobu koju je tada osjećao, i protiv koje je Odettina nazočnost, draž njena društva, bila jedini specifični lijek (lijek od kojeg se duljim liječenjem, kao i od mnogih drugih lijekova, pogoršava bolest, ali se trenutačno umanjuje bol), bilo bi mu dovoljno da mu je Odette samo dopustila da ostane kod nje dok se ona ne vrati, da je čeka do onog časa povratka kad bi nastalo smirenje, u kojem bi se stopili svi oni sati koje mu je neka čarolija, neka opsjena prikazala naoko drukčijim od drugih ali ona nije htjela na to pristati pa se on vraćao kući, a putem se silio da snuje kojekakve planove. I tako bi prestao misliti na Odettu, štoviše, događalo mu se, dok bi se svlačio, da prevrće u glavi neke prilično radosne misli, te bi lijegao u krevet i gasio svjetlo sa srcem punim nade da će sutradan vidjeti neko remek-djelo. Ali čim bi, da bi mogao zaspati, prestao vršiti na sebe pritisak, kojeg nije bio ni svjestan jer se bio toliko navikao na nj, istog bi ga časa opet podišli ledeni srsi i zajecao bi. Nije se čak htio pitati zašto, otirao je oči i nasmijan govorio sam sebi: »Zbilja lijepo, postajem pravi neuropat!« Zatim bi ga obuzeo silan umor pri pomisli da će sutradan morati ponovo nastojati doznati što je Odette radila, i poslužiti se svim svojim utjecajem da se vidi s njom. Ta potreba da se time bavi bez predaha, bez promjene, bez rezultata, bila mu je toliko bolna da je jednog dana, zapazivši

nekakvu oteklinu na trbuhu, osjetio istinsku radost pri pomisli da je možda dobio nekakav smrtonosni tumor, da se više neće morati ni za što brinuti, da će bolest upravljati njime i napraviti od njega svoju igračku i da će tako biti sve do skorog svršetka. I doista, u tom mu se razdoblju često događalo, a da to nije htio priznati sam sebi, da poželi smrt, ali to nije bilo toliko zato da izmakne žestini svoje patnje koliko jednoličnosti svojih napora.

Zapravo je želio poživjeti sve do onog vremena kad je neće više voljeti, kad ona više neće imati razloga da mu laže, i kad će napokon moći od nje doznati je li onog dana kad joj je popodne došao u posjet spavala s Forchevilleom ili nije. Često ga je po nekoliko dana pomi-sao da ona voli nekog drugog, odvrćala od pitanja o Forchevilleu, činila mu to pitanje gotovo bespredmetnim, kao oblici istog bolesnog stanja za koje nam se čini da su nas trenutno oslobodili prijašnjih. Bilo je čak i dana kad ga nije mučila nikakva sumnja. Mislio je da je izliječen. Ali sutradan ujutro, kad bi se probudio, osjećao je na istom mjestu onu istu bol, koja se jučer preko dana tako reći bila razvodnila pod bujicom različitih dojmova. Bol se ipak nije pomaknula s mjes-ta. Štoviše, upravo gaje žestina te boli i probudila.

Kako mu Odette nije davala nikakve obavijesti o onim tako važnim poslovima koji su je svakog dana toliko zaokupljali (premda je dovoljno dugo živio da zna da tu nema ničeg drugog do užitaka), nije ih mogao dugo bez prestanka zamišljati, mozak mu se vrtio kao mlin bez žita. Tada bi prešao prstom po umornim vjeđama kao da briše staklo lornjona, i prestao uopće misliti. Ipak su iz tog nepoz-natog područja ponovo od vremena do vremena izbijali neki njeni poslovi nejasno vezani za neke obveze prema dalekim rođacima ili nekadašnjim prijateljima. Budući da su oni bili jedine osobe koje mu je ona često spominjala kao zapreku da se viđa s njim, činilo mu se da oni tvore čvrst, nužan okvir Odettina života. Zbog tona kojim je s vremena na vrijeme govorila: »Onog dana kad idem sa svojom pri-jateljicom na hipodrom«, on bi, ako se nije dobro osjećao, pomislio: »Možda bi ona ipak htjela svratiti k meni?« Odjednom bi se sjetio da je upravo danas taj dan, pa bi rekao sam sebi: »Ma ne, ne vrijedi je ni pitati, morao sam se prije sjetiti, danas ona ide s prijateljicom na hipodrom. Moram se ograničiti na ono što je moguće; nema smisla

trošiti snagu na nešto je unaprijed neprihvatljivo.« A ta obveza koja je tjerala Odettu da ode na hipodrom i kojoj se Swann pokoravao, nije mu se činila samo neizbježna, nego i da je taj karakter nužde kojim je bila obilježena opravdava i ozakonjuje sve što se izbliza ili izdaleka odnosi na nju. Kad bi Odette na ulici, pošto ju je pozdravio prolaznik koji je izazvao Swannovu ljubomoru, odgovorila na njegovo pitanje tako da je postojanje tog neznanca povezala s jednom od dvije-tri obveze o kojima mu je govorila, ako mu je, na primjer, rekla: »To je onaj gospodin koji je bio u loži moje prijateljice na hipodromu«, to bi objašnjenje umirilo Swannove sumnje, jer je shvatio da ta prijateljica u svojoj loži na hipodromu mora imati i drugih gostiju uz Odettu, samo što ih on nikad nije uspio ni mogao sebi predočiti. O, kako bi bio rado upoznao tu njenu prijateljicu koja odlazi na hipodrom i sa sobom vodi Odettu! Kako bi bio rado dao sva svoja poznanstva za bilo koju osobu što redovito viđa Odettu, pa makar to bila i manikirka ili prodavačica u robnoj kući! Potrošio bi na njih više nego na kraljicu. Zar mu one ne bi dale, time što znaju sve o Odettinu životu, jedino uspješno sredstvo za ublažavanje boli? Kako bi radosno provodio dane kod jedne od tih neznatih osoba s kojima Odette održava odnose, bilo radi koristi, bilo iz puke priprostosti! Kako bi bio rado unajmio zauvijek stan na petom katu one prljave kuće u koju je želio stupiti, ali ga Odette nije htjela tamo povesti, gdje bi, stanujući s onom malom bivšom krojačicom i izdajući se za njezina ljubavnika, gotovo svakog dana primao Odettu u posjet! U onim gotovo pučkim kvartovima bio bi pristao trajno živjeti skromnim i kukavnim životom, ali slatkim, mirnim i sretnim!

Pokatkad bi se dogodilo i da bi se našla sa Swannom, a onda bi opazila kako im se približava netko koga on ne poznaje, pa bi na Odettinu licu primijetio onu žalost koju je bio vidio na njemu onoga dana kad joj je došao u posjet, a Forcheville je bio kod nje. Ali to je bilo rijetko, jer kad bi ponekad, usprkos svemu što je imala obaviti i usprkos bojazni što će misliti svijet, dolazila u posjet Svvanu, ono što je prevladavalo u njenu držanju bilo je samopouzdanje; velika opreka, možda i nesvjesna osveta ili prirodna reakcija nakon onog plašljivog uzbuđenja koje ju je obuzimalo uza nj u prvo vrijeme njihova poznanstva, pa čak i daleko od njega, kad je počinjala pismo

ovim riječima: »Priatelju dragi, ruka mi toliko dršće da jedva mogu pisati« (tako je barem tvrdila, ali nešto je od tog ganuća moralo biti i iskreno jer joj je bilo stalo do toga da to istakne). Swann joj se tada sviđao. Čovjek strepi uvijek samo za sebe i samo za one koje voli. Kad nam sreća nije više u njihovim rukama, kakav spokoj, kakvu lagodu, kakvu smionost uživamo uz njih! Kad bi mu sad govorila i pisala, nije više bilo onih riječi kojima je nastojala obmanuti samu sebe da joj on pripada, tražeći što češće priliku da mu kaže »moj«, »moje« misteći na njega: »Vi ste moje blago, ovo je parfem našeg prijateljstva, zato ga i čuvam«, da mu govori o budućnosti, pa i o samoj smrti, kao o nečemu što je zajedničko njima oboma. U to je vrijeme na sve njegove riječi odgovarala divljenjem: »Vi nećete nikad biti kao drugi!« Gledala je njegovu dugu, pomalo ćelavu glavu, o kojoj su oni koji su znali za Swannove uspjehe mislili: »Nije baš neki ljepotan, ali je otmjen — onaj čuperak navrh glave, onaj monokl, onaj osmijeh!« A ona, kojoj je tada možda više bilo stalo do toga da ga dobro upozna, nego da mu postane ljubavnica, govorila je:

— Kad bih samo znala što se krije u toj glavi!

Sad je pak na sve njegove riječi odgovarala katkad razdražljivim, a katkad popustljivim glasom:

— Ah, ti nećeš nikad biti kao drugi!

Gledajući tu glavu, koja je samo malo više ostarjela od briga (ali o kojoj su sad svi mislili, s pomoću one iste sposobnosti koja ljudima omogućuje da otkriju značenje nekog simfonijskog djela kad pročitaju program, i sličnost nekog djeteta kad mu poznaju rodbinu: »Ne može se baš reći da je ružan, ali je smiješan; onaj monokl, onaj čuperak navrh glave, onaj smiješak!« povlačeći u svojoj povodljivoj mašti onu apstraktnu graničnu crtu koja u roku od nekoliko mjeseci dijeli glavu sretna ljubavnika od glave rogonje), govorila je:

— Ah, da bar mogu kako izmijeniti, urazumiti ono što je u toj glavi!

Uvijek pripravan da povjeruje u ono što želi, ako je samo Odetino držanje prema njemu ostavljalo mjesta sumnji, željno se hvatao za te riječi i odgovarao joj:

— Ti to možeš ako baš hoćeš!

I nastojao joj je dokazati da bi utješiti ga, nadgledati ga, ponukati

ga na rad bila plemenita zadaća koje su se zdušno htjele prihvatiti mnoge druge žene, ali, istini za volju, treba dodati da bi njemu u njihovim rukama ta plemenita zadaća bila samo bezobzirno i nepodnošljivo otimanje njegove slobode. »Kad me ne bi bar malo voljela«, govorio je sam sebi, »ne bi željela da me preobrazi. A da me preobrazi, morala bi me češće viđati.« Tako je on u tom njenu prigovoru nalazio nekakav dokaz zanimanja, pa možda i ljubavi za sebe, a u zbilji mu je ona davala tako malo toga da je bio prisiljen smatrati nečim poželjnim i to što mu zabranjuje ovo ili ono. Jednog mu je dana rekla da joj se ne sviđa njegov kočijaš, da ga on možda i huška protiv nje, i da nipošto ne iskazuje prema njemu onu spremnost i poštovanje kakve bi ona od njega željela. Naslutila je da on želi čuti iz njenih usta ove riječi: »Ne dolazi mi više s njim!« baš kao što bi od nje zaželio cjelov. Kako je bila dobro raspoložena, to mu je i rekla pa se umah raznježio. Kad je navečer ćaskao s gospodinom de Charlusom, s kojim je uživao što može otvoreno razgovarati o njoj (jer i najbeznačajnije riječi koje je razmjenjivao čak i s osobama koje je nisu poznavale odnosile su se u neku ruku na nju), rekao mu je:

— Ipak, mislim da me voli; tako je pažljiva prema meni, sigurno joj nije svejedno što ja radim...

A kad se, učasukadjepolazioknjoj, popeo u kočiju s prijateljem kojeg će usput povesti, ovaj mu reče:

— Gle, na kočijaškom mjestu ne sjedi ti više Loredan?

Swann mu odgovori sa sjetnom radošću:

— Ne, bogami, ne sjedi. Moram ti reći da me Loredan ne smije voziti kad idem u Ulicu La Perouse. Odette ne voli da me on vozi, misli da mi on ne pristaje. Sto ćeš, znaš kakve su žene! Znam da joj to ne bi bilo po volji. Eh, k vragu, još bi samo trebalo da me Remi vozil! Onda bih tek imao okapanja!

Iako je Swann patio što se Odette sada drži prema njemu tako ravnodušno, rastreseno i razdražljivo, nije bio svjestan koliko pati. Odette je naime hladnjela prema njemu malo-pomalo, iz dana u dan, pa da bi mogao prosuditi svu dubinu promjene koja se zbila, morao bi usporediti njezino današnje držanje s onim kakva je bila na početku. No, ta je promjena bila njegova duboka, tajna rana koja ga je boljela i danju i noću, pa čim bi oćutio da mu se takve misli previše

približavaju, brže-bolje bi ih upućivao na drugu stranu, iz straha da ne bi previše patio. Govorio je sam sebi prilično neodređeno: »Jedno me je vrijeme Odette više voljela«, ali nikad više nije mogao sebi točno predočiti to vrijeme. Kao što je u svojoj radnoj sobi imao komodu od koje je zazirao te ju je zaobilazio kad bi ulazio i izlazio, jer su u jednoj njenoj ladici bile pohranjene krizanteme koje mu je ona bila poklonila prve večeri kad ju je vozio kući, i pisma u kojima mu je pisala: »Zašto niste zaboravili i svoje srce? Njega vam ne bih vratila« i: »U koje me god doba dana i noći zatrebate, dajte mi samo znak i slobodno raspoložite mojim životom«, isto je tako bilo i u njemu jedno mjesto kojem nikad nije dopuštao mislima da mu se približe, sileći ih, ako treba, da ga zaobilaze dugim umovanjem samo da ne bi prošle blizu njega — a to je bilo ono mjesto gdje su živjele uspomene na sretne dane.

Ali ni taj njegov oprez, koliko god bio razborit, nije mu bio ni od kakve pomoći kad je jedne večeri svratio u otmjeno društvo.

Bilo je to kod markize de Saint-Euverte, na posljednjoj soareji te godine, na kojoj su svirali umjetnici, koje je ona poslije pozivala da sviraju i na njenim dobrotvornim koncertima. K Swannu, koji je želio dolaziti i na sve prethodne soareje ali se nije mogao odlučiti na to, dok se odijevao za izlazak, svratio je barun de Charlus i predložio mu da pođe s njim k markizi, ako mu njegovo društvo može pomoći da se nešto manje dosađuje, da manje tuguje. Ali Swann mu odgovori:

— Nemate pojma koliko bih uživao biti u vašem društvu, ali najveće veselje koje mi možete učiniti bit će da radije posjetite Odettu. Znae kako vi na nju dobro djelujete! Mislim da večeras neće izlaziti prije nego što obiđe svoju bivšu krojačicu, a sigurno će joj, uostalom, biti drago daje tamo vi otpratite. U svakom slučaju, naći ćete je prije toga kod kuće. Nastojte je rasonoditi, a usput je pokušajte i urazumiti. Bilo bi lijepo kad biste uspjeli za sutra utanačiti nešto što bi nju veselilo, pa da budemo svi troje zajedno... Pokušajte ujedno doznati kamo bi željela ići na ljetu, ima li kakve posebne želje, da odemo svi troje na nekakvo krstarenje ili nešto slično? Večeras se ne nadam da ću je vidjeti; ipak, ako poželi, ili ako se vama učini zgodnim, pošaljite mi samo poruku kod gospođe de Saint-Euverte do

ponoći, a eventualno poslije k meni kući. Hvala vam na svemu što činite za mene, znate, uostalom, koliko vas volim.

Barun mu obeća da će otići u taj posjet kako želi, čim ga otprati do ulaza u kuću Saint-Euvertovih. Swann je stigao tamo umiren mislju da će gospodin de Charlus provesti večer u Ulici La Perouse, ali je bio nekako sjetno ravnodušan prema svemu što se ne tiče Odette, a navlastito prema pojedinostima mondenog života, kojima je ta ravnodušnost pridavala čari stvari koje više nisu predmet naše želje, pa nam se prikazuju onakve kakve doista jesu. Čim je izašao iz kočije, u prvom planu onog fiktivnog sažetka domaćeg života koji kućedomaćice žele ponuditi gostima na svečane dane i u kojem nastoje očuvati vjerodostojnost odjeće i dekora, Swann s užitkom ugleda baštinike Balzacovih »tigrova«, takozvane grumove, redovite patioce dama u šetnji, koji su međutim sad, sa šešikom na glavi i u čizmama, stajali na prilazu pred palačom ili pred konjušnicama, poput vrtlara što su se poredali na početku svojih gredica cvijeća. Njegova davnašnja osebujna sklonost da traži sličnost između živih osoba i portreta po muzejima javila se i sad, samo još postojanija i općenitija; sav mondeni život, od kojeg je sad bio odvojen, pojavio se pred njim kao niz slika. U predvorju, u koje je nekoć, dok je još bio svjetski čovjek, ulazio zaogrnut ogrtačem a izlazio iz njega u fraku, ali ne znajući još što se tu zbiva, jer je u ono malo trenutaka koliko se tu zadržao bio još zaokupljen zabavom s koje je upravo došao, ili već zabavom na koju je stigao, prvi put je primijetio kako se prenuo, zbog neočekivana dolaska tako kasnog gosta, sav onaj raštrkani, veličanstveni i besposleni čopor visokih lakaja koji su ovdje-ondje drijemali na klupama i škrinjama, i koji su, pridižući svoje plemenite, šiljaste, hrtovske profile, poustajali i sjatili se oko njega.

Jedan od njih, posebice grube vanjštine, pomalo sličan krvniku na renesansnim slikama mučenja i smaknuća, pođe prema njemu s neumoljivim izrazom na licu da mu uzme ogrtač i šešir. Ipak, tvrdoća njegova čeličnog pogleda bila je ublažena mekoćom končanih rukavica tako da se, dok je pristupao Swannu, činilo da iskazuje prezir prema njegovoj osobi, ali mnogo obzira prema njegovu šeširu. Prihvatio gaje s pomnjom kojoj je preciznost pokreta pridavala nekakvu sitničavost i tankočutnost, koju je naočitost njegove snage činila

gotovo dirljivom. Zatim doda šešir jednom od svojih pomoćnika, bojažljivu početniku, koji je izražavao prepast zvjeranjem na sve strane i odavao uzrujanost zatočene životinje u prvim trenucima njena pripitomljavanja.

Dva-tri koraka dalje gorostas u livreji snatrio je, besposlen i nepomičan poput kipa, kao onaj posve dekorativni ratnik kojeg vidimo kako snatri na Mantegninim najdinamičnijim slikama, oslonjen na svoj štit, dok ljudi oko njega hitaju u boj i krvoproliće. Odvojen od skupine svojih drugova koji su se užurbali oko Swanna, reklo bi se da je čvrsto odlučio da se ne obazire na taj prizor, koji rastreseno prati svojim zelenkastim i okrutnim očima kao da je to Pokolj nevine dječice ili Muke svetog Jakova. Reklo bi se da doista pripada onom iščezlom plemenu — ili plamenu koje možda nikad nije ni postojalo osim na oltarskoj slici San Žena i na freskama u crkvi Emeritani, gdje mu je Swann bio pristupio i gdje još snatri — koje je nastalo tako što je neki padovanski model Majstora¹ ili neki Sas Albrechta Dti-rera oplodio antički kip. A pramenovi njegove riđe kose, prirodno kovrčave ali zalizane briljantinom, padali su u širokim uvojcima kao na onoj grčkoj skulpturi koju je neprekidno proučavao taj slikar iz Mantove, a koja u svojoj stvaralačkoj zamisli prikazuje samo čovjeka, ali izvlači iz njegovih jednostavnih oblika tako raznoliko bogatstvo kao da je posuđeno od čitave žive prirode, tako te ta kosa, sa svojom glatkom valovitošću i oštrim vršcima uvojaka ili naslaganim tros-trukim i cvjetnim dijademom svojih vitica, nalikuje u isti mah na busen morske trave, na gnijezdo golubice, na gredicu zumbtda i na klupko zmija.

Pa i neki drugi, pravi orijaši stajali su na stepenicama velenog stubišta, koje bi se zbog svoje dekorativnosti i mramorne nepomičnosti moglo nazvati kao i ono stubište u Vojvodskoj palači »Stubište gorostasa«. Swann se počeo penjati uz stube misleći tužno kako se Odette nikad nije penjala uz njih. Ah, kako bi se on rado, naprotiv, penjao uz one crne, smrdljive i vratolomne stube male bivše krojačice na peti kat, i kako bi bio sretan platiti skuplje nego jednotjednu ložu uz pozornicu u Operi pravo da ondje provede večer

1. Andrea Mantegna (1431-1506), talijanski slikar, rođen nedaleko od Padove, a djelovao ponajviše u Mantovi.

kada dolazi Odette, pa i druge večeri, da može razgovarati s njom, živjeti s ljudima koje ona viđa kad nije s njim, i koji mu se zato čine da kriju dio života njegove ljubavnice, i to onaj stvarniji, nedostupniji i tajanstveniji dio. Dok je na onom kužnom i priželjkivanom stubištu bivše krojačice, zato što nije bilo drugog stubišta za služinčad, uvečer pred svakim vratima stajala na otiraču prazna i prljava kantica za mljeko, na velebnom i prezrenom stubištu uz koje se Swann trenutno penjao, na različitim visinama s jedne i s druge strane, pred svakom udubinom u zidu u kojoj se nalazio prozor vratareve sobice ili vrata niza odaja, predstavljajući odjele kućne posluge kojima su upravljali klanjajući se gostima— tu vratar, tamo majordom, ondje ključar (sve sami čestiti ljudi koji su u ostale dane u tjednu bili prilično samostalni na svom području i blagovali kod kuće kao sitni trgovci, a sutra će možda prijeći u građansku službu nekog liječnika ili industrijalca), pazeći da se ne ogriješe o pravila koja su im utuvili u glavu prije nego što su odjenuli sjajnu livreju, koju nose samo u rijetkim prigodama i u kojoj se ne osjećaju baš lagodno, stajali su pod malim arkadama svojih vrata u svečanu sjaju koji je ublažavala njihova pučka dobroćudnost, kao sveci u svojim nišama, a jedan golemi vratar, odjeven kao u crkvi, udarao je štapom o ploče poda kad god bi se pojavio koji novi gost. Kad je došao na vrh stubišta uz koje ga je pratio jedan sluga, blijed u licu, s malim perčinom svezanim vrpcom iza glave, kao kakav Goyin crkvenjak ili pisar u opereti, Swann prođe pokraj stola za kojem su sluge, sjedeći poput zapisničara pred velikim registrima, ustali i zapisali njegovo ime. Zatim prođe kroz jedno malo predvorje u kojem je — kao u onim prostorijama koje je njihov vlasnik tako uredio da služe kao okvir jednom jedinom umjetničkom djelu po kojem se i zovu, a navlaš su gole i ne sadrže ništa drugo — na ulazu stajao, poput dragocjena kipa Benvenuta Cellinija, koji prikazuje naoružana stražara, mlad lakaj nagnut malo naprijed, a nad crvenom mu ogrlicom još crvenije lice, iz kojeg kulja bujica žara, plahosti i revnosti, i koji se, prodirući svojim nasrtljivim, budnim i izbezumljenim pogledom tapiserije iz Arbussona što su zastirale vrata salona u kojem se slušala glazba, doimlje svojom vojničkom bešćutnošću ili vrhunaravnom vjerom — alegorija uzbune, utjelovljenje očekivanja, spomen na prekrat

— kao da vreba poput anđela ili straže s tornja dvorca ili katedrale da se pojavi neprijatelj, ili da započne sudnji dan. Swannu je još samo preostalo da uđe u koncertnu dvoranu, čija mu vrata otvori vratar, sav ukrašen lancima, klanjajući mu se kao da mu predaje Idjučeve grada. Ali Swann pomisli na kuću u kojoj je mogao biti u tom trenu da mu je Odette to dopustila, a srce mu se stisne pri sjećanju na praznu kanticu za mlijeko na slamnatom otiraču.

Ubrzo ga opet spopade osjećaj kako su muškarci ružni kad s druge strane tapiserije, ne vidjevši više sluge, ugleda goste. Ali i sama ta ružna lica, koja je tako dobro poznavao, učinila su mu se kao nešto novo otkako su njihove crte — umjesto da mu budu praktični znakovi prepoznavanja ove ili one osobe, koja mu je do tada predstavljala samo skup užitaka za kojima treba težiti, ili dosadu koju treba izbjegavati, ili pristojnosti koju treba iskazati — mirovale uskladene samo estetskim odnosima u autonomiji svojih krivulja i kutova. Na svim tim muškarcima, među kojima se Swann našao stisnut, nije bilo ničega, pa ni monokla koji su mnogi od njih nosili (i koji bi mu nekoć u najboljem slučaju bili omogućili da ustvrdi kako nose monokle), što bi označavalo sad neku naviku zajedničku svima, učini mu se da svaki od njih posjeduje stanovitu individualnost. Možda zato što je na generala de Frobervillea i markiza de Breautea, koji su čavrljali na ulazu, gledao samo kao na dvije osobe na slici — iako su mu dugo bili uslužni prijatelji koji su ga predložili za člana Jockey Cluba i bili mu svjedoci u dvobojima, generalov monokl, utisnut među očne kapke kao krhotina granate nasred čela, zbog čega je izgledao ćorav poput jednookog kiklopa, dojmio se Swanna, sa svojim vulgarnim i pobjedničkim licem, kao užasna rana koju je možda bilo slavno zadobiti, ali zazorno pokazivati. A iza monokla gospodina de Breautea, koji je on nosio kao značku na svečanosti, zajedno s bisernosivim rukavicama, sklopivim cilindrom i bijelom kravatom, umjesto naočala (kao što je činio i sam Swann), kad bi izlazio u otmjeno društvo, krio se, kao preparat pripravljen za mikroskop, sićušan pogled pun ljubaznosti što se neprestano smješкао sve do visine stropa divnoj zabavi, zanimljivu programu i vrsnoći pića i napitaka.

— Gle, pa to ste vi, ima već čitava vječnost što vas nismo vidjeli

— reče Swannu general, a kad opazi njegove umorne crte lica i pomisli da možda zbog neke ozbiljne bolesti ne izlazi više u društvo, nadoda: — Dobro izgledate, stvarno! — A gospodin de Breaute priupita: — Kako, dragoviću, a što vi ovdje radite? — jednog mondenog romanopisca, koji je upravo utaknuo u kut oka monokl, jedino svoje oruđe za psihološko ispitivanje i nemilosrdnu analizu, i koji mu odgovori važno i tajanstveno kotrljajući glas r.

— Promatram.

Monokl markiza de Forestellea bio je majušan i bez obruba, pa ga je silio da neprestano bolno nabire oko na koje ga je bio nataknuo, poput kakve suvišne hrskavice kojoj je namjena neobjašnjiva a materija neprirodna. Markizu je lice zbog toga bilo sjetno i profinjeno pa su žene mislile da je sposoban trpjeti velike ljubavne jade. Ali monokl gospodina de Saint-Candea, optočen golemim prstenom kao Saturn, bijaše težište lica koje se iz trenutka u trenutak prilagođavalo njemu, i na kojem su drhtavi, crveni nos i mesnata, zajedljiva usta nastojali svojim krevetljenjem održavati na visini žive iskrice duha od kojih se svjetlucalo okruglo stakalce, te se moglo zapaziti kako mlade snobovske i razuzdane žene, koje je navodio na snatrenje o umjetnim čarima i rafiniranu bludu, vole više te poglede od najljepših na svijetu. A iza svog monokla gospodin de Palancy — koji se, sa svojom krupnom glavom, s okruglim očima kao u šarana, polagano kretao po zabavama otvarajući s vremena na vrijeme čeljusti kao da traži pravi smjer — izgledao je kao da sa sobom nosi samo slučajni i možda posve simbolični djelić svog akvarija, dio određen da predstavlja sve, a Swanna je, velikog obožavatelja Giottovih Poroka i Vrlina u Padovi, podsjetio na Nepravdu, uz koju lisnata grana dočarava šume u kojima se krije njen tajni brlog.

Na navaljivanje gospođe de Saint-Euverte, Swann se pomakne malo naprijed, a da bi na miru slušao ariju Orfeja koju je izvodio flautist, sjeo je u kut iz kojeg je, na žalost, imao pogled samo na dvije već zrele dame što su sjedile jedna do druge, markizu de Cambremer i vikontesu de Franquetot, koje su bile sestrične pa su se na soarejama neprestano tražile, noseći torbice u pratnji svojih kćeri, kao da su na kolodvoru, a smirile bi se tek kad bi lepezom ili rupčićem označile dva slobodna mjesta jedno do drugoga. Gospođa de Cambremer

imala je vrlo malo poznanstava pa je bila utoliko sretnija što joj je pratilja gospođa de Franquetot, koja je, naprotiv, poznavala bezbroj ljudi i smatrala da je otmjeno i originalno da pokazuje svim svojim dičnim znanicama da još više od njih voli neku nepoznatu damu, s kojom je vežu zajedničke uspomene iz mladih dana. Obuzet nekom ironičnom melankolijom, Swann ih je gledao kako slušaju izvedbu intermezza na klaviru (Lisztov Sveti Franjo govori pticama), koji je uslijedio nakon arije na flauti, i kako prate virtuozovu vrtoglavu svirku. Gospođa de Franquetot, obuzeta tjeskobom, izbezumljena lica, kao da su tipke po kojima on vješto prelazi prstima niz trapeza s kojih bi mogao pasti s visine od osamdeset metara, neprestance je dobacivala svojoj susjedi zapanjene i snebitljive poglede koji su govorili: »Ovo čovjek ne bi vjerovao, nikad ne bih pomislila da ovo itko živ može izvesti!« A gospođa de Cambremer, kao žena koja je bila glazbeno školovana, davala je takt glavom koja joj se pretvorila u njihalo metronoma, čija su amplituda i brzina njihanja od ramena do ramena bivale takve (s onom vrstom pomame i predanosti u pogledu što ih ima čovjek koji od bolova ne zna više za sebe pa ih ne nastoji ni svladati govoreći: »Sto mogu!«) da su joj svakog časa dijamantne naušnice zapinjale za ukrase na haljini, i daje morala popravljati crno grožđe što ga je nosila u kosi, a da nije ni načas prestajala ubrzavati kretanje. S druge strane gospođe de Franquetot, samo malo dalje sprijeda, sjedila je markiza de Gallardon, zaokupljena svojom najdražom mišlju o rodbinskim vezama s Guermantesovima, iz kojih je cipla, za druge i za sebe, mnogo slave, ali i malo stida, jer su se najsajniji od tih rođaka držali malko po strani od nje, možda zato što im je bila dosadna, ili zato što je bila pakosna, ili zato što je pripadala nešto nižoj lozi, ili možda i bez ikakva razloga. Kad bi se našla uz nekoga koga ne poznaje, kao sad uz gospođu de Franquetot, patila je što se njezina spoznaja o srodstvu s Guermantesovima ne može nekako izvana očitovati vidljivim znakovima, kao što su slova koja na mozaičima bizantskih crkava, jedna ispod drugih, stoje u okomitom nizu uz neku svetu osobu i tvore riječi za koje se drži da ih ona izgovara. U ovom je trenutku mislila kako je nikad nije pozvala ni posjetila njena ¹

1. Mathilde Bonaparte (1820-1904).

mlada rođakinja princeza des Laumes, punih šest godina otkako se udala. Ta ju je pomisao ispunjala gnjevom, ali i ponosom, jer je bila prisiljena ponavljati osobama koje su se čudile što je ne viđaju kod gospođe des Laumes da ona ne odlazi tamo da se ne bi morala susretati s princezom Matildom¹ — što joj njena izrazito legitimistička obitelj ne bi nikad oprostila — pa je na kraju i sama povjerovala da je to doista razlog zbog kojeg ne posjećuje svoju mladu rođakinju. Sjećala se, doduše, da je više puta pitala gospođu des Laumes kako bi se mogla naći s njom, ali se toga nekako nejasno sjećala, štoviše, nastojala je ublažiti i odbaciti tu gorku uspomenu mrmļajući: »Nije ipak na meni da ja učinim prvi korak, ja sam ipak dvadeset godina starija od nje.« Ohrabrena tim neizgovorenim riječima, ponosno je zabacila ramena i odvojila ih tako reći od grudi, na kojima je njena gotovo vodoravno položena glava podsjećala na odsječenu glavu ponosita fazana koju donose na stol ukrašenu perjem. Od prirode je bila zdepasta, muškobanjasta i okrugla, ali su je višekratna poniženja pripodigla, kao ona stabla što su izrasla na lošem mjestu, uz sam rub ponora, pa moraju rasti unatrag da održe ravnotežu. Kako je bila prisiljena — da se utješi što nije potpuno ravna drugim izdancima Guermantesovih — utuvļivati sebi u glavu da se rijetko viđa s njima zbog načelne nepomirljivosti i ponosa, ta joj je misao na kraju oblikovala tijelo i pridala mu neku vrstu naočitosti, koju su građanke smatrale znakom čiste rase i koja je kadikad uznemirivala časovitom žudnjom umorne poglede muškaraca u visokom društvu. Da je govor gospođe de Gallardon bio podvrgnut onim analizama koje bilježe koliko je čest ili rijedak neki izričaj ne bi li se utvrdio ključ nekog šifriranog jezika, ustanovilo bi se da se u njemu ni jedan izričaj, pa čak ni najobičniji, ne ponavlja toliko često koliko riječi »kod mojih rođaka de Guermantesovih«, »kod moje tete de Guermantes«, zdravlje Elzeara de Guermantesa«, »u loži moje rođakinje de Guermantes«. Kad bi joj što govorili o nekoj slavnoj osobi, kazala bi da je ona doduše osobno ne poznaje, ali da ju je tisuću puta vidjela kod svoje tete de Guermantes, i to bi rekla tako ledenim tonom i promuklim glasom da je odmah bilo jasno da je ona osobno ne poznaje samo zbog onih neiskorjenjivih i tvrdokornih načela zbog kojih su joj ramena nagnuta unatrag, kao one ljestve na koje vam

nastavnici gimnastike nalažu da se ispružite kako bi vam se bolje razvio prsni koš.

1 gle, princeza des Laumes, koju nitko nije očekivao kod gospođe de Saint-Euverte, upravo je tog časa stigla. Da bi pokazala kako u salonu, u koji je došla samo iz milosti, ne želi isticati svoj nadmoćni položaj, ušla je uvučenih ramena iako nije bilo ni traga od gužve kroz koju bi se morala probijati, i ostala je navlaš u pozadini, kao da je tobože tu na svom mjestu, poput kralja koji čeka u repu pred kazalištem dok upravu ne obavijeste da je on tu. A da ne bi izgledalo da skreće pozornost na svoju prisutnost i zahtijeva neke posebne obzire, ograničila se na to da promatra šare na sagu ili na svojoj suknji, stajala je na mjestu koje joj se činilo najskromnije (a gdje je znala da će je prenuti ushićeni uzvik gospođe de Saint-Euverte čim je opazi), uz gospođu de Cambremer koju nije poznavala. Promatrala je mimiku svoje susjede, ali se nije povelala za njom. Kad je već jednom došla na pet minuta do gospođe Saint-Euverte, princeza des Laumes svakako je željela — ne bi li tako uljudnost koju joj iskazuje vrijedila dvostruko — biti što ljubaznija. Ipak se od prirode grozila onoga što je nazivala »pretjerivanjem« i nastojala pokazati da se nipošto ne želi pridružiti očitovanju osjećaja koji ne pristaju »stil« društva u kojem se kreće, ali su takva očitovanja ipak na nju utjecala zbog onog duha oponašanja srodnog bojažljivosti koji se i kod najsamosvjесnijih ljudi javlja u dodiru s novom sredinom, pa makar ona bila i niža od njihove. Počela se već pitati ne izaziva li te kretnje skladba koja se izvodi i koja možda ne pripada glazbi koju je ona do toga dana slušala, i nije li njena suzdržanost dokaz nerazumijevanja toga djela i ne predstavlja li možda neuljudnost prema kućedomaćici. Stoga, da bi bar donekle izrazila svoje proturječne osjećaje, zadovoljila se time da popravlja naramenice ili opipava u plavoj kosi kuglice od koralja ili od ružičaste cakline urešene dijamantima, što bijaše jednostavan i dražestan nakit, promatrajući istodobno hladno i radoznavo svoju vatrenu susjedu, ili bi na mahove davala takt svojom lepezom, ali nepravilno, da se ne bi odrekla svoje nezavisnosti. Kad je pijanist odsvirao Lisztovu skladbu i zaskvirao jedan Chopinov preludij, gospođa de Cambremer dobaci gospođi de Franquetot raznježen osmijeh znalačkog zadovoljstva i podsjećanja na prošlost. Ona je u

mladim danima naučila milovati te Chopinove fraze duga, gipka i nerazmjerna vrata, tako slobodne, tako podatne i tako opipljive, koje počinju tako što traže sebi mjesto negdje daleko izvan smjera svoga polaska, vrlo daleko od točke do koje se moglo očekivati da će doprijeti njihov nježni doticaj, i koje se otiskuju na to čudljivo udaljavanje samo zato da bi se vratile promišljenije, sa sračunatijim povratkom i s više točnosti, da vas — kao kristal koji odjekuje sve dok ne biste najradije kriknuli — pogode u srce.

Kako je živjela u provincijskoj obitelji koja nije imala mnogo društvenih veza, i kako uopće nije odlazila na balove, ona se opijala u osami njihove palače tako da usporava ili ubrzava ples svih onih izmišljenih parova, da ih prebire kao cvijeće, da načas napusti bal i osluhne kako pirka vjetar među jelama na rubu jezera, gdje je iznenada ugledala kako se primiče, posve drukčiji od onoga što je ikad sanjala da mogu biti ljubavnici na ovom svijetu, vitak mladić s malo pjevucakvim tuđinskim falsetom, u bijelim rukavicama.¹ Ali danas bi se reklo daje izgubila ljepotu ta glazba koja je izašla iz mode. Već nekoliko godina znalci nisu mnogo držali do nje, izgubila je svoju čast i čar, pa čak i ljudi lošeg ukusa nalazili su u njoj tek osrednji užitak kojim se nisu baš hvalili. Gospođa de Cambremer baci kradom pogled iza sebe. Znala je da njena mlada snaha (puna poštovanja prema svojoj novoj obitelji, osim u stvarima duha u kojima je bila dobro potkovana poznajući harmoniju i znajući starogrčki) prezire Chopina i da pati kad sluša gdje ga sviraju. Ali daleko od nadzora te vagnerijanke, koja je sjedila podalje sa skupinicom svojih vršnjakinja, gospođa de Cambremer prepustila se čarobnim dojmovima. To bi se isto moglo reći i za princezu des Laumes. Premda nije od prirode bila glazbeno nadarena, učila je prije petnaestak godina glazbu kod jedne profesorice klavira iz Faubourga Saint-Germain, genijalne žene koja je na kraju života zapala u bijedu, pa je sa svojih sedamdeset godina opet počela podučavati kćeri i unuke svojih bivših učenica. Ta je dama već bila umrla, ali su se njena metoda i njen čisti zvuk ponekad javljali pod prstima njenih učenica, čak i onih koje su inače postale prosječne osobe i okanile se glazbe, pa nisu gotovo više nikad otvarale

1. Riječ je o Fredericu Chopinu.

klavir. Stoga je i gospođa des Laumes mogla mahati glavom dobro znajući što radi, ispravno prosuđujući kako pijanist svira taj preludij koji ona zna napamet. Završetak početne fraze zaigra joj sam od sebe na usnama, i ona promrsi: — Ipak je to šarmantno! — naglašavajući suglasnik / na početku riječi, što bijaše znak profinjenosti, a od čega je osjećala kako joj se romantično, kao kakav cvijet, nabiru usne, s kojima je instinktivno uskladila pogled pridajući mu u tom času neku sentimentalnost i neodređenost. U tom je trenu gospođa de Gallardon upravo govorila sama sebi kako je nezgodno što tako rijetko susreće princezu des Laumes, pa joj je nakanila očitati lekciju tako da joj uopće ne odzdravi. Nije ni znala da joj je rođakinja tu. Otkrila joj ju je tek gospođa de Franquetot kad je odmaknula glavu. Umah pohrla do nje i uznemiri time svoje susjede. Ali kako je željela zadržati ohol i leden izraz na licu kojim će podsjetiti sve prisutne da ona ne želi imati posla s osobom kod koje bi se mogla naći oči u oči s princezom Matildom, i kojoj se ona ne mora klanjati jer joj je plemstvo starije od njezina, htjela je ipak ublažiti svoje bahato i suzdržano držanje riječima kojima će opravdati svoj korak i nagnati princezu da se upusti s njom u razgovor. Stoga, kad se već približila rođakinja, gospođa de Gallardon ispruži, onako stroga lica, ruku kao da želi protivnici izbiti adut, i upita je: — Kako ti je muž? — takvim brižnim glasom kao da je princ teško bolestan. Princeza prasne u smijeh koji joj je bio svojstven i koji je imao pokazati drugima da se nekome ruga, a u isti mah je i uljepšati skupljajući joj crte lica oko živahnih usta i blistavih očiju, te joj odgovori:

— Ma ne može bolje!

I opet se nasmije. Međutim, gospođa de Gallardon se uspravi a lice joj se sledi i, zabrinuta i dalje za prinčevo zdravlje, reče rođakinja:

— Oriane (gospođa des Laumes pogleda zapanjeno i podsmješljivo nevidljivog trećeg sugovornika kojeg je kanda željela pozvati za svjedoka da nikad nije ovlasila gospođu de Gallardon da je zove krsnim imenom), jako bih voljela da sutra navečer dođeš načas k meni da čuješ jedan Mozartov kvintet s klarinetom. Rado bih čula tvoje mišljenje o tome.

Reklo bi se da to nije poziv nego traženje usluge, i da joj prin-

cezino mišljenje o Mozartovu kvintetu treba kao da je riječ o jelu koje je priredila nova kuharica, pa joj je stalo do toga da čuje sud sladokusca.

— Ama, ja poznajem taj kvintet i mogu ti odmah reći... da ga volim!

— Ma znaš, mom mužu nije dobro, njegova jetra...i njemu bi bilo silno drago da te vidi — nastavi gospođa de Gallardonne bi li nagnala princezu da iz milosrđa dođe na njenu večeru.

Princeza nije nikad voljela reći ljudima da im nerado dolazi u posjete. Svakog je dana nekoga pismenim putem obavještavala da joj je žao što se — zbog nenadanog posjeta svekrve, zbog poziva sva-ka, zbog opere, zbog nekog izleta na ladanje — mora odreći užitka da dođe na soareju, na koju nije ni mislila doći. Tako je obradovala mnoge obmanjujući ih da je s njima u prisknim odnosima, da bi ih vrlo rado posjetila i da su je u tome spriječile samo neke prinčevske obveze, a njima je opet laskalo što su te obveze izjednačene s njihovom soarejom. A kako je pripadala onoj duhovitoj skupini Guermantesovih u kojoj je još živjelo nešto od veselog duha koji se oslobodio otrcanih fraza i konvencionalnih obzira, koji potječe još od Merimea a svoj je posljednji izraz našao u igrokazima Meilhaca i Halevyja, ona ga je prilagođavala čak i društvenim odnosima i prenosila ga i na svoju uljudnost, za koju je željela da bude pozitivna i jasna, i da se približi običnoj istini. Nikad nije naširoko i nadugačko obrazlagala kućedomaćici svoju želju da dođe na njenu večeru; smatrala je ljubaznim navesti nekoliko sitnih činjenica o kojima će ovisiti hoće li moći doći ili ne.

— Čuj, da ti kažem — reče ona gospođi de Gallardon — sutra navečer moram svratiti k prijateljici koja me je već odavno zamolila da joj kažem kad ću točno doći k njoj. Ako nas pozove u kazalište, neću moći ni uz najbolju volju doći k tebi, ali ako ostanem kod nje, a znam da ćemo biti sami, onda ću moći ranije otići.

— A jesi li vidjela svog prijatelja, gospodina Swanna?

— Ma nisam, nisam ni znala daje taj moj predragi Charles ovdje, potruditi ću se da privučeni njegovu pažnju.

— Ipak je smiješno što on dolazi čak i k staroj Saint-Euvertovki — pripomene gospođa de Gallardon. — Ah, znam ja daje on pamet-

na glava — nadoda hoteći time reći da je spletkar — ali nije važno, zamisli, jedan Židov kod sestre i šurjakinje dvaju nadbiskupa!

— Moram priznati, na svoju sramotu, da me to ni najmanje ne smeta — odvratila princeza des Laumes.

— Ja znam da se on prekrstio, pa čak i njegovi roditelji, i djedovi i bake. Ali kažu da obraćenici ostaju privrženiji svojoj staroj vjeri nego drugi, i da se samo pretvaraju. Je li to istina?

— U to nisam dovoljno upućena.

Pijanist, koji je trebao odsvirati dvije Chopinove skladbe, zasniva odmah poslije preludija jednu polonezu. Ali, otkako je gospođa de Gallardon upozorila rođakinju da je i Swann tu, mogao je i sam Chopin uskrsnuti i odsvirati sva svoja djela, a da gospođa des Laumes ne obrati pozornost na to. Ona je pripadala onoj polovici čovječanstva kod koje je radoznalost one druge polovice za ljude koje ne poznaju nadomještena zanimanjem za ljude koje poznaju. Kao i kod mnogih drugih žena iz Faubourga Saint-Germaina, prisutnost nekoga iz njena društva na mjestu gdje se trenutno nalazi, a kojem inače nema ništa osobito reći, zaokupila je svu njenu pažnju nauštrb svega drugoga. Od toga trenutka, nadajući se da će je Swann primijetiti, princeza je — kao pripitomljeni bijeli miš kojem su najprije pružili a onda povukli komadić šećera — neprestance okretala glavu iskazujući na tisuće načina zanimanje od kojih ni jedan nije imao veze sa Chopinovom polonezom, na onu stranu gdje je bio Svann, a čim bi se on premjestio, preusmjerila bi i ona svoj magnetizirani smiješak.

— Oriane, nemoj se ljutiti — proslijedi gospođa de Gallardon, koja se nikad nije mogla obuzdati da žrtvuje svoje najveće društvene nade, kao što je bila nada da će jednog dana zadiviti svijet, onom neznatnom, neposrednom i tajnom zadovoljstvu da skreše nekom nešto neugodno u brk — ima ljudi koji tvrde da je taj gospodin Swann osoba koju čovjek ne može primiti u svoju kuću. Je li to istina?

— Pa... ti svakako najbolje znaš da je to istina — odgovori joj princeza des Laumes — jer si ga već pedeset puta pozvala a da ti on nikad nije došao.

1 ponizivši tako svoju rođakinju, ona ponovo prasne u smijeh, koji naljuti sve one koji su slušali glazbu, ali i privuče pozornost

gospođe de Saint-Euverte, koja je iz pristojnosti bila ostala uz klavir pa je tek sad primijetila princezu. Gospođa de Saint-Euverte bila je još ushićenija što vidi gospođu des Laumes, jer je mislila da je ona još u Guermantesu i da ondje njeguje bolesnoga svekra.

— Ma kako to, princezo, vi ste tu?

— Da, zavukla sam se u ovaj kutak i naslušala se lijepih stvari.

— Sto, zar ste već dugo tu?

— Ma da, već prilično dugo, ali mi se učinilo da je bilo vrlo kratko, a dugo samo zato što vas nisam vidjela.

Gospođa de Saint-Euverte htjede ponuditi svoj naslonjač princezi, ali joj ova odgovori:

— Ma ni govora! Zašto? Meni je svagdje dobro!

A da bi još bolje pokazala koliko je jednostavna u svojoj veličini prave dame, navlaš izabere stoličicu bez naslona i reče:

— Evo, ne treba mi ništa drugo nego ovo. Bar ću se morati uspravno držati. O, Bože, evo, opet galamim, još će me i izbaciti odavde!

Dotle je pijanist udvostručio tempo i glazbeno je uzbuđenje doseglo vrhunac. Jedan je sluga raznosio na pladnju osvježenja i zveckao žličicama, pa mu je gospođa de Saint-Euverte, koju on nije primijetio, kao i svakog tjedna, davala znakove da se udalji. Jedna se nedavno udata dama, koju su poučili da se mlada žena ne smije držati blazirano, smiješila od milja i tražila pogledom domaćicu da joj zahvali što se i nje »sjetila« kad je priredila ovako prekrasno primanje. Pomalo je nemirno pratila svirku, iako mirnije od gospođe de Franquetot, ali se njena uznemirenost nije odnosila na pijanista nego na klavir, na kojem bi pri svakom fortissimu zadržala svijeća te je prijetila opasnost da će, ako ne i zapaliti sjenilo, a ono bar ostaviti mrlje na palisandrovini. Na kraju nije više mogla izdržati, pa se popela uz dvije stube na podij na kojem je stajao klavir, i pohrlila da ukloni s njega mali svijećnjak. Ali baš prije nego što će ga dohvatiti, odjekne posljednji akord, svirka završi i pijanist ustane. Ipak, odvažni korak te mlade žene i kratka zbrka koja je nastala među njima proizveli su općenito povoljan dojam.

— Jeste li primijetili, princezo, što je učinila ta dama? — priupita general de Froberville princezu des Laumes, koju je došao pozdraviti

i koju je gospođa de Saint-Euverte načas bila napustila. —To je zbilja nešto neobično. Je li i ona ovdje izvođačica?

— Nije, to je mala gospođa de Cambremer — nesmotreno mu odgovori princeza, a onda živahno nadoda: — Govorim vam samo ono što sam čula, inače nemam pojma tko je ona, netko je iza mene rekao da su to susjedi gospođe de Saint-Euverte na ladanju, ali ja ne vjerujem da ih itko ovdje poznaje. Vjerojatno su to »ljudi sa sela«! Uostalom, ne znam imate li vi mnogo razgranatih veza u ovom sjajnom društvu, ali ja nemam pojma kako se zovu sve ove začudne osobe. Sto mislite, kako provode život kad nisu na soareji kod gospođe de Saint-Euverte? Vjerojatno ih je ona dobavila zajedno sa sviračima, stolicama i osvježenjima. Priznajte da su svi ovi »dobavljeni« gosti predivni. Zar ona doista ima toliko hrabrosti da unajmljuje te statiste svakog tjedna? To ipak nije moguće!

—Ah! Ali Cambremer j e pravo plemićko i drevno ime! — odvra- ti general.

—Ja mu nimalo ne prigovaram što je drevno — oporo odgovori princeza — ali, bilo kako mu drago, ne zvuči dobro — dometne izdvajajući riječi »ne zvuči dobro« kao da su među navodnicima, što je bila stanovita afektacija u govoru svojstvena društvu Guermantesovih.

— Mislite? Toliko je zgodušna da bi je čovjek najradije pojeo — napomene general, koji nije odvajao očiju od gospođe de Cambremer. — Vi se, princezo, ne slažete sa mnom?

— Previše se ističe, ja mislim da to nije zgodno za tako mladu ženu, jer ne vjerujem da je moja »suvremenica« (ovaj je izričaj bio zajednički Gallardonovima i Guermantesovima).

Međutim, kad je princeza vidjela kako gospodin de Froberville i dalje gleda gospođu de Cambremer, nadoda, napol iz pakosti prema njoj, a napol iz ljubaznosti prema njemu:

— Nije zgodno... za njezina muža! Žao mi je što je ne poznajem kad se vama toliko sviđa, rado bih vas upoznala s njom — opet će princeza, koja vjerojatno ne bi to nipošto učinila da poznaje tu mladu ženu. — Morat ću vam sad poželjati laku noć, jer mi jedna prijateljica slavi rođendan pa je moram posjetiti — reče skromnim i iskrenim tonom svodeći tako mondeni skup na koji odlazi na jed-

nostavnu, dosadnu i dirljivu obvezu koju mora izvršiti. — Uostalom, tamo ću se naći s Basinom koji je, dok sam ja bila ovdje, otišao u posjet prijateljima koje mislim da i vi poznajete, a koji se prezivaju po jednom mostu u Parizu, leni.

— To je, princezo, bila slavna pobjeda prije nego što je postala most — reče joj general. — Mislim, za jednog starog vojničinu kao što sam ja — dometne skidajući monokl da ga obriše, kao da mijenja zavoj na rani, a princeza instinktivno odvrti pogled — to plemstvo stečeno pod Carstvom, to je, naravno, nešto drugo, ali, što je da je, vrlo je lijepo, na svoj način, to su ljudi koji su se, na kraju krajeva, borili kao pravi junaci.

— Pa i ja sam puna poštovanja prema junacima — ustvrdi princeza pomalo podrugljivim tonom. — To što nisam išla k toj princezi d'lena nije nipošto zbog toga, to je jednostavno zato što ih ne poznajem. Basin ih poznaje i obožava. Ah, nije to ono što možda mislite, nije to nikakav flert, nema tu ničeg čemu bih se ja protivila! Uostalom, što bi mi vrijedilo da se i protivim! — nadoda sjetnim glasom, jer su svi dobro znali daje princ, otkako se vjenčao sa svojom prekrasnom rodicom, od prvog dana vara. — Ali stvarno se ne radi o tome, to su ljudi koje on već odavno poznaje i ima koristi od njih, ja mislim da je sve to u redu. Najprije da vam kažem da već ono što mi je rekao o njihovoj kući... Zamislite da im je sve pokušstvo u stilu empire!

— Pa, to je, princezo, potpuno razumljivo, to je zato što je to pokušstvo njihovih djedova.

— Ma ne kažem ja da nije, samo što nije zbog toga ništa manje ružno. Ja potpuno razumijem da netko ne može doći do lijepih stvari, ali ne mora zato držati u kući smiješne stvari. Sto ćete, ja ne poznajem ništa toliko grozno, ništa toliko malograđanski kao što je taj grozomorni stil, s onim komodama koje imaju na sebi labude glave kao slavine u kupaonici.

—Ali ja mislim da imaju i lijepih stvari, kod njih je sigurno i onaj stol s mozaikom na kojem je potpisan mirovni ugovor u...

— Ah! Pa, ja ne kažem da oni nemaju interesantnih stvari s povijesnog stanovišta. Ali to ne može biti lijepo... kad je grozno! Pa i ja imam takvih stvari koje je Basin naslijedio od Montesquiouovih.

Samo što one leže na tavanu u Guermantesu gdje ih nitko ne vidi. Ama, uostalom, ne radi se o tome! Ja bih rado otišla s Basinom k njima, otišla bih da ih vidim čak i usred onih njihovih sfingi i brončanih predmeta kad bih ih poznavala, ali ih... ja ne poznajem! Meni su uvijek govorili, kad sam bila mala, da nije pristojno odlaziti k ljudima koje ne poznajem — reče ona djetinjastim tonom. — E pa, ja se i dalje toga držim. Zamislite što bi ti čestiti ljudi rekli kad bi vidjeli da im dolazi netko koga ne poznaju? Možda bi me i vrlo loše primili! — zaključí princeza.

I koketno utjepša smiješak koji joj je ta pretpostavka izmamila, pridajući pogledu svojih plavih očiju uprtom u generala sanjarski i blag izraz.

— Ah, princezo, pa vi vrlo dobro znate da bi oni bili presretni...

— Ma ne, zašto? — priupita ga ona krajnje živahnim glasom, bilo zato da pokaže da tobože ne zna da je ona jedna od najvećih dama u Francuskoj, bilo zato da uživa što to čuje od generala. — Zašto? Otkud vi to znate? Možda bi im to bilo nešto najneugodnije što su doživjeli. Ja ne znam, ali ako je suditi po meni, meni je već toliko neugodno viđati osobe koje ne poznajem da mi se čini, kad bih baš morala viđati osobe koje ne poznajem, pa čak i »junake«, da bih poludjela. Uostalom, osim kad je riječ o starim prijateljima kao što ste vi, koje ionako dobro poznajem, ne znam baš je li junaštvo osobito prikladno da ga čovjek donosi sa sobom u društvo. Dodijalo mi je već priređivati večere, a kad bih još morala pružiti ruku Spartaku da me povede do stola... Ne, ja zbilja ne bih nikad pozvala Vercingetorixa¹ da mi bude četrnaesti za stolom. Mislim da bih ga čuvala samo za velika primanja. A kako ja ne priređujem takva primanja...

— Ah, princezo, niste vi badava Guermantesovka! Vi doista posjedujete u velikoj mjeri duh Guermantesovih!

— Ma svi vječito govore o tom duhu Guermantesovih, a meni nikad nije bilo jasno zašto. Poznajete li možda i neke druge koji ga posjeduju? — nadoda i prasne u objestan i radostan smijeh, a crte joj se lica skupe i sastave u splet živahnosti, oči se zacakle i užagre od sja-¹

1. Voda Gala u ustanku protiv Cezara.

jnog sunčanog veselja koje su mogle upaliti samo takve riječi, pa bile one i njene vlastite, što slave njen duh i njenu ljepotu. — Eno vam Swanna, čini mi se da baš pozdravlja tu vašu Cambremerovku... eno ga tamo uz staru Saint-Euvertovku, zar ga ne vidite? Zamolite njega da vas predstavi njoj. Samo požurite jer se upravo sprema otići!

— A jeste li primijetili kako očajno izgleda? — priupita je general.

— Dragi moj Charles! Ah, evo ga, ipak dolazi, ja sam već pomislila da me ne želi vidjeti!

Swannu je princeza des Laumes bila prirasla srcu, a osim toga ga je podsjećala na Guermentes, veleposjed nedaleko od Combraya, sav onaj kraj koji je silno volio i u koji nije više odlazio da se ne bi udaljio od Odette. Služeći se napol umjetničkim a napol udvornim manirima, kojima je znao ugoditi princezi i koje su mu se sasvim prirodno vraćale čim bi načas uronio u svoju staru sredinu, a želeći s druge strane i radi sama sebe izraziti svoju čežnju za ladanjem, prozbori onako iz prikrajka kako bi ga čule istodobno i gospođa de Saint-Euverte s kojom razgovara i gospođa des Laumes radi koje govori:

—Ah! Evo i naše dražesne princeze! Gle, došla je iz Guermentesa samo zato da čuje Lisztova Svetog Franju Asiškog, pa je kao kakva lijepa sjenica stigla samo nabrati nekoliko sitnih plodova šljive i bijelog gloga i staviti ih na glavu, a ima još, gdjejoja kapljica rose i malo bijelog mraza, od kojeg vojvotkinja tamo kod njih vjerojatno drhturi. Vrlo lijepa kombinacija, draga moja princezo!

— Kako, zar je princeza zbilja došla ovamo iz Guermentesa? Pa, to je ipak malo previše! Nisam to znala, potpuno sam zbunjena — naivno uzvikne gospođa de Saint-Euverte, koja nije još bila navikla na Swannov način izražavanja. A kad je pogledala princezinu frizuru, nadoda: — Pa, to je istina, to me podsjeća... kako bih rekla, ne na kestenove, o ne! To je divna ideja! Ali otkud je princeza mogla znati kakav će biti moj glazbeni program? Svirači ga nisu čak ni meni odali!

Swann, koji je bio navikao, kad je bio s nekom ženom pred kojom se redovito udvorno izražavao, govoriti biranim jezikom koji mnogi pripadnici visokog društva nisu razumjeli, ne udostoji se objasniti gospođi de Saint-Euverte da se samo slikovito izrazio. A što se

tiče princeze, ona je opet prasnula u smijeh, jer je Swannov duh bio na velikoj cijeni u njenu društvu, a i zato što nije mogla čuti kompliment upućen sebi a da joj se ne učini da je neodoljivo smiješan i prožet profinjenim čarima.

— E pa, Charles, ja sam zbilja oduševljena ako vam se sviđaju moji sitni plodovi bijeloga gloga. A zašto ste se pozdravili s onom Cambremerovkom, je li ona i vaša susjeda na ladanju?

Kad je gospođa de Saint-Euverte vidjela kako je princeza zadovoljna što ćaska sa Swannom, udalji se.

— Pa i vama je ona, princezo, susjeda.

— Meni? Pa, onda ti ljudi imaju posvuda svoje posjede! O, kako bih voljela biti na njihovu mjestu!

— Nisu to Cambremerovi, nego njezini roditelji; ona je rođena gospođica Legrandin i dolazila je u Combray. Ne znam da li znate da ste vi grofica de Combray, i da vam je tamošnji kaptol dužan plaćati zakupninu?

— Ne znam ja što mi je tamošnji kaptol dužan plaćati, ali znam da me župnik svake godine prevari za sto franaka, čega bih se vrlo rado odrekla. Uostalom, ti Cambremerovi imaju čudnovato prezime. Završava taman na vrijeme, ali ne završava dobro! — reče ona smijući se.

— A i ne počinje ništa bolje¹ — odvrati Swann.

— Da, to je dvostruka kratica!...

— To se neki vrlo srdit i vrlo pristojan čovjek nije usudio doći do kraja prve riječi.

— Ali kad već nije mogao odoljeti da započne drugu riječ, bio bi bolje učinio da je završio prvu i okončao jednom zauvijek s time. Mi ovdje, dragi moj Charles, zbijamo vrlo zgodne šale, ali je zapravo žalosno što vas više ne vidam — dometne ona umiljatim glasom — a ja tako rado čavrljam s vama! Zamislite da nisam uspjela protumačiti onom tikvanu de Frobervilleu čak ni to da je prezime Cambremer prilično čudnovato. Priznajte da je život zbilja nešto grozno. Jedino kad se s vama vidim, prestanem se dosađivati.

To zacijelo nije bila istina. Ali Swann i princeza prosuđivali su

1. Aluzija na riječi »cambrone« i »merde« koje (od Waterlooa) imaju isto značenje — govno.

na isti način o sitnicama, a to je imalo za posljedicu — ako nije bilo i uzrok — da su se vrlo slično izražavali, pa čak i izgovarali pojedine riječi. Ta sličnost nije ipak bila napadna jer su im glasovi bili posve različiti. Ali kad bi tko uspio u mislima oduzeti Svannovirn riječima zvučnost što ih je obavijala, i brkove između kojih su izlazile, došao bi do zaključka da su to iste rečenice i ista modulacija, da je to način izražavanja društva Guermantesovih. Sto se tiče važnijih stvari, Swann i princeza nisu ni o čemu imali isto mišljenje. Ali otkako je Swann postao žalostan i često osjećao onu jezu koja nas obuzima prije nego što ćemo zaplakati, imao je istu onakvu potrebu da govori o svojim jadima kakvu ima ubojica da govori o svom zločinu. Kad je čuo kako mu princeza govori da je život nešto grozno, osjeti onu milinu kao da mu govori o Odetti.

— Eh, da, život je zbilja nešto grozno. Moramo se malo češće vidati, draga moja prijateljice! Kod vas je nešto zgodno, a to je da niste veseli. Mogli bismo zaista provesti zajedno jednu večer.

— Naravno da bismo mogli, zašto ne dođete u Guermantes, moja bi svekrva pomahnitala od radosti. Mnogi misle daje to mjesto vrlo ružno, ali ja vam mogu reći da se meni taj kraj prilično sviđa, ja mrzim »slikovite« krajeve.

— I ja mislim da je divan — odvrati Swann. — Meni je u ovom času gotovo prelijep, previše živ; to je kraj u kojem čovjek treba biti sretan. Možda je to zato što sam tamo živio, ali mi sve stvari tamo mnogo govore! Čim pirne dašak vjetra, čim se žito zaleluja, čini mi se da će mi netko doći, da ću primiti neku vijest; a one kućice uz samu vodu... sad bih tamo bio zbilja nesretan!

— O, dragi moj Charles, čuvajte se, eno, upravo me primijetila ona grozna Rampillonka, sakrijte me, dajte me podsjetite što se ono s njom dogodilo, nešto sam tu pobrkala, udala je svoju kćer ili oženila ljubavnika, ne sjećam se više pravo koga, možda obadvoje... i to jedno za drugoga!... Ah, ne, sad sam se sjetila, ostavio ju je njezin princ... pravite se da mi govorite nešto važno, da me ta Berenika¹ ne pozove na večeru. Uostalom, idem ja. Čujte, dragi moj Charles, kad sam vas već ovdje srela, ne dopustite da mi vas otmu, hodi te sa

1. Ostavljena zaručnica (kao zaručnica rimskog cara Tita).

mnom k princezi de Parme, kojoj će hiri i te kako drago da vas vidi, kao i Basinu s kojim ću se tamo naći. Da nas Meme povremeno ne obavještava o vama... Ja vas više uopće ne vidam!

Swann je odbio njen poziv jer je već bio rekao gospodinu de Charlusu da će se od gospođe de Saint-Euverte vratiti ravno kući, pa nije htio da se svraćanjem k princezi de Parme izvrgne opasnosti da ne dobije na vrijeme obavijest, koju je cijele te večeri očekivao da će mu je donijeti sluga, a koja ga možda i čeka kod pazikuće.

— Taj jadni Swann — rekla je te večeri gospođa des Laumes svom mužu — još je uvijek vrlo ljubazan, ali izgleda da je duboko nesretan. Vidjet ćete ga, obećao je da će doći ovih dana k nama na večeru. Zapravo mi je smiješno da tako pametan čovjek pati zbog takve jedne osobe koja nije čak ni zanimljiva, jer kažu da je glupa kao noć — nadoda iskazujući mudrost nezaljubljenih koji drže da bi uman čovjek morao biti nesretan samo zbog osobe koja bi bila toga vrijedna; što je otprilike isto kao da se čudimo što se netko udostojio oholiti od kolere kad je koma-bacil tako sićušan.

Swann htjede otići, ali baš u trenutku kad se spremao neprimjetno nestati, zamoli ga general de Froberville da ga upozna s gospođom de Cambremer, pa se morade vratiti s njim u salon da je potraže.

— Ja bih radije bio muž te žene nego da me zakolju divljaci, što velite na to?

Riječi »zakolju divljaci« pogode Swanna u srce i on umah osjeti potrebu da nastavi razgovor s generalom:

— Ah — reče mu — nekoliko je prekrasnih života okončano na taj način... Uzmimo, na primjer... onoga moreplovca čije je smrtne ostatke Dumont d'Urville vratio u domovinu, La Perousea... (Swann je već bio tako sretan kao da govori o Odetti). Taj je La Perouse bio divan karakter i silno me zanima — nadoda sjetnim tonom.

— Ah, da, naravno, La Perouse! — prihvati general. — To je poznato ime. Ima i ulicu u Parizu.

— Poznajete li možda koga iz te ulice? — uzbuđeno ga upita Swann.

— Samo gospođu de Chantlivaut, sestru onog čestitog Chausse-pierrea. Neld dan nam je priredila divnu kazališnu večer. To je salon koji će jednog dana biti vrlo otmjen, pazite što vam kažem!

— Ah, i ona stanuje u Ulici La Perouse? To je simpatično, to je tako lijepa ulica, tako tužna!

— Ma nije, sigurno već dugo niste bili tamo; nije više tužna, u čitavom se onom kraju uvelike gradi.

Kad je Swann napokon predstavio gospodina de Frobervillea mladoj gospođi de Cambremer, ova se, kako je prvi put čula generalovo prezime, nasmiješi radosno i iznenađeno, kao da pred njom nisu nikad izgovorili ni jedno drugo prezime. Budući da još nije poznavala prijatelje svoje nove obitelji, kad god bi joj predstavili neku novu osobu, pomislila bi daje to netko od njihovih prijatelja, pa je držala da će pokazati da ima takta ako se pravi da je već mnogo slušala o toj osobi otkako se udala. Stoga je pružila ruku pomalo neodlučno ne bi li zasvjedočila stanovitu suzdržanost koje se tek mora osloboditi, i spontanu naklonost koju uspijeva nekako obuzdati. Zato su roditelji njena muža, koje je ona još smatrala najsjajnijim ljudima u Francuskoj, tvrdili da je ona pravi anđeo, pogotovo što im je bilo draže da izgleda, kad su joj već dopustili da se uda za njihova sina, da su podlegli privlačnosti njenih vrlina, a ne njena velika imutka.

—Vidi se, gospodo, da ste vi u duši muzičarka — reče joj general nesvjesno ciljajući na njenu upadicu oko svijeće.

Ali koncert se nastavi i Swann shvati da neće moći otići prije nego što se završi ta nova točka programa. Patio je što ostaje zatvoren među tim ljudima, čije su ga se glupe i smiješne mane doimale utoliko bolnije što nisu znali za njegovu ljubav, a da su i znali, ne bi ih zanimala i ne bi znali ništa drugo nego da mu se podsmjehuju, kao da je riječ o kakvoj djetinjariji, ili da ga žale, kao da je posrijedi neka ludost, te mu se stoga činilo da je to subjektivno stanje koje postoji samo za njega i kojem ništa izvanjsko ne potvrđuje stvarnost. Nadasve je patio, i to toliko da je zvuk instrumenata budio u njemu želju da vrisne, da produlji svoje izgnanstvo na tom mjestu kamo Odette neće nikad doći, gdje je nitko i ništa ne poznaje, gdje je potpuno odsutna.

Ali najednom mu se učini kao da je ona ušla u salon, i to mu priviđenje zada tako oštru bol da prinese ruku srcu. Violina se naime vinula do visokih tonova i ostala među njima kao u nekom iščekivanju, iščekivanju koje se otegnulo a da ih ona nije prestala

održavati, u zanesenosti što već zapaža predmet svoga očekivanja koji se približava, i očajničkim naporom da pokuša istrajati sve do dolaska tog predmeta, da ga dočeka prije nego što izdahne, da mu posljednjim silama zadrži još načas otvoren put kojim bi mogao proći, kao kad pridržavamo vrata koja bi se inače zatvorila. I prije nego što je Swann dospio shvatiti i reći sam sebi: »To je ona mala fraza iz Vinteuilove sonate, nemojmo je radije slušati!«, sve se njegove uspomene iz vremena kad je Odette bila zaljubljena u njega, a koje je do tada uspio sačuvati nevidljive u dubinama svoga bića — prevarene tom iznenadnom zrakom iz vremena ljubavi, za koju su mislile da se vratila — probude i hitrim lepetom krila dolete da mu svom snagom zapjevaju, bez samilosti za njegov sadašnji očaj, zaboravljene refrene sreće.

Umjesto apstraktnih izraza kao što su »kad sam bio sretan« i »kad sam bio voljen«, koje je do tada često ponavljao a da nije previše patio, jer mu um nije obuhvaćao njima ništa drugo od prošlosti osim tobožnjih izvadaka u kojima nije bilo očuvano ništa od stvarnosti, ponovo je našao sve ono što je zauvijek zadržalo specifičnu i ishlapljivu srž te izgubljene sreće. Iznova vidje sve, snježne i kovrčave laticice krizanteme koju mu je ona bacila u kočiju a on prinio usnama, ispupčenu adresu »Maison Doree« na pismu u kojem je pročitao: »Ruka mi jako dršće dok vam ovo pišem«, primicanje njenih obrva kad ga je upitala umolnim glasom: »Neću morati dugo čekati da me pozovete?« Osjeti miris usijanog željeza kad mu je frizer uspravljao kratko podšišanu kosu dok je Loredan išao po malu radnicu, sjeti se olujnih kiša koje su tog proljeća često padale, povratka u ledenoj kočiji po mjesecini, svih onih isprepletenih duhovnih navika, sezonskih dojmova, kožnih reakcija koje su u nizu tjedana rasprostrle jednoobraznu mrežu u koju mu se ulovilo tijelo. U tom je trenu zadovoljavao sladostrasnu radoznalost upoznavajući užitke ljudi koji žive samo za ljubav. Tada je mislio da će se tu moći zaustaviti, da neće morati iskusiti i njene patnje. Kako su mu sad malo značile Odettine čari prema onoj užasnoj stravi koja je proširila te čari poput mutnog kolobara svjetla, prema onoj beskrajnoj zebnji da neće znati u svakom času što ona radi, daje neće posjedovati uvijek i posvuda! Sjećao se, na žalost, naglaska s kojim je uzviknula: »Ali moći ćete me uvijek

vidati, ja sam uvijek slobodna!» A sad više uopće nije za nj slobodna! Sjeti se zanimanja i radoznalosti koje je pokazivala za njegov osobni život, njene žarke želje da joj učini milost — od koje je on u to doba zazirao kao od nečega što bi mu moglo donijeti neugodne smetnje — da joj dopusti da pronikne u njegov život; sjeti se kako gaje morala moliti da je odveze k Verdurinovima, a kad je pristao da ona dolazi k njemu jedanput na mjesec, koliko je puta morala ponavljati kakva će milina biti navika da se vidaju svakog dana prije nego što je on uslišao te njene molbe; ona je o tome tada sanjala, a njemu se činilo da će to biti samo dosadna gnjavaža; sjeti se kako se njoj ta navika postije ogadila pa je napokon i raskinula s njom, a njemu je postala tako nasušna i bolna potreba. Nije ni znao kako je izvrsno pogodio kad joj je, treći put što je došla k njemu, na njeno ponovljeno pitanje: »Ali zašto mi ne dopuštate da češće dolazim?« udvorno odgovorio smijući se: »Iz straha da ne bih patio«. I sad se, na žalost, katkad događalo da mu se javi pisamcem iz nekog restorana ili hotela, na papiru na kojem je bilo otisnuto njihovo ime; ali to su bila plamena slova koja su ga palila: »Ovo mi je napisala iz hotela Vouillemont! Sto li je tamo radila? S kim je bila? Sto li se tamo događalo?« Sjeti se plinskih svjetiljaka koje su gasili na Bulevaru des Italiens u trenutku kad ju je, protivno očekivanju, zatekao među sjenama što su lunjale te noći, koja mu se činila gotovo vrhunaravna — noći iz onog vremena kad se nije morao pitati neće li joj biti neugodno ako je bude tražio i ako je nađe, toliko je bio uvjeren da za nju nema veće radosti nego da ga vidi i da se s njim vrati kući — i doista je ta noć pripadala nekom tajanstvenom svijetu u koji se čovjek ne može više nikad vratiti kad se jednom zatvore vrata. Swann spazi, stojeći nepomično pred tom ponovo doživljenom srećom, nesretnika koji mu se smili jer ga nije u prvi mah prepoznao, tako da je morao oboriti pogled da se ne bi vidjelo da su mu oči pune suza. Bijaše to on sam.

Kad to pojmi, nestane samilosti, ali postane ljubomoran na onoga drugoga sebe koga je ona voljela, postane ljubomoran na one o kojima je često govorio sam sebi, bez prevelike boli: »njih možda voli«, otkako je zamijenio onu nejasnu predodžbu o ljubavi, u kojoj nema ljubavi, za latice krizanteme i zaglavlje »Maison d'Or«, koji su, naravno, bili puni ljubavi. A onda, kad mu je patnja postala nepodnošljiva,

prijeđe rukom preko čela, skine monokl i obriše staklo. Da se vidio u tom času, jamačno bi, u zbirku monokla koje je već prepoznao, unio i svoj monokl koji je skidao kao kakovu nametljivu misao i kojem je, s orošene površine, nastojao rupčićem obrisati svoje brige.

Ima u violini — ako ne gledamo glazbalo pa ne možemo povezati ono što čujemo s njegovom formom što modificira zvuk — glasova koji su toliko srodni s nekim kontraaltovima da nam se čini da se koncertu priključila pjevačica. Kad podignemo pogled, vidimo samo glasnjaču, čarobnu poput lđneske kutije, ali na mahove nas opet prevari Sirenin varljivi zov; katkad nam se čini i da čujemo nekog zarobljenog duha koji se batrga na dnu te mudre kutije, začarane i treperave, kao vrag u krstionici; katkad, napokon, kao da neko vrhunaravno i čisto biće pronosi svoju nevidljivu poruku.

Reklo bi se da svirači zapravo i ne sviraju onu malu frazu nego da izvode obrede koje ona iziskuje da bi se pojavila, i da izriču potrebne vradžbine kako bi ostvarili i produljili na nekoliko trenutaka čudo njena dočaravanja. Swann, koji je nije mogao vidjeti, kao da ona pripada nekom ultravioletnom svijetu, i koji je osjećao osvježanje preobrazbe u trenutnoj sljepoći koja ga je spopadala kad bi joj se približio. Osjećao da je ona nazočna kao boginja zaštitnica i povjerenica njegove ljubavi, ali, da bi mogla doprijeti do njega kroz ovo mnoštvo i odvesti ga na stranu da porazgovara s njim, prurušila se u tu zvučnu pojavu. Dok je ona prolazila, lagana, umirljiva i šaputava kao miomiris, govoreći mu ono što mu ima kazati, a on upijao svaku njenu riječ, žaleći što vidi kako brzo odlijeće od njega, i nehotice je pomaknuo usnama kao da u prolazu ljubi to skladno i nestalno tijelo. Nije se više osjećao izgnan i sam, jer mu se ona poluglasno obraćala i govorila o Odetti. Nije mu se više kao nekad činilo da su Odette i on nepoznati toj maloj frazi. Ona je naime tako često bila svjedok njihovim radostima! Istina je da ga je često upozoravala i na njihovu krhkost. Štoviše, dok je u ono vrijeme slutio da ima patnje u njenu smiješku, u njenoj bistroj i razočaranoj intonaciji, danas je u njima prije nalazio čari gotovo vesele resignacije. O jadima o kojima je ona nekad govorila i koje je vidio, a da sam nije bio od njih zahvaćen, kako ih ona smiješeći odvlači svojim vijugavim i hitrim tokom, o tim jadima koji su sad

postali njegovi, bez nade da će ih se ikad osloboditi, činilo mu se da mu govori kao nekoć o njegovoj sreći: »Sto je to? Sve to nije ništa.« Swannove se misli prvi put vinu na valu samilosti i nježnosti prema tom Vinteuilu, prema tom neznanom i zanosnom bratu koji je zacijelo isto tako mnogo patio. Kakav li mu je bio život? U dnu kakvih li je bolova crpao tu bogovsku snagu, tu bezgraničnu moć stvaranja? Kad mu je ta mala fraza govorila o ispraznosti njegovih patnji, Swannu je omilila ona ista mudrost koja mu se čas prije bila učinila nepodnošljivom, kad je mislio da je čita na licima ravnodušnih ljudi koji su njegovu ljubav smatrali nevažnim zastranjenjem. A mala je fraza, naprotiv, ma što mislila o kratkom trajanju tih duševnih stanja, ipak vidjela u njima nešto što nisu vidjeli svi ti ljudi, ne nešto manje vrijedno od svakadašnjice, nego, dapače, nešto što je toliko vrednije od nje da ona jedina zaslužuje da bude izražena. Te draži intimne tuge nastojala je upravo ona nasljedovati i ponovo stvoriti, pa čak i njihovu srž, koja se, međutim, sastoji u tome da su one nepriopćive i da se čine ništavnim svakom onom tko ih doživljava; njih je ta mala fraza ulovila, učinila vidljivim. Tako je prisilila da njihovu vrijednost priznaju i uživaju u njihovoj božanskoj slasti svi ti ljudi koji su ovdje nazočni — ako su iole muzikalni — a koji će ih se poslije u životu odreći, osuditi ih u svakoj pojedinoj ljubavi koju budu vidjeli da se rađa u njihovoj blizini. Nedvojbeno se oblik u kojem je ona uglavila te draži ne može raščlaniti na logične elemente. Ali već više od godine dana, otkako mu je otkrivala velika bogatstva vlastite duše, ljubav prema glazbi rodila se i prebivala bar neko vrijeme u njemu, pa je Swann držao glazbene motive istinskim idejama iz jednog drugog svijeta, iz jednog drugog reda, idejama obavijenim tamom, nepoznatim i nedokučivim razumu. Ipak su potpuno različite jedne od drugih, nejednake po vrijednosti i značenju. Kad je poslije one prve večeri kod Verdurinovih molio da mu svaki put ponovo odsviraju tu malu frazu, pokušavao je odgonetnuti kako ga to ona obavlja i ornata poput miomirisa, poput milovanja, pa je shvatio da samo onaj mali razmak od pet tonova koji je tvore, i neprestano ponavljanje dviju od njih proizvode taj dojam skupljene i zimogrozne slasti. Ali u zbilji je znao da tako ne prosuđuje o samoj frazi nego o jednos-

tavnim vrijednostima kojima je, za volju udobnosti svoga razuma, zamijenio tajanstvenu bitnost koju je oćutio, prije nego što je upoznao Verdurinove, na onoj soareji na kojoj je prvi put ćuo tu sonatu. Znao je da i samo sjećanje na klavir iskrivljava onaj plan na kojem vidi glazbene tvorevine, da polje otvoreno glazbeniku nije majušna klavijatura od sedam tonova, nego neizmijerna, gotovo još posve nepoznata klavijatura, gdje se samo ovdje-ondje, rastavljene mrklom, neistraženom tamom, neke od milijuna tipaka nježnosti, strasti, odvažnosti, vedrine koje je tvore — od kojih je svaka toliko različita od drugih koliko je razlićit jedan svemir od drugoga — otkrilo nekoliko velikih umjetnika koji nam ćine uslugu time što u nama bude temu koja odgovara temi koju su oni pronašli, da nam pokažu kakvo blago, kakvu raznolikost krije, a da to i ne znamo, ona velika, neistražena i obeshrabrujuća noć naše duše, za koju mislimo da je prazna i ništavna. Vinteuil je bio jedan od tih glazbenika. U njegovoj maloj frazi, premda je ona razumu predoćivala nejasnu površinu, osjećao se tako ćvrst, tako izrićit sadržaj kojem je ona davala tako novu i izvornu snagu, da su oni koji su je ćuli zadržavali sjećanje na nju u riznici svoga uma. Swann joj se utjecao kao onom poimanju ljubavi i sreće, za koje je neposredno znao u ćemu je njegova posebnost, kao što je znao i za Princezu de Cleves¹ ili za Renea², kad bi se njihovi naslovi javili u njegovu sjećanju. Ćak i kad nije mislio na malu frazu, ona je postojala skrovita u njegovu duhu, isto kao i neki drugi osnovni pojmovi bez odgovarajućeg ekvivalenta, kao što su pojmovi svjetlosti, zvuka, reljefnosti, tjelesne poćude, sve ono bogatstvo kojim je ukrašen i razveden naš unutarnji hram. Moćda će se oni svi izgubiti, moćda će nestati ako se vratimo u ništavilo? Ali, dok god živimo, ne moćemo se ponašati kao da ih ne poznajemo, kao što ne moćemo ni prema kakvom stvarnom predmetu, kao što ne moćemo, recimo, dvojiti o svjetlu svjetiljke koju palimo pred preobraćenim oblicima svoje sobe, iz koje je išćeznulo ćak i sjećanje na tamu. U tom se smislu Vinteuilova fraza, kao i tema, primjerice, izTristana i Izolde — koja je isto tako odrećena osjećajna tekovina — srodila s našom smrtnošću,

1. Roman grofice de la Fayette (1634-1693).

2. Pjesnićka pripovijest Franćoisa-Renea Chateaubrianda (1768-1848).

zadobila nešto ljudsko, što je poprilično ganutljivo. Njena je sudbina vezana za budućnost, za stvarnost naše duše kojoj je ona jedan od najosebnijih i najraznolikijih uresa. Možda je upravo to ništavilo istina, i možda ni jedna naša sanja ne postoji, ali ako je tako, onda slutimo da ni te glazbene fraze, ti pojmovi koji su u vezi s našim sanjama, isto tako nisu ništa. Svi ćemo propasti, ali imamo za taoce te božanske robinje koje će podijeliti sudbinu s nama. A smrt s njima nije ipak tako gorka, tako neslavna, pa možda čak ni tako vjerojatna.

Swann dakle nije imao krivo kad je vjerovao da ta fraza iz Vinteuilove sonate stvarno postoji. Iako je s tog stanovišta bila ljudska, pripadala je nekoj vrsti vrhunaravnih stvorova koje nismo nikad vidjeli, ali koje unatoč tome ushićeno prepoznajemo kad koji istraživač nevidljiva svijeta uhvati jedno od njih da ga dovede iz božanskog svijeta koji je njemu dostupan, da zablista na nekoliko trenutaka nad našim svijetom. To je ono što je Vinteuil učinio s tom malom frazom. Swann je slutio da se taj skladatelj zadovoljio da je svojim glazbalima otkrije i učini vidljivom, slijedeći i poštujući njene obrise rukom tako nježnom, tako opreznom, tako obzirnom i tako pouzdanom da se zvuk svakog časa mijenjao, čas bi tamnio da naznači neku sjenu, a onda bi opet, kad je morao slijediti trag kojeg smionijeg obrisa, bivao življi. A dokaz da se Swann nije varao kad je vjerovao u stvarno postojanje te fraze, bilo je to što bi svaki iole pronicaviji amater umah otkrio prevaru da je Vinteuil imao manje snage da uoči i izrazi njene oblike i nastojao prikriti, dodajući tu i tamo neke crte iz glave, praznine svoje vizije ili slabost svoje ruke.

Fraza je nestala. Swann je znao da će se opet pojaviti na kraju posljednjeg takta, nakon onog dugog pasaža koji je pijanist kod gospođe Verdurin uvijek preskakao. Bilo je tu divnih zamisli koje Swann nije zapazio kad je prvi put slušao sonatu, kao da su se u garderobi njegova pamćenja oslobodile svoga jednoličnog prerusavanja u nešto novo. Swann je slušao sve one rasute teme koje su ulazile u sastav fraze kao ^{1 2}

1. Antoine Laurent Lavoisier (1743-1794), francuski kemičar koji je formulirao zakon o neuništivosti materije.

2. Andre-Marie Ampere (1775-1836), francuski fizičar i matematičar, poznat po Ampereovu zakonu.

premise za nužni zaključak, nazočio je njenoj genezi i govorio sam sebi: »Možda je to isto tako genijalna Vinteuilova smionost kao što je smionost Lavoisiera¹ ili Amperea,² kad je izveo eksperiment i otkrio tajne zakone o nepoznatoj sili koja vodi preko neistražena područja do jedinog mogućeg cilja onu nevidljivu spregu u koju se on uzda, a koju nikad neće vidjeti!« Kako je lijep bio dijalog između Idavira i violine što ga je Swann čuo na početku posljednjeg pasaža! Izostanak ljudskih riječi, daleko od toga da prepusti vlast mašti, kao što bi se moglo očekivati, eliminirao je maštu; nikad živi govor nije bio tako prijeko potreban, nikad nisu pitanja bila u toj mjeri umjesna a odgovori tako očiti. Najprije protuži samotni klavir, kao ptica napuštena od svog partnera; začuje ga violina i odazove se kao s obližnjeg stabla. Bijaše to kao na samu početku stvaranja svijeta, kao da su na zemlji samo njih dvoje, ili bolje reći u ovom svijetu zatvorenom za sve ostale i sazdanom logikom njegova tvorca, svijeta u kojem će do vijeka biti samo njih dvoje — u ovoj sonati. Je li to ptica, je li to još nedovršena duša male fraze, je li to neka vila, to nevidljivo i rasplakano stvorenje čiju tužaljku klavir potom nježno ponavlja? Njeni su krici bili tako nenadani da je violinist morao naglo potegnuti gudalom da ih pohvata. Predivna ptica! Reklo bi se da je violinist nastoji očarati, ukrotiti, uloviti. Ptica mu je prodrla u dušu, i već je mala oživljena fraza postala doista opsjednuto violinistovo tijelo, kao da je ono medij. Swann je znao da će se ona još jedanput javiti. A on se tako potpuno podvojio da gaje proželo očekivanje neizbježnog trenutka, kad će se ponovo naći pred njom i kad će se sav stresti od jecaja što ga u nama izazove kakav lijepi stih ili žalosna vijest, ne onda kad smo sami nego kad ih priopćujemo prijateljima, u kojima se ogledamo kao netko drugi čije će ih ganuće vjerojatno raznježiti. I iznova se pojavila, ali ovaj put samo zato da zastane u zraku i tek se načas poigra, tako reći nepomična, pa da onda izdahne. Stoga Swann nije izgubio ni časka od onog kratkog vremena koliko se zadržala. Bila je pred njim kao šaren mjehurić koji lebdi još neko vrijeme. Poput duge kojoj sjaj oslabi i popusti, pa se opet pridigne, a prije nego što se ugasi, zaplamsa na tren kao nikad prije — uz dvije boje koje su se vidjele, ukažu se još i druge raznobojne niti iz dugina spektra, i zapjevaju. Swann se nije usuđivao maknuti i najradije bi bio prisilio i sve druge da

miruju, kao da bi i najmanja kretnja mogla pokvariti vrhunaravnu, divnu i krhku čaroliju koja samo što nije iščeznula. Istini za volju, nitko nije ni pomišljao da progovori. Neizreciva riječ jednog jedinog odsutnika, možda i pokojnika (Swann nije znao je li Vinteuil još živ) što je titrala iznad obreda ovih misnika, bila je dovoljna da zaokupi svu pozornost tri stotine osoba, i podij na kojem je tako dočarana jedna duša pretvorio se u jedan od najplemenitijih oltara na kojem se može održati vrhunaravno bogoslužje. I tako, kad se ta fraza na poslijetku raspala i ostala lebdjeti još samo u djelićima u sljedećim motivima koji su je već odmijenili, premda se Svann ljutio što vidi groficu de Monteriender, poznatu po svojim naivnim upadicama, kako se saginje prema njemu da mu povjeri svoje dojmove još prije nego što se sonata završila, nije mogao odoljeti da se ne osmijehne, pa možda čak i da otkrije neki dublji smisao kojeg ona nije bila svjesna, u riječima kojima se poslužila. Ushićena virtuožnošću svirača, grofica je uzviknula obraćajući se Svannu:

—To je pravo čudo, nikad nisam doživjela nešto ovako snažno...
— Ipak je želja da bude sasvim točna, nagna da ispravi tu tvrdnju, pa dodaje ovu ogradu: — Nešto ovako snažno... osim spiritističkih stolova!

Od te je večeri Svannu bilo jasno da se osjećaji koji su Odettu nekoć prožimali prema njemu nikad više neće obnoviti, da se njegova očekivanja neće više ostvariti. A onih dana kad je ona slučajno bila još umiljata i nježna prema njemu, ili kad bi mu iskazala kakvu pažnju, prihvaćao je te tobožnje, lažne znakove njena privremenog vraćanja njemu s onom razdraganom i skeptičnom brižnošću, s onom očajničkom radošću kako to čine oni koji, njegujući prijatelja u posljednjim danima neizlječive bolesti, govore kao o važnim događajima: »Jučer je sam sredio svoje račune i, štoviše, otkrio pogrešku koju smo mi napravili u zbrajanju; u slast je pojeo jaje, pa ako ga dobro probavi, sutra ćemo mu pokušati dati kotlet«, iako znaju daje sve to potpuno nevažno uoči neminovne smrti. Svann je svakako bio svjestan toga da bi mu Odette, kad bi sad živio negdje daleko od nje, na kraju postala ravnodušna, tako da bi mu bilo drago kad bi ona zauvijek otišla iz Pariza — i imao bi hrabrosti da ostane u njemu, ali ne bi bio toliko hrabar da sam iz njega ode.

Često je na to pomišljao. Sad kad se opet latio svoje studije o Vermeeru, želio je otputovati bar na nekoliko dana u Haag, Dresden ili Brunswick. Bio je uvjeren da je sliku Dijanino odijevanje, koju je Mauritshuis bio kupio kod Goldschmidta kao djelo Nicolaesa Maesa, zapravo naslikao Vermeer. Najradije bi bio proučio tu sliku na licu mjesta ne bi li dokazima potkrijepio svoje uvjerenje. Ali napustiti Pariz dok je Odette u njemu, ili čak i kad je nema — jer na novim mjestima gdje navika ne otupljuje osjećaje, bol se opet javi i oživi — bijaše za nj tako bolan naum da je bio kadar misliti o njemu samo zato što je čvrsto odlučio da ga nikad neće provesti u djelo. Ali, dok bi spavao, događalo mu se da se u njemu opet probudi želja da otputuje — a da se ne bi sjetio da je to nemoguće — i ona bi se u snu i ostvarila. Jednog je dana usnio da putuje nekamo na godinu dana; nagnut kroz prozor vagona, opraštao se s nekim uplakanim mladićem i nagovarao ga da pođe s njim. Kad je vlak krenuo, on se od tjeskobe probudi i sjeti da nikamo ne putuje, da će vidjeti Odettu navečer, i sutradan, i gotovo svaki dan. Tada, svejednako potresen tim snom, blagoslovi posebne prilike koje mu omogućuju da bude samostalan i da može ostati uz Odettu, štoviše, da mu ona katkad dopusti i daje vida. Rekapitulirajući sve te prednosti: svoj društveni položaj, svoj imutak — koji je njoj isuviše često bio potreban da ne bi ustuknula od raskida s njim (govorilo se da ima čak i skrovitu nakanu da se uda za nj) — prijateljstvo gospodina de Charlusa, koji, istini za volju, nije nikad za nj postigao bogzna što kod Odette, ali mu je donosio utjehu da čuje kako ona sluša laskave riječi o njemu iz usta tog njihova zajedničkog prijatelja, do koga ona mnogo drži — pa najposlije i svoj um koji je sav ulagao u to da svakog dana smisli neku novu lukavštinu zbog koje će joj njegova nazočnost biti, ako ne i ugodna, a ono barem nužna — pomisli što bi bilo s njim da svega toga nema, pomisli kako bi, da je poput mnogih drugih siromašan, bijedan i lišen sredstava, primoran da prihvati svaki posao, da je vezan za roditelje, za suprugu, možda bio prisiljen napustiti Odettu, i kako bi se mogao obistiniti taj san koji ga je maloprije bio prestrašio, pa reče sam sebi: »Čovjek i ne zna koliko je sretan. Nikad nije onoliko nesretan koliko misli da jest.« A onda se sjeti da ovako živi već nekoliko godina, daje najviše što se može nadati da će ovako

ostati do vijeka, da će žrtvovati svoj rad, svoje užitke, svoje prijatelje, pa konačno i sav svoj život, tome da svaki dan očekuje viđenje koje mu ne može donijeti nikakvu sreću, te se upita ne vara li se možda ipak, nije li ono što je išlo na ruku njegovoj vezi i spriječilo njen raskid učinilo lošu uslugu njegovoj sudbini, ne bi li možda ipak bilo bolje ono što mu se dogodilo u snu — da otputuje nekamo; i reče sam sebi da čovjek ne zna koliko je nesretan, i da nikad nije toliko sretan koliko misli.

Gdjekad bi se ponadao da će ona bezbolno poginuti u kakvoj nesreći, jer je bila od jutra do večeri vani, na ulici, na cesti. A kad bi se vratila živa i zdrava, divio se kako je ljudsko tijelo toliko gipko i snažno da neprestano može odolijevati i othrvavati se svim pogiblima koje ga okružuju (a za koje je smatrao da im nema broja otkako ih je njegova potajna želja počela prebrojavati), te kako ljudima omogućuje da se svakodnevno i gotovo nekažnjeno predaju svojim lažima i odaju svojim užicima. I Swann je osjećao da mu je blizak onaj Mehmed II. koga je vidio na Bellinijevu portretu, a koji je, kad je pojmio da se ludo zaljubio u jednu od svojih žena, zaklao tu ženu ne bi li, kao što naivno kaže njegov mletački životopisac, opet stekao svoju duhovnu slobodu. A onda se Swann razgnjevi što misli samo na sebe, te mu se učini da ne zaslužuje sažaljenje kad tako malo drži do Odettina života.

Kad se već nije mogao rastati od nje a da joj se ne vrati, da ju je bar mogao vidati bez rastajanja, bol bi mu na kraju uminula i ljubav bi se možda i ugasila. Budući da ona nipošto neće zauvijek napustiti Pariz, poželio je da ga nikad ne napusti. Znao je da ona svake godine najdulje izbiva u kolovozu i rujnu, pa je imao vremena da nekoliko mjeseci prije toga razrijedi tu gorku predodžbu o njenoj odsutnosti u svom budućem vremenu koje je unaprijed nosio u sebi, a koje je, sastavljeno od dana jednakih sadašnjim danima, kolalo prozirno i hladno u njegovu duhu, u kojem je održavalo tugu, ali mu nije zadavalo previše žestokih muka. Ipak, tu unutarnju budućnost, tu bezbojnu i slobodnu rijeku, dosegla je čak i u Swannu jedna jedina Odettina riječ i, poput komadića leda, ukočila je, ukrutila pjenu žitkost i svu je zaledila. Swann je odjednom oćutio da je ispunjen golemom i neslomljivom masom koja mu pritišće unutarnje zidove svijesti

kao da će ih raznijeti — Odette mu je naime rekla promatrajući ga nasmiješenim i zlobnim pogledom: — Forcheville će na Duhove krenuti na krasno putovanje. Ide u Egipat! — a Swann je odmah shvatio da to znači: »Idem na Duhove u Egipat s Forchevilleom.« I doista, kad ju je nakon nekoliko dana upitao: — A što je s onim putovanjem za koje si mi rekla da ideš s Forchevilleom? — nesmotreno mu je odgovorila: — Da, dragi moj, putujemo devetnaestoga, poslat ćemo ti razglednicu s piramidama. — Tada je poželio znati nije li ona ipak Forchevilleova ljubavnica, i htio ju je to priupitati. Znao je koliko je praznovjerna, i da nikad ne bi počinila ni jedno krivokletstvo, a nije više osjećao ni onaj strah, koji ga je do tada priječio da razdražuje Odettu ispitivanjem kako joj se ne bi zamjerio, jer je bio izgubio svaku nadu da će ga ikad zavoljeti.

Jednog je dana primio anonimno pismo u kojem ga je netko obavještavao da je Odette bila ljubavnica nebrojenih muškaraca (navedena su i neka imena, među njima i Forchevillea, gospodina de Breautea i slikara) i nekih žena, te da posjećuje kuće za ljubavne sastanke. Mučila gaje pomisao da među njegovim prijateljima postoji netko tko je kadar poslati mu ovakvo pismo (jer se po nekim pojednostima iz pisma vidjelo da onaj koji ga je napisao dobro poznaje Svannov osobni život). Razmišljao je o tome tko bi to mogao biti. Međutim, nikad nije ništa naslutio o nepoznatim postupcima drugih ljudi, postupcima koji nemaju vidljivih veza s njihovim riječima. Kad se pitao treba li nepoznati krug u kojem je počinjen taj podli čin tražiti pod prividnim karakterom gospodina de Charlusa, gospodina des Laumesa ili gospodina d'Orsana—kako nitko od njih nije nikad pred njim odobravao pisanje anonimnih pisama, i kako su sve njihove riječi podrazumijevale da ih osuđuju, nije vidio razloga da poveže tu podlost s naravi jednog od njih, a ne onih drugih. Narav gospodina de Charlusa bila je pomalo ekscentrična, ali u biti dobra i nježna, a narav gospodina des Laumesa pomalo opora, ali zdrava i čestita. Sto se pak tiče gospodina d'Orsana, Swann nije nikad sreo nikoga tko bi mu se čak i u najtužnijim prigodama obratio tako srdačnim riječima, i s tako obzirnim i ispravnim držanjem. Stoga mu nije išlo u glavu ona prilično neukusna uloga koju su pripisivali gospodinu d'Orsanu u njegovoj vezi s jednom bogatašicom, pa je Swann svaki

put kad bi pomislio na nj bio prisiljen zanemariti taj zao glas, nespojiv s tolikim bjelodanim dokazima njegove obzirnosti. Načas osjeti da mu se duh pomračuje pa pomisli na nešto drugo ne bi li došao do malo svjetla. A onda se odvaži vratiti se tim mislima. Ali tada, kako nije mogao nikog osumnjičiti, morao je u sve redom posumnjati. Na l traju krajeva, gospodin de Charlus ga voli i ima dobro srce, ali je neuropat, sutra će se možda rasplakati ako čuje da se Swann razbolio, a danas je iz ljubomore, iz bijesa, zbog neke iznenadne pomisli koja mu je pala na pamet, poželio da mu zada bol. U biti je takav soj ljudi najgori od svih. Princ des Laumes svakako je daleko od toga da voli Swanna koliko ga voli gospodin de Charlus. Međutim, upravo zato nije prema njemu toliko osjetljiv; osim toga je nedvojbeno hladne naravi, ali isto tako nesposoban za podlost kao i za velika djela. Swann se pokajao što se u životu vezao samo za takve ljude. Tada pomisli da je dobrota ono što priječi ljude da čine zlo bližnjemu svome, i da zapravo može jamčiti samo za naravi slične svojoj, kakva je, što se srca tiče, narav gospodina de Charlusa. Njega bi ogorčila i sama pomisao da Swannu zada takav jad. Ali kod neosjetljiva čovjeka, iz onog drugog ljudskog soja, kakav je princ des Laumes, kako se može predvidjeti na kakve ga postupke mogu navesti pobude različite naravi? Najvažnije je imati srca, a gospodin de Charlus ga ima. Ne manjka ga ni gospodinu d'Orsanu, a njegovi srdačni, iako ne osobito prisni odnosi sa Swannom — što su nastali iz zadovoljstva što misle jednako o svemu i osjećaju potrebu da čavrljaju — pouzdaniji su od pretjerane naklonosti gospodina de Charlusa, koji je kadar odati se strastima, dobrim ili lošim. Ako je bilo nekoga za koga je Swann oduvijek osjećao da ga shvaća i nježno voli, onda je to bio gospodin d'Orsan. Dobro, a onaj nečasni život kojim živi? Swann požali što o tome nije vodio računa, što je često u šali priznavao da ga nikad nisu tako snažno obuzimali osjećaji simpatije i poštovanja kao u društvu kakve propalice. »Ne govori se bez razloga«, reče sam sebi, »da ljudi, kad sude o bližnjemu svome, čine to na temelju njegovih postupaka. Jedino to nešto znači, a ono što govorimo, što mislimo, to je potpuno sporedno. Charlus i des Laumes mogu imati ovakve ili onakve mane, ali su pošten. Orsan možda nema takvih mana, ali nije pošten. Mogao bi i opet nečasno postupiti.« A onda posumnja na Remija, koji

je doduše mogao samo nadahnuti takvo pismo, ali mu se načas učini daje na dobru tragu. Ponajprije, Loredan je imao razloga biti kivan na Odettu, a onda, kako da ne pretpostavimo da će naša služinčad, koja je prema nama u podređenom položaju i koja našem bogatstvu i porocima dodaje još i imaginarna bogatstva i poroke na kojima nam zavide i zbog kojih nas preziru, neizbježno postupiti drukčije nego ljudi iz našeg društva? Posumnjao je tako i na mog djeda. Zar ga on nije odbio svaki put kad bi ga zamolio za kakvu uslugu, a prema svojim građanskim nazorima možda je čak mislio da tako radi za Swannovo dobro? Posumnjao je i na Bergottea, i na slikara, i na Verdurinoe, a usput se još jednom zadivio mudrosti pripadnika visokog društva koji se ne žele družiti s tim umjetničkim krugovima gdje su takve stvari moguće, a možda ih čak i priznaju kao dobre šale. Ali sjeti se i dobrih djela tih istih boema i usporedi ih sa životom punim nečasnih postupaka, pa čak i prevara, na koje aristokraciju često navodi pomanjkanje novca, potreba za raskoši i pokvarenost koju izazivaju užici. Ukratko, to je anonimno pismo bilo dokaz da se on poznaje s nekim tko je kadar počinuti takvu opačinu, ali nije vidio pravog razloga zašto bi se taj opaki duh prije krio u još neispitanoj biti karaktera nekog osjetljivog čovjeka, nego u karakteru nekog hladnog čovjeka, prije umjetnika nego građanina, velikaša nego sluga. Kakvo mjerilo da primijenimo u svojim prosudbama o ljudima? Među njegovim znancima nije zapravo bilo nikoga tko ne bi bio kadar počinuti takvo nečasno djelo. Zar da se sa svima prestane vidati? Um mu se zamagli, prijeđe rukama dva-tri puta preko čela, obriše rupčićem stakla svojih naočala i pomisli da, na kraju krajeva, ljudi koji vrijede koliko i on održavaju odnose s gospodinom de Charlusom, princem des Laumesom i drugima, te zaključi da to znači da u životu, ako oni i nisu kadri počinuti nečasna djela, postoji bar nužda, kojoj se svatko od nas podvrgava, da se družimo s ljudima koji su ih možda kadri počinuti. Tako se i dalje rukovao sa svim tim ljudima koje je sumnjičio, s onom posve formalnom suzdržljivošću pri pomisli da su ga možda htjeli natjerati u očaj.

Sto se tiče sama sadržaja pisma, nije se uopće uznemirio jer ni jedna od iznesenih optužbi na račun Odette nije bila ni najmanje vjerodostojna. Swann je, kao i mnogi drugi, bio lijena duha i nedos-

tajalo mu je pronicavosti. Smatrao je općom istinom da je život ljudi pun opreka, ali je o svakom pojedincu mislio da mu je sav dio onoga života koji ne poznaje istovjetan s onim koji poznaje. Ono što su mu tajali zamišljao je na temelju onoga što su mu govorili. U časovima kad je bio s Odettom, ako su razgovarali o nekom ružnom činu koji je počinio netko drugi, ili o nekom ružnom osjećaju koji je očitovao netko drugi, ona ih je kudila na temelju onih istih načela koje je Swann uvijek slušao iz usta svojih roditelja i kojih se i sam držao. Nakon toga bi ona aranžirala cvijeće, ili pila čaj, ili se zanimala za njegov rad. Stoga je Swann protezao te njene navike na sav njen ostali život, pa je zamišljao te njene postupke i kad je nastojao predočiti sebi one trenutke u kojima je ona bila daleko od njega. Da su mu je opisali onakvu kakva ona jest ili, bolje reći, kakva je bila otkako je on poznaje, ali uz nekog drugog muškarca, on bi patio jer bi mu se ta slika činila vjerodostojnom. Ali, da ona odlazi k svodiljama, da se odaje orgijama sa ženama, da vodi razvratan život prezira vrijednih osoba, to je bilo suludo trabunjanje, za čije ostvarenje, hvala Bogu, nije bilo mjesta uz križan teme koje je zamišljao, uz redovito pijenje čaja i ćudoredna ogorčenja! Tek bi joj od vremena do vremena natuknuo da mu neki ljudi iz pakosti pričaju o svemu onome što ona radi. I vješto se služeći u razgovoru nekom beznačajnom ali istinitom pojedinošću, za koju je slučajno saznao, kao da je to jedini djelić koji, između mnogih drugih, nerado iznosi, potpune slike Odettina života koju on krije u sebi, naveo bi je na pretpostavku da je on upućen u stvari koje u zbilji ne poznaje, pa čak i ne naslućuje, jer, iako je prilično često preklinjao Odettu da ne iskrivljuje pred njim istinu, bilo je to samo zato, bio on toga svjestan ili ne, da mu ona prizna što sve radi. On je nedvojbeno, kao što joj je i govorio, volio iskrenost, ali ju je volio kao svodilju koja ga redovito izvještava o životu njegove ljubavnice. Stoga ga njegova ljubav prema iskrenosti, koja nije bila nekoristoljubiva, nije učinila boljim. Istina do koje je držao bila je ona istina koju će mu reći Odette, ali on sam, da bi do istine došao, nije se libio pribjeći laži, premda je neprestano tvrdio Odetti da laž svako ljudsko stvorenje dovodi do pada. Zapravo je lagao isto onoliko koliko je lagala i ona, jer je bio nesretniji od nje, ali ništa manje sebičan. A ona, slušajući ga kako joj pripovijeda što je sve ona radila,

gledala ga je nepovjerljivo i, za svaki slučaj, srdito, da ne bi izgledalo da se ponižava i crveni zbog svojih postupaka.

Jednoga dana, u razdoblju najdubljeg mira koji je još mogao uživati bez napadaj a ljubomora, pristao je da navečer pođe u kazalište s princezom des Laumes. Kad je otvorio novine da pogleda što se to daje u kazalištu, pogled mu pade na naslov Mramorne djevojke Thedorea Barrierea i tako ga strašno potrese da se trgne i okrene glavu na drugu stranu. Osvijetljena kao svjetlima na rampi, na novom mjestu na kojem se pojavila, ta riječ »mramor« za koju je bio izgubio sposobnost da je uoči — toliko se bio navikao da mu bude često pred očima — iznenada mu je ponovo postala vidljiva i umah ga podsjetila na ono što mu je Odette jednom ispripravila o tome kako je s gospođom Verdurin bila na izložbi u Industrijskoj palači, i kako joj je ova rekla: »Pazi se, ja znam kako ću te smekšati, nisi ti od mramora!« Odette mu je rekla da je to bila samo šala, i on nije tome pripisao nikakvu važnost. Ali onda je imao u nju više povjerenja nego danas. A u anonimnom je pismu bila upravo riječ o takvoj vrsti ljubavi. Ne usuđujući se baciti pogled na novine, raznio ta ih i okrene list da više ne vidi taj naslov Mramorne djevojke, te počne mehanički čitati vijesti iz pokrajine. Na kanalu La Manche bilo je nevjerojatno, zabilježena je šteta počinjena u Deppeu, Cabourgu, Beuzevalu. Tada se i po drugi put leće.

Ime Beuzeval podsjeti ga na ime jednog drugog mjesta u tom kraju, Beuzevillea, koje ima, spojeno crticom, još jedno ime, Breaute, koje je često viđao na zemljovidima, ali je sad prvi put primijetio da je isto kao i ime njegova prijatelja gospodina de Breautea, o kojem je u onom anonimnom pismu pisalo daje bio Odettin ljubavnik. Uostalom, što se tiče gospodina de Breautea, ta optužba i nije bila nevjerojatna, ali što se tiče gospođe Verdurin, bila je upravo nemoguća. Iz onoga što je Odette kadšto lagala, nije se dalo zaključiti da nikad ne govori istinu, a u onim riječima koje je razmijenila s gospođom Verdurin i koje je sama prenijela Swannu, prepoznao je one isprazne i opasne šale koje, iz životnog neiskustva i nepoznavanja poroka, zbijaju žene otkrivajući tako svoju nedužnost, a koje su — kao, na primjer, i Odette — dalje nego i jedna druga od toga da osjećaju pretjeranu nježnost prema drugim ženama. Naprotiv, ogorčenje s

kojim je odbacila sumnju što ju je načas bila i nehotice izazvala u njega svojim pripovijedanjem, slagalo se sa svim onim što je znao o sklonostima i ćudima svoje ljubavnice. Ali u tom trenutku, jednim od onih nadahnuća ljubomornih osoba — srodnim onome koji donosi pjesniku ili znanstveniku, koji dotle raspolažu samo jednom rimom ili kakvim zapažanjem, ideju ili zakon koji će njihovu djelu dati svu potrebnu snagu — Swann se prvi put sjeti rečenice koju mu je Odette rekla još prije dvije godine: »Ah, gospođa Verdurin! Sad sam ja njoj sve, ja sam joj najdraža, ljubi me i hoće da idem s njom u kupovinu, i želi da joj govorim tik Daleko od toga da u toj rečenici vidi ikakvu vezu s besmislenim riječima, namijenjenim da dočaraju porok, koje mu je Odette prepričala, on ih je shvatio samo kao dokaz srdačnog prijateljstva. A sad se, eto, sjećanje na tu nježnost gospođe Verdurin najednom stopilo s jednim drugim sjećanjem na njene neukusne riječi. Nije ih sad više u duhu mogao razdvojiti pa su mu se isto tako izmiješali u stvarnosti, jer je ta nježnost davala nekakvu ozbiljnost i važnost tim šalama, koje su opet njoj oduzimale nešto od njene bezazlenosti. Otišao je k Odetti. Sjeo je podalje od nje. Nije se usuđivao poljubiti je, jer nije znao hoće li poljubac u njoj, ili u njemu, izazvati nježnost ili gnjev. Šutio je i gledao kako umire njihova ljubav. Odjednom se odlučio.

— Odette — reče joj — dušo moja, ja znam da ovo nije lijepo od mene, ali moram te nešto priupitati. Sjećaš li se što sam svojedobno mislio o tebi i gospođi Verdurin? Reci mi, je li to bila istina, s njom ili bilo s kojom drugom ženom?

Ona odmahne glavom i naškubi usne, znak kojim se često služe ljudi kad žele odgovoriti da neće doći, da im se ne da, kad ih tko pita: »Hoćete li doći gledati kavalkadu? Hoćete li doći na smotru?« Ali to odmahivanje glavom što se obično odnosi na neki budući događaj, unosi upravo zato stanovitu nesigurnost u poricanje nekog prošlog događaja. Osim toga, ono podrazumijeva razloge osobne udobnosti, prije nego neodobravanje ili nešto što je moralno nemoguće. Kad je vidio kako mu Odette na taj način tvrdi da je to laž, Swann shvati da je to možda ipak istina.

— Pa, relda sam ti već, i ti to dobro znaš — dometne ona razdražljivim i nezadovoljnim glasom.

— Da, znam, ali jesi li sigurna? Nemoj mi govoriti: »Ti to dobro znaš«, nego mi reci: »Ja nisam nikad tako nešto radila ni s jednom ženom.«

Ona ponovi kao naučenu lekciju, ironično i baš kao da ga se želi otresti:

— Ja nisam nikad tako nešto radila ni s jednom ženom.

— Možeš li mi se zakleti na svoj medaljon Bogorodice od Lagheta?

Znao je da se Odette ne bi nikad krivo zaklela na taj medaljon.

— O, kako me ti mučiš! — uzvikne ona izvlačeći se naglim trzajem iz stiska njegovih pitanja. — Hoćeš li već jednom prestati? Što ti je danas? Nisi valjda odlučio da te baš moram zamrziti i prezreti? Evo, baš sam se htjela vratiti s tobom u dobra stara vremena, i to mi je sad zahvala!

Ali on je nije ispuštao, kao kirurg koji čeka da prođe pacijentov grč zbog kojeg je prekinuo zahvat, ali nije odustao od njega.

— Varaš se Odette, ako misliš da bih ti ja zbog toga i najmanje zamjerio — reče joj s nekom uvjerljivom i lažnom blagošću. — Ja ti uvijek govorim samo ono što znam, a znam uvijek mnogo više nego što ti kažem. Ipak, jedino ti možeš svojim priznanjem ublažiti ono zbog čega te mrzim, jer su mi to samo drugi rekli. Moja srdžba na tebe ne potječe od tvojih postupaka, ja ti sve opraštam jer te volim, nego od tvoje lažljivosti, od tvoje apsurdne lažljivosti koja te tjera da poričeš ono što ja znam. A kako misliš da te i dalje volim kad vidim da mi tvrdiš, da se kuneš daje istina nešto što ja znam daje laž? Odette, ne oteži ovaj trenutak koji je za nas oboje živa muka. Ovo će, ako hoćeš, biti začas gotovo i zauvijek ćeš biti slobodna. Zakuni mi se na svoj medaljon jesi li ili nisi tako nešto radila!

— Ma što ja znam — bijesno uzvikne ona — možda jednom, vrlo davno, kad nisam ni znala što radim, možda tek dva-tri puta...

Swann je bio predvidio sve mogućnosti. Stvarnost je međutim nešto što nema nikakve veze s mogućnostima, baš kao što ni udarac nožem koji nas je pogodio nema nikakve veze s polaganim promicanjem oblaka iznad naših glava, jer su nam se te riječi »dva-tri puta« usjekle kao križ u srce. Zaista je čudno kako te riječi »dva-tri puta«, puke riječi, riječi izgovorene onako u zrak, s odstojanja, mogu tako

rasparati srce kao da su ga stvarno pogodile, mogu zadati bol kao otrov koji smo popili. Swann se i nehotice sjeti riječi koje je čuo kod gospođe de Saint-Euverte: »To je nešto najsnažnije što sam doživjela, osim spiritističkih stolova!« Bol koju je tada osjetio nije bila slična ničemu što je mogao zamisliti. Ne samo zato što je u časovima najvećeg nepovjerenja prema njoj malokad mogao otići tako daleko u zamišljanju poroka, nego zato što je to, čak i onda kad je zamišljao, bilo nešto nejasno i nepouzđano, bez one posebne grozote koja se pomolila iz riječi »možda tek dva-tri puta«, bez one posebne okrutnosti potpuno različite od svega što je do tada poznao, kao bolest od koje se čovjek prvi put razboli. Pa ipak mu ta Odette, od koje mu je došlo to zlo, nije bila ništa manje draga, dapače, bila mu je još draža, baš kao da, u istoj mjeri u kojoj raste patnja, istodobno raste i vrijednost lijeka, protuotrova, koji samo ta žena posjeduje. Želio joj je posvetiti više njege, kao bolesti o kojoj se iznenada otkrije daje teža nego što se mislilo. Poželio je da se ta strahota o kojoj mu je rekla da ju je počinila »tek dva-tri puta« nikad više ne ponovi. Zato će morati bdjeti nad njom. Često kažu da ljudi, ako upozore prijatelja na mane njegove ljubavnice, postignu samo to da ih još više zbliže, jer im on ne vjeruje, a pogotovo ako im vjeruje! »Ali kako daje zaštitim?« pitao se Swann. Možda ju je mogao sačuvati od jedne određene žene, ali što to vrijedi kad ima na stotine drugih? I tada shvati kakvu je ludost počinio kad je one večeri, pošto nije našao Odettu kod Verdurinovih, počeo žudjeti za nečim što je uvijek nemoguće, za posjedovanjem drugog bića. Na svu sreću, u Swannu je, pod navalom tih novih muka koje su mu nahrupile u dušu kao divlje horde osvajača, postojao jedan dublji sloj naravi, stariji, spokojniji i ispotiha djelotvorniji, kao što su stanice nekog ozlijeđenog organa koje se umah osposobljavaju da obnove oštećeno tkivo, poput mišića paraliziranog uda koji teže za tim da obnove pokrete. Ti stariji, samonikli stanovnici njegove duše pokrenuli su načas sve Svannove sile u taj potajni obnoviteljski rad koji daje iluziju odmora rekonvalescentu, operiranu bolesniku. Ovaj put nije, kao obično, do tog popuštanja napetosti zbog iscrpljenosti došlo u Svannovu mozgu nego prije u srcu. Ali sve što je u životu jednom postojalo, teži za tim da ponovo nastane, pa kao zvijer na izdisaju koja se ponovo strese od trzaja grča koji je kanda već prošao, u

Swannovu srcu, načas pošteđenom, ona mu ista boi ponovo sama od sebe usijeće onaj isti križ. Sjeti se onih večeri obasjanih mjesečinom kad je, izvaljen u svojoj kočiji koja gaje vozila u Ulicu La Perouse, sladostrasno uživao u svojim osjećajima zaljubljena čovjeka, ne znajući kakvim će otrovnim plodovima oni uroditi. Ali sve te misli potrajale su samo jednu sekundu, koliko je trebalo da prinese ruku srcu, dođe ponovo do daha i na silu se osmjehne ne bi li prikrio svoje muke. Već ju je iznova počeo zapitkivati. Jer, njegova ljubomora, koja se trudila više nego ijedan neprijatelj da mu zada taj udarac, da ga upozna s najokrutnijom boli koju je ikad osjetio, njegova ljubomora nije smatrala da se dovoljno napatio pa je nastojala zadati mu još dublju ranu. Poput kakva opaka božanstva, ljubomora je nadahnjivala Swanna i gurala ga u propast. A nije on tome bio kriv nego samo Odette što mu se u prvi mah muke nisu još više pogoršale.

— Dušo moja — reče joj on — sad je sve gotovo. A je li to bilo s nekom ženom koju ja poznajem?

— Ma nije, kunem ti se. Uostalom, čini mi se da sam pretjerala, da nikad nisam išla tako daleko.

On se osmjehne i nastavi:

— Što ćeš! To ništa ne znači, ali je šteta što mi ne možeš reći ime. Kad bih mogao zamisliti tu osobu, ne bih više na nju mislio. Ovo ti kažem radi tebe, jer ti onda ne bih više dodijavao. Kako se čovjek umiri kad može nešto točno predočiti sebi! Grozno je samo ono što ne možemo zamisliti. Ali bila si već tako ljubazna da te ne bih htio više zamarati. Zahvaljujem ti od sveg srca za sve dobro što si mi učinila. Sad smo gotovi. Samo još jedna riječ — prije koliko je vremena to bilo?

— Oh! Charles, pa zar ne vidiš da me ubijaš? To je sve bilo tako davno. Nisam se toga nikad više sjetila, rekla bih da ti pošto-poto želiš da se opet prisjetim svega toga. Zbilja će ti biti od velike koristi ta nesvjesna glupost i namjerna pakost.

— Ah, htio sam samo znati je li to bilo otkako se nas dvoje poznajemo. Pa, to bi i bilo sasvim prirodno. Je li to bilo ovdje? Ne možeš mi navesti ni jednu određenu večer, da bih mogao zamisliti što sam ja radio te večeri? Valjda ti je jasno da je nemoguće da se ne sjećaš s kim je to bilo, Odette, ljubavi moja?

— Ma što ja znam, mislim daje to bilo u Bulonjskoj šumi jedne večeri kad si došao za nama na otok. Večerao si bio kod princeze des Laumes — nadoda, sretna što može navesti točnu pojedinost kojom će potkrijepiti da govori istinu. — Za susjednim je stolom sjedila jedna žena koju nisam bila odavno vidjela. I ona mi je rekla: »Dodite, molim vas, sa mnom za onu malu stijenu, da vidite kako se sjaji mjesečina na vodi!« Ja sam najprije zijevnula i rekla joj: »Neću, hvala, umorna sam i dobro mi je ovdje.« Ona me uvjeravala da nikad nije bilo takve mjesečine. Ja sam joj onda rekla: »Znam ja te priče!« jer sam točno znala kamo smjera.

Priznala je to gotovo nasmijana, bilo da joj se to činilo posve prirodno, bilo da se nadala da će tako umanjiti važnost svega toga, bilo zato da ne doživi krajnje poniženje. A kad zapazi izraz na Swannovu licu, promijeni ton:

—Ti si pravi bijednik, uživaš da me mučiš, da me siliš na laži koje ti govorim samo da me pustiš na miru.

Taj drugi udarac zadan Swannu bio je još grozniji od onoga prvoga. Nikad ne bi pomislio da se to dogodilo nedavno, skriveno od njegovih očiju, koje su bile odviše bezazlene da to otkriju, ne u prošlosti koju nije poznao, nego onih večeri kojih se još dobro sjećao, koje je proveo s Odettom, za koje je mislio da ih tako dobro poznaje, a u kojima sad naknadno vidi nešto podlo i užasno. Usred njih se odjednom razjapio ponor, onaj trenutak na otoku u Bulonjskoj šumi. Odette nije bila inteligentna, ali je imala čar prirodnosti. Ispriповjedila je, čak i odglumila tu scenu toliko jednostavno da je Swann, onako zadihan, sve jasno vidio — Odettu kako zijeva, onu malu stijenu. Čuo je i njen odgovor — na žalost, veseo! — »Znam ja te priče!« Naslutio je da mu večeras neće više ništa kazati, da neće više biti nikakvih novih otkrića, pa joj reče:

— Sirotice moja, oprost mi, znam da sam ti zadao bol, ali sad je gotovo, ja više ne mislim na to.

Ali ona je vidjela da su mu oči uprte u stvari koje ne poznaje, i u prošlost njihove ljubavi, jednoličnu i slatku u njegovu pamćenju zato što je bila nejasna, a koju sad razdire kao živa rana onaj trenutak na otoku u Bulonjskoj šumi, na mjesečini, nakon njegove večere kod princeze des Laumes. Ali toliko se bio navikao smatrati

život zanimljivim — diviti se čudesnim otkrićima na koje možemo naići — da je, iako je toliko patio da je mislio da neće moći dugo podnositi takvu bol, govorio sam sebi: »Život je zaista začudan i sadrži lijepa iznenađenja; porok je, na kraju krajeva, nešto mnogo rasprostranjenije nego što mislimo. Eto žene kojoj sam vjerovao, koja je naoko tako jednostavna, tako poštena, koja mi je u svakom slučaju, makar bila i lakoumna, izgledala potpuno normalna i zdrava u svojim nagnućima. U povodu nekih nevjerojatnih optužbi, počnem je ispitivati, a ono malo što mi ona priznaje odaje kudikamo više nego što sam mogao i naslutiti.« Ipak se nije mogao ograničiti na ova nepristrana zapažanja. Pokušavao je točno prosuditi vrijednost onoga što mu je ispriповjerala ne bi li izveo načistac je li često činila te stvari, i hoće li ih opet činiti. Ponavljao je u sebi one njene riječi: »Točno sam znala kamo smjera«, »Tek dva-tri puta« i »Znam ja te priče!« ali se one nisu javljale u njegovu pamćenju razoružane, svaka je od njih držala nož u ruci i zadavala mu nove udarce. Još je vrlo dugo, poput bolesnika koji se ne može svladati da svakog časa ne pokuša izvesti kretnju koja ga boli, ponavljao u sebi te riječi: »Dobro mi je ovdje«, »Znam ja te priče!« ali je toliko patio daje morao prestati s tim. Čudio se što su neki postupci koje je oduvijek prosuđivao tako lakoumno, tako veselo, postali sad teški kao bolest od koje se može umrijeti. Poznavao je mnoge žene koje je mogao zamoliti da pripaze na Odettu. Ali otkud je mogao znati da će one zauzeti isto stajalište kao i on, i da neće ostati na onom gledištu koje je toliko dugo bilo i njegovo, kojeg se oduvijek držao u svom čulnom životu, da mu se neće nasmijati u brk i reći mu: »Ti si ljubomorno čudovište koje nikad ne bi dalo drugima uživati!« Kroz kakvo je to sad iznenađa otvoreno propadalište (on koji je nekad u svojoj ljubavi prema Odetti nalazio samo profinjene užitke) odjednom upao u ovaj novi krug pakla iz kojeg nije znao kako bi se mogao izvući? Sirota Odette! Njoj nije imao što zamjeriti. Ona je bila samo napola kriva. Zar se nije pričalo daju je njena rođena majka predala u ruke, dok je još Odette bila djevojčica, u Nici, nekom bogatom Englezu? Ali kako su mu sad bili bolno istiniti oni reci iz Dnevnika jednog pjesnika Alfreda de Vignyja koje je nekoć ravnodušno bio pročitao: »Kad se čovjek zaljubi u neku

ženu, morao bi se ponajprije upitati: kakva je njezina okolina? Kakav joj je bio život? O tome mu ovisi sva sreća u budućem životu.« Swann se čudio kako ga mogu toliko boljeti takve obične rečenice koje je nizao u sebi: »Znam ja te priče!« »Točno sam vidjela kamo smjera«. Napokon je shvatio da su ono što je smatrao običnim rečenicama zapravo dijelovi armature u kojima se nalaze i iz koje mu se mogu vratiti muke što ih je osjetio za Odettina kazivanja. Jer upravo je i opet bio na istim mukama. Uzalud je bilo što on to sad zna — štoviše, uzalud je bilo što je s vremenom ponešto zaboravio i oprostio — u trenutku kad je ponavljao te riječi, stare su ga muke iznova učinile onakvim kakav je bio prije nego što je Odette progovorila: nevješt i povjerljiv. Da bi ga ranila Odettinim priznanjem, ljubomora ga je opet dovodila u položaj nekoga tko još ništa ne zna, pa ga je i nakon nekoliko mjeseci ta stara priča uvijek iznova potresala kao kakvo novo otkriće. Divio se strahovitoj sposobnosti pamćenja da oživljava sjećanja. Samo se od slabljenja te obnoviteljske snage, kojoj plodnost popušta s godinama, mogao nadati ublažavanju svojih muka. Ali, kad bi se već učinilo da je neka Odettina riječ izgubila nešto od svoje moći da mu zadaje muke, poj avila bi se j edna od onih rij eči na koj ima se do tada manj e zadržavao, gotovo nova riječ zamijenila bi one druge i pogodila ga svom snagom. Sjećanje na večer kad je večerao kod princeze des Laumes bilo mu je bolno, ali je bilo tek središte boli, koja je iz tog središta nasumce bacala svoje zrake na sve susjedne dane. I na kojoj god točki htio zgrabiti iz svoga sjećanja, boljela gaje sva ona sezona u kojoj su Verdurinovi tako često večerali na otoku u Bulonjskoj šumi. To ga je toliko boljelo da je malo-pomalo radoznalost, koju je u njemu raspirivala ljubomora, potiskivao strah od novih muka koje bi sam sebi zadao kad bi je zadovoljio. Uviđao je da svekoliko razdoblje Odettina života prije nego što se upoznala s njim, razdoblje koje nikad nije pokušavao sebi predočiti, nije apstraktni prostor koji jedva nazire, nego da se sastoji od pojedinih godina ispunjenih konkretnim događajima. Međutim, pribojavao se da ta bezbojna, žitka i podnošljiva prošlost, kad bi je počeo upoznavati, ne poprimi opipljivo i nečisto tijelo, individualno i sotonsko lice. I zato je nije nastojao bolje upoznati, ne više iz lijenosti duha nego

iz straha od muka. Nadao se da će jednog dana napokon moći čuti ime onog otoka u Bulonjskoj šumi i ime princeze des Laumes a da ne osjeti u sebi ono negdašnje razdiranje, pa je smatrao nerazboritim poticati Odettu da mu navodi nove riječi, imena mjesta i okolnosti koje bi se, čim bi bol malo uminula, iznova pojavile u nekom drugom obliku.

Ali često mu je ono što nije poznavao i što se sad bojao upoznati, otkrivala sama Odette, nehotice i nesvjesno. Jer, onom razmaku koji je porok stvorio između Odettina stvarnog života i razmjerno nedužna života u koji je Swann bio vjerovao, pa i sad je na mahove vjerovao, da vodi njegova ljubavnica, tom razmaku Odette nije znala prave razmjere — poročna osoba koja vječito hini istu krepost pred ljudima za koje ne želi da naslute njene poroke, nema pravog mjerila kojim bi prosudila koliko su je njeni poroci svojim neprestanim rastom, što je za nju samu neosjetan, malo-pomalo odvukli od normalnog načina života. I drugi postupci koji su u Odettinu duhu postojali zajedno sa sjećanjem na one postupke koje je skrivala od Swanna, zadobili su malo-pomalo od njih odsjaj i zarazili se njima a da ona sama nije u njima mogla otkriti ništa neobično, i da nisu odudarali od određene sredine u kojoj im je ona dopuštala da u njoj žive; ali čim bi ih iznijela pred Swanna, on se zgražao nad sredinom koju oni odaju. Jednog je dana pokušao, a da ne povrijedi Odettu, saznati od nje je li ikad bila kod koje svodilje. Istini za volju, bio je uvjeren da nije; ono anonimno pismo potaknulo gaje ipak na takvu pretpostavku, ali na posve mehanički način — iako mu se ta pretpostavka nije činila ni najmanje vjerodostojna, zadržala se u njemu, pa je on, da bi se otnesao tog bremena sumnje koje ga je ipak smetalo, želio da ga Odette oslobodi nje.

— Ma nisam! Ali nemoj misliti da me ne salijeću — reče mu ona odajući smiješkom tašto zadovoljstvo, i ne zapažajući da se to Swannu ne može činiti dopušteno. — Baš me je jučer jedna od njih čekala ovdje više od dva sata i nudila mi koju god svotu hoću. Navodno joj je neki ambasador rekao: »Ubit ću se ako mi je ne dovedete!« Rekli su joj da sam izašla, ali sam na kraju i sama došla da porazgovaram s njom, samo da ode! Da si samo vidio kako sam je primila! Moja sobarica, koja me slušala iz susjedne sobe, rekla mi je da sam

vikala na sav glas: »Ali kad vam kažem da neću! Ne znam vam pravo reći zašto, ali mi se to ne sviđa. Mislim da sam ipak slobodna činiti što me je volja! Da mi treba novaca, onda još hajde-de...« Pazikući sam rekla da je više ne pušta u kuću, neka joj kaže da sam na selu. Eh, žao mi je što nisi bio tu negdje sakriven. Vjerujem da bi, dušo, bio zadovoljan mnome. Ipak u tvojoj Odetti ima, kako vidiš, i nešto dobro, iako ljudi svašta pričaju o meni.

Uostalom, čak i njena priznanja o pogreškama za koje je pretpostavljala da ih je otkrio, više su služila Swannu kao polazna točka za nove sumnje nego što bi mu dokrajčila one stare. Jer ta njena priznanja nisu se nikad potpuno poklapala s njegovim sumnjama. Uzalud je Odette iz svojih priznanja odstranjivala sve bitno, u onim sporednim stvarima ostajalo je uvijek nešto što Swann nije nikad mogao zamisliti, što ga je ubijalo u pojam svojom novinom i omogućavalo mu da pomakne granice problema svoje ljubomore. A ta priznanja nije više mogao zaboraviti. Duša mu ih je nosila u sebi, odbacivala ih i ljuljuškala kao trupla. I bila je njima zatrovana.

Jednom mu je spomenula kako joj je Forcheville došao u posjet na dan proslave Pariz-Murcia.

— Kako, pa zar si ga već onda poznavala? Ah, pa da, točno — reče joj on ispravljajući se da joj ne bi odao da to nije znao. I odjednom zadržti pri pomisli da je na dan te proslave Pariz-Murcia, na koji je od nje dobio ono pismo što ga još čuva kao kakvu dragocjenost, ona možda objedovala s Forchevilleom u »Maison Doree«. Zakune mu se da nije. — Ipak me ta »Maison Doree« podsjeća na nešto, ne znam što, za što sam doznao da nije istina — nadoda ne bi li je prestrašio.

— Da, da nisam bila tamo one večeri kad sam ti rekla da dolazim odande dok si me ti tražio kod Prevosta — odgovori mu ona (povjerovavši po njegovu držanju da on to zna) s odlučnošću u kojoj je bilo mnogo više od cinizma, plašljivosti, straha da ne ozlovolji Swanna, a što je iz taštine željela prikriti, i želje da mu pokaže kako ona može biti iskrena. Zato je udarila krvnički odrješito i snažno, ali u tome nije bilo okrutnosti, jer Odette nije bila svjesna muka koje zadaje Svannu, pa se čak i nasmijala, doduše možda ponajviše zato da pokaže da nije ponižena i zbunjena. — Istina je da nisam bila u »Maison Doree« i da sam se vraćala od Forchevillea. Stvarno sam bila

prije toga kod Prevosta, to nisam izmislila, tamo sam se sreła s njim i on me pozvao da dođem k njemu pogledati njegove grafike. Ali tada mu je došao netko u posjet. Rekla sam ti da dolazim iz »Maison Doree«, jer sam se bojala da ti ne bude krivo. Eto vidiš, to je zapravo bilo lijepo od mene. Recimo da sam i pogriješila, ali ti sad bar otvoreno to priznajem. Sto bih imala od toga da ti isto tako ne kažem da sam ručala s njim na dan proslave Pariz-Murcia kad bi to bila istina? Pogotovo što se nas dvoje tada još nismo tako dobro poznavali, zar ne, dušo?

On joj se osmjehne neočekivano kukavički, kao malaksao čovjek koga su skršile te porazne riječi. Dakle, čak i u onim mjesecima na koje se nikad više nije usuđivao pomisliti jer su bili tako sretni, u tim mjesecima kad ga je ona voljela, već mu je onda lagala! I kao što je bio onaj trenutak (one prve večeri kad su »namješitali katleje«), kad mu je rekla da dolazi iz »Maison Doree«, koliko je moralo biti još drugih takvih večeri koje su isto tako krile neku laž o kojoj on nije imao pojma! Sjeti se kako mu je jednog dana rekla: — Treba samo da kažem gospođi Verdurin da mi haljina nije bila gotova, ili da je kočija zakasnila. Uvijek možemo naći neki izgovor. — Vjerojatno je i pred njim više puta, kad mu je onako usput dobacila te riječi kojima je objasnila svoje kašnjenje ili opravdala promjenu vremena urećenog sastanka, prikrla nešto, a da on nije ništa ni naslutio, što je imala obaviti s nekim drugim, kome je isto tako rekla: »Treba samo da kažem Swannu da mi haljina nije bila gotova, ili da je kočija zakasnila, uvijek možemo naći nekakav izgovor.« Iza svih Svannovih najdražih uspomena, iza najobičnijih riječi koje mu je nekad rekla, a u koje je on vjerovao kao u riječi iz Evandjelja, iza svakidašnjih postupaka o kojima mu je pričala, iza sasvim običnih mjesta, stana nje-ne krojačke, Avenije Bulonjske šume, hipodroma, iza svega je toga naslućivao (prikriveno onim viškom vremena koje i u najdetaljnijem dnevnom rasporedu ostavlja još dovoljno manevarskog prostora za slobodno kretanje i može poslužiti kao paravan za određene postupke), naslućivao je kako se provlači skrovita mogućnost laži koja kalja sve što mu je najmilije (najbolje večeri, pa i samu Ulicu La Prouse, iz koje je Odette uvijek morala odlaziti u drugo vrijeme nego što mu je bila rekla), šireći posvuda oko sebe nešto od onog mračnog užasa

koji je osjetio kad je čuo njeno priznanje o »Maison Doree«, i ruševići, kao one pogane zvijeri u Razaranju Ninive, svu njegovu prošlost kamen po kamen. Kad je sad odvrtao glavu pri svakom spomenu okrutnog imena »Maison Doree«, nije to bilo kao još nedavno na soareji gospođe de Saint-Euverte jer gaje podsjećalo na nesreću za koju je netom bio doznao. A onda se s imenom »Maison Doree« dogodilo ono isto što se dogodilo s imenom onog otoka u Bulonjskoj šumi, prestalo gaje malo-pomalo mučiti. Jer ono što smatramo svojom ljubavlju, svojom ljubomorom, nije jedna te ista neprekidna, nedjeljiva strast. Ona se sastoji od beskrajnog niza uzastopnih ljubavi, različitih ljubomora, koje brzo prolaze, ali svojom neprekinutom množinom daju dojam neprestanog trajanja, iluziju jedinstvene cjeline. Život Swannove ljubavi, postojanost njegove ljubomore sastojali su se od smrti, nepostojanosti nebrojenih žudnji, bezbrojnih sumnji, a svima je njima Odette bila objekt. Kad je ne bi dugo viđao, one osjećaje koji su umirali nisu zamjenjivali drugi. Ali Odettina je nazočnost i dalje u Swannovu srcu naizmjenice sijala nježnost i sumnju.

Nekih bi večeri odjednom bila opet vrlo ljubazna s njim, ali bi ga bezobzirno upozorila da to mora odmah iskoristiti, pod prijetnjom kazne da je godinama neće vidjeti tako raspoloženu. Trebalo je odmah da se vrati k njoj »namještati katleje«, a ta je žudnja za njim koju je tvrdila da osjeća bila tako nenadana, toliko neobjašnjiva, toliko nasilna, a milovanja kojima ga je zatim obasipala toliko napadna i neobična da je ta gruba i nevjerodostojna nježnost zadavala Swannu isto toliko boli koliko i laž ili zloća. Jedne večeri, kad se tako na njen izričiti nalog vratio s njom kući i kad je ona svoje cjelove popratila strastvenim riječima, potpuno oprečnim njenoj uobičajenoj hladnoći, odjednom mu se učini da čuje neki šum. Ustao je i počeo posvuda nekog tražiti. Iako nikog nije našao, nije imao više hrabrosti da ponovo zauzme svoje mjesto uz nju, a ona je onda, izbezumljena od bijesa, razbila vazu i rekla mu: — S tobom čovjek ne može nikad ništa! — A on nije bio načisto nije li možda sakrila u kući nekoga koga je htjela mučiti ljubomorom ili mu raspaliti čula.

Pokatkad je odlazio u kuće za ljubavne sastanke nadajući se da će doznati štogod o njoj, iako se nije usuđivao spominjati je po imenu. Svodilja mu je rekla: — Imam jednu malu koja će vam se dopasti.

— I on bi se zadržao sat vremena u razgovoru s nekom sirotom bludnicom koja se čudila što on ne želi od nje ništa drugo. Jednog mu je dana jedna mlada i ljupka djevojka rekla:

— Ja bih najviše voljela naći jednog pravog prijatelja, koji bi onda mogao biti siguran da ne bih više ni s kim imala posla.

— Pa zar ti zbilja misliš da je moguće da se žena toliko gane što je neki muškarac voli da ga nikad ne bi prevarila? — upita je Swann tjeskobnim glasom.

— Svakako! To samo ovisi o karakteru!

Swann nije mogao odoljeti da tim bludnicama ne govori ono što bi govorio i princezi des Laumes. Onoj koja je tražila prijatelja rekao je smiješeći se:

— To je zgodno, kako si odjenula plave oči u boji svoga pojasa!

— Pa i vi imate plave manšete.

— Kako nas dvoje lijepo razgovaramo na ovakvu mjestu! Da ti možda ne dosadujem? Možda imaš posla?

— Nemam, potpuno sam slobodna. Rekla bih vam već da mi dosadujete. Naprotiv, rado vas slušam.

— Silno sam polaskan. Zar ne da nas dvoje ugodno čavrljamo?

— reče on svodilji, koja je upravo ušla u sobu.

— Ma da, to sam upravo i ja pomislila: Kako je ovo dvoje dobro! Eto, sad mi već dolaze ljudi i da tek malo počavrljaju. I princ mi je neki dan rekao da mu je ovdje puno bolje nego kod žene. Izgleda da su sve dame iz visokog društva danas takve, to je već pravi skandal! Ali sad vas ostavljam jer ja sam diskretna osoba.

I ostavila je Swanna s djevojkom plavih očiju. On ipak uskoro ustane i oprostí se s njom. Nije ga više zanimala. Nije poznavala Odettu.

Kad se slikar razbolio, doktor Cottard savjetovao mu je krstarenje po moru; nekoliko je »vjernika« reklo da će poći s njim; Verdurinovi se nisu mogli odlučiti da ostanu sami, pa su unajmili jahtu, a zatim je i kupili, te je Odette često odlazila s njima na krstarenje. Svaki put kad bi otputovala, Swann bi ubrzo počeo osjećati da se odalečuje od nje, ali kao da je ta duhovna udaljenost bila razmjerna s fizičkom

— čim bi se Odette vratila, ne bi mogao odoljeti da se ne viđa s njom. Jednom, kad je otputovala samo na mjesec dana — tako su

barem svi mislili — bilo da su na samu putu podlegli napasti, bilo da je gospodin Verdurin, da ugoditi ženi, potajno unaprijed sredio stvari a da nije o tome odmah obavijestio »vjernike« nego tek postupno, otputili su se iz Alžira u Tunis, pa u Italiju, pa u Grčku, pa u Carigrad i u Malu Aziju. Putovanje je trajalo već gotovo godinu dana. Swann je dotle bio posve spokojan, tako reći sretan. Premda je gospođa Verdurin nastojala uvjeriti pijanista i doktora Cottarda da uopće nisu potrebni svojoj teti, odnosno svojim pacijentima, i da bi u svakom slučaju bilo nesmotreno pustiti gospođu Cottard samu u Pariz, u kojem je, po tvrdnji gospodina Verdurina, buknuła revolucija, bila je ipak prisiljena da ih u Carigradu pusti na slobodu. S njima se vratio i slikar. Jednog dana, uskoro nakon povratka tih troje putnika, Swann je ugledao kako mu se približava omnibus na kojem piše »Luxembourg«, gdje je upravo imao posla,¹ uskočio je u nj i našao se pred gospođom Cottard, koja je obilazila ljude što su tog dana primali goste, pa je bila svečano odjevena, s perjanicom na šeširu, u svilenoj haljini, s mufom i kišobranom, u čistim bijelim rukavicama, i s lisnicom za posjetnice. Opremljena tim znamenjem, ona je, kad je bilo suho vrijeme, išla pješice od kuće do kuće u istoj četvrti, a kad je zatim morala prijeći u drugi kvart, sjela bi s prijelaznom kartom u omnibus. U prvi mah, prije nego što se prirodna prijaznost te žene uspjela probiti kroz uštirkanost malograđanke — a kako, uostalom, nije bila načisto smije li pred Svvanom govoriti o Verdurinovima — počela je sasvim prirodno, svojim polaganim, nevještim i blagim glasom koji je omnibus na mahove potpuno zaglušivao svojom tutnjavom, govoriti onako kako je govorila i slušala druge kako govore u onih dvadeset pet kuća u kojima se u jednom danu penjala na katove.

— Ja vas ne pitam, gospodine, je li čovjek koji tako prati modu kao vi vidio kod Mirlitonsa Machardov portret koji privlači publiku iz cijelog Pariza. Sto vi kažete o tome? Jeste li vi u taboru onih koji ga slave, ili onih koji ga kude? U svim salonima priča se samo o Machardovu portretu; čovjek nije otmjen, nije moderan, nije u toku zblivanja, ako nema svoje mišljenje o Machardovu portretu.

1. U muzeju.

Kad joj Swann odgovori da nije vidio taj portret, gospođa Cottard se poboja da ga je možda uvrijedila tima što gaje prisilila na to priznanje.

— Ah! Tako i valja, vi bar to otvoreno priznajete, vi ne mislite daje sramota što niste vidjeli Machardov portret. Rekla bih da je to vrlo lijepo od vas. E pa, ja sam ga vidjela, a mišljenja su podijeljena, ima ih koji misle daje to nešto odviše dotjerano, odviše nalickano, a ja mislim da je upravo perfektno. Doduše, žena na toj slici nije slična onim modrim i žutim ženama našeg prijatelja Bichea. No, ja vam moram otvoreno priznati, možda ćete pomisliti da sam užasno staromodna, ali ja govorim ono što mislim, ja to naprosto ne razumijem. Bože moj, ja vidim sve dobre strane portreta moga muža, to ipak nije onako čudno kao ono što Biche inače slika. Pa ipak, nije mogao da mu ne naslika modre brkove! A naprotiv, kod Macharda! Evo, upravo muž moje prijateljice kojoj idem u ovom času (zbog čega imam velik užitak da se vozim s vama) obećao joj je, ako bude izabran u Akademiju (to je jedan od doktorovih kolega), da će naručiti njezin portret od Macharda. Daka-ko da je to lijep san! A imam jednu drugu prijateljicu koja tvrdi da joj je Leloir draži. Ja sam, naravno, puka neznalica i, ne znam, možda je Leloir stvarno još veći majstor. Ali ja mislim da je najveća vrijednost jednog portreta, pogotovo ako košta deset tisuća franaka, da bude vjeran i da ta vjernost bude ugodna oku.

Pošto je održala taj mali govor koji joj je nadahnula visina njene perjanice, monogram na lisnici za posjetnice, mali broj koji su u kemijskoj čistionici ispisali crnilom na njenim rukavicama i neugodnost da sa Swannom razgovara o Verdurinovima, gospođa Cottard, vidjevši da je još daleko od ugla Ulice Bonaparte gdje će vozač zaustaviti omnibus, poslušala svoje srce koje joj je savjetovalo da progovori i o nečem drugom.

— Sigurno vam se, gospodine, štucalo dok smo mi bili na putovanju s gospodom Verdurin? — reče mu. — Pričali smo stalno o vama.

Swann se čudom začudio jer je bio uvjeren da se njegovo ime ne izgovara pred Verdurinovima. Gospođa Cottard nadoda:

— Uostalom, s nama je bila i gospođica de Crecy, a time je sve rečeno. Kad je Odette u nekom društvu, ona nikad ne može dugo

izdržati da ne progovori o vama. A možete misliti da o vama govori sve najljepše. Sto? Zar vi u to sumnjate? — uzvikne ona kad primijeti Swannovu skeptičnu gestu.

I, ponesena iskrenošću svog uvjeravanja, ne pridajući nikakvu zlu primisao toj riječi koju je rabila samo u značenju kojim se izražava naklonost, produži:

— Pa, ona vas obožava! Ah, pred njom se nikad ne smije reći ništa protiv vas! Bože sačuvaj! U svakoj prilici, kad bismo, na primjer, gledali kakvu sliku, ona bi rekla: »Eh, daje sad on ovdje, on bi nam znao reći je li slika autentična ili nije. U tome mu nitko nije ravan.« I svakog se časa pitala: »Sto li on sad radi? Kad bi samo malo više htio raditi! Zbilja je šteta što je tako talentiran momak tako lijen! (Nećete mi valjda zamjeriti?) Evo, kao da ga vidim u ovom času, misli na nas i pita se gdje li smo.« Jednom je čak rekla nešto što mislim da je prekrasno. Kad ju je gospodin Verdurin pitao: »Ama, otkud vi znate što on sad radi kad ste osam stotina milja daleko od njega?« A Odette mu je odgovorila: »Ništa nije nemoguće oku dobre prijateljice!« Ma kunem vam se da vam ovo ne govorim da vam laskam, vjerujte mi da u njoj imate pravu prijateljicu kakvih nema mnogo. Uostalom, reći ću vam, ako to još možda ne znate, da ste vi za nju jedini. Gospođa Verdurin mi je rekla baš posljednjeg dana (znate da se najljepši razgovori vode uoči odlaska na put): »Ne kažem ja da nas Odette ne voli, ali sve što joj mi govorimo ne vrijedi ni pišljiva bobica prema onome što joj kaže gospodin Swann.« O, Bože dragi, evo, omnibus se zaustavlja, brbljajući s vama, umalo da nisam prošla Ulicu Bonaparte... Hoćete li biti tako dobri da mi kažete stoji li mi perjanica kako treba?

I gospođa Cottard izvuče iz mufa, da je pruži Swannu, ruku u bijeloj rukavici, u kojoj se, uz prijelaznu kartu, ukaže i vizija otmjena života što ispuni omnibus i izmiješa se s mirisom kemijske čistionice. A Swann osjeti kako ga preplavljuje nježnost prema njoj i prema gospođi Verdurin (gotovo jednako i kao prema Odetti, jer osjećaji koji su ga obuzimali prema njoj nisu više bili izmiješani s boli, pa nisu više bili ni ljubav), dok ju je s platforme pratio raznježenim pogledom kako hrabro stupa u Bonaparteovu ulicu, s visokom perjanicom na glavi, zadižući jednom rukom suknju a drugom držeći kišobran

i lisnicu za posjetnice, na kojoj se koči monogram, dok istodobno pred sobom njiše muf.

Da bi suzbila Swannove nezdrave osjećaje prema Odetti, gospođa Cottard, koja je bila vještija u terapiji od svoga muža, ucijepila je uz njih druge osjećaje, normalne osjećaje zahvalnosti i prijateljstva, koji će u Svannovu duhu Odettu učiniti ljudskijom (sličnijom drugim ženama jer su mu ih i druge žene mogle ulijevati), i pospješiti konačnu preobrazbu u onu Odettu koju će voljeti na mirniji način, i koja će ga jedne večeri, nakon soareje kod slikara, odvesti k sebi da popije čašu oranžade s Forchevilleom, pa je Swann nazreo mogućnost da s njom sretno poživi.

Kako je nekoć sa zebnjom u srcu često mislio da će jednog dana prestati voljeti Odettu, zarekao se bio da će biti budan i da će se, čim osjeti da ga ljubav počinje napuštati, zakvačiti za nju i silom je zadržati. Ali sad se slabljenje njegove ljubavi poldopilo u isti mah sa slabljenjem želje da ostane zaljubljen. Jer, čovjek se ne može promijeniti, što će reći da ne može postati druga osoba pokoravajući se i dalje osjećajima one prve osobe koje više nema. Gdjekad bi neko ime, koje je zapazio u novinama, jednog od onih muškaraca za koje je pretpostavljao da su mogli biti Odettini ljubavnici, ponovo probudilo u njemu ljubomoru. No, ta je ljubomora bila vrlo površna, a kako je bila dokaz da se još nije sasvim izvukao iz onog vremena kad je silno patio — ali je tada upoznao i vrlo sladostrastan način osjećanja — i da će mu možda neke slučajnosti u životu omogućiti da još možda kradom izdaleka prati ljepote toga vremena, ta mu je ljubomora donosila više neko ugodno uzbuđenje, kao što i sumornom Parižaninu koji se vraća iz Venecije u Francusku posljednji komarac dokazuje da Italija i ljeto nisu još daleko za njim. Ali ponajčešće, kad bi se trsio, ako ne i da ostane u tom osebnom razdoblju svoga života iz kojeg je izlazio, a ono bar da zadrži jasan pogled na nj dok još može, opazio je da to više ne ide. Želio je promatrati, kao krajolik koji će iščeznuti, tu ljubav koju je netom bio napustio, ali je vrlo teško biti tako podvojen i steći vjerodostojnu predodžbu o osjećajima koji nas više ne prožimaju, tako da mu je u glavi uskoro zavladała tama pa više ništa nije vidio, i okanio se gledanja, skidao naočale i brisao stakla. I govorio je sam sebi da je bolje malo otpočiniti, da će uskoro imati

još vremena napretek, te bi se bez radoznalosti skutrio u kut, poput putnika koji nabije šešir na oči ne bi li zaspao u vagonu, koji osjeća kako ga sve brže i brže vlak odnosi iz kraja u kojem je tako dugo živio i zarekao se da ga neće pustiti da mu pobjegne bez posljednjeg oprostaja. Štoviše, isto onako kao i onaj putnik koji se probudio tek u Francuskoj, Swann je, kad je pukim slučajem došao do pouzdanog dokaza da je Forcheville bio Odettin ljubavnik, primijetio da ne osjeća zbog toga nikakve boli, da je ljubav već daleko za njim, i požalio što nije upozoren na trenutak u kojem ga je zauvijek napustila. Isto onako kako je, prije nego što će prvi put poljubiti Odettu, nastojao utisnuti u pamćenje lice koje je tako dugo poznavao i koje će izmijeniti uspomena na taj cjelov, tako je i sad želio da se bar u duhu može oprostiti s njom dok je ona još tu, s onom Odettom koja je u njemu pobuđivala ljubav i ljubomoru, s onom Odettom koja mu je zadavala muke i koju nikad više neće vidjeti.

Prevario se. Vidio ju je još jedanput, nakon nekoliko tjedana. Bilo je to u snu, u sumraku sna. Šetao se s gospođom Verdurin, s doktorom Cottardom, s jednim mladićem u fesu kojeg nije uspio prepoznati, sa slikarom, s Odettom, s Napoleonom III. i s mojim djedom, cestom koja je vodila uz more i bila čas visoko nad njim a čas svega nekoliko metara udaljena, tako da su se neprestano penjali i silazili; šetače koji su silazili nisu više mogli vidjeti oni koju su se penjali, jer je ono malo još preostalog svjetla slabilo te se činilo da će se sad spustiti mrkla noć. Valovi su se na mahove propinjali do same ceste pa je Swann osjećao kako mu ledena voda zapljuskuje obraz. Odette mu je govorila neka se obriše, ali nije mogao pa se pred njom stidio, a stidio se i zato što je u noćnoj košulji. Nadao se da to ostali ne opažaju u mraku, ali je gospođa Verdurin dugo zapanjeno zurila u nj, vidio je kako joj se lice izobličuje i nos produžuje, i da ima brčine. Okrenuo se da pogleda Odettu, kojoj su obrazi bili blijedi, s crvenim pjegicama, a crte izdužene i klonule, ali ga je gledala očima punim nježnosti, koje samo što nisu vrcnule poput suza i pale na nj, a on je osjećao da je toliko voli da bi je najradije odmah odveo sa sobom. Odjednom Odette okrene zapešće, pogleda na mali ručni sat i reče: — Moram krenuti! — Sa svima se oprostila na isti način a da Swanna nije povela na stranu da mu kaže gdje će se vidjeti s njim

navečer ili sutradan ujutro. Nije se usuđivao pitati je, i rado bi bio pošao za njom, ali je morao, ne okrećući se njoj, odgovoriti gospođi Verdurin na neko pitanje. Srce mu je strahovito lupalo i osjećao je mržnju prema Odetti, najradije bi joj bio iskopao oči koje je malo-prije onoliko volio, i zgnječio joj uvele obraze. Nastavio se penjati uz gospođu Verdurin, to jest udaljavati se svakim korakom od Odette, koja je silazila u suprotnom smjeru. Nakon jedne sekunde prošlo je bilo više sati od njena odlaska. Slikar upozori Svanna da se Napoleon III. umah bio izgubio za njom. I doda: — Sigurno su se dogovorili da će se sastati podno uzvisine, a iz pristojnosti se nisu htjeli zajedno oprostiti s ostalima. Ona mu je ljubavnica. — Nepoznati mladić zaplače. Swann ga pokuša utješiti: — Uostalom, ima pravo — reče brišući mu suze i skidajući mu fes s glave da mu bude lakše. — Ja sam joj to deset puta savjetovao. Čemu se žalostiti zbog toga? Taj je čovjek stvarno može razumjeti. — Tako je Svann govorio sam sebi, jer je mladić kojeg u prvi mah nije prepoznao bio on sam. Kao i neki romanopisci, on je svoju osobu prepolovio na dvije osobe, onu koja sanja i onu koju je vidio pred sobom s fesom na glavi.

Sto se tiče Napoleona III., tim je imenom Svann nazvao Forchevillea zbog nekog nejasnog povezivanja misli i neznatne preinake u barunovu normalnom obličju te, najposlije, zbog široke vrpce Legije časti o vratu, ali je u zbilji i po svemu onome što mu je ta ličnost predstavljala u snu i na što ga je podsjećala, to doista bio Forcheville. Jer, Swann je iz nepotpunih i promjenljivih slika izvodio u snu pogrešne zaključke, a posjedovao je trenutno, uostalom, stvaralačku moć kojom je od sebe stvarao nova lica jednostavnom diobom, kao što to čine neki niži organizmi. Od osjeta topline svoga dlana izradio je dlan tuđe ruke koju je mislio da stišće, a od osjećaja i dojmova kojih još nije bio svjestan stvorio je neke peripetije koje će mu logičnom povezanošću dovesti pravodobno u san onu osobu koja će primiti njegovu ljubav ili ga probuditi iz sna. Odjednom zavlada mrkli mrak, zazvoni zvono na uzbunu, stanari trkom prođu mimo njega bježeći iz zapaljenih kuća; Swann začuje huku valova koji se propinju, i svoje srce koje mu isto tako žestoko od tjeskobe lupa u prsima. Iznenada lupanje srca udvostruči brzinu i on osjeti neobjašnjivu bol i mučninu; jedan seljak pun opeklina dobaci mu u

prolazu: — Pitajte Charlusa kamo je Odette otišla provesti ostatak večeri sa svojim drugom, on je maloprije bio s njom i ona mu je sve rekla. Oni su podmetnuli požar. — Bio je to njegov sobar koji ga je došao probuditi i rekao mu:

— Gospodine, već je osam sati i došao je brijač, rekao sam mu da navrati za sat vremena.

Ali te riječi, prodirući kroz valove sna u koji je Swann bio uronio, doprle su mu do svijesti tek pošto su se prelomile poput zrake koja na dnu vode izgleda kao sunce, isto kao što je maločas zvuk zvonca, poprimivši na dnu ovih ponora zvučnost zvona za uzburanu, dočarao epizodu požara. Međutim, kraj koji je gledao u snu pretvorio se u prah i on otvori oči i posljednji put začuje huku morskog vala što se udaljava. Opipa obraz. Bio je suh. A ipak se sjećao osjeta hladne vode i okusa soli. Ustane i odjene se. Naručio je bio brijača rano, jer je jučer pisao mom djedu da će popodne doći u Combray, pošto je bio doznao da će gospođa de Cambremer — rođena gospođica Legrandin — ondje provesti nekoliko dana. Spojivši u svom sjećanju ljupkost njena mladog lica s čarima ladanja, gdje već tako dugo nije bio, toliko ga je i jedno i drugo privlačilo da je napokon odlučio napustiti Pariz na nekoliko dana. Kako se razne slučajnosti koje nas dovode u vezu s nekim osobama ne podudaraju navlas s vremenom kad ih volimo, nego ga prestižu i mogu se steći prije nego što ono počne, i ponoviti se kad ono već jednom završi, ta prva pojava jednog stvorenja u našem životu, kojem je suđeno da nam poslije priraste srcu, naknadno zadobiva u našim očima vrijednost nagovještaja, slutnje. Na taj se način Swann često vraćao liku Odette koju je susreo u kazalištu one prve večeri, kad nije ni pomišljao da će je ikad više vidjeti — i na taj se način sada sjećao soareje kod gospođe de Saint-Euverte, na kojoj je predstavio generala de Frobervillea gospođi de Cambremer. Interesi su u našem životu toliko mnogostruki da se nerijetko zbiva da u jednoj te istoj prigodi naši prvi koraci prema nekoj sreći koja još ne postoji idu usporedo s pogoršavanjem boli od koje patimo. Zacijelo se to moglo dogoditi Svannu i na nekom drugom mjestu, ne samo kod gospođe de Saint-Euverte. Tko zna ne bi li, u slučaju da se te večeri našao na nekom drugom mjestu, naišao na neku drugu sreću, na neke druge jade, koji bi mu se poslije činili isto tako neizbježni?

Ali njemu se činilo da je ono što se dogodilo bilo neizbježno, i bio je sklon vidjeti prst Providnosti u tome što je te večeri nakanio otići na soareju gospođe de Saint-Euverte, jer mu je um — željan da se divi izvanrednoj dosjetljivosti života i nesposoban da dugo postavlja sebi neko teško pitanje, kao što je pitanje što bi trebalo najviše željeti — držao da između muka koje je one večeri doživio, i još neslućenih užitaka koji su već tada klijali, a između kojih je bilo vrlo teško uspostaviti ravnotežu, postoji neka vrsta nužne povezanosti.

Ali, dok je, sat vremena nakon što se probudio, brijaču izdavao naputke kako da mu uredi kosu da mu se kosa u vlaku ne razbaruši, ponovo se prisjetio svoga sna. Opet je vidio, onako kako ih je bio osjećao sasvim izbliza, Odettinu blijedu put, upale obraze, izdužene crte lica, umorne oči, sve ono što je u nizu uzastopnih izljeva osjećaja — zbog kojih je u svojoj trajnoj ljubavi prema Odetti zadugo zaboravio prvu predodžbu koju je o njoj stekao — prestao zapažati već od samih početaka njihove veze, u kojima je zacijelo, dok je on spavao, njegovo pamćenje potražilo točan doživljaj svega toga. I, obuzet onim nedostatkom tankočutnosti koji ga je povremeno spopadao čim bi prestao biti nesretan, i koji je istodobno snižavao razinu njegove moralnosti, uzvikne u sebi:

»Kad samo pomislim da sam protratio godine i godine svoga života, da sam priželjkivao smrt, da sam doživio svoju najveću ljubav, a sve to zbog žene koja mi se nije sviđala, koja uopće nije bila moj tip!«

TREĆI DIO

Imena mjesta: Ime

Od soba koje sam najčešće predočivao sebi u besanim noćima, ni jedna nije manje nalikovala na sobe u Combrayu prožete nekakvom zrnatom atmosferom, oprašenom peludom, jestivom i nabožnom, od sobe u Grand hotelu nazalu u Balbecu, u kojoj su pocakljeni zidovi uokvirivali — poput glatkih zidova bazena u kojem se voda plavi — zrak, čist, lazuran i slan. Bavarski tapetar, kojem je bila povjerena zadaća da opremi ovaj hotel, raznoliko je namjestio i ukrasio sobe, pa je tako u sobi u kojoj sam ja boravio uz tri zida postavio niske ormare za knjige s velikim staklima, u kojima se, prema njihovu položaju, a po stanovitom efektu koji on nije bio predvidio, odražavao ovaj ili onaj dio promjenljive slike mora. Stoga su se, kao na nekom frizu, nizale svijetle marine koje su ograničavali samo masivni dijelovi mahagonija. Sva je ta soba bila nalik na one modele spavaćih soba što se izlažu na izložbama pokućstva »modern style«, a ukrašeni su umjetninama za koje se pretpostavlja da će biti ugodne oku onome tko tu bude spavao, i za koje su izabrali sadržaje vezane za krajolik u kojem će se nalaziti stan.

Ali isto tako ništa nije manje nalikovalo na taj stvarni Balbec od Balbeca o kojem sam često sanjario za olujnih dana, kad je vjetar bio toliko jak da mi je Franpoise, vodeći me na Champs-Elysees, govorila neka ne hodam uz same zidove kuća da mi ne padne koji crijep na glavu, i uzdišući pričala o velikim nepogodama i brodolomima o kojima pišu novine. A meni je najveća želja bila da jednom vidim oluju na moru, ne toliko kao lijep prizor koliko kao trenutno otkriće

stvarnog života prirode. Jer meni su lijepi prizori bili samo oni za koje sam znao da nisu na umjetni način priređeni za moje veselje, nego da su nužni, neizmjenjivi, kao što su ljepote krajolika ili velike umjetnosti. Bio sam radoznao i žudio sam upoznati samo ono što sam smatrao istinitijim od sama sebe, ono što je za mene imalo tu vrijednost da mi donekle otkrije misao nekog velikog genija, snagu ili dražest prirode kakva se očituje kad je prepuštena sama sebi, bez ljudskog posredovanja. Kao što nas lijepi zvuk majčina glasa, kad ga fonograf odvojeno reproducira, neće utješiti što smo izgubili majku, tako bi i mene mehanički priređena oluja ostavila isto onako ravnodušnim kao i rasvijetljeni vodoskoci na Svjetskoj izložbi. Isto sam tako želio da oluja bude prava pravcata, da i sama obala bude prirodna obala, a ne nasip što ga je nedavno podiglo Gradsko poglavarstvo. Uostalom, činilo mi se da je priroda, po svim onim osjećajima koje je u meni budila, nešto potpuno suprotno ljudskim mehaničkim proizvodima. Sto je manje nosila njihov pečat, to je više ostavljala prostora širini moga srca. Meni je pak ostalo u pameti ime Balbec, koje je pred nama bio spomenuo Legrandin, kao ime žala što je sasvim blizu »onim kobnim obalama glasovitim po velikom broju brodoloma, obalama koje šest mjeseci godišnje obavlja mrtvački pokrov magle i pjene valova.«

—Tu još uvijek pod nogama osjećamo — govorio nam je — kudikamo više nego i u samu Finistereu (jer sve kad bi sad tamo podigli hotel do hotela, ne bi mogli preinačiti onaj najdrevniji kostur zemlje), osjećamo pravi kraj francuske zemlje, europske, drevne zemlje. I to je još posljednje taborište ribara, sličnih ribarima koji žive odvajkada nasuprot vječnom kraljevstvu morske magle i tame.

Jednog dana, kad sam u Combrayu progovorio pred Svvanom o tom žalu u Balbecu ne bih li od njega doznao je li to najbolje mjesto na kojem se mogu vidjeti najveće oluje, on mi je odgovorio:

— Rekao bih da dobro poznajem Balbec! Crkva u Balbecu, iz XII. i XIII. stoljeća, još je napol romanska i možda najzanimljiviji primjerak normanske gotike, i tako je čudnovata da bi se reklo da je to perzijska umjetnost.

I ta mjesta koja su mi se sve do tada činila kao iskonska priroda, suvremeni ostatak velikih geoloških fenomena — i isto onako posve

izvan ljudske povijesti kao i Ocean ili Veliki Medvjed, s onim svojim divljim ribarima za koje, kao ni za kitove, nije postojao srednji vijek — stekla su sad za mene veliku čar kad sam vidio da su odjednom stupila u niz stoljeća, da su poznavala doba romanske umjetnosti, kad sam doznao da je gotski trolist stigao u pravi čas okititi i te divlje hridi, poput onih krhkih ali živahnih biljaka koje, kad grane proljeće, išaraju tu i tamo snijeg na polovima. A ako je gotika tim mjestima i tim ljudima donijela obilježje koje im je nedostajalo, i oni su zauzvrat njoj dali jednu značajku. Pokušavao sam predočiti sebi kako su ti ribari živjeli, kako su bojažljivo i neslućeno nastojali uspostaviti društvene odnose u srednjem vijeku, onako skupljeni na jednom mjestu tih paklenskih obala, podno hridina smrti, i gotika mi se učinila življom sad kad sam je, odvojenu od gradova u kojima sam je do tada uvijek zamišljao, vidio kako je, u jednom posebnom slučaju, na divljim liticama, iznikla i procvjetala u obliku vitka zvonika. Povelili su me da mi pokažu reprodukcije najslavnijih kipova u Balbecu — kudrave apostole plosnata nosa i Bogorodicu na portalu, a meni je dah zastao kad sam pomislio da ću ih uskoro vidjeti kako se reljefno ističu u vječnoj i slanoj magli. Tada mi je, u olujnim i vedrim večerima u veljači, vjetar, uljevajući mi u srce, koje je tresao isto tako snažno kao i kamin u mojoj sobi, nakanu da otputujem u Balbec, izmiješao u meni želju za gotičkom arhitekturom sa željom za olujom na moru.

Najradije bih bio već sutradan otputovao lijepim, velikodušnim vlakom u jedan sat i dvadeset dvije minute; nikad nisam mogao, a da mi srce ne poskoči, pročitati u željezničkim reklamama i u oglasima kružnih putovanja vrijeme njegova polaska. Rekao bih da mi je on u točno određeni trenutak popodneva urezao sladak urez, tajanstveni znak od kojeg satovi koji su skrenuli s puta vode doduše prema večeri i prema sutrašnjem jutru, ali da ću ih vidjeti, umjesto u Parizu, u jednom od onih gradića kroz koje vlak prolazi i među kojima dopušta da biramo odredište, jer on se zaustavlja u Boyeuxu, u Coutanceu, u Vitreu, u Questambertu, u Pontorsonu, u Balbecu, u Lannionu, u Benodetu, u Pont-Avenu i u Quimperleu i kreće dalje, veličanstveno natovaren imenima koja mi nudi, a od kojih nisam znao koje bih izabrao, jer nisam želio da i jedno žrtvujem. Ali, čak i da ga ne čekam

do sutradan, mogao sam se na brzinu obući i otputovati još iste večeri, da su mi roditelji dopustili, i stići u Balbec kad zora bude pucala nad uzburkanim morem, te se skloniti od prskanja pjene u crkvu sagrađenu u perzijskom stilu. No, približavali su se uskrсни blagdani, a roditelji su mi bili obećali da ću ih jednom provesti na sjeveru Italije, pa sam odjednom te snove o olujama, kojima sam bio sav ispunjen i želio vidjeti samo valove što zapljuskuju, sve viši i viši, najdivljiju obalu, uz strme i stamene crkve poput litica, na čijim tornjevima kriče morske ptice, odjednom je sve to nestalo, izgubilo svaku čar i isparilo, jer je bilo suprotno nečemu od čega bi samo oslabilo, a što je u meni zamijenio protivni san najšarenijeg proljeća, ne proljeća u Combrayu, koje je još oštro bockalo svim iglicamainja, nego proljeća što je već pokrivalo ljljanima i anemonama pašnjake u Fiesolu i blistalo u Firenci zlatnim pozadinama sličnim onima na fra Angelicovim slikama. Otada mi se činilo da jedino zrake, mirisi, boje nešto vrijede, jer je izmjena slika u isti mah izazvala u meni i promjenu pročelja želje i — isto onako nagle promjene kakvih ima u glazbi — posvemašnju izmjenu tona moje osjećajnosti. A onda se slučajilo da je obična atmosferska promjena dostajala da u meni izazove tu mijenu, a da nije trebalo čekati povratak određenog godišnjeg doba. Jer, često u jedno godišnje doba zaluta dan iz nekog drugog koji umah dočara posebne užitke i nuka nas da ih poželimo, prekidajući snove koje smo upravo snivali, i stavljajući ranije ili kasnije nego što dolazi po redu onaj listić koji je ispao iz nekog drugog poglavlja u ubačeni kalendar Sreće. Ali uskoro, poput onih prirodnih pojava iz kojih nam udobnost ili zdravlje mogu izvlačiti samo prigodnu i prilično neznatnu korist, sve do dana kad ih se domogne znanost i, proizvodeći ih po miloj volji, pruža nam mogućnost da opet nastaju, oslobođeni skrbištva i privole slučaja, tako i nastanak tih snova o Atlantiku i Italiji nije više bio podvrgnut samo mijenama godišnjih doba i vremenskih prilika. Da ih uskrisim, morao sam tek izustiti ova imena: Balbec, Venecija, Firenca, jer se s vremenom u njima nago-milala želja što su je u meni budila mjesta koja ona označuju. Čak i u proljeće, kad bih u nekoj knjizi naišao na ime Balbec, nije mi ništa drugo trebalo da u meni probudi čežnju za olujama i normanskom gotikom, a ime Firence ili Venecije budilo je čak i za olujna dana

u meni želju za suncem, za ljiljanima, za Duždevom palačom i za crkvom Santa Maria del Fiore.¹

Ali, ako su ta imena zauvijek upila u sebe sliku koju sam imao o tim gradovima, ona su je ipak preobrazila i njenu ponovnu pojavu u meni podvrgnula svojim vlastitim zakonima, a posljedica je svega toga bila da su je učinila još ljepšom, ali i različitom od onoga što su u zbilji mogli biti gradovi Normandije ili Toskane, i da su, povećavajući proizvoljne radosti moje mašte, povećala buduća razočaranja mojih putovanja. Preuveličale su predodžbu koju sam imao o nekim mjestima na kugli zemaljskoj čineći ih osebujnijima, dakle stvarnijima. Nisam tada predočivao sebi gradove, krajolike, spomenike kao manje-više ugodne slike, izrezane ovdje-ondje iz iste materije, nego je svaki od njih bio kao neki neznamac bitno različit od drugih, za kojim je žedala moja duša, svjesna da će se tim poznanstvom obogatiti. Poprimili su još nešto mnogo izrazitije time što su bili označeni imenima, imenima koja pripadaju samo njima, imenima kakva imaju žive osobe! Riječi nam predstavljaju jasnu i običnu sliku stvari, poput onih slika što ih vješaju po zidovima učionica da dadu djeci neki pojam o tome što je to stolarska klupa, ptica, mravinjak, stvari prikazane kao potpuno jednake sa svim drugim stvarima iste vrste. Ali imena daju o osobama — i o gradovima za koje nas navikavaju na mišljenje da su individualni, jedinstveni kao i pojedine osobe — nejasnu sliku koja crpe iz njihove blistave ili tamne zvučnosti boju kojom je jednolično obojena, kao oni plakati, potpuno plavi ili potpuno crveni, na kojima je, zbog ograničenosti primijenjenog postupka ili zbog dizajnerova hira, plavo ili crveno ne samo nebo i more, nego i čamci, i crkva, i prolaznici. Ime Parma — jedan od onih gradova koje sam najviše želio posjetiti otkako sam pročitao Kartuziju²— priviđao mi se kao nešto zbijeno, glatko, svijetlotljubičasto i blago. Kad bi mi govorili o bilo kojoj kući u Par- mi u kojoj ću boraviti, budili su u meni radost zamišljanja kako ću stanovati u nekom glatkom, zbijenom, svijetlotljubičastom i blagom stanu, koji nije imao nikakve veze sa stanovima ni u jednom gradu u

1. Sveta Marija od Cvijeća — katedrala u Firenci.

2. Stendhalov roman Parmski kartuzijanski samostan.

Italiji, jer sam ga zamišljao samo uz pomoć toga teškog sloga u imenu Parma, u kojem uopće ne kola zrak, i uz pomoć svega onoga što sam u nj unio od stendhalovske miline i odsjaja ljubica. A na Firencu sam mislio kao na grad čudesno mirisan i sličan cvjetnoj čaški, jer ga nazivaju gradom ljljana a katedrala mu se zove Santa Maria del Fiore. Sto se Balbeca tiče, to je bilo jedno od onih imena na kojem se, kao na starom lončarskom posudu koje je sačuvalo boju zemlje od koje je izrađeno, još vide tragovi slike nekog ukinutog običaja, nekog feudalnog prava, nekog starog lokalnog nalaza, nekog zastarjelog izgovora kojim su uobličeni njegovi čudni slogovi, i za koje nisam dvojio da ću ga čuti čak i kod gostioničara, koji će me, kad stignem, poslužiti bijelom kavom i povesti me da mi pokaže razbješnjelo more pred crkvom, gostioničara kojeg sam zamišljao sa svadljivim, svečanim i srednjovjekovnim crtama nekog lica iz fabliaa.¹

Ako mi se zdravlje popravi, i ako mi roditelji dopuste, ako ne i da boravim u Balbecu, a ono barem da jednom sjednem — kako bih upoznao arhitekturu i krajolike Normandije ili Bretanje — u onaj vlak što polazi u jedan sat i dvadeset i dva, u koji sam u mašti već nekoliko puta sjeo, bio bih se najradije zadržao neko vrijeme u najljepšim od tih gradova. Ali uzalud sam ih uspoređivao, jer je teško birati, kao i između pojedinih ljudi koji se ne mogu između sebe zamijeniti, između Bayeuxa, tako visokog u svojoj plemenitoj crvenoj čipki, u kojem je najviša točka obasjana starim zlatom posljednjeg sloga u svom imenu, između Vitrea kojem kao da oštri naglasak crnim drvom rubi drevna stakla u obliku rombova, između blagog Lamballea koji u svojoj bjelini prelazi iz žutila ljuske od jajeta u bisernosivu boju, između Coutancea, čiju normansku katedralu njegov posljednji diftong, mastan i žućkast, kruni tornjem od masla-
ca, između Lamiona koji štopoće poput kočije za kojom, u njegovu seoskom miru, leti muha, između Questamberta i Pontorsona, smiješnih i prostodušnih, bijelog perja i žutih kljunova raštrkanih po cesti tih riječnih i plemićkih mjesta, između Benodeta, imena jedva privezana konopcem koje kao da će rijeka povući za sobom među svoje alge, između Pont-Avena, bijelog i ružičastog mahanja

1. Fabliau — francuska narodna priča u stihovima iz XII. ili XIII. stoljeća.

krilom lagane platnene kape što se drhtavo odražava u pozelenjeloj vodi kanala, između Quimperlea, koji je, naravno, bolje pričvršćen a nalazi se već od srednjeg vijeka među potocima, o kojima cvrkuće i kiti se bisernim kapljicama sive boje slične onoj sivoj slici koju sunčane zrake, pretvorene u otupljene šiljke od potamnjenog srebra, ocrtavaju kroz paučinu od šarenog crkvenog stakla.

Te su slike bile pogrešne iz još jednog razloga, a to je da su neizbježno bile vrlo pojednostavljene. Nedvojbeno ono za čim je težila moja mašta, a što su moja osjetila samo nepotpuno zapažala, ne uživajući u sadašnjici, ja sam zatvorio u utočište imena, a kako sam u tim vremenima skupio mnogo snova, ona su sad magnetizirala moje želje; ali sama imena nisu osobito prostrana, pa nisam u njih mogao smjestiti više od dvije-tri »znamenitosti«, koje su se nalazile jedna do druge, bez razmaka; u imenu Balbec, kao u onim povećalima na držalima za pera, što se kupuju u primorskim ljetovalštima, razaznavao sam uzburkane valove oko crkve sagrađene u perzijskom stilu. Možda su me te slike upravo zbog svoje pojednostavnjenosti tako snažno zaokupile. Kad je otac jedne godine odlučio da ćemo uskrсне blagdane provesti u Firenci i Veneciji, nisam u imenu Firenca imao dovoljno mjesta da u nj unesem sve one elemente od kojih se obično sastoje gradovi. Bio sam prisiljen s pomoću nekih proljetnih mirisa dočarati sebi vrhunaravni grad oplodivanjem onoga za što sam mislio da je u svojoj biti Giottov genij. Kako u jednom imenu ne možemo obuhvatiti mnogo više trajanja nego prostora—kao i na nekim Giottovim slikama koje jednu te istu osobu pokazuju u dva različita trenutka njene djelatnosti, ovdje gdje leži u postelji, a ondje gdje se sprema zajahati konja — ime Firenca bilo je podijeljeno na najviše dva odsjeka. U jednom sam, pod arhitektonskim baldahinom, promatrao fresku na kojoj se djelomice diže zastor jutarnjeg sunca, prašan, ukošen i postupan, a u drugom sam (jer nisam mislio na imena kao na kakav nedostižni ideal nego kao na zbiljski ambijent u koji ću uskoro uroniti, pa je još neproživljen život, netaknut i čist, koji sam u njih zatvarao, davao posve materijalnim užicima najobičnijim prizorima onu privlačnost koju oni imaju u djelima slikara primitivaca), hitro prelazio — da bih što prije došao do objeda koji me čeka, s voćem i vinom iz Chiantija — preko mosta Ponte

Vecchio zakrčenog lužnjevima, zumbulima i anemonama. Eto što sam vidio (iako sam bio u Parizu), a ne ono što je bilo oko mene. Čak i s običnog realističkog gledišta, krajevi koje želimo vidjeti zauzimaju u svakom trenutku mnogo više mjesta u našem pravom životu, nego kraj u kojem se stvarno nalazimo. Svakako, da sam tada malo više pozornosti obratio na ono što mi je bilo u glavi kad sam izgovarao riječi »idem u Firencu, u Parmu, u Pišu, u Veneciju«, shvatio bih da nipošto nisam vidio neki grad, nego nešto toliko različito od svega što sam poznavao, nešto toliko divno koliko bi to moglo biti za ljude koji su sav život proveli u lijepim zimskim popodnevim, ono neznano čudo — jedno proljetno jutro. Te nestvarne slike, stalne, vazda iste, ispunjavale su mi i noći i dane tako da mi je to razdoblje života bilo potpuno drukčije od prijašnjih razdoblja (a koja bi se mogla u očima promatrača koji vidi stvari samo izvana, to jest koji ne vidi ništa, izmiješati s njima), kao što u operi neki melodični motiv uvođi nešto novo što ne bismo mogli naslutiti kad bismo čitali samo libreto, a još manje kad bismo ostali izvan kazališta i samo brojili četvrti sata koje prolaze. Osim toga, čak i s toga gledišta obične količine, nisu nam svi dani u životu jednaki. Pomalo nervozne naravi kakva je bila moja, da bi prevaljivale dane, imaju, poput automobila, različite »brzine«. Ima dana brdovitih i neugodnih, za koje nam treba beskrajno mnogo vremena da se popnemo uz njih, a ima dana s nizbrdicama niz koje pjevajući silazimo najvećom brzinom. U tih mjesec dana — dok sam unedogled ponavljao kao kakvu melodiju, a nikako da ih se zasitim, te slike Firence, Venecije i Piše, za kojima je želja koju su u meni raspaljivale da ih vidim, imala nešto toliko duboko individualno kao da je posrijedi nekakva ljubav, ljubav prema jednoj osobi — nisam ni časka prestao vjerovati da one odgovaraju nekoj stvarnosti nezavisnoj od mene, pa su me upoznali s toliko lijepom nadom kakvu je mogao osjećati kršćanin iz prvih stoljeća kršćanstva prije nego što bi stupio u raj. Stoga, ne osvrćući se na proturječje koje je bilo u tome što sam želio gledati i doživjeti svojim osjetilnim organima nešto što je nastalo snatrenjem i što oni ne mogu doživjeti — a što je zbog toga još zamamnije za njih, različitiije od onoga što poznaju — ta me je nada podsjećala na stvarnost tih slika i najviše raspaljivala moju želju, jer je to bilo kao neko obećanje

da će ta moja želja biti ispunjena. I premda je pobuda mog zanosa bila želja za umjetničkim uživanjem, nju su još više nego knjige o estetici podržavali putni vodiči, a još više željeznički vozni redovi. Uzbudivala me pomisao da bih u tu Firencu, koja mi je bila bliska ali nedostižna, svejednako u mašti, ako put koji me dijeli od nje nije prohodan, mogao doći izokola, zaobilaznim, »kopnenim« putem. Doduše, dok sam u sebi ponavljao, pridajući tako još veću vrijednost onome što ću uskoro vidjeti, da je Venecija »Giorgioneova škola, Tizianovo boravište, najkompletniji muzej građanske arhitekture srednjeg vijeka«, bio sam i te kako sretan. Ali sam bio još sretniji kad sam, izašavši u grad radi nekog posla, brzo hodao jer je vrijeme, nakon nekoliko dana preranog proljeća, opet postalo pravo zimsko (kakvo je obično bivalo u Combrayu u Velikom tjednu), videći na bulevarima kestenove koji su, uronjeni u zrak, leden i židak poput vode, ipak počinjali, kao točni uzvanici koji su već u propisanim odijelima i koji se nisu dali obeshrabriti, zaobljavati i modelirati, na svojim smrznutim deblima neodoljivo zelenilo što gaje studena noć uzalud ometala, ali nije mogla spriječiti njegovo postupno izbijanje — mislio sam da je Ponte Vecchio već obilato posut zumbulima i anemonama, te da proljetno sunce već boji valove Canala Grande tako tamnim plavetnilom i plemenitim smaragdima da se, lomeći se podno Tizianovih slika, mogu s njima natjecati u bogatstvu boja. Nisam više mogao obuzdati radost kad se otac, iako je neprestance gledao na barometar i jadao se na hladnoću, počeo domišljati koji bi nam vlakovi najbolje odgovarali, i kad sam pojmio, ako se poslije objeda ukrcao u onaj čađavi laboratorij, u čarobnu prostoriju koja će preuzeti zadaću da sve oko sebe izmijeni, možemo sutra probuditi u gradu mramora i zlata »urešenom jaspisom i popločanom smaragdima«. Tako ni on ni grad ljljana nisu bili samo fiktivne slike koje po volji izlažemo pred svoju maštu, nego su doista postojali na određenoj udaljenosti od Pariza, udaljenosti koju svakako treba prevaliti ako ih želimo vidjeti, na jednom određenom mjestu na kugli zemaljskoj i nigdje drugdje, jednom riječju, da su odista stvarni. A postali su mi još stvarniji kad ih je otac riječima: — Ukratko, u Veneciji biste mogli ostati od dvadesetoga do dvadeset devetog travnja, a u Firencu stići na sam Uskrs ujutro — oba izvukao ne samo iz

apstraktnog prostora nego i iz onog imaginarnog Vremena, ne samo jedno putovanje odjednom nego i druga, istodobno i bez previše uzbuđenja, jer su sva moguća — iz onoga vremena koje se iznova stvara, tako da ga još možemo provesti u nekom gradu nakon što smo ga proveli u jednom drugom — i posvetio im one određene datume koji su potvrda autentičnosti onoga što radimo u te dane, jer se ti jedinstveni dani troše uporabom i ne vraćaju se, ne možemo ih više proživjeti ovdje pošto smo ih već proživjeli ondje. Osjetio sam da se prema onom tjednu koji počinje u ponedjeljak, kad će mi pralja donijeti oprani bijeli prsluk koji sam umrljao tintom, kreću, da se u njemu izgube, nakon izlaska iz idealnog vremena u kojem još ne postoje, ona dva grada kraljice, od kojih ću uskoro morati, najzbudljivijom od svih geometrija, ucrtati kupole i tornjeve u tloris svoga života. Ali bio sam tek na putu do posljednjeg stupnja veselja. Napokon sam ga dosegnuo (tek mi je tada sinulo otkrivenje da na zapljuskivanim ulicama, pocrvenjenim od odbljeska Giorgioneovih fresaka, neće, kako sam zamišljao, usprkos mnogim upozorenjima, idućeg tjedna pred Uskrs u Veneciji šetati ljudi »veličanstveni i strahotni kao more, u oklopima s brončanim odbij escima pod naborima krvavih plašteva«, nego da ću možda ja biti ona sitna spodoba koju je na velikoj fotografiji Svetoga Marka, što su mi je pokazali, ilustrator prikazao u polucilindru pred portalom), kad sam začuo oca gdje mi govori: — Mora da je još hladno na Canalu Grande, neće biti zgorog da za svaki slučaj strpaš u kovčeg svoj zimski kaput i debeli sako. — Na te sam se riječi uzvinuo do neke vrste ekstaze; osjetio sam nešto što sam do tada smatrao nemogućim, kako doista stupam među one »hridi od ametista slične grebenu u Indijskom oceanu«. S pomoću nekakve vrhunske gimnastike iznad svojih sila, svukao sam sa sebe kao bespredmetnu ljusku zrak što me okruživao u mojoj sobi, i zamijenio ga jednakim dijelovima venecijanskog zraka, onom primorskom, neizrecivom i posebnom atmosferom, poput atmosfere u snovima koje je moja mašta bila unijela u ime Venecija; oćutio sam kako se u meni zbiva čudesno rastjelovljivanje, kojem se umah pridruži neka nejasna potreba za povraćanjem koju osjećamo kad nas spopadne teška grlobolja, pa sam morao smjesta u krevet zbog tako žilave groznice da je liječnik ustvrdio da se moram odreći ne samo

putovanja u Firencu i Veneciju, nego da, i onda kad se potpuno oporavim, najmanje godinu dana ne smijem nikamo putovati, te da moram izbjegavati svako uzrujavanje.

I jao, isto mi je tako strogo zabranio da idem u kazalište gledati Bermu, koju je Bergotte smatrao genijalnom umjetnicom. A možda bih uz Bermu upoznao i nešto što je moglo biti isto tako važno i lijepo te bi me utješilo što nisam bio u Firenci i Veneciji, i što ne idem u Balbec. Roditelji su se morali zadovoljiti time da me svakog dana šalju na Champs-Elysees pod nadzorom osobe koja će paziti da se ne zamaram, a to je bila Franpoise, koja je stupila u našu službu nakon smrti tete Leonije. A meni je odlaženje na, Champs-Elysees bila živa muka. Daje barem Bergotte opisao Champs-Elysees u kojoj od svojih knjiga, nedvojbeno bih »bio želio dobro upoznati to mjesto kao i sve one stvari čije su« otiske bili najprije ostavili u mojoj mašti. Ona ih je grijala, unosila u njih život i davala im osobnost pa sam ih želio opet otkriti u stvarnosti, ali u tom javnom perivoju nije bilo ničeg vezanog za moje snove.

Jednoga dana, kad sam se dosađivao na našem uobičajenom mjestu uz drvene konjiće, Franpoise me povela na izlet — s onu stranu granice koju čuvaju u pravilnim razmacima bastioni prodavačica šarenih bombona — u one obližnje ali tuđe predjele gdje su lica nepoznata i kuda voze kolica u koja su upregnute koze. Potom se vratila po svoje stvari koje je bila ostavila na stolici naslonjenoj na lovorov grm. Čekajući je hodao sam po velikom, rijetkom i kratko podšišanom travnjaku požutjelom već od sunca, na čijem je kraju bio bazen a nad njim nekakav kip, kadli iz aleje začujem kako ridokosoj djevojčici, koja se uz bazen igrala pernatom loptom, dovikuje oštrim glasom jedna druga djevojčica navlačeći usput ogrtač i stežući u ruci reket:

— Do viđenja, Gilberte, ja idem kući; ne zaboravi da poslije večere dolazimo k tebi!

To ime Gilberte prohujalo je mimo mene dočaravajući još više opstojnost one koju je označavalo zato što je nije spominjalo samo kao neku odsutnu osobu o kojoj se govori, nego ju je i oslovljavalo; prohujalo je mimo mene u akciji, da tako kažem, odajući snagu koju je pojačala putanja kojom je bila dobačena i približavanje svom cilju.

Slutio sam da ono na svojim krilima prenosi i poznavanje i osnovne pojmove o onoj kojoj je upućeno, čime nisam raspolagao ja, nego prijateljica koja joj se obratila, i sve ono što je ona, dok ga je izgovarala, ponovo vidjela ili bar imala na umu o njihovoj svakidašnjoj prisnosti, o međusobnim posjetima, o svemu onom nepoznatom što je meni bilo još nedostupnije i bolnije i zato što je, naprotiv, bilo tako dobro poznato i dostupno ovoj sretnoj djevojčici, koja me njime dodirнула a da nisam mogao proniknuti u nj i dobacila ga povikom kroz zrak. Oko njega je već u zraku lebdjela divna emanacija koju je ono širilo dodirujući posve jasno gdje koje nevidljive točke iz života gospođice Swann, iz večeri kakva će biti poslije večere u njenoj kući. To ime, taj nebeski prolaznik usred one djece i služavki, stvaralo je oblačić dragocjene boje, ravan onome koji, sklopčan iznad nekog lijepog Poussinova* perivoja, točno odražava, kao oblak u operi, pun konja i kola, kakav lik iz života bogova. Ono je napokon na onu olinjalu travu, na ono isto mjesto na kojem je ona u isti mah bila i djelić uvele tratine i trenutak u popodnevu plavokose igračice pernatom loptom (koja ju je neprestance dobacivala i ponovo hvatala sve dok je nije pozvala guvernanta s plavim perom na šeširu), bacala malen čudesan trak boje suncokreta, neopipljiv kao odbljesak i prostrt kao sag, po kojem sam neumorno hodao amo-tamo okasnijelim, čeznutljivim i oskvrniteljskim koracima dok mi Françoise nije doviknula: —Ajde, zakopčajte se već jednom pa da kidamo! — pri čemu sam prvi put zlovoljno primijetio da ona govori odviše prostačkim jezikom i da, na žalost, nema plavog pera na šeširu.

Hoće li ona uopće doći još koji put na Champs-Elysees? Sutra-dan je nije bilo, ali sam je sljedećih dana vidao, neprestano sam se vrzmao oko mjesta gdje se igrala s prijateljicama, tako da me je jednom, kad ih nije bilo dovoljno za igru »zarobljavanja«¹ ², upitala ne bih li popunio njihovu eldpu, i otada sam svaki put igrao s njom. Ipak, nije to bilo svakog dana; bilo je dana kad nije mogla doći zbog učenja, zbog vjeronauka ili zbog užine, zbog svog njena života, odvojenog od mojega, koji sam dva puta, sažet u imenu Gilberte, oćutio kako

1. Nicolas Poussin (1594. - 1665.), francuski slikar, začetnik klasicizma.

2. Dječja igra u kojoj pobjeđuje ona strana koja »zarobi« određeni broj protivnika.

me bolno mimoilazi, jedanput na strmom puteljku u Combrayu, a drugi put na travnjaku Champs-Elyseesa. Tih nas je dana unaprijed obavještavala da je nećemo vidjeti; ako je to bilo radi učenja, rekla bi nam: »Kakva gnjavaža, sutra ne mogu doći, pa ćete se vi lijepo zabavljati bez mene!« Rekla bi to tužnim glasom kojim bi me donekle utješila. Ah, naprotiv, kad je bila pozvana na neku matineju, a ja bih je, ne znajući za to, pitao hoće li doći sutradan, odgovorila bi mi: »Nadam se da neću! Nadam se da će mi mama dopustiti da odem k prijateljici.« Tih sam dana bar znao da je neću vidjeti. Višeput bi je majka iznenada odvela sa sobom u kupovinu ili nešto slično, pa bi mi Gilberte sutradan rekla: »E, da, išla sam u grad s mamom«, kao da je to nešto sasvim prirodno, i kao da to za nekog drugog ne može biti prava nesreća. Bilo je i ružnog vremena kad je guvernanta, koja se bojala da sama ne pokisne, nije htjela voditi na Champs-Elysees.

I stoga, ako je nebo bilo sumnjive boje, ja sam ga već od jutra neprestano promatrao i vodio računa o svim predznacima promjene vremena. Kad bih vidio gospođu preko puta kako pokraj prozora namješta šešir, rekao bih sam sebi: »Ova gospođa izlazi, znači da je vrijeme takvo da se može izlaziti; zašto se i Gilberte ne bi povela za ovom gospođom?« Ako bi se vrijeme pokvarilo, majka bi rekla da se još može razvedriti, da je za to potrebna samo jedna zraka sunca, ali da će po svoj prilici padati kiša; a ako pada kiša, kakvog smisla ima odlaziti na Champs-Elysees? Zato se već od ručka moji tjeskobni pogledi nisu odvajali od nepouzdanog i oblačnog neba. I dalje je bilo tmurno. Balkon je pred prozorom bio siv. Odjednom nisam na njegovu sumornom kamenu vidio nijednu svjetliju boju, ali sam osjećao da se kanda trudi da bude svjetliji, i vidio kako treperi jedna neodlučna sunčana zraka koja želi osloboditi svoju svjetlost. Malo zatim balkon bi postao blijed i bjelkast kao jutarnja voda, a istodobno se na nj spuštalo na tisuće sitnih odbljesaka željeznih ukrasa. Raspršio bi ih dašak vjetra i kamen bi opet potamnio, ali bi se odbljesci vraćali kao da su pripitomljeni; iznova bi se balkon neopazice počeo bjelasati i vidio bih ga kako jednim od onih neprekidnih krešenda, koji, kao u glazbi na kraju uvertire, vode jedan jedini ton do najjačeg fortisima prelazeći žurno kroz sve prijelazne stupnjeve, doseže do onog nepromjenljivog i stalnog zlata lijepih dana, nad kojim se oštra sjena

iscifrane željezne balustrade isticala crnom bojom kao kakvo hirovito raslinje, istančano ocrtavajući i najmanje pojedinosti koje kao da su odavale pomnu savjesnost i umjetničko zadovoljstvo, toliko reljefno i toliko baršunasto u smirenosti svojih tamnih i sretnih masa da se uistinu činilo da ti široki i lisnati odrazi što počivaju na tom jezeru obasjanom suncem znaju da su zalozi mira i sreće.

Trenutačni bršljane, zidna i prolazna floro! Najbezbojnija, najturobnija, rekli bi mnogi, od svih onih koji se mogu penjati uza zid ili kititi velike prozore! Meni je bila najdraža onoga dana kad se pojavila na našem balkonu, kao sjena same Gilbertine nazočnosti, koja je možda već bila na Champs-Elyseesu i koja će mi, čim dođem, reći: »Počnimo odmah, vi ste na mojoj strani!« Krhka sjena koju dašak vjetra može odnijeti, ali koja nije vezana za doba godine nego za sat; ona je obećanje neposredne sreće koju će taj dan odbiti ili ispuniti, a time i prave, neposredne sreće, ljubavne sreće; bila je slađa i toplija na onom kamenu nego i sama mahovina; bila je i živahna i dostajala joj je samo jedna zraka da se rodi i procvjeta u radost, čak i usred zime.

Čak i tih dana kad je svako drugo raslinje iščeznulo, kad je i lijepa zelena koža kojom se zaodijevaju debla starog drveća bila skrivena pod snijegom, kad snijeg više ne pada ali je vrijeme ostalo odviše tmurno da bih se mogao nadati da će Gilberte izaći, odjednom je majku nešto ponukalo da kaže: »Gle, ipak se razvedrilo, možda biste ipak mogli otići na Champs-Elysees?« Na snježnom pokrivaču koji je pokrivao balkon pomolilo se sunce preplećući zlatne niti i vezući crne odblijeske. Toga dana nismo nikog zatekli u parku, samo jednu djevojčicu, već spremnu za odlazak, koja me uvjeravala da Gilberte neće doći. Stolice je već bio napustio ugledni ali zimogrozni zbor guvernanata. Uz travnjak je sama sjedila vremešna dama koja je dolazila po svakom vremenu, uvijek jednako odjevena, dostojanstveno i tamno. Da mogu sklopiti poznanstvo s njom, dao bih bio u to vrijeme sve svoje buduće najveće uspjehe u životu, samo da je takva razmjena bila moguća. Jer Gilberte joj je svakog dana prilazila daje pozdravi, a ona bi je onda ispitivala o »njenoj predragoj majčici«, pa mi se činilo da bih ja, da je poznajem, bio za Gilbertu druga osoba, netko tko poznaje zance njenih roditelja. Dok su joj se unuci igrali malo dalje od nje, ona je uvijek čitala Journal des Debats, koji je zvala »moj stari

Debati«, a iz aristokratske afektacije govorila je o gradskom stražaru ili o iznajmljivateljici stolica »moj stari prijatelj gradski stražar« ili »iznajmljivateljica stolica i ja smo stare prijateljice«.

Frangoisi je bilo prehladno da bi stajala na mjestu pa smo otišli do mosta Concorde da gledamo zaleđenu Seinu, kojoj je svatko, pa i djeca, prilazio bez straha, kao kakvom golemom kitu koji se nasukao i ostao bespomoćan pa će ga ljudi uskoro raskomadati. Zatim smo se vratili na Champs-Élysees; ja sam ginuo od boli među nepomičnim drvenim konjicima i bijelim travnjakom ispresijecanim crnom mrežom alejas kojih su pomeli snijeg, a na travnjaku je stajao kip koji je držao u ruci ledenicu koja je kanda objašnjavala njegovu kretnju. I sama stara gospođa, pošto je smotala svoj Debats, priupita dadilju koja je prolazila koliko je sati, i zahvali joj ovim riječima: — Baš ste ljubazni! — a onda zamoli pometača snijega neka kaže njenim unucima da se vrate, jer daje njoj hladno, pa nadoda: — Učinit ćete mi veliku uslugu. Žao mi je što vas uznemirujem! — Odjednom se zrak raspára; između kazališta lutaka i cirkusa, na uljepšanom obzoru pod odškrinutim nebom, spazio sam, kao kakav bajoslovni znamen, Gospodičnino plavo pero. I Gilberte je već punom brzinom trčala prema meni, blistava i crvena u četvrtastoj šubari, živahna od studeni, zakašnjenja i želje za igrom. Malo prije nego što će stići do mene, zaklizi po ledu i, bilo da održi ravnotežu, bilo što je mislila da je to dražesno, ili da se drži kao iskusna klizačica, približavala mi se nasmiješena i široko raskriljenih ruku, kao da će me primiti u zagrljaj.

— Bravo! Bravo! Prekrasno, rekla bih, kao što vi kažete, da je to šik, da je to perfa, kad ne bih bila iz drugog doba, iz starog režima — uzvikne stara gospođa uzimajući riječ u ime nijemih Champs-Élysees da zahvali Gilberti što je došla i što se nije dala zaplašiti od vremenskih prilika. — Vi ste kao i ja, ostajete vjerni našim starim Champs-Élysees; nas smo dvije zbilja neustrašive. Znae da ih volim, čak i ovakve. Smijati ćete mi se kad vam kažem da me ovaj snijeg podsjeća na hermelin! — I stara gospođa se nasmije.

Prvi od tih dana — na koje je snijeg, slika onih sila koje su me mogle lišiti viđenja s Gilbertom, unosio u moj život žalost kao da je to dan rastanka, pa čak i dan odlaska, jer je mijenjao izgled i gotovo

onemogućavao uporabu uobičajenog mjesta naših susreta, koje je sad bilo izmijenjeno, potpuno pokriveno bijelim pokrivačem — taj je dan ipak značio korak naprijed u mojoj ljubavi, jer je bio nešto kao prvi jad koji je ona podijelila sa mnom. Ostali smo samo nas dvoje od čitave naše družine. Biti tako jedini koji je ostao s njom bijaše ne samo kao neki početak prisnosti, nego mi se, štoviše, činilo — kao da je ona po takvom vremenu došla samo radi mene — da je to isto tako ganutljivo kao da se jednog od onih dana kad je pozvana na matineju odrekla nje da se sastane sa mnom na Champs-Élysees. Stekao sam više pouzdanja u vitalnost i budućnost našega prijateljstva koje je ostalo živo usred općeg mrtvila, samoće i propadanja stvari oko nas. I dok mi je ona gurala grude snijega za vrat, ja sam se, sav razdragan, smješkao zato što mi se činilo da je to u isti mah znak osobne sklonosti koju mi iskazuje trpeći me kao suputnika u ovom zimskom i novom kraju, i kao neka vrsta vjernosti u kojoj je ustrajala usred takve nesreće. Uskoro su, jedna za drugom, kao bojažljivi vrapci, počele stizati njene prijateljice, potpuno crne na snijegu. Počeli smo se igrati, a kako se taj tužno započeti dan imao završiti posvemašnjom radošću, reče mi, prije nego što ćemo se igrati zarobljavanja, dok sam joj se približavao, ona njena prijateljica oštra glasa koju sam bio čuo prvoga dana gdje zaziva Gilbertu po imenu:

— Ne, ne, svi mi znamo da vi više volite biti na Gilbertinoj strani; uostalom, pogledajte, ona vam daje znak!

I doista me je Gilberte pozivala da dođem na njenu stranu na snježnom travnjaku, koji je sunce, pridajući mu rumene odsjaje i metalnu izlizanost starinskog brokata, pretvaralo u polje od zlatna sukna.

Taj dan od kojeg sam toliko strahovao, bio je, naprotiv, jedan od rijetkih kad nisam bio odviše nesretan.

Jer, mislio sam još samo na to da ne bude ni jednog dana da ne vidim Gilbertu (a to je išlo tako daleko da jednom, kad se baka nije vratila kući na vrijeme za večeru, nisam mogao a da ne pomislim da neko vrijeme, ako ju je pregazila kočija, neću moći odlaziti na Champs-Élysees; čovjek ne voli više nikoga, čim se zaljubi), a ti trenuci koje sam proveo uz nju a koje sam već prethodnog dana jedva čekao, radi kojih sam strepio, za koje bih žrtvovao sve drugo, nisu

ipak bili nimalo sretni; to sam dobro znao jer su to bili jedini trenuci u mom životu na koje sam usredotočio odviše strastvenu, upornu pozornost, a da ipak nisam otkrio u njima ni trunka uživanja.

Za sve vrijeme dok sam bio daleko od Gilberte, imao sam potrebu da je vidim, jer sam neprestano nastojao predočiti sebi njen lik, a na kraju mi to uopće nije uspijevalo pa nisam točno znao na što se odnosi moja ljubav. Osim toga, ona mi još nikad nije rekla da me voli. Naprotiv, često je tvrdila da ima prijatelja koje više voli od mene, da sam joj ja dobar drug s kojim se rado igra, iako sam odviše rastresen pa ne sudjelujem dovoljno u igri; ukratko, često mi je pokazivala vidljive znakove hladnoće koji su mogli uzdrmati moje uvjerenje da sam ja za nju biće drukčije od ostalih, daje to uvjerenje proisteklo iz Gilbertine ljubavi prema meni, a ne, kao što je stvarno bilo, iz moje ljubavi prema njoj, zbog čega je bilo nadasve čvrsto jer je ovisilo o samu načinu na koji sam, unutrašnjom nuždom, bio prisiljen misliti na nju. Ali nisam još ni ja njoj izrazio svoje osjećaje. Doduše, na svim sam stranicama svojih školskih bilježnica neprestance ispisivao njeno ime i adresu, ali gledajući te nečitljive retke koje sam črkao a da ona nije zbog toga mislila na mene, i koji su joj davali priliku da zauzme naoko mnogo mjesta oko mene a da ne bude ništa više umiješana u moj život, bio sam obeshrabren jer mi ti reci nisu govorili o Gilberti koja ih neće ni vidjeti, nego samo o mojoj želji koju su mi kanda pokazivali kao nešto posve osobno, nestvarno, dosadno i nemoćno. Najpreče je od svega bilo da se Gilberte i ja vidimo i da uzmognemo razmijeniti uzajamno očitovanje ljubavi, koja sve do tada nije pravo bila ni počela. Nema dvojbe da kojekakvi razlozi zbog kojih sam bio toliko nestrpljiv da je vidim, ne bi bili za zrela čovjeka toliko bitni. Poslije obično postajemo vještiji u njegovanju svojih užitaka i zadovoljavamo se uživanjem koje se sastoji u tome da mislimo na neku određenu ženu, kao što sam ja mislio na Gilbertu, a da se ne brinemo previše da li ta slika odgovara stvarnosti, i isto tako uživanjem da je volimo a da ne osjećamo potrebu da budemo sigurni da i ona nas voli; ili se odričemo užitka da joj priznamo svoju naklonost da bismo održali življom naklonost koju ona osjeća prema nama, oponašajući one japanske vrtlare koji, da bi dobili ljepši cvijet, žrtvuju nekoliko drugih cvjetova. Ali u ono vrijeme kad sam volio Gilbertu još sam

vjerovao da ljubav doista postoji izvan nas, da nam ona, dopuštajući najviše tek toliko da uklonimo prepreke, nudi svoju sreću po nekom redosljedu u kojem nismo slobodni ništa promijeniti; da sam od svoje volje zamijenio slatko priznanje time da hinim ravnodušnost, činilo mi se da bih se lišio ne samo one radosti o kojoj sam najviše sanjao, nego da bih na svoj način sam stvorio neku umjetnu i bezvrijednu ljubav, koja ne bi imala veze s pravom, i da bih tako odustao od njenih tajanstvenih i predodređenih putova.

Ali, kad bih stigao na Champs-Elysees — kad sam ponajprije mogao suočiti svoju ljubav, podvrgnuvši je nužnim ispravicima, s njenim živim uzrokom neovisnim o meni — čim bih se našao s onom Gilbertom Swann, na koju sam bio računao da će mi, kad je ugledam, osvježiti slike koje mi je umorno pamćenje bilo izgubilo, s onom Gilbertom Swann s kojom sam se jučer igrao, a koju sam morao pozdraviti i prepoznati slijepim nagonom, kao što je onaj koji nas sili da u hodanju stavljamo nogu pred nogu prije nego što smo stigli o tome promisliti, sve se to umah događalo tako kao da su ona i ta djevojčica, predmet mojih snova, dvije različite osobe. Primjerice, ako sam od jučer nosio u sjećanju dva vatrena oka nad punašnim i blistavim obrazima, sad mi je Gilbertino lice uporno nudilo nešto čega se prije toga nisam uopće sjećao, a to je prilično oštar i podugačak nos, koji je, uz ostale crte lica, zadobio važnost onih obilježja koja u prirodopisu određuju neku vrstu životinja, i pretvarao je u djevojčicu koja pripada rodu onih sa šiljastom njuškicom. Dok sam se spremao iskoristiti taj priželjkivani trenutak da se latim zadaće da, umjesto Gilbertina lika koji mi je bio u glavi prije nego što sam došao i kojeg više nije bilo, točno utvrdim onaj lik koji će mi u dugim samotničkim satima omogućiti da budem siguran da se uistinu sjećam upravo nje, da uistinu malo-pomalo povećavam svoju ljubav prema njoj kao književno djelo u nastajanju, ona mi je pružila loptu. I kao što idealistički filozof, čije tijelo vodi računa o vanjskom svijetu u čiju mu stvarnost razum ne vjeruje, tako se i onaj Ja, koji me bio potaknuo da je pozdravim još prije nego što sam je prepoznao, požurio da prihvati loptu koju mi je pružala (kao da je ona moja drugarica s kojom sam se došao igrati, a ne sestrinska duša kojoj se želim pridružiti), primoravao me da joj iz pristojnosti, sve do

njena odlaska, govorim na tisuće ljubaznih i beznačajnih riječi te me tako priječio da šutim — a dotle sam mogao napokon opet dohvatiti onaj prijeko potrebni i izgubljeni lik, ili joj kazati riječi kojima bih mogao znatno unaprijediti našu ljubav, čega sam se morao svaki put okaniti do idućeg popodneva.

Ljubav je ipak pomalo napredovala. Jednog dana, kad smo s Gilbertom došli do štanda naše prodavačice koja je bila posebice ljubazna s nama — zato što je gospodin Swann redovito kod nje naručivao medenjake koje je iz zdravstvenih razloga mnogo trošio, jer je patio od rasnog ekcema i tvrde stolice kao i Proroci — Gilberte me smijući se upozorila na dva dječarca koji su bili slični malom slikaru i malom prirodoslovcu iz knjiga dječjih priča. Jer jedan od njih nije htio crveni bombon zato što mu je ljubičasti bio draži, a drugi je, sa suzama u očima, odbijao šljivu koju mu je htjela kupiti dadilja, i na kraju joj žustrim glasom naveo razlog: — Ja volim više onu drugu šljivu jer ima crva! — Kupio sam za jedan su dvije špekule. Zadiviljeno sam gledao u jednoj izdvojenoj posudi zatočene sjajne špekule od ahata koje su mi se činile dragocjene, jer su bile nasmiješene i plave kao mlade djevojke, i jer su stajale svaka po pedeset santima. Gilberte, koja je imala mnogo veći džeparac nego ja, upitala me koja mi je najljepša. Bile su prozirne i nekako žitke, kao sam život. Nisam htio da se ona odrekne i jedne od njih. Najradije bih bio da ih sve pokupuje i oslobodi iz zatočeništva. Ipak sam joj pokazao na jednu koja je bila boje njenih očiju. Gilberte ju je uzela i okretala u ruci dok nije zasjala kao zlato, pomilovala je i platila otkupninu za nju, ali mi je odmah zatim predala svoju zatočenicu i rekla:

— Evo, vaša je, poklanjam vam je, zadržite je kao uspomenu na mene.

U jednoj drugoj prigodi, svejednako obuzet željom da gledam Bermu u jednoj klasičnoj drami, upitao sam Gilbertu nema li slučajno knjižicu u kojoj Bergotte govori o Racineu i koja se više ne može nabaviti. Zamolila me da joj navedem točan naslov pa sam joj poslao malu brzojavku¹ i na omotnici napisao ono ime i prezime, Gilberte Swann, koje sam toliko puta bio ispisao u bilježnicama.

1. Iz daljnjeg se teksta vidi da je to zapravo »pneumatično pismo«, »petit bleu«, ekspresna pošta.

Sutradan mi je donijela u malom svežnju, zavezanom ljubičastom vrpcom i zapečaćenom bijelim voskom, knjižicu koju je dala potražiti. — Evo vidite da je to upravo ono što ste zatražili od mene — reče mi vadeći iz mufa brzojavku koju sam joj bio poslao. Ali u adresi toga pneumatičnog pisma — koje još jučer nije bilo ništa nego tek plavi listić koji sam bio ispisao, a koji je, pošto ga je poštar predao Gilbertinu pazikući, a sluga joj ga odnio u sobu, postalo stvar neoprocjenjive vrijednosti, jedno od malih pneumatičnih pisama koje je ona toga dana bila primila — jedva sam prepoznao isprazne i samotničke retke svoga rukopisa ispod žigova što ih je bila udarila pošta, ispod napomena koje je olovkom nadodao jedan od poštara, a to su sve bili znaci zbiljskog ostvarenja, pečati vanjskog svijeta, ljubičasti, simbolični pojasevi života koji su prvi put prihvatili, poduprli, pridigli i razvedrili moj san.

Jednog mi je dana rekla:

— Možete me, znate, zvati Gilberte, a ja ću vas svakako zvati vašim krsnim imenom. Ovo dosad bilo je zbilja nezgodno.

Ipak mi je i nadalje još neko vrijeme govorila »vi«, a kad sam je na to upozorio, nasmiješila se i, sastavljajući u glavi i smišljajući rečenice poput onih koje u gramatikama stranih jezka imaju samo tu svrhu da se upotrijebi neka nova riječ, završila je mojim krsnim imenom. Kad sam se poslije sjećao onoga što sam tada osjetio, imao sam dojam kao da sam načas bio u njenim ustima, ja osobno, gol, bez svih onih društvenih modaliteta koji su također pripadali njenim ostalim drugovima ili, kad bi izgovorila moje prezime, mojim roditeljima, i od kojih su me njene usne — dok se trudila, pomalo kao i otac joj, odvajati riječi koje želi naglasiti — kanda svlačile, razgolićivale, kao kožicu ploda kojem možemo pojesti samo pulpu, a pogled joj podižući se na isti stupanj intimnosti koji je odavao njen govor, dopirao do mene isto tako neposrednije, otkrivajući još k tome svijest, zadovoljstvo, pa čak i zahvalnost koju osjeća, smiješkom koji ga je pratio.

Ali u tom trenutku nisam još mogao procijeniti vrijednost ovih novih užitaka. Nije mi ih pružala djevojčica koju sam volio, meni koji sam nju volio, nego ih je pružala druga, ona s kojom se igrao onaj moj drugi Ja, koji se nije sjećao ni prave Gilberte ni neotuđiva

srca koje bi jedino moglo znati cijenu te sreće, jer ju je jedino ono željelo. Čak i kad sam se vratio kući, nisam ih osjećao, jer svakoga dana nužda koja mi je ulijevala nadu da ću sutra pomno, mirno i blaženo promatrati Gilbertu, da će mi ona napokon priznati da me voli i objasniti mi zbog kojih je razloga to morala do tada tajiti, ta me ista nužda silila da ne držim ništa do prošlosti, da uvijek samo gledam preda se, da cijenim sve one neznatne prednosti koje mi je davala, ne prednosti same po sebi i kao da su one dostatne, nego kao nove stube na koje moram stupiti nogom, i koje će mi omogućiti da iskončam još jedan korak dalje i da dosegnem naposljetku sreću koju još nisam doživio.

Iako mi je gdjegod iskazivala takve znakove prijateljstva, zadavala mi je i muke praveći se da ne uživa da me vidi, a to se često događalo upravo u one dane na koje sam najviše računao da će mi se ostvariti potajne nade. Bio sam uvjeren da će Gilberte doći na Champs-Elysees, i obuzimalo me veselje koje mi se činilo da je samo neko nejasno predviđanje velike sreće, kadli — ulazeći u salon da poljubim mamu koja je već bila potpuno spremna, toranj joj je crne kose bio sav izgrađen, a lijepe, bijele i punašne ruke još su mirisale na sapun — pojmih, opazivši kako se stup prašine sam diže iznad klavira i čuvši vergl gdje svira pod prozorom napjev Na povratku sa smotre, da zima prima do same večeri neočekivani i sjajni posjet proljetnog dana. Dok smo ručali, gospođa iz kuće preko puta otvori prozor i u tren oka otjera iz neposredne blizine moje stolice — išaravši od jednom prugama svu širinu naše blagovaonice — jednu zraku koja je tu započela svoj popodnevni počinak i vratila se već idućeg trena da ga nastavi. U školi, za vrijeme obuke, u jedan sat, sunce me natjeralo da umirem od nestrpljivosti i dosade, jer mu je zlaćana svjetlost doprla sve do moje klupe, kao poziv na zabavu na koju nisam mogao stići prije tri sata, sve do trenutka kad me Fra 1190ise dočeka na izlazu iz škole pa zajedno pođemo do Champs-filysees, ulicama okićenim svjetlom i zakrčenim svjetinom, a balkoni su im odvojeni od svjetla i zamagljeni, lebdjeli pred kućama kao zlatni oblaci. Ali, jao! Na Champs-Elyseesu nisam zatekao Gilbertu, nije još bila stigla. Nepomičan na travnjaku pothranjivanom nevidljivim suncem od kojeg je ovdje-ondje plamtio vršak gdjekoje travke — a golubovi koji

su se na nju spustili doimali su se kao antičke skulpture koje je vrtlar trnokopom iskopao na površinu posvećena tla — stajao sam očiju uprtih u obzor čekajući da se svakog časa pojavi Gilbertin lik, lik koji dolazi sa svojom guvernantom, iza kipa koji kao da pruža nekome dijete koje nosi i s kojeg kaplju sunčane zrake blagoslivljajući ga. Stara čitateljica lista **Debats** sjedila je u svom naslonjaču, uvijek na istome mjestu, prijateljski mahala rukom čuvaru i dovikivala mu: — Kakvo lijepo vrijeme! — A kad joj se približila iznajmljivateljica stolica da naplati od nje pristojbu, umiljato se pred njom prenemagala spremajući u otvor svoje rukavice kartu od deset san tima, kao da je to kita cvijeća za koju traži, iz ljubaznosti prema darovatelju, najdoličnije mjesto. Kad ga je našla, zavrtjela je vratom, pridigla krzneni ovratnik i uputila iznajmljivateljici stolica, pokazujući joj žuti papirić kolji joj je virio iznad zapešća, lijep smiješak kakvim žena, pokazujući mladiću na svoje poprsje, pita: »Prepoznajete li svoje ruže?«

Vodio sam Fran90i.su u susret Gilberti sve do Slavoluka pobjede, ali je nismo susreli pa sam krenuo natrag, do travnjaka, uvjeren da neće više doći, kadli se ona djevojčica oštra glasa pred drvenim konjićima okomi na mene riječima: — Brže, brže, ima već četvrt sata kako je Gilberte stigla. Uskoro opet odlazi. Čekaju vas da odigrate bar jednu partiju zarobljavanja. — Dok sam ja išao Avenijom Champs-Elysees, Gilberte je bila došla Ulicom Boissy-d'Anglas, jer je Gospodična iskoristila lijepo vrijeme da obavi neke svoje poslove u gradu. Doći će i gospodin Swann po kćer. Ja sam dakle pogriješio, nisam smio odlaziti s travnjaka, jer se nikad nije moglo pouzdano znati s koje će strane doći Gilberte, ni hoće li doći prije ili kasnije, a u tom čekanju su mi na kraju bivala sve uzbudljivija ne samo Champs-Elysees i svekoliko popodne, kao beskrajna širina prostora i vremena, u kojoj je na svakoj točki i u svakom trenutku bilo moguće da se pojavi Gilbertin lik, nego i sam taj lik, jer sam osjećao da se iza njega krije razlog zbog kojeg mi je odapela strijelu u srce u četiri sata umjesto u dva i pol, u šeširu za posjete umjesto u kapi za igru, ispred »Ambasadora«,¹ a ne između dva kazališta lutaka,

1. Mondeno kazalište na Champs-Elyseesu.

pa sam u tome naslutio jednu od onih društvenih obveza u kojima nisam mogao pratiti Gilbertu i koje su je silile da izađe ili ostane kod kuće, našao sam se pred tajanstvom njena nepoznata života. To me tajanstvo mučilo kad sam potrčao, na zapovijed one djevojčice oštra glasa, da odmah započnemo igru zarobljavanja, i ugledao Gibertu, inače onako živahnu i otresitu s nama, kako se klanja pred damom koja čita *Debats* (a koja joj je govorila: »Kako lijepo sunce sja! Reklo bi se da vatra gori!«), i kako joj govori, s bojažljivim smiješkom na usnama i prilično ukočeno, odajući jednu drukčiju djevojčicu kakva je zacijelo bila s roditeljima i s prijateljima svojih roditelja, u posjetima, u svom ostalom životu koji mi je bio nedostupan. O tom mi životu nitko nije davao točan pojam kao gospodin Swann, koji je došao malo poslije po kćer. Bilo je to zato što su mi on i gospođa Swann — jer je njihova kći stanovala kod njih, jer su njeno učenje i njena prijateljstva ovisila o njima — posjedovali mene, kao i Gilberte, možda čak i više nego Gilberte, nešto nedokučivo i neznano, neke bolne čari, kao što i dolikuje bogovima koji imaju svu vlast nad njom i koji su izvor svega toga. Sve što je bilo s njima u vezi bijaše predmet mog tako postojanog zanimanja da je u one dane kada bi, kao danas, gospodin Swann (koga sam nekoć, dok je posjećivao moje roditelje, viđao često a da nije pobuđivao moju radoznalost) došao po Gilbertu na Champs-Élysees, kad bi već prestalo lupanje srca što gaje u meni bio izazvao njegov sivi šešir i ogrtač s pelerinom, njegova pojava još djelovala na mene kao kakva povijesna ličnost, o kojoj smo upravo pročitali cio niz djela i koja nas zanosi i najmanjim pojedinostima iz svoga života. Njegovi odnosi s grofom od Pariza,¹ koji su mi, kad sam o njima slušao razgovore u Combrayu, bili nezanimljivi, postali su sad za mene nešto čudesno, kao da nikad nitko drugi nije poznavao nikog iz orleanske dinastije; zbog toga se silno isticao u onoj vulgarnoj sredini šetača iz raznih društvenih slojeva koji su zakrčili Aleju Champs-Élysees, te sam se divio što je pristao da se pokazuje među njima ne tražeći od njih nikakvih posebnih obzira, koje mu, uostalom, nitko nije ni pomišljao iskazivati jer je među njima bio strogo incognito.

1. Sin vojvode Orkanskoga, Filip, grof od Pariza (1839. — 1894.).

Uljudno je odzdravljao na pozdrave Gilbertnih drugarica, pa i na moj, premda je bio zavađen s mojom obitelji, samo što se držao kao da me ne poznaje. (To me podsjetilo da me ipak vrlo često viđao nekad na ladanju; tu sam uspomenu sačuvao, ali joj se nisam često vraćao, jer otkako sam ponovo vidio Gilbertu, Swann je za mene bio nadasve njen otac, a ne više Swann iz Combraya. Kako su predodžbe koje sam sad imao o njegovu imenu bile različite od spleta predodžaba kojima je ono nekoć bilo obavijeno, i na koje se nisam više obazirao kad sam mislio na nj. Iako je postao nova ličnost, povezao sam ga nekom sporrednom, umjetnom i poprečnom niti s našim nekadašnjim gostom, a kako je sad za mene sve imalo vrijednosti samo toliko koliko je moglo koristiti mojoj ljubavi, sjetio sam se, obuzet stidom i žaljenjem što ih ne mogu izbrisati, godina kad sam u očima tog istog Svvanne, koji je ovog časa preda mnom na Champs-Elysees i kojem Gilberte, srećom, nije valjda rekla kako se ja zovem, bio često onako smiješan uvečer, kad sam poručivao mami da mi dođe gore u sobu poželjeti laku noć, dok je ona pijuckala kavu s njim, mojim ocem, djedom i bakom, za stolom u našem vrtu). Rekao je Gilberti da može odigrati još jednu partiju, da će je pričekati još četvrt sata, pa je sjeo kao i svi drugi na željeznu stolicu i platio za nju kartu onom istom rukom koju je Filip VII.¹ tako često držao u svojoj, dok smo se mi dalje igrali na travnjaku rastjerujući golubove, čija su se lijepa tijela u obliku srca što se prelijevaju u duginim bojama te su u ptičjem svijetu nešto kao jorgovan u biljnom, sklanjali, kao u kakvo utočište, jedan na veliku kamenu vazu u kojoj mu je iščeznuo kljun, baš kao da joj time određuje zadaću i primorava je da nudi obilje plodova ili sjemenki koje tu zoblje, a drugi na čelo kipa na kojem bi se reklo da stoji poput pocakljenih višebojnih keramičkih predmeta koji svojim šarenilom razbijaju monotoniju kamena gdjekojih antičkih djela, kao znak koji boginji što ga nosi osigurava poseban epitet i tvori od nje, kao u smrtnika, drugo krsno ime, novo božanstvo.

Jednog od tih sunčanih dana koji nisu donijeli ostvarenje mojih nada, nisam smogao snage da pred Gilbertom prikrijem razočaranje.

1. Filip, vojvoda Orkanski, sin grofa od Pariza, koji je umro bez djece (1869. — 1936.).

— Baš sam vas mnogo toga htio pitati — rekoh joj. — Mislio sam da će ovaj dan odigrati važnu ulogu u našem prijateljstvu. A vi, tek što ste došli, već odlazite! Gledajte sutra doći malo ranije da porazgovaramo.

Lice joj se ozari i ona mi odgovori đipajući od veselja:

— Nadajte se vi samo, dragi moj prijatelju, ali ja neću doći! Idem na jednu veliku užinu, a neću doći ni prekosutra jer idem k prijateljici da s njezinih prozora gledamo dolazak kralja Teodozija¹, to će biti nešto prekrasno, a dan nakon toga idem gledati Careva glasnika², a onda će uskoro biti Božić i novogodišnje ferije. Možda ću čak s roditeljima na jug. To bi bilo zbilja sjajno, iako bi mi manjkalo božično drvce. U svakom slučaju, ako i ostanem u Parizu, neću dolaziti ovamo jer ću morati u posjete s mamom. Zbogom, eno me tata zove!

Vratio sam se s Frangoisom ulicama koje su još bile okićene suncem, kao predvečer nakon završene zabave. Jedva sam se vukao.

— Nije to nikakvo čudo — reče mi Frangoise. — Kakvo je ovo vrijeme za ovo doba godine, prevruće je! Jao, Bože moj, kad se samo sjetim koliko posvuda ima sirotih bolesnika, reklo bi se da je i na nebu luda kuća.

Prigušujući jecaje, ponavljao sam u sebi riječi kojima je Gilberte iskazala svoju veliku radost što neće dugo dolaziti na Champs-Elysees. Ali već su čari kojima se, svojim pukim funkcioniranjem, ispunjavao moj duh čim bih pomislio na nju, na posebni, jedinstveni položaj — koliko god bio žalostan, u koji me u odnosima prema Gilberti neminovno dovodila neka unutarinja, duhovna prisila, počinjale kititi čak i taj znak ravnodušnosti nečim romantičnim, pa se usred mojih suza počeo ocrtavati smiješak što bijaše tek stidljiv nagovještaj poljupca. A kad je došlo vrijeme za večernju poštu, rekoh sam sebi, te večeri, kao i svih drugih: »Dobit ću pismo od Gilberte, napokon će mi reći da me nikada nije prestala voljeti, i objasnit će mi tajanstveni razlog zbog kojeg mi je sve do sada morala to tajiti i praviti se da može biti sretna i onda kad me ne vidi, razlog zbog kojeg neće biti tek ona Gilberte koja mi je tek obična drugarica u igri«.

1. Nepoznat u povijesti. Ovaj se dio radnje jamačno zbiva u devedesetim godinama XIX. stoljeća.

2. Predstava rađena prema romanu Julesa Vernea Michel Strogoff.

Svake sam večeri uživao zamišljajući to pismo, reklo bi se da ga čitam, i ponavljao sam u sebi svaku rečenicu iz njega. A onda sam iznenada prestao to činiti, sav prestravljen. Shvatio sam, ako i dobijem pismo od nje, da to nipošto neće biti takvo pismo, jer sam ga ja sam sastavio. Otad sam navlaš odvrćao misli od riječi koje bih bio volio da mi ona napiše, iz straha, ako ih u sebi izgovorim, da upravo njih ne isključim — te najdraže, najpriželjkivanije riječi — iz polja ostvarivih mogućnosti. A sve da mi je, nekom nevjerojatnom slučajnošću, i bila uputila upravo ono pismo koje sam sam izmislio, prepoznao bih bio svoje djelo i ne bih imao dojam da sam primio nešto što ne potječe od mene, nešto zbiljsko, novo, sreću koja je potekla izvan mene, neovisno o mojoj volji, pravi dar ljubavi.

Dotle sam čitao jednu stranicu koju nije bila napisala Gilberte, ali mi je bar došla od nje, onu Bergotteovu stranicu o ljepoti starih mitova kojima se nadahnjivao Račine i koju sam, uz onu špekulu od ahata, uvijek držao nadohvat ruke. Bio sam razdragan dobrotom svoje prijateljice koja je potražila kod kuće tu knjigu, a kako svak osjeća potrebu da pronade razloge svoje strasti, tako da je sretan ako u stvorenju koje voli prepozna osobine za koje su ga književnost ili razgovori s ljudima naučili da pripadaju onima koji su dostojni pobuditi ljubav, toliko da ih usvaja oponašanjem, i u njima otkriva nove razloge svoje ljubavi, makar te osobine bile i potpuno suprotne onima koje je ta ljubav tražila dok je još bila spontana — kao što je Swann nekoć tražio estetski značaj Odettime ljepote — ja, koji sam najprije bio zavolio Gilbertu, već u Combrayu, zbog svega onoga nepoznatog u njenu životu u koji bih bio najradije uronio, stopio se s njim, napuštajući svoj život koji mi više ništa nije značio, ja sam sad mislio kao na neku neprocjenjivu prednost da će mom životu, odviše nepoznatom i prezrenom, Gilberte možda jednog dana postati ponizna službenica, dobroćudna i blagotvorna suradnica koja će mi navečer pomagati u mojim studijama uposređujući tekstove kojekakvih knjižica. Što se pak tiče Bergottea, tog beskrajno mudrog i gotovo božanstvenog starca zbog kojeg sam najprije zavolio Gilbertu dok je još nisam ni vidio, sad sam ga najviše volio zbog nje. S istim onim užitkom s kojim sam gledao stranice koje je on napisao o Račineu, gledao sam omotnicu zapečaćenu velikim bijelim voštanim

pečatima i povezanu svom silom svijetloljubičastih vrpca, u kojoj mi ih je ona donijela. Ljubio sam špekulu od ahata, koja je bila najbolji dio srca moje prijateljice, dio koji nije bio lakomisten nego vjeran, i koji je, premda urešen tajanstvenim čarima Gilbertina života, ostajao uza me, prebivao u mojoj sobi, ležao sa mnom u mom krevetu. Ipak sam zapažao da je i ljepota tog kamena i ljepota svih Bergotteovih stranica — koje sam rado vezao uz pomisao na svoju ljubav prema Gilberti, kao da joj one, u trenucima kad mi se činilo da moja ljubav uopće više ne postoji, daju nekakvu čvrstinu — starija od te ljubavi, da te ljepote nisu ni nalik na nju, da su njihovi elementi uvjetovani književnim darom ili mineraloškim zakonima prije nego što me je Gilberta upoznala, da ništa u knjizi ni u kamenu ne bi bilo drukčije da me Gilberte nije zavljela, i da mi stoga ništa ne daje za pravo da u njima iščitavam neku poruku sreće. I dok je moja ljubav, neprestano očekujući od sutrašnjeg dana očitovanje Gilbertine ljubavi, svake večeri poništavala, parala traljavo obavljen rad toga dana, dotle, krišom od mene, jedna nepoznata radnica nije ostavljala u smeću pokidane niti, nego ih je skupljala i iznova razvrstavala, ne mareći da mi ugodu i da radi za moju sreću, jednim drukčijim redom koji je unosila u sve svoje radove. Ne zanimajući se posebice za moju ljubav, ne polazeći od mišljenja da sam voljen, ona je skupljala Gilbertine postupke koji su se meni činili neobjašnjivi, i njene pogreške koje sam ja opravdavao. Tada je i jedno i drugo dobivalo svoj smisao. Taj je novi red kanda govorio da ja, kad gledam u duhu Gilberte, umjesto da dolazi na Champs-Elysees, kako odlazi na matineju, ili s guvernantom u grad, ili kako se sprema na putovanje za novogodišnje praznike, nemam pravo kazati sam sebi: »Ama, ona je lakomistena, ili odveć poslušna!« Jer, ne bi bila ni jedno ni drugo da me je voljela, a da su je prisilili da se pokorava, bila bi isto onako očajna kao što sam bio i ja u one dane kad je nisam vidio. Taj novi red govorio je još i to da bih ipak morao znati što znači voljeti kad već volim Gilbertu, i upozoravao me na moje vječito nastojanje da se istaknem u njenim očima, zbog čega sam nagovarao majku da Frangoisi kupi kišnu kabanicu i šešir s plavim perom, ili da me uopće više ne šalje na Champs-Elysees s tom služavkom zbog koje se moram crvenjeti (na što mi je majka odgovarala da sam nepravedan prema Frangoisi,

da je ona čestita žena koja nam je svima odana), a isto tako i na onu moju isključivu potrebu da vidim Gilbertu, zbog koje sam mjeseci- ma unaprijed mislio samo na to kako da doznam u kojem će razdo- blju otputovati iz Pariza, i kamo će otići. Smatrao bih i najljepši kraj svijeta mjestom progonstva kad ona ne bi bila u njemu, i želio sam ostati u Parizu do je god budem mogao vidati na Champs-Elysees. Tom novom redu nije bilo teško dokazati mi da ni tu moju tjeskobu ni potrebu ne može opravdati ništa u Gilbertinu ponašanju. Ona je, naprotiv, mnogo držala do svoje guvernante ne mareći što ja o tome mislim. Smatrala je prirodnim da ne dolazi na Champs-Elysees ako je trebalo ići u kupovinu s Gospodičnom, i bilo joj je drago izlaziti s majkom. Kad bismo čak i pretpostavili da bi mi dopustila da pro- vedem praznike u istom mjestu kao i ona, u izboru toga mjesta ona bi vodila računa o želji svojih roditelja, o tisuću raznih razonoda o kojima su joj pričali, a ni najmanje o tome je li to mjesto u koje mene moji roditelji kane poslati. Kad me ponekad uvjeravala da me voli manje od nekih svojih prijatelja, manje nego što me voljela jučer, jer smo zbog neke moje pogreške izgubili utakmicu, preklinjao sam je neka mi oprost, pitao sam je što treba učiniti da me opet zavoli kao nekad, da me zavoli više od drugih; priželjkivao sam da mi kaže kako je to već gotova stvar, i kumio sam je, baš kao da ona svojom ili mojom voljom može preinačiti svoju naklonost prema meni, da mi ugodni već samim riječima, prema tome koliko to zaslužujem svojim dobrim ili lošim ponašanjem. Zar nisam zbilja znao da ono što ja prema njoj osjećam ne ovisi ni o njenim postupcima ni o mojoj volji?

Taj je novi red, koji je uvela nevidljiva radnica, najposlije govorio, ako i možemo poželjeti da postupci neke osobe koja nam je do sada zadavala bol nisu bili iskreni, da se u njihovu slijedu provlači stano- vita jasnoća protiv koje naša želja ne može ništa, i da nju, a ne svoju želju, moramo pitati kakvi će biti njeni sutrašnji postupci.

Moja je ljubav slušala te nove riječi koje su je uvjeravale da se sutrašnji dan neće razlikovati od ostalih dana, da su Gilbertini osjećaji prema meni, koji su već odviše uvriježeni da bi se mogli promijeniti, obilježeni ravnodušnošću, da sam u svom prijateljstvu s Gilber- tom ja jedini koji volim. »To je istina«, odgovarala je moja ljubav, »od

toga prijateljstva neće više biti ništa, ono se neće promijeniti.« I već sam sutradan (ili čekajući praznik koji se bližio, ili nečiji rođendan, možda Novu godinu, jedan od onih dana koji nisu kao drugi, kad vrijeme obnavlja svoj rad novim silama odbacujući baštinu prošlosti i ne prihvaćajući zavještaj jada), zatražio od Gilberte neka se odrekne našeg starog prijateljstva i neka radije udari temelje novome.

Uvijek sam imao nadohvat ruke plan grada Pariza, vjerujući da on čuva u sebi prvo blago, jer sam u njemu mogao u svakom času naći ulicu u kojoj su stanovali gospodin i gospođa Swann. Iz nekog milja, pa i iz nekakve viteške vjernosti, u bilo kojem povodu spominjao sam ime te ulice tako da me naposljetku otac, koji nije znao, kao majka i baka, za moju ljubav, upitao:

— Ma zašto vječito spominješ tu ulicu? U njoj nema ništa posebno, vrlo je ugodna za stanovanje jer je na dva-tri koraka od Bulonjske šume, ali to vrijedi i za desetak drugih ulica.

U svakoj mogućoj prigodi nastojao sam navesti roditelje da izgovore Swannovo prezime, koje sam doduše u sebi neprestance ponavljao, ali sam osjećao i potrebu da čujem njegovu divnu zvučnost, i da ponukam druge da mi odsviraju tu glazbu, koja mi nije bila dovoljna daje samo u sebi čitam. Uostalom, to je Swannovo prezime, koje sam već poodavno poznavao, bilo sada za mene, kako se to nekim ljudima koji pate od alazije događa i s najobičnijim riječima, novo prezime. Ono je uvijek bilo nazočno u mojim mislima, koje se ipak nikako nisu mogle naviknuti na nj. Rastavljao sam ga i sricao, a njegovo mi je pisanje bilo pravo čudo. Iako mi je bilo dobro poznato, istodobno mi nije više djelovalo bezazleno. Radost u kojoj sam uživao slušajući ga, smatrao sam toliko grešnom da mi se činilo da svi pogađaju moju misao i mijenjaju razgovor čim ga pokušam usmjeriti na tu stranu. Ograničavao sam se na predmete koji su se i opet odnosili na Gilbertu, neprestance sam ponavljao iste riječi, i uzalud je bilo što sam znao da su to samo riječi — riječi izgovorene daleko od nje, riječi koje ona ne čuje, nemoćne riječi koje ponavljaju ono što je doista bilo, ali ne mogu to više izmijeniti — a ipak mi se činilo da ću tim silnim ponavljanjem, tim stalnim podgrijavanjem svega onoga što se tiče Gilberte, možda ipak postići nešto što će mi donijeti sreću. Govorio

sam uporno roditeljima da Gilberta silno voli svoju guvernantu, kao da će ta tvrdnja izgovorena po stoti put napokon imati za posljedicu da odjednom dovede Gilbertu da živi zauvijek s nama. Stalno sam kovao u zvijezde staru damu koja čita *Debats* (davao sam roditeljima na znanje da je ona supruga nekoga ambasadora, ili možda čak i veličanstva), i neprestano sam slavio njenu ljepotu i njen plemenit rod, sve do onoga dana kad sam izlanuo da se ona, sudeći po prezimenu što ga je izgovorila Gilberte, zove gospođa Blatin.

— Ah, pa sad znam tko je to! — uzvikne majka, a ja osjetih kako se crvenim. — Oprez! Oprez! kako bi rekao tvoj pokojni djed. I ona je tebi lijepa! Ma ona je grozna, i oduvijek je bila grozna. Inače je udovica sudskog poslužitelja. Ti se više ne sjećaš što sam sve morala izvoditi, dok si ti bio još mali, da joj umaknem na tvojim satovima gimnastike, na kojima je ona, i ne poznajući me, htjela zapodjenuti razgovor sa mnom, da mi tobože kaže kako si ti »prelijep za muško dijete.« Oduvijek je ludovala za novim poznanstvima, i bit će da je neka vrsta luđakinje, kao što sam uvijek i mislila da jest, ako se stvarno poznaje s gospodom Swann. Jer, iako je skromna porijekla, o njoj se, koliko znam, nije moglo ništa loše reći. Ipak, uvijek je morala sklapati nova poznanstva. Grozna je, strahovito vulgarna i vječito dovodi ljude u nepriliku.

Sto se pak Swanna tiče, ja sam se, u nastojanju da mu sličim, neprestance za stolom potezao za nos i trljao oči. Otac mi je govorio: »Ovaj je mali blesav, postaje nemoguć!« Najviše sam želio biti ćelav kao Swann. Činilo mi se da je on tako izniman čovjek da sam se čudom čudio što ga poznaju i neki moji znanci, i što gaje svatko mogao svakog dana bilo gdje sreći. Jednom je majka, kad nam je, kao i svakog dana za večerom, pričala gdje je sve bila toga popodneva, rekla samo: — A sad pogodite koga sam srela u trgovini *Trois Quartiers*, na odjelu za kišobrane: Swanna! — a meni odjednom usred njena suhoparnog kazivanja procvjetao pred očima čudesan cvijet. Kakva je to bila sjetna naslada doznati da se upravo tog popodneva, ističući se u masi svojim vrhunaravnim likom, pojavio Swann da kupi kišobran! Usred krupnih i sitnih događaja, podjednako beznačajnih, ovaj je događaj izazvao u meni posebne vibracije kojima je vječito treperila moja ljubav prema Gilberti. Otac je tvrdio da mene ništa ne zanima,

jer ne slušam kad se govori o političkim posljedicama koje može izazvati posjet kralja Teodozija, koji je u to doba bio gost Francuske i navodno njezin saveznik. Koliko sam ja, naprotiv, žudio doznati je li Swann bio u ogrtaču s pelerinom!

— Jeste li se pozdravili? — upitah je.

— Pa, naravno — odgovori mi majka. Ipak mi se oduvijek činilo da se ona boji da bi tkogod, ako prizna da nismo u najboljim odnosima sa Swannom, mogao pokušati da nas izmiri s njim i više nego što je ona to željela, zbog gospođe Swann s kojom nije htjela imati posla. — Prišao mi je da me pozdravi, jer ga ja nisam ni primijetila.

— Pa, onda vi niste zavađeni?

— Zavađeni? Ama, zašto ti misliš da smo mi zavađeni? — priupita me živahnim glasom, kao da sam napao te njene tobože dobre odnose sa Swannom i pokušao poraditi oko njihova ponovnog »zblížavanja«.

— Možda ti zamjera što ga više ne pozivaš?

— Čovjek nije dužan pozivati sve odreda. Uostalom, poziva li on mene? Ja uopće ne poznajem njegovu ženu.

— Ipak je dolazio k nama u Combrayu.

— Ma dobro, dolazio nam je u Combrayu, ali u Parizu on ima druga posla, a i ja. Ipak, uvjeravam te da nismo uopće izgledali kao dvije zavađene osobe. Neko smo vrijeme zajedno stajali jer njemu nisu odmah donijeli njegov paket. Raspitivao se za tebe, rekao mi je da se igraš s njegovom kćerkom — nadoda majka, a ja se nisam mogao načuditi tom čudu da postojim u njegovim mislima, štoviše, da zna gotovo sve o meni, tako da je, dok sam ono na Champs-Elyseesu stajao pred njim i treperio od ljubavi, on znao kako se zovem i tko mi je majka, i mogao oko činjenice da se družim s njegovom kćeri okupiti stanovite podatke o mom djedu i baki, o njihovoj obitelji, o mjestu gdje stanujemo, o određenim pojedinostima iz našeg nekadašnjeg života, za koje možda ni ja nisam znao. Ali reklo bi se da majka nije nalazila neke posebne čari na tom odjelu u Trois Quartiers, gdje je u Swannovim očima, kad ju je ugledao, predstavljala određenu osobu s kojom je imao zajedničkih uspomena, što su ga ponukale da joj pristupi i pozdravi je. Uostalom, ni ona ni otac nisu nalazili nikakav poseban užitak u tome da govore o Swannovu

djedu i baki, o tituli počasnog burzovnog posrednika. Moja je mašta izdvojila i posvetila jednu određenu obitelj u pariškom drutšvu kao što je u gradu Parizu izdvojila i posvetila jednu određenu kuću, na kojoj je isklesala kipove na kolnom ulazu i uresila prozore. Ali samo sam ja vidio te ukrase. Kao što su otac i majka smatrali kuću u kojoj je Swann stanovao sličnu drugim kućama sagrađenim u isto vrijeme u toj četvrti oko Bulonjske šume, tako im je i Swannova obitelj sličila mnogim drugim obiteljima burzovnih posrednika. Sudili su o njoj više ili manje povoljno prema stupnju na kojem je sudjelovala u zaslugama zajedničkim ostalom svijetu, i nisu u njoj nalazili ništa jedinstveno. Naprotiv, ono što su cijenili u njoj, nalazili su i drugdje, na istom, ili još višem stupnju. I tako, pošto su ustanovili da je njihova kuća na zgodnom položaju, govorili bi o jednoj drugoj koja je na još zgodnijem, ali koja nije imala nikakve veze s Gilbertom, ili o novčarima koji su bili još smioniji od njegovog djeda, a ako se načas učinilo da imaju potpuno isto mišljenje kao i ja, to je bilo samo zbog stanovitog nesporazuma koji je ubrzo otklonjen. Da bi, naime, u svemu onome što je okruživalo Gilbertu otkrili neko nepoznato svojstvo što je u svijetu osjećaja analogno onome što u svijetu boja može biti infracrveno, mojim je roditeljima nedostajalo ono dopunsko i trenutačno osjetilo kojim je mene obdarila ljubav.

Onih dana kad bi mi Gilberte najavila da ne može doći na Champs-Elysees, odlazio sam u šetnje kojima bih joj se nastojao približiti. Pokatkad sam vodio Francoisu na hodočašće do kuće u kojoj je stanovao Swann. Neprestano sam je moljaka da mi priča sve što je od guvernante doznala o gospođi Swann.

— Izgleda da ona slijepo vjeruje u medaljone. Nikad ne bi krenula na put kad bi čula sovu, ili kako se glasa neki kukac iz zida, i kad bi vidjela mačku o ponoć, ili kad bi u namještaju zaškripalo drvo. Ah, to je zbilja jako pobožna osoba!

Bio sam toliko zaljubljen u Gilbertu da bi me, kad bih usput spazio njihova starog slugu kako izvodi psa u šetnju, obuzelo takvo uzbuđenje da sam morao zastati i uprijeti strastven pogled u njegove sijede zaliske. Françoise bi me tada priupitala:

— Sto vam je sad?

Zatim bismo nastavili šetnju sve do njihova glavnog ulaza, gdje je

vratar, različit od svih drugih vratara i prožet do samih rojti na livreji onom bolnom draži koju sam osjećao u Gilbertinu imenu, kada slutio da sam ja jedan od onih kojima je zbog neke njihove urođene nedostojnosti zauvijek zabranjeno da prodru u tajanstveni život što je njemu povjeren na čuvanje. Reklo bi se da su i prozori u prizemlju svjesni da zatvaraju taj život, i da između plemenitih lukova svojih muslimskih zavjesa mnogo više sliče Gilbertinim pogledima nego bilo kojim drugim prozorima. Drugi put bismo se zaputili na velike bulevare i ja bih stao negdje na početku Ulice Duphot, jer sam čuo da tuda često prolazi Swann na putu do svoga zubara. Moja je mašta toliko lučila Gilbertina oca od ostalih ljudi, i njegova je nazočnost usred stvarnog svijeta unosila u nj toliko čudesnosti, da sam, još prije nego što bih stigao do crkve Madeleine, bio ganut pri pomisli da se približavam ulici u kojoj bi se iznenada mogla pojaviti ta vrhunaravna prikaza.

Ali ponajčešće — kad mi nije bilo dano da vidim Gilbertu — a doznao sam da se gospođa Svann gotovo svakog dana šeta »Alejom akacija« oko velikog jezera i »Alejom kraljice Margarete«, vodio sam Franpoisu prema Bulonjskoj šumi. Ona je za mene bila nešto kao oni zoološki vrtovi u kojima su na okupu različite flore i oprečni krajoblici, gdje iza brežuljaka nailazimo na špilju, na livadu, na hrid, na rijeku, na jamu, na brdašce, na močvaru, ali znamo daje sve to tu samo zato da služi kao prebivalište nilskom konju, zebrama, krokodilima, ruskim zečevima, medvjedima i čapljama, kao prikladan okoliš ili slikovit predjel. A ona, ta šuma, isto tako složena, sjedinjuje različite i odjelite male svjetove — gdje se kakva farma zasadena crvenim stablima, američkim hrastovima, kao kakvo poljoprivredno dobro u Virginiji, vidi odmah iza jelika oko jezera ili iza neke šumice, iz koje se odjednom pomoli, u podatnu krznu, s lijepim očima kao u kakve zvjerke, neka brza šetačica — bijaše to Perivoj žena. A Aleja akacija bila je, poput alaje mirta u Eneidi, za njih zasadena samo jednom vrstom i redovito su se njome šetale glasovite ljepotice. Kao što vrh hridi, s koje se tuljani spuštaju u vodu, već iz daleka ushićuje djecu koja znaju da će uskoro ugledati morskog lava, tako je, još prije nego što sam stigao do Aleje akacija, miris toga drveća, šireći se naokolo, djelovao tako da sam već izdaleka osjetio blizinu i osobitost jedne

moćne i nježne biljne individualnosti, a kad bih im se približio, vidljive vrške njihovih lakih i prozračnih krošnji, prirodno elegantne, koketnog kroja i tankog tkiva, na koje su se spustile na stotine cvjetova poput krilatih i treptavih kolonija dragocjenih nametnika, pa najposlije i njihovo žensko ime, bezbrižno i slatko, izazivalo mi je lupanje srca. Ali od neke otmjene žudnje, kao oni vlaceri koji nam dočaravaju samo još imena lijepih uzvanica što ih vratar izvikuje na ulazu u plesnu dvoranu. Čuo sam bio da ću u toj aleji vidjeti neke elegantne dame koje su se, premda nisu sve bile udane, obično spominjale uz ime gospođe Swann, ali najčešće po njihovim profesionalnim imenima; njihovo novo ime, ako su ga imale, bilo je samo neka vrsta incognita, što su ga oni koji su govorili o njima pomno izbjegavali kako bi ih i drugi mogli razumjeti. Misleći da Ljepotom — na području ženske elegancije — vladaju okultni zakoni u koje su žene dobro upućene i imaju sposobnost da je ostvare, ja sam unaprijed prihvaćao, kao kakvo otkrivenje, pojavu njihovih toaleta, njihovih kočija, tisuće pojedinosti u koje sam ulagao svoje povjerenje kao u neku unutarnju dušu što je pridavala koheziju remek-djela u toj prolaznoj i pokretnoj cjelini. Ali ja sam želio vidjeti upravo gospođu Swann i čekao sam je da naiđe, uzbuđen kao da je riječ o Gilberti, kojoj su roditelji, prožeti, kao i sve što ju je okruživalo, njenim čarom, pobuđivali u meni isto toliko ljubavi kao i ona sama, pa čak i nešto bolniji nespokoj (jer jc njihova dodirna točka s njom bio onaj skroviti dio njena života u koji je meni bio zabranjen pristup), i najposlije (jer sam uskoro doznao, kao što ćemo vidjeti, da njima nije bilo po volji da se ja s njom igram), ono strahopoštovanje s kojim se uvijek klanjamo onima koji se nekontrolirano služe svojom moći da nam zadaju bol.

U redosljedu estetskih vrijednosti i mondene veličine davao sam prvo mjesto jednostavnosti kad sam ugledao gospođu Svvann kako ide pješice u sukненоj surki, sa šeširićem na glavi ukrašenim lofoforovim¹ krilom i s kiticom ljubica na grudima, žurno prolazeći Alejom akacija kao da joj je to tek najkraći put do kuće, otpozdravljajući samo migom gospodi u kočijama, koja su joj već

1 Vrsta kokoši koje žive na Himalaji.

izdaleka prepoznavala siluetu, pozdravljala je i govorila da nitko nema kao ona toliko šika.

Ipak, umjesto jednostavnosti stavljao sam na prvo mjesto raskoš kad bih Françoisu, koja nije više mogla izdržati i koja je govorila da joj noge »otpadoše«, nagnao da hoda tom alejom sat vremena gore-dolje, i naposljetku ugledao kako iz aleje koja vodi do gradskih vrata Dauphine — meni je to bila slika kraljevskog sjaja, dolaska vladarice, takav dojam nije poslije ostavila na mene nijedna prava kraljica, jer sam o njhovojoj moći imao određeniju i iskusniju predodžbu — dolazi, nošena na krilima dvaju vatrenih, vitkih i skladnih konja kakvi se mogu vidjeti na crtežima Constantina Guysa, što vuku golema kočijaša na njegovu sjedalu, odjevena u krzno kao Kozak, uz sitna momka što podsjeća na »tigra«¹ »pokojnog Baudenorda«, ugledao sam ili, bolje reći, oćutio kako mi u srce urezuje svoj lik jasnom i teškom ranom — neprispodobivu kočiju »viktoriju«, poprilično visoku, koja je svojom raskoši »po posljednjoj modi« podsjećala ipak na starinske modele, a u dnu te kočije nehajno je počivala gospođa Swann. Kosa joj je sad bila plava, s jednim jedinim sivim pramenom, i obavijena tankim vjenčićem od cvijeća, ponajviše ljubica, s kojeg su visjeli dugi velovi; u ruci je držala suncobran sljezove boje a na usnama joj titrao dvosmislen smiješak, u kojem sam ja vidio samo dobrohotnost jednog Veličanstva, a u čemu je bilo najviše izazovnosti jedne kokote, smiješale koji je ljupko poklanjala osobama koje su je pozdravljale. Taj je smiješak zapravo jednim govorio: »Sjećam se vrlo dobro, bilo je krasno!« drugima: »Baš mi je žao! Nismo imali sreće!« a trećima: »Pa, dobro, ako baš želite! Još ću neko vrijeme ostati u povorci kočija, a onda ću, čim uzmognem, skrenuti!« Kad su prolazili neznanici, na usnama joj se ipak zadržavao dokon smiješak, kao da očekuje ili se prisjeća nekog prijatelja, smiješale koji je navodio muškarce da govore: »Kako je lijepa!« Samo je za neke od njih imala kiseo, suzdržan, bojažljiv i hladan smiješak koji je značio: »Da, zlobniče, znam ja da vi imate pogan jezik i da se ne možete svladati da me ne ogovarate! A zar se ja možda bavim vama?« Naišao je Coquelin² govoreći nešto u društvu prijatelja koji su ga slušali, i širokom kretnjom ruke teatralno pozdravljao osobe u kočijama. A ja sam mislio samo

1. Momak, »groom«.

2. Poznati francuski glumac toga vremena.

na gospođu Swann, ali sam se pravio da je ne vidim, jer sam znao da će ona, kad stigne do streljane na glinene golubove, reći kočijašu da izađe iz povorke kočija i da se zaustavi kako bi mogla izaći i vratiti se alejom pješice. Onih dana kad sam bio toliko odvažan da prođem mimo nje, vukao sam Fran^ooisu na tu stranu. I zaista sam u jednom trenu opazio u pješačkoj aleji gospođu Swann kako ide prema nama, a za njom se vuče duga povlaka haljine sljezove boje. Bila je odjevena onako kako puk zamišlja da se odijevaju kraljice, u tkanine s bogatim ukrasima kakve druge žene ne nose, obarajući katkad pogled na držak suncobrana i ne obazirući se mnogo na druge prolaznike, kao da joj je glavna briga i cilj da se malo prohoda, ne misleći na to da je svi gledaju i okreću glave za njom. Ipak, pokadšto, kad bi se okrenula da pozove svoga hrta, krišom bi usput pogledala oko sebe.

Čak i one koji je nisu poznavali upozoravalo je nešto posebno i napadno na njoj — ili možda nekakvo telepatsko zračenje, poput onoga što je neku svjetinu poticalo na pljesak u Berminim »uzvišenim« trenucima — da je to zacijelo neka poznata osoba. Pitali su se: »Tko li je to?« zapitkivali gdjekad nepoznata prolaznika, ili se zaricali da će upamtiti njenu toaletu kao znak raspoznavanja, kad budu pitali bolje upućene prijatelje koji će odmah znati o kome je riječ. Drugi su prolaznici pak zastajkivali i govorili:

— Znete li tko je to? Gospođa Swann! Zar vam to ime ništa ne govori? Odette de Crecy?

— Odette de Crecy? Ma i ja sam to pomislio kad sam vidio one tužne oči... A znate li da ona nije više u cvijetu mladosti! Sjećam se da sam spavao s njom na dan kad je Mac-Mahon podnio ostavku.¹

— Mislim da će biti bolje da je ne podsjećate na to. Sad je ona gospođa Swann, supruga člana Jockey kluba i prijatelja princa od Walesa. Još je prekrasna, uostalom.

—Jest, ali da ste je poznavali u ono doba, kako je onda bila lijepa! Stanovala je u vrlo neobičnoj maloj kući punoj kineskih umjetnina. Sjećam se kako me je smetala vika kolportera, pa mi je na kraju rekla neka radije ustanem i odem.

Ne slušajući ta sjećanja, razabrao sam oko nje nejasan žamor

1. Godine 1879., dakle prije dvadesetak godina.

slave. Srce mi je zalupalo od nestrpljenja kad sam pomislio da će samo za koji trenutak svi ovi ljudi — među kojima, na žalost, nije bilo jednog bankara mulata, o kojem sam slutio da me prezire — zapaziti nepoznata mladića na kojeg se do tada nisu ni osvrtni kako pozdravlja (i ne poznajući je, doduše, ali sam mislio da mi na to pravo daje činjenica da mi roditelji poznaju njena muža i da se družim s njihovom kćerkom) tu ženu koja je posvuda bila na glasu sa svoje ljepote, raskalašenosti i elegancije. Ali već sam bio blizu gospođe Swann pa sam je pozdravio tako silnim zamahom šešira, tako širokim i dugotrajnim, da ona nije mogla a da se ne nasmiješi. Ljudi su se oko mene nasmijali. Što se pak nje tiče, ona me nikad nije bila vidjela s Gilbertom, niti je znala kako se ja zovem, pa sam ja za nju bio — kao jedan od čuvara nasada, ili iznajmljivač čamaca, ili patke na jezeru kojima je dobacivala kruh — jedan od sporednih, običnih, bezimenih svjedoka njenih šetnja po Bulonjskoj šumi, bez ikakvog posebnog obilježja, kao statist u kazalištu. Nekih dana, kad je ne bih vidio u Aleji akacija, susretao sam je u Aleji kraljice Margarete, kamo zalaze žene koje traže samoću, ili hine da je traže; ali nije dugo ostajala sama, uskoro bi joj se pridružio koji prijatelj, često u sivu cilindru, kojeg ja nisam poznavao i koji je dugo ćaskao s njom dok su se njihove kočije vukle za njima.

Ta složenost Bulonjske šume zbog koje je ona nekakva umjetna tvorevina, a u zoološkom ili mitološkom značenju riječi Vrt, ponovo sam otkrio ljetos dok sam prolazio kroz nju idući u Trianon jednog od prvih jutara u mjesecu studenom, kad u Parizu po kućama, tako blizu a spriječeni da budemo svjedoci preobrazbe jeseni što se završava toliko brzo da nismo u njoj ni sudjelovali, osjećamo nostalgiju, pravu groznicu suhog lišća koja može biti toliko jaka da ne možemo spavati. U moju se zatvorenu sobu ono bilo uvuklo već prije mjesec dana, izazvano željom da ga vidim, između mojih misli i svakog predmeta kojem sam se obraćao, kovitajući se kao one žute točkice što nam, kamo god pogledali, plešu pred očima. Tog jutra, ne čuvši više da kiša pada kao prethodnih dana i vidjevši lijepo vrijeme kako se smiješi iz kutova spuštenih zastora kao iz kutova zatvorenih

usta što odaju tajnu svoje sreće, osjećao sam da bih mogao satima promatrati to žuto lišće prošarano svjetlošću u svoj njegovoj ljepoti. Budući da se nisam mogao svladati da ne pođem pogledati stabla, kao što se nekoć, kad je vjetar prejako puhao kroz dimnjak, nisam mogao suzdržati da ne otputujem na more, izašao sam da se zaputim kroz Bulonjsku šumu do Trianona. Bijaše to sat i godišnje doba kad se ta šuma doimlje možda najraznolikije, ne samo zato što je tada podjeljenija nego inače nego i zato što je drukčije podijeljena. Čak i na čistinama gdje pogledom obuhvaćamo velik prostor, ovdje-ondje, nasuprot tamnim, dalekim masama stabala bez lišća ili drveća na kojem ima još ljetnog lišća, zbog dvostrukog reda narančastih kesteno-va činilo se, kao na kakvoj netom započetoj slici, daje umjetnik, koji još nije nanio boju na ostale dijelove, naslikao zasad samo kesteno-ve, a da je ostavio tu aleju, pri punom danjem svjetlu, kao povremeno šetalište osoba koje će tek naknadno naslikati.

Malo dalje, gdje je drveće bilo još puno zelena lišća, jedno jedino malo, zdepasto, kržljivo i tvrdoglavo stablo treslo je na vjetru svojom ružnom, crvenom kosurinom. Na drugim je mjestima opet to bilo za lišće prvo svibanjsko buđenje, a lišće je čudesnog i nasmiješenog ampelopsisa,¹ poput ružičasta trna zime, od sama jutra bilo sve u cvatu. Bulonjska je šuma imala privremeni i lažni izgled rasadnika ili perivoja, gdje su; bilo u botaničke svrhe, bilo radi pripremanja neke svetkovine, netom bili porazmjestili između stabala obične vrste koje još nisu bile iščupane i presađene, dvije-tri rijetke vrste s fantastičnim krošnjama koje kao da su čistile prostor oko sebe, davale zraka i širile svjetlo. Bijaše to godišnje doba kad Bulonjska šuma pokazuje najviše vrsta rasilnja i slaže jedan složeni sastav od najviše različitih dijelova. A bijaše i to doba dana. Na mjestima gdje su stabla imala još lišća, reklo bi se da su podvrgnuta mijeni svoje materije, od trenutka kad ih dodirne sunčano svjetlo, izjutra gotovo vodoravno, kao što će opet postati za nekoliko sati, u trenu kad se na početku sutona kanda upali neka svjetiljka bacajući na krošnje umjetni i topli odsjaj i paleći plamenom posljednje listove stabla što postaje neizgoriv i taman svijećnjak svoga upaljenog vrha. Ovdje se

1. Vrsta ampelidea (slična lozi).

to svjetlo zgušnjavalo u nešto slično opekama i, poput žute perzijske građevine s modrim šarama, grubo spajalo kestenove krošnje s nebom, a ondje ih je, naprotiv, odvajalo od neba, tako da su pružale prema njemu svoje zlatne prste. Na polovici visine jednog stabla, zaodjenutog divljom lozom, svjetlo je kalemilo i pomagalo da procvjeta, iako se to nije moglo jasno razabrati u onom blještavilu, golemu kitu crvena cvijeća, možda neku vrstu karanfila. Razni dijelovi šume, koji su ljeti stopljeni gustoćom i jednoličnošću zelenila, sada su bili jasno odijeljeni. Prorijeđena mjesta omogućavala su pogledu da prodre do gotovo svih dijelova, ili je pred njima stajala raskošna krošnja poput crvene zastave sa zlatnim plamičcima. Kao na kakvoj mapi u bojama, razabirali su se Armenonville, Catalanska livada, Madrid, konjsko trkalište i obale jezera. Na mahove se pojavljivala kakva beskorisna tvorevina, umjetna špilja, vodenica pred kojom se drveće uklonilo i ostavilo joj mjesta, ili je stajala na isturenoj tratini mekog zaravanka. Osjećalo se da Bulonjska šuma nije samo šuma, da služi svrsi koja je strana životu njena drveća, a zanos koji me obuzeo nije bio uvjetovan samo divljenjem jeseni nego i jednom željom. Velik izvor radosti, koju duša ponajprije oćuti i ne znajući koji joj je uzrok i ne poimajući da nije uvjetovano ničim izvanjskim. I tako sam gledao to drveće obuzet nezadovoljenom nježnošću, koja se nije na njemu zadržavala nego je bez mog znanja hrlila prema onom remekdjelu lijepih šetačica koje ono okružuje po nekoliko sati svakog dana. Pošao sam prema Aleji akacija. Prolazio sam kroz gajeve u kojima je jutarnje svjetlo, što im je nametalo nove predjele, potkresivalo stabla, povezivalo različite peteljke i slagalo ih u kitice. Vješto je privlačilo k sebi dva stabla; uz pomoć moćnih škara sunčanih zraka i sjena, rezalo je od svakoga polovicu njegova debla i granja, pa je, preplećući u jedno one dvije polovice koje su preostale, tvorilo od njih samo jedan stup sjene koji je omeđivao suncem obasjani okoliš, ili samo jednu sjajnu prikazu čija je mreža crnih sjena obrubljivala umjetne i drhtave obrise. Kad bi sunčana zraka pozlatila najviše grane, činilo se da one, mokre od svjetlucave vlage, jedine izranjaju iz žitke i smaragdne atmosfere, u koju je sav gaj bio utonuo kao u more. Jer, drveće je i dalje živjelo svojim životom, a kad na njemu nije više bilo lišća, taj je život još jarče sjao na zelenoj baršunskoj navlaci u kojoj su bila njho-

va debla, ili na bijeloj caklini imelinih kugli posutih na vrhu topola i okruglih poput sunca i mjeseca na Michelangelovu Stvaranju svijeta. Ali kako su nekom vrstom cijepljenja bile prisiljene godinama živjeti u zajednici sa ženama, ona su mi dočaravala drijadu, lijepu, hitru i slikovitu mondenku koju u prolazu zaklanjaju svojim granama i sile je da, kao i oni, osjeti moć godišnjeg doba; podsjećala su me na sretna vremena moje vjerom ispunjene mladosti, kad sam hrlio na mjesta gdje će se remek-djela ženske elegancije utjeloviti na koji čas pod nesvjesnim i sukrivim krošnjama. Ali ljepota za kojom sam žudio pod utjecajem jela i akacija u Bulonjskoj šumi, koje su me u tom pogledu više uznemirivale od kestenova i jorgovana uTrianonu kamo sam se bio zaputio, nije bila fiksirana negdje izvan mene, u ostacima nekog povijesnog razdoblja, u umjetničkim djelima, u nekom malom hramu ljubavi ispod kojeg se nagomilalo zlatno lišće nalik na dlanove. Došao sam do obala jezera i zaputio se do streljane za gađanje glinenih golubova. Predodžbu o savršenstvu koju sam nosio u sebi, pripisivao sam tada visini kočije »viktorije«, mršavosti konja, pomamnih i laganih poput osa, očiju podlivenih krvlju kao u okrutnih Diomedovih konja, a koje sam sada, obuzet željom da opet vidim ono što sam nekoć volio, isto tako žarkom kao što je bila i želja koja me tjerala prije više godina na te iste putove, zaželio opet imati pred očima u trenutku kad je golemi kočijaš gospođe Swann, pod paskom malog momka koji nije bio veći od njegove šake i bio djetinjast kao sveti Juraj, nastojao obuzdati njihova čelična krila koja su mu se, poplašena i ustreptala, otimala. Ali, jao, sad su tu bili još samo automobili koje su vozili brkati mehaničari u pratnji visokih slugu. Htio sam ih zadržati pred svojim tjelesnim očima, da vidim jesu li isto onako dražesni kakvi su bili u očima mog pamćenja, ženski šeširići, toliko niski da su izgledali kao obični vjenčići. Svi su šeširi sad bili golemi, pokriveni voćem i cvijećem i svakojakim pticama. Umjesto lijepih haljina u kojima se gospođa Swann doimala kao prava kraljica, sad su se nosile grčko-saksonske tunike s naborima kao na tanagra-figuricama, a kadikad i u stilu Direktorija, tkanine »libertp« posute cvijećem kao na zidnim tapetama. Na glavama gospođe koja su se nekoć mogla šetati s gospođom Swann Alejom kraljice Margarete, nije više bilo nekadašnjih sivih šešira, pa ni bilo

kakvih drugih. Bili su gologlavi. A za sve te nove elemente prizora ja nisam više imao vjere da im udahnem vjerodostojnost, suvislost i cjelovitost; prolazili su nepovezani preda mnom, nasumce, nestvarni, ne sadržeći u sebi nikakve ljepote koju bi moje oči nekoć mogle pokušati sastaviti. Bile su to sasvim prosječne žene, u čiju eleganciju nisam mogao povjerovati, a njihove su mi haljine izgledale potpuno nevažne. Ali kad se neka vjera izgubi, nadživi je — i biva sve življa ne bi li se prikilo pomanjkanje sposobnosti koju smo izgubili da novim stvarima pridajemo stvarnost — nekakva fetišistička privrženost starim stvarima koju je ta vjera nadahnjivala, kao da u njima, a ne u nama, živi ono što je božansko, i kao da sadašnja nevjerica ima sasvim slučajan razlog — smrt bogova.

»Kakva grozota!« govorio sam sam sebi. »Možemo li ove automobile smatrati tako elegantnim kao što su bile nekadašnje konjske zaprege? Ja sam već nedvojbeno prestar, ali nisam stvoren za svijet u kojem se žene sapinju u haljine što nisu čak izrađene od poštene tkanine. Čemu dolaziti pod ovo drveće kad više ne stoji ništa od onoga što se okupljalo pod ovim nježnim crvenkastim krošnjama, kad su vulgarnost i ludost zamijenile onu divotu koju su one nekad uokvirivale? Kakva grozota! Danas, kad nema više one elegancije, jedina mi je utjeha misliti na one žene koje sam poznao. Ali, kako bi ljudi koji promatraju ova grozna stvorenja u njihovim šeširima pokrivenim golubinjakom ili povrtnjakom, mogli uopće naslutiti kako je čarobno bilo vidjeti gospođu Swann u običnoj kukuljici sljezove boje ili u šeširiću na kojem je uspravno stajala jedna jedina perunika? Zar bih im uopće mogao razjasniti uzbuđenje koje me obuzimalo u zimska jutra, kad bih ugledao gospođu Swann kako mi pješice dolazi u susret, u ogrtaču od vidrina krzna i u običnoj vunennoj kapi na kojoj strše dva jarebičina pera kao dva noža, a oko nje umjetnu mlakost njenih odaja dočarava već sama kitica ljubica koja joj je prilegla uz grudi, a sa svojim živim i modrim cvjetićima ima, nasuprot sivom nebu, ledenom zraku i stablima golog granja, istu onu draž da godišnja doba i vremenske prilike uzima samo kao okvir i da sve to živi u ljudskoj atmosferi te žene, draž koju u vazama i na stalcima za cvijeće u njenu salonu, uz naloženu vatru, ispred svilenog kanapea, ima i cvijeće koje kroz zatvoreni prozor gleda kako pada

snijeg? Uostalom, ne bi mi bilo dosta da haljine budu iste kao i onih godina. Zbog unutarnje veze koja veže razne dijelove neke uspomene i koje naše pamćenje održava na okupu i u ravnoteži, od čega ništa ne smijemo odbiti ni odstraniti, najviše bih volio da mogu završiti dan kod jedne od onih žena uz šalicu čaja, u stanu sa zidovima obojenim tamnim bojama, kakav je upravo bio stan gospođe Swann (godinu dana nakon one godine kad se završava prvi dio ove pripovijesti), i u kojem su sjale narančaste vatre, crveno izgaranje, ružičasti i bijeli plamen križan tema u suton mjeseca studenoga, u trenucima sličnim onima kada (kao što će se poslije vidjeti) nisam umio otkriti užitke za kojima sam žudio. A sada, premda me nisu vodili ničemu, čini mi se da su ti trenuci sami po sebi imali mnogo čari. Želio sam ih iznova naći onakve kako sam ih se sjećao. Ali, jao, bilo je još samo stanova ukrašenih u stilu LujaxVI, posve bijelih, pocakljenih modrim hor-tenzijama. Uostalom, ljudi su se vrlo kasno vraćali u Pariz. Gospođa Swann bi mi odgovorila iz nekog dvorca da će se vratiti tek u veljači, kad je već davno prošla sezona krizantema, pošto sam je bio zamolio da mi obnovi elemente te uspomene, za koju sam osjećao daje veza-na za neku davnu godinu, za godinu do koje mi nije bilo dopušteno vraćati se, elemente one žudnje koja je postala nedostupna kao i užitak za kojim je nekoć uzalud težila. A trebalo je da to budu i one iste žene čija me je toaleta zanimala, jer ih je, u vrijeme dok sam još vjerovao, moja mašta obdarila individualnošću i iskitila legendom. Ali, jao! U Aveniji akacija — u Aleji mirta — vidio sam ih nekoliko, ali su bile stare i puke strahotne sjene onoga što su nekoć bile, lunjale su i očajnički tražile tko zna što u vergilijanskim gajevima. Odavno su već bile pobjegle, a ja sam još ostao uzalud pretražujući opustjele aleje. Sunce se sakrilo. Priroda je iznova zavladala tom šumom iz koje je izvjetrila predodžba da je elizejski vrt Žene; iznad lažne vodenice pravo je nebo bilo sivo; vjetar je na Velikom jezeru mreškao valiće kao na pravom jezeru; velike su ptice brzo promicale tom šumom kao pravom šumom, i ispuštajući oštre krike slijetale jedna za dru-gom na velike hrastove, koji su, pod svojom druidskom krunom, dodonski veličanstveno, kanda obznanjivali neljudsku prazninu te šume što je izgubila svoju namjenu, i koji su mi pomagali da bolje pojmom protuslovlje što se sastoji u tome da u stvarnosti tražim slike

iz pamćenja, kojima će uvijek nedostajati draž koju im daje upravo to pamćenje, i da ih ne doživljavamo osjetilima. Stvarnost koju sam poznavao nije više postojala. Bilo je dovoljno da se gospođa Swann ne pojavi u isto vrijeme jednako odjevena pa da avenija postane drukčija. Mjesta koja smo poznavali ne pripadaju samo prostornom svijetu u koji ih smještamo da nam bude lakše. Ona su tek sitan odsječak među nanizanim dojmovima što su tvorili naš tadašnji život; sjećanje na jednu određenu sliku tek je žaljenje za jednim određenim trenutkom; a kuće, ceste i avenije su, na žalost, prolazne, kao i godine.

Sadržaj:

PRVI DIO

Combray..... 7

DRUGI DIO

Jedna Swannova ljubav..... 181

TREĆI DIO

Imena mjesta: Ime..... 369

< IP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 821.133.1-31 = 163.42

L'ROUSP. Mar,vi

Put k Stvarniu / Marcel Proust; preveo

Zlatko Crnković. - Zagreb : Globus media,

2004. - (Biblioteka Jutarnjeg lista XX.

stoljeće; 16)

Prijevod djela: *Ôu cotv de ch«* Stvarni.

ISBN 953-7160- i %7

44051303'>